SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE YENİ TRENDLER VE SINIRLAR

All Sciences Academy

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE YENİ TRENDLER VE SINIRLAR

Editör
Prof. Dr. Osman YILMAZ

Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Yeni Trendler ve Sınırlar
Editör: Prof. Dr. Osman YILMAZ

Dizayn: All Sciences Academy Design
Basım Tarihi: Ekim 2024
Yayıncı Sertifika Numarası: 72273
ISBN: 978-625-6314-52-8

© All Sciences Academy

www.allsciencesacademy.com
allsciencesacademy@gmail.com

İÇERİK

1. Bölüm **6**

Kripto Para Farkındalığı, Kripto Sektöründe Geçirilen Zaman ve Sahip Olunan Kripto Varlık Büyüklüğünün Turizmde Kripto Para Kullanma Arzusuna Etkisi

Melike ORHAN, Cihan SEÇİLMİŞ

2. Bölüm **27**

Dijitalleşme, Yapay Zekâ ve Bankacılık: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına Yönelik Stratejiler ve Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme

Çetin ÜNEN

3. Bölüm **57**

Güncel Kariyer Sorunu; Sessiz İstifa

Bilge DEMİR, Emine ATALAY

4. Bölüm **73**

Edirne'de Sağlık Okuryazarlığına Seçilmiş Sosyo-Ekonomik Faktörler Açısından Bakış

Ceren YILMAZ TUNCA, Fatma LORCU

5. Bölüm **99**

Kültürel Farklılıkların Uluslararası Pazarlama Karmasına Etkisi

Serpil KÖSE, Halil ÖZTÜRK

6. Bölüm **126**

Gastronomide Organik Tarım ve Ekogastronominin Önemi

Hilal ÖZ

7. Bölüm **135**

2017 Anayasa Değişiklikleri ile Birlikte Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

İlknur GÖNÜL

8. Bölüm **153**

Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneciliği: Bir Asra Sığanlara Genel Bakış

Mehmet Ali AKKAYA

9. Bölüm **190**

At-Savaş-Kent-Uygarlık

Mehmet ÖZMENLİ, Gökhan HAMZAÇEBİ

10. Bölüm **218**
Çocuklarda Teknoloji Bağımlılığı ve Geleneksek Sokak Oyunları Algısı
Mehmet Sinan TAM, Burcu ÇAKIR, Ahsen DEMİR

11. Bölüm **240**
Kadınların Çalışma Yaşamında Üst Kademelere Ulaşmasındaki Yapısal ve Kültürel Engeller
Gühercan VURAL, Özlem ATAY

12. Bölüm **262**
Retro Pazarlama Stratejileri
Şerif KEÇECİ, Pınar AYTEKİN

13. Bölüm **286**
Tarihin Tozlu Raflarından Halk Laboratuvarına: Görünüşten Süzülen Karakter İlmi Kıyâfetnâme -Bâbıâli Örneği
Ayşe ÇELİK, Reyhan KELEŞ

14. Bölüm **309**
İş Değerleme Yöntemleri ve İş Değerlemesinin Çalışma Hayatına Etkileri
Serap ATEŞ

15. Bölüm **334**
Vergi Ahlakı Kavramı Üzerine Vosviewer İle Bibliyometrik Bir Analiz
Simla GÜZEL

16. Bölüm **357**
Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi
Turan Arda AY, Kurtuluş BOZKURT

17. Bölüm **375**
Turizm ve Çevre Kirliliği: Bir Panel Veri Analizi
Kurtuluş BOZKURT, Turan Arda AY

18. Bölüm **397**
Turizm Fakültesi ve Turizm Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlık Turizmine Yönelik Farkındalığının Araştırılması
Yeliz KARADENİZ, Zehra Betül YOLAL

19. Bölüm **417**

Neoklasik ve Evrimci Yaklaşımların Teknolojik Gelişme Modelleri

Yiğit KAYMAK, Özcan KARAHAN

20. Bölüm **454**

Küreselleşmenin Modern Rus Dili Üzerindeki Etkileri: Anglisizmler ve Dilsel Dönüşüm

Mahmut ÖNER, Tamara MİHALÇUK

21. Bölüm **465**

Türkiye'de Hazırlanan Konut Seçimi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili

Mehmet Selim DİKİCİ, Mehmet Emin AKKILIÇ

22. Bölüm **477**

Türkiye Açısından Yükseköğretim ve İstihdam İlişkisi

Filiz GİRAY

23. Bölüm **494**

Kamu Kurumları ile Kamu Hastanelerinde İç Kontrol Sisteminin Kurulması ve Denetimi

Teoman AKPINAR

Kripto Para Farkındalığı, Kripto Sektöründe Geçirilen Zaman ve Sahip Olunan Kripto Varlık Büyüklüğünün Turizmde Kripto Para Kullanma Arzusuna Etkisi

Melike ORHAN[1]

Cihan SEÇİLMİŞ[2]

[1] Uzm. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ABD YL Mezunu mlkeorhn@hotmail.com
[2] Prof.Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü cihansecilmis@gmail.com ORCID No: 0000-0001-6781-0997
[3] Bu çalışma Kripto para farkındalığı, kripto sektöründe geçirilen zaman ve sahip olunan kripto varlık büyüklüğünün turizmde kripto para kullanma arzusuna etkisi isimli tez çalışmasından üretilmiştir.

ÖZET

Bu çalışmada hayatı boyunca en az bir kez seyahat etmiş ve en az bir kripto para borsasında hesabı olan kripto para kullanıcılarının turizm sektöründe kripto para kullanma arzuları araştırılmak istenmiştir. Kripto para kullanıcılarının, farkındalık düzeylerinin, kripto varlık büyüklüğünün ve kripto sektöründe geçirilen zamanın turizmde kripto para kullanma arzuları üzerindeki etkileri tespit edilmek istenmiştir. Araştırmanın örneklemini Telegram, Twitter ve Whatsapp gibi sosyal medya kanallarını kullanan 256 kripto para kullanıcısı oluşturmaktadır. Elde edilen veriler ile öncelikle anket güvenilirliğini ölçmek için Cronbach's Alpha testi, normalliğini ölçmek için, Skewness ve Kurtosis testleri yapılmıştır. Ölçeklerin yapısal geçerlilikleri için açıklayıcı faktör analizi ve korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, kripto para kullanma arzusu ile farkındalık, kripto varlık büyüklüğü ve kripto para sektöründe geçirilen zaman arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Aynı zamanda farkındalık ile kripto varlık büyüklüğü ve kripto sektöründe geçirilen zaman arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişki görülmüştür. Kripto para kullanıcılarının turizm sektöründe kripto para kullanma konusunda istekli oldukları görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Kripto Para Birimleri, Turizmde Kripto Paralar, Blockchain Teknolojisi, Kullanma Niyeti, Turizm Sektörü

GİRİŞ

2008 yılında yaşanan ekonomik buhranın ardından mevcut ekonomik düzene duyulan güvensizlik karşısında Satoshi Nakamoto isimli kişi ya da kişilerce ortaya atılan merkeziyetsiz bir para birimi kullanma fikri (Nakamoto, 2008) Bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bitcoin ile birlikte ortaya çıkan Blockchain teknolojisinin ilerleyen yıllarda toplum üzerinde önemli etkileri olması beklenmektedir (Webb, 2015). Ortaya çıkan bu teknoloji ve kripto para birimleri kullanıcılarına birçok avantaj sağlamaktadır. Bu avantajların başında; her an işlem yapılabilmesi, hesap sahibinden izinsiz işlem yapılamaması, resmi tatil ya da ülke farklılıklarından etkilenmemesi, dolandırıcılığa karşı koruması vb. sayılabilir (Açıksözlü v.d., 2022). Söz konusu teknolojik gelişmeye turizm sektörü açısından bakıldığında dolandırıcılıklardan bıkan turistlerin kripto paralara ve kripto para ile ödeme alan işletmelere karşı taleplerinin artması söz konusudur (Pilkington ve Crudu, 2017). Aynı zamanda sınır ötesi para transferlerinde düşük işlem ücretleri, transferin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi vb. (Binance, 2021) avantajlar da turizm sektöründe kripto para kullanımının sektöre sağlayacağı katkılardandır. Bu vb. avantajlar göz önünde bulundurulduğunda

turizm sektöründe kripto para kullanımının sektör açısından sektörün geleceğini etkileyebilecek trendlerden olması söz konusudur (Darar,2023).

Bu çalışmada kripto para kullanan bireylerin; kripto para farkındalıkları, kripto varlık büyüklükleri, kripto sektöründe geçirilen zaman değişkenleri göz önüne alınarak turizm sektöründe kripto para kullanma arzuları ölçülmek istenmiştir.

Blokchain Teknolojisi Ve Kripto Paralar

Blockchain Teknolojisi

Bir kripto para birimi olan Bitcoin ile birlikte 2008 yılında piyasaya sürülen Blockchain oldukça yenilikçi bir teknolojidir (Böhme v.d., 2015). Bu teknoloji önümüzdeki yıllarda toplumu ve iş dünyasını etkileyecek en önemli teknoloji trendlerinden biri olarak görülmektedir (Webb, 2015). Dünya Ekonomik Forumu ve bir bilgi teknolojileri araştırma ve danışma şirketi olan Gartner 2016 ve 2018 yıllarında blockchain'in o yıllarda gelişen ve en iyi teknolojilerden biri olduğunu öne sürmüştür (Calvaresi v.d., 2019).

Blockchain dünyanın dört bir yanına dağıtılmış çok sayıda bilgisayar tarafından idare edilen ve merkeziyetsiz dijital bir kayıt defteri olduğu öne sürülen özel bir veritabanı türüdür. Kronolojik olarak sıralanarak kriptografi ile güvence altına alınan veriler bloklar halinde düzenlenmektedir (Binance, 2023). Defterler tüm ağ ile senkronize edilirken işlemler ise üçüncü tarafın müdahalesine gerek kalmayacak şekilde gerçekleşmektedir (Hawlitschek v.d., 2018). Defterlerin mevcut durumu üzerinde koordinasyon sağlanması ve işlemlerin bir sonraki bloğa işlenmesi gerekliliği sistemin merkezi olmayan bir şekilde organize edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum bir blockchain sisteminde, bir uzlaşma mekanizması aracılığıyla gerçekleştirilir. Yaygın olarak kullanılan bazı uzlaşma mekanizmaları; Proof-of-Work, Proof-of-Stake. Proof-of-Authority ve Bizans Hata Toleransı (Byzantine Fault Tolerance) algoritmalarının çeşitleridir (Angrish v.d., 2018).

Blockchain teknolojisi kullanım açısından finans, sağlık, tedarik zinciri, çevrimiçi oyunlar ve sosyal medya dâhil olmak üzere birçok alana yayılmış durumdadır (Muzammal .vd., 2019). Yalnızca mali alanda değil, sağlık programları, lojistik, eğitim gibi ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal katılım ve varlık mülkiyeti gibi birçok alanda küresel anlamda büyük yankılar uyandırması beklenmektedir (He v.d., 2018). Bu teknoloji daha önce uygulanmamış yeni uygulamaların hayata geçirilebilmesine olanak tanırken aynı zamanda mevcut teknoloji uygulamalarının da büyük ölçüde geliştirilebilmesine yardımcı olmaktadır (Seçilmiş ve Kızıltaş, 2020).

Kripto Paralar

Klasik anlamda para, bir sosyo-ekonomik çevrede ya da bir ülkede borçların geri ödenmesinde ve mal ve hizmet alımlarında kabul gören bir değişim aracı olarak tanımlanır (Gültekin, 2017). Paranın kullanım şekilleri

zaman içerisinde değişimler göstermiştir. Değiş tokuş aracı olarak kullanıldığı dönemden beri, boncuk, altın veya deniz kabuğu formlarında kullanılmıştır (Üzer, 2017). Altın paranın yerini, 1944 yılının Temmuz ayında gerçekleşen konferans sonucunda; US Dolarının altına endekslendiği, diğer paraların ise US Dolarına endekslendiği Bretton Woods sistemi ile kâğıt para almıştır (Eğilmez, 2024). Gelişen teknolojiler finansal alanlarda birçok etki yaratmaktadır. Mobil ödemeler, EFT, ATM ve Kredi Kartları gelişen teknolojiler sonucu ortaya çıkan finansal hizmetlere örnek gösterilebilir (Alsancak, 2020). Teknolojilerin gelişmesi, internet sistemlerinin yaygınlaşması vb. sebeplerden insanlar farklı arayışlar içine girmişlerdir ve bu arayışlar kripto paraların finansal sistemde yer almasına olanak sağlamıştır. Yaklaşık 10 yıldır küresel finans piyasalarına yeni bir olgu sunan kripto paralar (Ciaian, 2018) alternatif bir para ve aynı zamanda yatırım fırsatı sunmaktadır (Metin ve Yakut, 2018). Kriptografiyi kullanan bu değişim araçları işlemleri güvence altına almak, ek birimlerin oluşturulmalarını kontrol etmek ve varlık transferlerini doğrulamak gibi amaçlara sahiptirler (Barreto v.d., 2019). 1998 yılında Wei Dai tarafından kripto paraların teorik temelleri ortaya çıkmıştır. Günümüzde piyasada bulunan tüm kripto paraların teknik alt yapısını oluşturan sistem ise 2008 yılında Satohsi Nakamoto tarafından kurulmuştur (Gültekin, 2017). 2008 yılında yaşanan finansal ekonomik kriz sonucunda küresel finans sistemine karşı oluşan güvensizlikten dolayı Satohsi Nakamoto 2008 yılında merkeziyetsiz bir para biriminin kullanımı önermiştir (Nakamoto, 2008).

Hem ulusal hem de uluslararası kuruluşlar son yıllarda dijital paraların kullanımındaki artışla, merkez bankası paralarının (fiat para birimleri) kullanımındaki azalma yönündeki değişimin karakterize edildiğini bildirmektedir (Uğur ve Demir, 2020). Son yıllarda birçok merkez bankası başlattığı projeler dâhilinde kendi dijital enstrümanlarını geliştirmeye başlamıştır. Merkez bankası dijital para birimleri ülkelerin kendi ulusal para birimi cinsinden ifade edilen para birimidir. Merkez Bankası Para Birimlerinin yönetimi doğrudan merkez bankasının sorumluluğundadır. Merkez Bankaları'nın başlangıçta Merkez Bankası Dijital Para Birim'lerine umursamaz ve pasif davrandıkları gözlemlenirken daha sonraları kripto paralara oranla kendi dijital para birimlerine daha destekleyici bir biçimde tepki verdikleri görülmektedir. Merkez bankalarının merkeziliği muhtemelen kripto para birimlerinin ortaya çıkışının yarattığı tehdit algısından dolayı daha fazla desteklenmeye başlanmıştır (Bibi, 2023).

Turizm Sektöründe Blokchain Teknolojisi Ve Kripto Para Kullanımı

Turizm Sektöründe Blockchain Teknolojisi

Markets and Markets, 2025 yılında blockchain kullanımının 2019 yılına oranla %22 artış göstererek 1.4 milyon dolara yaklaşacağını tahmin etmektedir (Orta, 2023). Turizmin dünyanın en büyük endüstrilerinden biri olmasından dolayı sektör yeni teknolojileri sürekli takip eder, yeni projeler geliştirir ve bunları dönüştürür. Son zamanlarda kripto paralara artan ilgiyle (Çilingir, 2018) ve blockchain teknolojilerinin kullanım alanlarının çeşitlenmesiyle birlikte (Demirel v.d., 2022) turizm sektöründe de blockchain teknolojisine dayalı projeler dikkat çekmeye başlamıştır (Çilingir, 2018).

Teknolojik gelişme ve değişmelerin turizm endüstrisinin farklı alt sektörleri üzerinde etkileri olması kaçınılmazdır. Tüm bu alt sektörler içinde ağırlama hizmetleri açısından blockchain teknolojisinin devrim yaratma potansiyeli olduğu tahmin edilmektedir. Aynı zamanda blockchain teknolojileri, konaklama rezervasyonları ve ödemeler gibi sektörün çeşitli hizmetleri için şeffaf ve güvenli kayıt tutma olanağı da sağlamaktadır (Medeni v.d., 2023). Blockchain teknolojilerinin turizm sektörüne entegre edildiğinde, hız, şeffaflık, maliyet verimliliği, birlikte çalışabilirlik, güven, özgünlük ve risk azaltımı gibi birçok fayda sağladığı tespit edilmiştir (Demirel v.d., 2022). Blockchain teknolojisi geleneksel yöntemlerin aksine işlemlerin hem ürün hem ödeme gerçekleştiğinde doğrulanmasını sağlayarak dolandırıcılıkların önemli ölçüde önüne geçmektedir (Usbeck, 2023). Konaklama hizmetlerinde var olan profesyoneller, yatırımcılar ve yöneticiler söz konusu teknolojinin sektör açısından olumlu etkileri olan yeni bir teknoloji olduğunu kabul etmektedir (Medeni v.d., 2023).

Turizm ve seyahat endüstrisi Blockchain teknolojileri noktasında dijital kimlik yönetimi (Pilkington ve Crudu, 2017), sık uçan yolcu programlarının tokenleştirilmesi, bagaj takibinin iyileştirilmesi gibi birçok gelecek vaat eden fırsata sahiptir (Goudarzi, 2017).

Blockchain teknolojisinin turizm sektöründeki kullanım alanlarından biri de akıllı sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerde sözleşme koşullarının doğrudan kod satırına yazılarak, sözleşmenin kendi kendini yürütmesi söz konusudur. Müşteriler ve hizmet sağlayıcılar arasında konaklama hizmetlerine ilişkin sözleşmeler imzalanmaktadır. Blockchain teknolojisi kullanılarak merkezi olmayan uygulamaların yürütülmesi ve sözleşmelerin kendi kendini yürüten yapılarının yanı sıra anlaşmalar direkt olarak kod satırına yazılabilir. Bu durumda akıllı sözleşmeler, vergilerin ödenmesi, konaklama rezervasyonu yapma, kiralama, konaklamalarda belirli standartların karşılanması konusunda işleri otomatik hale getirebilme potansiyeline sahiptir. Aynı zamanda akıllı sözleşmeler aracılığıyla bireyler doğrudan uçak bileti, otel rezervasyonu ve kiralama rezervasyonları

yapabilmektedirler. Blockchain teknolojilerinin turizmde kullanımının yaygınlaşması sonucu bu teknoloji sektörün önemli aktörlerinden olan yolculara ve seyahat acentelerine büyük katkılar sağlama potansiyeline sahiptir (Medeni v.d., 2023). Turizmde blockchain odaklı büyüme kapsamında ise turizm sektöründeki çalışanlar ve sadakat programları için akıllı sözleşmeler kullanılabilir (Pilkington ve Crudu, 2017).

Kimlik bilgileri turizmde birçok alanda kullanılmaktadır. Bu bilgilerin blockchain'e aktarılmasıyla check-in ve kontrollerde zaman tasarrufu sağlayacaktır. Aynı zamanda blockchain ağına işlenen bilgiler değiştirilemez ve iptal edilemez olduklarından turizm işletmeleri ve seyahat acenteleri için değişmeyen bilgiyi kullanmak avantajlar sağlayacaktır. Blockchain teknolojisiyle gıdaların orijinal ve organik olup olmadıkları, personellerin sicilleri ve sağlık durumları gibi özellikleri izlenebilir (Özalp, 2023).

Turizm Sektöründe Blockchain Teknolojisi Kullanım Alanları

TUI, IBM ile çalışmalarını geliştirmekte ve otel envanterlerinin dağıtımını yaparak blockchain üzerinden iş süreçlerini idare etmektedir (Uğur ve Demir, 2020). TUI grubun otellerinde başlatmış olduğu blockchain tabanlı bir proje olan 'Bed-Swap' adını verdikleri bir uygulama bulunmaktadır. Bu uygulama ile envanter kayıtları dağıtık bir kayıt defteri olan blockchain ile tutulmaktadır ve otel rezervasyonlarında kripto para birimi olan Bitcoin kabul edilmektedir (Zeren ve Demirel, 2020).

- Expedia gibi büyük rezervasyon siteleri aracılık hizmetleri karşılığında maliyetlerini turistler ya da konaklama sağlayıcılarının karşılayacağı şekilde %10-30 civarında komisyon ücreti almaktadır (Topping, 2022). Ancak Winding Tree gibi platformlar, blockchain teknolojilerini kullanarak turistleri doğrudan havayolu şirketleri ve otel işletmeleriyle buluşturarak bu tarz maliyetleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır (Uğur ve Demir, 2020). Platform, blockchain işlemlerinin ilk örneğini 2019 yılında Hahn Air ile gerçekleştirmiştir (Topping, 2022).
- 2021 yılında sunucularının büyük kısmının kapatıldığını duyuran (Wikipedia, 2024) eşler arası (P2P) gayrimenkul işlemleri için blokchain tabanlı bir platform olan OpenBazaar kısa süreli kiralamalarda kiracı ve mülk sahiplerinin aracılara ihtiyaç duymadan kiralama işlemlerini yapmalarına olanak tanıyan platformlara örnek verilebilir. Bu durum kiracı ve mülk sahipleri arasındaki işlemlerde daha düşük maliyet avantajı sağlamaktadır. Bu tarz kiralamalara örnek olarak Locktrip ve AirBnb platformları verilebilir (Medeni v.d., 2023).
- Burger King, Starbucks, McDonald's, Dominos Pizza blockchain teknolojisini kullanan zincir işletmelerden sadece birkaçıdır (Dalton, 2020).

- Travala gibi blockchain tabanlı rezervasyon acenteleri akıllı sözleşmeleri kullanarak turistler için daha fazla güvenlik sağlar, akıllı sözleşmeler tüm katılımcıların belirlenen ön koşulları yerine getirmeleri sonucunda yerine getirilir. Bu da turistleri sahte rezervasyonlardan ve rezervasyon hatalarından kaynaklanan maliyetlerden korur (Topping, 2022).
- 2017 yılında faaliyetlerine başlayan Dtravel blockchain tabanlı rezervasyon platformudur. Platform operatörlerin kendi markalarını oluşturabilecekleri blockchain altyapıları sunarak seyahat operatörleri için doğrudan rezervasyonların benimsenmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Dtravel Web3 deneyimlerini destekleyen blockchain sağlayıcısı Polygon ile ortaklık kurmaktadır. Polygon'un Dtravel için sağladığı rezervasyonları NFT'lere dönüştürülmesi teknolojisi sayesinde rezervasyon yaptıran kullanıcılar, rezervasyonu artık kullanamayacak durumda olsalar bile haklarını Dtravel pazarına aktarıp yeniden satmalarına olanak sağlayacaktır. Nite Token olarak bilinen NFT'ler rezervasyon sırasında operatörün akıllı sözleşmesi kullanılarak turistlerin cüzdanlarına aktarılacaktır (Sorrels, 2024).
- Dtravel'in yanı sıra Blockskye ve Arise günümüzde Blokchain tabanlı seyahat sistemleri yürüten şirketlerdir. Blockskye kurumsal seyahat ve satın almalar için blockchain teknolojisini kullanan bir platformdur. Ortakları arasında Kayak ve United Airlines'da olan Blockskye büyük ve kurumsal müşteriler için doğrudan rezervasyon yapılmasına olanak sağlamaktadır (Sorrels, 2022).
- Arise ise blockchain teknolojisini kullanarak seyahat satıcılarının doğrudan otellerle bağlantı kurmalarına olanak sağlayarak ve otellerin de seyahat satıcılarıyla doğrudan iletişim kurmalarını sağlayarak hem aradaki maliyetleri en aza indirmeyi hem de oteller ve seyahat satıcıları arasında oluşabilecek senkronizasyon eksiklerini ortadan kaldırmayı amaçlayan bir platformdur (Arise, 2023).
- Travlr ID kullanıcı deneyimine önem veren, bireylerin seyahat profillerini yönetme ve paylaşma yöntemlerini geliştirerek kişiselleştirilmiş seyahate katkıda bulunmayı amaçlayan ve bu konuda Blockchain teknolojisini kullanarak dünyanın ilk merkezi olmayan seyahat kimliği hizmeti sunan platformdur. Platform seyahat endüstrisindeki birçok kuruluş, hizmet sağlayıcı ve işverenle iletişim kurarak kendi verileri üzerinde kontrol sahibi olmalarını sağlamayı amaçlar (Phocuswire, 2023).
- Camino ağı tedarikçiler ve talep sahipleri arasında şifreli ve standartlaştırılmış bir iletişime olanak sağlayan blockchain platformudur. Cam isminde bir tokenleri bulunmaktadır (Usbeck, 2023).

- Bir diğer blockchain platformu Webjet 1998 yılında kurulmuş ve blockchain platformunu 2019 yılında faaliyete geçirmiştir. Webjet havayolu kullanımı, araç kiralama ve otel rezervasyonları için blockchain teknolojisi kullanmaktadır. Platform rezervasyon doğruluğunu garanti eder, tutarsızlıkları ve müşterilerin maliyetlerini azaltır. Tüm rezervasyon girişleri, sistemlere gerçek zamanlı kaydedildiğinden veri tutarsızlıkları giderilir ve bu durum turistleri çifte rezervasyon, rezervasyonun yanlış yönetilmesi gibi her türlü maliyetten kurtarır (Topping, 2022).
- Flycoin, seyahat ve konaklama şirketlerinin yanı sıra sigorta ve finansal hizmetler gibi sektörlerde de tüketiciye blockchain tabanlı sadakat çözümleri sunan, kripto para birimi cinsinden seyahat ödülleri sağlayan bir teknoloji şirketidir. Şirket tüketicilere son kullanma tarihi, aktarılabilirlik eksiği vb. geleneksel yöntem aksaklıklarını ortadan kaldırmak amaçlı Ethereum blockchain üzerinde oluşturulan FLY token'i hediye etmektedir. Ortakları arasında Nothern Pasific Airways ve Ravn Alaska yer almaktadır (Sorrels, 2022).
- TravelX havayolu envanterlerini NFT'lere dönüştürerek hem havayolu şirketlerinin karlılığını arttırmayı hem de gezginler için esneklik sağlamayı hedefleyen blockchain tabanlı seyahat platformudur (Phocuswire, 2022). NFTicket adı verilen token biletler gezginler tarafından değiştirilebilmektedir ve her değişimde havayolu şirketleri ekstra gelir elde etmektedir (Travelx, 2024).
- Havayolu şirketlerinin blockchain kullanımlarına örnek olarak; British Airways blockchain teknolojisi ile yüz tanıma özelliğini kullanan Zamna'ya yatırım yaparak şirketle yakın temasta çalışmaktadır. Air France blockchain destekli bir sağlık pasaportu olan ICC AOKpass desteği sunmaktadır. Luftan'sa Blockcahin for Aviation (BC4A) adlı girişimi sayesinde uçak üreticileri, lojistik sağlayıcıları ve yazılım geliştiricileri gibi birçok katılımcıyı bünyesine katmayı planlamaktadır. Etihah Havayolları Winding Tree'nin blockchain seyahat platformuyla ortaklık sağlamıştır. Singapur Havayolları ise sunmuş olduğu sadakat programı çerçevesinde blockchain teknolojisini kullanmaktadır (Orta, 2023).
- Kullanıcı yorumları turizm işletmelerinin tercih edilmelerinde etkin bir rol oynamaktadır. Yorum yapan kullanıcıların doğrulanmadığı durumlar işletmeler için olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu soruna yalnızca doğrulanmış misafirlerin katkıda bulunabileceği bir inceleme sistemi oluşturan Review.Network gibi blockchain tabanlı inceleme siteleri çözüm üretmektedir. Platformda anket oluşturan faydalı ve gerçeklere dayalı incelemeler için kullanıcılara token ödülleri vermektedir (Topping, 2022).

- VentureRadar ve Crunchbase veri tabanı üzerindeki turizm sektörüyle ilişkili güncel Blockchain Start-up projeleri; online seyahat acenteleri kategorisinde Travelkoin, CheapFlightsFinder, Tavitt, Tryvium vb., Sadakat ödülleri kategorisinde Loyyal, Danışmanlık ve pazarlama kategorisinde SIMBA Chain, RedMobile Consulting, Challenger Deep şeklinde sıralanabilir (Zeren ve Demirel, 2020).
- Ülkemizde seyahat sektöründe blockchain teknolojisini ilk kullanan şirket Pegasus Havayolları'dır. Blockchain altyapısı ile Sabiha Gökçen Havalimanı sistemlerinde oluşturulan uçuşlara ait körük kullanımı, bagaj bandı ve kapı gibi operasyonel bilgiler Pegasus sistemlerine aktarılabilecektir (Pegasus, 2017).

Turizmde blockchain teknolojilerinin kullanımıyla seyahatler kolaylaşarak maliyetler azalabilir, rezervasyon platformlarında aracıların kaldırılmasıyla küçük işletmelerin de çıtayı eşitlemesi mümkün olabilir, azalan rezervasyon maliyetleriyle turizm canlanabilir ve işletmelerin büyümesine katkı sağlayabilir, seyahatte daha fazla erişilebilirlik sağlarken turistler ve havayolu şirketleri için daha fazla güvenlik sağlanabilir (Topping, 2022).

Blockchain teknolojisinin turizm sektöründe uygulanmasının hala erken aşamasında olunduğu göz önüne alındığında standardizasyon, gizlilik kaygıları, ölçeklenebilirlik, birlikte çalışabilirlik gibi konulardaki zorlukların henüz tam olarak çözümlenemediği kabul edilmektedir. Bu teknolojinin ülkeden ülkeye fark gösterebilecek mevzuat farklılıkları da dikkate alınmalıdır. Diğer tüm sektörlerde blockchain tabanlı birçok uygulama mevcutken turizm sektöründe blockchain kullanımı konusunda ülkemiz Avrupa ve ABD'nin gerisinde kalmaktadır (Medeni v.d., 2023).

Turizm Sektöründe Kripto Paralar

Tüketicilerin talep ve ihtiyaçlarının değişmesi sonucunda dijitalleşmenin de yardımıyla turizm endüstrisinin yakın gelecekte büyük değişiklikler geçireceği düşünülmektedir. Blockchain teknolojisi ve kripto paraların ödeme aracı olarak kullanılması turizm sektörünün geleceğini etkileyecek trendlerden olacaktır (Darar, 2023). Yapılan araştırmalar turizmin en kripto dostu sektör olduğunu göstermektedir. Blockchain teknolojisi ve kripto paralar otel, seyahat ve turizm sektöründe ödemeler noktasında en önemli uygulamadır. Bitcoin ve diğer kripto para birimlerinin ödeme olarak kabul edilmesi blockchain uygulamalarının turizmde kullanım örneklerindendir. Kripto para birimlerinin artışları sonucunda tüketiciler seyahat harcamalarında kripto paralar için daha fazla alan talep etmektedirler. AirBnb tarafından yapılan ankette katılımcılar en yüksek oranda kripto para birimleri kullanarak ödeme yapılabilmesini talep etmişlerdir. Expedia gibi siteler ödeme noktasında Bitcoin kullanımına izin vererek piyasadaki bu talebin karşılanmasına katkı sağlamışlardır.

Turizm sektöründe ülkemizde ilk kripto para kabul eden işletme adormo.com üzerinden gerçekleştirilen işlem sonucunda Karaburun Apart Houses olmuştur (Darar, 2023). Yapılan araştırmalara göre turizm sektörü dolandırıcılıktan bıkan turistlerin Bitcoin ve kripto paralarla ödeme alan işletmelere olan taleplerinin artması sebebiyle kripto paraların Tayland'da gelişmesinin arkasındaki itici güç konumuna gelmiştir. Moldovya'da önerilen bir projeye göre, turistler kripto para birimlerini kullanarak indirimli tatil rezervasyonları yapabilecekleri mobil para hizmetlerini kullanabilmektedir (Pilkington ve Crudu, 2017).

Kripto para ödemelerinin kredi kartıyla ödemelere kıyasla daha düşük komisyon ve işlem ücretlerine sahip olması kripto paraların avantajlarındandır. Sınır ötesi havalelerde döviz kuru sorunu ortadan kalkmıştır ve maksimum işlem tutarı sınırı bulunmamaktadır. Tüketicilerin kripto para ödemeleriyle ilgili bilgi eksikliklerinin olduğu ve turizm sektöründe bu teknolojinin kullanılması için erken dönemde olunduğu düşünülmektedir. Kripto para ödemeleri turistlere kendi cihazlarından düşük maliyetli, gerçek zamanlı, güvenli ve sorunsuz bir şekilde ödeme yapma olanağı tanırken bu işlemler sonucu kripto ödülleri, para iadesi ya da sadakat programlarından da yararlanma fırsatı sunmaktadır. CheapAir, Expedia, Webjet, One Shot Hotels, TUI, AirBaltic, Nerwegian Air ve LOT Polish Airlines kripto para ile ödeme kabul eden turizm işletmelerinden bazılarıdır (Darar, 2023).

- CheapAir.com Kalifornia merkezli Bitcoin ile ödeme kabul eden ilk seyahat acentesidir. 2013 yılından beri Bitcoin ile ödeme kabul eden CheapAir; ETH, DOGE, LTC, BCH, USDC ve daha fazla kripto para birimiyle ödeme kabul etmektedir (CheapAir, 2024)
- Webjet Exclusives, Avustral'daki ilk Bitcoin kabul eden seyahat işletmesidir (Webjet Limited, 2015).
- TUI grup "Bed-Swap" adlı blockchain tabanlı uygulamayla envanter kayıtlarını tutmakta ve rezervasyonlarında Bitcoin'i kabul etmektedir (Şahin ve Açıksözlü, 2021).
- LockTrip kripto para birimleriyle rezervasyon olanağı sunan blockchain tabanlı bir seyahat acentesidir. Aracıları ortadan kaldırarak kullanıcıların rezervasyonları sırasında %60'a yakın tasarruf etmelerini amaçlamaktadır. Platformda ödeme yapılabilen kripto para birimlerinden bazıları; BTC, ETH, XRP, BnB, SOL, USDT vb.dir (Lock Trip, 2024).
- Kendilerini kripto alanının merkezi olmayan AirBnb'si olarak tanımlayan Bee Token Ethereum tabanlı bir ev paylaşım platformudur (Bee Token, 2024).
- BitcoinAsia Travel dünyanın ilk blockchain tabanlı seyahat ve turizm şirketidir. Rezervasyon sırasında BTC, ETH, USDT

ve BTCA kripto para birimlerinden herhangi biri kullanılabilmektedir (Bitcoin Asia, 2024).

- Bitcoin.Travel sundukları hizmetler karşılığında merkezi olmayan para birimlerini kabul etmeye istekli turizm sektörü işletmeleriyle çalışan ve birden fazla kripto parayı ödeme aracı olarak kabul eden bir seyahat rezervasyon platformudur (Tassev, 2019).
- Alternative Airlines 600'den fazla global havayolunun biletlerini satın almak için kripto para birimleriyle ödeme olanağı sağlayan web sitesidir. Sitede rezervasyon sırasında BTC, ETH, USDT, LTC, XRP ve daha fazla kripto para birimiyle ödeme yapılabilmektedir (Alternative Airlines, 2024).

Blockchain teknolojisinin turizm endüstrisindeki kullanım alanlarından biri utility tokens yani Türkçe adıyla fayda tokenleridir. Bu tokenler kullanıcısına sahip oldukları tokenlerin proje geliştiricilerinin sunduğu hizmetlere erişebilme hakkı tanımaktadır. Yatırım amacıyla üretilmeyen bu tokenlerin ana amacı kullanıcılara para ile sahip olamayacakları avantajlar sunarken aynı zamanda kullanıcıların bu tokenlere bağlılıklarını arttırmaktır (Coincolik, 2022). Fayda tokenlerinin turizm sektöründe kullanımları; otel rezervasyonları, ulaşım ve etkinlik biletleri gibi turizm deneyimlerinin farklı yönlerini temsil ederken aynı zamanda turistler bu tokenleri kullanarak seyahat planlarının tüm yönlerini tek bir yerden kolayca güvenilir ve şeffaf bir şekilde takip edebilmelerini sağlamaktadır. Fayda tokenlerine örnek olarak Singapur hava yolları gösterilebilir. Hava yolu şirketi sadakat programı kapsamında puan toplamak adına KrisFlyer isimli dijital cüzdan hizmeti sunmaktadır (Apillon Türkiye, 2023).

YÖNTEM

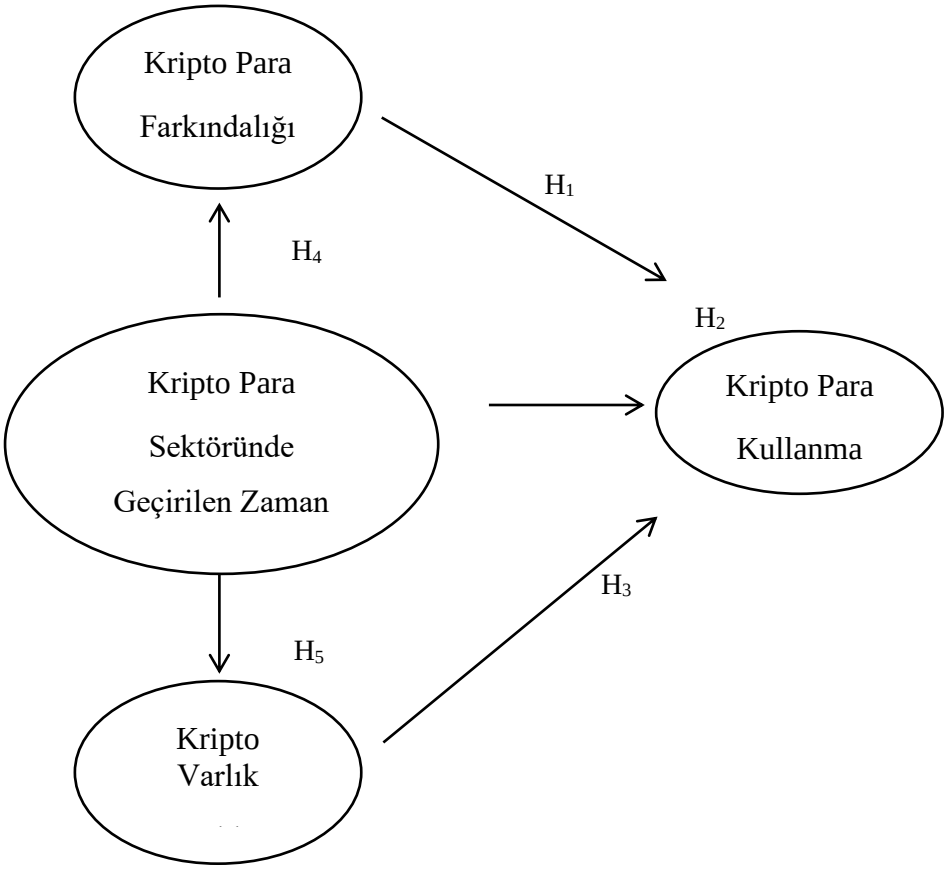
Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, önemi, evren, örneklem, araştırma modeli ve hipotezler ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Çalışma kripto para kullanıcılarının sahip oldukları kripto varlıklarını turizm sektöründe kullanma niyetlerini incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak kripto para kullanıcılarının kripto para birimleriyle ilgili farkındalık düzeylerinin, kripto para sektöründe geçirmiş oldukları zamanın ve sahip oldukları kripto varlık büyüklüklerinin; turizm sektöründe kripto para kullanım niyetleri üzerindeki etkileri tespit edilmek istenmiştir. Aynı zamanda kripto para sektöründe geçirilen zamanın kripto para farkındalık düzeyi üzerinde ve sahip olunan kripto varlık büyüklüğü üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Buna göre kripto para kullanıcısı bireylerin turizm sektöründe kripto para kullanım niyetleri incelenmek istenmiştir. Nitekim belirli değişkenlerin etkilerinin turizm sektöründe kripto para kullanma arzusu açısından incelenmesi önem kazanacaktır. Aynı zamanda bu

araştırmanın diğer bir önemi ise alan yazındaki bir boşluğu doldurmayı amaçlamasıdır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda kripto para farkındalığı, kripto sektöründe geçirilen zaman ve kripto varlık büyüklüğünün kripto para kullanma arzusu değişkeni üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Aynı zamanda kripto para sektöründe geçirilen zamanın kripto para farkındalığı ve kripto varlık büyüklüğü üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırma modeli Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1 Araştırma Modeli

Verilerin analizi sırasında nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Değişkenlerin normal dağılıma uygunluğunun belirlenmesi amacıyla Skewness ve Kurtosis analizi yapılmış, çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ile +1 arasında (Hair v.d., 2013) olması sebebiyle normal dağılım için yeterli görülmüştür. Puanların normal dağılım göstermesi nedeni ile çalışmada parametrik testler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeğin

yapı geçerliliğini test etmek amacıyla faktör analizi, güvenilirlik için de Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır. Verilerin analizinde kullanıcılara ait demografik özelikleri belirlemek için yüzdelik dağılımdan faydalanılmış, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki tespiti amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016).

Demografik bilgiler incelediğinde katılımcıların %84,4'ü erkek, %15,6'sı kadındır. Katılımcıların yaş aralığı incelendiğinde; nüfusun %10,2'si 18-23 yaş arası, %11,7'si 24-30 yaş arası, %27'si 31-40 yaş arası, %34'ü 41-50 yaş arası, %17,2'si 50 yaş ve üzeri bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde; ilkokul mezunu oranının %2,7, ortaokul mezunu oranının %2,3, lise mezunu oranının %27, ön lisans mezunu oranının %13,7, lisans mezunu oranının %46,1, yüksek lisans mezunu oranının %7,4 ve doktora mezunu oranının ise %0,8 olduğu anlaşılmaktadır. Bireylerin meslek bilgileri incelendiğinde; %16,4'ü memur, %53,5'i özel sektör, %7,4'ü öğrenci, %14,1'i esnaf, %1,6'sı ev hanımı, %7'si iş bulma ümidini yitirmiş bireylerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Çalışmaya katılan kripto para kullanıcılarının %8,6'sının 0-1000TL, %15,2'sinin 1001-

10000TL, %46,9'unun 10001-50000TL, %29,3'ünün 50001TL ve üzeri gelir elde ettiği görülmektedir. Katılımcıların kripto para kullanma süreleri incelendiğinde; %30,9'unun 2-3 yıl, %19,5'inin 3-4 yıl, %23'ünün 4 yıl ve üzeri,%26,6'sının 1-2 yıldır kripto para kullandıkları anlaşılmaktadır. Katılımcılar "kripto para kullanma nedeniniz" başlıklı ifade için birden fazla seçenek işaretlemişlerdir, yapılan işaretlemeler sonucunda; %91,4 oranında gelir sağlamak için, %56,6 oranında gelecekte kripto paraların kullanılacağını düşündükleri için, %12,5 oranında para taşıma riskini azalttığı için, %16 oranında uluslararası para transferi yapmak için, %5,1 oranında itibar göstergesi olduğu için kripto paraları kullandıkları belirlenmiştir. Bireylerin kripto varlık büyüklükleri incelendiğinde; %8,6'sının 0-1000TL, %16,4'ünün 1001-10000TL, %26,6'sının 10001-50000TL, %48,4'ünün 50001TL ve üzeri kripto paraya sahip oldukları tespit edilmiştir) Çalışmada yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha katsayısı 0,936 bulunmuştur ve bu değer anket soruları için oldukça güvenilir bir değerdir.

Faktör analizi sonuçları incelendiğinde farkındalık faktörüne yüklenen soruların yükleri 0,555 ve 0,856 aralığındadır ve niyet faktörüne yüklenen soruların yüklerinin ise 0,644 ve 0,937 aralığında olduğu görülmektedir. 2 Faktörlü bu yapı toplam varyansın %65,61'ini açıklamaktadır. Her iki faktör içinde Cronbach's Alpha katsayısı 0,70'in üzerinde bulunmuştur. Yapılan testlerden yola çıkarak araştırma modelini oluşturan ölçek yapısal anlamda geçerlidir sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 1 Dönüştürülmüş Faktör Matrisine İlişkin Bulgular

Boyutlar	Faktör Yükleri		Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
Niyet	Niyet1	0,644	8,173	%54,485	0,951
	Niyet2	0. 714			
	Niyet3	0,714			
	Niyet4	0,735			
	Niyet5	0,860			
	Niyet6	0,878			
	Niyet7	0,935			
	Niyet8	0,767			
	Niyet9	0,827			
	Niyet10	0,937			
Farkındalık	Farkındalık1	0,815	1,669	%11,124	0,794
	Farkındalık2	0,856			
	Farkındalık3	0,822			
	Farkındalık4	0,799			
	Farkındalık 5	0,555			
		0,624			

Tablo 2 Niyet, Farkındalık, Kripto Varlık Büyüklüğü, Kripto Sektöründe Geçirilen Zaman Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Korelasyon		**Niyet**	**Farkındalık**	**Kripto Varlık Büyüklüğü**	**Kripto Sektöründe**
Niyet	]	1			
	]				
Farkındalık	]	0,5	1		
	]				
Kripto	]	0,1	0,3	1	
Varlık	]	0,0	<0,		
Kripto Sektöründe Geçirile	]	0,1	0,2	0,3	1
	]	0,0	<0,	<0,	
		02	001	001	

**0,01 düzeyinde anlamlı

Tablo 2 incelendiğinde, farkındalık ile niyet arasından pozitif yönlü güçlü bir ilişki (r=0,568), kripto varlık büyüklüğü ile pozitif yönlü zayıf bir ilişki (r=0,192), kripto sektöründe geçirilen zaman ile pozitif yönlü zayıf bir ilişki (r=0,197) söz konusudur. Farkındalık ile kripto varlık büyüklüğü arasında pozitif yönlü orta düzey (r=0,355), kripto sektöründe geçirilen zaman ile pozitif yönlü zayıf ancak dikkate alınması gereken bir ilişki(r=0,259) söz konusudur. Kripto varlık büyüklüğü ile kripto sektöründe geçirilen zaman arasında ise pozitif yönlü zayıf ancak dikkate alınması gereken bir ilişki(r=0,301) tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Satoshi Nakamoto 2008 yılında Bitcoin fikrini ortaya atarken, internet alışverişlerinin güvenilir bir üçüncü taraf olan finansal kurumlara bağımlı olduğunu, bu sitemlerin çoğunun iyi çalışmasına rağmen hala güvene dayalı bir model olmasının zayıflığını öne sürmüştür. Dünyanın ihtiyacı olan sitemin güven yerine kriptografik kanıtlara dayalı, iki tarafın üçüncü güvenilir bir kişiye ihtiyaç duymadan kendi aralarında işlem yapabilmelerine olanak sağlayan bir sistem olduğunu savunmuştur(Nakamoto, 2008).

Kripto paralar paranın 4 temel fonksiyonu olan değişim aracı, hesap birimi, değer birimi, servet biriktirme aracı olması açısından incelendiğinde;

uluslararası geçerliliği olan para birimlerine dönüştürülmesi açısından değişim aracı olma, muhasebe biriminde işlev göstermesi açısından hesap birimi olma, daha az volatil olmaları durumunda değer birimi olma, piyasaya çıkış aşamasında arzlarının sınırlandırılmış olması açısından servet biriktirme aracı olma özelliklerini taşıdıkları görülmektedir. Aynı zamanda kripto paralar farklı kesimlerce farklı şekillerde nitelendirilmektedir. Ekonomi ile ilgilenen bazı kesimler tarafından balon olarak nitelendirilirken, bazı kesimler tarafından ise ekonomik devrim olarak kabul edilmektedirler. Yatırımcı ve spekülatörler kripto paraları menkul kıymet olarak kabul edip iniş çıkışlardan yararlanarak kazanç sağlarken, yazılımcılar ise her geçen gün bu yeni teknolojinin gelişmesine katkı sağlamaktadırlar(Uysal, 2019). Blockchain teknolojileri ise kripto paraların ötesinde evrim geçirerek yoğunlukla iş dünyası, tedarik zinciri ve finans alanlarında kullanılmaya başlanmıştır. Değiştirilemez kayıt tutma, merkeziyetsizlik, güvenlik ve şeffaflık olanakları sebebiyle iş dünyasında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu teknoloji dijital güvenlik ve kriptografi alanlarındaki kademeli gelişim süreci sonucunda bir evrim geçirmiş ve birçok sektör tarafından kullanılan bir teknoloji haline gelmiştir(Arat, 2024).

Teknolojik gelişmelerin hayatımıza getirmiş olduğu yeniliklerden blokchain teknolojisi ve kripto paralar birçok sektörde ve iş alanında kullanılmaya başlanmıştır. Yeniliklere kolayca adapte olabilen turizm sektörü de bu sektörlerden biridir. Kripto paraların ve blockchain teknolojisinin turizm sektöründe kullanılmasının sektöre, turizm işletmelerine ve turizme katılan bireylere birçok katkı ve kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Blockchain teknolojisinin turizm sektöründe kullanılması noktasında işletmelere sağlayabileceği avantajlar incelendiğinde; ödemelerin hızlanması ve transfer maliyetlerinin azalması gibi kolaylıklar sağlayan blockchain teknolojisi seyahat acenteleri, oteller, havayolları ve diğer tüm turizm işletmeleri için zaman ve maliyet tasarrufu sağlayacaktır. Güvenlik faktörü ele alındığında blockchain teknolojisinin yapısından dolayı merkezi olmayan bir defter şeklinde çalışması ve bu deftere kaydolan bütün verilerin herkes tarafından kontrol edilebilmesi sebebiyle rezervasyon bilgilerinin, ödemelerin ve sigortalar gibi verilerin saklanması konusunda işletmelere fayda sağlayacaktır. Akıllı kontratlar sayesinde rezervasyon süreçleri otomatikleşirken, ayını zamanda taraflar arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesine imkân sağlayacaktır. Otel odaları ve uçak koltukları gibi envanterlerin yönetiminde, aynı zamanda ürünlerin sevkiyat takipleri gibi tedarik zincirinin yönetiminde blockchain teknolojileri işletmelere zaman, maliyet ve birçok konuda kolaylıklar ve avantajlar sağlayacaktır. Blockchain teknolojisi aynı zamanda turistler açısından da güvenle işlem yapabilme, kimlik doğrulama ve kişisel verilerin saklanması sayesinde sınır geçişlerinde daha hızlı işlem yapılabilmesi gibi kolaylıklar sağlamaktadır.

Geleneksel ödeme yöntemlerine kıyasla kripto paralar ve blockchain teknolojisi turizm sektöründe kullanılmaya başlandığında, turistlerin daha

güvenli, daha hızlı ve kullanıcı dostu bir turizm hizmeti satın alabilmeleri mümkün olacaktır. Uluslararası seyahat eden bireyler açısından turizm sektöründe kripto para ve blockchain teknolojisinin kullanımı para birimi dönüştürme noktasında yaşanan sorunların ortadan kalkması, para transferleri için daha az işlem ücreti ödenmesi ve para transferlerinin daha hızlı gerçekleşmesi, ülkelere döviz girişinin sağlanması gibi birçok kolaylık ve avantaj söz konusudur. İşletmeler açısından kripto paralar ve blockchain teknolojisi gibi yeni teknolojileri kullanmak işletmeler için tanıtım fırsatı olurken aynı zamanda bu tarz bir teknolojinin ilk kullanıcılarından olmak işletmelerin rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü kazanmalarına yardımcı olacaktır. Kripto paralara karşı çıkan ülkeler bakımından böyle bir teknolojiye kayıtsız kalmak teknolojik ilerlemeler açısından söz konusu ülkelerin kripto para ve blockchain teknolojilerini kabul ederek kullanmaya başlayan ülkelerin gerisinde kalmalarına sebep olacaktır. Aynı zamanda ülkelerin yasal mevzuatlarla kripto paraları kabul etmeleri tüketiciler açısından da işletmeler açısından da bu para birimlerinin kullanımın kolayca yaygınlaşmasına olanak sağlayacaktır. Bu tarz yasal adımların atılması söz konusu para birimlerinin turizm sektöründe kullanımının artışına da ayrıca katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar incelendiğinde kripto para kullanıcılarının farkındalık düzeylerinin, kripto para sektöründe geçirilen zamanın ve kripto varlık büyüklüğünün kullanım niyeti üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Buna göre turizm sektöründe kripto para kullanma niyetindeki her bir birimlik artışın, %32,2'si kripto para farkındalığı tarafından, %3,9'u kripto para sektöründe geçirilen zaman tarafından ve %3,7'si kripto varlık büyüklüğü tarafından açıklanmaktadır. Elde edilen bulgular ışığında farkındalık düzeyindeki artışlar sonucunda kripto para kullanma niyetinin de anlamlı bir artış göstereceği sonucuna varılmaktadır. Aynı şekilde kripto varlık büyüklüğü ve kripto para sektöründe geçirilen zaman faktörlerinin de kripto para kullanma niyeti üzerinde anlamlı etkileri olduğu görülmektedir. Bu faktörlerde oluşabilecek anlamlı değişiklikler kripto para kullanma niyetini de olumlu yönde etkileyecektir. Kripto para kullanıcılarının farkındalık düzeyleri, kripto varlık büyüklükleri, kripto para sektöründe geçirdikleri zaman faktörleri ile turizm sektöründe kripto para kullanma arzuları arasında da anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler söz konusudur. Tüm bu faktörlerin demografik özelliklere göre anlamlı farklılıklar gösterip gösterilmediği ölçüldüğünde; cinsiyet değişkenine göre hiçbir anlamlı farklılık söz konusu olmadığı, gelir miktarı değişkenine göre kripto sektöründe geçirilen zaman ve kripto varlık büyüklüğü faktörlerinde anlamlı bir farklılık söz konusu olduğu, aynı şekilde eğitim durumları incelendiğinde ise hiçbir faktörde farklılık göstermediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında kripto para birimlerinin turizm harcamalarında kullanımının yaygınlaşarak artabileceğinden bahsetmek mümkündür. Ortaya çıkan sonuçlar bu alanda yeni ödeme yöntemleri ve uygulamaların geliştirilmesine olanak sağlayabileceğini işaret

etmektedir. Kripto paralar ve blockchain teknolojisinin yükselişi turizm sektöründe yeni bir çağ başlatabilir.

Önümüzdeki çalışmalarda blockchain teknolojisinin turizm sektöründeki kullanım alanlarının genişletilmesiyle ilgili konular araştırılabilir. Turizm sektöründe kripto para kullanımının sektöre ve turistlere sağlayacağı avantajlar detaylı bir biçimde ele alınabilir. Özellikle kripto para kullanımın turizm sektöründe yaygınlaşması için yapılabilecek stratejik adımların belirlenmesinde bu tür çalışmalar önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

Açıksözlü, Ö., Varol, İ. ve Şahin, N. N. (2022). Turistik Koinler: Turizm İşletmelerinde Kripto Para Kullanımının Turizm Öğrencileri Tarafından Değerlendirilmesi. Social Science Development Journal, 7(34), 224,240. http://dx.doi.org/10.31567/ssd.759

Alternative Airlines. (2024). https://www.alternativeairlines.com/ adresinden 12 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Apillon Türkiye, (2023, 15 Eylül). Blockchain Teknolojisini Kullanan Tanımadığınız 10 Şirket. https://medium.com/@apillonturkiye/blockchain-teknolojisini-kullanan-tan%C4%B1mad%C4%B1%C4%9F%C4%B1n%C4%B1z-10-%C5%9Firket-c686e9b81fd7 adresinden 11 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Arat, M. (2024). Blockchain Temelli Platform Ekonomilerinde Rekabet Avantajı Sağlama: Coinbase Bünyesinde İşlem Gören Platformlar. İstanbul, Türkiye: İstanbul Nişantaşı Üniversitesi.

Arise. (2023, 11 Aralık). Oteller. https://arise.travel/hotels adresinden 11 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

Bee Token. (2024, 11 Ocak). https://www.beetoken.com/ adresinden 11 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Bibi, S. (2023). Money in The Time of Crypto. Research in International Business and Finance, 65, 1-15. https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.101964

Binance . (2021, 18 Mart). Sınır Ötesi Ödemelerde Neden Kripto Kullanmalısınız. https://www.binance.com/tr/blog/all/s%C4%B1n%C4%B1r-%C3%B6tesi-%C3%B6demelerde-neden-kripto-kullanmal%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1z-421499824684901810 adresinden 15 Şubat 2024 tarihinde alınmıştır.

Bitcoin Asia. (2024, 12 Ocak). https://bitcoinasia.travel/ adresinden 12 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Böhme, R. Christin, N. Edelman, B. ve Moore, T. (2015). Bitcoin: Economics, Technology and Governance. Journal of Economic Perspectives, 29(2), 213-238. http://dx.doi.org/10.1257/jep.29.2.213

Calvaresi, D., Leis, M., Dubovitskaya, A., Schegg, R. ve Schumacher, M. (2019). Trust in Tourism via Blockchain Technology: Results from a systematic review. Pesonen, J., Neidhardt, J. (Eds) Information and Communication Technologies in Tourism 2019 (s. 304–317) içinde. Cham: Springer.

CheapAir. (2024, 8 Ocak). Does Expedia Still Take Bitcoin?. https://www.cheapair.com/blog/does-expedia-still-take-bitcoin/ adresinden 08 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Ciaian, P., Kancs, A. ve Rajcaniova, M. (2018). Virtual Relationship: Short – And Long –run Evidence from Bitcoin and Altcoin Markets. Journal of International Financial Markets, Institutions & Money, 52(2018), 173- 195. https://doi.org/10.1016/j.intfin.2017.11.001

Coincolik. (2022, 4 Kasım). Utility Token Nedir?. https://tr.tradingview.com/news/coinkolik:c888ed403:0/#:~:text=Utility%20token%20ya%20da%20T%C3%BCrk%C3%A7e,Yani%20yat%C4%B1r%C4%B1m%20amac%C4%B1yla%20yarat%C4%B1lmam%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r. adresinden 11 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Çilingir, T. 2018. Turizmin Geleceği Blockchain Teknolojileriyle Değişiyor. Dijital Biz: Bilişim, Ekonomi, İş Dünyası Dergisi, 76-77.

Dalton, M. (2020, 29 Ocak). Burgers and Bitcoin: Five Fast Food Restaurants That are Working With Crypto. https://www.bitrates.com/news/p/burgers-and-bitcoin-five-fast-food-restaurants-that-are-working-with-crypto adresinden 15.12.2023 tarihinde alınmıştır.

Darar, F. S. (2023). Tüketicilerin Turizm Harcamalarında Kripto Para Kullanım Niyetlerinin İncelenmesi. Karabük, Türkiye: Karabük Üniversitesi.

Demirel, E., Karagöz Z., S. ve Hakan, K. (2022). Smart Contracts in Tourism Industry: A Model With Blockchain Integration for Post Pandemic Economy. Current Issues in Tourism, 25(12), 1895-1909. https://doi.org/10.1080/13683500.2021.1960280

Eğilmez, M. (2024, 11 Ocak) Kendime Yazılar. https://www.mahfiegilmez.com/p/ekonomi-sozlugu.html adresinden 11 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Gültekin, Y. (2017). Turizm Endüstrisinde Alternatif Bir Ödeme Aracı Olarak Kripto Para Birimleri: Bitcoin. Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi, 1(2), 96-113.

He, Q., Xu, Y., Liu, Z., He, J., Sun, Y. Ve Zhang, R. (2018). A Privacy-Preserving Internet of Things Device Management Scheme Based on Blockchain. International Journal of Distributed Sensor Networks, 1-12. https://doi.org/10.1177/1550147718808750

Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

LockTrip. (2024, 10 Ocak). https://locktrip.com/ adresinden 10 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Nakamoto, S. (2008): Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. https://bitcoin.org/bitcoin.pdf adresinden 11 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

Pegasus. (2017, 25 Aralık). Pegasus'un İstanbul Sabiha Gökçen ile Operasyonel Süreçleri Dijitalleşiyor. https://www.flypgs.com/basin-bultenleri/pegasusun-istanbul-sabiha-gokcen-ile-operasyonel-surecleri-dijitallesiyor adresinden 05 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Phocuswire. (2023, 14 Kasım). Hot 25 Travel Startups for 2024: Travlr ID. https://www.phocuswire.com/Hot-25-Travel-Startups-2024-Travlr-ID adresinden 02 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Pilkington, M. ve Crudu, R., (2017). Blockchain and Bitcoin as a Way to Lift a Country out of Poverty – Tourism 2.0 and e-Governance in the Republic of Moldova. Int. J. Internet Technology and Secured Transactions, 7(2), 115-143. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2732350

Seçilmiş, C. ve Kızıltaş, M. Ç. (2020). Turizm İşletmelerinde Ödeme Yöntemi Olarak Kripto Para Kullanımının Tüketici Tercihine Etkisi. Afyon Kocatepe

Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(1), 45-56. https://doi.org/10.33707/akuiibfd.609255

Şahin, N. N. ve Açıksözlü, Ö. (2021). Turistik Koinler: Turizm İşletmelerinde Kripto Para Kullanımının Swot Analizi ile İncelenmesi. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(120), 219-236. http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.52099

Sorrels, M. (2022, 14 Aralık). Blockskye, Arise and Dtravel on Blockchain in Action for Travel. https://www.phocuswire.com/blockskye-arise-dtravel-blockchain-in-action-for-travel adresinden 02 Şubat 2024 tarihinde alınmıştır.

Sorrels, M. (2024, 30 Ocak). Dtravel Turns Vacation Rental Bookings Into Nfts, Enabling Re-Sales. https://www.phocuswire.com/dtravel-vacation-rental-bookings-nfts-enabling-re-sales adresinden 10 Şubat 2024 tarihinde alınmıştır.

Tassev, L. (2019, 30 Mart). Book Flights and Hotels With BCH and 6 Other Coins at Bitcoin. Travel. https://news.bitcoin.com/book-flights-and-hotels-with-bch-and-6-other-coins-at-bitcoin-travel/ adresinden 12 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Travelx. (2024, 10 Şubat). Our Vision. https://www.travelx.io/our-vision/ adresinden 10 Şubat 2024 tarihinde alınmıştır.

Uğur, N., & Demir, E. (2020). Kripto Paralar ve Blockchain: Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 15(58), 210-220.

Usbeck, R. (2023, 8 Haziran). Embracing Blockchain for Enhanced Security and Effiency in Travel. https://www.phocuswire.com/chain4travel-embracing-blockchain-enhanced-security-efficiency-in-travel adresinden 25 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

Webb, A. (2015, 8 Aralık). 8 Tech Trends to Watch in 2016. Harvard Business Review. https://hbr.org/2015/12/8-tech-trends-to-watch-in-2016 adresinden 10 Aralık 2023 tarihinde alınmıştır.

Webjet Limited. (2015, 4 Şubat). Webjet Exclusives Now Accepts Bitcoin. https://www.webjetlimited.com/asx-and-media/media-releases/webjet-exclusives-now-accepts-bitcoin/ adresinden 08 Ocak 2024 tarihinde alınmıştır.

Zeren, S. K., & Demirel, E. (2020). Turizm endüstrisinde yeni trend: Blockchain startup projeleri. Journal of Tourism Intelligence and Smartness, 3(2), 169-188.

Dijitalleşme, Yapay Zekâ ve Bankacılık: Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına Yönelik Stratejiler ve Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme

Öğr. Gör. Dr. Çetin ÜNEN[1]

[1] Öğretim Görevlisi Dr., Kayseri Üniversitesi Pınarbaşı Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, cetin.unen@kayseri.edu.tr, Orcid: https://orcid.org/0000-0001-9097-9088

ÖZET

Bu çalışma, dijitalleşme ve yapay zekânın (YZ) bankacılık sektörü üzerindeki etkilerini ve bu teknolojilerin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına (SKA) yönelik stratejik katkılarını incelemektedir. Araştırmanın amacı, dijital dönüşüm ve YZ uygulamalarının bankacılık hizmetlerinin verimliliğini artırma, maliyetleri düşürme ve müşteri deneyimini iyileştirme potansiyelini değerlendirmek; aynı zamanda bu teknolojilerin veri güvenliği, etik ve çevresel sürdürülebilirlik gibi alanlarda ortaya çıkan riskleri ve fırsatları analiz etmektir. Yöntem olarak, mevcut literatürün kapsamlı bir incelemesi ve vaka analizleri kullanılarak bankaların dijitalleşme ve YZ stratejilerinin SKA'lara nasıl katkı sağladığı incelenmiştir. Bulgular, dijitalleşme ve YZ'nin bankacılık sektöründe operasyonel verimliliği artırmak, sürdürülebilir finansal ürünler geliştirmek ve çevresel ayak izini azaltmak gibi çeşitli avantajlar sağladığını göstermektedir. Ayrıca, yapay zekâ tabanlı karar destek sistemlerinin ve blockchain teknolojilerinin, finansal işlemlerde şeffaflığı artırarak sürdürülebilir yatırımları teşvik ettiği tespit edilmiştir. Bu çalışma, dijitalleşme ve YZ'nin bankacılık sektöründe sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğe de önemli katkılar sağlayabileceğini ortaya koymaktadır. Gelecekte, bankaların dijital ve sürdürülebilir yenilikler yapmalarını teşvik edecek politika ve düzenlemeler geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijitalleşme, Yapay Zekâ, Bankacılık Sektörü, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), Sürdürülebilir Finans

GİRİŞ

Dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ), günümüz ekonomik sistemlerinde devrim niteliğinde değişimlere yol açmakta ve bu teknolojiler, bankacılık sektörü gibi geleneksel finansal alanlarda bile hızla yayılmaktadır (Ashta ve Herrmann 2021:211-22). Bu teknolojilerin entegrasyonu, bankacılık hizmetlerinin verimliliğini artırmak, maliyetleri düşürmek ve müşteri deneyimini iyileştirmek gibi çeşitli avantajlar sunmaktadır. Örneğin, dijital bankacılık kanalları, müşterilere 7/24 erişim sağlarken, yapay zekâ tabanlı uygulamalar veri analitiği ve risk yönetimi süreçlerini optimize eder. Ancak, bu dönüşüm süreci, veri gizliliği ve güvenliği, yapay zekâ algoritmalarının şeffaflığı ve etik kullanım gibi yeni riskler ve zorluklar da doğurmaktadır (Königstorfer ve Thalmann 2020:220-25). Bankacılık sektöründe dijitalleşme ve YZ'nin yükselişi, yalnızca operasyonel verimlilikle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) ile de yakından ilişkilidir. SKA'lar, yoksulluğu azaltmak, ekonomik büyümeyi sürdürülebilir hale getirmek ve çevresel korumayı teşvik etmek gibi küresel hedefler sunmakta ve bu hedeflere ulaşmada dijital çözümler ve yapay zekâ uygulamalarının önemli bir rolü bulunmaktadır (United Nations, 2015). Bu bağlamda, dijitalleşme ve YZ, finansal hizmetlerin hem kapsamını genişletmekte hem de sürdürülebilir kalkınma çabalarını destekleyerek ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, dijitalleşme ve YZ'nin bankacılık sektörü üzerindeki etkilerini ve bu teknolojilerin SKA'lara ulaşmadaki potansiyel katkılarını incelemektedir. Makale, dijitalleşme ve YZ stratejilerinin bankacılık sektöründe nasıl uygulandığını ve bu uygulamaların SKA'lara yönelik stratejik hedeflerle nasıl uyumlu hale getirilebileceğini tartışacaktır.

Dijitalleşme ve Bankacılık

Bankacılık sektöründe dijital dönüşüm, bankaların müşteri hizmetleri, ödeme sistemleri ve finansal işlemler gibi alanlarda dijital teknolojileri kullanarak hizmetlerini yeniden şekillendirmesi anlamına gelmektedir. Dijitalleşme, geleneksel bankacılık hizmetlerinin ötesine geçerek, mobil bankacılık uygulamaları, dijital cüzdanlar ve çevrimiçi kredi başvuruları gibi yenilikçi çözümler sunmaktadır (Gomber vd. 2018:222). Bu süreç, bankaların müşteri ihtiyaçlarına daha hızlı ve etkili bir şekilde yanıt vermesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda işlem maliyetlerini önemli ölçüde azaltır ve sürdürülebilir kalkınma girişimlerinin hedefleriyle uyumlu daha kapsayıcı bir bankacılık ortamını teşvik etmektedir (Kumar ve Gupta 2023:108; Mhlanga 2020:45).

Dijitalleşmenin bankacılık hizmetlerine olan etkisi, müşteri deneyimini iyileştirme potansiyeline sahiptir. Özellikle, dijital kanallar aracılığıyla sunulan bankacılık hizmetleri, müşterilere daha hızlı ve daha güvenilir erişim imkânı sunarak, müşteri memnuniyetini artırmaktadır (Sajic vd. 2017:1-4).

Bununla birlikte, dijitalleşme süreci, bankalar için yeni güvenlik tehditleri ve veri koruma sorunları da yaratmaktadır. Bankalar, dijital dönüşüm sürecinde bu riskleri yönetmek için ileri düzey siber güvenlik önlemleri almak zorundadır (Zhou ve Tu 2020:367).

Yapay Zekâ ve Bankacılık

Yapay zekâ, bankacılık sektöründe operasyonel verimliliği artırmak ve müşteri hizmetlerini iyileştirmek için çeşitli alanlarda kullanılmaktadır. YZ'nin bankacılıkta en yaygın kullanım alanlarından biri, kredi değerlendirme süreçleridir. YZ algoritmaları, müşterilerin kredi geçmişi, ödeme alışkanlıkları ve diğer finansal verilerini analiz ederek, kredi riskini daha doğru bir şekilde tahmin edebilmektedir (Sadok, Sakka, ve El Maknouzi 2022:1-12). Bu hem bankalar hem de müşteriler için daha adil ve şeffaf bir kredi değerlendirme süreci sağlar.

Yapay zekâ, müşteri hizmetlerinde chatbotlar ve sanal asistanlar gibi uygulamalar aracılığıyla da kullanılmaktadır. Bu uygulamalar, müşteri sorularını anında yanıtlayarak ve kişiselleştirilmiş hizmetler sunarak, müşteri deneyimini önemli ölçüde geliştirmektedir (Lei 2020:39-42). Ayrıca yapay zekâ, bankaların risk yönetimi süreçlerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Yapay zekâ tabanlı sistemler, bankaların potansiyel dolandırıcılık faaliyetlerini ve finansal riskleri tespit etmek için büyük veri analizi kullanarak daha proaktif bir risk yönetimi stratejisi geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bankacılık sektörü YZ odaklı çözümleri benimsemeye devam ettikçe, kurumlar, müşteri davranışını tahmin etmek ve finansal teklifleri uyarlamak için tahmine dayalı analitiğe yatırım yapmakta, kredi değerlendirmesi ve risk yönetiminde daha sorumlu ve şeffaf bir yaklaşım sağlamakta ve böylece hem ekonomik istikrarı hem de sosyal katılımı teşvik etmektedir (Abbas ve Nwobilor 2020:82-83; Sadok vd. 2022:4-12).

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ve Bankacılık

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA), 2015 yılında Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen ve 2030 yılına kadar yoksulluğun azaltılması, eşitsizliklerin giderilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve ekonomik büyümenin sürdürülebilir hale getirilmesi gibi geniş kapsamlı hedefleri içermektedir (United Nations, 2015). Bankacılık sektörü, bu hedeflere ulaşmada kritik bir rol oynamaktadır. Finansal sistemin sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden bir araç olarak konumlandırılması, ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda sosyal ve çevresel etkileri de optimize etmektedir (Ozili 2022:195-96).

Bankalar, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çeşitli stratejiler geliştirebilirler. Örneğin, yeşil finansman uygulamaları, çevreye duyarlı projelerin ve sürdürülebilir yatırımların desteklenmesi için önemlidir. Bu tür finansal ürünler ve hizmetler, yalnızca çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda finansal performansı da olumlu yönde

etkileyebilirler (Al-Qudah vd. 2022). Ayrıca, mikro finans ve etki yatırımları gibi diğer finansal araçlar, ekonomik kalkınmanın tabana yayılmasını sağlayarak yoksullukla mücadeleye katkıda bulunmaktadırlar (Kuada 2019:275-77).

Bankaların SKA'lara olan katkıları, yalnızca finansal ürün ve hizmetlerle sınırlı değildir. Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) ve çevresel, sosyal ve yönetişim (ÇSY) kriterlerine dayalı karar alma süreçleri, bankaların sürdürülebilirlik hedeflerine olan bağlılıklarını göstermektedir. Bu bağlamda, bankaların içsel operasyonlarında çevreye duyarlı uygulamaları benimsemeleri, enerji tüketimini azaltmaları ve sürdürülebilir iş modellerini teşvik etmeleri beklenmektedir (Stauropoulou vd. 2022:13502-3).

Dijitalleşme ve Yapay Zekâ Stratejilerinin SKA'lara Katkısı

Dijitalleşme ve yapay zekâ stratejileri, bankaların SKA'lara ulaşma yolunda önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu teknolojiler, bankaların operasyonel süreçlerini optimize ederek maliyetleri düşürmelerine ve verimliliği artırmalarına olanak tanır. Örneğin, dijital bankacılık uygulamaları, kâğıt kullanımı ve fiziksel şube ihtiyacını azaltarak çevresel ayak izini düşürmektedir. Ayrıca bankalar, veri analitiği ve müşteri içgörülerinden yararlanarak, tüketicilerin değişen taleplerini karşılarken aynı zamanda sosyal ve çevresel zorlukları ele alan özel sürdürülebilir ürünler geliştirebilir ve böylece daha sürdürülebilir bir ekonomiye geçişte önemli oyuncular olarak rollerini güçlendirebilirler (Nosratabadi vd. 2020:14-15). Aynı zamanda, yapay zekâ destekli analizler ve tahmin modelleri, bankaların sürdürülebilir yatırımlar konusunda daha bilinçli kararlar almasına yardımcı olabilir. Bu, sermayenin yalnızca finansal getiri vaat eden değil, aynı zamanda sosyal eşitliği ve çevresel bütünlüğü teşvik eden projelere daha iyi tahsis edilmesini sağlayabilir, böylece finansal performansı sürdürülebilir kalkınmanın daha geniş hedefleriyle uyumlu hale getirebilmektedirler (Nosratabadi vd. 2020:14-15; Tuyon vd. 2023:678-79).

İnovatif dijital çözümler, bankaların sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlaması için yeni yollar sunmaktadırlar. Blockchain gibi dijital teknolojiler, finansal işlemlerin daha şeffaf ve izlenebilir olmasını sağlayarak, sosyal ve çevresel kriterlere uygun projelerin finansmanını artırmaktadırlar (Treleaven, Brown ve Yang 2017). Bu durum, finansal sistemin sürdürülebilir kalkınma açısından daha sorumlu ve hesap verebilir bir yapıya bürünmesine katkıda bulunmaktadır.

Yapay zekânın sürdürülebilir finansman süreçlerindeki rolü de giderek artmaktadır. Örneğin, YZ tabanlı algoritmalar, sürdürülebilir yatırım portföylerinin oluşturulmasında kullanılabilir ve böylece çevresel ve sosyal kriterlere uygun yatırımların teşvik edilmesine yardımcı olmaktadırlar (Trukhachev ve Dzhikiya 2023:2-3). Ayrıca, YZ'nin sürdürülebilir finansman kararlarında kullanılması, bankaların iklim risklerini daha iyi yönetmelerine ve bu risklerin uzun vadeli finansal performans üzerindeki etkilerini minimize

etmelerine olanak tanımaktadır. Özetle, bankacılık sektörü bu yenilikçi teknolojileri benimsedikçe, yapay zekânın sürdürülebilir finansmana entegrasyonu yalnızca risk değerlendirmesini ve yönetimini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile uyumlu en iyi uygulamaların benimsenmesini sağlar ve sonuçta bankaları daha sürdürülebilir bir küresel ekonominin önemli sağlayıcıları olarak konumlandırır (Barakat vd. 2021:4-5; Hasan vd. 2023:110; Sadok vd. 2022:12; Walk vd. 2023:11).

LİTERATÜR

Dijitalleşme ve yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin bankacılık sektöründe kullanımı, sürdürülebilir kalkınma amaçlarına (SKA) yönelik stratejiler geliştirmek için giderek daha önemli hale gelmiştir. Bu bölümde, bu alandaki literatürde öne çıkan ilk ve önemli çalışmaların yanı sıra, konuyla ilgili en dikkat çekici araştırmalar incelenecektir.

Dijitalleşme ve Bankacılık

Bankacılık sektöründe dijitalleşme, 1990'ların sonunda internet teknolojilerinin gelişimi ve yaygınlaşmasıyla birlikte hız kazandı. Bu dönemde yapılan çalışmalar, dijital bankacılığın potansiyelini ve sektöre getireceği dönüşümleri incelemeye başladı. İlk araştırmalar, dijitalleşmenin bankaların operasyonel verimliliğini nasıl artırabileceğini ve müşteri memnuniyetini nasıl iyileştirebileceğini ele aldı. 1990'ların sonlarına doğru, internet bankacılığı bankacılık sektöründe bir devrim olarak kabul edildi. İnternet bankacılığı, müşterilere banka şubelerine gitmeye gerek kalmadan finansal işlemler yapma olanağı sundu ve bu, bankacılık işlemlerinde büyük bir esneklik sağladı. Sathye (1999), internet bankacılığının benimsenmesinin bankalar için büyük bir stratejik avantaj olduğunu belirtti. Bu dönemde yapılan çalışmalar, internet bankacılığının maliyetleri düşürdüğünü, işlem hızını artırdığını ve müşteri tabanını genişlettiğini göstermiştir.

İlk çalışmalardan biri olan Liao & Cheung (2002), internet tabanlı e-bankacılığın tüketici tutumları üzerindeki etkisini araştırdı. Çalışmalarında, dijital bankacılığın müşterilere sunduğu kolaylık ve erişilebilirliğin, bu hizmetlerin benimsenme oranlarını artırdığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışma, aynı zamanda, dijital bankacılığın müşterilere 7/24 hizmet sunma yeteneği sayesinde müşteri memnuniyetini ve bağlılığını artırdığını vurgulamaktadır.

Dijitalleşme, bankacılık sektöründe operasyonel verimliliği artırma potansiyeline de sahiptir. İnternet bankacılığı ve dijital platformlar, bankaların fiziksel şube ağlarına olan bağımlılığını azalttı ve bu da maliyet tasarruflarını beraberinde getirdi. Hernando & Nieto (2007) tarafından yapılan bir çalışma, internet bankacılığına yatırım yapan bankaların, operasyonel maliyetlerde önemli düşüşler yaşadığını ve genel verimliliklerini artırdığını göstermiştir.

Bu araştırma, dijitalleşmenin bankacılık operasyonlarının daha esnek, hızlı ve düşük maliyetli olmasını sağladığını ortaya koymuştur.

Dijitalleşmenin bir diğer önemli etkisi de müşteri segmentasyonu üzerinde olmuştur. İnternet bankacılığı ve mobil bankacılık uygulamaları, bankalara müşterilerini daha iyi tanıma ve segmentlere ayırma imkânı sunmuştur. Mols (1999), dijital bankacılık platformlarının bankalara müşteri davranışlarını izleme ve analiz etme olanağı sağladığını ve bunun da kişiselleştirilmiş hizmetlerin sunulmasına olanak tanıdığını belirtmiştir. Bu, müşteri sadakatini artırmak ve çapraz satış fırsatlarını çoğaltmak için kritik bir strateji olarak görülmüştür.

Dijital bankacılığın benimsenmesi sürecinde karşılaşılan zorluklar da ilk çalışmalarda ele alınmıştır. Özellikle güvenlik endişeleri, müşteri gizliliği ve teknik altyapı sorunları, dijital bankacılığın yaygınlaşmasının önündeki ana engeller olarak tanımlanmıştır. Çalışmalar, bu zorlukların üstesinden gelmek için bankaların daha güçlü güvenlik protokolleri geliştirmesi ve müşterilere dijital hizmetlerin güvenliği hakkında net bilgiler sunması gerektiğini vurgulamıştır (Grabner-Kräuter ve Faullant 2008:483).

Yapay Zekâ ve Bankacılık

Yapay zekâ teknolojilerinin bankacılık sektöründe uygulanmasına yönelik ilk önemli çalışmalar 2000'lerin başında başlamıştır. Yapay zekânın bankacılıkta ilk ve en yaygın uygulama alanlarından biri, kredi risk değerlendirmesi olmuştur. YZ, geleneksel kredi değerlendirme yöntemlerine göre daha hızlı ve doğru risk analizi yapma kapasitesine sahiptir. Hand & Henley (1997), yapay zekâ ve makine öğrenimi algoritmalarının kredi risk değerlendirme süreçlerinde kullanımı üzerine yaptıkları çalışmayla bu alanda öncü olmuşlardır. Araştırmaları, YZ'nin finansal ve demografik verileri analiz ederek kredi geri ödeme olasılığını daha iyi tahmin edebildiğini göstermiştir. Bu tür algoritmalar, sadece geçmiş finansal verilere değil, aynı zamanda sosyal medya etkinlikleri ve online davranışlar gibi alternatif veri kaynaklarına da dayanarak daha kapsamlı bir kredi profili oluşturabilmektedir.

Bankacılık sektöründe yapay zekâ kullanımı, müşteri hizmetleri alanında da önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Chatbotlar ve sanal asistanlar, müşteri etkileşimlerini otomatikleştirerek 7/24 hizmet sunmakta ve müşteri memnuniyetini artırmaktadır. Bankacılık sektöründe chatbot kullanımının müşteri hizmetleri maliyetlerini önemli ölçüde düşürdüğünü ve müşteri deneyimini iyileştirdiğini göstermiştir. Yapay zekâ destekli bu araçlar, müşteri sorularını hızlı ve doğru bir şekilde yanıtlayarak müşteri memnuniyetini artırmakta ve bankaların operasyonel verimliliğini geliştirmektedir (Suhel vd. 2020:611).

Yapay zekâ, bankacılık sektöründe dolandırıcılık tespitinde de kritik bir rol oynamaktadır. Dolandırıcılık faaliyetleri genellikle büyük miktarda veriyi analiz etmeyi gerektirdiğinden, yapay zekâ ve makine öğrenimi algoritmaları bu süreçte etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Yapay zekâ, anormallikleri ve

şüpheli işlemleri gerçek zamanlı olarak tespit edebilir, bu da bankaların dolandırıcılık faaliyetlerini önlemesine yardımcı olmaktadır. Bolton ve Hand (2002), dolandırıcılık tespitinde yapay zekâ kullanmanın, dolandırıcılık işlemlerinin hızla ve yüksek doğrulukla tespit edilmesine olanak tanıdığını göstermiştir. Bu, bankaların finansal kayıplarını en aza indirmesine ve müşteri güvenini artırmasına katkıda bulunmaktadır.

Yapay zekâ, bankacılık sektöründe yatırım yönetimi ve robo-danışmanlık hizmetlerinde de giderek yaygınlaşmaktadır. Robo-danışmanlar, yatırımcılara otomatik ve algoritma tabanlı yatırım önerileri sunarak portföy yönetiminde etkinlik ve maliyet tasarrufu sağlamaktadır. Robo-danışmanların yatırım stratejilerini optimize etmede ve yatırımcıların finansal hedeflerine ulaşmalarında önemli bir rol oynadığını vurgulamıştır. Yapay zekâ, büyük veri analizlerini kullanarak piyasa eğilimlerini tahmin eder ve yatırımcılara kişiselleştirilmiş stratejiler sunmaktadır (Shanmuganathan 2020:1).

Bankacılıkta yapay zekâ, düzenleyici uyum süreçlerinde de önemli bir etkiye sahiptir. RegTech (Regulatory Technology) olarak bilinen bu uygulama, bankaların sürekli değişen düzenleyici ortamda uyum sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Yapay zekâ, düzenleyici gerekliliklerin analiz edilmesi ve uygulanması sürecinde bankaların operasyonel risklerini azaltır ve uyum maliyetlerini düşürür. Arner, Barberis, & Buckley (2017), RegTech'in bankaların düzenleyici uyum süreçlerini otomatikleştirerek verimliliği nasıl artırdığını ve hata oranlarını nasıl azalttığını incelemiştir.

Son yıllarda, yapay zekânın bankacılık sektöründe sürdürülebilirlik çabalarını desteklemek için kullanımı da önem kazanmıştır. YZ, bankaların çevresel, sosyal ve yönetişim (ÇSY) faktörlerini dikkate alarak daha sürdürülebilir finansal kararlar almasına olanak tanımaktadır. Ginglinger & Moreau (2023), yapay zekâ tabanlı analizlerin, sürdürülebilir yatırım portföylerinin oluşturulmasında ve iklim risklerinin yönetiminde nasıl kullanılabileceğini araştırmıştır. Bu çalışmalar, yapay zekânın sürdürülebilir finansman süreçlerindeki potansiyelini vurgulayarak bankaların SKA'lara olan katkısını artırmasını sağlamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma ve Finansal Hizmetler

2000'lerin ortalarından itibaren, sürdürülebilir kalkınma kavramı bankacılık ve finans sektörlerinde daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde yapılan araştırmalar, bankaların sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmadaki rollerini incelemeye başlamıştır. Jeucken (2010), finansal kurumların çevresel ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiğini ve sürdürülebilir finansal ürünlerin geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Bu çalışma, sürdürülebilir bankacılığın teorik temellerini atmış ve bankaların çevresel ve sosyal riskleri nasıl yönetebileceklerini tartışmıştır.

Sürdürülebilir finansal ürünlerin en bilinen örneklerinden biri yeşil tahvillerdir. Yeşil tahviller, çevre dostu projelerin finansmanını sağlamak amacıyla geliştirilmiş finansal araçlardır. İlk yeşil tahvil ihracı, 2007 yılında

Avrupa Yatırım Bankası (EIB) tarafından gerçekleştirilmiştir ve o zamandan beri bu araçlar sürdürülebilir finansman alanında büyük bir popülarite kazanmıştır. Flammer (2021), yeşil tahvillerin finansal piyasalarda nasıl algılandığını ve bu tahvillerin çevresel projelerin finansmanında oynadığı rolü incelemiştir. Çalışma, yeşil tahvillerin hem yatırımcılar hem de ihraç eden kuruluşlar için önemli bir sürdürülebilir finansman aracı olduğunu ve çevresel sorumluluk bilincini artırdığını ortaya koymuştur.

Bankacılık sektöründe sürdürülebilir kalkınmanın bir diğer önemli yönü, Çevresel, Sosyal ve Yönetişim (ÇSY) faktörlerinin finansal karar alma süreçlerine entegrasyonudur. ÇSY kriterlerinin finansal analizlere dahil edilmesi, bankaların sadece ekonomik performanslarına değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal etkilerine de odaklanmalarını sağlar. Eccles, Ioannou ve Serafeim (2014), ÇSY faktörlerini yüksek derecede benimseyen şirketlerin, uzun vadede daha sürdürülebilir ve kârlı olduklarını göstermiştir. Bu çalışma, bankaların ÇSY faktörlerini kredi değerlendirme süreçlerine dahil ederek daha sürdürülebilir kredi portföyleri oluşturabileceğini ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunabileceğini göstermektedir.

Sürdürülebilir bankacılık, yalnızca finansal ürünlerin ve hizmetlerin geliştirilmesini değil, aynı zamanda bankaların genel stratejik yönelimlerinin yeniden yapılandırılmasını da içermektedir. Bankalar, çevresel ve sosyal riskleri yönetmek için sürdürülebilirlik stratejileri geliştirmekte ve bu stratejileri iş modellerine entegre etmektedir. Scholtens (2006) bankaların sürdürülebilirlik stratejilerini nasıl benimsediklerini ve bu stratejilerin bankaların uzun vadeli başarısını nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışma, sürdürülebilirlik odaklı stratejilerin, bankaların hem sosyal sorumluluklarını yerine getirmelerine hem de finansal performanslarını artırmalarına katkıda bulunduğunu göstermiştir.

Mikro finans, sürdürülebilir kalkınma ve finansal hizmetler arasında önemli bir bağlantı noktasıdır. Mikro finans kurumları, düşük gelirli bireylere ve küçük işletmelere finansal hizmetler sunarak ekonomik eşitliği ve sosyal kalkınmayı teşvik etmektedir. Chatterjee, Sarangi, de Aghion, ve Morduch (2006), mikro finansın gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun azaltılmasında ve finansal kapsayıcılığın artırılmasında nasıl önemli bir rol oynadığını araştırmıştır. Bu çalışma, mikro finansın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir araç olduğunu ve ekonomik fırsat eşitliğini desteklediğini ortaya koymaktadır.

Son yıllarda dijital finansal hizmetler, sürdürülebilir kalkınma çabalarını desteklemek için giderek daha fazla kullanılmaktadır. Mobil bankacılık, dijital ödeme sistemleri ve blockchain teknolojileri gibi yenilikçi çözümler, finansal kapsayıcılığı artırarak ve sürdürülebilir finansman süreçlerini kolaylaştırarak sürdürülebilir kalkınma amaçlarına katkıda bulunmaktadır.

Dijitalleşme ve Yapay Zekâ ile Sürdürülebilir Bankacılık Uygulamaları

Son yıllarda, dijitalleşme ve yapay zekânın sürdürülebilir bankacılık uygulamalarına entegrasyonu üzerine yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Gomber vd., (2018), dijital teknolojilerin bankaların operasyonel süreçlerini nasıl optimize ettiğini ve çevresel ayak izlerini nasıl azalttığını incelemiştir. Bu çalışma, dijital bankacılığın enerji tüketimini azaltarak sürdürülebilir kalkınma amaçlarına doğrudan katkıda bulunduğunu göstermiştir.

Yapay zekâ uygulamaları da sürdürülebilir bankacılık için kritik öneme sahiptir. Örneğin, yapay zekâ destekli kredi değerlendirme sistemlerinin sadece finansal verileri değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal faktörleri de dikkate alarak daha sürdürülebilir kredi portföyleri oluşturabileceğini ortaya koyulmuştur. Bu, bankaların çevreye duyarlı projelere kredi verme süreçlerinde daha etkin ve adil olmasını sağlamıştır (Ampountolas vd. 2021:50; Jakka vd. 2023:824; Kumar, Sharma, ve Mahdavi 2021:192).

Robo-danışmanlar ve diğer dijital yatırım platformları, sürdürülebilir yatırım stratejilerinin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Bu platformlar, yapay zekâ algoritmalarını kullanarak yatırımcılar için sürdürülebilir portföyler oluşturur ve yatırım kararlarında ÇSY kriterlerini ön planda tutmaktadırlar. Robo-danışmanların yatırım kararlarının sürdürülebilirlik odaklı hale getirilmesinde nasıl etkili olduğunu ve bu platformların bireysel yatırımcıların çevresel ve sosyal sorumluluk bilincini nasıl artırdığını incelenmiştir. Yapay zekâ tabanlı robo-danışmanlar, sürdürülebilir yatırım seçeneklerinin analiz edilmesini ve yatırımcılara sunulmasını sağlamaktadır (D'Hondt vd. 2020:278).

Yapay zekâ, dolandırıcılık tespitinde de sürdürülebilir bankacılık uygulamalarına katkıda bulunmaktadır. Dolandırıcılık tespiti sistemleri, çevresel etkisi olabilecek yasa dışı finansal faaliyetlerin önlenmesine yardımcı olur. Bolton ve Hand (2002), yapay zekâ tabanlı dolandırıcılık tespit sistemlerinin bankaların çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarına nasıl katkıda bulunabileceğini göstermiştir. Dolandırıcılık işlemlerinin tespit edilmesi ve önlenmesi, sadece finansal kayıpları önlemekle kalmaz, aynı zamanda sürdürülebilirlik hedeflerine zarar verebilecek olumsuz eylemleri de engellemektedir.

Yapay zekâ ve büyük veri analitiği, bankaların çevresel ve sosyal etkilerini daha iyi anlamalarına ve bu alanlarda stratejik kararlar almalarına olanak tanımaktadır. Yapay zekâ, büyük veri analitiği ile birleştirildiğinde, bankaların müşteri davranışlarını, piyasa eğilimlerini ve çevresel riskleri daha iyi tahmin etmelerini sağlamaktadır. Kaplan & Haenlein (2020), yapay zekâ ve büyük veri analitiğinin bankaların sürdürülebilirlik stratejilerini nasıl optimize edebileceğini ve bu teknolojilerin bankaların SKA'lara katkılarını nasıl artırabileceğini incelemiştir. Bu çalışma, büyük veri ve yapay zekânın bankaların sürdürülebilir kalkınma çabalarını güçlendirebileceğini göstermektedir.

Dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerinin sürdürülebilir bankacılık uygulamalarına entegrasyonu, son yıllarda akademik çevrelerde giderek daha fazla ilgi görmektedir. Yapay zekânın bankacılık sektöründe sürdürülebilirlik risklerini yönetmede nasıl kullanıldığını ve bu teknolojilerin sürdürülebilirlik çabalarına olan katkılarını incelenmiştir. Ayrıca, blockchain teknolojisinin sürdürülebilir finansman süreçlerinde şeffaflığı ve izlenebilirliği artırma potansiyeline sahip olduğu vurgulanmıştır (Treleaven vd., 2017).

Gelecekteki araştırmalar, dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerinin daha ileri düzey uygulamalarını keşfetmeyi ve bu teknolojilerin bankacılık sektöründeki sürdürülebilir kalkınma hedeflerine nasıl daha fazla katkıda bulunabileceğini araştırmayı hedeflemektedir. Özellikle, yapay zekâ tabanlı çevresel, sosyal ve yönetişim (ÇSY) analitiği ve blockchain teknolojisi kullanılarak daha şeffaf ve sürdürülebilir finansal süreçlerin geliştirilmesi kaçınılmaz gibi görünmektedir.

UYGULAMA ÖRNEKLERİ VE VAKA ANALİZLERİ

Dijitalleşme ve yapay zekâ stratejilerinin bankacılık sektöründe SKA'lara katkısını değerlendirmek için dünya genelindeki ve Türkiye'deki uygulama örneklerine ve vaka analizlerine daha derinlemesine bakmak önemlidir. Bu bölümde hem uluslararası düzeyde hem de Türkiye özelinde başarılı dijital ve yapay zekâ tabanlı bankacılık uygulamaları incelenerek, bu uygulamaların sürdürülebilir kalkınma hedeflerine olan etkileri tartışılacaktır.

Uluslararası Uygulama Örnekleri

Yapay Zekâ Tabanlı Kredi Değerlendirme: Avrupa Örneği

Bir Avrupa bankası, yapay zekâ tabanlı bir kredi değerlendirme sistemi kullanarak kredi verme süreçlerini daha hızlı ve doğru hale getirmiştir. Bu sistem, geleneksel kredi değerlendirme yöntemlerinden farklı olarak, yalnızca müşterilerin kredi geçmişini ve ödeme alışkanlıklarını değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal etkenleri de dikkate almaktadır. Örneğin, müşterinin karbon ayak izini veya sosyal sorumluluk projelerine katılımını değerlendiren bu sistem, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir kredi portföyü oluşturmuştur (Sadok vd., 2022; Tyagi 2022).

Blockchain Teknolojisi ile Şeffaf Finansman: ABD Örneği

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bankalar, blockchain teknolojisini kullanarak finansal işlemlerini daha şeffaf ve izlenebilir hale getirmiştir. Bu teknoloji, özellikle yeşil finansman projelerinde kullanılarak, finansman süreçlerinin çevresel ve sosyal kriterlere uygunluğunu artırmıştır. Örneğin, yenilenebilir enerji projelerine yapılan yatırımların takibini kolaylaştıran blockchain uygulaması, yatırımcıların bu projelerin sürdürülebilirliğini daha yakından takip etmelerine olanak tanımaktadır (Treleaven vd., 2017).

Dijital Bankacılık ile Enerji Tasarrufu: Mısır' da Yeşil Bankacılık Örneği

Mısır da bankalar, dijital bankacılık hizmetlerini genişleterek çevresel ayak izini önemli ölçüde azaltmıştır. Fiziksel şube sayısını azaltarak ve işlemlerin büyük bir kısmını dijital platformlara taşıyarak enerji tüketimini ve karbon emisyonlarını azaltmayı başarmıştır. Bu bankanın dijital stratejisi, müşterilerine kâğıt tüketimini azaltan e-ekstreler ve çevrimiçi hizmetler sunarak sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmaktadır (Pasha ve Elbages, 2022).

Almanya: Dijital Ödeme Sistemleri ile Sürdürülebilir Ticaret

Almanya'da bir banka, dijital ödeme sistemleri aracılığıyla sürdürülebilir ticareti teşvik etmektedir. Bu sistemler, karbon ayak izini azaltmayı amaçlayan sürdürülebilir ticaret platformlarını desteklemektedir. Dijital ödeme sistemleri, çevrimiçi ticaretin çevresel etkilerini azaltarak daha sürdürülebilir bir tüketim modeline geçişi kolaylaştırmaktadır (Bundesbank 2022).

Japonya: AI Destekli Yatırım Danışmanlığı

Japonya'da bir finans kurumu, yapay zekâ tabanlı yatırım danışmanlığı hizmeti sunarak, müşterilerine sürdürülebilir yatırım seçenekleri sunmaktadır. YZ algoritmaları, çevresel, sosyal ve yönetişim (ÇSY) kriterlerine göre portföy önerilerinde bulunarak, yatırımcıların sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun yatırımlar yapmalarını sağlamaktadır (Kentaro Okuda 2021).

Hindistan: Blockchain Tabanlı Mikro Finans Uygulamaları

Hindistan'da, kırsal kalkınmayı desteklemek amacıyla blockchain tabanlı mikro finans uygulamaları geliştirilmiştir. Bu uygulamalar, kırsal kesimlerde yaşayan bireylerin finansal hizmetlere erişimini artırırken, ekonomik eşitliği ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir (Ministry Of Electronics & Information Technology - Government Of India, 2021).

Kanada: Yeşil Kredi Kartı Programı

Kanada'da bir banka, çevre dostu alışverişi teşvik etmek amacıyla yeşil kredi kartı programı başlatmıştır. Bu kartlar, kullanıcılarına çevresel projelere bağış yapma veya karbon ayak izlerini dengeleme fırsatı sunarak sürdürülebilir tüketimi teşvik etmektedir (Health 2021).

Brezilya: Yapay Zekâ ve Büyük Veri ile Tarım Kredilendirme

Brezilya'da bir finans kuruluşu, yapay zekâ ve büyük veri analizlerini kullanarak sürdürülebilir tarım uygulamalarını destekleyen bir kredi programı geliştirmiştir. Bu program, çiftçilerin çevre dostu tarım tekniklerini

benimsemelerini teşvik etmekte ve sürdürülebilir tarımın finansmanını sağlamaktadır (Agenda 30 BB Our action plan for, 2023).

Çin: Sürdürülebilir Tahvil Endeksleri

Çin'de bir banka, yapay zekâ ve blockchain teknolojilerini kullanarak sürdürülebilir tahvil endeksleri oluşturmuştur. Bu endeksler, sürdürülebilir projelere yatırım yapmayı daha çekici ve şeffaf hale getirerek, yatırımcıları çevresel ve sosyal açıdan sorumlu yatırımlar yapmaya teşvik etmektedir (Shao vd. 2020).

Güney Afrika: Dijital Mikro Finans Platformu

Güney Afrika'da, dijital mikro finans platformları aracılığıyla finansal katılımın artırılması ve ekonomik kalkınmanın desteklenmesi hedeflenmektedir. Bu platformlar, özellikle düşük gelirli bireylere ve küçük işletmelere finansal hizmetlere erişim sağlamakta ve böylece ekonomik eşitliği ve kalkınmayı desteklemektedir (National Treasury South Africa 2023).

İsveç: Yeşil Dijital Bankacılık

İsveç merkezli bir dijital banka, tüm bankacılık işlemlerini çevre dostu süreçlerle gerçekleştirmeyi hedeflemektedir. Banka, müşterilerine sürdürülebilir projelere yatırım yapma imkânı sunan özel bir dijital platform geliştirmiştir. Bu platform, müşterilerin karbon ayak izlerini izleyebilmelerine ve sürdürülebilirliği teşvik eden finansal ürünler seçebilmelerine olanak tanır. Aynı zamanda, banka karbon nötr bir yapıya sahip olmayı taahhüt ederek, tüm operasyonlarını çevresel etkilerini en aza indirecek şekilde düzenlemektedir (Handelsbanken 2018).

Avustralya: Yapay Zekâ ile Sürdürülebilir Finans Yönetimi

Avustralya'da bir banka, yapay zekâ tabanlı finans yönetimi uygulamaları geliştirerek müşterilerinin sürdürülebilir yatırım kararları almasına yardımcı olmaktadır. Banka, yapay zekâ algoritmalarını kullanarak müşterilere çevresel, sosyal ve yönetişim (ÇSY) kriterlerine göre özelleştirilmiş yatırım önerileri sunmaktadır. Bu uygulama, müşterilerin finansal portföylerini sürdürülebilir bir şekilde yönetmelerini sağlamaktadır (Climate vd. 2024:44-47).

Hollanda: Dijital Etki Bankacılığı

Hollanda'da faaliyet gösteren bir banka, dijitalleşme yoluyla sosyal ve çevresel etkiyi maksimize eden bir bankacılık modeli benimsemiştir. Banka, dijital bankacılık hizmetlerini sosyal etki odaklı mikro finans ve sosyal girişim projelerini destekleyen finansal ürünlerle birleştirerek, sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Bu banka, aynı zamanda çevresel projeler

için özel kredi programları geliştirerek, çevresel sürdürülebilirliği de desteklemektedir (Comisión Nacional del Mercado de Valores 2020).

Türkiye'den Uygulama Örnekleri
Yenilenebilir Enerji Finansmanı:

Türkiye'de bankalar yenilenebilir enerji projelerine özel bir kredi programı başlatarak çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmayı amaçlamaktadırlar. Bu program, özellikle güneş ve rüzgâr enerjisi projelerine düşük faizli kredi imkânı sunmakta ve bu projelerin finansmanında öncü rol oynamaktadırlar. Bankalar, bu programı yapay zekâ destekli bir risk değerlendirme sistemi ile destekleyerek, projelerin finansal ve çevresel sürdürülebilirliğini daha etkin bir şekilde analiz etmektedirler (Kuloğlu & Öncel, 2015; "Yenilenebilir Enerji Yatırımları- Kalkınma Bankası").

Mikro finans ile Sürdürülebilir Kalkınma

Türkiye'de bankalar, mikro finans programları aracılığıyla ekonomik kalkınmanın tabana yayılmasını desteklemektedirler. Bu program, özellikle kadın girişimcilere ve kırsal alanlardaki küçük ölçekli işletmelere düşük maliyetli kredi olanakları sunarak, sosyal ve ekonomik eşitliği artırmayı hedeflemektedir. Banka, bu süreçte yapay zekâ tabanlı bir kredi puanlama sistemi kullanarak, geleneksel finansal sistemlerin dışında kalan bireylere ve işletmelere kredi verme sürecini daha adil ve şeffaf bir hale getirmektedir (BETÜL 2012:87; Mahmood 2019:1-5).

Yeşil Tahvil İhracı: Türkiye'de Bir İlk

Türkiye'de bankalar, yeşil tahvil ihracı yoluyla sürdürülebilir projelere fon sağlamaktadır. Bu tahviller, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji projeleri gibi çevresel fayda sağlayan projelerin finansmanını desteklemek amacıyla çıkarılmıştır. Yeşil tahvil ihracı, bankanın çevresel sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamış ve aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkıda bulunmasına olanak tanımıştır. Bu tür finansal araçların Türkiye'deki ilk örneklerinden biri olarak, diğer finansal kurumlar için de bir model oluşturmuştur (Menteşe, 2021; "Türkiye'nin ilk yeşil tahvili TSKB'den | TSKB", 2016.)

Dijital Kredi Platformları ile Finansal Kapsayıcılık

Türkiye'de bankalar, dijital kredi platformları aracılığıyla finansal kapsayıcılığı artırmayı hedeflemektedir. Bu platformlar, kredi almak için geleneksel bankacılık sistemine erişimi olmayan bireyler ve küçük işletmeler için geliştirilmiştir. Banka, dijitalleşme yoluyla kredi süreçlerini hızlandırarak ve daha düşük maliyetlerle kredi sağlayarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Bu uygulama, özellikle kırsal kesimde yaşayan bireylerin finansal hizmetlere erişimini kolaylaştırarak ekonomik eşitliği

desteklemektedir (“Banking Transactions in Digital Platforms | Garanti BBVA”)

Yapay Zekâ Destekli Risk Yönetimi

Türkiye’deki bankalar, yapay zekâ tabanlı bir risk yönetim sistemi geliştirerek, finansal sürdürülebilirlik ve SKA’lara katkıda bulunmayı amaçlamaktadırlar. Bu sistem, kredi risklerini, piyasa risklerini ve operasyonel riskleri daha etkin bir şekilde yönetmek için büyük veri analitiği ve makine öğrenimi tekniklerini kullanmaktadır. Banka, bu yenilikçi yaklaşımı ile risk yönetiminde etkinliği artırmakta ve sürdürülebilir finansal kararlar alarak uzun vadeli sürdürülebilirliği sağlamaktadır (Korkmaz 2020:175).

Çevresel Etki Değerlendirmesi ile Sürdürülebilir Kredi Verme

Yapı Kredi bankası, kredi değerlendirme süreçlerine çevresel etki değerlendirmesini entegre ederek, SKA’lara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu sistem, projelerin çevresel etkilerini değerlendirerek, yalnızca çevre dostu projelere kredi verilmesini sağlamaktadır. Banka, bu yaklaşımı ile çevresel sürdürülebilirliği desteklemekte ve çevreye zarar verebilecek projelere finansman sağlamaktan kaçınmaktadır (“Environmental and Social Risk Management in Loans | Environmental Impact | Yapi Kredi”).

Tablo 1: Uluslararası ve Türkiye’den Uygulama Örnekleri

Ülke/Örnek	**Banka/Uygulama Türü**	**Kullanılan Teknoloji**	**SKA’lara Katkı**
Avrupa	Yapay Zekâ Tabanlı Kredi Değerlendirme	Yapay Zekâ	Adil kredi dağıtımı, düşük karbon ayak izi
ABD	Blockchain ile Şeffaf Finansman	Blockchain	Şeffaf finansman süreçleri, çevresel uyum
Mısır	Dijital Bankacılık ile Enerji Tasarrufu	Dijital Bankacılık	Düşük enerji tüketimi, azalan karbon emisyonları
İsveç	Yeşil Dijital Bankacılık	Dijital Platformlar	Karbon nötr bankacılık, sürdürülebilir yatırımlar
Avustralya	Yapay Zekâ ile Sürdürülebilir Finans Yönetimi	Yapay Zekâ	Sürdürülebilir yatırım kararları, ÇSY kriterlerine uyum
Hollanda	Dijital Etki Bankacılığı	Dijital Bankacılık	Sosyal etki projeleri, çevresel sürdürülebilirlik
Almanya	Dijital Ödeme Sistemleri ile Sürdürülebilir Ticaret	Dijital Ödeme Sistemleri	Karbon ayak izinin azaltılması, sürdürülebilir tüketim
Japonya	AI Destekli Yatırım Danışmanlığı	Yapay Zekâ	Sürdürülebilir yatırım kararlarının desteklenmesi

Hindistan	Blockchain Tabanlı Mikro finans Uygulamaları	Blockchain, Mikrofinans	Kırsal kalkınma, ekonomik eşitlik
Kanada	Yeşil Kredi Kartı Programı	Dijital Finansal Ürünler	Çevre dostu alışverişin teşvik edilmesi
Brezilya	Yapay Zekâ ve Büyük Veri ile Tarım Kredilendirme	Yapay Zekâ, Büyük Veri	Sürdürülebilir tarım uygulamalarının finansmanı
Çin	Sürdürülebilir Tahvil Endeksleri	Yapay Zekâ ve Blockchain	Şeffaflık, sürdürülebilir yatırım çekiciliği
Güney Afrika	Dijital Mikrofinans Platformu	Dijital Finansal Platformlar	Finansal katılımın artırılması, ekonomik kalkınma
Türkiye	Yenilenebilir Enerji Finansmanı	Yapay Zekâ Destekli Kredi Programı	Yenilenebilir enerji projelerinin desteklenmesi
Türkiye	Mikrofinans Programları	Yapay Zekâ Tabanlı Kredi Puanlama	Ekonomik eşitlik, sosyal sürdürülebilirlik
Türkiye	Yeşil Tahvil İhracı	Yeşil Tahviller	Çevresel sorumluluk, sürdürülebilir finansman
Türkiye	Dijital Kredi Platformları ile Finansal Kapsayıcılık	Dijital Finansal Platformlar	Ekonomik eşitlik, finansal kapsayıcılık
Türkiye	Yapay Zekâ Destekli Risk Yönetimi	Yapay Zekâ, Büyük Veri	Finansal sürdürülebilirlik, etkin risk yönetimi
Türkiye	Çevresel Etki Değerlendirmesi ile Sürdürülebilir Kredi Verme	Yapay Zekâ ve Çevresel Değerlendirme	Çevresel sürdürülebilirlik, çevre dostu kredi verme

DETAYLI VAKA ANALİZLERİ

Yapay Zekâ Tabanlı Kredi Değerlendirme (Avrupa)

Bu bankacılık uygulaması, yapay zekâ teknolojilerinin kredi değerlendirme süreçlerine entegrasyonunu içermektedir. Yapay zekâ algoritmaları, kredi başvurusu yapan kişilerin finansal ve sosyal verilerini analiz ederek kredi riskini değerlendirir. Bu yöntem, geleneksel kredi değerlendirme yöntemlerine göre daha hızlı ve isabetli kararlar alınmasını sağlar ve ayrıca çevresel ve sosyal kriterlere dayalı kredilendirmeyi destekler.

SKA' ya Katkıları:

- **SKA 1 (Yoksulluğa Son):** Daha fazla kişiye kredi erişimi sağlayarak ekonomik kalkınmayı destekler.
- **SKA 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme):** Adil kredi değerlendirmesi ile ekonomik büyümeyi ve finansal kapsayıcılığı artırır.
- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Çevresel sürdürülebilirlik kriterlerine uygun projelere kredi vererek iklim değişikliğiyle mücadeleye katkıda bulunur.

Blockchain ile Şeffaf Finansman (ABD)

Bu vaka, blockchain teknolojisinin finansal işlemlerde şeffaflık ve güvenilirlik sağlamak için kullanıldığı bir örnektir. Blockchain, verilerin değişmez ve şeffaf bir şekilde saklanmasını sağlar, bu da özellikle çevresel ve sosyal etki yatırımlarında büyük önem taşır.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 16 (Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar):** Finansal işlemlerde şeffaflık sağlayarak kurumsal güveni artırır.
- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Çevresel projelerin finansman süreçlerinin izlenebilirliğini artırarak sürdürülebilir yatırımları destekler.
- **SKA 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı):** Blockchain kullanımı, finans sektöründe yenilikçiliği ve modernizasyonu teşvik eder.

Dijital Bankacılık ile Enerji Tasarrufu (Mısır)

Mısır'daki bu bankacılık uygulaması, dijital kanallar aracılığıyla sunulan hizmetlerin fiziksel şubelerin sayısını azaltmasına ve enerji tüketimini önemli ölçüde düşürmesine odaklanır. Dijital bankacılık, müşterilerin işlemlerini çevrimiçi yapmalarına olanak tanıyarak, çevresel ayak izini azaltır.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 7 (Erişilebilir ve Temiz Enerji):** Enerji tüketimini azaltarak sürdürülebilir enerji kullanımını destekler.
- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Fiziksel varlıkların azaltılması yoluyla karbon emisyonlarını düşürerek çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunur.
- **SKA 12 (Sorumlu Üretim ve Tüketim):** Dijital işlemler yoluyla kâğıt ve enerji tasarrufu sağlayarak sürdürülebilir tüketimi teşvik eder.

Yeşil Dijital Bankacılık (İsveç)

İsveç'teki Handelsbanken isimli banka, tüm operasyonlarını karbon nötr hale getirerek çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Müşterilere çevre dostu finansal ürünler ve sürdürülebilir projelere yatırım seçenekleri sunmaktadır.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Karbon nötr hedefleri ile iklim değişikliğiyle mücadeleye doğrudan katkı sağlar.
- **SKA 7 (Erişilebilir ve Temiz Enerji):** Sürdürülebilir enerji projelerine yatırım yaparak temiz enerji kullanımını teşvik eder.

- **SKA 12 (Sorumlu Üretim ve Tüketim):** Müşterilere sürdürülebilir finansal ürünler sunarak sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını destekler.

Yapay Zekâ ile Sürdürülebilir Finans Yönetimi (Avustralya)

Bu vaka, yapay zekâ kullanılarak sürdürülebilir yatırım kararlarının desteklenmesini içerir. Yapay zekâ algoritmaları, çevresel, sosyal ve yönetişim (ÇSY) kriterlerine göre portföyler oluşturur ve müşterilere sürdürülebilir yatırımlar konusunda rehberlik eder.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı):** Yapay zekâ teknolojileriyle inovasyonu teşvik eder ve sürdürülebilir yatırımları destekler.
- **SKA 13 (İklim Eylemi):** ÇSY kriterlerine dayalı yatırım kararları ile çevresel sürdürülebilirliği artırır.
- **SKA 17 (Amaçlar için Ortaklıklar):** Sürdürülebilir yatırımların teşviki, çeşitli sektörlerle iş birliklerini güçlendirir.

Dijital Etki Bankacılığı (Hollanda)

Hollanda'daki bu bankacılık uygulaması, dijital hizmetleri sosyal etki odaklı mikro finans ve girişim projeleri ile birleştirir. Çevresel projelere yönelik özel kredi programları geliştirerek sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eder.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme):** Mikro finans ve sosyal girişim projeleri, ekonomik büyümeyi ve istihdamı destekler.
- **SKA 11 (Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar):** Sosyal etki projeleri aracılığıyla topluluklarda sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eder.
- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Çevresel sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda projelere finansman sağlar.

Dijital Ödeme Sistemleri ile Sürdürülebilir Ticaret (Almanya)

Deutsche Bankası, dijital ödeme sistemlerini kullanarak sürdürülebilir ticareti teşvik etmektedir. Aynı zamanda sundukları dijital ödeme çözümleri ile karbon ayak izini azaltmakta ve sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını teşvik etmektedirler.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 12 (Sorumlu Üretim ve Tüketim):** Dijital ödemeler yoluyla sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını teşvik eder.
- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Karbon ayak izini azaltarak çevresel sürdürülebilirliği destekler.

- **SKA 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı):** Dijital ödeme sistemleri, finans sektöründe yenilikçiliği ve modernizasyonu teşvik eder.

AI Destekli Yatırım Danışmanlığı (Japonya)

Japonya'da bir yatırım şirketi, yapay zekâ tabanlı yatırım danışmanlığı hizmeti sunarak müşterilerin sürdürülebilir yatırım kararları almasına yardımcı olur. Bu hizmet ile yatırım portföylerinin çevresel ve sosyal etkilerini optimize etmeyi amaçlamaktadır.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Yapay zekâ ile sürdürülebilir yatırımların artırılması, çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlar.
- **SKA 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı):** Yapay zekâ destekli yatırım araçları, finansal sektörde yenilikçiliği teşvik eder.
- **SKA 17 (Amaçlar için Ortaklıklar):** Çevresel ve sosyal etki odaklı yatırımlar için sektörler arası iş birliklerini teşvik eder.

Blockchain Tabanlı Mikro Finans Uygulamaları (Hindistan)

Hindistan'daki bu uygulama, blockchain teknolojisi kullanarak mikro finans hizmetlerinin şeffaflığını ve izlenebilirliğini artırır. Kırsal bölgelerde yaşayan bireylere finansal hizmetlere daha kolay erişim sağlanması, ekonomik eşitliğin teşvik edilmesine yardımcı olur.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 1 (Yoksulluğa Son):** Kırsal kalkınma projeleri aracılığıyla yoksulluğun azaltılmasını destekler.
- **SKA 10 (Eşitsizliklerin Azaltılması):** Blockchain tabanlı sistemlerle ekonomik fırsatların daha eşit dağıtılmasını sağlar.
- **SKA 5 (Toplumsal Cinsiyet Eşitliği):** Kadın girişimcilere özel mikrofinans programları, toplumsal cinsiyet eşitliğini destekler.

Yeşil Kredi Kartı Programı (Kanada)

Kanada'daki bu banka, yeşil kredi kartı programı başlatarak çevre dostu alışverişi teşvik eder. Kart kullanıcıları, çevresel projelere bağış yapma veya karbon ayak izlerini dengeleme gibi çevre dostu faaliyetlere yönlendirilir.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Karbon dengeleme ve çevresel projelere bağışlar ile iklim değişikliğiyle mücadeleyi destekler.
- **SKA 12 (Sorumlu Üretim ve Tüketim):** Çevre dostu ürün ve hizmetlerin kullanımını teşvik ederek sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını destekler.

- **SKA 17 (Amaçlar için Ortaklıklar):** Çevre kuruluşları ile iş birliği yaparak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı destekler.

Yapay Zekâ ve Büyük Veri ile Tarım Kredilendirme (Brezilya)

Brezilya'daki bu uygulama, yapay zekâ ve büyük veri teknolojilerini kullanarak sürdürülebilir tarım projelerini destekleyen kredi programları sunar. Yapay zekâ algoritmaları, tarımsal verileri analiz ederek çiftçilerin daha sürdürülebilir tarım uygulamalarına yönlendirilmesini sağlar.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 2 (Açlığa Son):** Sürdürülebilir tarım yöntemleri ile gıda güvenliğini artırır.
- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Tarımsal üretimin çevresel etkilerini minimize ederek iklim değişikliğiyle mücadeleye katkı sağlar.
- **SKA 15 (Karasal Yaşam):** Sürdürülebilir tarım uygulamaları ile ekosistemlerin korunmasını destekler.

Sürdürülebilir Tahvil Endeksleri (Çin)

Çin'deki banka, yapay zekâ ve blockchain teknolojileri kullanarak sürdürülebilir tahvil endeksleri oluşturmuştur. Bu endeksler, çevresel ve sosyal kriterlere uygun projelere yatırım yapmayı teşvik eder ve yatırımcılar için şeffaflığı artırır.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Sürdürülebilir yatırımların çekiciliğini artırarak çevresel projelere finansman sağlar.
- **SKA 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı):** Yapay zekâ ve blockchain teknolojilerinin kullanımı, finansal yenilikçiliği teşvik eder.
- **SKA 16 (Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar):** Yatırımlarda şeffaflığı artırarak kurumsal güveni destekler.

Dijital Mikro finans Platformu (Güney Afrika)

Güney Afrika'daki bu dijital mikro finans platformu, finansal hizmetlere erişimi artırarak ekonomik kalkınmayı destekler. Düşük gelirli bireyler ve küçük işletmeler için özel olarak tasarlanan dijital çözümler, ekonomik eşitliği artırır.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 1 (Yoksulluğa Son):** Mikro finans hizmetleri aracılığıyla yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlar.
- **SKA 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme):** Küçük işletmelerin finansmana erişimini artırarak ekonomik büyümeyi destekler.

- **SKA 10 (Eşitsizliklerin Azaltılması):** Dijital platformlar aracılığıyla finansal kapsayıcılığı artırarak eşitsizlikleri azaltır.

Yenilenebilir Enerji Finansmanı (Türkiye)

Türkiye'deki bankalar, yapay zekâ destekli kredi programları kullanarak yenilenebilir enerji projelerine finansman sağlamaktadır. Bu uygulama, yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılmasını ve çevresel sürdürülebilirliğin artırılmasını hedefler.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 7 (Erişilebilir ve Temiz Enerji):** Yenilenebilir enerji projelerinin desteklenmesi, temiz enerji kullanımını teşvik eder.
- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Yenilenebilir enerji finansmanı, iklim değişikliğiyle mücadeleye doğrudan katkıda bulunur.
- **SKA 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı):** Enerji sektöründe yenilikçi finansal çözümleri destekleyerek altyapıyı geliştirir.

Mikro finans Programları (Türkiye)

Türk bankaları son zamanlarda, yapay zekâ tabanlı kredi puanlama sistemleri kullanarak mikro finans programlarını yürütmektedir. Mikro finans programları, finansal kapsayıcılığı artırarak ekonomik eşitliği ve sosyal sürdürülebilirliği teşvik etmektedir.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 1 (Yoksulluğa Son):** Mikro finans yoluyla düşük gelirli bireylerin finansal hizmetlere erişimini artırır.
- **SKA 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme):** Küçük işletmelere ve girişimcilere destek olarak ekonomik büyümeyi teşvik eder.
- **SKA 10 (Eşitsizliklerin Azaltılması):** Finansal kapsayıcılık ile toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sağlar.

Yeşil Tahvil İhracı (Türkiye)

Bankalar, yeşil tahviller aracılığıyla çevresel projelerin finansmanını sağlar. Bu tahviller, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji projeleri gibi çevreye duyarlı yatırımları destekler.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Yeşil tahviller, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen projelerin finansmanını artırarak iklim değişikliğiyle mücadeleye katkıda bulunur.
- **SKA 7 (Erişilebilir ve Temiz Enerji):** Yenilenebilir enerji projeleri için finansman sağlayarak temiz enerji kullanımını teşvik eder.

- **SKA 12 (Sorumlu Üretim ve Tüketim):** Sürdürülebilir projelere yapılan yatırımları artırarak çevre dostu üretim ve tüketimi destekler.

Dijital Kredi Platformları ile Finansal Kapsayıcılık (Türkiye)

Garanti Bankası, dijital kredi platformları aracılığıyla finansal kapsayıcılığı artırmayı amaçlamaktadır. Dijital platformlar, finansal hizmetlere erişimi genişleterek ekonomik eşitlik ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkıda bulunmaktadırlar.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 1 (Yoksulluğa Son):** Finansal hizmetlere erişimi artırarak yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olur.
- **SKA 8 (İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme):** Girişimciler ve küçük işletmeler için kredi erişimini kolaylaştırarak ekonomik büyümeyi destekler.
- **SKA 10 (Eşitsizliklerin Azaltılması):** Dijital platformlarla finansal kapsayıcılığı artırarak toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasını destekler.

Yapay Zekâ Destekli Risk Yönetimi (Türkiye)

İş bankası ve diğer bankalar, yapay zekâ ve büyük veri analizlerini kullanarak kredi ve piyasa risklerini daha etkin yönetmeyi hedeflemektedir. Bu sistemler, finansal sürdürülebilirliği ve risk azaltmayı optimize ederek, daha güvenilir bir finansal ortam sağlar. Aynı zamanda, yapay zekâ tabanlı tahminler, iklim değişikliği ve diğer çevresel faktörlerden kaynaklanan potansiyel riskleri proaktif olarak belirlemeye yardımcı olmaktadır.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Çevresel risklerin yönetiminde yapay zekâ kullanımı, iklim değişikliğiyle mücadelede daha proaktif bir yaklaşım sergiler.
- **SKA 16 (Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar):** Güçlü risk yönetimi süreçleri, finansal istikrarı artırarak kurumların güvenilirliğini ve dayanıklılığını destekler.
- **SKA 9 (Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı):** Risk yönetiminde yenilikçi yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı, sürdürülebilir altyapı geliştirme çabalarını güçlendirir.

Çevresel Etki Değerlendirmesi ile Sürdürülebilir Kredi Verme (Türkiye)

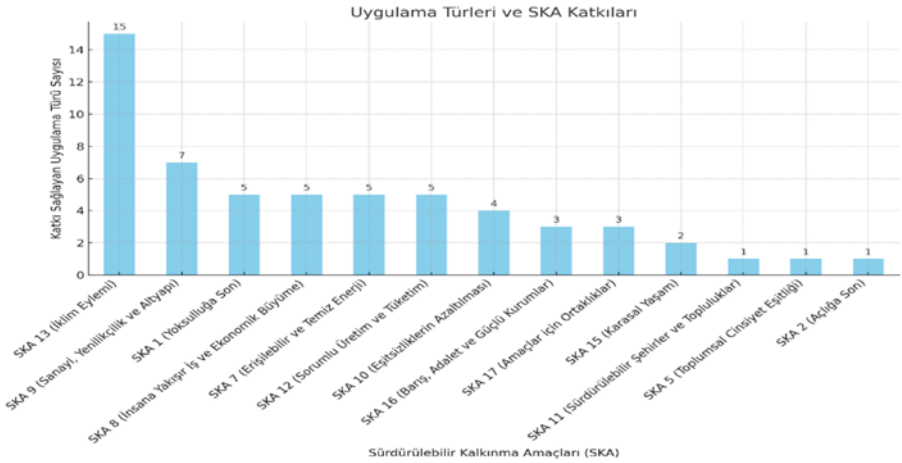
Yapı Kredi Bankası, kredi değerlendirme süreçlerine çevresel etki değerlendirmesini entegre ederek, sadece çevre dostu projelere kredi vermektedir. Bu yaklaşım, projelerin çevresel sürdürülebilirliğini

değerlendirmeyi ve sadece çevreye zararsız projelerin finansmanını sağlamayı amaçlar. Bu strateji, bankanın çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasını ve aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkıda bulunmasını sağlar.

SKA'ya Katkıları:

- **SKA 7 (Erişilebilir ve Temiz Enerji):** Yenilenebilir enerji ve düşük karbonlu projelerin finansmanını destekleyerek temiz enerjiye erişimi teşvik eder.
- **SKA 13 (İklim Eylemi):** Çevresel etkilerin değerlendirilmesiyle, bankanın iklim değişikliğiyle mücadeleye katkısını artırır.
- **SKA 15 (Karasal Yaşam):** Doğal ekosistemlerin korunmasını destekleyen projelere kredi verilmesi, karasal yaşamın korunmasına yardımcı olur.

Bu detaylı analizler, dijitalleşme ve yapay zekâ stratejilerinin bankacılık sektöründe sürdürülebilir kalkınma amaçlarına (SKA) olan katkılarını kapsamlı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Her bir vaka örneği, teknolojinin yenilikçi kullanımı yoluyla çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği nasıl destekleyebileceğini göstermektedir. Yeşil kredi kartları, yapay zekâ destekli risk yönetimi ve çevresel etki değerlendirmesi gibi stratejiler, bankaların çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmasını sağlar. Mikro finans programları ve dijital kredi platformları, finansal kapsayıcılığı artırarak ekonomik eşitliği ve toplumsal sürdürülebilirliği teşvik eder. Yapay zekâ tabanlı yatırım danışmanlığı ve blockchain ile şeffaf finansman gibi teknolojiler, ekonomik kalkınmayı ve sürdürülebilir yatırımları destekler. Bankaların bu tür yenilikçi stratejilerle SKA'lara katkıda bulunmaları, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu stratejiler, bankaların hem rekabet avantajlarını artırmalarını sağlar hem de küresel sürdürülebilirlik çabalarına katkıda bulunur.

Şekil 1 Uygulamaların SKA'lara Katkıları

Şekil 1, analiz edilen uygulamaların sürdürülebilir kalkınma amaçlarına (SKA) yaptığı katkıların dağılımını göstermektedir. Şekilden de görülebileceği gibi, "SKA 13 (İklim Eylemi)" en fazla katkı sağlanan alan olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, bankacılık sektöründe çevresel sürdürülebilirlik ve iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik çabaların yoğunluğunu yansıtır. Diğer SKA'lara yapılan katkılar da çeşitli stratejilerle desteklenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, dijitalleşme ve yapay zekânın bankacılık sektöründe sürdürülebilir kalkınma amaçlarına (SKA) katkı sağlayan stratejilerini ortaya koyarak alan yazınına önemli katkılar sunmaktadır. Bulgular, dijital dönüşüm ve yapay zekâ uygulamalarının bankacılık hizmetlerinde verimlilik artışı, maliyet düşüşü ve çevresel sürdürülebilirlik sağladığını göstermektedir. Yapay zekâ tabanlı algoritmalar ve blockchain teknolojileri, finansal işlemlerde şeffaflığı artırarak ve çevresel etkileri minimize ederek sürdürülebilir yatırımları teşvik etmektedir. Bu bulgular, mevcut teorik çerçeveleri genişleterek, dijitalleşme ve yapay zekânın sürdürülebilir kalkınma üzerindeki potansiyel etkilerini daha derinlemesine anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Uygulama açısından, bankaların dijital ve yapay zekâ stratejilerini sürdürülebilir finansman araçları ve süreçleriyle entegre etmeleri hem operasyonel verimliliği artırmakta hem de SKA'lara yönelik finansal çözümler sunarak sektöre yenilikçi bir yaklaşım getirmektedir. Ancak, bu teknolojilerin hızlı gelişimi ve karmaşıklığı, veri gizliliği, etik ve düzenleyici uyum gibi alanlarda yeni zorluklar yaratmaktadır. Bu nedenle, bankaların bu riskleri yönetebilmek için ileri düzey siber güvenlik önlemleri ve şeffaf yapay zekâ uygulamaları geliştirmeleri gerekmektedir.

Gelecekteki çalışmalar için, dijitalleşme ve yapay zekânın sürdürülebilir bankacılık üzerindeki uzun vadeli etkilerini değerlendiren daha kapsamlı araştırmalar yapılması önerilmektedir. Ayrıca, farklı coğrafi bölgelerdeki bankaların dijital dönüşüm süreçlerinin karşılaştırılması ve bu süreçlerin SKA'lara olan etkilerinin incelenmesi de önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın sınırlılıkları arasında, veri kaynaklarının çoğunlukla mevcut literatüre dayalı olması ve bankaların dijitalleşme süreçlerinin hızla değişen doğası bulunmaktadır. Bu nedenle, gelecekteki araştırmalar, daha dinamik veri setleri ve çok boyutlu analizlerle desteklenmelidir.

REFERANSLAR

Abbas, U., ve J. Nwobilor. 2020. "Artificial Intelligence as a Tool for Decision Making: A Perspective from the Central Bank of Nigeria". *International Journal of Managerial Studies and Research* 8(1). doi: 10.20431/2349-0349.0801008.

Al-Qudah, Anas Ali, Allam Hamdan, Manaf Al-Okaily, ve Lara Alhaddad. 2022. "The impact of green lending on credit risk: evidence from UAE's banks". *Environmental Science and Pollution Research* 30(22):61381-93. doi: 10.1007/s11356-021-18224-5.

Ampountolas, Apostolos, Titus Nyarko Nde, Paresh Date, ve Corina Constantinescu. 2021. "A Machine Learning Approach for Micro-Credit Scoring". *Risks* 9(3):50. doi: 10.3390/risks9030050.

Anonim. t.y.-a. "Agenda 30 BB Our action plan for".

Anonim. t.y.-b. "Banking Transactions in Digital Platforms | Garanti BBVA". Geliş tarihi 25 Ağustos 2024 (https://www.garantibbva.com.tr/en/digital-banking/banking-transactions-in-digital-platforms).

Anonim. t.y.-c. "Environmental and Social Risk Management in Loans | Environmental Impact | Yapi Kredi". Geliş tarihi 25 Ağustos 2024 (https://www.yapikredi.com.tr/en/sustainability/sustainability-activities/environmental-impact/environmental-and-social-risk).

Anonim. t.y.-d. "Türkiye'nin ilk yeşil tahvili TSKB'den | TSKB". Geliş tarihi 25 Ağustos 2024 (https://www.tskb.com.tr/hakkimizda/bizi-taniyin/haberler/turkiyenin-ilk-yesil-tahvili-tskbden).

Anonim. t.y.-e. "Yenilenebilir Enerji Yatırımları - Kalkınma Bankası". Geliş tarihi 25 Ağustos 2024 (https://kalkinma.com.tr/biz-ne-yapiyoruz/proje-finansmani-ve-kurumsal-krediler/yatirim-ve-isletme-kredileri/yenilenebilir-enerji-yatirimlari).

Arner, Douglas W., Jànos Barberis, ve Ross P. Buckley. 2017. "FinTech, regTech, and the reconceptualization of financial regulation". *Northwestern Journal of International Law and Business* 37(3):373-415.

Ashta, Arvind, ve Heinz Herrmann. 2021. "Artificial intelligence and fintech: An overview of opportunities and risks for banking, investments, and microfinance". *Strategic Change* 30(3):211-22. doi: 10.1002/jsc.2404.

Barakat, Yassine, Salmane Bourekkadi, Samira Khoulji, ve Mohamed Larbi Kerkeb. 2021. "What contributions of Artificial Intelligence in Innovation?" editör S. Bourekkadi, J. Abouchabaka, O. Omari, ve K. Slimani. *E3S Web of Conferences* 234:00105. doi: 10.1051/e3sconf/202123400105.

BETÜL, GÜR. 2012. "SÜRDÜRÜLEBİLİR Kalkinma , Kurumsal Sosyal Sorumluluk VeTürkiye'DeMikroFinansman Uygulamalari". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 87-106.

Bolton, Richard J., ve David J. Hand. 2002. "Statistical Fraud Detection: A Review". *Statistical Science* 17(3). doi: 10.1214/ss/1042727940.

Bundesbank, Deutsche. 2022. "Payment behaviour in Germany in 2021". (July).

Chatterjee, Prabirendra, Sudipta Sarangi, Beatriz Armendáriz de Aghion, ve Jonathan. Morduch. 2006. "The Economics of Microfinance". *Southern Economic Journal* 73(1):259. doi: 10.2307/20111887.

Climate, Group, Risk Materiality, Enterprise Agreement, Institutional Nps, Inclusion Strategy, Responsible Ai, Responsible Ai, Evident A. I. Index, Modern Slavery Strategy, ve First Nations. 2024. "Our commitment to sustainability More information". 44-47.

Comisión Nacional del Mercado de Valores. 2020. "Las Finanzas Sostenibles". 47-49.

D'Hondt, Catherine, Rudy De Winne, Eric Ghysels, ve Steve Raymond. 2020. "Artificial Intelligence Alter Egos: Who might benefit from robo-investing?" *Journal of Empirical Finance* 59:278-99. doi: 10.1016/j.jempfin.2020.10.002.

Eccles, Robert G., Ioannis Ioannou, ve George Serafeim. 2014. "The impact of corporate sustainability on organizational processes and performance". *Management Science* 60(11):2835-57. doi: 10.1287/mnsc.2014.1984.

Flammer, Caroline. 2021. "Corporate green bonds". *Journal of Financial Economics* 142(2):499-516. doi: 10.1016/j.jfineco.2021.01.010.

Ginglinger, Edith, ve Quentin Moreau. 2023. "Climate Risk and Capital Structure". *Management Science* 69(12):7492-7516. doi: 10.1287/mnsc.2023.4952.

Gomber, Peter, Robert J. Kauffman, Chris Parker, ve Bruce W. Weber. 2018. "On the Fintech Revolution: Interpreting the Forces of Innovation, Disruption, and Transformation in Financial Services". *Journal of Management Information Systems* 35(1):220-65. doi: 10.1080/07421222.2018.1440766.

Grabner-Kräuter, Sonja, ve Rita Faullant. 2008. "Consumer acceptance of internet banking: the influence of internet trust" editör S. Harridge-March. *International Journal of Bank Marketing* 26(7):483-504. doi: 10.1108/02652320810913855.

Hand, D. J., ve W. E. Henley. 1997. “Statistical Classification Methods in Consumer Credit Scoring: A Review”. *Journal of the Royal Statistical Society Series A: Statistics in Society* 160(3):523-41. doi: 10.1111/j.1467-985X.1997.00078.x.

Handelsbanken. 2018. “Handelsbanken Green Bond Framework”. *Handlesbanken* (June).

Hasan, Md. Tarek, Mohammad Nazmush Shamael, Arifa Akter, Rokibul Islam, Md. Saddam Hossain Mukta, ve Salekul Islam. 2023. “An Artificial Intelligence-based Framework to Achieve the Sustainable Development Goals in the Context of Bangladesh”.

Health, Bausch. 2021. “Environmental , Social and Governance Report Fall 2021 Table of Contents”.

Hernando, Ignacio, ve María J. Nieto. 2007. “Is the Internet delivery channel changing banks’ performance? The case of Spanish banks”. *Journal of Banking & Finance* 31(4):1083-99. doi: 10.1016/j.jbankfin.2006.10.011.

Jakka, Geetha Manikanta, Amrutanshu Panigrahi, Abhilash Pati, Manmath Nath Das, ve Jyotsnarani Tripathy. 2023. “A novel credit scoring system in financial institutions using artificial intelligence technology”. *Journal of Autonomous Intelligence* 6(2):824. doi: 10.32629/jai.v6i2.824.

Jeucken, Marcel. 2010. *Sustainable Finance and Banking*. Routledge.

Kaplan, Andreas, ve Michael Haenlein. 2020. “Rulers of the world, unite! The challenges and opportunities of artificial intelligence”. *Business Horizons* 63(1):37-50. doi: 10.1016/j.bushor.2019.09.003.

Kentaro Okuda. 2021. “Nomura 2021 Next Stage of Growth”.

Korkmaz, Gökhan. 2020. “KREDİ RİSKİNİN BELİRLENMESİNDE YAPAY ZEKÂ YAKLAŞIMLARI VE BİR UYGULAMA”.

Königstorfer, Florian, ve Stefan Thalmann. 2020. “Applications of Artificial Intelligence in commercial banks – A research agenda for behavioral finance”. *Journal of Behavioral and Experimental Finance* 27:100352. doi: 10.1016/j.jbef.2020.100352.

Kuada, John. 2019. “Financial Inclusion and the Sustainable Development Goals”. Ss. 259-77 içinde *Extending Financial Inclusion in Africa*. Elsevier.

Kuloğlu, Eşref, ve Mert Öncel. 2015. “Yeşil Finans Uygulaması ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2(2):2-19.

Kumar, Anil, Suneel Sharma, ve Mehregan Mahdavi. 2021. “Machine Learning (ML) Technologies for Digital Credit Scoring in Rural Finance: A Literature Review”. *Risks* 9(11):192. doi: 10.3390/risks9110192.

Kumar, Jitendar, ve Dr. Sudipta Sen Gupta. 2023. “Impact of Artificial Intelligence towards customer relationship in Indian banking industry”. *Gyan Management Journal* 17(1):105-15. doi: 10.48165/gmj.2022.17.1.12.

Lei, Jianxiong. 2020. “Financial Technology and China’s Inclusive Finance”. Ss. 39-42 içinde *The AI Book*. Wiley.

Liao, Ziqi, ve Michael Tow Cheung. 2002. “Internet-based e-banking and consumer attitudes: an empirical study”. *Information & Management* 39(4):283-95. doi: 10.1016/S0378-7206(01)00097-0.

Mahmood, Haissam Mohammed. 2019. “Türkiye’de mikro finanslama”. 1-102.

Menteşe, Betül. 2021. “YEŞİTahviliGelişimi VeTürkiyeDeki Uygulamalari”. *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi* 3(1):94-116.

Mhlanga, David. 2020. “Industry 4.0 in Finance: The Impact of Artificial Intelligence (AI) on Digital Financial Inclusion”. *International Journal of Financial Studies* 8(3):45. doi: 10.3390/ijfs8030045.

MINISTRY OF ELECTRONICS & INFORMATION TECHNOLOGY - Government of India. 2021. “NATIONAL STRATEGY ON BLOCKCHAIN Towards Enabling Trusted Digital Platforms”. 1-52.

Mols, Niels Peter. 1999. “Erratum”. *International Journal of Bank Marketing* 17(6):295-300. doi: 10.1108/02652329910300341.

National Treasury South Africa. 2023. “An Inclusive Financial Sector for all”. *Treasury* 93.

Nations, United. 2023. “Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development | Department of Economic and Social Affairs”. *United Nations*.

Nosratabadi, Saeed, Gergo Pinter, Amir Mosavi, ve Sandor Semperger. 2020. “Sustainable Banking; Evaluation of the European Business Models”. *Sustainability* 12(6):2314. doi: 10.3390/su12062314.

Ozili, Peterson K. 2022. “Financial inclusion and sustainable development: an empirical association”. *Journal of Money and Business* 2(2):186-98. doi: 10.1108/JMB-03-2022-0019.

Pasha, Rania, ve Bassel Elbages. 2022. “Green banking practices: The impact of internet banking on bank profitability in Egypt”. *Corporate and Business Strategy Review* 3(2):65-75. doi: 10.22495/cbsrv3i2art6.

Sadok, Hicham, Fadi Sakka, ve Mohammed El Hadi El Maknouzi. 2022. “Artificial intelligence and bank credit analysis: A review”. *Cogent Economics & Finance* 10(1). doi: 10.1080/23322039.2021.2023262.

Sajic, Mirko, Dusanka Bundalo, Zlatko Bundalo, ve Drazen Pasalic. 2017. “Digital technologies in transformation of classical retail bank into digital bank”. Ss. 1-4 içinde *2017 25th Telecommunication Forum (TELFOR)*. IEEE.

Sathye, Milind. 1999. “Adoption of Internet banking by Australian consumers: an empirical investigation”. *International Journal of Bank Marketing* 17(7):324-34. doi: 10.1108/02652329910305689.

Scholtens, Bert. 2006. “Finance as a driver of corporate social responsibility”. *Journal of Business Ethics* 68(1):19-33. doi: 10.1007/s10551-006-9037-1.

Shanmuganathan, Manchuna. 2020. “Behavioural finance in an era of artificial intelligence: Longitudinal case study of robo-advisors in investment decisions”. *Journal of Behavioral and Experimental Finance* 27:100297. doi: 10.1016/j.jbef.2020.100297.

Shao, Huan, Bridget Boulle, Yanjing Wu, Yuqing Long, ve Rui Zhang. 2020. “China’s Green Bond Issuance and Investment Opportunity Report”. 1-25.

Stauropoulou, Athanasia, Eleni Sardianou, George Malindretos, Konstantinos Evangelinos, ve Ioannis Nikolaou. 2022. “The role of customers’ awareness towards the sustainable development goals (SDGs) of banks on their behavior”. *Environmental Science and Pollution Research* 30(5):13495-507. doi: 10.1007/s11356-022-23111-8.

Suhel, Sasha Fathima, Vinod Kumar Shukla, Sonali Vyas, ve Ved Prakash Mishra. 2020. “Conversation to Automation in Banking Through Chatbot Using Artificial Machine Intelligence Language”. Ss. 611-18 içinde *2020 8th International Conference on Reliability, Infocom Technologies and Optimization (Trends and Future Directions) (ICRITO)*. IEEE.

Treleaven, Philip, Richard Gendal Brown, ve Danny Yang. 2017. “Blockchain Technology in Finance”. *Computer* 50(9):14-17. doi: 10.1109/MC.2017.3571047.

Trukhachev, Vladimir I., ve Meri Dzhikiya. 2023. “Development of environmental economy and management in the age of AI based on green finance”. *Frontiers in Environmental Science* 10. doi: 10.3389/fenvs.2022.1087034.

Tuyon, Jasman, Okey Peter Onyia, Aidi Ahmi, ve Chia-Hsing Huang. 2023. “Sustainable financial services: reflection and future perspectives”. *Journal of Financial Services Marketing* 28(4):664-90. doi: 10.1057/s41264-022-00187-4.

Tyagi, Swati. 2022. “Analyzing Machine Learning Models for Credit Scoring with Explainable AI and Optimizing Investment Decisions”. *American International Journal of Business Management (AIJBM)* 5.

Walk, Jannis, Niklas Kühl, Michael Saidani, ve Jürgen Schatte. 2023. “Artificial intelligence for sustainability: Facilitating sustainable smart product-service systems with computer vision”. *Journal of Cleaner Production* 402:136748. doi: 10.1016/j.jclepro.2023.136748.

Zhou, Xiangxiang, ve Lifeng Tu. 2020. “Study on Digital Transformation Mode of Commercial Banks”. içinde *Proceedings of the Fifth International Conference on Economic and Business Management (FEBM 2020)*. Paris, France: Atlantis Press.

Güncel Kariyer Sorunu; Sessiz İstifa

Bilge DEMİR[1]

Emine ATALAY[2]

1- Yüksek Lisans Öğrencisi.; Tarsus Üniversitesi Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı. 230927004@tarsus.edu.tr, ORCID: 0009-0001-6696-8423.

2- Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, emineatalay@tarsus.edu.tr ORCID: 0009-0006-6302-8918.

ÖZET

Kariyer, bireyin çalışma hayatında deneyimlerini geliştirmesi ve bu doğrultuda ilerlemesini ifade eder. Geleneksel olarak, kariyer kavramı bireyin çalıştığı şirketle arasındaki uyumlu ilişki ve katkılar üzerinden değerlendirilir; ancak, iş hayatında çeşitli sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Yeni mezunların yüksek beklentileri, görevde yükselme istekleri, ekonomik zorluklar nedeniyle birden fazla işte çalışma gibi durumlar bu sorunlardan bazılarıdır. Ayrıca, iş ve özel hayat dengesi, büyük şirketlere geçişte yaşanan zorluklar ve cinsiyet ayrımcılığı da önemli kariyer sorunlarıdır. Kariyer kavramının tarihsel gelişimi incelendiğinde, 1970'lerden itibaren önem kazandığı görülür. Kariyer şoku, cam tavan sendromu, çift kariyerli eşlerin karşılaştığı sorunlar, çift kariyerlilik ve ay ışığı sendromu gibi güncel kariyer sorunları mevcuttur. Son yıllarda "sessiz istifa" (quiet quitting) kavramı yeni bir kariyer sorunu olarak gündeme gelmiştir. Pandemi süreci, bu kavramın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Sessiz istifa, çalışanların sadece temel görevlerini yaparak ek sorumlulukları reddetmelerini ifade eder. Sessiz istifa, çalışanların işlerinden ayrılmadan işlerine olan bağlılıklarını ve performanslarını kaybetmeleri durumunu ifade eden bir kariyer sorunudur. Bu durum, iş tatminsizliği, yetersiz yönetim ve olumsuz kurumsal kültür gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabilir. Sessiz istifa, hem bireysel hem kurumsal hem de toplumsal düzeyde önemli sorunlara yol açabilmektedir. Bireysel düzeyde kariyer gelişimini olumsuz etkilerken, kurumsal düzeyde verimlilik düşüşüne ve iş gücü devrinin artmasına neden olabilir. Bu nedenle, sessiz istifanın nedenlerini anlamak ve çözüm yolları geliştirmek, sürdürülebilir bir iş ortamı için kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler – Kariyer Şoku, Çift Kariyerlilik, Çift Kariyerli Eşler, Ay Işığı Sorunu, Sessiz İstifa

GİRİŞ

Geleneksel anlamda kariyer kavramı, bireyin çalışma hayatında yaşamış olduğu tecrübeleri geliştirmesi ve buna bağlı olarak yükselmesini ifade etmektedir. Bu kapsamda bireyin çalışma yeri ile kendisi arasında tutarlı ilişkilere bağlı bir psikolojik anlaşmanın olduğu varsayılabilir. Buna göre çalışanların şirketi sahiplenme duyguları ve verimliliği arttırmak için harcadıkları çaba sonucunda şirkette karlılık gerçekleşecektir. Geleneksel

olarak şirketlerde kariyer bu dinamikler üzerine kurulmuştur. Bireylerin çalıştıkları şirkete olan katkı düzeyleri ve aidiyetleri, bireyin şirkette uzun süreli istihdam edilmesinde önem arz etmektedir.

Bununla birlikte iş hayatında bir takım sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. Kariyer yolunda ilerleme düşüncesinde olan birey bir takım sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu sorunlara genel bir bakış açısıyla yaklaşacak olursak, üniversiteyi yeni bitirmiş, iş hayatına henüz yeni atılmış bireylerin beklentilerini yüksek tutmalarından meydana gelen zorluklar bu sorunlardan biridir. İş hayatında belirli bir yere gelmiş bireylerin görevde yükselme isteği ve buna bağlı gelişen zorluklar bir diğer sorun olarak karşımıza çıkabilmektedir. Karşılaşılabilecek sorunlardan birisi de ekonomik yönden zor durumda olan bireylerin aynı anda iki işte birden çalışması olabilmektedir. Bir ailedeki çiftlerin her ikisinin de çalışıyor olmasından meydana gelen çatışmalar da iş hayatında oldukça sık görülen bir durumdur. Ayrıca daha büyük şirketlere geçmek isteyen ve bu süreçte çeşitli zorluklarla karşılaşan bireylerin deneyimlediği sorunlar da ele alınmalıdır. Bunların yanı sıra, gerek kendi yaşamından kaynaklanan gerekse iş hayatından kaynaklanan problemlerden dolayı işlerine motive olamayan ve verimli çalışamayan bireylerin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Son olarak iş yerinde cinsiyetinden dolayı terfi etmekte zorlanan kadınlar gibi spesifik grupların yaşadığı sorunlar da iş yaşamında karşılaşılabilecek kariyer sorunları kapsamında ele alınmaktadır.

Tüm bu kariyer sorunlarının yanı sıra, küresel iş dünyasında son yıllarda yeni bir kariyer sorunu; sessiz bir değişim yaşanmaya başlamıştır. Bu değişim, "Quiet Quitting" olarak adlandırılan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Sessiz istifa olarak Türkçe'ye çevrilen bu kavram, çalışanların görevlerinin dışında kalan işleri yapmaktan giderek vazgeçmeleri şeklinde ifade edilmektedir. Sessiz istifa, normal anlamda bir istifa olmayıp, mevcut işlerine devam ederken ek sorumlulukları reddetme anlamına gelmektedir. Tüm dünyada yaşanan pandemi olayı bu kavramın oluşmasına katkıda bulunmuş ve vakaların artışı bu dönemde gözlemlenmiştir. Çalışanlar bu süreçte, iş yoğunluğu ve normal yaşam arasında ki dengesizliği fark etmiş, bu durum üzerine düşünme şansı bulmuşlardır. Bireyler çalışma hayatında artık kendi görevleri olmayan işleri yapmamaya başlamışlar; bazı işverenler ise bu duruma tepki olarak çalışanlara ücret kesintisi gibi yollara başvurmuşlardır.

Kariyer Kavramı, Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi

Kariyer Latince "Carrus" (at arabası) ve "Carrera " (yol), Fransızca "Carrierre" (yarış yolu), İngilizce "Carreer" (meslek) kelimelerinden gelmektedir" (Aytaç, 2005; Gürüz ve Özdemir, 2009). Geçmişte at arabalarının iz bıraktığı yol olarak kullanılan kavram günümüzde ise herhangi bir alanda ilerlemeyi ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır (Aytaç, 2005). Kariyer kavramı ile ilgili literatürde pek çok tanımlamalar

yapılmıştır. Özdemir ve Mazgal (2012), kariyer genellikle iş hayatına atılan ilk adımla başlayan fakat aslında kişinin çocukluktan itibaren şekillendirdiği bir yolculuğu temsil eder. Bu yolculuk, bireyin yetenekleri, tutkuları, deneyimleri ve hedefleriyle belirlenir ve her adım, kariyerin bir parçası olup kişinin mesleki ve kişisel gelişimine katkıda bulunur demişlerdir. Taşlıyan ve arkadaşları ise (2011), kariyerin bireyin kimlik oluşturma, toplumsal konumunu belirleme ve statüsünü tesis etme sürecine katkı sağlarken, yaşamını sürdürebilmesi için gereken maddi gücü elde etmesinde kilit bir rol oynadığını ifade etmişlerdir. Çelik'e göre (2016), bir çalışanın tüm iş yaşamı boyunca gerçekleştirdiği işler kariyerini oluşturmaktadır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere kariyer bireyin tüm yaşamını içine alan bir süreci ifade etmektedir.

Kariyerde ilerleme ise, kişinin sürekli olarak deneyimleyeceği bir evrimdir. Kişinin tercih ettiği iş yaşamı ve çeşitleri, boş zamanlarında keyif aldığı aktiviteleri içerir. Kariyer ilerlemesi, sürekli öğrenme yolculuğuyla paralel ilerler; kişi, kendini keşfetme yolunda esnek hareketler yapar, iş olanaklarını keşfeder, kararlar alır ve hedefler belirler (Kök, 2018). Kariyer kavramının bugünkü kullandığımız haline gelmesinde karşılaşılan sürece bakıldığında; sürecin 1970'lerin başlarına kadar uzandığı görülmektedir. Kariyer ile ilgili yönetim uygulamalarının köklerinin ise modern anlamda devlet memurluğunun başladığı 16. Yüzyıla dayandığı söylenebilir. Yönetimsel anlamında kariyer, öncelikle devlet kurumlarında uygulanmaya başlamıştır (Aktaş, 2015).

Kariyer kavramı bilimsel anlamda Anne Roe'nun 1956 tarihli "Meslek Psikolojisi" eseriyle tanımlanmıştır. 1970'li yıllardan sonra ise kariyer kavramı özellikle işletmede ve işletme çalışanlarında benimsenmeye başlanmıştır. 1980'li yıllardan itibaren, küreselleşme ve yeni yönetim politikalarının yürürlüğe girdiği dönemde, kariyer özellikle örgütler için önemli bir odak noktası haline gelmiştir (Cıgara, 2019). 1957 senesinde Donald Supper'ın "Kariyer Psikolojisi", 1963'te Triedeman ve Ohara'nın "Kariyer Gelişimi, Seçimi ve Uygulaması" ve 1966'da John Holland'ın kaleme aldığı "Meslek Tercihi Teorisi" adlı eserler de kariyer kavramının ortaya çıkmasına ve ele alınmasına öncülük etmişlerdir. Bu eserler sayesinde kariyer kavramının 1970'lerde yoğunluk kazanmış olmasına rağmen 16. yüzyıldan beri kavramın kullanıldığını görmekteyiz (Çelik, 2016).

Kariyerin önemine bakıldığında, küreselleşme süreci ile birlikte kavramın önemi artış göstermiştir. İş yaşamına farklı üretim pazarlarının girmesiyle rekabet de artmıştır. Bu durumun sonucu olarak kişisel çıkarlar daha çok ön plana çıkmış ve örgüt içi rekabet de artmıştır. Eski zamanlarda bireyler işlerine daha bağlı iken küreselleşmeyle beraber, yaşam tarzı ve kariyer ilerlemesi daha çok önem kazanmıştır. Bu düşünce tarzı, iş yaşamında bireylerin farklı meslek dallarına geçişini kolaylaştırmış, bu sayede kariyerin önemli olduğu bir kez daha vurgulanmıştır.

Bir kişinin yaşamında kariyerin hayati bir yeri vardır. Kişiler genellikle gelecekteki hedeflerini belirlemeye genç yaşlardan itibaren başlamaktadırlar. Bu hedefleri belirlerken, yapabilecekleri kendilerine uygun bir mesleği seçmeyi ve o alanda uzmanlaşmak için eğitim almayı ve deneyim kazanmayı amaçlamaktadırlar. Kişilerin kariyerlerinin belirlenmesinde yaşadıkları coğrafi konum, nüfusun eğitim düzeyi, ekonomik seviyeleri, iş gücü politikaları, küresel trendler önemli bir rol oynar. Bireysel yetenekler, fırsatlar ve iş imkanları gibi etmenlerde kariyer belirlemede önemli faktörlerdendir (Gürbüz, 2018). Kariyer kavramının ön plana çıkması ile kariyer sorunları da ortaya çıkmaya başlamıştır.

Güncel Kariyer Sorunları

Günümüzde hızla evrilen teknoloji ve iletişim sistemleri iş dünyasında ve iş sistemlerinde köklü değişikliklere yol açmaktadır. Yönetim ve şirket yapıları, iletişim ve teknoloji yeteneklerinin ilerlemesiyle daha esnek hale gelmekte ve yeniden şekillenmektedirler. Geleneksel anlamda önemli olan mekan kavramı önemini yitirmeye, yine geleneksel anlamı ile bildiğimiz iş yerinin tanımı ise değişmektedir. Bu dinamik iş ortamında, çalışanlar sürekli olarak kendilerini yenilemek zorundadırlar. Çalışanlar, kariyer planlaması ve kurumsal kariyer yönetimi politikaları bağlamında işletmelerde çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Çalışanların işletmelerde karşı karşıya kaldıkları kariyer sorunlarına bakıldığında; kariyer şoku, cam tavan sendromu, çift kariyerli eş olmaktan kaynaklanan sorunlar, çift kariyerlilik, ay ışığı sorunu bunlar arasında sayılabilmektedir. Bunların yanı sıra son zamanlarda karşımıza çıkan bir diğer kariyer sorunu ise sessiz istifadır.

Kariyer Şoku: Şok, hiç beklemediğimiz anda gerçekleşen ve tesadüfler sonucu ortaya çıkan ani değişimleri ifade etmektedir. Kişisel hayat da birdenbire meydana gelen olaylar, mesela ciddi bir hastalığın meydana gelmesi veya ölüm gibi durumlar kariyer üzerinde derin etkiler bırakabilir. İş hayatında gelişen ani olaylar da benzer şekilde etkilidir; beklenmedik bir anda ikramiye verilmesi, çalışılan şirketin iflas etmesi veya aniden gelen terfi durumları gibi olaylar da kariyer yolculuğunu olumlu veya olumsuz etkileyebilir (Qasimov ve Resulzade, 2018). Kariyer şoku ise, literatürde başlangıç dönemi kariyer zorlukları olarak da adlandırılabilmektedir (Atalay, 2021). İş hayatına giriş aşamasında kişiler genellikle yüksek ideal ve büyük kariyer hedefler ile başlarlar hayatlarına; ancak iş hayatına adım attıklarında hedefledikleri pozisyondan çok farklı bir pozisyonda çalışmaları, beklediklerinden daha az ücret almaları ve psikolojik yönden hiç beklemedikleri baskılarla karşılaşabilmektedirler. Bu tür deneyimler, kariyer beklentileri ile gerçeklik arasındaki farkların neden olduğu bir tür şok olarak değerlendirilebilir. Bu durumlar ilgili literatürde genellikle "kariyer

başlangıcı sorunları", "kariyer şoku" olarak tanımlanmaktadır (Sadykova, 2020).

Cam Tavan Sendromu: Cam tavan kavramı hem literatürde ki çalışmalarda hem de iş hayatında fazlaca duyduğumuz bir kavramdır. Literatürde ilk kez 1986 yılında Hymowitz ve Schelhardt tarafından ortaya konan bu kavram, iş yerlerinde ve kariyerde yükselme süreçlerini etkileyen faktörleri ifade etmektedir (Ayrancı, 2012). Bu faktörlere bakıldığında; ırk, din, cinsiyet veya cinsel yönelim gibi özelliklere dayalı ayrımcılıkları kapsamaktadır. Cam tavanın tanımı, bu tür ayrımcılıkları ve bu ayrımcılıklardan kaynaklanan her türlü engeli içermektedir. Noe (2010), cam tavan kavramını, işletmelerde üst düzey pozisyonlara terfi etmeyi zorlaştıran bir kısıt olarak tanımlamıştır. Türkiye'deki araştırmalara bakıldığında, cam tavan terimi çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (2002), cam tavan sendromunu, kadınların iş yaşamında başarabilecekleri görevleri umursamadan terfi etmelerini ve yöneticilik pozisyonunda bulunmalarını engelleyen, aşılması neredeyse imkânsıza yakın olan her türlü engel olarak ifade etmiştir. Fettahlıoğlu ve Çelik (2007) ise benzer bir tanımı kabul ederek cam tavanı kadınlar ile üst yönetim pozisyonları arasındaki bir engel ya da görünmez ve aşılması zor bir duvar olarak değerlendirmişlerdir. Tüm bu tanımlamalardan yola çıkacak olursak, cam tavan sendromu kadınların yetenek ve yetkinliklerine bakılmaksızın kariyerlerinde ilerlemesini etkileyen durumlar için ortaya atıldığını söylemek mümkün olacaktır.

Çift Kariyerli Eşler: Günümüz ekonomik koşulları ve kadınların toplumdaki rollerinin evrimi, kadınların iş hayatındaki katılımını artırmıştır. Bu durum, ailelerde her iki ebeveynin de çalışmasını yaygınlaştırmıştır. İki kariyerli aileler olarak da adlandırılan bu yapı, iş gücündeki kadınların artışıyla birlikte gelişmiştir. Griffin (1978), tarafından çift kariyerli eşler kavramı şu şekilde tanımlanmıştır; her iki partnerin belirli bir maaş karşılığında istihdam edilerek, kendi mesleki hedeflerini takip etmesidir. Burada önemli olan konu her iki eşin de belirli bir uzmanlık alanında faaliyet göstermesi ve belirli mesleki hedeflere sahip olması gerekmektedir. Araştırmacılar, çift kariyer sahiplerini aile ve iş dengesi açısından dört farklı gruba ayırmışlardır. Bunlar şu şekilde kategorize edilebilir (Öztürk vd., 2018):

> ***Aile Odaklı Çift Kariyerli Eşler;*** eşlerden her ikisi içinde önemli olan ailedir.
>
> ***Kariyer Odaklı Eşler;*** eşler için önemli olan kendi iş hayatları ve kendi kariyerleridir.
>
> ***Geleneksel Odaklı Eşler;*** erkekler genellikle kariyerlerine odaklanırken, kadınlar çalışsalar bile genellikle ailelerine daha çok önem verirler.

İşbirliği Odaklı Eşler; eşlerin iş hayatlarına odaklanırken, aynı zamanda aileleriyle de ilgilenmeyi tercih ettikleri yapıyı ifade etmektedir (Öztürk vd., 2018) .

Günümüz iş dünyasının dinamikleri ve zorlaşan ekonomik koşullar nedeniyle kadınlar iş hayatında daha aktif roller üstlenmekte, bu da erkeklerin ev yaşamında daha fazla sorumluluk almasını zorunlu kılmaktadır. Çift kariyerli eşlerin karşılaştıkları sorunların en aza indirilebilmesi için erkeklerin aile içindeki sorumluluklarını paylaşması büyük önem taşımaktadır. Kadınların işgücüne katılımının artması, aile içi rollerin yeniden tanımlanmasını gerektirmekte ve bu durum, iş-aile dengesinin sağlanması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, çift kariyerli ailelerde, her iki eşin de profesyonel ve kişisel yaşamlarını uyumlu bir şekilde yönetmeleri, hem bireysel mutluluk hem de aile bütünlüğü açısından elzemdir. Erkeklerin ev içi sorumlulukları üstlenmeleri, kadınların iş hayatındaki verimliliklerini artırmakta ve toplumsal cinsiyet eşitliğine katkıda bulunmaktadır (Racapova ve Tekin, 2019).

Çift Kariyerlilik: Kavram, bireyin farklı uzmanlık alanlarına sahip olması ve birden fazla alanda kariyer yapması şeklinde tanımlanmaktadır (Toprak, 2005). Bir kişi iki farklı işte çalışıyorsa ve bu işler ona çeşitli statü, kariyer fırsatları, saygınlık ve unvanlar sağlıyorsa, bu kişinin her iki işin gerektirdiği uzmanlık, bilgi, yetenek ve becerilere sahip olması beklenir. Bu niteliklere sahip değilse, ilgili alanlarda kendini geliştirme ihtiyacı doğar. İşte bu süreç, çift kariyer olarak tanımlanır (Herdem, 2020). Çift kariyere sahip olmanın birçok avantajı bulunmakla birlikte, bazı dezavantajları da vardır. Çift kariyer, bireylere her iki alanda da deneyim ve uzmanlık kazandırırken, aynı zamanda her iki alanda da statü ve kariyer fırsatları sunar (Aktaş, 2015). Bunun yanı sıra, çift kariyer yapmak, kişinin gelirini artırarak yaşam standartlarını iyileştirebilir ve toplumsal konumunu güçlendirebilir. Ancak, çift kariyerin bazı zorlukları da mevcuttur. Örneğin, bireylerin hangi kariyerlerinin kendileri için daha önemli olduğunu belirlemesi gerekmektedir. İki kariyer alanında da ilerlemeyi hedefleyen bir kişi, her iki alanda da başarılı olamayabilir ve enerjisini dağıttığı için istediği başarıyı yakalayamayabilir (Albayrak, 2007). Ayrıca, bireylerin farklı kariyer alanlarında deneyim sahibi olmaya çalışmaları, tek bir alanda derinleşmelerini engelleyebilir. İşletmeler, yetenekleri doğrultusunda çalışanlarını çift kariyere yönlendirebilir, ancak bu durum çalışanların performansını ve motivasyonunu olumsuz yönde etkileyebilir (Kişioğlu, 2015).

Ay Işığı Sendromu: Bu kavram, 1800'lerin sonlarında İrlandalı gruplar tarafından gerçekleştirilen ve İngiliz toprak kiralama sistemine karşı bir direniş olarak şekillenen gece vakti yapılan hırsızlık ve sabotaj eylemlerini

ifade eder (Sancar, 2022). Kavram, insanların ana işlerinin yanında ek faaliyetlerde bulunma zorunluluğunun, asıl işlerinin performansını olumsuz etkileyebileceği gerçeğine dayanır ve bu durum bir "sendrom" olarak adlandırılmıştır. Bu kavramın öne çıkarılmasının nedeni, genellikle bu durumun çeşitli sorunlara yol açmasıdır. Örneğin, birçok işte çalışmak, özellikle dikkat gerektiren işlerde çalışan kişilerde dikkat eksikliği yaratabilir, yetersiz dinlenme süreleri konsantrasyon eksikliğine neden olabilir ve sonuç olarak bireylerin performansı düşebilir. Ayrıca, ikinci işte genellikle daha düşük ücrete razı olmaları nedeniyle tercih edilmeleri, işsizlik oranlarının artmasına yol açabilmektedir (Gürbüz, 2018).

Bir Kariyer Sorunu Olarak Sessiz İstifa

Sessiz İstifa (Quiet Quitting) Kavramı ve İçeriği

"Sessiz vazgeçme", "sessiz çekilme", "sessiz ayrılma" gibi anlamları içeren "Quiet Quitting" terimi, genellikle literatürde "sessiz istifa" olarak adlandırılmaktadır (Çimen ve Yılmaz, 2023). Bu kavram Covid-19 döneminde ortaya çıkmış olup; son zamanlarda popüler hale gelmiş olan bir terimdir. Bu kavram, iş hayatının fazlaca hareketli olması ve bireylerin kariyerlerinde yükselme çabalarına karşı bir tepki olarak gelişmiştir. İş yerlerinde meydana gelen sürekli yükselme baskısı ve kariyerlerinde yükselmeleri için bireylere fazladan verilen görevlerin aksine, sessiz istifa çalışanların işlerinden sessizce ayrılarak, koşullara gösterdikleri tepkileri ifade etmektedir (Yıldız ve Özmenekşe, 2024).

Birçok şirket için, iş gücünün sadece verilen görevlerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda özverili ve inisiyatif sahibi olması, önemli bir rekabet avantajı sunar. İş hayatındaki birçok pozisyon, resmi bir iş tanımı veya belirli bir sözleşme ile tam olarak tanımlanamayabilir. Bu nedenle, işverenler zaman zaman çalışanlarından ek görevler isteyebilirler. Bu durum, yöneticilerin sessiz sedasız işten ayrılma durumuna olumsuz tepki göstermesini anlayışla karşılanabilir kılar. Gerçekten de, birçok lider, istifalarla başa çıkmanın zor olduğunu kabul ederken, çalışanların isteksizliği nedeniyle iş yükünün artması endişesinin daha da büyük bir sorun teşkil ettiğini belirtmektedir (Klotz ve Bolino, 2022). Çalışanlar, sessiz istifa yoluyla mevcut pozisyonlarından memnun olmadıklarını, değişim arzusunda olduklarını ya da başka iş fırsatları arayışında olduklarını belirtebilirler (Demirkaya vd., 2023).

Sessiz İstifa Kavramının Ortaya Çıkışı

Sessiz istifa olarak adlandırılan ve giderek artan bir şekilde daha çok göze çarpan bu kavram, geçmiş yıllarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Kahn'ın çalışmalarına göre, iş hayatında işten istifa etme eylemleri,

çalışanların bedensel ve psikolojik açıdan sağlıklarını korumak amacıyla gerçekleştirdikleri davranışlar olarak ortaya çıkmıştır. Rosse ve Hulin tarafından yapılan çalışmada ise, çalışanların işlerine olan bağlılıklarını azaltma eğilimleri "geri çekilme davranışı" olarak tanımlanmıştır (Demirkaya vd., 2023). Boldger (2009), tarafından bir sempozyumda gündeme gelen sessiz istifa kavramı, 2020'li yıllarda ABD ve diğer ülkelerde yaygın bir eğilim olarak görülmüştür. 2021 yılında Çin'de genç bir işçinin oldukça yoğun olan iş temposu sonucunda hayatını kaybetmesi, sosyal medyada büyük bir yankı uyandırmıştır (Yıldız ve Özmenekşe, 2022). Özellikle Çin'de başlamış olan üretim odaklı bir topluma karşı çıkan ve sofistike bir hareket olarak başlamış, son derece popüler bir hale gelmiştir (Xueyun vd., 2023). 2022 yılında New York'ta Zaid Khan, bir sosyal medya platformunda "*sessiz istifa*" terimini kullanarak büyük bir ilgi uyandırmıştır. Khan'ın videosunda, sessiz istifa kavramını sadece işi bırakmak değil, işin hayatınızı kontrol altına almasına izin vermemek anlamına geldiğini ifade etmiştir (Tiktok 2022). Bu bakış açısı, iş yaşamının hayatınızın tek odak noktası olmadığına odaklanarak, insanları ürettikleriyle tanınmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Video, milyonlarca kişi tarafından paylaşılıp yayılmış ve iş hayatında harcadıkları çabaların gerekliliğini sorgulamalarına yol açmıştır.

Sessiz İstifaya Neden Olan Unsurlar

İş yaşamında yöneticilerin çalışanları önemsemesi, takdir etmesi ve çalışan görüşlerine önem vererek onları dinlemeleri oldukça önem arz eden bir durumdur. Bu davranışlar sergilenmediği takdirde; çalışanların demoralize olması, verimliliğin azalmasına ve işe gelmek için isteğin düşmesine sebep olabilmektedir. Dawson ve Ozick'in (2022) yapmış oldukları çalışmaya göre, başarıları takdir edilen, sorunlarını yöneticiler ile konuşabilen, yöneticisi tarafından dinlenen çalışanların örgüte bağlılıklarının yüksek olduğu görülmüştür. Sessiz istifa, bir çalışanın son kararını vermeden önceki kararsızlık anı olarak da nitelendirilebilir. Süreç içerisinde aslında birey niyetini belli eden bazı işaretler verir. Yöneticilerin sessiz istifayı engellemek için çalışanın da meydana gelen değişimleri zamanında fark etmesi önemlidir. Bireyde fark edilmesi gereken mesajlara bakıldığında;

- İşe zamanında gelmemek veya işten erken ayrılmak
- Toplantılara katılım sağlamamak
- İş verimliliğinde azalması
- Grup projelerine, takım çalışmalarına katılmada isteksizlik
- İşe karşı duyulan heyecan eksikliği bunlardan bazılarıdır (Hetler, 2022). Bununla birlikte Gupte (2022), sessiz istifa sürecini 3 aşamada ele almıştır. Bunlardan ilki duygusal aşama, bu aşama toplantılarda sessiz kalıp sürece ve planlamalara dahil olmama; ikincisi zihinsel işi yavaştan almak, yapması gereke işlere hayır demek, kendini çalışma çevresinden soyutlamak;

sonuncu aşama ise fizyolojik aşama olup; işe geç gelip erken işten ayrılma, işe gelmemek için hasta olma ya da bahaneler uydurma, profilinde "iş arıyor" ibaresi bulundurmak.

Sessiz İstifanın Sonuçları

Sessiz ayrılığın ilk etapta fark edilmemesi, gereken önlemlerin alınmaması veya sebeplerinin çözülememesi durumunda iş yerinde olumsuz sonuçlar kaçınılmazdır. Çalışanlar için sessiz ayrılığın en önemli sonucu istifa veya işten ayrılmadır. Bu durumun da doğal olarak toplum, işveren ve çalışan açısından ayrı ayrı sonuçları olacaktır.

İşverenler Açısından Sonuçları: Sessiz istifa, genel olarak görmezden gelinen bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Ne de olsa çalışanlar temel işlerinden ayrılmıyor yalnızca işlerin ötesine geçmeyi istemiyorlardır. Ancak işletmeler için, iş gücünün görevlerinin ötesine geçmeye istekli olması önemli bir rekabet avantajı sağlayacaktır. Birçok iş, resmi iş tanımlarında veya sözleşmelerde detaylı olarak tanımlanmaz tam da bu nedenle genelde kuruluşlar personelinin inisiyatifine güvenerek hareket eder. Yöneticiler, ekstra görev almak istemeyen çalışana bu nedenle olumsuz yaklaşırlar. Gerçek şudur ki, istifa eden çalışanları kaybetmek zor olsa da, ekstra iş yükünü paylaşmaya isteksizlik iş arkadaşlarının yükünü artırır ve bu da var olan durumu daha da kötüleştirir (Klotz ve Bolino, 2022). Amazon'un eski CEO'su Jeff Bezos, iş ve yaşam arasındaki ilişkiyi bir denge değil bir daire olarak yorumlamıştır; Bezos'a göre iş hayatı ve özel hayat arasında bir denge kurmak çalışan için gerçekten zor bir durumdur (Cohen,2022). Süreç doğru yönetilmediğinde şüphesiz ki bu durum işletmeye ve işverene olumsuz yansıyacaktır.

Çalışanlar Açısından Sonuçları: Çalışanlar bağlı bulundukları iş yerlerinde işe ve kuruma yaptıkları katkı sonrasında kendilerini iyi hissetmekte ve kendileriyle gurur duyabilmektedir. Ancak sessiz istifa çalışanın kendisini iyi hissetmesine engel olmaktadır (Mannan ve Kashif, 2020). Pattie Ehsaei, sessiz istifa zihniyetiyle çalışanların iş hayatında başarı elde edemeyeceğini belirtmiştir (Kudhail, 2022). Bu tutum, işletmelerin bu tür çalışanları terfi veya maaş artışı için öncelikli olarak değerlendirmelerini zorlaştırabilmektedir. Sessiz istifa edenlerin terfi ve maaş artışlarına kapalı oldukları düşünülmektedir. Bu durum, başlangıçta kendilerini iyi hissetseler bile, terfi arzusuyla yanıp tutuşan çalışanların ilerleyen zamanlarda heyecan verici fırsatların dışında kaldıklarını fark ederek kötü bir deneyim yaşamalarına yol açabilmektedir. Ayrıca, minimum çaba gösteren çalışanların yeni beceriler öğrenme veya deneyimlerini genişletme fırsatları sınırlı kalabilmektedir. Meslektaşları ilerleme kaydederken, sessiz istifa edenlerin kariyerleri duraklayabilmektedir ve yeni bir iş bulmaları

zorlaşabilmektedir. Gelecekteki işe alım yöneticileri, bu çalışanların kariyer ilerlemesindeki eksiklikleri sorgulayabilmekte ve düşük katılım nedeniyle iş görüşmelerinde başarı örnekleri sunmakta zorlanabilmektedirler (Scott, 2022).

Toplum Açısından Sonuçları: Sessiz istifa, iş gücü verimliliğini düşürmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal iş tatminsizliği ve ekonomik verimsizliklere de yol açmaktadır. Sessiz istifa, çalışanların işlerinde minimum katkıda bulunarak, iş gücü piyasasında genel bir verimsizlik yaratır (Kahn, 1990). Bu durum, çalışanların yetenek ve potansiyellerinin tam olarak kullanılmamasına neden olur ve sonuç olarak işyerlerinde düşük motivasyon ve düşük performans ile sonuçlanır (Hakanen & Schaufeli, 2012). Ekonomik olarak, düşük iş tatmini ve yüksek işten ayrılma oranları, iş gücü maliyetlerinin artmasına ve işletmelerin uzun vadeli sürdürülebilirliklerinin tehlikeye girmesine yol açabilir (Saks, 2006). Ayrıca, sessiz istifa, iş gücü piyasasında genel memnuniyetsizlik ve sosyal huzursuzluk yaratabilir, bu da toplumun genel refahını olumsuz etkileyebilir (Maslach & Leiter, 2016). Bu nedenlerle, sessiz istifayı ele almak, hem bireylerin hem de toplumun refahını artırmak için kritik bir öneme sahiptir.

Sessiz İstifa İle Başa Çıkma Yöntemleri

Sessiz istifa sonuçları itibariyle hem çalışanlara hem işverenlere hem de topluma çeşitli olumsuz etkiler doğurabilir. Sessiz istifa, genellikle uzun çalışma saatleri ve iş-yaşam dengesizliği nedeniyle ortaya çıkar, bu durum çalışanların işlerinden tatmin olmadan minimum düzeyde performans göstermelerine yol açabilmektedir (Sönmez, 2014). İşyerinde yetersiz personel sayısı, iş yükünün artmasına ve dolayısıyla uzun çalışma sürelerine neden olabilmekte, bu durumda sessiz istifayı tetikleyebilmektedir (Baştürk, 2009). Etkili bir çözüm yolu olarak, işyerinde açık iletişim ve adil görev ve ücret dağılımı sağlayarak çalışanların motivasyonunu artırmak fayda sağlayabilecektir (Güler, 2023). Çalışanlar, kendilerine işin ne şekilde yapılacağı, kariyer fırsatları ve ücret adaleti hakkında net bilgiler verildiğinde ve düşüncelerini açıkça ifade edebildiklerinde daha bağlı ve memnun olabilirler (Alparslan, 2016). Ayrıca, yönetimin samimi bir çalışma kültürü oluşturması, iş-yaşam dengesi sağlaması ve kariyer gelişimi fırsatları sunması, sessiz istifayı önlemeye yardımcı olabileceği düşünülmektedir (Yıkılmaz, 2022). Sessiz istifa ve sessiz işten ayrılmayı önlenmesi için verilen diğer öneriler, güvenli ve destekleyici bir çalışma ortamı yaratmak, çalışanlarla periyodik görüşmeler yapmak, kalma/kalış görüşmelerinin yapılması fayda sağlayabilecektir (Bradbury vd., 2022; Kelly, 2022). Güler (2023), sessiz istifa ile mücadele yöntemleri olarak; çalışanlara değer vermek, çalışanlara yatırım yapmak, yönetim becerilerini geliştirmek, çalışanlarla daha çok iletişim kurmak, işyerinde iyi bir çalışma kültürü

oluşturmak, iş yaşam dengesini korumak, iş tanımlarını yeni şartlara göre revize etmenin önemli olduğunu vurgulamıştır. Sessiz istifa, kısa vadede işletme performansını etkileyebilirken, uzun vadede toplumsal etkileri de göz ardı edilmemelidir (Klotz & Bolina, 2022).

SONUÇ

Çalışanların karşı karşıya kaldıkları kariyer sorunları hem işverenleri hem de işgörenleri önemli düzeyde etkilemektedir. Çalışma kapsamında ele alınan kariyer sorunları; kariyer şoku, cam tavan sendromu, çift kariyerli eş olmaktan kaynaklanan sorunlar, çift kariyerlilik, ay ışığı sorunu ve sessiz istifadır. Sessiz istifa, ilgili litertaürde özellikle pandemi sonrasında oldukça yer bulan bir kariyer sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kariyer yönetiminde ortaya çıkan bu sorunların doğru bir yaklaşımla çözülmesi tarafların memnuniyeti ve iş verimi için oldukça önem arz etmektedir.

COVID-19 süreci, iş ve yaşam arasındaki ayrımın belirsizleşmesine ve çalışanların daha fazla tükenmişlik yaşamasına yol açmıştır. Salgının etkisinin azalmasıyla birlikte işletmeler, çalışanları ofise geri dönmeye teşvik etmişler; ancak çalışanlar bu çağrıya isteksiz yanıt vererek, ofise döndüklerinde bile kendilerini örgüte ait hissedememişlerdir. Ekonomik koşullar nedeniyle başka bir işte çalışma imkanı olmayan bireyler, şirket içinde daha fazla sorumluluk almak istemeyerek sessiz istifa kavramını ortaya çıkarmışlardır. Çalışanlar, sessiz iş bırakmanın hayatlarında sadece iş olmadığını, kendilerine ait bir yaşantılarının da olabileceğini gösterdiğini düşünmektedirler. Ancak, sessiz istifanın bir çözüm olmadığını ve yöneticilerle iletişime geçerek sorunlarını çözebileceklerini belirten düşünceler de mevcuttur. Yöneticilerin sorunların altında yatan nedenleri anlamak için çaba sarf etmesi, sessiz istifayı ciddiye alması ve çalışan refahını artıracak politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Ayrıca, çalışan motivasyonunu yükseltecek teşviklerin sunulması, başarılı çalışanları adil bir şekilde ödüllendirilmesi ve esnek çalışma kültürünü teşvik etmesi bu kapsamda önem arz etmektedir.

REFERANSLAR

Aktaş, K. (2015). Genel Anlamda Kariyer ve Kariyer Sorunları. Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri, 1(1), 26-36.

Albayrak, E.G. (2007). *Kariyer Yönetimi ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi,* Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alparslan, A. M. (2016). Örgütlerde Davranışın Aydınlık ve Karanlık Yüzü, *Örgütlerde Sessizlik Ve Düşüncelerini Açıkça İfade Etme Davranışları*. 883-904. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Atalay, E. (2021). Yönetim- Strateji- Organizasyon: Teori ve Uygulamada. Editör Ş. Karabulut, *Kariyer Yönetimi ve Güncel Kariyer Sorunları.* (pp.381-396). Ankara: Gazi Kitabevi.

Ayrancı, E. (2012). Considening Glass Ceiling in Turkey: Ideas of Executives in Education Sector Regarding Women in the Work Place. International Journal of Human Resource Studies, 2(4), 127-129.

Aytaç, S. (2006). Çalışma Yaşamında Kariyer Yönetimi Planlaması Gelişimi ve Sorunları. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Baştürk, F. F. (2009). *Ücret Tatmini İle Ücret Yönetiminde Örgütsel Adalet Algısı Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Bradbury, M. D., Martin, M., Yokley-Krige, E. (2022). The Stay Interview: A Tool for Retention. Review of Public Personnel Administration, 42(4), 789-794.

Çelik, A. (2016). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Kariyer Uygulamaları. Editörler M. Ş. Şimşek, A. Çelik, A. Akatay. *Kariyer Kavramı, Kapsamı ve Temel Boyutları.* (pp-125-152). Konya: Eğitim Kitabevi, s:133

Cıgara, İ. (2019). *Güncel Kariyer Yaklaşımları: Türkiye'de 2012-2019 Yılları Arasında Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının İçerik Analizi.* İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. s:32-34.

Cohen, J. (2024). Quiet Quitting: The Newest Way to Strike Back Aganist Corporate Greed. TMH, The Miami Hurricane. https://www.themiamihurricane.com/2022/09/21. quiet-guitting-the-newest-way-to-strike-back-against-corporate-greed. Erişim Tarihi:17/07/2024.

Dawson, J., Ozick, C. (2022). Gratitude: A Building Block for the Culture of Appreciation. The School of Positive Psychology, Erişim Adresi: https://www.positivepsych.edu.sg/gratitude-culture-appreciation Erişim Tarihi: 12.05.2024

Demirkaya, H., Yıldız, B., Erener Ö.S., Öztürk, H. (2023). İnsan Kaynaklarında Sessizliğin Yankıları: Örgütlerde Sessiz İstifa Fenomeninin Anatomisi. Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Dergisi, 2(2), 71-74.

Güler, M. (2023). Çalışma Kültüründe Yeni Bir Kavram: Sessiz İstifa. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32(1), 247-261.

Gupte, A. (2022). Decoding Quiet Quitting, Linked In, Erişim Adresi: https://www.linkedin.com/pulse/decoding-quiet-quitting-ashlesha-gupte/ Erişim Tarihi: 21.02.2024

Gürbüz, S. (2018). İnsan Kaynakalrı Yönetimi. Beta Yayınları: Ankara

Gürüz, D., Özdemir Y. G. (2009). İletişimci Gözüyle İnsan Kaynakları Yönetimi. İstanbul:Mediacat Yayınevi.

Hakanen, J. J., Schaufeli, W. B. (2012). Do burnout and work engagement predict depressive symptoms and life satisfaction?. Journal of Affective Disorders, 141(2-3), 415-424.

Herdem, M.H. (2020). *Türkiye Futbol Federasyonuna Bağlı Hakemlerde Çift Kariyerlilik Sorunu ve Kariyere Etkisi,* Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Programı.

Hetler, A. (2022). Explanining How to Quit Quietly: Everything You Need to Know. Erişim Adresi: https://www.techtarget.com/news/the-libertarian-who-supposedly-coined-quietquitting.ErişimTarihi:14/07/2024.

Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. Academy of Management Journal, 33(4), 692-724.

Kelly, J. (2022). How both managers and workers can combat quiet quitting. Forbes. https://www.forbes.com/sites/jackkelly/2022/08/22/how-both-managers-and-workers-cancombat-quiet-quitting/?sh=447aeec0466d. Erişim Tarihi: 07.08.2024

Kişioğlu, H. (2015). *Kadınların Kariyer Yönetimi ve Kariyer Sürecinde Karşılaştığı Sorunlar: Banka Çalışanları Üzerine Bir Alan Araştırması,* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Klotz, A.C, Bolino, M.C. (2022). When Quiet Quitting is Worse Than the Real Thing. Harvard Business Puplishing. https://hbr.org/2022/09/when-quiet-quitting-is-worse-than-the-real-thing. Erişim Tarihi:17.04.2024.

Mannan, A., Kashif, M. (2020). Being abused, dealt unfairly, and ethically conflicting? Quitting occupation in the lap of silence. Asia-Pacific Journal of Business Administration, 12(1), 22-39.

Maslach, C., & Leiter, M. P. (2016). Understanding the Burnout Experience: Recent Research and Its Implications for Psychiatry. World Psychiatry, 15, 103-111.

Mohan Bursalı, Y., Bayrak Kök, S. (2018). İnsan Kaynaklarinda Değişimin Yeni Yönelimi: Kariyer Yönetimi. Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 5(3), 46-67.

Özdemir, Y., Mazgal, S. (2012). Bir Kariyer Tercihi Olarak Girişimcilikte Dışsal Faktörlerin Etkisi: Sakarya Örneği. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 7(1), 87-102.

Öztürk, M., Çarıkçı, İ.H., Alparslan, A.M. (2018). Çift Kariyerli Akademisyenlerin İş Yeri ve Evdeki İyi Oluşları Üzerine Bir Saha Çalışması. İş ve İnsan Dergisi, 5(2), 146-148.

Qasimov, R., Resulzade, S. (2018). Kariyer yönetim sürecinde karşilaşilan sorunlar; banka çalişanlari üzerinde alan araştırması. Social sciences studies journal (sssjournal), 22,3870-3879.

Racapova, R., & Tekin, E. (2019). Çift Kariyerli Eşlerde Örgütsel Stresin Iş Tatminine Etkisi Üzerine Bir Araştirma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(3), 609-628.

Sadykova, G. (2020). Kariyer Sorunları. Editör H. Tutar. *Kariyer Planlaması ve Yönetimi.* (pp. 277-294), Ankara: Seçkin Yayınları.

Saks, A.M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. Journal of Managerial Psychology, 21(7), 600-619.

Sancar, T. (2022). Yönetim ve Organizasyon Sendromları-1, Editörler Kaygın E., Topçuoğlu E., Turan Torun B. *Ay Işığı Sendromu (pp. 137-148).* Konya: Eğitim Yayınevi.

Sönmez, M. (2014). *İşletmelerde Çalışan Bağlılığının Arttırılmasına Yönelik Uygulamalar ve bu Uygulamaların İşten Ayrılma Üzerine Etkileri.* İstanbul Maltepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Taşlıyan, M., Arı, N.Ü., Duzman, B. (2011). İnsan Kaynakları Yönetiminde Kariyer Planlama ve Kariyer Yönetimi: İİBF Öğrencileri Üzerinde Bir Alan Araştırması. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(2), s: 101-119.

TikTok (2022). https://www.tiktok.com/aidleppelin/video/71244141885/282391342. Erişim Tarihi:15/06/2024.

Toprak, C. (2005). *Kariyer Geliştirme ve Kariyer Geliştirme Amacına Yönelik XZL Enerji ve Üretim Şirketi Terfi ve Yedek Planlaması Modeli.* Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. s:69.

Xueyun, Z., Al Mamun, A., Masukujjaman, M. et al. (2023). Modelling the significance of organizational conditions on quiet quitting intention among Gen Z workforce in an emerging economy. Sci Rep 13, 15438.

Yıkılmaz, İ. (2022). "Sessiz Bırakma: Kavramsal Bir Araştırma". Anadolu 10th International Conference on Social Science. 7 (4), 581-591.

Yıldız, S., Özmenekşe, Y.O. (2022). Kaçınılmaz Son: Sessiz İstifa. Al-Farabi İnternational Journal on Social Sciences, 7(4), 15-19.

Edirne'de Sağlık Okuryazarlığına Seçilmiş Sosyo-Ekonomik Faktörler Açısından Bakış[1]

Ceren YILMAZ TUNCA[2]

Fatma LORCU[3]

1- Ceren Yılmaz Tunca tarafından hazırlanan "COVID-19 Pandemisi Sürecinde Sağlık Okuryazarlığı ve Pandemiye Yönelik Algıların İlişkisi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2- Araştırmacı Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Sağlık Yönetimi ABD, cerenyilmaz2293@gmail.com, ORCID No: 0009-0003-9465-56050000

3- Araştırmacı Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Sağlık Yönetimi ABD, cerenyilmaz2293@gmail.com, ORCID No: 0009-0003-9465-56050000

ÖZET

Bu çalışmada Edirne merkez ilçede yaşayan ve 18 yaş üstü bireylerin sağlık okuryazarlık (SOY) düzeyleri seçilmiş sosyo-ekonomik boyutlarına göre ele alınmıştır. Çalışmada (SOY) seviyesinin belirlenmesinin yanı sıra bu seviyenin cinsiyet, medeni durum, gelir ve eğitim vb. sosyoekonomilk değişkenler ile olan ilişkisi incelenmiştir. Araştırma, 2023 yılında Edirne'de yapılandırılmış bir görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup, katılımcıların SOY düzeyinin belirlenmesi için iki temel boyutu esas alan Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği (T-SOY-32) ve sosyo-demografik özelliklere ilişkin sorular kullanılmıştır. Veriler SPSS programı ile istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Sağlık okuryazarlığının gelirden ziyade eğitim düzeyi ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın bulguları, SOY'un toplum genelinde yeterli düzeyde olduğunu göstermekte ancak eğitim düzeyi ile SOY arasındaki anlamlı ilişkinin, eğitimin SOY'un en belirleyici faktörlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler – Sağlık Okuryazarlığı (SOY), Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği (T-SOY-32), Edirne SOY, Demografik Faktörler,

GİRİŞ

Kaynağını eğitimden alan sağlık okuryazarlığı (SOY) ilk defa 1974 yılında, Health Education as Social Policy (Sosyal Politika Olarak Sağlık Eğitimi) başlığı taşıyan bir makalede kullanılsa da (Ratzan, 2001: 210), SOY kavramının tanımı yapılmamıştır. Bu tarihten sonra ise SOY'un karmaşık ve değişen bir kavram olması dolayısıyla literatürde birçok tanımına rastlamak mümkündür (Řimnáčová, Kajanová ve Břízová, 2018). Yapılan pek çok tanım içerisinde rootve diğerleri (2012: 926) SOY'u, "sağlık hizmetlerini yöneten bireylerin sağlık gereksinim ve tercihlerini ifade etmek ve iletmek için gerekli olan bilişsel ve sosyal beceriler" olarak tanımlanmıştır.

SOY, hem sağlığın ana belirleyicisi hem de toplum sağlığı politikası gündeminin de önemli faktörü olarak yorumlanmaktadır (Vozikis, Drivas ve Milioris, 2014: 2). Bunun temel nedeni bireylerin aldıkları sağlık hizmetlerinin nitelik ve güvenilirliğine şekil vermesidir. SOY'un yetersiz olduğu durumlar sağlık hizmetlerinin fazla kullanımı, bireyler arasında yüksek olmayan bilgi seviyesi ve sağlık sonuçlarında kötü gidişat ile bağlantılıdır (Özbaş, 2020: 12; Yalman ve Öcel, 2021: 242-243)

Toplum sağlığı perspektifinden bakıldığında ise etkilediği insan sayısı, kötü sağlık sonuçları, kronik hastalık oranlarının artması, sağlık masrafları, sağlık bilgisi talepleri, eşitlikçilik olarak sıralanabilir (Kanj ve Mitic, 2009: 16).

SOY üzerine yapılan pek çok rapor ve araştırmada, sağlık okuryazarlığı becerileri ve sağlık neticeleri arasında bir ilişki olduğu görülmekte ve yapılan bu çalışmalarda sağlık okuryazarlığının önemi vurgulanmaktadır (Bodie ve Dutta, 2008: 176). Macleod ve diğerleri (2017: 334), yetersiz sağlık okuryazarı bireylerin daha düşük hasta memnuniyetine sahip olduklarını, daha fazla sağlık giderlerine maruz kaldıklarını, daha çok sağlık hizmetlerinden yararlandıklarını ve koruyucu sağlık hizmetlerine daha az uyum gösterdiklerini saptamışlardır. Lee ve diğerleri (2012: 210) ile Berkman ve diğerleri (2011: 103), yetersiz SOY'un, daha az grip aşısı, daha çok acil servis kullanımı, daha fazla hastane yatışı, ilaçları uygun kullanamama, etiket ve sağlık mesajları anlama yeteneğinin düşük olması, yaş ilerledikçe daha kötü sağlık sonuçları ve mortalite oranının artmasıyla ilişkili olduğunu göstermişlerdir. Ayrıca yetersiz SOY'un, kanser tarama, acil bakım hizmetlerinden yararlanma, koruyucu sağlık hizmetlerine daha az başvurma, farklı kronik hastalık ve mortalite risk oranı ile ilişkilendirildiği belirlenmiştir (Kobayashi, Wardle ve Wagner, 2014: 100).Yetersiz SOY düşük maliyetli tarama testlerini ihmal ederek hastalığın ilerlemesine ve bunun sonucunda da yüksek maliyetlere maruz kalmayı da beraberinde taşımaktadır (Sarıyar, 2018: 29).

SOY'a genel anlamda, eğitim sistemi, kültür ile toplum ve sağlık sistemi faktörleri etki etmektedir. Bu faktörler sağlık netice ve maliyetlerini şekillendirse de kişisel beceriler, meslek, dil, iş, aile, sosyo-ekonomik durum ve çevredeki demografik ve toplumsal faktörlerin karşılıklı etkileşimi bu konuya biçim kazandırmaktadır. Politik güç ve medya kullanımı da bu etkileşimin bir parçası olup, görme ve bellek gibi bilişsel ve fiziksel faktörlerin de SOY üzerinde etkili olduğu savunulmaktadır (IOM, 2004: 33; Sørensen vd., 2012: 7; Tontuş vd., 2014: 34).

Sorensen ve diğeleri (2012: 10), SOY'u etkileyen sosyal ve çevresel faktörleri (kültür, dil, demografik durum, politik güç, toplumsal sistem) *uzak faktörler*, daha bireysel nitelik taşıyan faktörleri (cinsiyet, yaş, ırk, eğitim, sosyoekonomik durum, çalışma hayatı, istihdam) ise *yakın faktörler* olarak nitelendirmiş ve bunların yanında (medya kullanımı, aile, toplumsal destek, akran etkisi, fiziksel çevre) durumsal belirleyicilere de yer vermiştir.

Öncelikle kültür faktörü, bireysel ve kolektif değerler içermekte ve bu değerler bireylerin SOY'u üzerinde etkili olmaktadır. Kültürel faktörler sağlık okuryazarlığına şekil vermekte ve içerisinde dil farklılıklarını, etnik grupları, göçmenleri barındırmaktadır. Bu farklılıklar, sağlık hakkında bilgileri anlamayı, okumayı ve yazmayı zorlaştırmaktadır (Balçık, Taşkaya ve Yalçın, 2014: 324). Göçmenler üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda, göçmenlerin SOY yetersizlikleri ve eşitsizlikleri sebebiyle morbidite oranının yüksek olduğu ve olumsuz sağlık sonuçları yaşandığı görülmektedir (Park, Lee ve Kang, 2018: 406). Örneğin; göçmen, menşe ülkede sağlık hizmetlerinden verimli bir şekilde yararlanabilecek SOY kabiliyetini taşısa

da başka ülkede sağlık hizmetinden yararlanırken sistemin karışıklığı ve farklılığından kaynaklı zorluk yaşayabilir.

Kültürel faktörler arasında yer alan dil farklılıkları, sağlık hizmetlerine başvuran bireylerin iletişim sıkıntıları çekerek etkili hizmet almasında bir diğer engeldir. Ülke içinde bölgesel dil farklılıklarının olması ve ikamet ettikleri ülkenin dilini sınırlı düzeyde bilen bireylerin olması SOY düzeyinin yetersiz olma olasılığını yükseltir. Dil engelleri ve kültür farklılıkları bir araya geldiğinde anlama eksiklikleri, uyum bozuklukları ve kötü sağlık sonuçlarının ortaya çıkması muhtemeldir (Teleş, 2018: 37).

SOY üzerinde sağlık çalışanı ve hasta arasındaki iletişim ve dilin de etkisi büyüktür (Balçık, Taşkaya ve Şahin, 2014: 324). SOY, hasta birey ve sağlık çalışanlarının birbirleriyle olan çift yönlü asimetrik ilişkilerine bağlıdır. İletişim sürecinde, yetersiz SOY düzeyine sahip hasta birey kadar, yeterli SOY düzeyine sahip sağlık çalışanının anlatım tarzları da SOY üzerinde etkilidir. Çünkü SOY, yalnızca anlatılan ve yazılan tıbbi terimleri tanımakla değil bunun yanında kullanılan terimleri de algılanabilecek biçimde sunma becerisini de kapsamaktadır. Bununla ilişkili olarak kurulan iletişim sürecinin ne şekilde ve nerede meydana geldiği de etki faktörleri arasında bulunmaktadır. Sonuç olarak sağlık çalışanları tarafından bu hizmetlerin sunuluş tarzları SOY'u etkilemektedir (Doğan, 2017: 8).

Günümüzde SOY için gerekli görülen geniş çaplı becerilerin kullanılmasını ve geliştirilmesini etkileyen bireysel faktörler de vardır. Bunlar arasında; yalnızca okuma ve yazma yoluyla pratik becerileri kazanamama, yaş ilerledikçe yaşanan kayıplar, engelli hayatı ve sağlık bilgisinin düşük olması sayılabilir (Rootman ve Gordon-El-Bihbety, 2008: 24). Bireyler yüksek okuryazarlık düzeyine sahip olsalar da bir hastalık halinde kendilerine verilen sağlık iletilerini anlamakta zorluk çekebilir, hastalıklarıyla bağlantılı duygusal travma ve stres ile başa çıkamayabilirler. Bireylerin karşılaştıkları hastalıklar sonucunda okuryazarlık düzeylerinde düşüşler yaşanabilir. Örneğin; görme problemi yaşayan bireyin fiziksel ve bilişsel sıkıntıları nedeniyle okuryazarlık seviyesi düşebilir. Bu durum yaşın ilerlemesi ile de gerçekleşebilir. Yaşlı bireylerin kronik hastalıklarının daha çok olması varsayımı ile daha çok sağlık bilgisi ve prosedürüne de ihtiyaç duyacağı söylenebilir (Kerka, 2003: 245). 60 yaş ve üzeri SOY'nun yetersiz olduğu bireyler sağlık hizmetlerine başvurduklarında sağlık materyallerini anlamakta zorlandıkları, kendilerine yöneltilen soruları cevaplamakta güçlük yaşadıkları görülmektedir. Ayrıca yaşlı bireylerin sağlık çalışanlarına sağlıkları için önemli soruları bile sormaktan çekindikleri görülmektedir (Çiler, 2015: 10).

SOY'u etkileyen faktörlerden bir diğeri de ailedir. SOY üzerine bilgilerin öğrenildiği ilk yer olan aile, SOY için belirleyici bir faktördür. Ailenin hayatı, sosyo-ekonomik durumu, deneyimi, yetiştirilme tarzı ve sağlık bilinci sağlık okuryazarlığının etkin bir biçimde bireye öğretilmesini sağlar ve bireyin SOY düzeyini belirler (Akran, 2021: 145). Ailenin

özellikleri yanında ebeveyn ve akranlar da ergen bireylerin SOY düzeyini etkiler (Sørensen vd., 2012: 7). İnsanların yaşamlarında, çeşitli sosyal gruplar aracılığıyla onayladığı, kabul ettiği ve sosyal grupların fikirlerine verdiği değerlerle ilişkili algılanan sosyal etkilerin rolü büyüktür. Sosyal etkileri büyük önem taşıyan, rol model alınan aile ve akranlardır. Akran gruplarının ve ailenin SOY seviyesi ne kadar yüksek ise bireylere o derece yarar sağlama potansiyelleri vardır (Okan vd., 2019: 226).

Yaş, dil, aile, ırk vb. birçok faktörün SOY'u etkilediği vurgulanmakla birlikte bireyin eğitim seviyesi sayılanlar arasında en güçlü faktör olarak belirtilmektedir (İzoğlu Tok ve Doğan, 2021: 80). Aileden sonra çocuğun eğitimini tamamlayacağı yer okuldur ve okulda verilen eğitim ile çocukluk ve ergenlik çağında sağlık okuryazarlığının önemi aktarılarak sağlık geliştirilebilecektir (Paakkari ve Okan, 2019: 163).

SOY'u etkileyen faktörler arasında medyanın rolü de yadsınamaz. Medyada zaman zaman sağlık ve sağlıkla ilgili bilgiler, ulaşılmak istenilen hedef kitle için basit bir şekilde sunulmaktadır. Bilgilere erişim sağlayan birey, kritik bir hastalığı ve sağlık problemlerini basite indirgenmiş birkaç cümle ile öğrendiğini düşünerek hareket etmektedir. Yaşadığı sağlık problemlerini hafife alarak görmezden gelmekte ve yardım almak için sağlık hizmetlerine başvurmamaktadır. Bu bilgiler ile aşırı bilgi sahibi olduklarına inanan bireyler, çevresindekileri de bu inançla yönlendirebilirler. Bu da medyanın SOY üzerinde önemini göstermektedir. Son dönemlerde, internet sağlık bilgisi için bir kaynak hizmeti vermektedir. Kullanımı yaygınlaşan internet üzerinde arama gerçekleştirmek ve bilgi kirliliği içerisinde doğru bilgiye ulaşmak, yüksek SOY sahibi olmayı gerektirmektedir. Aksi halde, internetten edinilen sağlık bilgilerinin karışıklığı ve çokluğu, hasta bireylerin yanlış bilgilere maruz kalmasına ve sonucunda tedaviyi reddederek bırakmasına yol açmaktadır. İnternetin SOY ve sağlık bilgileri açısından dezavantajı içerisinde pek çok yararlı bilgi barındırmasının yanında yanlış ve tehlikeli bilgileri de içermesidir (Sezgin, 2014: 87-88).

Bu çalışmada 2023 yılında Edirne merkez ilçede 18 ve üstü yaş gurubu için SOY seviyesini belirlemek ve SOY düzeylerine seçilmiş sosyodemografik faktörler açısından bakış amaçlanmıştır. Literatürde her ne kadar SOY seviyesini etkileyen pek çok faktör yer alsa da bu faktörlerin tümünü ele almak mümkün olmamış ve öne çıkan bazı faktörler ele alınarak inceleme gerçekleştirilmiştir.

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Örneği

Çalışmada 384 birimden oluşan örnek, Edirne Merkez İlçe'de 18 yaş üstü kişiler arasından rasgele örnekleme yoluyla seçilmiştir. Çalışmaya 283 kadın (%74) ve 101 erkek (%26) 186 kadın (%60.4) ve 122 erkek (%39.6) katılmıştır. Örneklemin yaş ortalaması 36,45 yıldır (SD=11,95)

Araştırmanın Ölçüm Aracı

Araştırmada, katılımcıların SOY düzeylerini belirlemeye yönelik T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlığın Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü Sağlığın Teşviki Daire Başkanlığı ve Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı tarafından geliştirilen, Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Araştırma Konsorsiyumu'nun (HLS-EU CONSORTIUM, 2012) kavramsal çerçevesine dayanan Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği (TSOY-32) kullanılmıştır. TSOY-32, daha önce düzenlenen Sağlık Okuryazarlığı Ölçek Geliştirme Çalıştayı ve ASOY-TR çalışmasından edinilen bulgular doğrultusunda şekillendirilmiştir. Ölçek iki alt boyuttan oluşmuştur. Bunlar; *tedavi ve hizmet-TDH* boyutunu diğeri ise *hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi HKS*'dir. Her iki alt boyutta dört süreç; *sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma-U, sağlıkla ilgili bilgiyi anlama-A, sağlıkla ilgili bilgiyi değerlendirme-D, sağlıkla ilgili bilgiyi kullanma/uygulam*a-K yer almaktadır. Örneğin tedavi ve hizmetlerde sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma TU ile gösterilirken HKS boyutunda bu süreç HU ifade edilmiştir.

Ölçek, 32 maddeden oluşmakta olup, katılımcıların bu maddeleri fikrim yok=0 çok zor=1 zor=2, kolay=3 ve çok kolay = 4 ile değerlendirmeleri istenmiştir (Okyay ve Abacıgil, 2016: 20-43-79). Değerlendirmeler 0 ile 50 arasında olacak biçimde standartlandırılmış ve bu standartlaştırma için

İndeks = (ortalama-1) x (50/3)

formülü kullanılmıştır. Hesaplanan indeks sonuçlarına göre 0 en düşük seviyedeki SOY'u 50 ise en yüksek SOY'u ifade etmektedir. Buna göre SOY düzeyleri

< 0-25 puan: Yetersiz SOY

>25-33 puan: Sorunlu- sınırlı SOY

>33-42 puan: Yeterli SOY

>42-50 puan: Mükemmel SOY olmak üzere dört sınıfa ayrılmıştır (Okyay ve Abacıgil, 2016).

İlgili araştırma verileri için TSOY-32 genel iç tutarlılık katsayısı *0,932,* TDH için *0,884* ve HKS için *0,886* olarak bulunmuştur.

Araştırmada ayrıca katılım sağlayan bireylerin sosyo-demografik özelliklerinin tespit edilebilmesine dair sorulara yer verilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Araştırmaya katılan 384 bireye ilişkin demografik özellikler Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1'e ek olarak katılımcıların en düşük yaşı 18 ve en yüksek yaş ise 78 olup yaş ortalaması 36,45±11,95'dur. Evde yaşayan kişi sayısı da maksimum 7 olup ilgili değişkene ait Mod=3'tür.

Tablo 1. Demografik Özellikler

	f	%		f	%
Cinsiyet			**Hastalıkla İlgili Başvurulan Yer**		
Kadın	283	0,74	Aile Sağlık Merkezi	124	32,30
Erkek	101	0,26	Devlet Hastanesi	203	0,53
Medeni Durum			Üniversite Hastanesi	36	9,40
Evli	235	61,20	Özel Hastane	21	5,50
Bekar	149	38,80	**Meslek**		
Eğitim Durum			İşçi	194	0,51
İlkokul M	17	4,40	Serbest Çalışan	79	0,21
Ortaokul M	25	6,50	Ev Hanımı	43	0,11
Lise M	118	30,70	Emekli	35	0,09
MYO M	55	14,30	Memur	23	0,06
Üni/Y M	151	39,30	Öğrenci	10	0,03
Lisansüstü	18	4,70	**Gelir Tanımlama**		
Sosyal Güvence			Gelir Giderden Az	177	46,10
SGK	357	93,00	Gelir Gidere Denk	153	39,80
Yok	27	7,00	Gelir Giderden Çok	54	14,10

Araştırmada ilk olarak ölçek ve alt boyutlarına ilişkin tanımsal istatistikler Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçeğe Ait Tanımsal İstatistikler

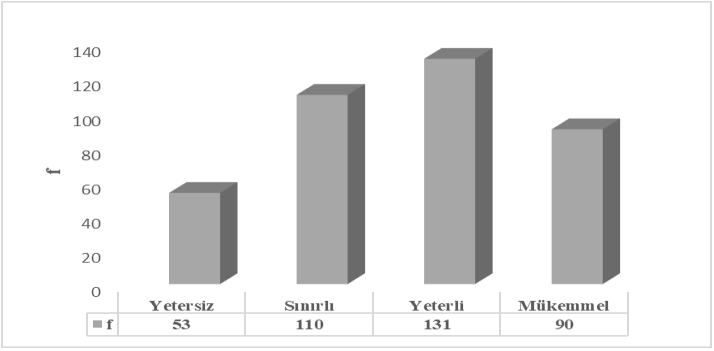
	Minimum	Maksimum	Ortalama	SD
TSOY	12,50		34,80	8,34
TDH	15,63	50,00	36,46	8,44
HKS	6,25		33,14	9,34

Tablo 2 incelendiğinde hem TSOY hem de alt boyutlarda ortalama SOY düzeyinin yeterli olduğu görülmektedir. Yeterli SOY düzeyine sahip olan bireyler sağlık konusunda daha bilinçli hareket ettiğinden, koruyucu sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlandığından, kişisel olarak sağlığını geliştirebilecek faaliyetlere yöneldiğinden, sağlık bilgilerine daha çabuk ulaşarak bu bilgileri daha kolay bir şekilde anlamlandırmaktadır.

En düşük SOY hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi (HKS) alt boyutundadır. HKS boyutunda hastalıklardan korunma, hastalık ya da engellilik tesirini gidermeyi veya minimuma indirmeyi, bunun mümkün olmadığı noktada ise gerçekleşecek ilerlemeyi yavaşlatmayı amaç edinen faaliyetler; sağlığın geliştirilmesi ise kişilerin veya kurumların bilgilendirilmesini ve desteklenmesini, buna istinaden fiziki açıdan ve zihinsel yönden sağlığı ilgilendiren konularda kişilerin sorumluluk sahibi olmalarını amaç edinen bir stratejidir (Değerli ve Yiğit, 2020: 574). Yeterli SOY düzeyine sahip olan bireyler sağlık konusunda daha bilinçli hareket ettiğinden, koruyucu sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlandığından,

kişisel olarak sağlığını geliştirebilecek faaliyetlere yöneldiğinden, sağlık bilgilerine daha çabuk ulaşarak bu bilgileri daha kolay bir şekilde anlamlandırmaktadır.

En yüksek SOY ise tedavi ve hizmet boyutundadır. İlgili değerler esas alınarak 384 bireyin bulunduğu Genel SOY kategorilerine ilişkin grafik Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. TSOY Düzeyleri

Şekil 1 incelendiğinde SOY kategorilerinde en yüksek düzey yeterli kategorisindedir ve bu oran %34,1'dir. Bunu sınırlı (%28,6), mükemmel (%23,4) ve yetersiz (%13,8) kategorisi izlemektedir.

Çalışmada SOY'u etkileyen bireysel nitelik taşıyan yakın faktörler cinsiyet, yaş, eğitim ve sosyo ekonomik duruma göre farklılık incelemeleri yapılmıştır. Cinsiyete göre farklılık incelemesinde kadın ve erkek arasında hem TSOY hem de alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir (Tablo 3).

Elde edilen sonuçlarla uyumlu olarak Kırıkkale (Kaya, 2018: 48) ve Japonya'da (Kimura vd., 2019: 127) da cinsiyete göre SOY puanları arasında farklılık olmadığı ortaya koyulmuştur. Ayrıca Bükecik (2019: 46), ve Özdemir (2019: 25) de benzer sonuçları elde etmiş ve bunun nedenini de eğitime dayandırmışlardır. Bu açıdan bakıldığında da Edirne'de okuma yazma bilmeyen kadın oranı sadece % 3,2 olup (TUİK, 2021), Türkiye genelinde bu oran %4,2'dir. Ayrıca en az ilkokul mezunu olan kadın sayısı da tüm nüfusun yaklaşık %88,5 olması kadın ve erkek SOY düzeylerindeki eşit SOY puanı için bir gösterge sayılabilir.

Bunun aksine Mut (2017: 68) ve Javadzade ve diğerleri (2012: 5), erkeklerin kadınlardan daha yüksek SOY seviyesine sahip olduklarını göstermişlerdir. Bu sonuçların eğitim seviyesi ve ataerkil yapı ile ilişkili olabileceği söylenebilir (Bakan ve Yıldız, 2019: 38; Javadzade vd., 2012: 5).

Tablo 3. Ölçeğe Ait Tanımsal İstatistikler

Boyut/Alt Boyut	İstatistik	Cinsiyet		Levene Testi		t- Testi	
		Kadın	Erkek	F	p	t	p
TSOY	Min	14,06	12,50	1,84	0,176	-0,650	0,516
	Mak	50,00	49,48				
	Ortalama	34,96	34,33				
	Std. Sapma	8,53	7,79				
TDH	Min	15,63	15,63	0,13	0,722	0,06	0,954
	Mak	50,00	50,00				
	Ortalama	36,44	36,50				
	Std. Sapma	8,52	8,24				
HKS	Min	6,25	9,38	1,77	0,184	-1,21	0,286
	Mak	50,00	50,00				
	Ortalama	33,48	32,17				
	Std. Sapma	9,58	8,59				

Gökşen, Erden ve Kınıklı (2022: 205), kadınların SOY düzeylerinin erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu ve erkeklerin yetersiz sağlık okuryazarı olduğunu göstermişlerdir. Ancak Ayaz-Alkaya ve Öztürk (2021: 3), metropol şehirlerde kurslara katılan kadınlarla yaptıkları SOY çalışmasında; katılımcıların çoğunluğunun "düşük-yetersiz" düzeyde SOY'a sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Kadınların SOY ortalamalarının, erkek katılımcıların ortalamalarından yüksek olduğu ve bunun da anlamlı olduğunu ortaya koyan bir diğer çalışmada da alt boyutlar açısından yalnızca "bilgiyi kullanma" boyutundaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olduğu ve erkeklerin edindikleri sağlık bilgilerini kullanmada kadınlara göre daha çok zorlandıkları sonucuna varılmıştır (Güven, 2016: 84-92-93). Lee, Lee ve Kim (2015: 375), Güney Kore'de kadınların erkeklere göre daha yüksek SOY sahip olduğunu göstermiştir. Benzer araştırmalar hem İngiltere'de (bkz: Von Wagner vd., 2007: 1088) hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde (bkz: Sudore vd., 2006) benzer bulgularla ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni ise kadınların sağlık sorunlarıyla uğraşma sürecinden sağlık sistemini daha iyi tanıma ve anlama eğilimlerinin bir sonucu olacağı öngörüsüdür (Lee, Lee ve Kim, 2015: 375).

Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada yeterli SOY düzeyinin erkek öğrencilere oranla kadın öğrencilerde daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Yılmaz Güven, Bulut ve Öztürk, 2018: 407). Çocukların bakımında erkeklere oranla daha etkin rol sahibi olan kadınların, sağlık açısından daha özenli davranmaları ve sağlık hizmeti konusunda da daha etkin bir rol üstlenmeleri, daha yüksek oranda yeterli-mükemmel SOY'a sahip olmalarında etken bir faktör olarak görülebilir (Sezgin 2019: 90). Değer ve Zoroğlu (2021: 115), Gökçen, Erden ve Kınıklı (2022: 205), Von Wagner vd. (2007: 1088), Kendir vd. (2017: 149) ve Lee, Lee ve Kim (2015: 375) de elde edilenlere benzer şekilde

kadınların SOY seviyelerinin erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Kadınların SOY düzeyi, hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Sağlık konusunda yetersiz bilgiye sahip kadınlar, kendileri ve aileleri adına bilinçli ve olumlu kararlar vermekte zorlanmaktadırlar. SOY düzeyi açısından kadınlar, erkeklere göre daha fazla etkilenmekte olup, bunun temel sebebi sağlık hizmetlerine daha sık başvurmalarıdır (Gönenç, 2015: 64). Han ve diğerleri de (2017: 163), kadınların yüksek SOY düzeylerinin, mamografi ve Pap testi yaptırma oranlarını etkilediğini göstermiştir. Kugbey, Meyer-Weitz ve Oppong Asante (2019: 1358) ise meme kanseri hastaları üzerinde yaptıkları araştırmada, yüksek SOY düzeyinin sağlık bilgilerine erişimi kolaylaştırdığı ve yaşam kalitesini artırdığı sonucuna varmışlardır. Bilinçli bir kadının, bilinçli bir toplum oluşturma sürecinde önemli bir rol oynadığı açıktır.

Yapılan analizler sonucunda indeks değeri esas alınarak TSOY-32 ölçeğinin genel ve alt boyutlarında medeni duruma göre de istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir ($p>0,05$). Kategoriler esas alınarak yapılan Ki-Kare testinde de medeni durum ile TSOY-32 değişkeni ve alt boyutlarında herhangi bir ilişki bulunamamıştır ($p>0,05$; $df=3$). Konya'da yapılan bir başka çalışmada da SOY puanlarının, medeni durum açısından anlamlı bir fark oluşturmadığı, medeni hallerinin sağlığa ilişkin bilgi ve bilgiye erişme şekillerini etkilemediği belirlenmiştir (Bükecik ve Adana 2021: 7-10).

Bu bulguların aksine, Mollakhalli ve diğerleri (2014: 88), araştırmalarında, SOY düzeyinin medeni duruma göre farklılık gösterdiği ve bekâr hastalara oranla evli hastaların SOY düzeylerinin daha düşük seviyede olduğunu belirlemişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bekâr katılımcıların evli katılımcılara oranla daha düşük SOY düzeyine sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Evli çiftlerin ekonomik açıdan daha iyi seviyede olmalarının, depresyon açısından olumsuzluk yaşama ihtimallerinin daha düşük seviyede olmasına ve sağlık açısından daha iyi şartlara erişmelerine olanak tanıdığı belirtilmiştir (Rikard vd., 2016: 3-6). Çimen ve Bayık (2017: 115) ve Teleş'in (2018: 143) de çalışmalarında benzer bulgular elde edilmiştir. Bunun nedeni olarak eşlerin birbirlerine destek olmaları ve bilgi paylaşımları gösterilmiştir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde TSOY-32 ölçeğinin genel ve alt boyutlarında medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ve bunun nedeninin de katılımcıların eğitim düzeyi ve kişisel deneyimlerine bağlı olabileceği düşülmektedir.

Tablo 1 incelendiğinde ankete katılanlar eğitim durumu açısından altı kategoriye ayrılmış ve gruplardaki örnek birim sayısının homojen dağılmadığı görülmüştür. Bu nedenle mevcut gruplar üniversite eğitimi alan ve almayan şeklinde kategorileştirilmiş ve TSOY ölçek geneli ve alt

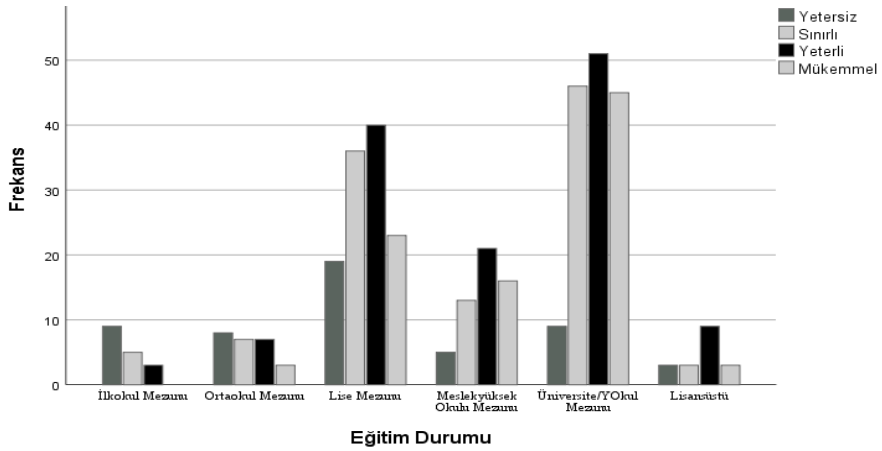
boyutlarında eğitim durumuna göre farklılık sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Eğitim Durumuna Göre Farklılık

Boyut	İstatistik	Eğitim Durumu		Levene Testi		t testi	
		Yüksek Öğrenim Alan	Yüksek Öğrenim Almayan	F	p	t	p
TSOY	Min	17,19	12,30	2,034	0,155	-4,947	**<0,05**
	Mak	50	50				
	Ortalama	36,52	32,38				
	Std Sapma	7,74	8,56				
TDH	Min	16,67	15,63	5,408	0,021	12918*	
	Mak	50	50				
	Ortalama	38,44	33,68				
	Std Sapma	7,59	8,80				
HKS	Min	6,25	6,25	0,001	0,973	-3,716	
	Mak	50	50				
	Ortalama	34,61	31,07				
	Std Sapma	9,05	9,37				

*Mann Whitney U

TSOY, TDH ve HKS'ya ait ortalamalar yükseköğrenim mezunu bireylerde daha yüksek olarak elde edilmiştir (Tablo 4). Hem TSOY hem de alt boyutlarının eğitim değişkeni ile ilişkisi Pearson'un Kontenjans Katsayısı (Contingency Coefficient) ile incelenmiş ve yaklaşık değeri 0,333 olarak bulunmuştur (yaklaşık $p<0,01$). Kontenjans katsayısının 1 olması tam ilişkiyi, 0 olması ise ilişkinin olmadığını (bağımsızlığı) gösterdiğinden TSOY alt kategorileri ile eğitim alt kategorileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir. İlgili ilişkiye ait grafik Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. SOY Kateorileri ve Eğitim Durumu

Şekil 2 incelendiğinde, ilkokul mezunlarından hiç kimsenin mükemmel okuryazarlık düzeyine sahip olmadığı Mükemmel sağlık okuryazarı olanların %50'sinin ise üniversite ve yüksekokul mezunu olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yetersiz sağlık okuryazarı olan kişilerin ise yaklaşık %32'sinin ilk ve orta okul mezunu olan kişilerden oluştuğu görülmektedir. SOY ile eğitim arasındaki ilişki çeşitli araştırmalarda ele alınarak incelenmiştir. Örneğin Hollanda da yetişkin SOY üzerine gerçekleştirilen çalışmada lise mezunu olan katılımcıların yükseköğrenimini tamamlamış katılımcılara kıyasla, ortaokul mezunu katılımcıların ise lise mezunu katılımcılara kıyasla SOY seviyelerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir (Van Der Heide vd., 2013: 176-179). Benzer araştırmalar hem Amerika Birleşik Devletleri'nde (bkz: Rudd, 2007: 13) hem sekiz Avrupa ülkesinde (bkz: Sorensen vd., 2015: 1053) hem de Japonya'da (Tokuda vd., 2009: 413-414) benzer bulgularla ortaya çıkmaktadır.

SOY ve okur-yazarlık kavramları ile eğitim arasında güçlü bir ilişki olduğundan dolayı, eğitim seviyesinin yüksek olduğu topluluklarda SOY seviyesinin de yüksek olması beklenmektedir. Eğitim seviyesinin yüksek olması bireyin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmaktadır (Erdoğan Yüce ve Muz, 2023: 1121). Eğitim seviyesinin düşük olması ise sağlık bilgilerini anlama ve kullanmada problemlere neden olmaktadır (Joveini vd., 2019: 6). Düşük sağlık okuryazarlık becerilerinin eğitim seviyesiyle de bir ilişkisi olduğu; düşük eğitime sahip kişilerin, yüksek eğitimli kişilere kıyasla daha düşük sağlık okuryazarlık becerileri sergiledikleri çeşitli araştırmalarda gösterilmiştir (bkz. Lee vd., 2010: 4; Nutbeam, 2008: 2072).

Eğitim durumu bireyleri sağlıkları açısından da olumlu veya olumsuz şekilde etkilemektedir. Eğitim seviyesi yüksek olan bireylerin sağlıkları ve beslenmeleri eğitim seviyesi düşük olan bireylere nazaran daha pozitif yöndedir. Eğitim seviyesi ile sağlık arasındaki bağın, ileriki dönemlerde işgücü potansiyelini olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Eğitim seviyesindeki artış, hane içerisinde yaşayan bireylerin maddi olarak daha iyi noktalara gelmesine, bununla birlikte sağlık harcamalarına daha fazla bütçe ayırmalarına olanak tanıyacaktır (Karaca, 2019: 1).

Yüksek eğitim durumuna sahip bireylerin, sağlık problemi yaşamaları durumunda sağlık hizmetlerini ne şekilde kullanacaklarını bilen, tedavi ediciden çok koruyucu sağlık hizmetlerine daha sık başvuran, sağlık konusunda kendisine aktarılan iletileri ve ilaç prospektüslerini rahat bir şekilde okuyup anlayabilen aynı zamanda ilaç dozajlarını kendileri ayarlayabilen bireyler olduğu varsayılmaktadır.

Araştırma sonuçlarından da hareketle yüksek eğitim düzeyinin, yeterli ve mükemmel SOY düzeyine sahip olunabilmesinde büyük bir destekleyici olduğu görülmektedir. Eğitim seviyesi yüksek olan bireyler sağlık bilgilerine daha kolay ulaşmakta, ulaştığı bilgilerin güvenilir olup olmadığını ayırt etmekte ve anlamakta eğitim düzeyi düşük bireylere kıyasla daha az zorlanmakta, sağlık bilgilerini değerlendirmesini yaparak günlük

yaşantılarına entegre edebilmektedir. Eğitim seviyesinin artması ile bireylerin sağlık durumlarına ilişkin daha olumlu araştırmalar yapabildiği ve doğru kararlar verebildiği düşünülmektedir. TSOY ve eğitim düzeyindeki farklılık eğitim seviyesi yüksek bireylerin problem çözme yeteneği ve eleştirel düşünebilme becerisi gelişmiş sağlık konusunda sorumluluk sahibi olmasına dayandırılabilir.

Yaş ile TSOY, TDH ve HKS alt boyut ortalamaları arasındaki ilişkiler Pearson ve kategorilerle yaş arasındaki ilişki ise Spearman korelasyon katsayısı ile incelenmiş ve sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir. Buna göre tüm durumlar için yaş ile TSOY, TDH ve HKS arasında ters yönlü ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir ($p<0,01$). Buna göre yaş artıkça hem genel sağlık okuryazarlığının (TSOY) hem de alt boyutları olan TDH ve HKS alt boyut ortalamasının düştüğü söylenebilir.

Tablo 5. Yaş ve TSOY Ölçeği İlişkisi

	TSOY	**TDH**	**HKS**
Spearman Korelasyon Katsayısı	-0,228	-0,243	-0,188
Pearson Korelasyon Katsayısı	-0,191	-0,200	-0,156

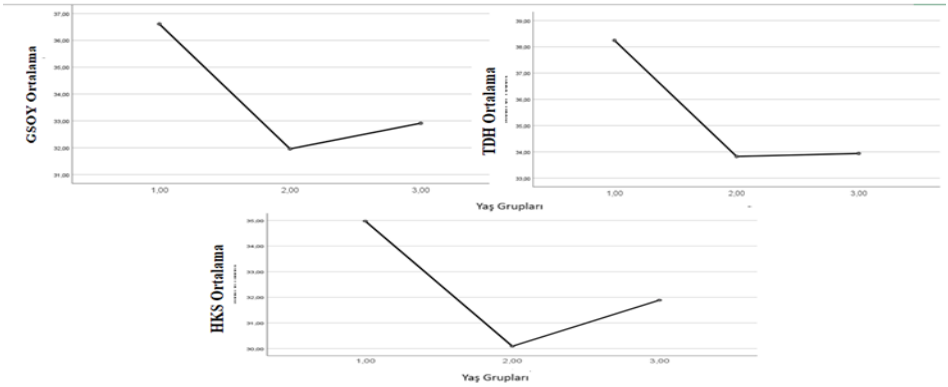
Tüm değerler için $p<0,01$

Çalışmada ayrıca yaş grupları 18-35, 36-55 ve 56-78 şeklinde sınıflandırılmış ve sınıflandırmalara göre TSOY ve alt boyutlarında farklılık incelenmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Yaş Kategorilerine Göre Farklılık

		Levene Testi		**ANOVA**	
Boyut	**df**	**F**	**p**	**F**	**p**
TSOY	$df_1=2$	1,13	0,324	14,363	
TDH		2,981	0,052	13,393	<0,05
HKS	$df_2=381$	0,670	0,512	11,985	

Tablo 6 incelendiğinde yaş gruplarına göre hem TSOY hem de TDH ve HKS alt boyutlarında farklılık olduğu belirlenmiştir. Buna göre hem TDH hem HKS ve hem de GSOY'da 18-35 yaş grubun diğer iki gruptan anlamlı olarak farklı olduğu ve tüm gruplarda en yüksek ortalama değeri aldığı belirlenmiştir. Tüm gruplar içerisinde de ise en düşük değeri 56-78 yaş grubu almıştır.

Şekil 3. SOY Kateorileri ve Yaş Kategorileri

Edirne'de, Demirli (2018: 76) tarafından yapılan çalışmada da yaş grupları ile sağlık okuryazarlığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Joveini ve diğerleri (2019: 5-6) da SOY düzeyi ve yaş grupları arasında farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ancak SOY düzeylerinin yaş arttıkça düştüğü belirlenmiştirve Yılmaz (2021: 117) da SOY seviyesinin yaş ilerledikçe azaldığını belirlemiştir. İngiltere'de yapılan araştırmada 65 yaş ve üzeri katılımcıların sınırlı SOY düzeyine sahip olma ihtimalinin 18 ve 34 yaş arası katılımcılara göre iki buçuk kat fazla olduğu bulunmuştur (Protheroe vd., 2017: 116). Almanya'da gerçekleştirilen araştırmada da (bkz: Berens vd., 2016: 3) benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Sınırlı SOY düzeyi yaşlı bireyler arasında yaygın olarak görülmektedir ve yaşlı bireyler anlama, değerlendirme ve yön bulma konusunda yaşadıkları sınırlılıklar nedeniyle sağlık bilgilerine ulaşmada sorun yaşamaktadırlar (Kobayashi vd., 2016: 453).

SOY kategorileri ile gelir tanımlamaları arasındaki ilişki incelendiğinde gelir durumu ile TSOY ($\chi2$=10,804 df=6 p=0,095), TDH ($\chi2$=10,924 df=6 p=0,091) ve HKS ($\chi2$=8,759 df=6 p=0,188) arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı belirlenmiştir.

Bunun aksine Daşlı, Bakırer ve Mısırlıoğlu (2022: 592), gelir ve SOY düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğunu saptarken Uçar vd. (2023: 473), gelir sadece TSOY ve HKS alt boyutu arasında anlamlı farklılık olduğunu belirlemiştir. Gelir ile TDH alt boyutları arasında ise anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koyulmuş ve geliri giderden yüksek olan bireylerin daha yüksek SOY seviyesine sahip olduğunu saptamıştır. Bakan ve Yıldız (2019: 38), 21-64 yaş aralığındaki bireylerin SOY düzeyini belirlemek için yaptıkları çalışmada HKS alt boyutunun puan ortalamasını, geliri gidere göre daha az olan bireylerde istatistiksel açıdan anlamlı ve yüksek tespit edilmiştir. Bu tespit ekonomik açıdan düşük gelire sahip

bireylerin koruyucu sağlık hizmetlerine daha fazla katılım göstermesi adına devlet tarafından gerçekleştirilen teşvik programlarından kaynaklanmış olabileceğini göstermektedir.

Mei ve diğerleri (2020: 3), aile üyelerinin geliri arttıkça, SOY düzeyinde yükselmeler olma olasılığının da artabileceği sonucuna ulaşmıştır. Erdoğan Yüce ve Muz (2023: 1121), geliri giderden az olan bireylerin diğer gelir düzeylerine kıyasla daha düşük SOY puanlarına sahip olduklarını ve bunun nedeninin ise gelir düzeyi düşük olan bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminin yetersiz olabileceğine dayandırmışlardır. Aynı şekilde Von Wagner vd. (2007: 1089), SOY düzeyinin sınırlı ve yetersiz olmasının düşük gelire sahip olmakla ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Teleş (2018: 155) ve Durgun (2023: 34) da benzer bulgulara ulaşmışlardır. Bu sonuçların aksine Ilgaz (2021: 154) elde edilenler ile benzer yönde gelirin SOY düzeyi üzerinde bir etkisinin bulunmadığını belirlemiştir.

Sağlık güvencesi durumuna göre TSOY ($t=-2,141$; $df=382$ ve $p=0,033<0,05$) ve HKS ($t=-2,326$; $df=382$ ve $p=0,021<0,05$) alt boyutu ortalamasındaki %95 güven düzeyinde anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Buna göre hem TSOY hem de HKS'de sağlık güvencesi olan bireylerin ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Sağlık güvencesi olmayan bireylerin SOY seviyelerinin düşük olmasının nedeni dolaylı olarak eğitim durumu ve buna bağlı olarak çalıştıkları iş kolları gösterilebilir. Türkiye sağlık okuryazarlığını ölçmeye yönelik gerçekleştirilen bir başka araştırmada da sağlık güvencesi olmayan bireylerin, sağlık güvencesi olan bireylere göre SOY düzeyi daha düşük olarak belirlenmiştir (Özkan vd., 2018: 57). Say (2020: 9) da sağlık güvencesi olanların sağlık ile ilgili yöneltilen sorulara sağlık güvencesi olmayanlara oranla büyük bir fark ile cevap verdiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmaların aksine Malatyalı ve Biçer (2018: 13), sağlık güvencesi ve SOY düzeyi arasında bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Evde yaşanılan kişi sayısı ile TSOY ve alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı ilişki olmadığı belirlenmiştir. Dirim (2021: 53) de evde yaşayan kişi sayısı ile SOY düzeyi arasında bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Özdemir (2018: 68), SOY düzeyinin evde yaşayan kişi sayısına göre farklılık göstermediği sonucuna varmıştır. Benzer sonuç Sezgin'in (2019: 108) çalışmasında da elde edilmiştir. Kavuncuoğlu (2020: 58), aile tipine göre geniş ve çekirdek aile şeklinde ayrım yaparak SOY'u incelemiştir. Aile tipi ile TDH alt boyutları arasında farklılık bulunamazken HKS alt boyutunun SOY dağılımlarının benzerlik gösterdiği sonucuna varmıştır.

Herhangi bir hastalık durumunda başvurulan sağlık kuruluşu ile TSOY ve HKS arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı belirlenirken TDH ortalamaları arasında farklılık elde edilmiştir ($F=2,660$, $p=0,048$ $df_1=3$ ve $df_2=380$). Farklılıkların incelenmesine göre yapılan testte ise Aile hekimliği ve devlet hastanesine başvuranların özel hastane/sağlık kuruluşlarına

başvuranların ortalamalarının birbirinden farklı olduğu ve en yüksek ortalamanın özel hastaneye başvuranlara ait olduğu belirlenmiştir (40,228±7,405). Güven (2016: 87-88) de SOY alt boyutları ve hastalık durumunda başvurulan sağlık kuruluşu arasında anlamlı bir farklılık olmadığını belirlemiştir. Dirim (2021: 56) de hastalık durumunda başvurulan ilk sağlık kuruluşu ile SOY arasında ilişkinin bulunduğunu belirlemiştir. Özdemir (2019: 32) de Malatya'da semt polikliniğine başvuran bireyler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada hastalık durumunda ilk tercih olarak aile hekimliğine başvuran bireylerin SOY ortalamaları, üniversite hastanesi, özel klinik ve özel hastaneye başvuran bireylerin SOY ortalamalarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiştir. Yılmazel ve Çetinkaya (2015: 604), hastalık durumunda ilk aile hekimliğine başvurmayı tercih eden katılımcıların hastaneyi tercih eden katılımcılara göre SOY düzeylerinin daha düşük olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde yapılan diğer araştırmalarda da hastalık durumunda ilk başvurulan sağlık kuruluşu ile SOY ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Bükecik, 2019: 47; Sezgin, 2019: 76).

Meslekler için TSOY ve alt boyutları için yapılacak Ki-Kare analizinin varsayımları sağlanamamıştır. Ancak yapılan ilişki analizinde ölçeğin sadece TDH boyutunda meslek değişkeni ile düşük bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir (Kontenjans Katsayısı=0,281 ve $p=0,005<0,05$). Meslek sosyoekonomik düzeyin belirleyicisidir ve kişilere bazı ayrıcalıklar kazandırmaktadır (Polat ve İçağasıoğlu Çoban, 2015: 180). Meslek açısından üst düzey statüye sahip bireyler, yüksek gelir düzeyi ve sağlık güvencesine sahiptir ve tedavi hizmetlerine daha kısa sürede ve kolay şekilde ulaşabilecekleri için SOY seviyeleri yüksek olabilir. Diğer taraftan sağlık personeli olarak çalışan bireyler meslekleri gereği sağlık konusunda daha fazla bilgi sahibi oldukları için sağlık hizmetlerini daha doğru şekilde kullanabilir.

Çimen ve Temel Bayık (2017: 115) da meslek ve SOY düzeyi arasında anlamlı farklılıklar olduğunu belirtirken bir başka çalışmada da beyaz yakalı çalışanların ve profesyonel meslek sahibi olan bireylerin SOY düzeylerinin mavi yakalı çalışanlara kıyasla daha yüksek olarak belirlenmiştir (Liu vd., 2015: 9721). Benzer şekilde çalışmayan bireylerin SOY düzeyleri daha düşük olarak saptanmıştır (Teleş, 2018: 151). Bükecik (2019: 51), sağlık çalışanları üzerinde yaptığı çalışmada doktor ve hemşirelerin diğer mesleklere göre daha yüksek SOY düzeyine sahip oldukları sonucuna varmıştır. Bu bulguların aksine farklı bir araştırmalarda meslek grupları ile SOY düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Durgun, 2023: 34; Işık, 2021: 46).

SONUÇ

Bu araştırmada, Edirne ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri bireylerin sağlık okuryazarlığı (SOY) düzeyleri ve bu düzeylerin sosyo-ekonomik faktörlerle olan ilişkisi detaylı olarak incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, SOY'un Edirne genelinde yeterli düzeyde olduğunu göstermekte ancak eğitim düzeyi ile SOY arasındaki anlamlı ilişkinin, eğitimin SOY'un en belirleyici faktörlerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Eğitimin sağlık okuryazarlığı üzerindeki etkisi, gerek yurt içi gerekse yurt dışı literatürle uyumlu olup, benzer bulgular daha önce yapılan çalışmalar tarafından da desteklenmektedir (Van Der Heide vd., 2013; Sorensen vd., 2015; Erdoğan Yüce ve Muz, 2023).

Bununla birlikte, yaş, cinsiyet, medeni durum ve gelir düzeyi gibi demografik faktörlerin, SOY düzeyi üzerinde beklenildiği kadar güçlü etkiler yaratmadığı gözlemlenmiştir. Özellikle kadınların SOY düzeyinin erkeklerden anlamlı ölçüde farklılık göstermemesi, SOY'un cinsiyet temelli bir değişkenden çok eğitim ve sosyal deneyimle şekillendiğini düşündürmektedir. Ancak literatürde kadınların genellikle daha yüksek SOY seviyelerine sahip olduğu ve sağlık sistemine erkeklere kıyasla daha sık başvurdukları belirtilmektedir (Lee, Lee ve Kim, 2015; Von Wagner vd., 2007). Bu çelişki, yerel sosyo-kültürel faktörlerin etkisiyle açıklanabilir ve daha fazla araştırmayı gerektirmektedir.

Yaş ilerledikçe SOY seviyesinin düştüğü bulgusu, özellikle yaşlı bireylere yönelik sağlık eğitimi ve rehberlik hizmetlerinin önemini vurgulamaktadır (Protheroe vd., 2017; Berens vd., 2016). Yaşlı bireylerin sağlık bilgilerini anlamada ve değerlendirmede yaşadıkları zorluklar, onların sağlık hizmetlerine erişim ve bu hizmetlerden faydalanma süreçlerini olumsuz etkileyebilir. Bu durum, toplum sağlığına yönelik daha yaş odaklı stratejik planların geliştirilmesini gerektirmektedir.

Gelir düzeyine bağlı olarak SOY seviyelerinde anlamlı bir fark bulunamaması, gelirden ziyade eğitim düzeyinin SOY üzerinde daha belirleyici olduğunu işaret etmektedir. Eğitim düzeyinin sağlık okuryazarlığı üzerinde yarattığı fark, yalnızca bireylerin bilgiye erişim ve anlama kapasitelerini değil, aynı zamanda sağlık sistemini nasıl kullandıklarını ve karar verme süreçlerini de doğrudan etkilemektedir (Rudd, 2007; Nutbeam, 2008). Dolayısıyla, eğitim odaklı yaklaşımlar SOY düzeyini artırmada daha etkili olabilir.

Öneriler:

- *Eğitim ve Farkındalık Programlarının Güçlendirilmesi:* Araştırma sonuçlarına göre, SOY düzeyini artırmada en etkili faktör eğitim olduğu görülmektedir. Bu nedenler toplum genelinde sağlık okuryazarlığını artırmak için eğitim odaklı programlar yaygınlaştırılmalıdır. Özellikle düşük eğitim seviyesine sahip bireyler

için temel sağlık okuryazarlığı becerilerini geliştirmeye yönelik kurslar ve atölye çalışmaları düzenlenmelidir.

- *Yaşlı Bireylere Yönelik Özel Sağlık Eğitimleri:* Yaş ilerledikçe SOY seviyesinin düştüğü dikkate alınarak, yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerinden daha iyi faydalanabilmeleri ve sağlık bilgilerini anlamlandırabilmeleri için özel eğitim ve rehberlik programları geliştirilmelidir. Özellikle görsel destekli materyaller, interaktif uygulamalar ve yaşlı bireylerin sağlık bilgilerine erişimini kolaylaştıracak dijital platformlar geliştirilmelidir (Protheroe vd., 2017).
- *Kadınlara Yönelik Sağlık Eğitimlerinin Yaygınlaştırılması:* Kadınların, aile sağlığında oynadığı rol ve sağlık sistemini daha aktif kullanmaları göz önüne alındığında bu programlar kadınların sadece kendi sağlıklarını değil, aynı zamanda ailelerinin sağlıklarını da daha iyi yönetmelerini sağlayacaktır (Lee, Lee ve Kim, 2015; Tehrani ve ark., 2018). Bu eğitimler, yalnızca kadınların kendi sağlıklarını geliştirmesi için değil, aynı zamanda aile sağlığı ve çocukların sağlıklı büyümesine katkı sağlamak amacıyla planlanmalıdır.
- *Etkili Sağlık Bilgilendirme Stratejileri Geliştirilmesi:* Gelir seviyesinden bağımsız olarak, sağlık bilgilerine erişimin artırılması için yerel medya, internet ve sosyal medya platformları daha etkin kullanılmalıdır. Bilgi kirliliğini önlemek adına, doğru ve güvenilir sağlık bilgilerini sunacak, görsel ve yazılı materyallerin bulunduğu platformlar oluşturulmalı; doğru ve güvenilir sağlık bilgisi sunan dijital platformlar teşvik edilmeli, halkın bu platformlara erişimi artırılmalıdır (Sorensen vd., 2012; Sezgin, 2014).
- *Sağlık Okuryazarlığı Politika ve Stratejilerinin Geliştirilmesi:* Sağlık okuryazarlığı, toplum sağlığını iyileştirmek için kritik bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, ulusal sağlık politikalarının bir parçası olarak sağlık okuryazarlığını geliştirmeye yönelik stratejiler benimsenmeli ve ilgili kamu kurumları tarafından desteklenmelidir. Sağlık okuryazarlığı, yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda sağlık profesyonellerinin de yeterliliklerini kapsayan bir alan olarak ele alınmalıdır (Balçık vd., 2014).

Araştırma bulguları, sağlık okuryazarlığını geliştirmeye yönelik politikaların toplumun eğitim, yaş, ve cinsiyet farklılıklarını göz önünde bulundurarak daha geniş kapsamlı ve hedef odaklı bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Literatürde de belirtildiği üzere (Montazeri vd., 2014; Tehrani, Rahmani ve Jafari, 2018), sağlık okuryazarlığının güçlendirilmesi, bireylerin sağlıklarını koruma ve geliştirme kapasitelerini artıracak, dolayısıyla toplum sağlığının genel seviyesini yükseltecektir.

REFERANSLAR

Akran, S. (2021). Sağlık Okuryazarlığı Üzerine Sistematik Derleme. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, *7*(15), 143–168.

Ayaz-Alkaya, S. ve Ozturk, F. O. (2021). Health Literacy Levels of Women and Related Factors in Turkey. *Journal of Nursing Research*, *29*(6). doi:10.1097/JNR.0000000000000452.

Bakan, A. B. ve Yıldız, M. (2019). 21-64 Yaş Grubundaki Bireylerin Sağlık Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesine İlişkin Bir Çalışma. *Sağlık ve Toplum*, *29*(3), 33–40.

Balçık, P. Y., Taşkaya, S. ve Şahin, B. (2014). Sağlık Okur-Yazarlığı. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, *13*(4), 321–326.

Berens, E. M., Vogt, D., Messer, M., Hurrelmann, K. ve Schaeffer, D. (2016). Health Literacy Among Different Age Groups in Germany: Results of a Cross-Sectional Survey. *BMC Public Health*, *16*(1). doi:10.1186/s12889-016-3810-6.

Berkman, N. D., Crotty, K., Donahue, K. E., Halpern, D. J. ve Sheridan, S. L. (2011). Low Health Literacy and Health Outcomes: An Updated Systematic Review. *Annals of Internal Medicine*, *155*(2), 97–107. doi:10.7326/0003-4819-155-2-201107190-00005.

Bükecik, N. (2019). *Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesi Çalışanlarının Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri ve İlişkili Faktörler*. (Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Aydın.

Bükecik, N. ve Adana, F. (2021). Hastane Çalışanlarının Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri ve İlişkili Faktörler: Konya İli Örneği. *Caucasian Journal of Science*, *8*(1). doi:10.48138/cjo.759578.

Bodie, G. D. ve Dutta, M. J. (2008). Understanding Health Literacy for Strategic Health Marketing: EHealth Literacy, Health Disparities, and The Digital Divide. *Health Marketing Quarterly*, *25*(1–2), 175–203. doi:10.1080/07359680802126301.

Çiler, E. (2015). Sağlığın Temel Belirleyicisi Olarak Sağlık Okuryazarlığı. F. Yıldırım ve A. Keser (Ed.), *Sağlık Okuryazarlığı* içinde (Ankara Üni., ss. 1–15). Ankara.

Çimen, Z. ve Temel Bayık, A. (2017). Kronik Hastalığı Olan Yaşlı Bireylerde Sağlık Okuryazarlığı ve Sağlık Algısı İlişkisi ve Sağlık Okuryazarlığını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, *33*(3), 105–125.

Değer, M. S. ve Zoroğlu, G. (2021). Birinci Basamak Sağlık Kuruluşuna Başvuranlarda Sağlık Okuryazarlığı ile Kanser Bilgi Yükü İlişkisi. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, *26*(1), 108–117. doi:10.21673/anadoluklin.760739.

Değerli, H. ve Yiğit, A. (2020). Sağlığın Korunması ve Geliştirilmesinde Bireylerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranış Düzeyini Belirlenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *11*(27), 573–586. doi:10.21076/vizyoner.656563.

Demirli, P. (2018). *Bireylerin Sağlık Okuryazarlığı Üzerine Bir Araştırma: Edirne İli Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Edirne.
Daşlı, Y., Bakırer, A. ve Mısırlıoğlu, A. (2022). The Impact of the Covıd-19 Epidemic on Health Literacy: A Field Study. *Journal of Economics and Administrative Sciences, 23*(2), 585–597.
Dirim, A. (2021). *Bir İş Yerinde Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi ve İlişkili Faktörler*. (Tıpta Uzmanlık Tezi). Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi, İzmir.
Doğan, M. (2017). *Erciyes Üniversitesi Sağlık Dışı Okullarda Görev Yapan Akademik Personelin Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi*. (Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
Durgun, H. (2023). *Edirne İl Merkezinde Yaşayan Yetişkinlerin Sağlık Okuryazarlığı Düzeyinin ve Akılcı İlaç Kullanına Etkisinin Araştırılması*. (Uzmanlık Tezi). Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Edirme.
Erdoğan Yüce, G. ve Muz, G. (2023). Kronik Hastalığı Olan Bireylerde Sağlık Okuryazarlığı Düzeyinin Kronik Hastalığa Uyum ile İlişkisinin İncelenmesi: Kesitsel Bir Çalışma. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 12*(3), 1115–1123. doi:10.37989/gumussagbil.1271039.
Gökşen, A., Erden, Z. ve Kınıklı, G. İ. (2022). Investigation of Health Literacy by Gender in Individuals Receiving Physiotherapy and Rehabilitation Services. *Journal of Exercise Therapy and Rehabilitation, 9*(3), 205–213. doi:10.15437/jetr.989563.
Gönenç, İ. M. (2015). Kadın Sağlığı Açısından Sağlık Okuryazarlığı. F. Yıldırım ve A. Keser (Ed.), *Sağlık Okuryazarlığı* içinde (Ankara Üni., ss. 61–74). Ankara.
Güven, A. (2016). *Sağlık Okuryazarlığını Etkileyen Faktörler ve Sağlık Okuryazarlığı ile Hasta Güvenliği İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Han, H. R., Song, Y., Kim, M., Hedlin, H. K., Kim, K., Lee, H. Ben ve Roter, D. (2017). Breast and Cervical Cancer Screening Literacy Among Korean American Women: A Community Health Worker-Led Intervention. *American Journal of Public Health, 107*(1), 159–165. doi:10.2105/AJPH.2016.303522.
HLS-EU CONSORTIUM. (2012). Comparative Report of Health Literacy in Eight EU Member States. The European Health Literacy Survey HLS-EU (http://www.health-literacy.eu, erişim: 02.01.2023).
Ilgaz, A. (2021). Bir Aile Sağlığı Merkezi'ne Kayıtlı Bireylerde Sağlık Okuryazarlığı Seviyesi ve İlişkili Faktörler. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi, 8*(2), 151–159. doi:10.31125/hunhemsire.966349.
IOM. (2004). *Health Literacy: Prescription to End Confusion*. (L. Nielsen-Bohlman, A. M. Panzer ve D. A. Kindig, Ed.). Washington, D.C.: National Academies Press. doi:10.17226/10883.
Işık, A. (2021). *Yetişkinlerde Sağlık Okuryazarlığı ve Akılcı İlaç Kullanımının İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Okan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
İzoğlu Tok, A. ve Doğan, Ö. (2021). 15-17 Yaş Arası Ergenlerin Deneyimlerinden Sağlık Okuryazarlığı Kavramı: Nitel Bir Çalışma. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi, 19*(1), 79–91. doi:10.20518/tjph.779144.

Javadzade, S., Sharifirad, G., Mostafavi, F., Hasanzade, A., Radjati, F. ve Reisi, M. (2012). Relationship Between Health Literacy, Health Status, and Healthy Behaviors Among Older Adults in Isfahan, Iran. *Journal of Education and Health Promotion*, *1*(1), 31. doi:10.4103/2277-9531.100160.

Joveini, H., Rohban, A., Askarian, P., Maheri, M. ve Hashemian, M. (2019). Health literacy and its Associated Demographic Factors in 18–65-Year-Old, Literate Adults in Bardaskan, Iran. *J Educ Health Promot*, (8), 1–8. doi:10.4103/jehp.jehp_26_19.

Kanj, M. ve Mitic, W. (2009). Health literacy and health promotion: Definitions, concepts and examples in the Eastern Mediterranean region. In Proceedings of the 7th Global Conference on Health Promotion Promoting Health and Development: Closing the Implementation Gap. *Individual Empowerment Conference Working Document.* içinde . Nairobi, Kenya.

Karaca, Ö. (2019). *Eğitim ve Sağlık İlişkisi*. (Tezsiz Yüksek Lisans Projesi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

Kavuncuoğlu, D. (2020). *Erzurum İl Merkezinde Yetişkinlerin Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi ve Etkili Faktörler*. (Uzmanlık Tezi). Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi, Erzurum.

Kaya, M. (2018). *Kişilerin Sağlık Okuryazarlıkları ve Sağlık Hizmeti Kullanımlarının Değerlendirilmesi; Kırıkkale Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Kaya, M. ve Yılmaz, F. Ö. (2021). Bireysel Özellikler, Sağlık Okuryazarlığı ve Genel Sağlık Durumu Arasındaki İlişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 113–122. doi:10.20875/makusobed.820452.

Kendir, C., Akkaya, K., Arslantaş, İ. ve Kartal, M. (2017). Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp ve Hemşirelik Fakültelerine Başvuran Öğrencilerin, Sağlık Okuryazarlık Düzeyi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, *11*(3), 144–151. doi:10.21763/tjfmpc.336167.

Kerka, S. (2003). *Health Literacy beyond Basic Skills*. *ERIC Clearinghouse on Adult, Career, and Vocational Education Columbus OH*. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED478948.pdf. adresinden erişildi. (Erişim tarihi: 19.01.2023).

Kimura, N., Obara, K., Akibayashi, N. ve Miyamoto, T. (2019). Association Between Health Literacy and Behavior Regarding Health Checkups and Health Counseling in Japanese Employees: A Comprehensive Health Literacy Survey of a Japanese Railway Company. *Sangyo eiseigaku zasshi = Journal of occupational health*, *61*(4), 123–132. doi:10.1539/sangyoeisei.2018-039-B.

Kobayashi, L. C., Wardle, J. ve Wagner, C. (2014). Limited Health Literacy is a Barrier to Colorectal Cancer Screening in England: Evidence From the English Longitudinal Study of Ageing. *Preventive Medicine*, *61*, 100–105. doi:10.1016/j.ypmed.2013.11.012.

Kobayashi, L. C., Wardle, J., Wolf, M. S. ve Von Wagner, C. (2016). Aging and Functional Health Literacy: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Journals of Gerontology - Series B Psychological Sciences and Social Sciences*, *71*(3), 445–457. doi:10.1093/geronb/gbu161.

Kugbey, N., Meyer-Weitz, A. ve Oppong Asante, K. (2019). Access to Health

Information, Health Literacy and Health-Related Quality of Life Among Women Living with Breast Cancer: Depression and Anxiety as Mediators. *Patient Education and Counseling*, *102*(7), 1357–1363. doi:10.1016/j.pec.2019.02.014.

Lee, H. Y., Lee, J. ve Kim, N. K. (2015). Gender Differences in Health Literacy Among Korean Adults: Do Women Have a Higher Level of Health Literacy Than Men? *American Journal of Men's Health*, *9*(5), 370–379. doi:10.1177/1557988314545485.

Lee, S. Y. D., Tsai, T. I., Tsai, Y. W. ve Kuo, K. N. (2010). Health Literacy, Health Status, and Healthcare Utilization of Taiwanese Adults: Results From a National Survey. *BMC Public Health*, *10*(1), 1–8. doi:10.1186/1471-2458-10-614.

Lee, S. Y. D., Tsai, T. I., Tsai, Y. W. ve Kuo, K. N. (2012). Health Literacy and Women's Health-Related Behaviors in Taiwan. *Health Education and Behavior*, *39*(2), 210–218. doi:10.1177/1090198111413126.

Liu, Y. B., Liu, L., Li, Y. F. ve Chen, Y. L. (2015). Relationship Between Health Literacy, Health-Related Behaviors and Health Status: A Survey of Elderly Chinese. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *12*(8), 9714–9725. doi:10.3390/ijerph120809714.

MacLeod, S., Musich, S., Gulyas, S., Cheng, Y., Tkatch, R., Cempellin, D., … Yeh, C. S. (2017). The Impact of Inadequate Health Literacy on Patient Satisfaction Healthcare Utilization, and Exenditures Among Older Adults. *Geriatric Nursing*, *38*(4), 334–341. doi:10.1016/j.gerinurse.2016.12.003.

Malatyalı, İ. ve Biçer, E. B. (2018). Sağlık Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Örneği. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, *17*(2).

Massey, P. M., Calimlim, B. M., Glik, D. C., Prelip, M. ve Quiter, E. S. (2012). Contextualizing an Expanded Definition of Health Literacy Among Adolescents in the Health Care Setting. *Health Education Research*, *27*(6), 961–974. doi:10.1093/her/cys054.

Mei, X., Zhong, Q., Chen, G., Huang, Y. ve Li, J. (2020). Exploring Health Literacy in Wuhan, China: a Cross-Sectional Analysis. *BMC Public Health*, *20*(1). doi:10.1186/s12889-020-09520-9.

Montazeri, A., Tavousi, M., Rakhshani, F., Azin, S. A., Jahangiri, K., Ebadi, M., … Sistani, M. M. N. (2014). Health Literacy for Iranian Adults (HELIA): Development and Psychometric Properties. *Payesh (Health Monitor)*, *13*(5), 589-599.

Mut, H. (2017). *Aile Hekimliği Polikliniğine Başvuran Hastalarda Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi ile İlişkili Faktörlerin Değerlendirilmesi*. (Tıpta Uzmanlık Tezi). T.C. Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İzmir Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İzmir.

Nutbeam, D. (2008). The Evolving Concept of Health Literacy. *Social Science & Medicine*, *67*(12), 2072–2078. doi:10.1016/j.socscimed.2008.09.050.

Okan, O., Bauer, U., Levin-Zamir, D., Pinheiro, P. ve Sorensen, K. (2019). *International Handbook of Health Literacy: Research, Practice and Policy Across the Lifespan*. *Policy Press*. Bristol: Policy Press.

Okyay, P. ve Abacıgil, F. (2016). *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçekleri Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayın.

Özbaş, N. (2020). *Total Diz Protezi Olan Hastaların Sağlık Okuryazarlığı Düzeylerine Göre Hazırlanan Öğretim Planının İyileşme Süreci ve Yaşam Kalitesi Üzerine Etkisi*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özdemir, M. K. (2019). *Malatya Merkezinde Bir Semt Polikliniğine Başvuran Hastaların Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri ve İlişkili Faktörler*. (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Özdemir, Y. (2018). *Aile Sağlığı Merkezlerine Başvuran Hastaların Sağlık Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi: Kahramanmaraş İli Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özkan, S., Aksakal, B., Çalışkan, D., Dikmen, A. U. ve Tüzün, H. (2018). *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi ve İlişkili Faktörleri Araştırması*. (S. Özkan, Ed.). Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayın.

Paakkari, L. ve Okan, O. (2019). Health Literacy—Talking the Language of (School) Education. *HLRP: Health Literacy Research and Practice*, *3*(3), 161–164. doi:10.3928/24748307-20190502-01.

Park, S., Lee, H. ve Kang, M. (2018). Factors Affecting Health Literacy Among Immigrants-Systematic Review. *European Journal of Public Health*, *28*(4), 406–407.

Polat, G. ve İçağasıoğlu Çoban, A. (2015). 21.YY'da Sağlıkta Eşitsizlikler ve Eşitsizliğin Aşılmasında Sosyal Hizmetin Rolü. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *26*(1), 177–189.

Protheroe, J., Whittle, R., Bartlam, B., Estacio, E. V., Clark, L. ve Kurth, J. (2017). Health Literacy, Associated Lifestyle and Demographic Factors in Adult Population of an English City: a Cross-Sectional Survey. *Health Expectations*, *20*(1), 112–119. doi:10.1111/hex.12440.

Ratzan, S. C. (2001). Health literacy: Communication for the Public Good. *Health Promotion International*, *16*(2), 207–214. doi:10.1093/heapro/16.2.207.

Rikard, R. V., Thompson, M. S., McKinney, J. ve Beauchamp, A. (2016). Examining Health Literacy Disparities in the United States: A Third Look at the National Assessment of Adult Literacy (NAAL). *BMC Public Health*, *16*(1). doi:10.1186/s12889-016-3621-9.

Řimnáčová, Z., Kajanová, A. ve Břízová, B. (2018). Selected socio-economic factors of health literacy of the poor" Human Affairs, 28(4), 461-470. https://doi.org/10.1515/humaff-2018-0037.

Rootman, I. ve Gordon-El-Bihbety, D. (2008). *A Vision for a Health Literate Canada: Report of the Expert Panel on Health Literacy*. *Canadian Public Health Association*. Ottawa.

Rudd, R. E. (2007). Health Literacy Skills of U.S. Adults. *American Journal of Health Behavior*, *31*(1), 8–18. doi:10.5993/ajhb.31.s1.3.

Sarıyar, S. (2018). *Üniversite Öğrencilerinde Sağlık Okuryazarlığı*. (Yüksek Lisans Tezi). Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa.

Say, Ş. (2020). Sağlık Okuryazarlığının Sağlık Hizmeti Kalitesini Algılama Üzerine Etkisi Gümüşova İlçesi Entegre Hastanesinde Ayakta Teşhis Ve Tedavi Gören Hastalar Üzerinde Bir Uygulama. *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, *3*(1), 1–23.

Sezgin, D. (2014). Sağlık Okuryazarlığını Anlamak. *Galatasaray Üniversitesi*

İletişim Dergisi, *3*, 73–92.
Sezgin, Ö. (2019). *Isparta Gül Küçük Sanayi Sitesi Küçük Ölçekli İş Yeri Çalışanlarında Sağlık Okuryazarliği Düzeyi ve İlişkili Faktörler*. (Tıpta Uzmanlık Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi, Isparta.
Sørensen, K., Brand, H., Doyle, G., Fullam, J., Pelikan, J., Slonska, Z. ve Van den Broucke, S. (2012). Health Literacy and Public Health: A Systematic Review and İntegration of Definitions and Models. *BMC Public Health*, *12*(80), 1–3. doi:10.1186/1471-2458-12-80.
Sorensen, K., Pelikan, J. M., Röthlin, F., Ganahl, K., Slonska, Z., Doyle, G., … Helmut, B. (2015). Health Literacy in Europe: Comparative Results of the European Health Literacy Survey (HLS-EU). *European Journal of Public Health*, *25*(6), 1053–1058. doi:10.1093/eurpub/ckv043.
Sudore, R. L., Yaffe, K., Satterfield, S., Harris, T. B., Mehta, K. M., Simonsick, E. M., … Schillinger, D. (2006). Limited Literacy and Mortality in the Elderly: The Health, Aging, and Body Composition Study. *Journal of General Internal Medicine*, *21*(8), 806–812. doi:10.1111/j.1525-1497.2006.00539.x.
Tehrani, H., Rahmani, M. ve Jafari, A. (2018). Health Literacy and Its Relationship With General Health of Women Referring to Health Care Centers. *Journal of Health Literacy*, *3*(3), 42–48. doi:10.22038/JHL.2018.36901.1021.
Teleş, M. (2018). *Sağlık Okuryazarlığının Belirleyicileri ve Hasta Sonuçlarına Etkisi: Kardiyoloji Polikliğine Başvuran Hastalar Üzerinde Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Tokuda, Y., Doba, N., Butler, J. P. ve Paasche-Orlow, M. K. (2009). Health Literacy and Physical and Psychological Wellbeing in Japanese Adults. *Patient Education and Counseling*, *75*(3), 411–417. doi:10.1016/j.pec.2009.03.031.
Tontuş, Ö. H., Karakaya, K. ve Tüzün, H. (2014). Sınırlı Sağlık Okuryazarlığının Sağlığa ve Sağlık Hizmetleri Kullanımına Etkileri. *Sağlığa ve Sosyal Politikalara Bakış*, *19*, 32–35.
TUİK (2021). https://nip.tuik.gov.tr/?value=EgitimDurumu adresinden 20 Eylül 2023 tarihinde alınmıştır.
Uçar, M. T., Baydili, K., Çiçek, E. ve Bektemur, G. (2023). Pandemi Döneminde Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi, İstanbul İli Örneği: Kesitsel Bir Çalışma. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, *10*(3), 470–478. doi:10.52880/sagakaderg.1296973.
Van Der Heide, I., Wang, J., Droomers, M., Spreeuwenberg, P., Rademakers, J. ve Uiters, E. (2013). The Relationship Between Health, Education, and Health Literacy: Results From the Dutch Adult Literacy and Life Skills Survey. *Journal of Health Communication*, *18*(1), 172–184. doi:10.1080/10810730.2013.825668.
Von Wagner, C., Knight, K., Steptoe, A. ve Wardle, J. (2007). Functional Health Literacy and Health-Promoting Behaviour in a National Sample of British Adults. *Journal of Epidemiology and Community Health*, *61*(12), 1086–1090. doi:10.1136/jech.2006.053967.
Vozikis, A., Drivas, K. ve Milioris, K. (2014). Health Literacy Among University Students in Greece: Determinants and Association with Self-Perceived Health, Health Behaviours and Health Risks. *Archives of Public Health*, *72*(1). doi:10.1186/2049-3258-72-15.

Yalman, F. ve Öcel, Y. (2021). Sağlık Okuryazarlığı ile E-Sağlık Hizmet Tüketimi Arasındaki İlişkinin İrdelenmesi: E-Nabız Üzerine Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(77), 240–254. doi:10.17755/esosder.730331.

Yılmaz Güven, D., Bulut, H. ve Öztürk, S. (2018). Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Sağlık Okuryazarlığı Düzeylerinin İncelenmesi. *Journal of History Culture and Art Research*, *7*(2), 400–409. doi:10.7596/taksad.v7i2.1511.

Yılmazel, G. ve Cetinkaya, F. (2015). Health Literacy Among Schoolteachers in Çorum, Turkey. *Eastern Mediterranean Health Journal*, *21*(8), 598–605. doi:10.26719/2015.21.8.598.

Kültürel Farklılıkların Uluslararası Pazarlama Karmasına Etkisi

Serpil KÖSE[1]

Halil ÖZTÜRK[2]

1. Dr. Öğr. Üyesi.; Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Büyükkutlu Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü. serpilkose@isparta.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2215-9613
2. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, haliloztrk2@gmail.com, ORCID No: 0009-0000-5145-012200

ÖZET

Kültürel farklılıkların uluslararası pazarlama karması üzerindeki etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada alan yazın taraması yöntemiyle mevcut literatürdeki çalışmalar incelenerek 4P (Product, Price, Place, Promotion) kapsamında değerlendirilmiştir. Kültürün ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım bileşenlerine olan etkisi örneklerle ele alınarak firmaların stratejilerini farklı kültürel özelliklere sahip pazarlarda kültürel farklılıkları dikkate alarak oluşturmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Kültür bireylerin yaşam biçimleri, tutumları ve algıları gibi birçok unsuru etkilemektedir. Dolayısıyla ürün tasarımı, fiyatların belirlenmesi, reklam çalışmaları ve dağıtım stratejileri ürünün pazarlanacağı kültüre uyarlanmalıdır. Uluslararası pazarlarda kültürel özellikler göz önünde bulundurularak yapılan pazar araştırmaları işletmelerin başarıya ulaşabilmesinde kritik role sahiptir. Örneğin Nike ayakkabı firmasının ‘’Flaming air’’ modelinde bulunan alev logosunun Arapçadaki Allah yazısına benzemesinden dolayı firma 38.000 çift ayakkabısını piyasadan kaldırmak zorunda kalmıştır. Diğer bir önek ise Chevrolet firmasının Nova modeli ile İspanya’da karşılaştığı sorunlardır. İngilizcede kelime anlamı ‘’yıldız’’ olan bu sözcük İspanyolca’da ‘’gitmez, yürümez’’ anlamı taşıdığı için firma pazarda başarıya ulaşamamış ve ürünün ismini ‘’Caribe’’ olarak değiştirmek zorunda kalmıştır.

Pazarlama karması bileşenleri ile kültür bileşenleri (Dil, din, estetik, sosyal yapı vb.) arasındaki ilişkinin örnek olaylar üzerinden değerlendirildiği bu çalışmada; kültürel farklılıkların göz ardı edilmesinin firmaların başarısızlık riskini artırabileceği ve uluslararası pazarlarda başarılı olmayı hedefleyen firmaların ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım stratejilerinin kültürel özellikler dikkate alınarak geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler – Kültürel farklılıklar, 4P, Pazarlama karması bileşenleri

GİRİŞ

Bulunduğumuz dönem içerisinde firmalar her geçen gün küreselleşmeye uyum sağlamak zorunda kalmaktadır (Kayapınar, 2017:110). Firmalar uluslararası pazarlarda ürünlerini daha fazla müşteri ile buluşturmayı ve pazar paylarını artırmayı hedeflemektedirler (Öztürk, 2021:27) Tüketicilerin ve toplumun davranışında meydana gelen talep ve gereksinimlerindeki değişimler, uluslararası firmaların tüketici ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için

dikkat etmesi ve uyum sağlaması gereken süreçlerdir (Gürgün, 2001:69; akt., Yoldaş, 2006).

Kültürün tüketici davranışları üzerinde doğrudan etkisi (Saydan ve Kanıbir, 2007:78). Uluslararası pazarlarda yer almak isteyen firmalar için en önemli nokta, pazarlama karmalarını hedef pazara uyarlamaktır. Yani uluslararası pazarda, pazarlama karmalarını doğru yönetmek ve firma planlamasına entegre edebilmek başarılı olmayı etkileyen en önemli faktörlerden birisi olarak ifade edilmektedir (Öztürk, 2021:34).

Çeşitli ülkelerdeki işletmeleri ve tüketicileri inceleyen araştırmacılar, firmaların başarısız olma nedenlerinde en önemli faktörün kültürel farklılıkların oluşturduğu problemlerden kaynaklandığını belirtmişlerdir (Phatak, 1998: Akt., Öztürk, 2021:27). Çünkü ülkeler arasındaki kültürel farklılıklar ürün ve hizmetlerin tasarımı, fiyatlandırılması, dağıtım ve tutundurma süreçlerini etkilemektedir. Bu sebeple uluslararası pazarlamada; ülkelerin gelenek ve görenekleri, dil ve din gibi değerleri dikkat edilmesi gereken önemli faktörlerdendir (Saydan ve Kanıbir, 2007: 79). Kotler (1988:97) bu süreci ‘’pazarlama tamamen bir farklılaşma meselesidir ve bu farklılıkları yok saymak pazarlamanın temelini de yok saymak olacaktır’’ olarak ifade etmektedir (Öztürk, 2021:27)

Uluslararası pazarlamada ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım bileşenlerinde yanlış stratejiler geliştirmenin firmalar için oldukça olumsuz sonuçlar yarattığı görülmektedir. Firmalar hedef pazara yönelik ayrıntılı bir pazar araştırması yaparak hedef pazarın kültürüne uygun stratejiler geliştirmelidir (Kayapınar, 2017:110). Bu bağlamda uluslararası pazarlarda çapraz kültür araştırmaları oldukça önem taşımaktadır (Saydan ve Kanıbir:79). Özetle uluslararası pazarlarda başarılı olmak için hedef kitlenin tüm özelliklerinin belirlenerek buna uygun pazarlama ve tutundurma süreçlerinin geliştirilmesi ve planlanması gerekmektedir. Uluslararası

pazarlarda hedef kitle araştırmasında en önemli etkenlerden birisi kültürel farklılıklardır (Öztürk, 2021:29).

Literatürde bu alanda yazılmış birçok farklı çalışma bulunmaktadır. Oğuz (2011) çalışmasında kültürün toplumdan topluma değiştiğini belirtmektedir. Toplumların sahip oldukları kültür alışkanlıklarının bulunduğumuz zaman diliminin etkisiyle ve toplumların özellikleri ile farklılaştığını ifade etmektedir. Saydan ve Kanıbir (2007) kültürel farklılıkların önemi, Odabaş 2018 yılında yaptığı çalışmada tüketici davranışları üzerinden kültürel farklılıklar, Öztürk (2021) örneklerle pazarlamada kültürel farklılıklar, Topoğlu (2020) kültürel farklılıkların pazarlama stratejilerine etkisini değerlendiren çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Gürler (2022) Türkiye-İran üzerinden, Serter (2019) Hindistan örneği, Kural 2021 Çin üzerinden kültürel farklılıkların ticarete etkisini incelemiştir. Yapılan literatür taramasında kültürel farklılıkların uluslararası pazarlama karmasına etkisini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu alanda çalışma yapan akademisyenler ve uluslararası alanda faaliyet gösteren işletmeler için pazarlama karması elemanlarının her birine kültürel faktörlerin etkilerinin değerlendirildiği ve örneklerle açıklandığı bir çalışmanın yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı kültür bileşenleri ve pazarlama karması bileşenleri arasındaki ilişkinin incelenmesi ve kültür bileşenlerinin pazarlama karması bileşenlerine etkisinin örnek olaylar üzerinden değerlendirilmesidir. Bu amaç kapsamında alan yazın taraması yapılarak farklı çalışmalardaki örnekler pazarlama karması bileşenleri ve kültür bileşenleri açısından gruplandırılarak değerlendirilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Kültür Kavramı

Kültür, bireyin elde ettiği bilgiler, inançlar, etik değerler, sanat, gelenek, normlar, alışkanlıklar vb. parçaların birleşimiyle oluşmaktadır ve insan davranışları üzerinde belirgin ya da belirsiz, dolaylı ya da doğrudan, uzun veya kısa süreli etkilere sahip olmaktadır (Aktuğlu ve Eğinli, 2010:171). Kısaca kültür, bir insan topluluğunun yaşamını nasıl sürdürdüğüyle ilgilidir. Yaşam biçimi, günlük hayatta bireylerden beklenen tutum ve davranışlar, kabul gören yargılar, normlar ve değerler gibi unsurlar, kültürün oluşumunda temel taşlardır. Bu temel taşların birleşimiyle meydana gelen kültür olgusu, farklı coğrafyalarda çeşitlilik gösterir ve önemli farklılıklar barındırır (Topoğlu, 2020:6).

Kültür insan yaşamının her alanında etkili olmakta ve toplumsal yaşayış tarzları; dil, din, eğitim, aile gibi faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir. Kültürün dinamik bir yapıda olması ve zaman içerisinde değişim göstermesi en önemli özelliğidir. Dünya üzerindeki kültürlerin hiçbiri durağan değildir; her biri görece olarak yavaş ya da hızlı bir değişim süreci içerisindedir (Öztürk, 2006:133). Bunun yanı sıra kültür toplumsal bir olgudur, bireyler içinde bulundukları toplumun kültüründen ayrılamazlar ve bundan ayrı düşünülemezler (Terkan, 2011:302).

2.2 Kültürel Farklılıklar

Kültürlerin dışarıdan bakıldığında kolayca fark edilmeyen ve onları diğer kültürlerden ayıran özellikleri bulunmaktadır. Çünkü kültür; insanların yaşamı, dini, politik durumu, ekonomileri ve sosyal çevresi, aile yapısı, eğitimi, coğrafyası, tarihi gibi pek çok faktörden oluşmaktadır (Sığrı ve Tığlı, 2006:329). Ayrıca, kültürler, kendilerine has özellikler, değerler ve ulusal kültür boyutlarına göre sınıflandırılmaktadır. Uluslararası pazarlama

çalışmaları, ülkeleri birbirinden ayıran; iletişim, yeme içme alışkanlıkları, tutum, değerler, inançlar, çalışma tarzları gibi kültürel özelliklerde farklılıklar olduğunu göstermektedir (Harris ve Moran, 2010:190-195).

Kültür farklılıkları, artan etkileşim ve rekabet nedeniyle özellikle uluslararası pazarlarda önem taşımaktadır. Kültürler arası farklılaşma firmaların ürün ve hizmet pazarlama stratejilerini doğrudan etkilemektedir (Saydan ve Kanıbir, 2007: 78). Uluslararası pazarlarda kültürler arasındaki farklılaşmayı dikkate alarak strateji oluşturmak, uluslararası faaliyette bulunan firmaların başarıya ulaşmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Aktuğlu ve Eğinli, 2010:168). Global pazarlama anlayışı ile hareket ederek tüm toplumların aynı tat ve isteklere sahip olduğunu düşünmek ve aynı ölçüde korku, beğeni, heyecan, eğlenceye ihtiyaç duyduklarını düşünmek olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Kültür, bireylerin hayatında her alanda olduğu gibi ürün ve hizmet tercihlerinde de önemli bir yere sahiptir. Brezilya, Fransa, Hindistan ve Amerika'da yer alan tüketiciler aynı ihtiyaçlara sahip olsalar bile bu ihtiyaçların karşılanması sürecinde farklılıklar görülmektedir (Müeller, 1987:51-52).

İnsanlar ve tüketim kalıpları genellikle birbirine benzerlik gösterse de uluslararası pazarların en zor faktörlerinden birisi tüketicilerin tercih, tutum ve davranışlarının belirlenmesidir (Saydan ve Kanıbir, 2007: 79). Kültürün tüketici davranışlarını etkileyen unsurları; inançlar, gelenekler, değerler ve öğrenilmiş davranışlar olarak tanımlanabilir (Saydan ve Kanıbir, 2007:78).

İç ve dış pazarlarda kültür değişimleri incelenerek gerekli operasyon süreçleri belirlenebilmekte ve en uygun ürün ve hizmet tasarımları uygulanabilmektedir (Saydan ve Kanıbir, 2007: 79). Kültürel farklılıkları ortaya çıkaran temel faktörler dil, din, teknoloji, sosyal yapı, eğitim, estetik, değer ve tutumlar olarak sıralanmaktadır (Özsoy, 2018:40).

Dil

Dil, kültürel bağların ve kültürün devam ettirilmesi ve iletilmesi için kullanılan önemli bir araçtır ve kültürlere ait değerleri ve özellikleri yansıtmaktadır. Pazarlama araştırmasından, marka isimlerine, reklamlardan paketlemeye kadar birçok pazarlama süreci dil ile bağlantılıdır. Uluslararası pazarlarda faaliyet gösteren firmaların hedef ülkelerin dilini öğrenmesi ve süreçlerini buna göre planlaması çok önemlidir (Özsoy, 2018:40)

Din

Din, toplumların yeme-içme alışkanlıklarını, barınma, kıyafet gibi temel gereksinimlerini, ibadet ve dua etme biçimlerini, toplumların önemli değerlerini, kişilerin ve toplumların davranışlarını önemli ölçüde etkileyen önemli bir olgudur (Tanrıverdi, 2018:598). Geçmişten günümüze kadar var olan din olgusu tarih boyunca kültür ile temas içinde olmuştur (Beyers, 2017:1).

Din, toplumların kültürlerini önemli ölçüde etkilemektedir (Hüseyinov, 2015:692). Yani kültürün en önemli faktörlerinden birisi toplumların dini ve inançlarıdır. Pazarlama yöneticileri ürün ve tutundurma stratejileri oluştururken hedef pazarın din ve inançlarına dikkat etmelidir (Öztürk, 2021:30).

Teknoloji

Kültür ve teknoloji yakından ilişkilidir. Toplumların talebini, talep edilen mamullerin kalitesini, hizmet ve malların üretim ve dağıtım araçlarını etkileyen temel faktör o toplumun teknoloji düzeyidir (Özsoy, 2018:40).

Pazarda hızla değişime neden olan en önemli faktörlerden birisi teknolojidir. Hızla değişen teknolojik çevre, firmalara yeni fırsatlar ve pazarlar yaratırken ürünlerin yaşam ömrünü kısaltmaktadır. Bu süreçte ancak hızla

değişen teknolojileri takip ederek stratejilerini ve pazarlama karmalarını geliştiren firmalar başarılı olabilmektedir (Nasır :119). Kısaca, günümüzde küresel rekabet, doğal kaynakların ve ucuz iş gücünün kullanımı ile değil, teknolojik gelişmeler ve inovatif ürünler ile gerçekleşmektedir. Bu sebeple işletmelerin, müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerini takip edebilmek için teknolojiden yararlanması gerekmektedir. Ayrıca hedef pazarın bulunduğu kültürün teknolojik gelişmişlik düzeyine uygun ürün ve hizmetlerin sunulması gerekmektedir. Bu sebeple uluslararası pazarlarda faaliyet gösteren işletmeler hedef pazarın teknolojik alt yapısını detaylı olarak analiz etmelidir (Gülmez, 2018:82).

Sosyal Yapı

Uluslararası ticarette sosyal yapıda oluşan farklılıkların etkisi oldukça önem taşımaktadır. Sosyal yapının hedef pazarın davranışları ve tüketim alışkanlıkları üzerinde oldukça büyük etkisi bulunmaktadır. Hedef pazarın kültürel ve sosyal açıdan benzerlik göstermesi işletmenin pazarda kabul görmesine olumlu katkı sağlamaktadır. Kültürel ve sosyal açıdan farklılıkların artması ise işletmenin hedef pazardaki başarısı için risk oluşturmaktadır (Topoğlu, 2020:85).

Eğitim

Pazarlama araştırması sürecinde hedef ülkenin eğitim seviyesine uygun stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir (Gürler, 2022:12). Örneğin, firmaların faaliyet göstereceği pazarda eğitim seviyesi düşükse personelini kendi ülkesinden ya da dış kaynaklardan temin etmesi gerekmektedir. Ayrıca hedef ülkenin eğitim seviyesinin düşük olması reklamların ve ürün paketlerinin daha anlaşılır ve basit tasarlanmasını gerektirmektedir (Ödül, 2008:84). İşletmelerin eğitim seviyesi yüksek toplumlar için hazırladığı reklamlar, eğitim seviyesi düşük toplumlarda anlaşılamayabilir (Kneller, Tezcan, 2019:263). Özellikle kullanımı nispeten zor olan teknolojik ürünlerin

pazarlanabilmesi için tüketicilerin belli bir eğitim seviyesinde olması beklenir. Hedef kitlenin okur-yazarlık seviyesi düşükse reklamların ve ambalaj üzerindeki etiketlerin ona göre düzenlenmesi gerekmektedir. Yazılı talimatlar içeren veya karmaşık ürünler hedef pazara göre uyarlanmalıdır (Özsoy, 2018:41).

Estetik

Bir tasarımın oluşumunda ve niteliklerinin tanımlanmasında önemli olan estetik; renk, denge, estetik ve desen gibi unsurlardan oluşan bir anlayıştır. Tüm toplumların kendine ait bir kültür ve bu kültürlerin ise kendine özgü güzellik anlayışları vardır (Bulduker, 2020:24). Yani her kültür kendi içerisinde güzellik, lezzet gibi ortak duyular barındırmaktadır ve bunlar estetiğin konusunu oluşturmaktadır. Kültürel farklılıklara dikkat eden bir firma farklı kültürler içerisinde ürünlerinin şeklinin, renginin, etiketinin ve paket üzerindeki resimlerin nasıl değerlendirildiğine dikkat etmelidir. Bir ülkede çekici veya lezzetli olan başarıya ulaşmış bir ürün başka bir ülkede aynı etkiyi göstermeyebilir (Özsoy, 2018:41).

Uluslararası pazarlamada faaliyet gösteren firmalar toplumların sahip olduğu zevkleri inceleyerek onları kullanmalıdırlar. Örneğin reklam ve tanıtımlarda toplumun müzik tercihleri belirlenerek ona göre planlama yapılması gerekmektedir (Ödül, 2008:83). Toplumların renk konusunda estetik zevklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Pembe batı kültürlerinde aşkın sembolü olarak ifade edilirken Belçika'da erkek çocukları çağrıştıran bir renktir. Pek çok toplumda erkeği mavi renk sembolize ederken Belçika'daki bu durum pazarlama anlayışında dezavantaja sebep olabilmektedir (Bardakçı, 2012:84).

Değer ve Tutumlar

Toplum üyelerinin belli durumları diğerlerine tercih etme yönelimi değerler olarak ifade edilmektedir (Hofstede ve Minkov, 2010:9). Her kültürün kendine ait değer yargıları gelenek ve görenekleri bulunmaktadır. Bireylerin birbirilerine karşı olan davranışları, kişilerin onlara karşı olan beklentileri, tepkileri, problem çözme yöntemleri kültürlerin etkisiyle şekillenmektedir (Özsoy, 2018:41).

Bireylere veya olaylara karşı davranış, duygu ve inançları açıklayan tutumlar, çoğunlukla içinde yaşanılan toplumdaki yetiştirilme ve tecrübelerle şekillenir. Uluslararası pazarlamada firmaların hedef pazarın değerlerini ve tutumlarını iyi analiz etmesi oldukça önem taşımaktadır (Can, 2017:235; Akt., Gürler, 2022:10-11).

2.3 Pazarlama ve Uluslararası Pazarlama Kavramı

Literatürde pazarlama ilgili pek çok tanım bulunmaktadır ancak bunlardan genel kabul göreni American Marketing Association''nın yapmış olduğu tanımdır. Bu tanıma göre pazarlama; firmaların müşteriler, ortaklar ve toplumlar için değeri olan tekliflerin oluşturulması ve sunulması, müşterilerle temasa geçilmesi, yaratılan değerin müşteri ile buluşturulması ve ticaretin yapılmasını sağlamak için yürütülen süreçlerin ve faaliyetlerin tamamıdır (American Marketing Association, 2007). Tanımda ifade edildiği gibi, pazarlama alıcı ile satıcı arasındaki takas sürecidir. Bu süreçte tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına uygun mal ve hizmetler üretilmesi, istenilen zaman ve mekânda uygun fiyatlı olarak müşteriye ulaştırılması pazarlama faaliyetlerinin temel amacıdır. Başka bir ifade ile tüketiciler için değer yaratmak ve onların beğenisi kazanmak bu sürecin temel amacıdır (Güllülü, 2012:7).

Pazarlama stratejileri oluşturulurken işletmeler, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını belirleyip bu ihtiyaçları karşılayacak değer yarattıklarında,

müşteri sadakati oluşturabilir ve bu sayede müşterileri ile uzun dönemli ilişkiler kurarak yaşam boyu değer elde edebilirler. Rakip firmalara kıyasla üstün değerler sunmak, müşteriler ile uzun süreli ilişkiler kurmak, sadık müşteri kitleleri oluşturmak için ön koşul olarak değerlendirilmektedir (Nasır:10).

Her geçen gün artan küreselleşme trendleri firmaların yerel pazarların yanı sıra dış pazarlarda da faaliyet göstermelerini gerektirmektedir. Bunun sonucunda pazarlamanın önemi ve faaliyet alanı büyümekte ve firmaların pazarlama süreçlerini uluslararası pazarlama süreçlerine entegre etmeleri gerekmektedir. Buna bağlı olarak uluslararası pazarlama her geçen gün önemini artırmaktadır (Kaya, 2023:3). Uluslararası pazarlama işletmelerin ürün ve hizmetlerini kâr elde etmek amacıyla birden fazla ülkede tüketici ve kullanıcılara sunması ve pazarlama karmasını buna göre programlamasıdır (Öztürk, 2021:27).

Cateora uluslararası pazarlamayı "Bir firmanın birden fazla tüketici ya da kullanıcılara yönelik ürün ve hizmetlerin akışını yöneten işletme faaliyetlerinin yürütülmesidir'' şeklinde tanımlamıştır. Cateora uluslararası pazarlamanın diğer disiplinlerle arasındaki farkı, uluslararası pazarlama süreçlerinde yaşanılan karmaşıklık ve çeşitlilikler olarak ifade etmiştir. Terpstra (1993) da uluslararası karmaşıklığa değinirken, Keegan (1989) yerel ve küresel pazarlama süreçlerini birbirinden ayrı olarak değerlendirerek ikisi arasındaki farkın ulusal çevre faktörleri ve şirketlerin dış pazarlardaki örgüt yapılarında ve stratejilerindeki farklılıklardan oluştuğunu ifade etmektedir (Bozbay, 2016: 7) Kahler ve Kramer ise uluslararası pazarlamanın daha kapsamlı olduğunu ifade ederek, ürün veya hizmetlerin ulusal sınırlar aşılmadan birden fazla ülkeye ihraç ederek pazarlama faaliyetlerinin birden fazla ülkede yürütülmesi olarak ifade etmektedir (Hüseynov, 2015:692).

Uluslararası pazarlama kısaca; tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesi, firmaya üstünlük sağlayacak ürün veya hizmet farklılaştırmaları yapılması, bu ürün ve hizmetlerin tanıtılması ve dış pazara giriş yöntemleri kullanarak uluslararası alanda değişim yapılması olarak tanımlanmaktadır (Bozbay, 2016:26). Uluslararası pazarlamada belirlenen hedef pazarın ekonomik, demografik, politik, coğrafi özelliklerine göre ürün ve hizmetler tasarlanır. Pazarlama disiplini evrensel olsa da her ülkenin müşteri tercihleri, dağıtım kanalları ve iletişim araçları farklılık göstermektedir. Bu nedenle bir ülkede uygulanan pazarlama stratejisi diğer bir ülkede başarılı olmayabilir (Ulaş, 2018:35).

2.4 Uluslararası Pazarlama Karması (4P)

Pazarlama karması firmaların uzun ve kısa vadeli strateji ve taktiklerini uygulamak için kullandığı, müşterilerin talep ve beklentilerine göre yöneticilerin ürün yapılandırma ve karar verme süreçlerini oluşturan bir kavramsal çerçeve olarak tanımlanmaktadır (Isoraite, 2016:25-37). Bu pazarlama araçları ‘’Product, Price, Promotion, Place’’ pazarlamanın 4P’si olarak adlandırılmaktadır (Riaz ve Tanveer, 2012:42).

Pazarlama karması işletmelerin kârlılık, pazar payları ve satış hacimleri gibi konularda hedeflerine ulaşmaları için en uygun kombinasyonu önermektedir (Karaca, 2016:8). Bunun yanı sıra uluslararası pazara girmeye karar vermiş işletmelerin firma performansını sağlamak için gereken temel unsur, işletme müdürlerinin pazarlama karması bileşenlerini uygulayabilme becerisi ile alakalıdır. Kısaca işletmelerin uluslararası pazarda başarılı olması geliştirilmiş pazarlama karması stratejilerinin doğru uygulanabilmesi ile mümkün olmaktadır (Sağlam ve Pirtini, 2019:435). Uluslararası pazarda, firmanın mevcut durumu ve hedefleri ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım bileşenlerinin hangi oranda kullanılacağını değiştirmektedir. Bu sebeple

firmaların kendileri için en uygun ve etkili olan stratejileri geliştirmesinde faydalı olmaktadır (Kotler, 2000:14).

Ürün

Pazarlama karmasının temel unsuru olan ürün tüketicilerin sahip olmak amacıyla ödeme yapmaya hazır olduğu hizmet veya somut mallar olarak ifade edilmektedir (Singh, 2012:41). Dolayısıyla işletmelerin pazarlama karması geliştirirken aldıkları kararların en başında ürün kararları gelmektedir (Karaömerlioğlu, 2017:32). Tüketicilerin ihtiyaçları hizmet veya bir mal olabilmektedir. Gıda ürünleri, elektronik eşyalar, giyim ürünleri vb. gibi somut ürünler mal; bankacılık, ulaşım, sigorta vb. somut ürünler ise hizmet olarak ifade edilmektedir (Altınışık vd. 2001:130-131; Akt. Öztürk, 2009:76).

Günümüz pazarlama anlayışında, firmaların ürünlerinden çok müşterilerin istek ve ihtiyaçlarına bakılmaktadır. Tüketiciler açısından mamullerin temel amacı, sorunlara çözüm üretmesi ve ihtiyaçları karşılamasıdır. Dolayısıyla pazarlamanın temel amacı; ürün, mal ve hizmetlerle tüketicilerinin sorunlarına çözüm yaratmaktır (Evren, 2007:47). Kısaca ürünün pazardaki başarısını etkileyen en önemli unsurlardan biri müşterinin ürünü aldığında elde edeceğini düşündüğü somut veya soyut faydadır. Bu nedenle firmalar yarattıkları ürün ve hizmetin mevcut alternatiflerden daha iyi değer sağlamasına odaklanmalıdır (Solomon, Marshall ve Stuart, 2009).

Fiyat

Pazarlama yönetiminde önemli unsurlardan biri olarak ifade edilen fiyat, bir ürün veya hizmetin karşılığını oluşturan değer olarak tanımlanmaktadır. Tüketici tercihlerini etkileyen en önemli faktörlerden birisi fiyattır (Riaz ve Tanveer, 2012:45). Yöneticiler pazara sunacağı ürünün fiyatını belirlerken pek çok faktörü dikkate almaktadır. Çevre koşulları, teknoloji, pazarlar, ürünün

maliyeti, satış hacmi, nakit akışı gibi pek çok faktör bu süreçte etkili olmaktadır (Gülkan, 2010:91). Bunun yanı sıra talep miktarı, rakip firmaların belirlediği fiyatlar, hedef kitlenin ödeme gücü gibi faktörler bu süreç yönetiminde dikkat edilmesi gereken unsurlardır (Thabit ve Raewf, 2018:103).

Firmanın kârlılığına olan etkisi ve ürüne duyulan ihtiyaç nedeniyle fiyatlandırma süreci çok önemli bir rol oynamaktadır (Singh, 2012:41). Fiyat, pazarlama bileşenlerinden gelir katkısı sağlayan tek bileşendir ve ürün, reklam, dağıtım faaliyetleri bu gelir kaynağının artmasında veya azalmasında etkilidir. Bu sebeple işletmeler ürün fiyatı belirlerken pazarlama karmasının diğer elemanlarını da göz önünde bulundurmalıdır. Tüm işletmeler pazarda ulaşmak istedikleri hedeflerine ve fiyatlandırma amaçlarına göre stratejiler oluşturmaktadır (Gülkan, 2010:92). Bunun yanı sıra işletmelerin ürün veya hizmetler için belirlemiş olduğu fiyat, talep miktarını ciddi oranda etkilemektedir Bir ürün ne kadar iyi olsa da doğru fiyatlandırılmadığı sürece işlevlerini yerine getirememektedir (Evren, 2007: 63).

Tutundurma

Bir işletmenin mal ve hizmetlerine olan talebi artırma süreci tutundurma olarak adlandırılmaktadır. Çokuluslu işletmeler, ürün ve hizmetlerini kişisel satış ve reklam politikaları kullanarak tanıtmaktadırlar (Kayapınar, 2017:113). Tutundurma, işletmelerin pazara sunduğu ürün veya hizmetlerin hedef kitlede olumlu bir imaj oluşturacak şekilde tanıtılması, ikna edilmesi ve onlara pazarlanan ürün veya hizmetlerin hatırlatılması gibi pazarlama faaliyetlerini içerisinde barındırmaktadır (Albadi, 2018:4). Jobber pazarlama karması bileşenlerinden olan tutundurmayı yedi grupta incelemektedir. Bu gruplar; kişisel satış, reklam, online pazarlama, duyurum, doğrudan pazarlama, fuarlar ve sergilere katılım ve satış geliştirme süreçleri olarak sıralanmaktadır (Kayapınar, 2017:113).

Tutundurma karmasını oluşturan faaliyetler; satış geliştirme, reklam, halkla ilişkiler, kişisel satış ve doğrudan pazarlama stratejileri olarak ifade edilmektedir (Öztürk, 2009:133). Bu faaliyetler doğrultusunda tüketicilerin ürün hakkında oluşan fiyat, satış yeri, ürünün biçimi ve kendilerine hitap edip etmediği gibi bilgiler toplanarak tüketicilerin satın alma davranışlarını ölçmek amacıyla kullanılır. Tutundurma stratejileri müşterilerin satın alma davranışları doğrultusunda, müşterileri ürüne çekmek amacıyla yapılan her türlü faaliyetlerdir (Gülkan, 2010:95)

Ürünler hakkındaki bilgi transferi ve ikna süreçlerini içerisinde barındıran tutundurma, firmaların uluslararası alanda tanınmalarını ve daha iyi bir imaj oluşturmaları açısından önemlidir. Olumlu bir firma imajı yaratmak ise işletmelerin uluslararası pazarlarda başarılı olabilmesi ve sürekliliğini sağlayabilmeleri için oldukça büyük öneme sahiptir (Kayapınar, 2017:113).

Mucuk (2007), tutundurmayı, firmaların ürettiği ürün veya hizmetlerin tüketicilere tanıtılması, firmanın büyümesini ve sürdürülebilir olmasını sağlayan süreçler olarak ifade edilmektedir (Mucuk, 2017):

Dağıtım

Dağıtım, üretilen bir malın tüketiciye ulaşana kadar gerçekleşen tüm faaliyet ve süreçleri kapsamaktadır. Yani dağıtım üretim ile tüketim arasındaki bağlantı yoludur (Kotler, 1999:146). İşletmeler tüketicilere ulaşmak için online satış, telefon ile tanıtım ve kendisine ait mağazalar gibi doğrudan satış kanalları kullanabileceği gibi perakendeci, satış acenteleri, distribütörler gibi dolaylı satış kanalları da kullanabilmektedir ve bunlara göre markalaşma stratejileri geliştirmektedirler (Riaz ve Tanveer, 2012:46).

Dağıtım kanalının seçimi üretici için kritik öneme sahip kararlardan bir tanesidir, ürünlerin doğru zamanda, doğru yere ve en az maliyetle ulaşması için üreticinin doğru planlama ve stratejiler kullanması gerekir (Mucuk,

2007:29). Bir firma mallarını tüketiciye ulaştırma sürecinde sıkıntı yaşıyorsa, ürünlerinin kaliteli olması fiyatlarının uygun olması ve tutundurma faaliyetlerini doğru yürütmesinin pek bir önemi kalmamaktadır (Öztürk, 2009:182). Tüketicilerle buluşturulmak üzere üretilen ürünlerin tüketicilerin rahatça ulaşabileceği uygun yerlerde bulundurulması gerekmektedir (Thabit ve Raewf, 2018:104).

2. KÜLTÜR VE ULUSLARARASI PAZARLAMA KARMASI İLİŞKİSİ

İşletmeler rekabette avantaj elde etmek, sürekli değişen çevre koşullarına uyum sağlamak ve pazarda sürekliliklerini sağlamak için faaliyet gösterilen pazarda uygun ürünü tasarlamalı, üretmeli, uygun fiyatlar belirlemeli, doğru dağıtım kanalları kullanmalı ve doğru tutundurma yöntemlerini kullanarak bütüncül stratejiler üretmelidir. Bunun yanı sıra işletmelerin gerçekleştirmiş olduğu ihracat faaliyetlerinin başarısı pazarlama karması stratejilerinin yöneticiler tarafından doğru yönetilmesiyle alakalıdır (Sürer ve Mutlu, 2012:28).

Kültürel Farklılıkların Ürün Bileşenine Etkisi

Toplumların dini değerleri içerisinde bulunan kutsal kabul ettikleri yazı veya semboller şirketlerin pazara sundukları ürünlerin tasarımında, içeriğinde ve özelliklerinde en çok etkili olan faktörlerden biridir. Örneğin Nike ayakkabı firmasının ‘’Flaming air’’ modelinde bulunan alev logosunun Arapçadaki Allah yazısına benzemesinden dolayı firma 38.000 çift ayakkabısını piyasadan kaldırmak zorunda kalmıştır (Çatak, 2020:10). Din faktörünün ürün veya hizmetlere etkisini gösteren bir diğer örnek ise Müslüman ülkelere gönderilen kesilmiş hayvanların İslami şartlara uygun kesildiğini gösteren helal kesim sertifikasının bulunması gerektiğidir. Benzer olarak bazı ülkelerde ise belli ürünlere karşı kısıtlamalar bulunmaktadır. Özellikle İslam ülkelerinde

alkollü içecekler ve içerisinde domuz eti, yağı gibi katkılar bulunan besinler, Hindistan'da ise kutsal kabul edilen inek etini kullanmak veya pazarlamak toplumun inanç değerlerine aykırı olduğu için bazı kısıtlamalarla karşılaşmaktadır (Erkesim, 2021:12). Bu nedenle Mc Donald's Firması Big Mac burger yerine koyun etinin kullanıldığı Mihrace Mac burger ile pazara girmiştir (Kural, 2021:17).

Firmalar kısıtlamalara karşı yeni stratejiler geliştirerek hedef pazarlarda satış gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Örneğin alkol kullanımı pek çok dinde haram olduğu için Efes Pilsen firması bu toplumlarda satışlarını sürdürebilmek için alkolsüz biralar üreterek piyasada yer edinmiştir (Bardakçı, 2012:55). Dört rakamı ve katları Japon toplumunda uğursuz kabul edildiğinden pek çok ürün beşli olarak satılmaktadır (Öztürk, 2021:30). İspanya'daki tüketiciler evlerinde daha küçük buzdolapları tercih ettiği için Coca Cola firması iki litrelik ürünlerini pazardan kaldırmıştır (Saydan ve Kanıbir, 2007:85).

Kültürel Farklılıkların Fiyat Bileşenine Etkisi

Kültürel etkiler toplumların satın alma davranışlarında ve fiyat algılarında çeşitli farklılıklara sebep olmaktadır. Örneğin Türkiye'de tüketicilerin genellikle satın alacakları ürün veya hizmetlere ödeme yaparken daha uygun fiyatlı ürün veya hizmetleri tercih etme eğilimi gösterdikleri görülmektedir. Dolayısıyla işletmeler fiyatlandırma politikalarında daha uygun fiyatlı ve müşteriyi memnun edebilecek şekilde stratejiler geliştirmelidirler. Bunun aksine bazı toplumlarda ise belli markalara ait ürünler statü sembolü olarak değerlendirildiği için tüketicilerin bu ürünlere sahip olmak için daha yüksek ücretler ödemeye istekli oldukları görülmektedir (Odabaş, 2018:105).

Kültürel etkilerin yanı sıra devlet kısıtlamaları da toplumların alışveriş alışkanlıklarına ve firmaların planlamalarına etki etmektedir. Örneğin Çin'de

e-ticaret ortamında yapılan alışverişler için ABD'de bulunan çeşitli ödeme yöntemlerine karşı kısıtlamalar bulunmaktadır. Amerika merkezli pek çok online alışveriş ortamında sıklıkla kredi kartı ile alışveriş imkânı sağlanırken, Çin'de ise e-ticaret ortamında nakit harcamalarla verilen siparişler dikkat çekmektedir. Bu durum Çin'de nakit odaklı bir alışveriş tutumu sergilendiğini ifade eder ve bunun sonucunda pek çok e-ticaret şirketi Çin'de mağazalar aracılığıyla hizmet vermektedir (Bin, vd. 2003:4). Ayrıca Japon toplumunda dört rakamına karşı olan inanca benzer bir örnek ise Çinliler de görülmektedir. 250 sayısı bu toplumda lanetleyici ve zihinsel bozukluk olarak görüldüğü için fiyatlandırmada genellikle 248 veya 258'i kullanmayı tercih ederler (Yang ve Gu, 2005:235; Akt., Kural, 2021:84).

Toplumların sahip oldukları inanç, din ve değerleri de fiyatlandırmada etkili olan bir diğer etmendir. Dinlerde önemli bir yeri bulunan dini bayramlar kültürlere göre farklı anlamlar taşımaktadır ve farklı şekilde kutlanmaktadır (Czinkota ve Ronkainen, 2007). Dini bayramlarda tüketiciler, o bayram dönemine uygun ürünlere genellikle daha fazla talep göstermekte ve normalden daha fazla ödeme yapabilmektedirler. Bu durum firmalara, ürünlerini bayram sezonları veya tatil sezonları gibi dönemlerde farklı şekilde fiyatlandırması ve bu dönemlerden faydalanması için fırsat yaratmaktadır (Milenkovic, 2009; Akt., Odongo, 2012:62).

Toplumların okuryazarlık oranları ve eğitim seviyeleri de işletmelerin fiyatlandırma kararlarında etkili olmaktadır. Toplumların ekonomik kalkınma durumu eğitim seviyeleri ile bağlantılıdır (Keillor, 2007; Akt., Odongo, 2012:62). Eğitim seviyesi düşük toplumlarda gelir düzeyleri ve piyasadaki nakit akışının yavaş olduğu dikkate alınarak fiyatlandırma planlaması yapılması gerekmektedir (Sarangapani, 2010). Eğitim seviyesi yüksek toplumlarda ise işletmeler, müşterilerin fiyata daha duyarlı olduğunu düşünerek tüketicilerin katlandığı diğer maliyetleri azaltmayı hedeflemektedirler (Pecotich ve Shultz, 2006).

Kültürel Farklılıkların Tutundurma Bileşenine Etkisi

İşletmeler satışlarını ve marka bilinirliğini artırmak amacıyla yaptığı tutundurma faaliyetlerinde kültürel farklılık ve değişimlere uyum sağlayarak pazarda sürdürülebilirlik ve kalıcılık elde edebilmektedirler. 2000 yılından sonra satış rakamlarında görülen azalma sebebiyle Coca Cola firması yerel pazarlara yönelmiştir ve reklam kampanyalarını toplumların kültürlerine uyarlamaya başlamıştır. Ürünlerde standartlaşma stratejisini durdurarak, yerel pazarlara yönelik çalışmaların başarı için önemli olduğunu vurgulayan şirket CEO'su dünyanın pek çok kentinde araştırma, geliştirme, paketleme, ürün satışı gibi konularda farklı kültürden insanlarla çalışabilecekleri pek çok inovasyon merkezinin açıldığını ifade etmiştir (Moojj ve Hofstede, 2002:61-69).

Firmaların farklı kültürler için uyguladığı tutundurma faaliyetlerinde de toplumların renk ve şekil algıları önem arz etmektedir. Örneğin Çin kültüründe mavi renk ölümü temsil ettiği için bu pazarda mavi ambalajlı ürünler hoş karşılanmamaktadır (Kural, 2021:15). İslam toplumlarında yeşil renk ilgi görürken, Fransa, İsveç ve Hollanda'da bu renk kozmetik ürünlerini çağrıştırmaktadır. Bunun yanı sıra farklı kültürlerde nesnelere ve sembollere yüklenen anlamlarda da farklılıklar görülmektedir. Güneş gözlüğü üreticisi bir firma Tayland'da piyasaya sürdüğü ürünlerin reklamında güneş gözlüğü takmış sevimli hayvan figürlerini kullanmıştır. Ancak Taylandlılar hayvanları daha düşük seviyede varlıklar olarak nitelendirdikleri için onların üzerinde gördükleri ürünleri kullanmak istememişlerdir (Çatak, 2020:10)

Kültürel farklılıkların tutundurma üzerindeki etkisinin en önemli faktörlerinden biri dil farklılıklarından ortaya çıkan problemlerdir. Pazarlama literatüründe sıkça karşılaşılan örneklerden birisi Chevrolet firmasının Nova modeli ile İspanya'da karşılaştığı sorunlardır. İngilizcede kelime anlamı ''yıldız'' olan bu sözcük İspanyolca'da ''gitmez, yürümez'' anlamı taşıdığı

için firma pazarda başarıya ulaşamamış ve ürünün ismini ‘’Caribe’’ olarak değiştirmek zorunda kalmıştır (Ricks, 1983:48). Benzer bir diğer örnek ise Ford markasına ait ‘’Fiera’’ modelinde görülmektedir, Fransızca ’da ‘’yaşlı ve çirkin kadın’’ anlamına gelen bu isim sebebiyle ürünün pazarlanmasında problemlerle karşı karşıya kalınmıştır (Öztürk, 2021:30) 1920 yılında Çin pazarına giren Coca Cola marka ismini Çince karakterlere çevirdiğinde bu sözcük ‘’balmumu iribaşı dişleyin’’ anlamı taşımaktaydı. Bunun ardından firma dil bilimcilerin yardımı ile karakterleri değiştirerek ‘’Mutluluk dudaklarınızda’’ olarak değiştirmişlerdir (Snyder, 1990:63; Akt., Saydan, 2007:85).

Ülkelerin uyguladığı kısıtlamalar ve yasal düzenlemeler de işletmelerin tutundurma faaliyetlerinde etkili olmaktadır. İngilterede Philip Morris firmasının yayınladığı Marlboro sigara reklamı çocukların reklamda gördükleri Amerikalı kovboydan etkilenerek sigara içebileceği için hükümet tarafından kısıtlanmıştır (Elden, 2004). Almanya ve İsveç’te ise 12 yaşından küçük çocuklara yönelik televizyon reklamı yapılması doğru karşılanmamaktadır (Öztürk, 2021:33). Yine İsveç’te görülen bir diğer örnek ise kültürlerinde cinsiyet ayrımı olmadığını göstermek amacıyla yapılan araba ile erkek çocuğun, oyuncak bebek ile kızların ilişkilendirildiği cinsiyetçi reklamlara karşı hükümet tarafından kısıtlamalar uygulandığı görülmektedir (Day, 2012).

Kültürel Farklılıkların Dağıtım Bileşenine Etkisi

İşletmelerin dağıtım stratejilerini planlamasında ve uygulamasında kültürel farklılıkların etkisi oldukça büyüktür. Müşterilerin tüketim alışkanlıkları, beklentileri ve tercihleri belirlenerek uygun stratejiler uygulanmalıdır. Bu konuda başarılı bir örnek Hollandalı bira üretici Heineken firması, San Miguel ve Carlsberg gibi güçlü rakiplerinin bulunduğu Asya pazarına girmek için tüketicilerin popülerlik algısını başarıyla kullanarak

pazarda kendine yer bulmuştur. Pazarda büyük payları bulunan bu iki güçlü rakibe karşı reklam kampanyalarıyla rekabet edemeyeceğini gören firma yerel dağıtıcılar aracılığıyla kendi imajını yaratmıştır. Yerel dağıtıcılar aracılığıyla gelir seviyesi yüksek tüketicilerin bulunduğu bölgelerde birasını pazarlayan Heineken, tüketicilerin şişelerini de o bölgelerde bırakmasını istemiştir. Bu sayede kısa bir süre içerisinde beyaz yakalıların ve yüksek seviye grupların tükettiği bir marka haline gelmiştir. Tüketicilerin algısında yüksek gelir grubundaki insanların tercih ettiği bir markaya dönüşen Heineken popüler marka imajı oluşturarak pazarda başarısını artırmıştır (Odabaş, 2018:55).

Kültürel farklılıklar tüketicilerin dağıtım kanallarına yönelik beklenti ve tercihlerini de farklılaştırmaktadır. Bazı kültürlerde yerel mağazalar ve pazar yerleri öne çıkarken bazı kültürlerde ise modern perakende zincirleri ve online alışveriş siteleri tercih edilmektedir (Aktuğlu ve Eğinli, 2010:172). Özellikle kolektivist toplumlarda tüm ürünlerin bir arada bulunduğu pazar yerleri ve AVM'lerin tercih edildiği görülmektedir (Penpece, 2006:123).

3. SONUÇ

Yapılan çalışmalar dikkate alındığında, firmaların rekabet avantajı yakalayabilmeleri için küresel pazara uyum sağlamalarının zorunlu hale geldiği açıkça görülmektedir. Bu da ancak pazarlama stratejilerinin temeli olarak kabul edilen ve 4P olarak adlandırılan pazarlama karması unsurlarının en doğru biçimde uygulanması ile mümkün olabilmektedir.

Literatür incelemeleri sonucunda pazarlama karması unsurlarından ilki olan "ürün" bileşeninin kültürel farklılıklardan büyük ölçüde etkilendiği ortaya konulmuştur. İncelenen örnekler, ürün unsurunda kültürel farklılıkları gözden kaçıran firmaların karşılaştığı zorlukları açıkça ortaya koymaktadır. Bu örneklerden yola çıkılarak firmalar açısından ilk pazarlama unsurunu ifade

eden üretim aşamasından itibaren kültürel özelliklerin detaylı biçimde analiz edilerek ele alınması gerekliliği sonucuna ulaşılmaktadır.

Yapılan araştırmalarda anlaşılmaktadır ki 4P kapsamında ikinci unsuru oluşturan "fiyat" kültürel farklılıklardan oldukça etkilenmektedir. Fiyatlandırma aşamasında kültürel farklılıkları göz ardı eden firmalar için olası ekonomik zarar kaçınılmaz hale gelmektedir. İncelenen örnekler dikkate alındığında fiyatlandırmanın da diğer pazarlama bileşenleri gibi kültürel özelliklerden etkilendiği ve uluslararası pazarda yer almak isteyen firmaların fiyatlandırma kararı için detaylı bir kültürel incelemeye ihtiyaç duyduğu görülmektedir.

Tutundurma çalışmaları ile ilgili yapılan çalışmalarda, kültürel farklılıkların reklam, duyuru, kişisel satış ve halkla ilişkiler gibi çalışmaları etkilediği görülmektedir. Ele alınan örnekler göstermektedir ki tutundurma çalışmaları kültürel farklılıklardan ciddi biçimde etkilenmekte ve tutundurma faaliyetleri öncesi kültürel analizleri gerekli kılmaktadır.

Literatür çalışmaları dağıtım kanalları tercihlerinin kültürel farklılıklardan etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ele alınan örneklerden yola çıkılarak dağıtım stratejileri planlamalarında kültürel farklılıkların büyük etkisi olduğu ve diğer pazarlama unsurları gibi kültürel incelemeler sonucu şekillendiği sonucuna varılmaktadır. Bu çalışmada, firmalar açısından önemli bir rekabet unsurlarından biri olan pazarlama stratejilerinin uluslararası kültür farklılıklarından etkilenme durumu araştırılmıştır. Pazarlama karması unsurları kültürel etkenler kapsamında ele alınarak firma yöneticileri ve pazarlama birimi çalışanları için önemli bilgi ve örnekler ortaya konulmuştur. Araştırmanın bu konuda çalışma yapacak akademisyenler ve uluslararası pazarda faaliyet gösteren firma yetkilileri açısından kaynak oluşturduğu düşünülmektedir.

REFERANSLAR

Aktuğlu, İ., ve Eğinli, A. (2010). *Küresel Reklam Stratejilerinin Belirlenmesinde Kültürel Farklılıkların Önemi*. Selçuk İletişim, 6(3), 167-183. https://doi.org/10.18094/si.53271

Bardakçı, H. (2012). *Kültür ve Ticaret*. Cinius Yayınları, İstanbul.

Ödül D. (2008). Uluslararası Kültürel Farklılıkların Reklamlar Üzerine Yansıması ve Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Beyers, J. (2017). *Religion and Culture: Revisiting A Close Relative.* HTS Teologiese Studies / Theological Studies, 73(1), 1-9. https://doi.org/10.4102/hts.v73i1.3864

Bin, Q., Chen, S. J., ve Sun, S. Q. (2003). *Cultural Differences in e-commerce: A comparison between the US and China.* Journal of Global Information Management (JGIM), 11(2), 48-55. https://doi.org/10.4018/jgim.2003040103

Gülmez M. (2018). Uluslararası Pazarlarda Çevresel Unsurlar. İçinde Yapraklı T. Ş. (ed.) Uluslararası Pazarlama (ss. 71-90). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Bulduker, G. (2020). *Estetik Algımızda Ahilik Kültürünün Önemi.* Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (47), 23-38.

Czinkota, M. R., Ronkainen, I. A., ve Cui, P. (2007). International marketing. Thomson/South-Western.

Çatak, G. (2020). *Kültürel Farklılıkların Yerli Üretim Logosuna Yönelik Tutum Üzerindeki Etkisi: İzmir–Erzurum Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Day, M. (26 Kasım 2012). *Swedish Toy Catalogue Goes Gender Neutral. The Telegraph. Retrieved*.https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/sweden/9703127/Swedish-toy catalogue-goes-gender-neutral.html. (Erişim tarihi: 10.06.2024.)

De Mooij, M. ve Hofstede, G. (2002). *Convergence and Divergence in Consumer Behavior: Implications for International Retailing*. Journal of Retailing, 78 (1), 61-69. https://doi.org/10.1016/S0022-4359(01)00067-7

Ulucan Erkesim, D. (2021). *Kültürün Uluslararası Pazarlamada Ürün Geliştirme Sürecindeki Önemi: Teknoloji Kullanımı Yüksek/Düşük Üretim Pazarlarında Bir Karşılaştırma.* (Doktora Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü).

Bozbay, Z., (2016). *Uluslararası Pazarlama*. AUZEF, Üniversite Yayınları, İstanbul.

Elden, M. (2004). *Uluslararası Reklamda Tüketici Davranışını Etkileyen Bir Faktör Olarak Kültürel Farklılıkların Önemi*. Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(9), 205-221.

Evren, G. N. (2007). *Türkiye'de Sigortacılık Sektörünün Pazarlama Karması Açısından İncelenmesi.* (Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Gülkan, A. B. (2010). *Pazarlama İletişimi Bileşenlerinden Halkla İlişkiler Çerçevesinde Uluslararası Alanda Kültürün Tutundurma Faaliyetleri Üzerine Etkisi: Loréal ve Beko Örneği.* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Gürler, S. (2022). *Kültürlerarası Farklılıkların Ticarete Etkisi: Türkiye-İran Üzerine Bir Analiz* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi)

Harris, P., Moran, S. ve Moran, T., (1987). *Managing Cultural Differences*. Gulf Publishing Company, P.O. Box 2608, Houston, Texas., 190-195. https://doi.org/10.1177/004728758702600147

Hüseynov, G. (2015). *Uluslararası Pazarlara Giriş Yöntemleri ve Pazar Araştırmaları*. I. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress Proceeding Book. Ekim 1-3, Kars, 689-702.

Išoraitė, M. (2016). *Marketing Mix Theoretical Aspects*. International Journal of Research-Granthaalayah, 4(6), s.25-37. https://doi.org/10.5281/zenodo.56533

Karaca, A. (2016). *Uluslararası Pazarlama Karması Adaptasyon Stratejilerinin İhracat Performansına Etkisi ve Mücevher Sektörü Uygulaması.* (Doktora Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Kaya, T. (2023). *Kültürel Farklılıkların Uluslararası Pazarlama Stratejilerindeki Rolü Üzerine Bir Araştırma.* (Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Kayapınar, P. Y. (2017). *Uluslararası Pazarlamada Pazarlama Karması Stratejileri*. Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences, 110-116.

Kneller, G. F., ve Tezcan, M. (2019). *Kültür, Kişilik ve Eğitim*. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 10(1), 257-279. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000535

Kotler, P. (2000). *Marketing Management, Millenium Edition*. Prentice-Hall, Inc.

Karaömerlioğlu, D. (2017). *Pazarlama Karması Elemanlarının Marka Değerine Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kural, B. B. (2021). *Çin Ticaret Kültürü; Uluslararası Pazarda Geleneklerin İzleri.* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Mucuk, İ. (2007). *Pazarlama İlkeleri*. Türkmen Kitapevi, İstanbul.

Müeller, B. (1987). *Reflecions of Culture: An Analysis of Japanese and American Advertising Appeals*. Journal of Advertising Research.

Nasır, S. (t.y). *Pazarlama İlkeleri.* İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Odabaş, M. (2018). *Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerinde Kültür ve Tüketici Davranışları İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gedik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Oğuz, E. S. (2011). *Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı*. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 28/2, 123-139.

Özsoy, C. E. (2018). *Uluslararası Ticarette Kültür Farklılıkları*. Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), 37-50.

Öztürk, A. (2009). *Pazarlama İlkeleri*. Gazi Kitabevi, Ankara.

Öztürk, E. (2021). *Uluslararası Pazarlamada Kültürel Farklılıkların Etkisi: Örnek Olayların İncelenmesi.* International Journal of Commerce, Industry and Entrepreneurship Studies, 26-36.

Öztürk, N. (2006). *Görsel Kültür ve Reklam Etkileşimi: Pazar Benzerliği, Ürün Kategorisi ve Standartlaştırma Açısından Dergi Reklamlarında Türkiye İspanya ve İngiltere Karşılaştırması*. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Pecotich, A. ve Shultz, C. (2006). *Handbook of Markets and Economies: East Asia, Southeast Asia, Australia, New Zealand. Armonk*. M.E. Sharpe, New York.

Penpece, D. (2006). *Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler; Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü)

Pınar, E. (1993). *Kitle Kültüründe Magazin Dergilerinin İşlevi ve Türkiye Sürecinde Bir Örnek: Hayat Dergisi*. (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Riaz, W. ve Tanveer, A. (2012). *Marketing Mix, Not Branding*. Asian Journal of Business and Management Sciences, 1(11), 43-52.

Ricks A. D. (1983). *Product That Crashed Into The Language Barrier*. Business and Society Review, Spring, 46-50.

Sarangapani, A. (2010). *A Textbook on Rural Consumer Behavior in India*. Laxmi, New Delhi.

Saydan, R., ve Kanıbir, H. (2007). *Global Pazarlamada Toplumsal Kültür Farklılıklarının Önemi (Çokuluslu Şirket ve Yerel Kültür Örnekleri).* Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6(22), 74-89.

Sağlam, M. ve Pirtini S. (2019) *Uluslararası Pazarlama Karması Stratejilerinin İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi: Sektörler Arası Karşılaştırma.* İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 433-459

Serter, Y. (2019) *Kültürlerarası Farklılıklar Çerçevesinde Kültürün Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri: Hindistan.* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi)

Sığrı, Ü., ve Tığlı, M. (2006). *Hofstede'nin" Belirsizlikten Kaçınma" Kültürel Boyutunun Yönetsel-Örgütsel Süreçlere ve Pazarlama Açısından Tüketici Davranışlarına Etkisi.* Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(1), 327-342.

Singh, M. (2012). *Marketing Mix of 4P's for Competitive Advantage*. Journal of Business and Management, 3(6), 40-45. http://dx.doi.org/10.9790/487X-0364045

Solomon, M. R. ve Stuart, E. W. (2009). *Marketing: Real People, Real Choices* (6nd ed.). Prentice Hall Financial Times.

Sürer, A. ve Mutlu, H. M. (2012). *Pazar, E-Pazarlama, Girişimcilik ve Teknoloji Yönelimlerinin İhracat Performansı Üzerine Etkileri.* İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi, 3(2), 27-52. https://doi.org/10.5505/iuyd.2012.80774

Tanrıverdi, H. (2018). *Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme*. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,8(3),595-601.

Terkan, R. (2011). *Pazarlamanın Bir Parçası Olarak Halkla İlişkiler: Tüketici Davranışlarının Önemi.* Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(2), 297-306.

Thabit, T. ve Raewf, M. (2018). *The Evaluation of Marketing Mix Elements: A Case Study*. International Journal of Social Sciences ve Educational Studies, 4(4), 100-109. http://dx.doi.org/10.23918/ijsses.v4i4p100

Topoğlu, E. (2020). *Uluslararası Pazarlama Sürecinde, Toplumsal Kültür ve İnanç Farklılıklarının, İşletmelerin Temel Pazarlama Stratejilerine Etkileri.* (Doktora Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Yazoğlu, R. (2005). *Dil-Kültür İlişkisi*. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 2/5, 123-143.

Yoldaş, M. A. (2006). *Uluslararası Pazarlama Faaliyetlerini Etkileyen Kültürel Faktörler: Afganistan'da Faaliyet Gösteren Türk İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama.* (Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Gastronomide Organik Tarım ve Ekogastronominin Önemi

Hilal ÖZ[1]

1- Öğr. Gör.; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü,. hilal.oz@mku.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7157-6013

ÖZET

Bu derleme çalışmasında, ekogastronomi ve organik tarım kavramının gastronomi dünyasındaki yeri ve önemi ele alınmıştır. Ekogastronomi, yemek kültürü ile çevre bilinci arasındaki ilişkiyi vurgulayan bir disiplindir ve sürdürülebilir tarım yöntemleriyle gıda üretiminin önemini ön plana çıkarır. Bu bağlamda, organik tarımın çevresel sürdürülebilirlik ve gıda güvenliği açısından taşıdığı kritik rol incelenmiştir. Organik tarım, kimyasal gübre ve pestisit kullanımını minimize ederek, toprak sağlığını korumayı ve biyolojik çeşitliliği desteklemeyi amaçlar. Araştırma, ekogastronominin, gıda tüketim alışkanlıklarını değiştirerek, tüketicileri daha bilinçli ve çevre dostu seçimler yapmaya teşvik ettiğini belirtir. Ayrıca, gastronomi sektöründe organik ürünlerin kullanımı ve bu ürünlerin toplum sağlığı üzerindeki olumlu etkileri de vurgulanmaktadır. Aynı zamanda araştırmada, ekogastronominin toplumsal düzeyde daha bilinçli ve çevre dostu tüketim alışkanlıklarını teşvik ettiği üzerinde durulmaktadır. Bu yaklaşım, gastronomi alanı üzerinde geniş kapsamlı etkiler yaratmakta, restoranlardan gıda tedarik zincirlerine kadar birçok alanda organik ürünlerin tercih edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, organik ürünlerin toplum sağlığı üzerindeki olumlu etkileri de ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Sonuç olarak, bu derleme, ekogastronomi ve organik tarımın, sadece gastronomik kalite ve lezzet açısından değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik ve ekolojik denge açısından da büyük bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma, bu iki kavramın, gelecekteki gastronomi uygulamalarında nasıl daha yaygın ve etkili bir şekilde uygulanabileceğini tartışmakta ve bu alanda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler – Gastronomi, ekogastronomi, organik tarım

GİRİŞ

Çeşitli çalışmalar, tarım ilaçları, pestisitler ve koruyucuların sağlık üzerindeki etkilerini göstermiş ve aynı zamanda bazı gıdaların dönüşümünde kullanılan katkı maddelerinin kalitesini önemli ölçüde düşürdüğü kanıtlanmıştır. Ayrıca, aşırı püskürtme, transgenik tohumlar ve etkileri

hakkındaki endişeler dünyanın dört bir yanına yayılmış, organik tarımın popülerliğini önemli ölçüde artırmıştır (Carvalho,2017).

Toprak kirleticilere, kadmiyum ve kurşun gibi metaller, pestisitler, ilaç kalıntıları, mikroplastikler ve nitratlar gibi birçok faktörün etkilediği birçok gıdanın toprak kontaminasyonuna karşı savunmasız olduğu kabul edilmektedir. Havuç, kereviz, maydanoz, pancar, turp gibi kök sebzeler, bu etkilere maruz kalır (Knez vd. 2022). Buna karşı, organik üretim, yüksek kaliteli gıda elde etme operasyonel metodolojilerini temel alır. Bu anlamda, organik üretimin tarım ve gıda üretimindeki teknikleri, zararlı maddelerin kontaminasyonunu azaltmada olumlu etkilere sahiptir ve aynı zamanda gıdanın besleyici ve dengeli bileşimi üzerinde doğrudan bir etkisi vardır.

Organik Tarım

Organik tarım, organik ürünlerin yetiştirilmesi ve satışı sürecinde özel prensiplere ve uygulamalara dayalı, sürdürülebilir ve entegre tarım sistemlerine odaklanan bir yaklaşımdır. Uluslararası Organik Tarım Hareketi Federasyonu'na göre, organik tarım, zararlı girdilerin kullanılmasının yerine biyolojik çeşitlilik, yerel koşullara uyumlu döngüler ve çevresel işlemlere dayanır. Organik tarım, çevreye olumlu katkılarda bulunurken, ekosistemin tüm bileşenlerinin sağlıklı bir yaşam kalitesine sahip olmalarını desteklemek amacıyla geleneksel, yenilikçi ve bilimsel yaklaşımları birleştirir (IFOAM, 2021).

Organik tarım sistemi, yaşamın sürdürülebilirliği, doğal kaynakların korunması ve gelecek nesillerin sağlıklı bir şekilde büyümesi amacıyla tarım alanında topluma sınırsız yarar sağlayabilen bir sistem anlamına gelir. Dünya genelinde ve ülkemizde kırsal bölgeler terk edilmeye başlanmış, şehirlere göç artmıştır. Bu durum, sağlıklı ve doğal gıda tüketiminden uzaklaşmayı beraberinde getirmiş, sağlık harcamaları artmış ve işlenmemiş toprakların kullanımı azalmıştır. Organik tarım, yerel yenilenebilir kaynakları kullanarak, uygun ve kabul edilebilir teknolojileri benimseyerek, dış kaynaklara bağımlılığı en aza indirir(Erdoğan, 2023).

Kabul edilir ki birçok gıda toprak kirlilikleri, kadmiyum ve kurşun gibi metaller, pestisitler, ilaç kalıntıları, mikroplastikler ve nitratlar gibi etkenlerden etkilenir; havuç, kereviz, maydanoz, pancar, turp gibi kök sebzeler de dahil olmak üzere birçok gıdayı etkileyen faktörlerden sadece birkaçıdır (Knez vd. 2022). Bu durumla karşı karşıya kalan organik üretim, yüksek kaliteli gıda elde etme üzerine operasyonel metodolojilere odaklanmaktadır. Bu bağlamda organik üretim tarım gıda teknikleri, son

ürün kalitesi üzerinde olumlu etkilere sahiptir. Bir yandan zararlı maddelerin kontaminasyonunu azaltırken, diğer yandan gıdanın besleyici ve dengeli bileşimi üzerinde de doğrudan bir etkiye sahiptir. Organik üretimin temelleri, bununla sınırlı olmamak üzere şu şekilde sıralanabilir (Raigon, 2007).

• Çeşitliliği koruma. Dengelemeli bir ürün seçimi, toprak ve zararlılara karşı mücadelede yardımcı bitkilerin birlikteliğini korurken rotasyon sistemine saygı gösterir.

• Toprak yapısını ve verimliliği zenginleştirme, organik gübreleme yöntemleri kullanarak ahır gübresi, organik gübreler ve doğal kaynaklardan gelen mineralleri kullanarak çiftliğin kendi kaynaklarını en iyi şekilde kullanır.

• Tarım uygulamaları ile hayvan yükünü dengede tutma, yan ürünlerden ve gerekli gübrelerin kendi kendine yetiriliği faydalandırma.

• Yerel koşullara daha iyi uyum sağlayan yerel tohumları kullanmaya çalışma.

• Tarım tekniklerinden kaynaklanabilecek kontaminasyon biçimlerinden kaçınma.

• Çiftçilere ve hayvan yetiştiricilerine uygun bir gelir elde etmelerine ve sağlıklı bir çalışma ortamında tatmin edici iş yapmalarına olanak tanıma.

• Üretici ve tüketici arasında karşılıklı destek bağı oluşturma.

• Yüksek besin değeri ve organoleptik kalitesine sahip gıdalar elde etme.

Bu bilgiler ışında organik üretim, hasatta çok karlı olsa da farklı üretim alanlarına uygun olmayan ve daha az besin değeri sağlayan hibrit ve/veya ticari çeşitlerle tek ürün sistemlerinin kurulması olan tipik endüstriyel modeli yavaşlatır. Tarımsal bakış açısından, yerel çeşitlerin yerine geçmesinin sonucunda biyolojik çeşitliliğin kaybı olmuştur. Bazı çalışmalar bu iddiayı yineleyerek, yüksek verim sağlayarak gıda güvenliğini garanti eden ve çevreyi koruyan bir ekosisteme ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Bu nedenle tarım sistemlerinin, biyolojik çeşitliliği ve su kaynaklarını tehlikeye atan kimyasal olarak sentezlenmiş bitki koruma ürünlerinden vazgeçmesi sağlanmalıdır (Pergner ve Lippert, 2023).

Amerikan kuruluşu The Rural Advancement Foundation International (RAFI), 1903 yılında mevcut tohumlar üzerine bir çalışma yaptı ve bunları Ulusal Tohum Saklama Laboratuvarı (NSSL) envanteri ile karşılaştırdı. 80 yıl sonra RAFI, büyüleyici bir çeşitlilik azalması tespit etti; marullarının

neredeyse %93'ünü, tatlı mısırın %96'dan fazlasını, domateslerinin %95'ten fazlasını ve kuşkonmaz çeşitlerinin neredeyse %95'ini kaybettiler. Bu sadece bir çevresel felaket değil. Ayrıca bu, insanlar ve gelecek nesiller için kullanılabilir bitki çeşitlerinde şaşırtıcı bir azalmayı, gastronomik uygulamalarda da kısıtlamayı ifade etmektedir (Gallegos, 2004). Bu bağlamda, organik tarım hareketinin genişlemesi bir gerçektir. Örneğin, Avrupa, son yıllarda yüksek besin değeri içeren sebzelerin daha fazla tüketilmesini teşvik eden diyet alışkanlıklarındaki değişiklikler nedeniyle sebze üretimini, işlenmesini ve ihracatını artırmıştır. Çevresel konulara artan ilgi, sebzelerin sürdürülebilir üretim ve tüketimini teşvik etme çağrılarına neden olmuştur (Pedretti vd, 2023). Ancak tarım üretiminin nihai analizinde, doğal ekosistemlerin tasarımı gibi olacaktır ve bilimsel bilgiyi doğal sistemin bilgeliğiyle birleştirmek ve tüketimin normalleştirilmesi, ev yapımı faaliyetler gibi alanlara ulaşması, saygılı dönüşüm, toplu yemeklerde genişletilmesi ve sözde ileri mutfak gibi alanlara katılması gerekecektir. Bu nedenle, çevrenin yanı sıra insanlara da fayda sağlamayı amaçlayan yeni pazar mekanizmalarına kesinlik kazandırmak için "biyoçeşitlilik" teriminin kullanımını geliştirmek acil bir ihtiyaçtır (Andres vd. 2023).

Ekogastronomi

Ekogastronomi, uluslararası Slow Food hareketi tarafından tanımlanan, mutfak sanatlarının dünyasında oldukça konuşulan bir terimdir. Bu hareket, organik gıdanın menülere entegre edilmesi ve yeni diyetlerle daha sağlıklı yeme yöntemleri hakkında bilgi sahibi olma temeline dayanmaktadır. Ekogastronomi, organik malzemelerle yemek pişirme yöntemi olarak tanımlanır, yani bu malzemeler kimyasallar veya yapay katkı maddelerinin yardımıyla üretilmemiştir ve bu hemen daha sağlıklı bir diyetle sonuçlanır. Bu yalnızca iyi yemek ve beslenme ile ilgilenmekle kalmaz, aynı zamanda çevrenin tüm boyutlarının korunmasına da odaklanır (Bernabeu, 2017).

Yavaş yemek, sürdürülebilir kalkınma, gıda güvenliği, sosyal sürdürebilirlik ve toplum refahı için yerel tarım ve gıda uygulamalarını değerli kılan bir özelliğe sahiptir. Bu şekilde tüketiciler, yerel üreticilerle birlikte gıdaların ekolojik, kültürel ve miras korunmasına aktif olarak katılırlar ve farklı etnik ve kültürel alanlarda bir araya gelerek birlikte üreterek bu gıdaları takas ederler (Fuste ve Jamal, 2020).

Gastronomi ve hizmet sektörü, restoranlarının menülerine organik ürünleri içeren yemekler sunma konusunda artan bir teklif sunmaktadır. Vegan, glütensiz, paleo gibi farklı diyet türlerinin artması ve hatta mevsimsel ürünlerle beslenmeyi tercih edenler, ekogastronominin oluşturulmasının yeterli sebep olduğu bir gerçektir. Tabak ve gezegen arasındaki güçlü bağlantıların ve gıda seçimlerimizin çevre ve toplum sağlığı üzerinde büyük bir etkisi olduğu gerçeğinin tanınması olarak ifade edilen ekogastronomi, farklı yemekler hazırlamak için kullanılan malzemeleri seçerken aynı zamanda ekolojik prensiplerin uygulanmasını da kapsamaktadır(Slow Food,

2022). Bu hem evde yapılan yemeklerde hem de toplu yemek hizmetlerinde ve endüstriyel mutfakta geçerlidir. Ekogastronomi, destinasyon gelişiminde de önemli faydalar sunar. Yerel istihdamı canlandırır ve yerel üretime olumlu bir etki yapar. Ayrıca, geleneksel üretim tekniklerini kullanan çiftliklere destek sağlayarak biyolojik çeşitliliğin korunmasına da katkıda bulunur(Bratec, 2008).

Bu bağlamda organik gastronominin temellerinden biri, organik ürünlerin kullanılmasını içerir ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden, yakın çevrede yetiştirilen gıdaları tercih eden bir yaşam tarzına destek verir. Ekogastronominin ve 'ekoşeflerin' en büyük katkılarından biri biyoçeşitliliği korumak, üretilen ve tüketilen gıda çeşitliliğini genişletmek, yemek alışkanlıklarında trendler oluşturmak ve tüketimde türleri ve çeşitleri yeniden tanıtmaktır. Organik üretim için uyarlanmış türler ve çeşitler genellikle daha yüksek besin içeriğine sahiptir, bu da sağlık bilincine sahip tüketiciler için tercih edilen bir seçenek yapar. Aynı zamanda yerel lezzet turlarından sağlanan faydaların daha uzun süre sürdürülebilmesi için, ekogastronomi ilkelerinin benimsenmesi ve uygulanması büyük önem taşır. Çünkü küresel ölçekte yaşanan kültürel ve çevresel tahribatın sadece bu değerlere bağlı kalınarak önlenebileceği düşünülmektedir (Sünnetçioğlu ve Özkök, 2017).

SONUÇ

Gastronomi, insanlık tarihi boyunca kültürel ve sosyal bir yansıma olarak gelişmiş, sadece beslenme değil aynı zamanda bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Bu bağlamda, ekogastronomi ve organik tarımın önemi, modern dünyanın karşı karşıya olduğu çevresel ve sağlıkla ilgili zorluklar göz önüne alındığında daha da belirginleşmiştir.

Ekogastronomi, gıda üretimi ve tüketimi arasındaki kopukluğu gidermeye çalışan, sürdürülebilir ve etik gıda hareketlerinin bir parçası olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, yerel ve mevsimsel gıdaların kullanımını teşvik ederken, aynı zamanda gıda zincirindeki tüm paydaşlar için daha adil ve şeffaf bir sistem oluşturmayı hedefler. Ekogastronominin yaygınlaşması, gıda israfını azaltmaya, yerel çiftçileri desteklemeye ve karbon ayak izini küçültmeye yönelik önemli adımlar atılmasına olanak tanır.

Organik tarım, bu sürecin temel taşlarından biridir. Kimyasal gübreler ve pestisitlerin kullanımını ortadan kaldıran bu tarım yöntemi, toprağın, suyun ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını sağlar. Aynı zamanda, organik tarımla üretilen gıdalar daha az işlenmiş, besin değerleri daha yüksek ve çevresel etkileri minimum düzeydedir. Organik tarım, sürdürülebilir tarım uygulamalarının yaygınlaşması ve ekolojik dengenin korunması açısından kritik bir öneme sahiptir.

Bu bağlamda, ekogastronomi ve organik tarım, sadece gastronomi dünyasında değil, aynı zamanda küresel çevre politikaları ve halk sağlığı konularında da giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Gıda üretim ve tüketiminde sürdürülebilirlik ilkelerinin benimsenmesi, doğal kaynakların korunmasına, sera gazı emisyonlarının azaltılmasına ve toplum sağlığının iyileştirilmesine katkıda bulunur.

Sonuç olarak, geleceğin gastronomi anlayışında ekogastronomi ve organik tarımın merkezde yer alması gerekmektedir. Bu iki kavram, sürdürülebilir bir dünya için yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal faydalar da sağlar. Geleceğimizin sağlıklı, adil ve yaşanabilir olması için, doğa ile uyumlu bir yaşam tarzını benimsemek zorundayız. Bu dönüşüm, bireylerin ve toplulukların bilinçli kararlarıyla mümkün olacak; ekogastronomi ve organik tarım, bu yolculukta vazgeçilmez rehberlerimiz olacaktır.

REFERANSLAR

Andres SE, Standish RJ, Lieurance PE, Mills CH, Harper RJ, Butler DW, et al. Defining biodiverse reforestation: Why it matters for climate change mitigation and biodiversity. Plants People Planet. 2023;5(1):27–38.

Bernabeu-Mestre J. 2017. Wild rural cuisine. Ethnobotany and gastronomy in the work of Joan Pellicer Bataller (1947-2007). Mètode: Journal of Dissemination of Research, 94: 8-15.

Bratec, M. (2008). Aiming towards sustainable (tourism) development: the case of the slow food movement and its impacts in Slovenia. Assignment for the course of Sustainable Tourism Development. University of Southern Denmark

Carvalho FP. 2017. Pesticides, environment, and food safety. Food and Energy Security, 6(2): 48-60

Erdoğan, Ü. (2023). Organik Tarım Ve Kırsal Kalkınma. Kapadokya Ekonomi Toplantıları V1, 97.

Fusté-Forné F, Jamal T. Slow food tourism: an ethical microtrend for the Anthropocene. Journal of Tourism Futures. 2020;6(3):227–32

Gallegos P. 2004. Industrial production, against food biodiversity, let's bet on the "bio" and the "local". The Ecologist, 19: 44

Knez E, Kadac-Czapska K, Dmochowska-Ślęzak K, Grembecka M. Root Vegetables—Composition, Health Effects, and Contaminants. Int J Environ Res Public Health. 2022;19(23)

Pedretti, E. F., Duca, D., Ballarini, M., Boakye-Yiadom, K. A., & Ilari, A. (2023). Environmental impact assessment of producing frozen spinach in central Italy. Resources, Environment and Sustainability, 12, 100110.

Pergner I, Lippert C. On the effects that motivate pesticide use in perspective of designing a cropping system without pesticides but with mineral fertilizer a review. Agron Sustain Dev [Internet]. 2023;43(2)

Raigon MD. 2007. Organic food: Quality and health. SEAE/Junta de Andalucia. ISBN 978-84-8474-217-3. 192

Slow Food International, (2022). Slow Food. https://www.slowfood.com/, [Erişim: 05 Ekim 2023]
Sünnetçioğlu, S., Özkök, F. (2017). Güzel, özgün ve iyi yemeğin peşindeki yolculuk: gastronomi. Journal of Awareness, 2(3), 585-596.

2017 Anayasa Değişiklikleri ile Birlikte Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

İlknur GÖNÜL[1]

1- Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans öğrencisi. av.ilknurtelek@gmail.com ORCID No: 0000-0002-6158-8405

ÖZET

Tarihimize bakıldığında, yüzyıla yakın bir süredir ülkemizde uygulanan parlamenter hükümet sistemi 2007 yılında yapılan değişiklikle sona ermiş, yarı başkanlık sistemine yaklaşılmış ve 2017 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile tamamen yeni bir hükümet sistemi modeli olan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. Yeni hükümet sistemi ile yürütme monist bir yapıya dönüşmüş ve yürütme yetkisi sadece Cumhurbaşkanına bırakılmıştır. Cumhurbaşkanına yürütmeye ilişkin konularla sınırlı olmak üzere Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle asli düzenleme yetkisi tanınmıştır. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri üç grup olarak incelenmiştir. Olağan dönemde çıkartılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, olağan dönemde ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile açıkça düzenleneceği öngörülen konularda çıkartılan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve olağanüstü dönemde çıkartılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri olarak ayrı ayrı inceleme yapılmıştır. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri konu, yer, süre, zaman, nitelik bakımından incelenmiş ve yasama yetkisinin devredilmezliği, yasama yetkisinin genelliği ve kanuni idare ilkeleri açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Anayasa, Parlamenter Hükümet Sistemi, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

GİRİŞ

Türkiye'nin hükümet sistemleri incelendiğinde Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan bir mazinin olduğu görülmektedir. 1876 Anayasasından bu yana tercih parlamenter sistemden yana olmuş ve 1961 Anayasası ile parlamenter sistem tüm unsurları ile kabul edilmiştir. 2017 yılında yapılan Anayasa değişiklikleriyle yeni ve daha önce uygulanmayan bir hükümet sistemi kabul edilmiştir. Türkiye'ye özgü Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ön plana çıkmıştır. Yeni sistemle birlikte hayatımıza giren Cumhurbaşkanlığı kararnameleri uzun yıllardır süren hükümet geleneklerine ilişkin ilkelere istisna oluşturmaktadır.

I. GENEL OLARAK HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Hükümet sistemlerinin ne olduğunun belirlenmesinde devletin temel erkleri olan yasama ve yürütme arasındaki ilişki temel alınmaktadır. Yasama, yürütme ve yargıdan oluşan temel organların birleşmesi, ayrılması, ne şekilde birleşeceği veya ayrılacağı hükümet sistemi konusunda netlik sağlayacaktır.[1]

[1] Onar E., "Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli midir?", in Başkanlık Sistemi, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, 2005), 71-72.

Hukuk devletlerinde genel olarak yargı erki bağımsızdır. Bu nedenle hükümet sistemlerinin tasnifinde yasama ve yürütme erklerinin ilişkisi belirleyici olacaktır. Kuvvetlerin birleştiği hükümet sistemlerine kuvvetler birliğine dayalı hükümet sistemleri denir.

Kuvvetler birliği modellerinden olan diktatörlükte yasama ve yürütme ile birlikte yargı erki de tek bir kişide toplanır.[2] Devlet yönetimi için önceden belirlenmiş kurallar yoktur. Yönetim liderin, reisin inisiyatifine bırakılmıştır. Tüm erklerin tek bir kişide toplanması istibdat yaratmaktadır.[3] Günümüzde diktatörlük rejimine örnek gösterilebilecek bir ülke bulunmamaktadır.

Monarşi, kuvvetler birliği modellerinden biridir. Monarşide yasama ve yürütme erkleri yürütmede toplanmıştır. Diktatörlükten farklı olarak yönetim yetkisine sahip padişah, hakan, kral veya hükümdar bakımından önceden belirlenmiş kurallar vardır. Diktatörlükte ise önceden belirlenmiş kurallar bulunmamaktadır, yönetim tek kişinin inisiyatifine bırakılmıştır.

Meclis Hükümeti Sistemi kuvvetler birliği modellerinden biridir. Ancak bu modelde yasama ve yürütme yasamada toplanmıştır. Egemenliği kullanma yetkisi yasamanın tekelindedir. Bu hükümet sisteminde yürütme yasamadan doğmuştur ve yasama yürütmenin üzerinde hakimiyet sahibidir.

Kuvvetler ayrılığı hükümet sistemleri ise başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve yarı başkanlık sisteminden oluşmaktadır. Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme erkleri sert bir şekilde birbirinden ayrılmaktadır. Burada sert ayrılık ile bahsedilen yasama ve yürütme erkleri arasında kopukluk olması değildir[4], asıl anlatılmak istenen bu erklerin birbirlerinin hukuki varlıklarını sonlandırmaya yönelik mekanizmaların bulunmamasıdır. Kuvvetler ayrılığı sistemlerinden olan parlamenter sistemde yasama ve yürütme erkleri birbirinden yumuşak şekilde ayrılmıştır.[5] Bir kimsenin hem yasamada hem yürütmede yer alması mümkündür. Ayrıca parlamenter sistemde yasama ve yürütme erkleri birbirlerinin hukuki varlıklarına son verebilmektedir. Parlamenter sistemde yürütme iki başlıdır. Bir tarafta siyasi açıdan sorumsuz cumhurbaşkanı vardır, diğer tarafta ise siyasi açıdan sorumlu başbakan ve bakanlar kurulu vardır. Yarı başkanlık sistemi ise başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin karışımıdır. Yarı başkanlık sisteminde yürütme organı parlamenter sistemde olduğu gibi iki başlıdır, ancak yarı başkanlık sisteminde cumhurbaşkanı halk tarafından seçilir. Bu özelliği ile de başkanlık sistemiyle benzerlik taşımaktadır.

---

[2] Kubalı, H. Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1971, s. 366.

[3] Özbudun, E. Türk Anayasa Hukuku, Yetkin, Ankara 2005, s. 181.

[4] Başgil, A.F., Esas Teşkilat Hukuku, Baha Matbaası, İstanbul 1960, s. 318

[5] Kubalı, s. 371-385

I. 2017 ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

A. 2017 Anayasa Değişikliklerinin Öncesindeki Sürece İlişkin Genel Açıklamalar

Türkiye Anayasacılık tarihi incelendiğinde 1961 Anayasası ile birlikte kuvvetler ayrılığı modellerinden olan parlamenter sistem tam anlamıyla uygulanmaya başlamıştır. 1982 Anayasası da parlamenter rejimi benimsemiştir. Ancak 2007 ve 2017 değişikleri ile birlikte hükümet sistemi ile ilgili yenilikler yapılmış ve parlamenter sistemden kopmalar yaşanmıştır. 2007'de o dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin bitmesini müteakip yaşanan kriz sonucu anayasal değişikliklere gidilmiştir. Zira Cumhurbaşkanının pasif nitelikte olması ve sembolik yetkilere haiz olmasının sistemsel kriz yarattığı düşünülmüştür. Bu nedenle 2007 Anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanına sembolik yetkiler dışında yetkiler verilmiş ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçileceği kararlaştırılmıştır.[6] Bu değişiklikle parlamenter rejimden kopma başlamış ve başkanlık sistemine yaklaşılmıştır. Bu nedenle 2007 anayasa değişikliklerinden itibaren 2017 Anayasa değişikliklerine kadar ülkemizde yarı başkanlık hükümet sisteminin uygulandığını düşünen yazarlar çoğunluktadır.[7]

2007 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri sistemsel krizi tam anlamıyla çözememiştir. Zira 2014 yılında o dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu ile Cumhurbaşkanı arasında yaşanan gerilim, yeniden yaşanacak krizlere işaret etmekteydi. Bu nedenle 2007 Anayasa değişikliği ile güçlendirilen hükümet sistemi modelinin de yeterli olmadığı kanısına varıldı ve 2017 yılında yeni bir Anayasa değişikliğine ihtiyaç duyuldu. Bu husus 2017 Anayasa değişikliğinin gerekçesinde şu şekilde belirtilmiştir.

"Hükümet sistemini bütüncül bir yaklaşımla ele almayı engelleyen sosyal ve siyasî şartlar ve gelişmeler, sonuçta bir sistem karmaşasına yol açmıştır. Sistemin işleyişinde sorunlar doğurması kaçınılmaz olan bu karmaşanın aşılması hükümet sisteminde esaslı bir anayasa değişikliği zaruretini ortaya çıkartmıştır."[8]

2007 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri ile Cumhurbaşkanının yetkileri artırılmış, siyasi sorumluluğu olan ve aktif şekilde yönetimde yer alan Başbakan, Cumhurbaşkanı ile birlikte uyumlu bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Ancak aradaki uyumun yok olma ihtimali durumunda sistemin bir çıkmaza sürüklenecek olması 2017 Anayasa değişikliklerini zorunlu hale getirmişti.

---

[6] İba Ş., Anayasa Hukuku ve Siyasî Kurumlar, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 108

[7] Korkmaz T., Hükümet Sistemleri ve Türkiye Üzerine Bir Analiz s. 54,55

[8] Türkiye Büyük Millet Meclisi Resmî İnternet Sitesi: http://www2.tbmm.gov.tr/d26/2/2-1504.pdf

B. 2017 Anayasa Değişiklikleri Sonrası Hükümet Sistemi

Ülkemizde 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandum ile kabul edilen ve 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimler sonucunda fiili şekilde uygulanmaya başlayan Anayasa değişiklikleriyle hükümet modeli değişmiştir. Türkiye'ye özgü bir hükümet modeli olan Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. Bu hükümet sisteminde yasama ve yürütme birbirinden sert bir şekilde ayrılmıştır. Bu nedenle bazı yazarlar bu hükümet modelini "Türk Tipi Başkanlık Sistemi" olarak da nitelendirmiştir.

2017 Anayasa değişikliklerine kadar yürütme Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından paylaşıldığından iki başlıydı. Ancak Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte Bakanlar Kurulu kaldırılmış ve yürütme tek başlı hale getirilmiştir. Öyle ki Anayasanın 104'üncü maddesinde;

"Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Bu sıfatla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir." olarak belirtilmişken söz konusu madde,

"Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir.
Cumhurbaşkanı, Devlet başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını temin eder." şeklinde değiştirilmiştir.

2017 Anayasa değişiklikleriyle Başbakan ve Bakanlar Kurulu kaldırıldığından tüzük, gensoru, kanun tasarısı ve kanun hükmünde kararnameler de hayatımızdan çıkmıştır. Cumhurbaşkanı tarafından seçilen bakanların Meclis tarafından güvenoyu alması gerekmemektedir. Zira egemenliğin kaynağını halktan alan, halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanının seçtiği hükümetin meşruiyet sorunu bulunmamaktadır.[9]

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama organı tek meclisli yapıya sahiptir. 2017 öncesi parlamenter sistemde olduğu gibi Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de tek meclisli yapı tercih edilmiştir. 2017 Anayasa değişiklikleriyle demokratik katılımı artırmak amacıyla milletvekili seçilme yeterliliği ve koşullarında değişiklik yapılmıştır.

Ayrıca Cumhurbaşkanı ve meclisin görev süresi beş yıl olarak eşitlenmiş ve seçim günü aynı gün olarak belirlenmiştir. Bu düzenleme ile benzer siyasi eğilime sahip kişiler seçileceği ve yasama ile yürütmenin uyumlu bir şekilde çalışacağı öngörülmüştür.

[9] Fidan, 2010 s. 33

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama ve yürütme karşılıklı olarak birbirlerini feshedebilmektedir. Cumhurbaşkanı, TBMM seçimlerinin yenilenmesine herhangi bir şart olmaksızın tek başına karar verebilecektir. Ancak Cumhurbaşkanının tek başına TBMM'nin feshine karar vermesi kendisini de feshetmesi anlamına gelecektir. TBMM de seçimlerin yenilenmesine üye tam sayısının 3/5'i ile karar verebilecektir. Böylece meclis hem kendisini hem de Cumhurbaşkanını feshedecektir. İlk bakışta yasama ve yürütme açısından dengenin sağlandığı düşünülmekte ise de; burada yürütmenin yasama karşısında daha güçlü hale getirildiği açıktır. Zira Cumhurbaşkanı hiçbir şart aramaksızın tek başına seçimlerin yenilenmesine karar verebiliyorken, meclisin seçimlerin yenilenmesine karar verebilmesi için nitelikli çoğunluğun sağlaması gerekmektedir. 2017 Anayasa değişiklikleriyle Cumhurbaşkanının Yüce Divanda yargılanması için TBMM'de teklif yeter sayısı artırılmış (1/3'den salt çoğunluğa çıkarılmış), soruşturma açılması için gereken yeter sayısı azaltılmıştır. (3/4'den 3/5'e düşürülmüştür) Ancak 2017 öncesinde Cumhurbaşkanı Yüce Divan'da sadece vatana ihanet suçundan yargılanabiliyorken 2017 değişiklikleriyle Cumhurbaşkanı görev süresi devam ederken işlediği tüm suçlardan dolayı görev süresi bittikten sonra dahi sadece Anayasa Mahkemesi tarafından Yüce Divan sıfatıyla yargılanabilecektir.

Cumhurbaşkanının kanunları veto yetkisi yeni hükümet sisteminde de devam etmektedir. Ancak yapılan değişiklikle Cumhurbaşkanı tarafından veto edilen kanunun tekrardan Cumhurbaşkanının önüne gelebilmesi için meclis üye tam sayısının salt çoğunluğu tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. Bu düzenleme yürütmeyi yasama karşısında daha güçlü bir konuma yükseltmiştir.

Yargı bağımsızlığı yeni hükümet sisteminde korunmuştur. Zira yapılan değişiklikler yargı alanında salt yargı organlarının adları, üye sayısı, üyelik kıstaslarına ilişkin olmuştur.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi genel olarak değerlendirildiğinde; yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının korunduğu, yasama ve yürütme erklerinin sert bir şekilde birbirinden ayrıldığı, yasama ve yürütme erklerinin birbirlerini feshetme prosedürü ile dengenin sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanının, Cumhurbaşkanı yardımcılarını, bakanları, üst kademe yöneticilerini tek başına atayıp görevine son vereceği ve Anayasa Mahkemesi üyelerinin çoğunu tek başına atayacağı düzenlenmiştir.

2017 Anayasa değişiklikleriyle bütçe konusunda da değişikliklere gidilmiştir. Bilindiği üzere bütçe hem parlamenter rejimde hem de başkanlık sisteminde yasamanın yürütmeyi denetleyip köşeye sıkıştıracağı bir araçtır. 2017 Anayasa değişikleriyle Anayasanın 161. Maddesine *"Bütçe kanununun süresinde yürürlüğe konulamaması halinde, geçici bütçe kanunu çıkarılır. Geçici bütçe kanununun da çıkarılamaması durumunda, yeni bütçe kanunu*

kabul edilinceye kadar bir önceki yılın bütçesi yeniden değerleme oranına göre artırılarak uygulanır" şeklinde ekleme yapılmıştır. Bu düzenleme ile meclisin bütçe ile Cumhurbaşkanını köşeye sıkıştırması artık mümkün olmayacaktır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Bakanlar Kurulu kaldırıldığı için kanun hükmünde kararnameler de hukuk sistemimizden çıkarılmıştır. Yeni sistemde bu boşluğu Cumhurbaşkanlığı kararnameleri doldurmuştur. Yeni Cumhurbaşkanlığı kararnameleri özellikleri açısından 2017 öncesindeki halinden tamamıyla farklılık arz etmektedir.

II. CUMHURBAŞKANLIĞI KARARNAMELERİ

A. 2017 Öncesi Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

1982 Anayasasının ilk halinde yürütmenin düzenleyici işlemleri; Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, kanun hükmünde kararname, tüzük ve yönetmeliklerden oluşuyordu.

Cumhurbaşkanlığı kararnamesi 2017 öncesi Anayasada yer alsa da yapılan Anayasa değişiklikleriyle tamamen farklı bir niteliğe bürünmüştür. Çünkü 1982 Anayasasıyla ilk kez kabul edilen Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Cumhurbaşkanının tek başına kullanacağı bir yetki olarak düzenlenmişti ve yargı denetimi dışında bırakılmıştı. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde konu sınırlaması vardı. Sadece Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin kuruluşu, teşkilat ve çalışma esasları, personel atama işlemleri düzenlenirdi. Bunun dışındaki konular Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemezdi. 2017 öncesinde de Cumhurbaşkanlığı kararnameleri doğrudan Anayasa'dan kaynaklanmaktaydı ve yürütmenin asli düzenleme yetkisi söz konusuydu.

B. 2017 Anayasa Değişiklikleri Sonrası Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

2017 Anayasa değişiklikleriyle birlikte Bakanlar Kurulu kaldırılmış ve tek başlı yürütme sistemine geçilmiştir. Bunun sonucu olarak da kanun hükmünde kararnameler de mülga olmuştur. Yürütme organındaki bu değişiklikler yürütme organının düzenleyici işlemlerinde de değişikliği beraberinde getirmiştir. Zira kanun hükmünde kararnameler ve tüzükler kaldırılmış, yürütmenin düzenleyici işlemleri Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ve yönetmelikten ibaret hale gelmiştir. Kanun hükmünde kararnamelerden farklı olarak olağan ve olağanüstü dönem bakımından geçerli olacak şekilde Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleme yapma yetkisi asli ve ilkel bir yetki olarak düzenlenmiştir. Ancak olağan dönem kanun hükmünde

kararnameleri türevsel nitelikteydi, yani yetki kanununa dayanmak zorundaydı. Ancak ister olağan dönemde ister olağanüstü dönemde çıkartılmış olsun Cumhurbaşkanlığı kararnameleri için yetki kanununa gerek bulunmamaktadır. Zira Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleme yapma yetkisi doğrudan Anayasadan kaynaklanan asli bir yetkidir.[10]

2017 Anayasa değişiklikleri sonrası Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Anayasanın 104/17. Maddesinde;

"Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hale gelir."

Anayasanın 119. Maddesinde ise;

"Olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, 104 üncü maddenin onyedinci fıkrasının ikinci cümlesinde belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Kanun hükmündeki bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır, aynı gün Meclis onayına sunulur.

Savaş ve mücbir sebeplerle Türkiye Büyük Millet Meclisinin toplanamaması hâli hariç olmak üzere; olağanüstü hal sırasında çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri üç ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülür ve karara bağlanır. Aksi halde olağanüstü hallerde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamesi kendiliğinden yürürlükten kalkar." Ş0eklinde belirtilmiştir.

Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin düzenlendiği Anayasa maddeleri göz önünde bulundurulduğunda olağan ve olağanüstü dönemde çıkartılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri olmak üzere ikili bir ayrım olduğu görülmektedir.

1. Olağan Dönem Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

[10] Keskinsoy, Ö. s. 477

a. Tanımı, Niteliği

Olağan dönem Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, kanunda düzenlenmemiş yürütme yetkisine ilişkin konularda doğrudan Anayasa'dan alınan yetkiye dayanarak çıkarılan düzenleyici işlemlerdir. Olağan dönem Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde yetki kanununa gerek yoktur. Zira dayanağını Anayasadan alır. Yürütmenin diğer düzenleyici işlemleri kanundan yetki alırken Cumhurbaşkanlığı kararnameleri doğrudan Anayasadan yetki almaktadır.

Yasama organı yetkisini Anayasadan alırken yürütme yetkisi kural olarak türevsel bir yetkidir. Yürütmenin kanuna dayanmadan düzenleyici işlemler yapması istisnadır.[11] Bu nedenle yasama organının yetkisi asli yetki iken yürütme organının yetkisine türevsel yetki denmektedir.[12] Anayasanın 8.maddesindeki *"Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı tarafından Anayasa'ya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir."* hükmü yürütme yetkisinin kural olarak türevsel bir yetki olduğunu göstermektedir.

2017 anayasa değişikliği ile yürütme yetkisinin sahibi Cumhurbaşkanına, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile yasama organı gibi asli düzenleme yetkisi verilmiştir.[13] Cumhurbaşkanlığı kararnameleri için yetki kanununa ihtiyaç duyulmaması yetkinin asli bir yetki olduğunu göstermektedir.[14]

b. Normlar Hiyerarşisindeki Yeri

Normlar hiyerarşisinde ilk sırada Anayasa ikinci sırada kanunlar yer almaktadır. Olağan dönem Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini normlar hiyerarşisinde kanunlarla aynı seviyede değerlendiren yazarlar olduğu gibi kanunların altında değerlendiren yazarlar da mevcuttur.

Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ilkel-asli düzenleme alanına sahiptir. Ancak kanunlar ile Cumhurbaşkanlığı kararnameleri farklı hükümler içerirse kanun uygulanır. Anayasaya göre kanunda düzenlenmiş konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin çıkarılması mümkün değildir. Ancak kanunlarda düzenlenmiş konularda eksik kalan hususlar için Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılmasında herhangi bir engel bulunmamaktadır. Aynı konuda sonradan çıkarılan kanun ile Cumhurbaşkanlığı kararnamesi mülga edilmiş olur. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri yalnızca Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenebilir.

---

[11] Arıkan, s. 37

[12] Turan G., Türk Pozitif Hukukunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlemleri, AÜSBF y., Ankara, 1965, s. 14

[13] Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, 17. B., s. 205

[14] Boztepe M., "2017 Yılı Anayasa Değişikliği Sonrası Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi", İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi D., C. 5, S. 1, Bahar 2018, s. 14.

Cumhurbaşkanlığı kararnameleri de kanunlar gibi ilkel-asli bir yetki niteliğinde olduğundan ve kanunlar gibi yalnızca Anayasa Mahkemesi tarafından denetlendiğinden kanunlarla aynı seviyede olduğu bazı yazarlarca düşünülmektedir. Ayrıca Anayasa koyucu, kanunlar ile Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin çelişmesi durumunda kanunların uygulanacağını ayrıca düzenlemiş olduğundan aynı seviyede olduğunu, eğer kanunların altında olsaydı zaten Anayasa koyucunun böyle bir hükme gerek duymayacağı savunulmaktadır.[15] Ayrıca kanunlarda olduğu gibi kararnameler açısından da yönetmelik çıkarılabiliyor olması bu görüşün diğer bir argümanıdır.

Doktrindeki hakim olan görüşe göre; Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin asli bir yetki niteliğinde olmasının kanunlarla aynı seviyede olduğunu göstermediğini[16], Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde konu sınırının olduğu ancak kanunlarda konu sınırının olmadığını, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile düzenlenmesi yasak olan konuların ayrıca belirtildiği ancak kanunlar için böyle bir şey olmadığını, kanunda açıkça düzenlenmiş konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin çıkarılamayacağını, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunların farklı hükümler içermesi durumunda kanunların uygulanacağını, aynı konuda kanun çıkarılması durumunda cumhurbaşkanlığı kararnamesinin hükümsüz kalacağını[17], Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile sadece sosyal hakların düzenlenebileceğini gerekçe gösterilerek Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin normlar hiyerarşisinde kanunların altında olduğu savunulmaktadır. Sonuç olarak Anayasa koyucunun Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile kanunları eşit görseydi kanun hükmünde kararnamelerde olduğu gibi Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle de kanun hükmünü değiştirme veya ortadan kaldırma yetkisinin tanınacağı düşünülmektedir.[18]

c. Konusu

Cumhurbaşkanlığı kararnameleri yürütme yetkisine ilişkin konularda çıkartılabilir. Yürütme yetkisinden kasıt yasama ve yargı dışındaki alanlardır. Anayasa, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine konu bakımından bazı sınırlar getirmiştir. Bunlar şu şekildedir;

Temel hak ve ödevlerden sadece sosyal ve ekonomik haklar Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenebilir. Kişinin hak ve ödevleri ile siyasi haklar cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenemez.

Münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda herhangi bir kanun bulunmasa da Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz.

---

[15] Atar Y., Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinin Hukuki Rejimi ve Anayasallık Denetimi s.243

[16] Keskinsoy, s. 490

[17] Özbudun, s. 250

[18] Akyılmaz, 2017 Anayasa Değişiklerine Göre Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri s. 200

Bütçe yalnızca kanunla düzenlenebilir. Bütçenin Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmesi mümkün değildir.

Kanunda açıkça düzenlenmiş konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi düzenlenemez.

Anayasa m.123/3'e göre kamu tüzel kişiliğinin Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kurulması mümkündür. Zira Anayasa koyucu bu konunun hem kanun hem de Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenebileceğini açıkça belirtmiştir.

"*Kamu tüzelkişiliği, kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur."*

Münhasıran Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleneceği öngörülen hususların olup olmadığı doktrinde tartışmalıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Anayasada münhasıran Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleneceğine dair herhangi bir düzenleme yer almamaktadır. Ancak Anayasadaki bazı hükümler incelendiğinde doktrindeki bazı yazarlar tarafından Anayasa koyucunun iradesinin münhasıran Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenecek alanının olduğu savunulmaktadır.

Anayasa m.106/11;

"Bakanlıkların kurulması, kaldırılması, görevleri ve yetkileri, teşkilat yapısı ile merkez ve taşra teşkilatlarının kurulması Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir."

Anayasa m.108/4;

"*Devlet Denetleme Kurulunun işleyişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük işleri, Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir."*

Anayasa m.118/6;

"*Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevleri Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir."*

Anayasa m. 104/9;

"Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenir."

Yukarıda belirtilen hükümler incelendiğinde ilgili konuların Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleneceğinin belirtildiği dikkat çekicidir. İlgili konuların kanunla düzenlenmesinin önünde bir engel var mıdır? Bu konular mahfuz yetki gereği sadece Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile mi düzenlenecektir?

Öncelikle ifade etmek gerekir ki Cumhurbaşkanlığı kararnameleri için mahfuz düzenleme alanının kabulü, yasama yetkisinin genelliği ilkesinin

ihlali anlamına gelecektir. Anayasa Mahkemesinin eski içtihatları da bu yöndedir.[19]

Anayasa m.104'de Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmiş bir konuda kanun çıkartılması durumunda Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin mülga olacağı açıkça düzenlendiğinden Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin mahfuz alanından söz etmek imkansız hale geldiği belirtilmektedir.[20]

Kuzu'ya göre Başkan ile Meclis arasında bir zıtlaşmanın olması halinde sorunların çözümünün sağlanması amacıyla Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi uygulaması getirilmiştir. Fakat Cumhurbaşkanlığı Kararnameleriyle düzenlenmiş bir konuda kanun çıkarılması halinde artık o Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi hükümsüz hale gelecektir.[21]

Gözler ise Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin mahfuz düzenleme alanının olduğu görüşündedir. Zira Anayasa koyucunun "düzenlenebilir" yerine "düzenlenir" ifadesini kullanmasının mahfuz alana işaret olduğunu savunmaktadır.[22]

Anayasa metninin lafzından hareket edilecek olursa yukarıda bahsedilen hükümlerin mahfuz alan olması amaçlanmış olsaydı bunun açıkça "Ancak veya sadece Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenebilir" şeklinde belirtilmiş olması gerekirdi.[23] Böyle bir ifade yer almazken Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin mahfuz alanı olduğundan söz etmek zorlama bir çıkarım olacaktır. Zira kural yasama yetkisinin genelliğidir ve bu nedenle mahfuz alana ilişkin istisnanın açıkça belirtilmiş olması gerekmektedir.

d. Şekli

Cumhurbaşkanlığı kararnamesi Cumhurbaşkanı tarafından düzenlenir ve Resmi Gazetede yayımlandığı gün yürürlüğe girer. Yürürlük tarihinin ileri bir tarih olarak belirtilmesi de mümkündür.

e. Yargısal Denetim

Anayasa m.148'e göre Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yargısal denetimi Anayasa Mahkemesi tarafından şekil ve esas açısından incelenerek yapılmaktadır. Her ne kadar yürütme işlemi de olsa denetlemesi Anayasa Mahkemesi tarafından yapılmaktadır.

---

[19] YM, E. 2012/96, K. 2012/206, 27/12/2012; RG, Sayı 28657, Tarih 25/5/2013

[20] Tanör/Yüzbaşıoğlu, s. 438

[21] Kuzu, Her Yönü İle Başkanlık Sistemi Yeni Cumhurbaşkanlığı Modelimiz, s. 173

[22] Gözler, s. 888

[23] Ardıçoğlu, s. 38, 44.

Anayasa Mahkemesi kararları geriye yürümediğinden Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesine dayanılarak daha önce yapılan işlemler geçerliliğini sürdürür.

Anayasa Mahkemesi somut ve soyut norm denetimi ile cumhurbaşkanlığı kararnamelerini denetlemektedir. Soyut norm denetimi için başvuruda bulunabilecekler Anayasa m.150'ye göre Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisinde en fazla üyeye sahip iki siyasi parti grubu ve üye tamsayısının en az beşte biri tutarındaki üyelerdir. Soyut norm denetiminde hem şekil hem de esas bakımından inceleme için başvurma süresi Resmi Gazetede yayınlanma tarihinden itibaren 60 gündür.

Somut norm denetiminde yalnızca esas bakımından inceleme için görülmekte olan davanın mahkeme üyeleri veya taraflar başvuruda bulunabilmektedir. Anayasa m.152'de *"Bir davaya bakmakta olan mahkeme, uygulanacak bir kanun veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin hükümlerini Anayasaya aykırı görürse veya taraflardan birinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasının ciddi olduğu kanısına varırsa, Anayasa Mahkemesinin bu konuda vereceği karara kadar davayı geri bırakır."* şeklinde belirtilmiştir.

Mahkeme, görülmekte olan dava konusu ile ilgili hem kanun hem de Cumhurbaşkanlığı kararnamesi mevcutsa direkt olarak kanunu uygulayarak mı karar verecektir, yoksa Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne somut norm denetimi kapsamında başvuru yaparak sonucu müteakip davayla ilgili hüküm mü kuracaktır? Bu durum henüz yaşanmış olmadığından net olarak cevap vermek mümkün değildir. Ancak şu an meclis çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı benzer siyasi görüşlerden olduğundan böyle bir aksaklık yaşanmamıştır. Bu konunun Anayasada açıkça düzenlenmemesi bu konuda yaşanacak olası bir sorunun ne şekilde çözüleceğine ilişkin soru işaretleri doğurmaktadır.

2. Olağanüstü Hal Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri

a. Tanımı, Niteliği, Yapılış Usulü

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Anayasanın 119'uncu maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır.

"Cumhurbaşkanı; savaş, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddî şekilde bozulması, tabiî afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir. Olağanüstü hal

ilanı kararı, verildiği gün Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur."

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini yapma yetkisi Cumhurbaşkanına aittir. Bu yetki doğrudan Anayasanın tanıdığı asli bir yetkidir. Bu nedenle yetki kanuna gerek yoktur.[24]

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kanunla eşdeğer olduğu Anayasanın 119/6'ıncı fıkrasında açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kanuna uygun olma zorunluluğu bulunmamaktadır.

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Cumhurbaşkanı tarafından Resmi Gazetede yayımlanır. Yayımlandığı an TBMM onayına sunulması gerekmektedir. Savaş ve mücbir sebeplerle TBMM'nin toplanamaması hâli hariç çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri TBMM'de üç ay içinde görüşülmek zorundadır. Aksi halde olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yürürlükten kalkar. Meclisin, olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamesi önüne geldikten sonra iki seçeneği bulunmaktadır. Ya onaylar ya da reddeder. Olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamelerinde olduğu gibi değiştirerek onaylama[25] seçeneği bulunmamaktadır.[26]

b. Sebep, Konu, Süre ve Yer Bakımından Sınırları

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri için Anayasanın 119'uncu maddesinde düzenlenen sebeplerden en az birinin bulunması gerekmektedir. Bu sebeplerden dolayı her şeyden önce olağanüstü halin ilan edilmesi gerekmektedir. Maddede bahsedilen sebepler olsa dahi olağanüstü hal ilan edilmediyse olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin çıkarılması mümkün olmayacaktır.

Olağanüstü hal ilan edilen konularda olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin çıkarılması gerekmektedir. Konu dışına çıkılması mümkün değildir.

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile temel hak ve ödevlerin tamamı düzenlenebilir, kısmen ya da tamamen durdurulabilir. Ancak Anayasanın 15'inci maddesindeki sınırlamalar olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamesi için de geçerlidir. Velhasıl milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemeli, düzenleme ölçülülük

---

[24] Boztepe, s. 19-20

[25] 2017 tarihli Anayasa değişikliği öncesi Anayasa m. 91/9: "Değiştirilerek kabul edilen kararnamelerin değiştirilmiş hükümleri, bu değişikliklerin Resmi Gazetede yayımlandığı gün yürürlüğe girer."

[26] Gözler, Kemal s.906

ilkesine uygun olmalı ve çekirdek alana dokunulmamalıdır. Çekirdek alan Anayasanın 15'inci maddesinde şu şekilde belirtilmiştir.

"Savaş, seferberlik (...)[1] veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.[1]

Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler (...)[2] dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz."

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yer bakımından uygulanmasında esas alınacak unsur olağanüstü halin ilan edildiği bölgeye göre değişmektedir. Tüm Türkiye'de ilan edilmişse olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ülke genelinde uygulanır.

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamesi yalnızca olağanüstü hal süresince uygulanmak üzere çıkarılır. Olağanüstü hal ortadan kalktıktan sonra uygulama alanı bulamazlar. Bunun bir sonucu olarak, tıpkı olağanüstü dönem kanun hükmünde kararnameleri gibi olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile de olağanüstü hal döneminin dışında kanunlarda değişiklik yapılamaz.

c. Yargısal Denetim

Anayasanın 148/1'inci maddesine göre olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenemez.

"Ancak, olağanüstü hallerde (...)[2] ve savaş hallerinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılamaz."

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnameleri TBMM tarafından onaylandıktan sonra kanuna dönüşürler. Kanuna dönüşmelerini müteakip kanunlar gibi Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine taşınabilir.

SONUÇ

2017 Anayasa değişiklikleriyle birlikte yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına verilmiştir. Yürütme monist bir yapıya dönüşmüştür. Bakanlar Kurulu kaldırıldığından kanun hükmünde kararnameler de mülga

olmuştur. Bu hususta meydana gelen boşluk Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile giderilmiştir. Zira yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanına ait olması ile birlikte hızlı karar alma mekanizmasının varlığına ihtiyaç duyulmuştur. Yeni bir hükümet modeli olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte siyasette aktif rol alan, yetkileri artırılmış Cumhurbaşkanının, yürütmeyle ilgili tek başına asli yetkiyle düzenleme yapabilmesi gerekli görülmüştür.

Olağan dönemde çıkartılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin kanunla düzenlenen konularda çıkarılamaması, Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenen konularda sonradan kanun çıkması durumunda Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin hükümsüz hale gelmesi, Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle temel hak ve ödevlerden sadece ekonomik ve sosyal hakların düzenlenebilmesi, kanuna aykırı olarak düzenleme yapılamaması olağan dönem Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini normlar hiyerarşisinde kanunların altında olduğunu göstermektedir.

Olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinde yetki kanununa gerek duyulmamıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenmesi de mümkün değildir. Denetleme yetkisi yalnızca TBMM'ye aittir. Bu durum ise olağanüstü hal Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini normlar hiyerarşisinde kanunların üstüne taşımaktadır.

Anayasanın 8'inci maddesinde düzenlenen yürütmenin kanuniliği ilkesine göre yürütme yetkisi ve görevinin kanunlara uygun olarak kullanılması gerekmektedir. Cumhurbaşkanı tarafından Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin ilkelden düzenlenmesi yürütmenin kanuniliği ilkesine getirilmiş bir istisnadır.

Anayasanın 7'nci maddesinde yasama yetkisinin devredilmezliği *"Yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisinindir. Bu yetki devredilemez."* şeklinde ifade edilmiştir. Kanun hükmünde kararnameler için TBMM Bakanlar Kuruluna yetki vererek yasama yetkisinin devredilmezliği ilkesine istisna oluşturmaktaydı. Ancak hem olağan hem de olağanüstü dönemde çıkartılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerinde yetki kanununa ihtiyaç yoktur. Zira Cumhurbaşkanı, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarma yetkisini doğrudan Anayasadan almaktadır. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığı kararnameleri yasama yetkisinin devredilmezliğine istisna oluşturmamaktadır.

Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin mahfuz alanının olup olmadığına yönelik tartışmalar aynı zamanda yasamanın genelliği ilkesine bir istisna getirilip getirilmediğine de yanıt olacaktır. Açıkça Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenleneceği belirtilen (Anayasa m. 104/9, 106/11., 108/4. ve 118/6) maddelerine dayanarak Cumhurbaşkanlığı kararnamesinin mahfuz alanı olduğu görüşüne katılmak mümkün değildir. Zira Anayasa koyucunun açıkça sadece Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenleneceği belirtilmediği halde mahfuz alan olarak nitelendirmek zorlama bir çıkarım olacaktır.

Kanaatimizce mahfuz alan ile ilgili açık, net bir ifade bulunmadığından Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin mahfuz alanından söz edilemez. Bu nedenle yasamanın genelliği ilkesinin ihlali söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Özbudun, E. Türk Anayasa Hukuku, Ankara, Yetkin Yayınevi, 2020

Okşar, M. Yürütme Erkinin Üstünlüğü, 2019

Kuzu, Her Yönü İle Başkanlık Sistemi Yeni Cumhurbaşkanlığı Modelimiz, 2016

Erdal O., "Türkiye'nin Başkanlık veya Yarı-Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli midir?", in Başkanlık Sistemi, (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını, 2005)

Başgil, A.: Esas Teşkilat Hukuku, Baha Matbaası, İstanbul 1960

İba Ş., Anayasa Hukuku ve Siyasî Kurumlar, Turhan Kitabevi, Ankara 2008

Korkmaz T., Hükümet Sistemleri ve Türkiye Üzerine Bir Analiz, 2016

Türkiye Büyük Millet Meclisi Resmî İnternet Sitesi: http://www2.tbmm.gov.tr/d26/2/2-1504.pdf

Keskinsoy Ö., Türk Anayasa Hukuku, 2018

Gözler K., Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 2020

Teziç E.,Anayasa Hukuku, 2021

Ardıçoğlu, M. Arttuk Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Ankara Barosu Dergisi, Cilt 75, Sayı 3, Ankara, Ankara Barosu Yayını, 2017

Söyler Y., 2018, Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, Ankara

Tunç H., 2018 Türk Anayasa Hukuku, Ankara, Gazi Kitapevi

Cumhuriyet Dönemi Türk Kütüphaneciliği: Bir Asra Sığanlara Genel Bakış

Mehmet Ali AKKAYA[1]

1- Prof. Dr.; İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. mali7akkaya@gmail.com ORCID No: 0000-0003-2496-7315

ÖZET

Bir asrı geride bırakan Türkiye Cumhuriyeti, büyük çalkantılarla geçen 20'inci yüzyılın ilk çeyreğinde, tüm dünyada şaşkınlık ve hayranlık uyandıran ulusal bir bağımsızlık mücadelesinin nişanesidir. Sosyal, kültürel, politik ve ekonomik açıdan geri dönüşü olmayan başka bir yola girişin ilk adımı olan Cumhuriyet, şüphesiz en önemli bakiyesini her şeye rağmen halefi olduğu Osmanlı İmparatorluğu'dur. Söz konusu bakiyenin sürekliliğinin en doğal olduğu habitat ise bireylerin topluma dönüşmesini ve ortak kaygılarla ortak hareket etmesini, bu sayede de topluma dönüşmesini sağlayan kültür iklimidir. Yüzlerce yıllık birikimin bir ürünü olan bu kültür ikliminin yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bünyesine uyumlu hale getirilmesi çabası, en az Kurtuluş Savaşı kadar güç, zorlu ve topyekûn bir mücadeleyi gerektirmiştir. Kültürel sürekliliğin sağlanması noktasında, kültürel birikimin eğitimle bütünleşmesinin sağlanması belirleyici bir öneme sahiptir. Bu noktada sürece toplumsal kültür kurumu olarak tanımlanan ve aralarında kütüphanelerle birlikte diğer bilgi merkezlerinin de yer aldığı aktörler dâhil olur. Toplumsal kültür kurumlarının örgün eğitim kurumlarının yanı sıra, yaygın eğitim kurumları ile de olan organik bağı ve iş birliği kabiliyeti, bu türden organizasyonları birey ve toplumun kültürel iklimi ile bu iklimin sürekliliği açısından bir adım öne çıkarmaktadır. Bu çalışmada, toplumların devlet olma sınırlarının ötesinde bir süreci işaret eden ve geçmiş-bugün-gelecek denkleminin oluşmasını sağlayan kültür ikliminin önemli taşıyıcılarında biri olan kütüphanelerin ve kütüphaneciliğin Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılındaki evrimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Cumhuriyet'e miras kalan son döneminden başlayarak konunun çok boyutlu olarak ele alındığı çalışmada, Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğine ilişkin genel bir portre ortaya konulması hedeflenmiştir. İçeriğinin güncel ve kapsayıcı yanı ile ulusal literatürdeki benzerlerinden ayrılan çalışmada genel olarak betimleme yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmanın, gelecekte farklı açılardan ve daha fazla tartışılacağı öngörülen Cumhuriyet'in ilk yüzyılına bilimsel literatür açısından farklı bir pencere açmak adına anlamlı olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler – Türkiye Cumhuriyeti, yüzüncü yıl, kütüphanecilik, kütüphanecilik bilimi, Türk kütüphaneciliği

GİRİŞ

İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran belirleyici özelliklerden biri, her türlü yapıp etmesini farklı amaçlarla da olsa biriktirme ve yarınlara aktarma gereksinimi, hatta arzusudur. Bu insana ait özgünlük, Türk Dil Kurumu sözlüklerinde "tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün

maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü" (Güncel Türkçe Sözlük, 2024) şeklinde tanımlanan kültürün de çıkış noktasını oluşturur. Söz konusu birikim, insanın önceki kuşaklardan kalan yapıntılar, mallar, teknik süreçler, fikirler, alışkanlıklar ve diğer tüm değerlerinin bütünüdür (Burke, 2021: 44). Bu bütünü daha kolay görünür ve aktarılır kılan en önemli kolaylaştırıcılar ise tarih sahnesinde vücut bulmuş medeniyetler ve devletler olmuştur. Dünyanın medeniyetler silsilesinin ve kültür ikliminin en verimli coğrafyalarından biri olan Anadolu, tarih boyunca bu devletlerin en görkemlilerinin bir bölümüne ev sahipliği yapmıştır. Zamansız uygarlıklar sahnesi olarak nitelenebilecek Anadolu'nun son başrol oyuncusu ise kuruluşunun ilk yüzyılını geride bırakan Türkiye Cumhuriyeti'dir (Akkaya, 2023: 8-9).

Genç Cumhuriyetin kurucusu ve yol göstericisi olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, yeni Türk devletinin bireysel, toplumsal, kurumsal, örgütsel ve devlet düzeyinde yönetimsel açıdan tarih sahnesinde kalıcı bir yer edinebilmenin önemine dikkat çekmiştir. Uzun erim gerektiren bu çabanın, neredeyse tüm dünyaya karşı verilen bağımsızlık mücadelesinden daha zorlu bir savaş olduğunu her fırsatta dile getirmiş, toplumda bu yönde bir farkındalık yaratmaya özen göstermiştir. Yine Atatürk'ün ifadesiyle, aslında toplumsal boyutta bütüncül bir kimlik yenilenmesi anlamına gelen bu değişimin, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin "başarılması gereken" öncelikli alanların biri olan eğitim (Atatürk, 2011) olmadan başarıyla gerçekleşmesi mümkün değildir. Söz konusu eğitim ise ancak örgün eğitimin yanı sıra, aralarında kütüphanelerin de yer aldığı yaygın eğitim kurumlarının da sürece dâhil edilmesiyle kalıcı çıktıların üretim aracına dönüşebilir. Zira özellikle yaygın eğitim kurumlarının neredeyse tamamı aynı zamanda toplumsal kültür kurumlarıdır ve toplumsal boyutta bir kimlik yenilenmesi paydaşların, insan kalabalıklarını topluma dönüştüren kültür ortaklığında buluşmasını gerektirir.

Bu çalışmada, kültür kurumu olmanın yanında, yaygın eğitim kurumu kimliği ile de toplumsal sorumluluk üstlenen kütüphaneler ve kütüphaneciliğin bir asrı geride bırakan Cumhuriyet dönemi farklı yönleri, paydaşları ve boyutlarıyla ortaya konulmuştur. Belirlenen sınırlılıklar bağlamında çalışmada, bilginin yalnız bilime dönüşmesi sürecinin önemli araçlarından biri olmakla kalmayıp, bireysel ve toplumsal anlamda bilgiye erişime ve kullanma sürecinin en etkin aktörlerinden biri olan kütüphanelerin ve kütüphaneciliğin, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılındaki gelişiminin ana hatları ile serimlenmesi amaçlanmıştır. Söz konusu amaç doğrultusunda, Cumhuriyetle birlikte Türkiye'de kütüphanecilik alanında yaşananlar, bir mesleğe dönüşme süreci, örgün eğitim sistematiğinin içine taşınması, nitelik ve nicelik olarak değişimi ve bir bilim dalına dönüşümü ortaya konulmuştur. Çalışmada, Cumhuriyet dönemi Türk kütüphaneciliğinin yüz yıllık bir dengelemi çıkarılmıştır. Cumhuriyet döneminde kütüphane ve

kütüphanecilik adına ortaya konan ilk çabalar, kütüphanecilik eğitimi ve kütüphaneciliğin profesyonel bir mesleğe dönüşümü ile kütüphane türlerine de yansıyan kütüphaneciliğin nitel ve nicel değişimi, çalışma kapsamında ele alınan ve dengelemin içeriğini oluşturan ilgili alt başlıklar olarak kurgulanmıştır. Araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları dikkate alınarak, çalışmada söz konusu unsurların ayrıntısına değinilmemiş, sürecin Cumhuriyet dönemine odaklanılmıştır.

YENİ TÜRKİYE'DE KÜTÜPHANECİLİĞE DAİR İLK ADIMLAR

Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz 1923'te imzalanması ile mirasçısı olduğunu kabul ettiği Osmanlı Devletinin 700 yıllık tecrübesi, her türlü olumsuzluğa rağmen pek çok açıdan genç Cumhuriyetin en önemli bakiyesidir (Ortaylı, 2016: 175). Bu yadsınamaz gerçeklik, Türk kütüphaneciliği için de geçerlidir. İmparatorluktan Cumhuriyete, kimi yetersizlikleri ile birlikte önemli bir kütüphane kültürü miras kalmıştır (Akkaya, 2023: 9-12). Bu kültürün Mustafa Kemal Atatürk'ün vizyoner kimliği ile birleşmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kütüphane tarihi miladını adeta Kurtuluş Savaşı ile birlikte başlamasını sağlamıştır.

TBMM'nin açılışıyla başlayan yeni Türkiye'nin yeni tarihinde kütüphanecilik adına ilk adımın atılması için çok beklenilmemiştir. Meclisin açılmasından yaklaşık beş ay sonra Meclis bünyesinde bir kütüphane kurulması teklifi sunulur ve bu teklif, 29 Eylül 1920'de kabul edilir. Kısa sürede kuruluş çalışmalarına başlanan kütüphaneye "*Meclis-i Mebusan Kütüphanesi*" adı verilir (Anameriç, 2008: 488). Kurtuluş Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği sırada, Ankara'da 15-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında bizzat Atatürk'ün talimatıyla "Maarif Kongresi" düzenlenir. Atatürk'ün bilgi, bilim, eğitim ve kültüre verdiği değeri gösteren (Kapluhan, 2015: 123) en çarpıcı tarihsel tanıklıklardan biri olan bu etkinlikte, eğitimin bir parçası olarak kütüphanelere de değinilir. Yine Kurtuluş Savaşı esnasında, 1922 yılında Ankara'da kurulan "*Kütüphane-i Umumi*" (Sağlamtunç, 1994: 206; Soysal, 1998: 106), Cumhuriyet'in ilanından önce Türk kütüphanecilik tarihi adına atılmış bir diğer önemli adımdır. Tüm bu yaşananların topyekûn bir savaş sürerken gerçekleşmiş olması; eğitim ve kültürü önemseyen bir bakışın yönetimde olduğunu, liderliğini Atatürk'ün yaptığı bu yönetici kadronun, daha en başından kütüphaneleri eğitim ve kültürün temel destekçileri olarak algıladığını göstermektedir (Keseroğlu, 2013: 367). Bu özen, Cumhuriyetin ilanından sonra da kütüphaneciliğin farklı yönlerini kapsayacak biçimde yaygınlaştırılarak sürdürülmüştür (Akkaya, 2023: 13).

1924 yılında uygulamaya konan *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* (Öğretimde Birlik Yasası) gereği bir yandan tüm vakıf ve okullar Milli Eğitim Bakanlığı çatısı altında toplanırken, diğer yandan bazılarında kütüphaneler de bulunan vakıfları kamu malına dönüştürmüştür (Soysal, 1987: 21). 1925 yılında

yürürlüğe giren yasa ile tekke, türbe, zaviyelerin kapatılmasının ardından, buralarda birikmiş olan bütün yayınlar kütüphanelerde toplanacaktır. Kapatılan tekke ve türbelerdeki kitaplar İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi, Bursa'da Müze Kütüphanesi, Kastamonu'da Dar-ül Kariye, Konya'da Yusuf Ağa Kütüphanesi ve diğer illerde de ilde belirlenen kütüphanelerde toplanmaya başlanır. Kanuna göre, toplanan kitapların listeleri 15 gün içinde 2 nüsha olarak hazırlanıp bir nüshası merkeze gönderilecektir (Keseroğlu, 2019: 60-61).

Osmanlı Devleti'nin genç Cumhuriyete kalan kitap mirası, ağırlıklı olarak el yazması kitaplardır (Keseroğlu, 2013: 367). Türkiye Cumhuriyeti'nin yaklaşık 600 bin el yazması kitaba sahip olması (Sernikli, 2005: 35) anlamına gelen bu miras, aynı zamanda kütüphaneciliğin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki seyrini belirleyen faktörlerden biri olmuştur. Bu noktada ön plana çıkan husus, günümüzde "teknik işlem" olarak tanımlanan ve bir kitabın kütüphanede varlığının tespitinden kullanımına kadar olan aşamaları biçimleyen sürece ilişkin sistematik bir işleyişin uygulamaya konulmamış/konulamamış olmasıdır. 1909 yılında yayımlanan bir raporda; İstanbul'da 40'tan fazla "*umumi kütüphane*" olduğu, koleksiyonun herhangi bir teknik ya da yöntem olmaksızın yığınlar halinde depolarda tutulduğu, daha çok fihrist (alfabetik liste) şeklinde olan katalog kayıtlarının düzensiz, yanlış ve mantıksal hatalarla dolu olduğu belirtilmiştir (Ötüken, 1956'dan aktaran; Keseroğlu, 2013: 367). Benzer bir çaba, 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde vakıf kütüphaneleri özelinde de ortaya konulmuştur. Buna göre, *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin kabulünün ardından, 1884 yılında 69 vakıf kütüphanesinin 40 ciltlik bir basılı fihristi hazırlanmıştır (Sernikli, 2005: 31). Kitapların düzenlenmesi ve kullandırılmasına yönelik standart teknik bir sistemin ve yöntemin olmaması, kütüphanelerin kendilerine özgü ve daha çok kitap listesi olarak tanımlanabilecek kataloglar kullanmaları (Çavdar, 1995: 103-104), bu çalışmada da ortaya çıkan yalın gerçekliklerden biridir. Doğal olarak, kütüphaneler ve hizmetleri açısından bu konudaki mevcut tablo da Cumhuriyet'e miras kalmıştır.

1841 yılında British Library bünyesinde Panizzi ile başlayan modern kütüphane kataloğu çalışmalarının Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk yansıması, 1924 yılında yayımlanan "*Notlar ve Kütüphanelere Dâir Usûl-i Tasnif*" adlı çalışmadır. Celal Esat Arseven'in kaleme aldığı eserde, katalog kartlarının Osmanlı'da fihrist olarak hazırlanan kitap kataloglardan ayrıntılı yanları ve kitap tasniflerinin kurallara göre yapılmasının önemi özellikle Fransa'dan seçilen örnekler üzerinden açıklanmıştır (Sümbül, 2017: 65). Bu çalışma ile birlikte, bir kütüphane için ön koşul olan kataloglama ve sınıflama konusunda bilgiler verilmeye başlanır. Arseven, bu konudaki düşüncesini kitapta şu şekilde ifade etmiştir (Arseven, 1924: 3);

> "Nice mühim eserlere sahip kütüphanelerimiz var ki bugün istifade mümkün olmuyor. Çünkü fihristleri usul üzere tertip edilmiş değildir. Lüzumu olan bir kitabı veya bir bahsi aramak için senelerce vakit

kaybetmek lazım gelir. Düzenlenmemiş ve tasnif edilmemiş bir kütüphanenin varlığı ile yokluğu eşittir."

Ahmed Saffet'in çevirisini yaptığı ve "*Halk Kütüphanelerinin Sûret-i Te'sîsi ve Usûl-i İdâresi*" adıyla yayımlanan Paul Guyaş'ın danışma kaynağı niteliğindeki kitabı, Cumhuriyetin ilk yıllarında kütüphaneler ve teknik işlemler açısından ortaya konan bir diğer çabadır (Erünsal, 2002: 27). Kütüphanecilik eğitimi için yurtdışına gönderilen öğrencilerden biri olan Nebil Emirbuharioğlu'nun Türkiye'ye dönüşte çalışmaya başladığı Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinin dermesini "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Fihristi*" adıyla basılı katalog olarak yayımlaması (Emirbuharioğlu, 2004: 7) da Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğinde bu kapsamda atılan adımlardan biridir. Bu noktada üzerinde durulması gereken diğer bir husus, Öğretimde Birlik Yasası kapsamında belirlenen kütüphanelerde toplanan ve iki nüsha hazırlanması gereken kitapların listesidir. Listelerin merkeze gönderiminin büyük bir ciddiyetle takibinin yapılması ve bu listelerin tek biçim olması konusunda kılavuz hazırlanmıştır (Keseroğlu, 2013: 367). Sürecin söz konusu kılavuza uygun yürütülmesi zorunluluğunun 1921 yılında kurulan Maarif Vekâleti Kütüphaneler Müfettişliği tarafından güvence altına alınmasıdır (Akkaya, 2018: 106-107).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kütüphane kültüründe kendine özgü bir değeri olan Halkevi kütüphaneleri için hazırlanan kılavuz (1939), Adnan Ötüken tarafından yayımlanan *Bibliyotek Bilgisi ve Bibliyografi* başlıklı telif eser (1940), F. Ethem Karatay tarafından 1941 yılında hazırlanan Türkçe ilk kataloglama kitabı, Milli Kütüphane tarafından yayımlanan *Basma Eserleri Alfabetik Katalog Kaideleri* (1957) ile İsmet Parmaksızoğlu ve Aziz Berker tarafından hazırlanan "*Yazma ve Eski Basma Kitapların Tasnif ve Fişleme Kılavuzu*" ile "*İslam Dini İlimler Tasnif Cetveli*" başlıklı kaynak kitapların kamuya sunumu, Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğinde ön plana çıkan kataloglama ve tasnif çalışmalarından bazılarıdır (Baysal, 1973; Soysal, 1987; Alpay, 1990; Keseroğlu, 2019). Okul kütüphaneleri için hazırlanan ve 1961 yılında basılan *Kitap Kataloglama Kuralları* adlı eser (Keseroğlu, 2013: 368) de bu kapsamda değerlendirilebilir. Kataloglama kuralları konusunda ulusal ölçekte referans alınan ve kütüphaneciliğin Türkiye'de standartlaşması adına değerli katkılar sağlayan bir diğer çalışma da Hasan S. Keseroğlu'nun hazırladığı, ilk baskısını 1988 yılında yapan ve Anglo-Amerikan Kataloglama Kuralları-2'yi ele alan *Kataloglama Kuralları* adlı eserdir.

Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliği söz konusu olduğunda ayrı bir parantez açılmayı hak eden unsurlardan biri de uzman raporlarıdır. Yerli ve/veya yabancı uzmanlar tarafından hazırlanan raporlar, Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğinin gelişimi, öncelikler ve yönlendirilişin nedenlerini anlamada, doğrudan kütüphaneler konusu yanında eğitim ve kültür alanında atılacak adımların belirlenmesi adına da son derece önemlidir. 1924 John Dewey (ABD), 1925 Kühne (Almanya), 1927 Omer Buyse (Belçika), 1932

Albert Malche (İsviçre), 1933-1934 Bir grup uzman (ABD), 1934 Mis Parker (ABD), 1933-1938 P. Schwartz (Almanya) aralarında kütüphaneciliğin de yer aldığı bazı konularda görüşü alınan yabancı uzmanlardan bazılarıdır. Yerli uzmanlar arasında ismi ilk anılması gereken kişi ise Hamit Zübeyr Koşay'dır (Keseroğlu, 2018: 25-26).

Uzman görüşlerini alma konusunda ilk girişim olarak 1924 yılında ünlü eğitim filozofu John Dewey Türkiye'ye davet edilir. Dewey, eğitim konusunda biri ivedi birisi de ABD'ye döndükten sonra hazırlanan iki rapor sunar. İlk raporda, eğitim odaklı olarak okuryazar sayısının arttırılması, okuma alışkanlığının kazandırılması önceliklidir (Dewey, 1939: 4). İkinci raporunda eğitime doğrudan, dolaylı ve daha önemlisi kalıcı katkı için gezici kütüphanelerin kurulmasını, köy okulları içinde kurulacak kütüphanelerin halka da açılmasını önerir (Dewey, 1939: 12; Keseroğlu, 1989: 140-141).

Cumhuriyet döneminde kütüphaneciliği de ilgilendiren ilk yerli raporlar Hamit Zübeyr Koşay tarafından hazırlanır. Koşay, üç önemli (2 rapor, 1 yazı) raporunun ilkini *Maarif Vekaleti*'ne sunar (Keseroğlu, 2013: 373-374). Bu raporda öncelikle ülke genelinde kütüphane dağılımının dengesizliği, kütüphanelerdeki kitapların yararlanmadan çok müzelik özellikler taşıdığı, dillerinin ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça olduğu, bazı değerli kitapların yurtdışına kaçırıldığı, kütüphanelere kütüphanecilerin yetiştirilmesi gerektiği, yazmaların toplu kataloglarının hazırlanmasının önemi ve bir *Türkiye Bibliyografyası* hazırlanması gerektiği dile getirilir (Koşay, 1960: 36-40).

Türkiye'de kütüphanecilik konusunda da ilk çeviri kitap 1925 yılında yayımlanır. Bu kitaba "Başlangıç" yazısını yazan Koşay, 1924 yılında yürürlüğe giren *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* (Öğretimi Birleştirme Yasası)'na bağlı olarak belirli merkezlerde toplanan yayınların düzenlenmesi ve halk kütüphanelerinin kurulma işleminin yurt genelinde yaygınlaştırılması konusunu işler (Keseroğlu, 2018: 26). Koşay'ın aynı yıl hazırladığı "*Islahat Raporu*" ise, "kütüphanelerimizin derme açısından değerce yüksek, nitelikçe yetersiz oluşu ile başlar" (Soysal, 1987: 23-25). Kütüphane türleri ve bunların görevleri açıklanır. Bu rapora göre halk kütüphanelerinin amaçları halkı eğitmek, bilgi vermek, bilgiye karşı istek uyandırmak ve boş zamanları olumlu yönde değerlendirmek biçiminde belirlenir. Halk kütüphaneleri resmi eğitimin tamamlayıcısıdırlar ve yerel niteliklidirler (Keseroğlu, 2019: 63). Türk Ocakları gibi kültür ve eğitim kurumları ise özel araştırma kütüphaneleri ile halk kütüphaneleri arasında yer alırlar" (Keseroğlu, 1989: 143). Rapor, "Yeni Yönetim'e özgü kütüphane politikasına çekirdek olabilecek ve yarım yüzyılı geçkin bir dönem uygulamasını, yadsınılmaz oranda yönlendirmiş başlıca belge" (Soysal, 1987: 25) olarak değerlendirilir. Daha sonraki dönemlerde kütüphanecilikle ilgili hazırlanan raporlarda da ağırlıklı olarak halk, okul ve üniversite kütüphaneleri, bunların işler duruma getirilmesi, '*halk*' ve '*umumi*' kütüphane ayırımı konuları üstünde durulur (Keseroğlu, 2013: 374). Türkiye'deki kütüphane türlerinin yanı sıra, diğer

bilgi merkezlerinin çeşitlenmesine, hizmet sunum ve içeriklerinin değişmesine ve farklılaşan kullanıcı beklentilerine bağlı olarak, -temelde ulusal boyutta bilgi hizmetlerinin yetenek ve yeterliliklerinin arttırılmasının hedeflendiği- raporların kapsam ve içerikleri de değişmiştir. Odağında bilişim teknolojileri ve internetin olduğu güncel raporlar da şüphesiz bu değişim ve dönüşümden doğrudan etkilenmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türk kütüphaneciliğine yön veren diğer hususlardan biri de temelde bir düşüncenin bayraktarlığını yapma ya da topyekûn bir eğitim seferberliği hedefi ile yola çıkılan Türk Ocakları, Halkevleri ve Köy Enstitüleri bünyesinde hizmet veren ve bu eğitim kurumlarının belirlenen hedeflerine ulaşması için adeta "olmazsa olmaz" nitelikte olan kütüphanelerdir. Günümüz Türkiye'si için de kimi zaman gündem olan dernekler/kurumlar ve kütüphaneleri, Cumhuriyet'in kütüphane geleneğinde önemli görevler üstlenmişlerdir.

19'uncu yüzyılda başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere, hem tüm dünyayı etkisi altına almaya başlayan "milliyetçilik" düşüncesi, Osmanlı Türklerinde 20'nci yüzyılın hemen başında karşılık bulmuştur. Avrupa'da olduğu gibi, Türk milliyetçiliğinin duyurulması, benimsenmesi ve yaygınlaştırılması için dernekleşmek gerektiğine inanan Türk milliyetçileri, bu amaç için 25 Mart 1912 yılında Türk Ocakları adıyla bir dernek kurarlar. Kurulma çalışmaları 1911 yılında başlanan, "*Türk Yurdu*" adıyla yayımlanan bir dergisi de olan dernek, Kurtuluş Savaşı'nın hemen öncesi ile Cumhuriyet'in hemen sonrasını kapsayan 1918-1924 yılları arasında faaliyetlerine ara verir (Üstel, 2010). 1931 yılında kendi kendini kapatma kararı alan dernek 1950'den sonra yine aynı adla kurulan dernek günümüzde 50'den fazla şubesiyle faaliyetlerini sürdürmektedir (Türk Ocakları, 2024). Türk Ocakları bünyesinde, 1925 yılında Akhisar'da ilk çocuk kütüphanesini kurması, Ankara Türk Ocağı Merkezi'nde dönemin önemli ve büyük kütüphanelerinden birinin hizmete sunulmuş olması Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliği açısından son derece önemlidir. Dernek kimliği ile aynı adla günümüzde de var olmalarına karşın, Türk Ocakları, 1931 yılında kuruluş amaçlarına yönelik işlevlerini tamamlamışlardır (Keseroğlu, 1989: 104-110). Bu "görevi yerine getirme" durumu, bünyelerinde hizmet veren kütüphanelerin, genç Cumhuriyetin kütüphane kültürü içindeki yeri açısından da geçerlidir.

Türk kütüphaneciliğinin Cumhuriyet dönemindeki bir diğer önemli köşe taşı, genç Cumhuriyetin ilk on yılında gerçekleştirilmiş bir eğitim-öğretim atılımı olan Halkevleri bünyesinde hizmet veren kütüphanelerdir. Zira Halkevlerine sahip oldukları kimlik tanımlamasını kazandıran ve günümüzde de saygı duyulan hususlardan biri kütüphaneleri ve bu kütüphanelere yüklenen anlamdır. Türk kütüphanecilik tarihinin görece az bilinen ve özellikle günümüz kültür iklimi ile karşılaştırması sınırlı alanda yapılan Halkevi kütüphaneleri, hizmet verebildikleri sınırlı zamana karşın,

pek çok açıdan hala ulusal kütüphane politikası için rehber olabilecek yetenek ve yeterliliği ortaya koymuştur.

Türk Ocakları'nın 10 Nisan 1931 tarihinde kendi kendisini kapatma kararı almasının ardından, yerine Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 3'üncü Büyük Kurultayında Halkevlerinin açılması kararı alınmış, 19 Şubat 1932 tarihinde de 14 ilde Halkevleri açılmıştır. Kuruluş amacı; "ulusal bilince sahip, birbirini anlayan, birbirini seven, Atatürk ilkelerine bağlı bir örgüt oluşturmak" (Peker, 1974: 17) olarak belirlenen Halkevleri, Türk Ocakları'nın maddi ve manevi mirasçısı olarak kabul edilmiştir (Çeçen, 1990: 72-73). 1932'den kapatıldıkları 1950 yılan kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikasının ağırlıklı olarak yürütüldüğü kanal olan Halkevlerinin açılma ön koşulundan biri de kütüphanedir. Diğer koşullar ise; beden eğitimi etkinliklerinin yapılabileceği bir yer ve ücretli görevlidir. Bu üç koşulu yerine getiren her Halkevi kendi içinde özerk, dokuz alanda gönüllü hizmet üretecektir. Ayrıca "bu üç koşulu yerine getiremeyen yerlerde Halk Odaları açılacak, buralarda da başta günlük gazete ve kitap sunumu olmak üzere değişik etkinlikler yürütülecektir. Gerekli koşulları karşılaması durumunda Halk Odaları, Halkevine dönüşebilecektir" (Keseroğlu, 2022: 497-498). Halk Odalarının da okuma etkinliklerinin gerçekleştirilmesi için mutlaka bir Halk Okuma Odası olmak zorundadır.

Halkevleri dokuz şubede çalışmalarını yürütecektir. Bu şubeler; "(1) Dil, Tarih, Edebiyat, (2), Ar (Sanat), (3), Gösteri (Tiyatro), (4) Spor, (5) Sosyal Yardım, (6) Halk Dershaneleri ve Kurslar, (7) Kitapsaray (Kütüphane) ve Yayın, (8) Köycülük ve (9) Müze ve Sergi şubeleridir" (Akyol, 2008: 50-52). Yönetimsel işleyişteki bu önemseme, Halkevi kütüphanelerinin nitelik ve nicelik açısından yeterliliklerini arttırmasını kolaylaştırmıştır. "Halkevleri, Halk Odaları ve Halk Okuma Odaları sayısı hızla çoğalırken, buralardaki kitap sayısı da resmî kurum yayınları, bakanlık bütçesiyle, bağış, Halkevlerinin kendi satın aldıkları ve halkevlerinin birbirlerine yolladıkları kendi yayınlarıyla artmaya başlamıştır" (Akkaya ve Alır Derbent, 2024: 82). Zira pek çok Halkevi kendi süreli yayınını yayımlamaya başlar. Bu dergilerde ağırlıklı olarak yerel çevreye ilişkin gerekli, öğretici ve açıklayıcı bilgiler yer almaktadır. Bu sayısal artışa bağlı olarak, Cumhuriyet Halk Partisi Sekreterliğine bağlı Halkevi kütüphaneleri ile Millî Eğitim Bakanlığına bağlı halk kütüphaneleri, Afyon, Elâzığ, Diyarbakır, Isparta, Muğla, Ordu illerinde birleştirilmiş, Halkevi kütüphanesi adı altında kütüphane hizmetlerini yürütmüştür. Türk Ocakları ardından, Türkiye'de ikinci çocuk kütüphanesi Halkevleri tarafından 1937/1938 yılında Manisa'da, üçüncüsü de 1941 yılında Bursa'da kurulmuştur (Keseroğlu, 1989: 120-122).

Halkevi kütüphaneleri 1932-1950 yılları arasında büyük ölçüde toplumun halk kütüphanesi işlevlerini yerine getirir (Baysal, 1984: 1313). Kapanma kararının alındığı 1950 yılına gelindiğinde Türkiye'deki Halkevi sayısı 478, Halkodası sayısı 4.322'dir (Tunaya, 1952: 597). O dönemde

okulların dışındaki hiçbir eğitim ve/veya kültür kurumu bu yaygınlık düzeyine sahip değildir.

Kuruluş gayesinde "ülkenin eğitim seferberliğine köylerden seçilen, yatılı okuyarak kendi köylerine öğretmen, sağlıkçı, ebe ve tarımcı olarak geri gönderilecek öğrencileri yetiştirme" (Türkoğlu, 1997: 178) hedefi yer alan Köy Enstitüleri, Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğine doğrudan katkı veren oluşumlardan bir diğeridir. Köy Enstitüleri, 17 Nisan 1940'ta yürürlüğe giren "*Köy Enstitüleri*" yasasıyla kurulur. Enstitülerin en önemli hedeflerinden biri de okuma alışkanlığı kazanmış, okuma geleneği olan ve okurken sorgulayan bireyler yetiştirmektir. Öyle ki, "Enstitü mezunları için kitap ve okuma eylemi konusunda kazandıkları alışkanlık övünç duyularak, ayrıcalıklı bir kazanım olarak dile getirilir" (Keseroğlu, 2005: 32-33).

1944 yılında Enstitülerin kurucusu İ. Hakkı Tonguç tarafından bütün Köy Enstitüsü müdürlerine yollanan mektupta Enstitüler için kütüphanenin yeri ve önemi açık bir biçimde şu şekilde ortaya konulmuştur (Tonguç, 1976: 98);

> "Köy Enstitülerinin çoğu artık muntazam, kitapları ciltli, dolapları güzel ve sağlam bir kütüphane kurma devrine girdi. Her yuvanın ayrılmış bir programa uyarak ve bu işe meraklı adamını bularak kütüphaneyi tesise başlaması gerekir. Kütüphaneciliğin ve derme çatma kütüphanelerin bütün arkadaşları huzursuz kılması lazımdır. Çocuklara, gidecekleri köylerde kütüphane kurma alışkanlığının verilebilmesi için bu zihniyetin Enstitülerde yerleşmesine bağlıdır."

Köy Enstitüleri devletin resmi okullarıdır. Kurdukları kütüphane de okul kütüphanesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim ve kültürel kalkınma hamlesinin en özgün girişimlerinden biri olan Köy Enstitülerini besleyen en önemli kaynaklardan biri de bünyelerinde kurdukları kütüphaneler olmuştur. Enstitülerin kütüphanelerine bu ayrıcalığı ve değeri yükleyen unsur ise, Enstitü öğrencilerinde öncelikli kazandırılması hedeflenen özellikler arasında yer alan okuma edinimi ve zenginleştirici yanının keşfidir. Söz konusu keşif, Türk kütüphanecilik tarihine de bakan, yüksek öğreticilik düzeyine sahip bir pencere aralamaktadır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE KÜTÜPHANECİLİK EĞİTİMİ VE MESLEĞİ

Kütüphaneciliğin Anadolu topraklarındaki geçmişi çok eskilere dayanır. Buna karşın, kütüphanelerde çalışan personelin nitelikli hizmet vermek adına profesyonel olmaları için örgün bir eğitimden geçmeleri süreci görece yeni sayılır. Kütüphaneciliğin pek çok alanından olduğu gibi, kütüphanecilik eğitiminin bir sistematiğe kavuşması ve mesleğin profesyonel bir kimlik kazanması süreci Cumhuriyetle birlikte başlamıştır. Zira Cumhuriyetin ilk yıllarında kütüphaneler, "eğitimsel amaçların

gerçekleştirilmesi için gerekli aracı kuruluşlar olarak algılanmış ve değerlendirilmişlerdir" (Çakın, 2013: 387). Atatürk'ün henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce, 1 Mart 1923'te TBMM'sini açarken yaptığı konuşmada dile getirdiği "ameli ve şâmil bir maarif için hudud-u vatanın merakizi mühimmesinde asrî kütüphaneler tesis etmek lâzım olduğu" (Sefercioğlu, 1981: 50) ifadesi, bu algı ve değerlendirmenin kaynağını somutlaştırmaktadır.

Kütüphanecilik eğitimi ve mesleğinin gelişiminde değiştirici güce sahip ilk adım, yukarıda ayrıntılı olarak ele alınan kütüphaneler ve kütüphanecilikle ilgili raporların hazırlanmasıdır. Bu raporlarda, kütüphanelerde görev yapacak nitelikli insan gücünün önemine vurgu yapılarak, bu kişilerin nasıl yetiştirileceği konusunda öneriler getirilmiştir. Bu kapsamdaki raporların ilki olan ve Türkiye Maarifi Hakkında Rapor başlığı ile John Dewey tarafından hazırlanan raporun kütüphanelerle ilgili kısmında, kütüphanecilerin yetiştirilmesinde iki seçenekten söz edilir. Bunlardan ilki; özel olarak seçilmiş gençlerin kütüphanecilikte ileri olduğu herkes tarafından bilinen ABD'deki kütüphanecilik okullarına gönderilmesidir. Diğer seçenek ise; "öğretmen okullarında seçmeli statüde açılacak 'Kütüphane Yönetimi ve Uygulamaları' dersi ile istekli öğretmen adaylarına kütüphanecilik bilgilerinin kazandırılmasıdır" (Çakın, 2013: 387). Dewey, raporunda, genç Cumhuriyet için daha uygulanabilir bulduğu bu ikinci seçenek ile ilgili şu ifadelere yer verir (Dewey, 1952: 12);

> "… Sureti mahsusada yetişmiş kütüphane memurlarını yaşatamayacak derecede küçük mıntıkaların kütüphanelerinde çalıştırılacak muallimler yetiştirmek üzere hiç olmazsa bir muallim mektebinde kütüphanecilik tatbikatını gösterecek bir ders tesis edilmelidir."

Kütüphanecilikle ilgili rapor hazırlayanlardan biri olan Hamit Zübeyr Koşay da raporunda kütüphanecilerin yetiştirilmesi konusuna yer verir. Bu bağlamda raporda yer alan şu ifade, kütüphaneci eğitimine yaklaşımını basit bir biçimde ortaya koymaktadır (Koşay, 1960: 37);

> "… Kütüphanecilik fennine vakıf hafızıkütüpler yetiştirmeden kütüphanelerimizin zapt ve rapta alınması imkânsızdır. … Kütüphanecilik kursları açılmalı ve Darülfünunda kütüphanecilik fenni garp memleketlerinde olduğu gibi bir ders olarak tedris edilmelidir."

Kütüphane hizmetlerinin iyileştirilmesi için eğitilmiş kütüphanecilere gereksinim duyulduğuna dikkati çeken bir diğer rapor, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olan Hellmut Ritter tarafından hazırlanmıştır. Ritter, "*İstanbul Kütüphanelerinin Islahı İçin Umumi Plan*" başlıklı raporunda, konuya ilişkin olarak şu cümlelere yer verir (Ötüken, 1957a: 43);

"… Müstait birkaç gence Avrupa kütüphanelerinde tahsil ve staj yaptırmak da iyi neticeler temin edebilir. Mesela Berlin Devlet Kütüphanesinin bu hususta büyük kolaylıklar göstereceği şüphesizdir."

Hazırlanan raporlar, Türkiye'deki kütüphanecilik eğitimi ve mesleğinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Kurslarla başlayan ve zamanla üniversite düzeyinde sistemli ve düzenli kütüphanecilik eğitimlerine dönüşen ve gelişen faaliyetler, "büyük ölçüde, raporlarda önerildiği gibi kütüphanecilik eğitimi için yurt dışına gönderilen gençlerin Türkiye'ye dönüşlerinde ortaya koydukları çabaların ürünüdür" (Çakın, 2013: 388). Cumhuriyetin ilanı ardından, Batıdaki gelişmeleri izlemek ve uygulama ortamını oluşturmak için yurtdışına (Avrupa'ya) değişik alanlarda yetiştirilmek üzere (Keseroğlu, 2013: 368) gönderilen öğrenciler arasında kütüphanecilik eğitimi alacakların da olması, genç Cumhuriyetin kütüphaneciliğe verdiği önemin bir başka göstergesidir.

Türkiye'deki kütüphanecilik eğitimini ve mesleğin gelişimini, beraberinde getirdiği dönüşüm ağına bağlı olarak dört ayrı döneme ayırmak olanaklıdır. Bu dönemler; kütüphaneciliğin üniversite içindeki örgütlenmesinden önceki sürece karşılık gelen '1923-1952 dönemi', kütüphanecilik eğitiminin üniversitede örgütlenmesinin temellere oturtulduğu '1953-1987 dönemi', üniversitelerdeki kütüphanecilik bölümlerinde kütüphanecilerin yanı sıra arşivcilerin, dokümantalistlerin ve enformasyon uzmanlarının yetiştirilmeye başlandığı '1988- 2001 dönemi' ve Türkiye'deki üniversitelerde ilgili tüm bölümlerin adlarının "*Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü*" ortak adı altında birleştirildiği '2002 sonrası' olarak ifade edilebilir (Çakın, 2013: 388).

1923-1952 Dönemi

Dewey'in önerisiyle kütüphanecilik eğitimi için yurt dışına öğrencilerin gönderilmesiyle başlar. Buna bağlı olarak Fehmi Ethem Karatay ve Nebil Emilbuharioğlu Fransa'ya, Adnan Ötüken de kütüphanecilik eğitimi için Almanya'ya gönderilirler (Keseroğlu, 2018: 62). Karatay, yurda döndükten sonra İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde çalışmaya başlar. Kütüphaneye müdür olarak atanan (Çakın, 2013: 388) Karatay, İstanbul kütüphanecilerine kütüphanecilik alanında ilkler arasında bilinen kurslar verir, kitaplar yayınlar. İstanbul kütüphanelerinde görev yapanlar arasından en az ortaokul mezunu olanların katılabildiği bu kurslar haftada üç gün ve birer saattir. 15 Eylül 1926'da başlayan kurs, toplam yedi buçuk ay sürmüş ve 30 kütüphaneciye eğitim verilmiştir (Ötüken, 1957b 1-3). Bu dönemde, kütüphanecilikle ilgili rapor hazırlayanlardan birisi olan Koşay'ın önerisiyle de Darülfünunda seçmeli statüde kütüphanecilik dersleri açılır.

1936 yılında Ankara Ziraat Fakültesi Kütüphanesi kurucusu Stumvoll'un Ankara'da açtığı kurs, Türkiye'de kütüphanecilik eğitimi

vermek üzere açılan ikinci kurstur. "Başlangıçta çeşitli bakanlıkların kütüphane çalışanlarına mesleki bilgi ve beceriyi kazandırma hedefiyle açılan kursa, daha sonra kütüphaneciliğe ilgi duyanların da katılımı sağlanmıştır" (Çakın, 2013: 389). Stumvoll'ün kursları uzun ömürlü olmamış, üç ay sürmüştür (Şenalp, 1974: 45; Çakın, 2005: 9) ve "istenilen verim alınamamıştır" (Dilek, 1991: 79). "Haftada iki yarım gün olarak planlanan kursa 30-40 kişi devam etmiş, başarı gösterenlere sertifika verilmiştir" (Ötüken, 1957b: 6). Ülkede üniversite düzeyinde kütüphanecilik eğitimi başlayana kadar açılan kütüphanecilik kurslarının sayısı 18'i bulmuştur (Acaroğlu, 1975: 13). Bu kursların en uzun soluklu ve yaygın etki gücüne sahip olanı ise Adnan Ötüken tarafından Ankara'da 1942-1952 tarihleri arasında 10 yıl süreyle verilen kurslardır (Çakın, 2013: 390).

Almanya'da 1936-1939 yılları arasında devlet bursuyla kütüphanecilik öğrenimi gören Adnan Ötüken, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde açtığı kursun amaçlarını şu şekilde açıklar (Ötüken, 1957b: 20);

> "Kütüphanelerde çalışan memurların bilgilerini arttırmak suretiyle mevcut kütüphanelerimizdeki kitapların metotlu bir şekilde tasnifini sağlamak ve kütüphanelerin verimini arttırmak. Kütüphaneciliğin meslek haline gelmesine etkili olmak. Bilgili kütüphane memurları yetiştirmek."

Kursun gördüğü ilgi ve sağlanan başarı, aynı fakültenin Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünde, dört dönemlik lisans dersi olarak planlanan "Kütüphanecilik" dersinin açılmasını sağlar. Bu sırada resmi davetli olarak Türkiye'de bulunan ve ülkenin eğitim yeterliliğinin nasıl arttırılabileceğine yönelik olarak bir rapor hazırlığı içinde olan Kentucky Üniversitesi öğretim üyesi Lawrence S. Thompson'un Milli Eğitim Bakanlığına sunduğu rapor, Ötüken'in kütüphanecilik kursunun, kütüphanecilik enstitüsüne dönüşmesini sağlar. Thompson raporunda bu konuyla ilgili olarak şu ifadelere yer verir (Thompson, 1952: 5-6);

> "Ehliyetli, genç kütüphanecileri yetiştiren sürekli bir kaynağa olan lüzum, Milli Kütüphane kadar diğer Türk kütüphanelerince de aynı şiddetle hissedilmektedir. Bu ihtiyaca üniversitelerinizden birinde veya her ikisinde birden kütüphanecilik ilmi tedris eden bir okul açmakla cevap verilebilir…. Bu arada, önümüzdeki öğretim yılı başında, Ankara Üniversitesi'nde kütüphanecilik okulunun mümkün olacağını ümit etmekteyim."

Thompson'un raporuna verilen önemin Ötüken'in uzun soluklu kursunun sağladığı ilgi ve başarıyla birleşmesi, Cumhuriyet'in kütüphanecilik tarihindeki ikinci dönemin de başlangıcını oluşturur.

1953-1987 Dönemi

Ankara Üniversite bünyesinde kütüphanecilik enstitüsünün kurulmasıyla birlikte, Türk kütüphanecilik tarihinde yeni bir dönem başlar. Bu dönemin başlangıcında etkili olan unsur ise Amerikalı kütüphane uzmanı Emily Dean'dır. Kendini mesleğine adamış bir misyoner olarak tanımlayan Dean, Türkiye'deki kütüphaneci eğitiminin yetersizliğini fark edince, Amerikan Kütüphaneciler Derneği ve Ford Vakfı'na, Türkiye'de, Ankara'da üniversite düzeyinde eğitim veren bir kütüphanecilik okulunun açılması için yardım talebinde bulunur. Dernek ve vakfın destekleriyle, ilk elde enstitü, ardından kürsü ve son olarak bölüme dönüşen kütüphanecilik okulu, 1954/55 eğitim öğretim yılında öğrencileriyle buluşur. Okulun kuruluş amacı ise ilgili mevzuatta "…kütüphanecilik öğretimi ve araştırmaları yapmak, neşriyatta bulunmak, ehliyetli kütüphaneciler yetiştirmek…" (Ötüken, 1957b: 29-30) olarak ifade edilmiştir. Kısa sürede bölüme dönüşen kütüphanecilik enstitüsü, uzun yıllar Amerikan Kütüphaneciler Derneği'nin ve Ford Vakfı'nın desteğini almaya devam etmiştir. Örneğin, bu yardım sayesinde 1963/64 eğitim öğretim yılında bölümde dokuz yabancı öğretim üyesi ve uzman, yönetici ya da öğretici olarak görev yapar (Soysal, 1981: ıı).

Kütüphanecilik eğitiminin üniversite düzeyine taşındığı bu dönemde gerçeklik kazanan bir diğer oluşumun adresi de İstanbul Üniversitesi'dir. VII. Milli Eğitim Şurası kapsamında oluşturulan "Kütüphaneler Komitesi", 1961 yılında hazırladığı bir raporu Bakanlığa sunar. Komisyon, Ankara Üniversitesi'nde kurulan kütüphanecilik enstitüsünü işaret ederek; "…benzer bir kürsünün büyük bir kültür merkezi olan İstanbul Üniversitesi'nde kurulması düşünülebilir ve tavsiye olunur" (Kütüphaneler Komitesi Raporu, 1961: 53) ifadesiyle yeni bir kütüphanecilik enstitüsünün oluşturulmasını gündeme taşır. Nihayetinde, 19 Şubat 1963 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Profesörler Kurulunda gündeme alınan kütüphanecilik kürsüsü kurma önerisi kabul edilerek, üniversitenin 11 Temmuz 1963 tarihli 108'inci oturumunda onaylanmıştır (Baysal, 1987: 6).

İstanbul Üniversitesi'ndeki kütüphanecilik kürsüsü, 1964/65 eğitim öğretim yılında, Köln Kütüphanecilik Enstitüsü Müdürlüğünden emekli Prof. Dr. Rudolf Juchhoff başkanlığında ilk lisans öğrencilerini alır. Akademik personel yetersizliği nedeni ile 1969-1974 yılları arasında öğrenci kabulüne ara veren bölüm (Dilek, 1991: 72), ilk 1983/84öğretim yılında yüksek lisans, 1984/85 öğretim yılında ise doktora düzeyinde de eğitim vermeye başlamıştır (Çakın, 2013: 393).

Üniversite düzeyinde kütüphaneci yetiştirilmesi konusunda ulusal çapta atılan üçüncü adım, Hacettepe Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilmiştir. Bu çabanın sonucu olarak, diğerlerinden farklı olarak lisansüstü düzeyde eğitim verme hedefiyle, 1972 yılında üniversite bünyesinde Kütüphanecilik ve Dokümantasyon Enstitüsü kurulur. "1972/73 öğretim yılında yüksek lisans düzeyinde 16 öğrenciyle öğretime başlayan Enstitü, 1974/75 öğretim yılında lisans programını da açmıştır" (Çakın,

1997: 8). Lisans programının açılmasına en etkili olan husus, yüksek lisans eğitiminde sağlanan başarının pek çok açıdan tatmin edici olmasıdır (Tuncer, 2007: 16). 12 Eylül 1980 sonrasında yükseköğretimde benimsenen "merkeziyetçilik" anlayışının da etkisiyle, Türkiye'de lisans düzeyinde eğitim veren ve her biri artık birer bölüm olan kütüphanecilik okullarının derslerinin ve içeriklerinin uyumlaştırılması çabaları, Türk kütüphanecilik tarihi açısından bu dönemin bir diğer önemli kilometre taşıdır (Çakın, 2005: 15). Bu bölümlerin derslerinin ve içeriklerinin uyumlaştırılması çabası, günümüzde de zaman zaman ilgili paydaşların ana gündemleri arasında yer almaktadır.

1988-2001 Dönemi

Yükseköğretim Kurulu'nun kütüphanecilik bölümlerinin anabilim dallarına ayrılmasına olur vermesiyle başlayan bu dönemde, kütüphanecilik eğitiminde yeni bir aşamaya geçilmiştir. Bu yeni yapısal düzenle birlikte, kütüphanecilik bölümlerinin yükümlülükleri arşivcileri, dokümantalistleri ve enformasyon uzmanlarını kapsayacak şekilde genişler (Çakın, 2013: 394). Bu değişimin en önemli katalizörü, kütüphaneleri ve kütüphanecileri de hızlı bir biçimde etkisi altına almaya başlayan bilgi ve bilişim teknolojilerindeki gelişmelerdir. Ancak anabilim dalı uygulaması konusunda üç bölümün tasarrufu ve eylem planı birbirinden tamamen bağımsız işletilmiş, bu da zamanla bölümlerin disiplinin farklı yönlerine farklı öncelikler getirdikleri yargısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu dönemde kütüphanecilik eğitimi açısından önemli olan bir diğer gelişme, üç üniversitede daha kütüphanecilik ve/veya arşivcilik bölümünün açılmış olmasıdır. Bunlardan ilki, 1987 yılında kurulan ve 1988/89 öğretim yılında öğrenci kabul eden Marmara Üniversitesi Arşivcilik Bölümü'dür. Bölümün kuruluş amacı; "…ülkemizin önemle ihtiyaç duyduğu arşivcilik sahasında yetişmiş evrak yöneticilerini, enformasyon uzmanlarını ve arşivcilerini yetiştirmek" (Marmara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, 2024) olarak ifade edilmiştir. Bölümün adı, 2002 yılında Bilgi ve Belge Yönetimi olarak değiştirilmiştir. Diğer gelişme ise, İstanbul Üniversitesi bünyesinde, Kütüphanecilik Bölümünden bağımsız olarak 1988 yılında kurulan Arşivcilik Bölümüdür. Kütüphanecilik Bölümünden farklı ders içeriklerine sahip olan bölüm, kısa sürede öğrenci kabulüne başlamıştır (Keseroğlu, 2013: 369). Bu dönemde üniversitede lisans düzeyinde eğitim vermek üzere açılan son bölüm, Atatürk Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümüdür. 1995 yılında kurulan (Çakın, 2005: 17), ancak ilk öğrencilerini 2008/09 öğretim yılında alabilen bölüm, Ankara ve İstanbul dışındaki üniversitelerde açılan ilk kütüphanecilik bölümü ayrıcalığını taşımaktadır. 2002 yılında Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü olarak adı değiştirilen bölüm, günümüzde de kütüphanecilik eğitimi vermeye devam etmektedir.

Kütüphanecilik eğitimi veren bölümlerin artmasının yanı sıra, anabilim dalı şeklinde yapılanan örgütsel yapı ile aynı disipline bağlı ancak

farklı öncelikleri olan arşivcilik adı ile bölümlerin de kurulmasının bir sonucu olarak, bölümlerin eğitim programlarının uyumu ve kazanılan yetkinlikler konusunda bir akreditasyonun olmaması bu dönemin sonunda alanın üzerinde en çok durulan ve tartışılan huşuları haline gelmiştir. Özellikle bölümlerde yürütülen lisans programlarına yönelik eleştirilerin artması, yalnız bölüm paydaşlarının değil, Yükseköğretim Kurulunun da dikkatini çekmiş ve süreç bölümlerin planlanmasında ve idaresinde yeni bir yapılanmaya gidilmesini beraberinde getirmiştir (Çakın, 2013: 397-398). Yaşanan değişim, Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik tarihi açısından *2002 Sonrası Dönem*in de başlangıç noktasıdır.

2002 Sonrası Dönem

Bu dönem, Yükseköğretim Kurulunun Türkiye'deki tüm kütüphanecilik ve arşivcilik bölümlerinin Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümüne dönüştürülmesi iradesini ortaya koyan 29 Ocak 2002 tarihli kararı ile başlar. Bu bölümlerin ortak amacı ise; lisans ve lisansüstü programlarla, kayıtlı her türden bilgiye erişim konusunda gerekli hizmetleri tasarlayacak, uygulayacak ve geliştirecek profesyonelleri yetiştirmek (Soysal, 2003: 3) olarak belirlenmiştir. Değişimin görünür yanlarından bazıları; üniversiteye girişi belirleyen sınavda puan türünün Türkçe-Sosyalden, Türkçe-Matematiğe dönüştürülerek öğrenci kalitesinin arttırılmaya çalışılması, lisans programı yükümlülüklerini yerine getiren öğrencinin bölüme bağlı herhangi bir anabilim dalında lisansüstü eğitim yapabilecek olması, bilgi ve bilişim teknolojilerinin bölümlere uyumlaştırılmasının arttırılması ve arşivcilik ile dokümanatalist ve enformasyon uzmanı olmanın kütüphaneci olmakla denk olduğunun savunusunun güçlendirilmesidir (Çakın, 2013: 397-398).

Günümüzde aynı yapılanma ile üniversite düzeyindeki eğitim pratiğini devam ettiren bilgibilim disiplini, bu açıdan da ivmeli bir üssel büyüme süreci içindedir. Bugün gelinen noktada, İstanbul'da 4 (İstanbul, Marmara, İstanbul Medeniyet ve 29 Mayıs), Ankara'da 3 (Ankara, Hacettepe ve Yıldırım Beyazıt), İzmir (İzmir Kâtip Çelebi), Erzurum (Atatürk), Çankırı (Çankırı Karatekin), Kastamonu (Kastamonu), Bartın (Bartın) ve Osmaniye (Korkut Ata)'de 1 olmak üzere, toplam 13 üniversitede Bilgi ve Belge Yönetimi bölümleri öğrenci kabulüne devam etmektedir. Bu listeye çok yakın bir geçmişte son olarak Kırıkkale Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü eklenmiştir. Kuruluş kararı onaylanan bölüm, 2023-2024 eğitim öğretim yılından itibaren öğrenci kabulüne başlamıştır (Kırıkkale Üniversitesi, 2024). 29 Mayıs Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, hâlihazırda Türkiye'de bir vakıf üniversitesi bünyesinde açılmış olan tek Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümüdür. Aslında, Türkiye'de özel üniversite bünyesinde açılan ilk Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, Başkent Üniversitesi bünyesinde açılmıştır. Üniversitenin İletişim Fakültesi bünyesinde açılan ve 8 Mart 2002 tarihli ve 4675 sayılı yazıyla Yükseköğretim Kurumu tarafından kuruluşu onaylanan bu bölümde, 2008 yılında yeterli öğrenci talebi düzeyine

ulaşılamaması nedeniyle eğitim durdurulmuştur (Çakın, 2005: 19; Keseroğlu, 2013: 369). Diğer bölümlerin tamamı, devlet üniversitesi bünyesinde açılmıştır. 9 bölümde lisans eğitiminin yanı sıra lisansüstü eğitim düzeyinde de öğrenci kabul edilmektedir. Bugün gelinen noktada, Türkiye'deki Bilgi ve Belge Yönetimi bölümlerinden yılda ortalama 600'ün üzerinde öğrenci mezun olmaktadır (Gökçe, 2022).

Türk kütüphaneciliğinin Cumhuriyet döneminde süreci belirleyen bir diğer husus, mesleğin sivil toplum örgütlenmesidir. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliği 1949 yılında Ankara'da kurulan ve günümüzde de faaliyetlerini etkin bir biçimde devam ettiren "*Türk Kütüphaneciler Derneği*" (TKD) ile köklü bir geleneğe sahiptir. Ankara'da bulunan dernek genel merkezinin dışında 9 farklı şubeyle mesleğin sivil toplum örgütlenmesinde günümüzde de en etkili organ olan Türk Kütüphaneciler Derneği misyonunu "Bilgi hizmetleri alanında katılımcı ve paylaşımcı bir anlayış ve dayanışmayla, kütüphanecilik mesleğinin toplumdaki farkındalığını arttırarak geliştirilmesi ve güçlendirilmesine öncülük etmek" (TKD, 2024) olarak belirlemiştir. Dernek, kuruluşundan sadece üç yıl sonra (1952), "*Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*" adıyla bir süreli yayın çıkarır ve bülten derneğin resmi yayını halini alır. Dergi, 1987 yılında değişen yeni adı "*Türk Kütüphaneciliği*" ile günümüzde de yayın hayatına devam etmektedir. Cumhuriyet döneminin en eski süreli yayınlarından biri olan Türk Kütüphaneciliği dergisi, aynı zamanda dünyada ulusal kimlikle en çok bilinen alan dergisidir. Yılda dört sayı olarak yayımlanmaya devam eden Türk Kütüphaneciliği, Emerging Sources Citation Index (ESCI) tarafından indekslenmektedir (Türk Kütüphaneciliği, 2024).

Bilgibilim alanının diğer bir sivil toplum örgütü, 1991 yılında yine Ankara'da kurulan "*Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği*" (ÜNAK)'dır. Derneğin amacı; üniversite ve araştırma kütüphaneleri ile kütüphanecilerinin sorunlarına çözümler getirmek, bu grup arasındaki dayanışmayı arttırmak olarak ortaya konulmuştur. Günümüzde 700'den fazla üyesi vardır. 2000 yılından itibaren "*Bilgi Dünyası*" adlı süreli yayını yayımlamaya başlar. 1997 yılında yayınlanmaya başlanan "*ÜNAK Haber Bülteni*", 1998 de derneğin web ditesine taşınmış, 2001 yılından itibaren de oluşturulan tartışma listeleri aracılığı ile üyelere duyuru aracı olarak işlev görmeye başlamıştır. Dernek, her yıl olmasına dikkat edilerek ulusal düzeyde farklı temalarla sempozyum düzenlemektedir (ÜNAK, 2024).

Türk Arşivciler Derneği, Cumhuriyet döneminde faaliyete geçen sivil toplum örgütlerinden bir diğeridir. 1998 yılında, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri çalışanları tarafından kurulur. Kuruluş adı *Tüm Arşivciler Derneği*dir. 2006 yılında *Türk Arşivciler Derneği* olarak isim değiştirir. Dernek amacını; "kamu ve özel sektör kurum ve kuruluşlarında arşivcilik mesleği ile uğraşan kişiler arasında kaynaşma, tanışma, dayanışma ve yardımlaşmayı sağlamak, üyelerin mesleki bilgi,

beceri ve kabiliyetlerini arttırmak için çalışmalar yapmak" (Türk Arşivciler Derneği, 2024) olarak belirlemiştir. Arşiv belgeleri, önemi ve korunmasına ilişkin bir dizi proje tasarlar ve uygulamasını sağlar. Özellikle tarih arşivleri alanında yaptığı çalışmalar ve işbirlikleri ile ulusal arşivciliğimiz için son derece önemli bir sivil toplum örgütüdür. Derneğin, yayın hayatına 1999 yılında başlayan, ancak süreç içinde süreklilik sorunları yaşayan ve günümüzde düzenli yayınlanma becerisi kazanan "*Arşiv Yönetimi*" adı ile bir süreli yayını vardır (Türk Arşivciler Derneği, 2024).

Türk kütüphaneciliğinin mesleki gelişiminde önemli yeri olan derneklerden biri de *Okul Kütüphanecileri Derneği*dir. 2000 yılında İstanbul'da kurulur. Derneğin amacı; "çağdaş eğitim kurumlarındaki kütüphane, bilgi ve medya merkezinde verilen hizmetlerin, çalışanların nitelik ve nicelik olarak gelişmesini sağlayarak toplumun demokratikleşmesine ve ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak" (Okul Kütüphanecileri Derneği, 2024) olarak kamuya duyurulmuştur. Dernek, okul kütüphaneciliği, eğitim, okuryazarlık, yaşam boyu öğrenme vb. alanlarda bilimsel etkinlikler düzenler. 2010 yılında sivil toplum örgütü statüsü kazanmıştır. Derneğin işleyişi daha çok özel okullarda görev yapan ve/veya yapmış olan bilgi profesyonelleri tarafından yürütülmektedir (Okul Kütüphanecileri Derneği, 2024).

Disiplinin bir diğer sivil toplum örgütü, *Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu Derneği*dir (ANKOS). 2000 yılında 12 üye kurumun 3 veritabanına ortak üyeliği ile kurulur. Organizasyonun amacı; "üniversite ve araştırma kütüphanelerinin en uygun fiyatla, en fazla e-bilgi kaynağına erişimlerini sağlamak, ölçek ekonomisi çerçevesinde bu ürünlere yapılan yatırımı paylaşmak, Türkiye'deki akademisyen ve öğrencilerin küresel bilgi ağına en üst düzeyde erişimlerini gerçekleştirerek, eğitim ve araştırmaya kütüphanelerin desteğini arttırmaktır" (ANKOS, 2024). Konsorsiyum 2012 yılında derneğe dönüşür. Bugün 40'dan fazla yayıncının 88 ayrı veritabanıyla, 1.440 anlaşması bulunan; 198 üniversite ve araştırma kurumunun üye olduğu, 40'a yakın çalışanı ile uluslararası alanda da yerini almış bir konsorsiyum, mesleki bir birlik, büyük bir gönüllü topluluğudur. Alan ile ilgili çok sayıda bilimsel etkinliğin ev sahipliğini ve/veya destekçiliğini üstlenmektedir (ANKOS, 2024).

Türkiye'de kütüphanecilik odağında faaliyete geçen en genç sivil toplum örgütleri ise 2022 yılında kurulan *Halk Kütüphaneleri Derneği*, 2023 yılında kurulan *Türk Dünyası Kütüphaneciler Vakfı* ve 2024 yılında kuruluş kararı onaylanan *Belediye Kütüphanecileri Derneği*dir. Bu dernekler henüz tüzel kimliği oluşturma aşamasını devam ettirmektedir.

İstanbul Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünün süreli yayını olarak ilk sayısını 2008 yılında yayımlayan *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi* ile İstanbul Medeniyet Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünün süreli yayını olarak 2020 yılında yayın hayatına başlayan *Kütüphane Arşivi ve Müze Araştırma Dergisi*, herhangi de bir

mesleki sivil toplum örgütünün yayını değil de bir bölümün dergisi olarak alan bilimsel katkı veren dergilerdir (Bilgi ve Belge Araştırmaları, 2024; Kütüphane Arşiv ve Müze Araştırma…, 2024).

Kütüphanecilik alanında gerçekleştirilen bilimsel etkinlikler ve bilimsel üretimler, ağırlıklı olarak bilgi ve belge yönetimi bölümleri ile alanın sivil toplum örgütleri aracılığıyla ortaya konulmaktadır (Keseroğlu, 2013: 371). Yukarıda özetlenmeye çalışılan sivil toplum örgütlenmesi ve sayıları artan bilimsel yayın organları, kütüphanecilik eğitiminin yanı sıra mesleğin de gelişimine katkı sağlamıştır. Buna bağlı olarak, kütüphanecilik eğitiminin üniversite düzeyinde verilmeye başlanması ile birlikte alanı odağa alan sempozyum, çalıştay, kurultay, konferans, kongre gibi bilimsel etkinliklerle, monograf, kitap, makale, rapor, proje gibi bilimsel ürünlerin sayısı düzenli olarak artmıştır. Bu noktada niceliksel artışı değerli kılan unsurlardan biri de, bu etkinlikler ve üretimde ortaya konan bilimsel üretimlerin, bilimsellik açısından son derece önemli olan hakem sürecine tabi olması konusunda gösterilen özenin sürekli olarak artmasıdır (Alpay, 2000: 5).

Cumhuriyet dönemi Türk kütüphaneciliğinin uzman raporlarıyla başlayan profesyonelleşmesi ve mesleki gelişimi, günümüzde de değişim ve dönüşüme devam etmektedir. Bugünün kütüphaneciliğinin değişim ve dönüşümünü biçimleyen asıl katalizör ise şüphesiz başta internet olmak üzere, bilişim teknolojisi ve beraberinde getirdiği unsurlardır.

KÜTÜPHANE TÜRLERİNİN CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ EVRİMİ VE DİĞER YAŞANANLAR

Neredeyse Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlatılan eğitim seferberliği ve 1 Kasım 1928'de yürürlüğü giren yeni Türk harfleri ile ilgili kanun, kısa sürede genç Türkiye Cumhuriyeti'ndeki okur-yazar sayısının artmasını sağlamıştır. Yalnız kültürel değil, sosyal ve toplumsal açıdan da ülkede çok ciddi bir devinim yaratan bu artış, her türden bilgi kaynağına karşı olan arz-talep durumunu da değiştirmeye başlamıştır. Söz konusu değişimin öncelikli olarak somutluk kazandığı alanların başında da şüphesiz kütüphanelerin dünyası yer alır. Zira kütüphaneler, bir yandan genç Cumhuriyetin hedeflediği etkili yaygın eğitim atılımlarının en önemli kolaylaştırıcılarından biri, diğer yandan da öncesine kıyasla derin farklılıkları olan yeni okuma ediniminin pratik edildiği önemli toplumsal mekânlardan biridir. 1934 yılında yürürlüğe giren Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu, kütüphanelerin yayın sayısı ve bu sayının artışı üzerinden eğitim ve okuma ile kurduğu yakın teması daha belirgin hale getiri. Bu mevzuata göre, ülkede basılan her yayından belirlenen sayıda belirlenen kütüphanelere ücretsiz olarak verilme yasal güvence altına alınmış olur (Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu, 1934). Bu etki ağının doğal sonucu olarak, ülkedeki kütüphanelerin hem sayıları, hem de türleri de artmaya başlar. Milli

Kütüphanenin dermesinin kaynağı da bu derleme yasasıdır. Çalışmanın bu bölümünde, yaşanan bu artış ve çeşitlenmenin genel bir gelişim tablosu resmedilmeye çalışılmıştır.

Milli Kütüphane

Kütüphane türleri söz konusu olduğunda, adının da verdiği ağırlık ve yarattığı kurumsal sorumluluk algısıyla ilk akla gelen kütüphane milli kütüphanedir. Batıda 19'uncu yüzyıla kadar krallık kütüphanesi olarak nitelenen milli kütüphaneler, Fransa'dan başlayarak, 18'inci yüzyılın son çeyreğinde bugünkü kimliğine bürünmüştür (Konya, 2019: 22). Ulusal kütüphane olarak da adlandırılan milli kütüphaneler, ülkelerinde benzersiz kurumlardır ve sahip oldukları bilgi kaynaklarını başka kurumlarda bulmak kolay değildir (Poll, 2008: 111). Bu yanıyla milli kütüphane, ulusal nitelikli bilim ve sanat araştırmalarında başvurulacak ilk kurumdur" (Çakın, 1991: 154). Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu (International Federation of Library Associations and Institutions [IFLA])'nın 2022 yılı sonu verilerine göre, dünyadaki milli kütüphane sayısı 339'dur (IFLA, 2024).

Milli kütüphane kavramının Anadolu'daki geçmişi, Cumhuriyetten önce başlar. İttihat ve Terakki Partisi'nin 1912 yılında İzmir'de İzmir Milli Kütüphanesi'ni kurup, nizamnamesini yayımlamasıyla başlar. Kütüphane "günün milliyetçilik yaklaşımına uygun olarak, Türk İslam cemaatine hizmet vermek üzere kurgulanmış" (Gürlek, 2012) bir kurumdur. İzmir Milli Kütüphanesi, farklı illerde kurulan, adında "milli" ifadesi bulunan ve bir bölümü Cumhuriyet'in ilanından sonra hizmet vermeye başlayan kütüphanelere ad olarak öncülük eder (Keseroğlu, 1989: 98). Cumhuriyet'in ilanı ardından kısa süre sonra birer halk kütüphanesi kimliği kazanan bu kütüphaneler; Kayseri (1912), Eskişehir (1917), Konya (1917), Diyarbakır (1918), Bursa (1922), Antalya (1924), Erzincan (1924), Çorum (1925), Niğde (1925), Rize (1925), Balıkesir (1926), Trabzon (1927) Milli Kütüphaneleridir (Soysal, 1987: 29). Temelde bir vakıf kütüphanesi olarak hizmet vermeye devam eden İzmir Milli Kütüphanesi, günümüzde de dermesini Derleme Yasasından yararlanarak oluşturan kütüphanelerden biridir. Ancak adında yer alan "milli" ifadesi dışında ulusal ölçekli temsil sorumluluğu yoktur. Bu sorumluluk, Milli Kütüphaneye verilmiştir.

Türkiye'de Milli Kütüphane kuruluş çalışmaları, Adnan Ötüken öncülüğünde, 15 Nisan 1946'da, Milli Eğitim Bakanlığı Yayımlar Müdürlüğü'nün, Ankara'da Sanayi Caddesinde 25 numaralı Yüzbaşıoğlu Apartmanında bulunan bürolarının zemin katında küçük bir odada, "Milli Kütüphane Hazırlık Bürosu" adıyla bir ofisin vücut bulmasıyla başlar. Büroda kısa bir süre içinde 8 bin eseri içeren bir koleksiyon oluşturulur. Büroda çalışan ilk iki personel, Adnan Ötüken'in vermiş olduğu kütüphanecilik kurslarında yetişen Leman Şenalp ve Nezahat Anaçan'dır.

Bir yıl sonra eser sayısı 60 bine çıkar ve büronun kütüphanesi 16 Ağustos 1948'de halka açılır (Ötüken, 1955: 14).

Milli Kütüphane 29 Mart 1950'de kabul edilen kuruluş kanunu ile yasal kimlik kazanır. "5 Ağustos 1983'te yeni binasında kullanıcılarına hizmet vermeye başlar ve yasası iptal edilene kadar da Bahçelievler'de bulunan bu binada hizmet vermeye devam eder" (Konya, 2019: 25). 9 Temmuz 2018 tarih 30473 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Milli Kütüphane kuruluş kanunu iptal edilir ve Milli Kütüphane, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (KYGM)'ne bağlanır (Milli Kütüphane, 2024). Günümüzde de hizmetlerini bu idari yapılanma altında sürdürmektedir. Bu yapılanma ve beraberinde getirdikleri, bugün Türkiye'deki kütüphanecilik paydaşlarının en önemli tartışma konu başlıklarından biridir.

Milli Kütüphane, 1939 yılında, 1928-1938 yılları arasında yayımlanan bibliyografyaların on yıllık toplu cildini *Türkiye Bibliyografyası* adıyla yayımlar. Kütüphane, bu bibliyografyaların hazırlanması sorumluluğunu günümüzde de üstlenmeye devam etmektedir. Bilimsel ve kültürel ağırlıklı içeriği olan dergi makalelerinin bibliyografyası olan *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'nı ise 1952 yılından itibaren yayımlamaya başlar. 2003 yılından itibaren, her iki bibliyografyanın elektronik ortamda hazırlanması uygulamasına geçilmiştir (Keseroğlu, 2013: 372). Milli Kütüphane, genel nitelikli bu bibliyografyaların yanı sıra, elektronik ortamın sağladığı olanaklardan yararlanılarak, kişi ve konu bibliyografyaları, toplu kataloglar, yazma ve eski harfli basma kitapların bibliyografyaları ve kütüphaneciliğe ilişkin kaynak kitaplar da yayımlamıştır. Kütüphane kitap, süreli yayın, kitap dışı materyal, bibliyografya, nedir eser, özel koleksiyon ve elektronik kaynak türlerinde 10 milyona yakın kaynağa ev sahipliği yapmaktadır (Milli Kütüphane, 2024).

Halk Kütüphaneleri

Mevzuata göre, merkezi yönetim dışında tüzel ve gerçek kişiler de halk kütüphanesi kurup, topluma hizmete sunabilmektedir. Türkiye'de günümüzde halk kütüphaneleri ağırlıklı olarak merkezi (Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü) ve yerel (belediyeler) olmak üzere iki farklı biçimde örgütlenmekte ve hizmet vermektedir. Bireysel finansmanla kurulan ve hizmet veren halk kütüphaneleri de bu kütüphane türünün alt türü olarak listelenebilir. Halk kütüphaneleri ve hizmetleri açısından da Cumhuriyetin ilk yüz yılı büyük adımların atıldığı bir evrimden geçmiştir.

Cumhuriyetle birlikte Halk kütüphanelerinin çekirdeğini, halk kütüphanelerinin bulundukları illerin vakıf, tekke, türbe ve cami kütüphaneleri oluşturur (Keseroğlu, 2018: 21). Bu kütüphaneler de Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında toparlanma, çalışmaları örgütleme ve verilecek hizmetin biçimlenmesi arayışları sürerken; Halkevi kütüphaneleri 1932-1950 yılları arasında büyük

ölçüde toplumun halk kütüphanesi işlevlerini yerine getirir (Baysal, 1984: 1313).

Günümüz halk kütüphaneleri ağırlıklı olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı altında Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü bağlısı olarak hizmet vermektedir. Cumhuriyet dönemi evrimi genel yaklaşımla Halkevi kütüphaneleri ile başlatılabilecek Bakanlık bağlısı halk kütüphanesi sayısı 1933 yılında 85, 1965 yılında 262, 1989 yılında 852, 1997 yılında 1.117 (Sağlamtunç, 1994: 220), 2018 yılında 1.142'dir (Keseroğlu, 2019: 69). 2023 yılı sonu itibariyle bu sayı 1.295'e ulaşırken, toplam kitap sayısı 24 milyonu, kullanıcı (okuyucu) sayısı da 33 milyonu geçmiştir. 12 milyona yakın kaynağı kullanıcılarına ödünç veren bu kütüphaneler, 85 gezici kütüphane ile hizmet alanlarını da genişletmeye çalışmaktadır (KYGM, 2024). Yerel yönetimlere bağlı olarak hizmet veren halk kütüphaneleri ile farklı tüzel ve gerçek kişiler tarafından hizmete sunulan halk kütüphanelerine ilişkin ulusal bir istatistiğe ulaşmak maalesef olanaklı değildir. Bu noktada söylenebilecek en belirgin gerçeklik, özellikle belediyelere bağlı olarak hizmet veren halk kütüphaneleri sayısında ivmeli bir artışın yaşandığıdır.

Halk kütüphaneleri konusunda araştırma ve yayınlar, üniversite düzeyinde kütüphanecilik eğitimi ile çoğalır. Günümüzde de halk kütüphaneleri konusunda makale, tez, kitap ve farklı niteliklerde toplantılar şeklinde sürdürülen halk kütüphaneleri temalı bilimsel çalışmaların sayısı düzenli olarak artmaktadır. Bu gelişme, halk kütüphanelerinin ulusal çaplı bilinirlik ve yaygınlığının yanı sıra, hizmet çeşitliliğinin artmasında doğrudan katkı sağlamaktadır. Söz konusu katkının kalıcı ve anlamlı olabilmesi için gereken ön koşullardan biri de halk kütüphanelerine ilişkin mevzuatın uygulamaya konulmuş olmasıdır. Halk kütüphaneleri, ülkemizde de yasal düzenlemelerin ve hatta yeni yasal düzenleme çabalarının en yoğun olduğu bilgi merkezi türüdür (Akkaya, 2018: 106). Bu doğrultuda hayata geçirilen çabaları Cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar götürmek olanaklıdır. Bir asra yaklaşan bu süreçteki temel aşamalar;

- (1921) Maarif Vekâleti Kütüphaneler Müfettişliğinin kurulması,
- (1929) Maarif Vekâleti Hars Dairesi Kütüphaneler Müdürlüğünün kurulması,
- (1969) Maarif Vekâleti Hars Dairesi Kütüphaneler Müdürlüğünün Kütüphaneler Genel Müdürlüğü adını alması,
- (1965) Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Kültür Müsteşarlığının kurulması ve Kütüphaneler Genel Müdürlüğünün bu müsteşarlığa bağlanması,
- (1974) Öncesinde sadece bir yıllık ömrü olan Kültür Bakanlığının yeniden kurulması ve Başbakanlığa devredilen Kültür Müsteşarlığının Kültür Bakanlığına bağlanması,
- (1981) Halk Kütüphaneleri Görev ve Çalışma Yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi,

- (1981) Kütüphanelerarası Basma Kitapları Ödünç Verme Yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi,
- (1981) Kütüphanelerde Eğitici ve Kültürel Faaliyetler Yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi,
- (1982) Halk ve Çocuk Kütüphaneleri Yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi,
- (1983) Kültür Bakanlığının Turizm Bakanlığı ile birleşerek Kültür ve Turizm Bakanlığı adını alması, Kütüphaneler Genel Müdürlüğünün de Yayımlar Genel Müdürlüğü ile birleştirilerek Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğüne dönüşmesi,
- (1998) Kültür Bakanlığı Yayın Seçme Yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi,
- (2012) Halk Kütüphaneleri Yönetmeliğinin yürürlüğe girmesi,
- (2012) Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphane Hizmet Esasları Genelgesinin yayınlanması şeklinde sıralanabilir (Çelik, 2001; Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023; Mevzuat Bilgi Sistemi, 2023).

11 Ocak 2012 tarihinde, 28170 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği, ülkemiz için halk kütüphaneleri-mevzuat ilişkisinde şu an için gelinen son nokta olarak yorumlanabilir. Bu yönerge ile "*Kütüphaneler Arası Basma Kitapları Ödünç Verme Yönetmeliği*, *Kütüphanelerde Eğitici ve Kültürel Faaliyetler Yönetmeliği*, *Halk Kütüphaneleri Görev ve Çalışma Yönetmeliği*, *Kütüphane Haftasını Kutlama Yönetmeliği* ve *Halk ve Çocuk Kütüphaneleri Yönetmeliği* yürürlükten kaldırılmıştır" (Akkaya, 2018). Yukarıda paylaşılan yasal düzenlemeler dâhi, halk kütüphanelerinin Cumhuriyetin ilk yüz yılında farklı açılardan en fazla ulusal gündem olan kütüphane türü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu gündem başlıklarının en önemlilerinden biri de Bakanlık bağlısı halk kütüphanelerinin yerel yönetimlere devredilmesidir. Halk kütüphaneleri ikinci yüz yıla, farklı Bakanlık bağlısı olanlar ve olmayan diğerleri şeklindeki genel ayrımla girme durumundadır.

Üniversite Kütüphaneleri

Cumhuriyet döneminin ilk üniversite kütüphanesi deneyimi, sonrasında İstanbul Üniversitesi'ne dönüşecek olan Darülfünun Kütüphanesidir. Bu kütüphanenin nasıl çalışacağı, amaç ve işlevlerinin ne olacağı sorularının yanıtı, söz konusu deneyimin başlangıç noktasıdır. Darülfünun Kütüphanesinin ilk koleksiyonu, Atatürk'ün talimatıyla Yıldız Sarayı'ndan getirilen (1925) kitaplar üzerine inşa olunmuştur. Bu koleksiyon günümüzde İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde kullanıcıların kullanımına sunulmaktadır (Keseroğlu, 2013: 376).

İstanbul Üniversitesi'nin kütüphane geleneğinin oluşumu için de yabancı uzmanlardan görüş alınır ve onların hazırladığı raporlar doğrultusunda eylem planları oluşturulur. Raporların ilki, İsviçreli uzman A. Malche tarafından 1933 yılında sunulur. Üniversite kütüphanesinin yeniden

organize edilme sürecinde bu rapor esas alınır. 1935 yılında ise Alman akademisyen H. Ritter, üniversiteler için kütüphanelerine de değindiği başka bir rapor hazırlar. Başarılı bir kütüphane hizmeti için, uzman kütüphanecilerin yetiştirilmesi gerektiğine dikkati çeken bu raporda, merkezi kütüphanenin dışında, fakülte, bölüm (kürsü) kütüphanelerinin açılmasının önemi dile getirilir (Dilek, 1991: 77). Daha önce kendisinden ayrıntılı şekilde söz edilen ABD'li uzman S. Thompson da 1952'de hazırladığı raporda üniversite kütüphaneleri ile organizasyonlarının nasıl olması gerektiğinden söz eder. Thompson, Ritter'den farklı olarak merkezi kütüphane şeklinde uygulamaya konacak yapılanmanın finansal açıdan daha uygun olacağına değinir (Thompson, 1952: 9).

Üniversite kütüphaneciliği adına Cumhuriyet döneminde atılan ve organizasyon açısından günümüzde de etkisini sürdüren modernleşme adımları, 1956 yılında ODTÜ'nün merkez kütüphanesinin kullanıma sunulması ile başlar. "Bu süreç, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ve 124 sayılı Yükseköğretim Üst Kuruluşları ile Yükseköğretim Kurumlarının İdari Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamesi ile daha belirgin ve benimsenir hale gelir" (Çelik, 2001: 44-46). İlk mevzuat, üniversite kütüphanesinin üniversite işleyişi içindeki önemine gönderme yaparken, ikincisi, üniversite bünyesinde daire başkanlığı şeklinde organize edilen kütüphaneyi, doğrudan genel sekreterliğe bağlar. Günümüzde de organizasyon yapısı korunmaktadır. Kütüphanenin üniversite bünyesinde akademik bir birim olarak kabul edilmesi gerektiği ve bu nedenle doğrudan rektörlüğe bağlı olması iddiası (Tuncer, 1988. 63; Çelik, 2001: 45-46), üniversite kütüphaneleri adına günümüzde ulusal çapta gündem olmaya devam etmektedir.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK)'nun Haziran 2023 verileri itibariyle, Türkiye'de devlet ve vakıf üniversitesi statüsünde toplam 208 üniversite bulunmaktadır (YÖK, 2024). Bu üniversitelerin resmi olarak yükseköğretim kurumu olabilmesi için gereken ön koşullardan biri de mutlaka bir merkez kütüphanesinin olmasıdır. Söz konusu üniversite, hatta fakülte ve meslek yüksekokulu kütüphanelerinin niteliği, temel unsurlarının yetenek ve yeterliliği bu çalışmanın sınırlarının ötesinde, bağımsız bir araştırmanın konusudur.

Okul Kütüphaneleri

Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğinin görece üzerine en az söz söylenen ve ilgili paydaş sayısı daha sınırlı olan kütüphane türü, okul kütüphaneleridir. Oysa okul kütüphaneleri neredeyse Cumhuriyetle birlikte sektör içinde farklı açılardan ele alınmıştır. IFLA 2023 yılı sonu verilerine göre, Türkiye'de 36.350 okul kütüphanesi olduğu (IFLA, 2024) bilgisi paylaşılmış olsa da bu okul kütüphanelerinden çok, ülkedeki okulların sayısı ile ilgilidir. Zira paylaşılan istatistikte, her okulun kütüphanesinin de olduğu öngörüsünden hareket edilmiş görünmektedir.

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra ülkeye davet edilen J. Dewey, bir eğitim uzmanıdır. Ülkenin öncelikli hedefi olan eğitim seferberliğinde nasıl başarı sağlanacağına ilişkin rapor sunan Dewey'in çizdiği rotada eğitimin ayrılmaz bir parçası olarak okul kütüphanelerine de yer verilmiştir (Dewey, 1952). Buna bağlı olarak, Türkiye'de 1926 yılından itibaren okul yönetmelikleri ve ders programları ile kütüphaneler arasında sıkı bir iş birliği öngörülmüş ve bu iş birliğine dikkati çeken çabalar ortaya konulmuştur (Baysal, 1991: 59). Bu erken fark ediş ve önemsemeye karşın, okul kütüphaneleri Cumhuriyet tarihinin en fazla ihmal edilen kütüphane türlerinden biri olmaktan kurtulamamıştır (Çelik, 1991: 52; Keseroğlu, 2013: 378).

Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de okul kütüphaneleri konusunda en önemli rehber IFLA ve bu konuda birlikte hareket ettiği UNESCO'dur. Bu iki evrensel sivil toplum örgütünün birlikte hazırladıkları rehber, okul kütüphanelerinin örgün eğitim sürecindeki yeri, önemi ve işleyişi hakkında ayrıntılı bilgi sunan en yetkin dokümandır (IFLA/UNESCO, 2012). Ulusal çapta okul kütüphaneleri konusunda yol gösterici olan ve aynı zamanda bağlayıcılığı olan unsur ise *Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği*dir. İlk *Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği* 1959 yılında yürürlüğe girer. 26 Ağustos 1976'da söz konusu yönetmelik yenilenir. Eğitim sistemi içinde önemli bir yeri olmasına karşın (Önal, 1995: 256-257), uygulanabilirliği konusunda ortaya çıkan derin sorgulara yeteri kadar yanıt olamayan bu yönetmelik, 22 Ağustos 2001 tarihinde yine aynı adla revize edilir. Yönetmelikte ifade edilen "…bina olanakları yeterli olmayan okullarda kitap dolapları, öğretmenler odasına ya da yönetici odasına, oralar da uygun değilse uygun bir sınıf veya koridora konulur" (Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği, 2010) ifadesi, yönetmeliğin okul kütüphanelerine ilişkin sorular ve kaygılara neden yanıt olamadığını yalın bir biçimde ortaya koymaktadır. Yönetmeliğin en önemli bütünleyicisi, 2006 yılında yürürlüğe giren ve amacı "Millî Eğitim Bakanlığına bağlı resmî/özel örgün ve yaygın eğitim kurumlarında bulunan kütüphanelerin donanım, kitap ve diğer eğitim araçlarının standartlarını belirlemek, öğrencilerin kütüphanelerden etkin ve verimli olarak yararlanmalarına yönelik usul ve esasları düzenlemek" (Okul Kütüphaneleri Standart Yönergesi, 2006) olarak belirlenen Okul Kütüphaneleri Standart Yönergesidir.

Cumhuriyet dönemi okul kütüphaneciliği açısından önemli olan kilometre taşlarından biri de, ayrıntılarına yukarıda değinilen Okul Kütüphanecileri Derneği'dir. 2000 yılında organizasyon haline gelen ve 2010 yılında resmi olarak sivil toplum örgütü kimliği kazanan Dernek, daha çok özel okul kütüphanecilerinin etkin olduğu meslek örgütüdür. Zira Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okulların hiçbirinde, ilgili bölümlerden birinde mesleki eğitim almış bir bilgi profesyoneli kadrolu olarak istihdam edilmiş değildir. Az sayıdaki kütüphane görevlisi ya mesleki

eğitim almamış ya da mesleki eğitim almışsa da sözleşmeli statüde istihdam edilmiştir.

Özel okulların sayısının artmasıyla, okul sistematiği içindeki önemi daha görünür hale gelen, bu okullardaki kütüphanelerde ortaya konan başarılı hizmetlerle daha görünür hale gelen okul kütüphaneciliği maalesef henüz Türkiye'de eğitim politikasının bir unsuru olarak değerlendirilmemektedir (Yılmaz, 2006: 51). Bu gerçeklik, Cumhuriyetin ikinci yüzyılında kütüphanecilik mesleğinin paydaşları kadar, ülkenin eğitim politikasına yön veren kurum ve kuruluşlarla yöneticilerine de ciddi sorumluluklar getirmektedir.

Özel Kütüphaneler

Özel kütüphaneler, diğer kütüphane türlerinden farklı olarak, Türkiye'de Cumhuriyetle birlikte gerçek anlamda sahneye çıkan kütüphanelerdir. Zira bir kavram ve kütüphane türü olarak "özel kütüphane" 20'nci yüzyılın ürünüdür. Türkiye'de ise özel kütüphanelerin modern anlamda örgütlenmesi bu yüzyılın ikinci yarısıdır (Dilek Kayaoğlu, 2019: 259). Özel kütüphaneleri, geleneksel kütüphanecilikten doğan fakat ondan ayrı gelişen bir disiplin olarak değerlendiren) yaklaşıma göre, bu tür, kütüphanecilik mesleğinin gelişimi açısından önemli pek çok sosyal, kültürel, ekonomik ve toplumsal değişimin önünü açmıştır (St.Clair, 2009: 2-3). Bu ilişki durumu, Türkiye için de geçerlidir. Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğinin kurumsal bir kimlik kazanması açısından son derece önemli olan ve özellikle de özel sektörde mesleğin bugün eriştiği bilinirlik ve kabulü açısından anlamlı olan bu kütüphane türü, aynı zamanda kütüphaneciliğin disiplinler üstü yanının daha kolay fark edilmesini de sağlamıştır.

Alana ilişkin literatürün de ortaya koyduğu gibi, özel kütüphane nitelemesiyle bilgi merkezleri dünyasına katılan kütüphane türünün ilk örnekleri, Türkiye'de geride kalan yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür (*Dört dilde…*, 1959; Baysal, 1972; Alpay, 1973; Alpay, 1976; Çakın, 1991). Buna karşın, özel kütüphanenin "sınırlı bir kullanıcı grubuna hizmet eden özel konu dermesi" olma ayrıcalığı referans alındığında, bu kütüphane türünün de Osmanlı'dan genç Cumhuriyete miras kaldığını söylemek yanılgı olmayacaktır. Örneğin, 15'inci yüzyılda hizmet veren Ermeni Patrikhanesi Kütüphanesi bunlardan biridir (*İstanbul kütüphaneleri*, 1982). Erünsal da III. Murat dönemine ait iki *ihtisas kütüphanesi*nden söz eder. Bu kütüphanelerin biri tıp, diğeri de astronomi konulu dermelerden oluşur (Erünsal, 2008. 156-157).

Osmanlı Devleti dönemindeki kamuda kurulan özel kütüphanelerin ilk örneklerinden biri, 1868 yılında Mithat Paşa'nın öncülüğünde padişah fermanı ile kurulan, Danıştay'ın kuruluşuyla birlikte oluşturulan Danıştay Kütüphanesidir. Oskan Efendi önderliğinde kurdurulan Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi Kütüphanesi ile 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile

beraber meclis çalışmalarının yapıldığı adliye sarayında kurulan meclis kütüphanesi de bu kapsamda verilebilecek örneklerdir. 1920'de de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da çalışmalarına başlamasından hemen sonra bir meclis kütüphanesinin kuruluş çalışmalarına başlanmıştır (Baysal, 1972: 45, 53, 94).

Cumhuriyet Dönemi'nde de hem devlet örgütünün yasama, yargı, yürütme organlarında ve kamu iktisadi teşekküllerinde hem de özel sektörde "özel kütüphaneler" kurulmaya devam etmiştir. Bu süreci, kamu ve özel sektöründe kurulan özel kütüphaneler olarak gruplandırmak olanaklıdır (Dilek Kayaoğlu, 2019). Kimi zaman kurum ve kuruluşların Ar-Ge ve Ür-Ge birimlerinin bir parçası olarak da hizmet veren kullanıcıları ve koleksiyon özelliği açısından belirli sınırlılıkları olan özel kütüphaneler konusunda yaşanan tür ve sayı artışı, günümüzde de devam etmektedir. Çalışmanın sınırlılıkları dikkate alınarak, bu türün sayıları sürekli artan kamu kamu ve özel sektörde yer alan örneklerine ayrıntılı olarak yer verilememiştir.

Doğrudan bir kütüphane türü olmasa dâhi, genellikle bünyelerinde bir kütüphane ya da kitaplıkla hizmet veren kent arşiv ve müzeleri de Cumhuriyet döneminde yaşanan kütüphanelerin çeşitlenmesi sürecinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. 18'inci yüzyıl ile birlikte yaygınlaşmaya başlayan yerel tarih merakının ve yerel kültürel alan ayrıcalığının gelişmesinin ürünü olan kent arşivleri ve müzeleri, bilgi merkezi türlerinin en yeni ve cazibesi en hızla artan aktörlerinden biridir (Akkaya, 2019: 459). Özellikle yeni bin yılla birlikte Türkiye'de daha çok yerel yönetimler eliyle işletilen kent arşivleri ve müzeleri, her geçen gün kent kültürel yaşamında daha önemli hale gelmektedir. Bu bilgi merkezlerinin bünyesinde hizmet veren kütüphane ve/veya kitaplıklar da kent sakinlerinde yerel değerlerin ön planda olduğu farklı bir kütüphane algısı oluşturmaya başlamıştır. Sosyal yaşamdaki cazibesi sürekli artan bu bilgi merkezlerinin kütüphaneleri, Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik tarihi içinde gelecekte çok daha yüksek sesle ve önemsenerek telaffuz edilecek gibi görünmektedir.

Diğer Yaşananlar

Cumhuriyet'in ilk yüzyılının ikinci yarısı, üniversite düzeyinde kütüphanecilik eğitimi verilmeye başlanmasının da etkisiyle, görece çok daha yoğun ve çeşitliliği yüksek gelişmelerin yaşandığı dönem olmuştur. Çalışma kapsamında bu gelişmelere de kısaca yer verilmiştir. Bu noktada ön plana çıkan iki husus, iş birliği çalışmaları, bilimsel akademik üretimdeki artış ve başta bilişim ve internet olmak üzere, kütüphaneciliğin teknoloji ile olan yakınsamasıdır.

Modern kütüphanecilik tarihinde kendini kanıtlamış en önemli gerçekliklerden biri, sonsuz finansman desteği sağlanabilecek olsa dâhi, dünyada tüm kitaplara sahip bir kütüphanenin varlığının mümkün olamayacağıdır. Özellikle günümüzde yaşanan ve "bilgi patlaması" olarak da tanımlanan bilgi artış hızı ile bu artışın bilgi kaynaklarına yansıması dikkate

alındığında, söz konusu gerçekliğin tartışılması söz konusu değildir. Bu noktada kütüphanelerin elden geldiğince çok bilgi kaynağına erişme ve kullanıcılarına sunabilme adına buldukları en etkili yöntemlerden biri de iş birliği çalışmalarıdır. Buna bağlı olarak günümüzde kütüphanelerin derme açısından zenginliği, sahip olduğu kaynakların yanı sıra, gerektiğinde erişebildikleri ve kullanıcılarına sunabildikleri kaynaklarla ölçülmeye başlamıştır (Tonta, 1997: 101). Bu nedenle kütüphanelerarası iş birliği ve buna dayalı olarak ortaya konan toplu katalog çalışmaları, Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğinin önemli sayfalarından biridir (Keseroğlu, 2013: 377).

20'nci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kütüphanelerarası iş birliği, Türkiye'deki kütüphaneler ve kütüphanecilerin sürekli gündem başlıklarından biri olmaya başlamıştır. Bu yönde dikkat çeken ilk girişim, 1977 yılında Türkiye Bilimsel ve Teknik Dokümantasyon Merkezi (TÜRDOK) denetiminde hazırlanan Ankara ve İstanbul süreli yayın toplu kataloglarıdır. Bu çabanın sürekli olabilmesi adına, Türk Kütüphaneciler Derneği'nin bazı şubelerinde Kütüphanelerarası İşbirliği Komisyonları oluşturulur. Kütüphanelerarası iş birliği bağlamında, halk kütüphaneleri arasında kitap ödünç verme sürecinin işletilmesi için, 21/9/1981 tarihli ve 17465 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan "Kütüphaneler Arası Basma Kitapları Ödünç Verme Yönetmeliği" çıkarılır (Keseroğlu, 2018: 28).

Zaman içerisinde ULAKBİM tarafından uygulamaya konulan (1997) Ortak Belge Sağlama Projesi (OBES), Ulusal Belge Sağlama Sistemi (UBSS), Makale İstek Sistemi (MİS) ve yine aynı kurum içinde hizmet veren (1997) Ulusal Bilgi Merkezi (UBİM), kütüphanelerarası iş birliği çalışmaları kapsamında değerlendirilebilecek gelişmelerden bazılarıdır. Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS), Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği (ÜNAK) ile Online Computer Library Center (OCLC) arasında kurulun (2000) ÜNAK-OCLC Konsorsiyumu, ANKOS bünyesinde geliştirilen (2006) Kütüphanelerarası İşbirliği Takip Sistemi (KİTS), kütüphanelerarası işbirliği kapsamında Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğinin önemli atılımlarından bazılarıdır (Tonta, 1997; Yılmaz, 1998; Özel ve Bayraktar, 2003; Dilek Kayaoğlu, 2011; Keseroğlu, 2013; ANKOS, 2024; ULAKBİM, 2024; ÜNAK, 2024).

Kütüphaneciliğin Cumhuriyetle birlikte daha modern bir yaklaşımla ele alınması, mesleki formasyonun lisans düzeyinde bir örgün eğitim programı içine yerleştirilmesi, profesyonel olarak kütüphanecilik mesleğini iş edinenlerin sayısının artması, buna bağlı olarak mesleğin sivil toplum örgütlenmesinin gelişmesi, kütüphanelerin tür ve sayı olarak artması, ülke genelinde kütüphaneciliğin fark edilme ve önemsenme düzeyini de arttırmıştır. Tamamı Cumhuriyet'in ilk yüzyılında yaşanan bu dönüşümün bir diğer etkisi de kütüphaneciliğe ilişkin akademik ve popüler yayın türü ile sayısının artmasıdır. Cumhuriyet, kütüphanecilikle ilgili bilimsel kitap,

bilimsel etkinlik, makale, monograf, aktüel yazı vb. türündeki yayın sayısının sürekli arttığı bir ilk yüzyılı geride bırakmıştır.

Türkiye'de kütüphanecilik alanında bilgisayar uygulamaları geride kalan yüz yılın son çeyreğinde başlar. 1970'de bilgisayar il kez TBMM Kütüphane, Dokümantasyon ve Tercüme Merkezinde kullanılır. 1971 yılında Hacettepe Üniversitesi Süreli Yayınlar Kataloğu basılır. Ardından, TÜRDOK'un hazırladığı süreli yayın toplu katalogları bilgisayar çıktısı olarak yayımlanır. Kütüphanelerde bilgisayar ve kullanım alanlarına ilişkin ilk bilimsel toplantı, İstanbul Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü'nün ev sahipliğinde "Türkiye'de Kütüphanecilik Alanında Bilgisayar Uygulamaları 1. Sempozyumu" başlığı ile 1984 yılında gerçekleştirilmiştir. Etkinlikte kütüphane ve otomasyon yakınsaması farklı yönleriyle ele alınmıştır (*Türkiye'de*…, 1984).

Özellikle kütüphanecilik eğitimi veren bölümlerin "Bilgi ve Belge Yönetimi" adında birleştirilmesinin ardından, kütüphane ve bilgisayar, kütüphane ve otomasyon, kütüphane ve internet ilişkisi çok daha fazla üzerinde durulan konular olmuştur. Bu yönelimde, şüphesiz bilgisayar teknolojisinin kütüphanecilik alanına getirdiği yeni ufkun genişliği etkili olmuştur. Bugün özellikle sosyal medya ve kütüphane ilişkisinde gelinen nokta, söz konusu ufkun cazibesinin göstergelerinden biridir. Bilgi toplumu olarak da tanımlanan günümüz toplum yapısında teknolojinin en çok etkileşim halinde olduğu unsurlardan biri, bilgi kavramı ve bugüne dair ifade ettikleridir. Bilgi söz konusu olduğunda ise internet odaklı teknolojinin en somut kendini ifade ettiği mecralardan biri de kütüphanelerdir (Odabaş ve Akkaya, 2017: 8). Kütüphanecilik adına Cumhuriyetin ilk yüzyılı, bu yoğun etkileşimin çok boyutlu tanıklığı ile tamamlanmıştır. Yaşanan deneyimler, söz konusu etkileşimin ikinci yüzyılda da artarak devam edeceği konusunda güçlü emareler ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarihin en eski kurumlarından biri olarak kabul edilen ve evrimi hemen yazı ile birlikte başlatılan kütüphanelerin yeryüzünün farklı coğrafyalarında ve farklı zamanlarda insanlıkla birlikte yazdıkları hikâyelerin ortak paydası, hizmet sundukları toplumla birlikte var olmalarıdır. Bu birlikteliğe zemin hazırlayan asıl unsur ise bilginin insanın yaşamında temel gereksinim olma ayrıcalığı ve bu ayrıcalığı sürekli kılma çabasıdır. Zira kütüphaneler yalnız bilginin belirli kurallarla ve sağlıklı işletilebilen sistemlerle bir araya getirildiği mekânlar değil, farklı formlarda olabilecek bilgi kaynakları aracılığı ile bilgi akışkanlığının ve paylaşımının da en önemli kolaylaştırıcılarıdır. Bu kimlik, kütüphaneleri yalnız bireysel ve/veya toplumsal değil, ulusal boyutta önemsenen ve eylem planlamasına gidilen unsurlara dönüştürmüştür.

İnsanlık tarihi ile birlikte bilginin ve bilimin evrimine bakıldığında, kütüphaneleri ve toplumdaki rolünü fark ederek bu konuda daha özenli olan medeniyetlerin dünyayı biçimlendirme gücüne de sahip oldukları görülmektedir. Genç Cumhuriyet'in adeta kutup yıldızı olan Mustafa Kemal Atatürk de söz konusu gerçeklikten hareketle kütüphaneciliğin Türkiye Cumhuriyet'indeki ilk adımlarını planlamış ve geleceğini odağında muhasır medeniyet düzeyine ulaşmak olan bu plan çerçevesinde biçimlendirmeyi hedeflemiştir. Türk kütüphaneciliğinin Cumhuriyetle birlikte başlayan yeni yolu, bu hedef doğrultusunda çizilmiştir.

Cumhuriyet'in içinde yaşamaya ve Cumhuriyet'in içinde aktif bir biçimde var olmaya Osmanlı Devletinden miras kalan ilgili tüm unsurlar ve biriktirilmiş deneyimlerle başlayan Türk kütüphaneciliği, hemen her alanda olduğu gibi, bu süreci bir çalışma alanını bilimsel bir disipline dönüştüren tüm süreçleri deneyimlemek durumunda kalmıştır. Kütüphaneciliğin bilgi ve bilgi kaynaklarıyla, bilginin de özellikle bilişim teknolojilerinde yaşanan kontrol edilemez değişimlerin ardından yaşamla olan yoğun etkileşimi ve "bilgi patlaması" olarak da tanımlanan bilginin dünyasındaki üssel artış, Cumhuriyetin ilk yüzyılında Türk kütüphaneciliği adına yaşananları disiplinler üstü bir kimliğe büründürerek, daha derinlikli hale getirmiştir. Bu yüzyıllık süreçte deneyimlenen ve ayrıntıları metin içinde paylaşılan yaşananları genel olarak; kütüphaneciliğin öneminin fark edilmesi, Osmanlı'dan kalan mirasın içselleştirilmesi, kütüphanecilik eğitiminin öneminin fark edilmesi, kütüphaneciliğin eğitim olan bağının kurulması, standartlaşma çalışmaları, Arap ve Latin harflerinin kullanımına bağlı sorunların aşılması, kütüphanecilik eğitiminin lisans düzeyde verilmesinin gereği, kütüphane türlerinin çeşitlenmesi, uluslararasılaşma çabaları, kütüphanecilik mesleğinde profesyonelleşme, mesleki dernekleşme, iş birliği çalışmaları, teknolojiye uyumlaşma olarak listelemek olanaklıdır.

Cumhuriyetin ilk yüzyılında kütüphanecilik adına yaşananlar elbette Türk kütüphanecilik tarihi açısından son derece önemlidir. Hatta bu süreci kütüphaneciliğin bilgi, bilim, eğitim, kültür gibi kavramlarla olan organik bağı ile birlikte değerlendirildiğinde, bir asırlık kütüphanecilik deneyimi Cumhuriyet'e pek çok açıdan kalıcı izler bırakmıştır. Buna karşın, pek çok disiplinde olduğu gibi Türk kütüphaneciliğinin, kurucusu ve ulu önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün işaret ettiği "muhasır medeniyet" hedefine ulaşması için aşması gereken yol uzun ve zorludur. Tam da bu noktada en önemli yol gösterici Türk kütüphaneciliğinin bir asra sığdırdığı, hatta bazı açılardan Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralarak sürdürdüğü deneyimidir. 29 Ekim 1923'ten bu güne Türk kütüphaneciliği adına atılmış her isabetli adımı yeni eylemlerin esinine dönüştürmek, hatalardan da gerekli çıkarımları yaparak geleceğe dair hedefler inşa, etmek Türk kütüphaneciliğinin ikinci yüzyılının en doğru yolu olacaktır. Bu noktada bireylerden topluma, kurum ve kuruluşlardan devlet organlarına ve bizzat devletin kendine düşen sorumluluklar olacaktır. Söz konusu sorumlulukları yerine getirmek ise

Atatürk'ün de işaret ettiği gibi devleti sevmeyi, devleti sevmek de işini iyi yapmayı gerektirir.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, T. (1975). Kütüphaneciliğimizin elli yılı. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, *24*(1), 7-13.

Akkaya, M. A. (2023). Cumhuriyetin 100. yılında İzmir'de kütüphaneler ve kütüphaneciliğe genel bakış. *ABİAD – Avrasya Bilgi Bilimi Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 7-25.

Akkaya, M. A. (2018). Halk kütüphanelerinde mevzuat. Yay. Haz. H. Odabaş ve M. A Akkaya, *Halk kütüphaneleri: Geçmişten geleceğe yönelimler ve yeni roller* (pp. 95-121). İstanbul: Hiperyayın.

Akkaya, M. A. (2019). Kent arşivi ve kent müzesi. Yay. Haz. M. A. Akkaya ve H. Odabaş, *Bilgi merkezleri: Kütüphaneler-müzeler-arşivler* (pp. 459-502). İstanbul: Hiperyayın.

Akkaya, M. A. ve Alır Derbent, G. (2024). Türk kütüphaneciliğinin köşe taşı olarak halkevi kütüphaneleri: İzmir Halkevi Kütüphanesinden bugüne yansıyanlar. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, *10*(1), 73-104

Akyol, Y. (2008). *İzmir Halkevi (1932-1951)*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Alpay, M. (2000). 75. yıl ve sonrasında kütüphanecinin yetiştirilmesi (deneme). *Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, *6*, 1-9.

Alpay, M. (1990). Değişen kütüphane anlayışı ve Münif Paşa. *Kütüphane: Dünü yarına bağlayan köprü* (pp. 260-265). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları.

Alpay, M. (1976). *Harf devrimini kütüphanelerde yansıması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Alpay, M. (1973). *Kütüphanecilik terimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Yayınları.

Anameriç, H. (2008). Belgelerle Atatürk ve kütüphaneler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *XXIV*(71), 485-512.

Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu (ANKOS) Derneği (2024). Hakkımızda. https://ankos.org.tr/tr/ adresinden 2 Haziran 2024 tarihinde alınmıştır.

Arseven, C. E. (1924). *Notlar ve kütüphanelere dâir usûl-i tasnif*. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti Neşriyatı.

Atatürk, Mustafa Kemal (2011). *Nutuk*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu (1934). Resmi Gazete 02.07.1934. Sayı: 2741.
https://teftis.ktb.gov.tr/yazdir?7B1891D3714EE6AA33CEC726F1A0B222
13 Mayıs 2024 tarihinde alanmıştır.

Baysal, J. (1973). Cumhuriyet dönemi Türk kütüphaneciliğinin gelişmesi. *Cumhuriyet'in 50. yılına armağan* (pp. 99-112). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Baysal, J. (1987). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nün yirmi yıllık tarihçesi 1964-1984. *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, *1*, 5-15.

Baysal, J. (1991). *Kitap ve kütüphane tarihi*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları.

Baysal, J. (1984). Kütüphanecilik. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (pp 1305-1317). Cilt 5. İstanbul: İletişim Yayınları.

Baysal, J. (1972). Resmi daire kütüphaneleri ve dokümantasyon *merkezleri*. İstanbul: TÜBİTAK Yayınları.

Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi (2024). Hakkında. https://dergipark.org.tr/tr/pub/bel adresinden 10 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Burke, P. (2021). *Kültür tarihi*. Çev. M. Tunçay. İstanbul: Islık Yayınları.

Çakın, İ. (1991). Araştırma faaliyetleri ve kütüphaneler. *Türk Kütüphaneciliği*, *5*(4), 154-155.

Çakın, İ. (1997). 25. yılında Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü. Yay. Haz. B. Yılmaz, *Kütüphanecilik bölümü 25. yıla armağan* (pp. 7-31). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü Yayınları.

Çakın, İ. (2005). Cumhuriyet'ten günümüze bilgi profesyonellerinin eğitiminde başlıca yönelişler. *Türk Kütüphaneciliği*, *19*(1), 7-24.

Çakın, İ. (2013). Türkiye'de Cumhuriyet dönemi kütüphanecilik eğitimi. Ed. B. Yılmaz, *Anadolu kütüphaneleri* (pp. 387-403). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Çavdar, R. T. (1995). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar Osmanlı kütüphanelerinin gelişimi*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Çelik, A. (2001). *Bilgi hizmetleri ve mevzuat*. Ankara: Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği Yayınları.

Dewey, J. (1952). *Türkiye maarifi hakkında rapor*. (2. bs.). İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

Dilek, H. (1991). *Kütüphanecilik biliminin kapsamı ve Türkiye'de durum*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dilek Kayaoğlu, H. (2019). Özel kütüphane. Yay. Haz. M. A Akkaya ve H. Odabaş, *Bilgi merkezleri: Kütüphaneler-müzeler-arşivler* (pp. 259-318). İstanbul: Hiperyayın.

Dilek Kayaoğlu, H. (2011). *Süreli yayınların yönetimi*. (Göz. geç. genşl. 2. bs.). İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları.

Dört dilde kütüphanecilik terimleri sözlüğü. (1959). Haz. H. Lemaitre, A. Thompson, Çev. L. Şenalp. Ankara: Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları.

Emirbuharioğlu, N. (2004). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nin kuruluş süreci ve ilk sınıflama çalışmaları: 'Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Fihristi'*. Haz. F. Rukancı ve H. Anameriç. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.

Ersoy, O. (1965). Kütüphanecilik kursları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *23*(1-2), 49-59.

Erünsal, İ. E. (2002). Katalog, *TDV İslam Ansiklopedisi* (pp. 24-28). Cilt 25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Erünsal, İ. E. (2008). *Osmanlı vakıf kütüphaneleri: Tarihi gelişimi ve organizasyonu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gökçe, M. (2022). *Türkiye'deki bilgi ve belge yönetimi bölümü müfredatlarının iş yaşamındaki beklentileri karşılama düzeyinin analizi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Çankırı Kartekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankırı.

Güncel Türkçe Sözlük (2024). Kültür maddesi. https://sozluk.gov.tr/ adresinden 10 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Gürlek, A. (2012). *100. yılında İzmir Milli Kütüphane*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

IFLA/UNESCO Okul Kütüphanesi Rehberi (2012), https://www.ifla.org/school-library-guidelines/ifla_unesco_okul_kutuphanesi_rehberi.pdf adresinden 11 Temmuz 2024 tarihinde erişildi.

International Federation of Library Associations and Institutions [IFLA] (2024). Lİbrary map of the world. https://librarymap.ifla.org/ adresinden 6 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

İstanbul kütüphaneleri (1982). Haz. M Alpay ve S. Özkan. İstanbul: Yy.

Kapluhan, Erol. (2015). 1921 Maarif Kongresi'nin Türk eğitim tarihindeki yeri ve önemi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(8), 123-134.

Keseroğlu, H. S. (2013). Cumhuriyet dönemi Türk kütüphaneciliği. Ed. B. Yılmaz, *Anadolu kütüphaneleri* (pp. 365-385). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Keseroğlu, H. S. (1989). *Halk kütüphanesi politikası ve Türkiye Cumhuriyetinde durum*. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi Yayınları.

Keseroğlu, H. S. (2019). Halk kütüphanesi. Yay. Haz. M. A. Akkaya ve H. Odabaş, *Bilgi merkezleri: Kütüphaneler-müzeler-arşivler* (pp. 41-81). İstanbul: Hiperyayın.

Keseroğlu, H. S. (2018). Halk kütüphanesi tarihi. Yay. Haz. H. Odabaş ve M. A. Akkaya, *Halk kütüphaneleri: Geçmişten geleceğe yönelimler ve yeni roller* (pp. 11-33). İstanbul: Hiperyayın.

Keseroğlu, H. S. (2005). Köy Enstitülerinde okuma ve kütüphane. *Türk Kütüphaneciliği*, *19*(1), 25-40.

Keseroğlu, H. S. (2022). Halkevlerinde kitap ve kütüphane kıyımı: 1951. *Türk Kütüphaneciliği*, *36*(4), 495-511.

Kırıkkale Üniversitesi (2024). Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. https://kku.edu.tr/Anasayfa adresinden 7 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Konya, Ü. (2019). Milli kütüphane. Yay. Haz. M. A. Akkaya ve H. Odabaş, *Bilgi merkezleri: Kütüphaneler-müzeler-arşivler* (pp. 20-40). İstanbul: Hiperyayın.

Koşay, H. Z. (1960). Kütüphanelere dair (I). *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, *9*(1-2), 36-40.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2024). Mevzuat. http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,13837/mevzuat.html adresinden 5 Mayıs 2024 tarihinde erişildi.

Kütüphane Arşiv ve Müze Araştırma Dergisi (2024). Hakkında. https://dergipark.org.tr/en/pub/lamre adresinden 10 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Kütüphaneler komitesi raporu (1961). Ankara: Milli Eğitim Yayınları.

Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (2024). 2023 yılı istatistikleri. https://kygm.ktb.gov.tr/TR-339758/2022-yili-istatistikleri.html adresinden 7 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Marmara Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü (2024). Bölüm hakkında. http://bby.fef.marmara.edu.tr/genel-bilgiler adresinden 14 Mayıs 2024 tarihinde erişildi.

Mevzuat Bilgi Sistemi (2024). https://www.mevzuat.gov.tr/ adresinden 2 Mayıs 2024 tarihinde erişildi.

Milli Kütüphane (2024). Hakkımızda. http://www.millikutuphane.gov.tr/ adresinden 11 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Odabaş, H. ve Akkaya, M. A. (2017). Önsöz. Yay. Haz. H. Odabaş ve M. A. Akkaya, *Bilişim teknolojilerinin bilgi merkezlerine ve hizmetlerine etkileri* (pp. 7-8). İstanbul:hiperyayın.

Okul Kütüphanecileri Derneği (2024). Hakkımızda. http://www.okulkutuphanecileri.org/ adresinden 2 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Okul Kütüphaneleri Standart Yönergesi (2006). Tebliğ Dergisi: Kasım 2006/2590. http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/548.pdf adresinden 11 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Okul Kütüphaneleri Yönetmeliği (2001). Resmi Gazete 22.08.2001. Sayı: 24501. https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4845&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5 adresinden 11 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun son nefesi: Osmanlı'nın yaşayan mirası Cumhuriyet*. (4.bs.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Önal, İ. (1995). School library development in Turkey. *Türk Kütüphaneciliği*, *9*(3), 255-257.

Ötüken, A. (1956). İstanbul kütüphaneleri hakkında 48 yıl önce zamanın sadrazamına sunulmuş bir rapor. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, *5*(3), 206-226.

Ötüken, A. (1955). Milli kütüphane nasıl kuruldu?. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, *4*(1), 1-56.

Ötüken, A. (1957a). Prof. Hellmutt Ritter'in İstanbul kütüphaneleri hakkında mühim bir raporu. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, *6*(1-2), 36-46.

Ötüken, A. (1957b). Türkiye'de kütüphanecilik öğretiminin tarihçesi. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, *6*(1-2), 1-35.

Özel N. ve Bayraktar A. (2013). Kütüphaneler arası işbirliği ve konsorsiyumlar. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *23*(50), 1-10.

Peker, R. (1974). Recep Peker nutku. *Atatürk ve Halkevleri* (pp. 9-17). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Poll, R. (2008). The cat's pyjamas? Performance indicators for national libraries. *Performance Measurement and Metrics*, *9*(2), 110-117.

Sağlamtunç, T. (1994). *Çağdaş kütüphanecilik ve düşünce özgürlüğü üzerine…*. İstanbul: Yapı Tasarım Üretim Yayınları.

Sefercioğlu, N. (1981). Atatürk, inkılapları ve kütüphaneciliğimiz. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, *30*(2), 48-56.

Sernikli, A. (2005). Elyazması eserlerimizin dünü bugünü yarını. *V. Türk kültürü kongresi: Eski eserler ve müzecilik, kütüphanecilik, arşiv dokümantasyon* Cilt IX, (pp. 27-42). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Soysal, Ö. (1987). Cumhuriyet ve kütüphaneciliğimiz: 1923'ten 1963'e. *Kütüphanecilik Dergisi: Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, *1*, 17-78.

Soysal, Ö. (2003). Kütüphanecilik yoksa bilgi ve belge yönetimi mi?. *Düşünceler*, *59*, 3-10.

Soysal, Ö. (1981). Önsöz. *A. Ü. DTCF kütüphanecilik bölümünün XXV. yıl anı kitabı (1954/55-1979-80)*(p. ıı). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Soysal, Özer, (1998). *Türk Kütüphaneciliği, Cilt 1-6*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

St.Clair, G. (2009). Librarianship and specialized librarianship. *SLA at 100: From putting knowledge to work to building the knowledge culture: A centennial history of SLA (Special Libraries Association) 1909-2009* (pp.1-7). Alexandria, VA: Special Libraries Association.

Sümbül, S. (2017). 'Notlar ve kütüphanelere dâir usûl-i tasnîf' adlı eser ve kütüphanecilik bakımından önemi. *Bilgi ve Belge Araştırmaları Dergisi*, *8*, 59-115.

Şenalp, L. (1974). Cumhuriyet döneminde kütüphaneciliğimiz. *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, *22*(1), 38-47.

Thompson, L. S. (1952). *Türkiye'de kütüphaneleri geliştirme programı*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

Tonguç, İ. H. (1976). *Mektuplarla Köy Enstitüleri: 1935-1946*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Tonta, Y. (1997). Kütüphanelerarası işbirliği ve bilgi kaynaklarının etkin kullanımı. Yay. Haz. Bülent Yılmaz, *Kütüphanecilik bölümü 25. yıla armağan* (pp. 100-108). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye'de siyasi partiler: 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları.

Tuncer, N. (2007). Kütüphanecilik eğitiminde değişen ufuklar: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümünün ilk on beş yılı. *Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, 24-26 Ekim 2007, Ankara, Bildiriler* (pp. 13-18). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Yayınları.

Tuncer, N. (1988). Yükseköğretim Kurumu kütüphanelerinde uygulamada karşılaşılan aksaklıklar. Yay. Haz. Meral Alpay, *Türkiye'de Kütüphane Alanında Teori ve Uygulama İlişkisi Sempozyumu: 7-8 Mayıs 1987* (pp. 59-69). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Yayınları.

Türk Arşivciler Derneği (2024). Hakkımızda. https://www.arsivder.org.tr/ adresinden 3 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Türk Ocakları (2024). Türk Ocaklarının kısa tarihçesi. https://www.turkocaklari.org.tr/turk-ocagi-tarihi/6/turk-ocaklarinin-kisa-tarihcesi adresinden 11 Nisan 2024 tarihinde erişildi.

Türk Kütüphaneciler Derneği [TKD] (2024). Hakkında. https://kutuphaneci.org.tr/ adresinden 7 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Türk Kütüphaneciliği (2024). Hakkında. http://www.tk.org.tr/index.php/TK adresinden 5 Haziran 2024 tarihinde erişildi.

Türkiye'de Kütüphanecilik Alanında Bilgisayar Uygulamaları 1. Sempozyumu, 7-9 Mayıs 1984, İstanbul (1984). Sonuç raporu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Yayınları.

Türkoğlu, P. (1997). *Tonguç ve enstitüleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği [ÜNAK] (2024). Hakkında. https://unak.org.tr/ adresinden 4 Haziran 2024 tarihinde erişildi.
Üstel, F. (2010). *Türk Ocakları (1912-1931): İmparatorluktan ulus-devlete Türk milliyetçiliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Yılmaz, B. (1998). Halk kütüphaneleri-okul kütüphaneleri işbirliği ve Türkiye'de durum. *Türk Kütüphaneciliği*, *12*(2), 110-130.
Yılmaz, B. (2006). Türkiye'de eğitim politikası ve kütüphane. *Bilim ve Ütopya*, *139*(12), 49-51.
Yükseköğretim Kurulu (2024). Üniversitelerimiz. https://www.yok.gov.tr/universiteler/universitelerimiz adresinden 8 Haziran 2024 tarihinde erişildi

At-Savaş-Kent-Uygarlık

Mehmet ÖZMENLİ[1]

Gökhan HAMZAÇEBİ[2]

1-Prof. Dr. Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi 0000-0002-8616-0712
2-Öğr. Gör. Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Bilimler 00 00000323800759

ÖZET

Atı ehlîleştirip ona hükmeden toplumlar tarihte kendilerine her alanda bir kimlik kazandırmıştır. At, insanların toplumsal ve kültürel gelişiminde tarih boyunca önemli rol oynamış, insanlar tarafından ehlîleştirilmesi ve kullanılması da kültürel, sosyal, tarım, sanat, askeri ve ekonomik alanda birçok uygarlığın gelişmesine de neden olmuştur. Atlar diğer binek hayvanlarda olmayan çok yönlü özelliklere sahiptir. Geniş düzlüklerde ve yüksek alanlarda bulunan atlar hızlı ve güçlü yapısıyla birçok alanda insanlığa hizmet etmiştir. Taşımacılık gibi bazı iktisadi faaliyetlerde kullanılan at, geleneksel tolumlar için önemlidir. Atlar, toplumların oluşturduğu edebiyat tarihlerinde de semboller ve karakterler olarak kullanılması edebi anlatının derinliğini ve zenginliğini artıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Kent kültürlerinin gelişmesinde atların kullanım alanlarının ötesinde, kent içindeki sosyal ve kültürel etkileşimlerle de ilişkilidir. Ticaretin gelişmesi ve yaygınlaşmasında, uzun mesafeli taşımacılığın sağlanmasında atlar, önemli bir unsur olarak görülmüş, İpek Yolu kavramının gelişmesi ve işleyişi açısından da kritik bir faktör olmuştur. Endüstri devrim öncesinde geleneksel toplumlar için kullanım açısından en değerli varlıklardan biri de attır. Toplumsal hayatın önemli bir parçası olan At, ekonomik değerinin yanı sıra savaş aracı olma özelliğiyle de toplulukların oluşturduğu ordulara da önemli bir güç olmuştur. Türk folklorunda oyun ve müzik geleneğinde atlar, toplumsal yapı ve tarihsel deneyimler ışığında sembolik ve tematik anlamda kültürel değerlerdendir.

Bu çalışma nitel bir çalışma olup, kaynaklar taranmak suretiyle eski toplumlarda ve Türk topluluklarında atın fiziksel özellikleri, kültürel anlamda hayata katkıları, ekonomik ve siyasi anlamda insanlığın gelişiminde katkısı ile ilgili bilgilere irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göçer, At, Kent, Uygarlık, Savaş

GİRİŞ

Atlar, insanlık tarihinin en önemli hayvanlarından biri olarak uygarlıkların gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. At ile uygarlık arasındaki bağlantı, sadece savaşta değil, tarım, ulaşım, ticaret ve kültürel anlamda da derin etkiler yaratmıştır. Atlar, insanların hareket kabiliyetini, üretkenliğini ve toplumsal yapısını kökten değiştirmiştir.

Atlar, bunun yanında sadece ulaşım, tarım ve savaşta değil, aynı zamanda sanat ve kültürde de önemli bir yer tutmuştur. Atlar, sanatın çeşitli dallarında hem bir tema hem de ilham kaynağı olarak geniş bir yelpazede temsil edilmiştir. Sanatta atların kullanımı, onların gücü, zarafeti, hızı ve

insanla olan yakın ilişkisini yansıtmakta, aynı zamanda kültürel ve sosyal değerlerin ifadesi olarak hizmet etmektedir.

Atlar, tarımda devrim niteliğinde bir değişiklik yarattı. 9. yüzyılda, atların boyunlarına zarar vermeden ağır yükleri çekmelerine olanak tanıyan at yakası icat edilmiştir. Bu icat, atların tarım işlerinde öküzlere göre çok daha verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Onlar, tarlaların sürülmesi, ekinlerin taşınması ve diğer tarımsal işlerde insanların en büyük yardımcısı oldu. Atların güç ve hızından yararlanılarak tarımsal üretim artırıldı, daha geniş alanlar ekime açıldı ve böylece toplumların gıda güvenliği sağlandı.

Tarımda kullanılan öküzler, ağır işlerde genellikle atlarla birlikte çalıştırılmıştır. Öküzler, özellikle ağır yüklerin taşınmasında ve tarlaların sürülmesinde kullanılırken, atlar daha hızlı hareket edebildikleri için hafif işler ve ulaşımda tercih edilmiştir. Bu iki hayvan, tarımın farklı yönlerinde birbirlerini tamamlamıştır.

Eşekler ve katırlar, özellikle zorlu arazilerde taşımacılık için kullanılmıştır. Atlar daha hızlı ve uzun mesafelerde etkili olsalar da, eşekler ve katırlar daha sağlam yapıları sayesinde engebeli arazilerde ve dar yolların olduğu yerlerde tercih edilmiştir. Özellikle dağlık bölgelerde, bu hayvanlar arasında bir işbölümü yapılmıştır. Atlar, üretilen tarım ürünlerinin pazar ve depolama alanlarına hızlı ve verimli bir şekilde taşınmasını sağladı. Bu, hem iç ticaretin gelişmesine hem de kentlerin oluşması ve büyümesine katkıda bulundu. Atların ulaşımda kullanılması, yerleşim yerlerinin birbirine bağlanmasını sağladı. Yol ağları, kervansaraylar ve hanlar gibi altyapı unsurları, atların taşıma gücüne dayanarak geliştirildi. Bu durum, kırsal yerleşmelerin zamanla kente dönüşmesine, büyümesine ve ticaretin merkezileşmesine yol açtı (Doğan. (1999: 50-60; Mc Neill, 1963: 250-270; Bulliet, 1975: 130-145).

At ve kent kültürü, insanlık tarihi boyunca çeşitli şekillerde kesişmiş ve birbirlerini etkilemiştir. Atlar, tarih boyunca hem kırsal hem de kentsel alanlarda önemli bir rol oynamış; ulaşım, ticaret, savaş ve spor gibi birçok alanda kullanılmıştır. Kent kültürü ise, zamanla atların bu rollerini yeniden tanımlamış ve farklı bağlamlarda atlarla ilişki kurmuştur. Atlar sayesinde şehirlerarasında hızlı bir iletişim ağı kurulmuştur. Bu durum, devlet yönetimlerinin daha geniş toprakları etkili bir şekilde kontrol edebilmesine ve ticari ilişkilerin hızlanmasına katkı sağlamıştır.

Atlar, kentlerde yüzyıllar boyunca en yaygın ulaşım ve taşımacılık araçlarından biri olmuştur. At arabaları, kentlerin gelişiminde ve ticaretin artmasında kritik bir rol oynamıştır. Sanayi devrimi öncesinde, atlar kentlerin içinde ve çevresinde insanların, malların ve hizmetlerin taşınmasını sağladı. Kentlerin genişlemesiyle birlikte, atlar sokaklarda ve yollar arasında önemli

bir varlık olarak bulunuyordu. Atlar, antik ve orta çağ dünyasında uzun mesafeli ticareti mümkün kıldı. Atların kullanımı, özellikle bir tür kara ticaret yolu olan İpek Yolu gibi önemli ticaret yollarının gelişmesine, mal ve fikirlerin farklı bölgeler arasında taşınmasına olanak tanıdı. Bu, kültürel etkileşimleri artırarak uygarlıkların gelişimini hızlandırdı.

Atlar, insanlara daha hızlı ve geniş bir hareket alanı sağladı. Bu sayede insanlar, farklı bölgeler arasındaki bağlantıları güçlendirdi, ticaretin ve diplomatik ilişkilerin yayılmasını kolaylaştırdı. Posta hizmetleri ve habercilikte atların kullanımı, devletlerin yönetiminde ve askeri stratejilerde büyük bir avantaj sağladı.

Atlar, medeniyetler arasında yeni ticaret yollarının açılmasına olanak tanırken, bu yollar, sadece ticaret için değil, aynı zamanda kültürel ve teknolojik bilgi değişimi için de kullanıldı.

Atlar sayesinde ticaret merkezleri arasında mal alışverişi daha yoğun hale geldi. Bu, pazarların büyümesine ve ticaret merkezlerinin gelişmesine yol açtı. Atlar, şehirlerarası ticaretin gelişmesiyle birlikte şehirlerin ekonomik yapısının da değişmesine katkıda bulundu (Doğan. (1999: 34; Mc Neill, 1963: 210-211).

Özellikle İpek Yolu gibi büyük ticaret yollarında atlar, kervanların ana taşıma gücüydü. Bu kervanlar, malların bir bölgeden diğerine taşınmasını sağlarken, atlar bu süreçte en kritik rolü oynadı. Kervansaraylar da bu yollar üzerinde atların dinlenmesi ve bakımı için önemli duraklar haline geldi.

Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan İpek Yolu, atların kullanımı sayesinde genişledi ve işledi. Atlar, İpek Yolu üzerinde taşınan ipek, baharat, değerli taşlar ve diğer malların güvenli ve hızlı bir şekilde taşınmasını sağladı. Aynı zamanda Baharat Yolu gibi ticaret yolları da atlı kervanlarla desteklendi.

Küçük kasabalar ve köyler, atlarla sağlanan ulaşım sayesinde büyük ticaret merkezlerine bağlandı. Bu, küçük yerleşim yerlerinin de ticaret ağına dahil olmasını ve ekonomilerinin büyümesini sağladı.

Ticaret yollarında, özellikle çöl ve kurak bölgelerde, develer ve atlar birlikte kullanılmıştır. Develer, susuzluğa daha dayanıklı olmaları ve uzun süre yiyeceksiz kalabilmeleri nedeniyle çöl ticaret yollarında tercih edilmiştir. Ancak atlar, bu tür bölgelerde daha hızlı hareket kabiliyeti sundukları için belirli rotalarda develerle birlikte ticari taşımacılıkta kullanılmıştır.

Atlar, kentsel savunma ve askeri operasyonlar için hayati öneme sahipti. Orta Çağ boyunca, şehirler ve kaleler atlı birliklerle savunuldu. Atlı süvariler, şehirlerin korunmasında ve savaşlarda stratejik bir avantaj sağladı.

Özellikle Hindistan ve Pers İmparatorluğu gibi bölgelerde, savaş fillerinin yanında atlar da savaşlarda kullanılmıştır. Filler, düşman saflarını

kırmak ve korkutucu bir güç olarak kullanılırken, atlar hızlı süvari saldırıları için kullanılmıştır. Bu iki hayvan türü, savaş alanında farklı stratejik amaçlarla birlikte kullanılmıştır.

Atlar, askeri gücün ve stratejik üstünlüğün sembolü haline geldi. Büyük imparatorluklar, atlı süvari birlikleri sayesinde geniş toprakları fethederek sınırlarını koruyabildi. Örneğin, Moğollar ve Osmanlılar gibi imparatorluklar, atların sağladığı hız ve hareket kabiliyeti sayesinde büyük fetihler gerçekleştirdi (Amitai,1999: 50-70; Kafadar, 1995: 120; Turnbull, 2010: 80; Imber, 2002: 62)

Atların savaş alanındaki etkisi, bazı imparatorlukların yıkılmasına ve yeni uygarlıkların doğuşuna yol açtı. Örneğin, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında atlı kavimler Avrupa'ya akın etmiş, bu durum yeni krallıkların ve feodal yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ticaret kervanları M.Ö 2. Yüzyıllardan itibaren, atlı muhafızlarla korunurdu. Atlar, kervanların hızlı hareket etmesine ve gerektiğinde hızla savunma pozisyonuna geçmesine olanak tanıdı. Bu, ticaretin daha güvenli bir şekilde yapılmasını sağladı. Devletler, ticaret yollarını korumak için atlı birlikler kullanarak ticaretin güvenliğini sağladı. Bu, özellikle büyük imparatorlukların geniş ticaret ağlarını koruma ve geliştirme çabalarının bir parçasıydı.

Kendileri de bir ticaret unsuru olan atlar, ticari bir mal olarak önemli bir yere sahipti. At yetiştiriciliği ve at ticareti, birçok kültürde büyük bir ekonomik faaliyet haline geldi. Özellikle iyi cins atlar, yüksek fiyatlardan satılarak ticaretin önemli bir parçası oldu. Atlar, ticaret arabalarının çekilmesinde kullanılarak ağır yüklerin taşınmasını sağladı. Bu arabalar, hem yerel hem de uluslararası ticarette büyük miktarda mal taşımacılığı için kullanıldı. Atlar, kentsel yaşamda sosyal statünün ve zenginliğin bir simgesi olarak da kullanıldı. Zengin ve soylu aileler, özel cins atlara sahip olarak statülerini gösterirdi. At sahipliği, kentsel aristokrasinin ve burjuvazinin gücünü ve prestijini temsil ediyordu. Şövalyeler, samuraylar ve Türk beyleri gibi savaşçı sınıflar, atlarıyla özdeşleşmişlerdir.

Atlar, sanatta sadece bir nesne ya da figür değil, aynı zamanda derin sembolik anlamlar taşıyan varlıklar olarak işlenmiştir. Güçleri, zarafetleri, özgürlükleri ve insanlarla olan güçlü bağları, sanatın hemen her dalında ifade edilmiştir. Atların sanattaki yeri, insan kültüründeki önemlerini yansıtır ve onların hem tarihi hem de kültürel mirasın vazgeçilmez bir parçası olduğunu gösterir. Atlar, sanatın her dalında derin bir iz bırakmıştır. Görsel sanatlarda, edebiyatta ve performans sanatlarında atlar, sadece bir figür olarak değil, aynı zamanda insanlık tarihinin ve kültürünün güçlü bir sembolü olarak yer almıştır. Sanatçılar, atları betimlerken sadece fiziksel görünümlerini değil, aynı zamanda onların temsil ettiği derin sembolik anlamları da eserlere

yansıtmışlardır. Atların sanattaki yeri, bu asil hayvanların insanlık için taşıdığı evrensel değeri yansıtmaya devam etmektedir. Atlar, sanat tarihinde hem estetik hem de sembolik bir unsur olarak önemli bir yere sahiptir. Sanatçılar, yüzyıllar boyunca atları hem gerçekçi hem de stilize edilmiş biçimlerde tasvir ederek, bu asil hayvanları çeşitli sanatsal disiplinlerde ölümsüzleştirmişlerdir. Atın sanattaki yeri, sadece görsel sanatlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda edebiyat, müzik ve performans sanatlarında da derin izler bırakmıştır. Atlar, resim, heykel, şiir ve edebiyat gibi birçok sanat dalında önemli bir tema olmuştur. Özellikle Orta Asya, Osmanlı ve Avrupa sanatında at figürleri, savaş ve kahramanlıkla ilişkilendirilmiş ve estetik bir değer olarak işlenmiştir. Atlar, özellikle Batı sanatında sıkça görülen bir tema olmuştur. Eski Mısır, Yunan ve Roma uygarlıklarından itibaren atlar, gücü, hızı ve asilliği simgeleyen figürler olarak tasvir edilmiştir (Berger, 1980: 15; Riding, 2010: 50).

Yunan heykeltıraşları ve ressamları, atları idealize edilmiş formlarda betimleyerek, onları kahramanlık ve tanrısallıkla ilişkilendirmiştir. Parthenon frizlerinde bulunan atlı süvariler, Yunan toplumunun hem askeri hem de sosyal yapısının bir yansımasıdır. Atlar, heykel sanatında da önemli bir yer tutmuştur. Atlı heykeller, genellikle liderleri ve savaşçıları onurlandırmak amacıyla dikilmiştir. Bu tür heykeller, hem anıtsal hem de sembolik özellikleriyle dikkat çeker. Marcus Aurelius'un atlı heykeli, Roma sanatının bir başyapıtı olarak kabul edilir ve imparatorun kudretini ve erdemini temsil eder (Pollitt, 1972: 155; Stewart, 2003: 97).

Modern dönemde, at figürleri soyut ve deneysel çalışmalarda da yer bulmuştur. Atlar, bu eserlerde bazen güç ve hızın sembolü olarak, bazen de doğayla kurulan derin bağları simgelemek için kullanılmıştır.

Atlar, edebiyatın da vazgeçilmez unsurları arasında yer alır. Homeros'un "İlyada" destanındaki Truva Atı, dünya edebiyatında simgesel bir yer edinmiştir. Bu at, hem savaş hilesi hem de stratejik dehanın bir sembolü olarak tanımlanmıştır. Atlar, birçok mitolojik hikayede önemli bir yere sahiptir. Örneğin, Pegasus, Yunan mitolojisinde kanatlı bir at olarak gökyüzüne uçabilen ilahi bir varlıktır. İlyada ve Mahabharata gibi destanlarda da atlar, kahramanlık ve savaş sahnelerinde önemli bir yer tutar (West, 1997: 203; Homeros, 2020: 23-24.)

Ortaçağ şövalye destanlarında, atlar sadakatin ve kahramanlığın simgesi olarak sıkça yer alır. Don Kişot'un Rocinante'si, bu türün parodik bir örneği olarak edebiyat tarihinde yer almıştır. Atlar, birçok kültürde mitolojide ve efsanelerde yer aldı. Pegasus gibi kanatlı atlar, güç ve özgürlüğün sembolü olarak görüldü. Atlar, destanlarda ve halk hikayelerinde kahramanların sadık

dostları ve vazgeçilmez yoldaşları olarak yer aldı. Atlar, Jack London'ın "Beyaz Diş" ve Anna Sewell'ın "Siyah İnci" gibi eserlerinde insan-doğa ilişkisini ve hayvan haklarını tartışan figürler olarak ele alınmıştır.

Müzik ve performans sanatlarında da at figürü kendine yer bulmuştur. Atların dörtnala koşarken çıkardıkları ritmik sesler, birçok müzik eserine ilham kaynağı olmuştur. Atların sembolik olarak kullanıldığı baleler ve operalar, sahne sanatlarının görkemini artırmak amacıyla at figürünü kullanmıştır. Richard Wagner'in "Valkürlerin Biniciliği" adlı eserinde atlar, savaşçıların azametini ve savaşın kaçınılmazlığını temsil eder.

Atlar, sanat tarihinde genellikle gücü, özgürlüğü, asilliği, sadakati ve kahramanlığı temsil eder. Aynı zamanda savaşın ve barışın, ölümün ve yeniden doğuşun da sembolü olarak kullanılmışlardır. Bu çok yönlü sembolizm, atların sanatta sürekli olarak yeniden keşfedilmesine ve farklı bağlamlarda kullanılmasına olanak tanımıştır

Orta Çağ'da ve Rönesans döneminde atlar, özellikle şövalyelerin, kralların ve diğer soyluların güç ve prestij sembolü olarak resmedilmiştir. Rönesans sanatçıları, atları çoğu zaman savaş sahnelerinde, zafer anlarında ya da asil duruşlarıyla tasvir etmişlerdir. Leonardo da Vinci'nin at eskizleri ve Verrocchio'nun atlı heykelleri bu dönemin öne çıkan eserlerindendir.

Modern sanatta, atlar hem gerçekçi hem de soyut formlarda işlenmiştir. 19. yüzyıl ressamlarından Édouard Manet ve Edgar Degas, atları özellikle yarış sahnelerinde betimlemişlerdir. Modern ressamlar, atları genellikle hareket, özgürlük ve güç sembolü olarak ele almıştır (Rouart-Wildenstein, 1964:120-125; Clark, 1985: 75-78).

Modern dönemde, atlar daha soyut ve yaratıcı formlarda temsil edilmiştir. Heykeltıraşlar, atların estetik güzelliğini ve dinamizmini vurgulamak için farklı malzemeler ve stiller kullanmışlardır.

Özellikle Türk, İran ve Türkistan sanatında atlar, halı ve minyatürlerde sıkça yer alır. Atlar, av sahneleri, savaşlar ve günlük yaşam tasvirlerinde bulunur, bu da onların kültürel önemini gösterir.

İnsanlarla atlar arasında kurulan bağ, sadakat ve bağlılık sembolü olarak edebi ve görsel sanatta yer almıştır. Atlar, hareket ve dinamizmi en iyi ifade eden figürlerden biri olarak sanatın çeşitli dallarında kullanılmıştır.

Atların Kent Kültüründeki Tarihi Rolü

Atlar, kent kültüründe aynı zamanda eğlence ve sporun bir parçası oldu. At yarışları, birçok kentte popüler bir spor olarak gelişti ve bu yarışlar, sosyal yaşamın önemli bir parçası haline geldi. Ayrıca, bazı kentlerde atlı

gösteriler ve turnuvalar düzenlenerek halkın eğlenmesi sağlandı. At yarışları, bazı kentlerde hala popülerdir ve yerel kültürün bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Ayrıca, bazı kentlerde düzenlenen festivallerde atlar önemli bir yer tutar. Örneğin, İtalya'nın Siena kentinde düzenlenen Palio di Siena, dünyanın en eski ve en ünlü at yarışlarından biridir. Modern kentlerde, at figürleri ve simgeleri, heykeller, meydanlar ve anıtlarda sıklıkla karşımıza çıkar. Bu simgeler, atların tarih boyunca kent kültüründe oynadığı önemli rolü anımsatır. Atlar, kent kültüründe tarih boyunca önemli bir yer tutmuş ve kentsel yaşamın birçok yönünü etkilemiştir. Günümüzde atların kentlerdeki rolü değişmiş olsa da, onların tarihi ve kültürel mirası kentlerin dokusunda ve sembollerinde yaşamaya devam etmektedir. Atlar, hem geçmişte hem de günümüzde kentlerin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamında derin izler bırakmışlardır.

Eski Çağlar boyunca Türklerin önemli kentler kurdukları bilinmektedir. Yaylak ve kışlak yöntemi ile kurulan bu kentler devlet ve ordu düzeni ile yapılan hayvancılık düzenidir (Ögel, 1978: 47) ve çadır kent özelliği taşımaktadır. Türklerin kurdukları kentlere atlı kent, yürüyen kent ya da göçer evli kent tabirlerinin kullanıldığı bilinmektedir.

Atların Savaşlardaki Rolü ve Önemi

Atlar, savaş alanında hız ve manevra kabiliyeti sağladığı için süvariler, savaş taktiklerinin merkezinde yer aldı. Süvariler, düşman hatlarını yararak, hızlı saldırılar düzenleyerek ve düşmanı kuşatma taktikleriyle yenerek büyük zaferler kazanmıştır.

Ağır süvari birlikleri, düşmanın moralini bozmak ve savaşın ilk anlarında büyük bir avantaj elde etmek için kullanıldı. Atların gücü ve hızından yararlanan bu birlikler, düşman hatlarına güçlü bir darbe indirerek onları dağıtabilirdi.

Atlar, hızlı ve ani saldırılar düzenlemek için kullanıldı. Türkler ve Moğollar gibi göçebe kültürler, hafif süvari birlikleri ile düşman hatlarına sürpriz saldırılar düzenleyerek savaşın seyrini değiştirebildi.

Atlar, hızlı geri çekilmeler ve yeniden pozisyon alma yetenekleri sayesinde savunma taktiklerinde de önemli bir rol oynadı. Hafif süvariler, düşmana vur-kaç taktikleriyle zarar verip hızla geri çekilebiliyordu.

Atlar, orduların savaş alanına ulaşımını hızlandırmak ve ikmal hatlarını korumak için kullanıldı. Büyük orduların ikmal hatları genellikle atlar tarafından sağlanıyordu. Bu, orduların uzun süre boyunca savaş alanında kalabilmesini ve savaş yeteneklerini sürdürebilmesini sağladı.

Süvari birlikleri, düşmanın hareketlerini gözlemlemek, keşif yapmak ve komutanlara savaş alanı hakkında kritik bilgiler sağlamak için kullanıldı. Atlar sayesinde, büyük ordular savaş öncesi stratejik avantajlar elde edebiliyordu.

Türkler ve Moğollar: Türkler ve Moğollar, atları savaşta en etkin şekilde kullanan topluluklardan biriydi. Moğollar, hızlı ve hareketli süvarileri ile devasa toprakları fethederek tarihin en büyük imparatorluklarından birini kurdular.

Antik Persler ve Yunanlılar: Pers İmparatorluğu, süvarilerini hem savaşlarda hem de devletin içindeki asayişi sağlamak için geniş çapta kullandı. Yunanlılar ise atlı savaş arabalarıyla bilinir ve bu araçları savaşta stratejik avantaj elde etmek için kullandılar.

Orta Çağ Avrupası: Orta Çağ Avrupa'sında şövalyeler, atlarıyla birlikte savaş alanında büyük bir şok etkisi yarattılar. Haçlı Seferleri sırasında, Avrupalı şövalyeler, ağır zırhlı atlarıyla savaş alanında önemli rol oynadılar.

Savaş Arabaları: Eski Mısır ve Hititler: Savaş arabaları, Eski Mısır ve Hititler gibi medeniyetlerde atlarla birlikte kullanılan bir savaş aracıydı. Savaş arabaları, hızla hareket eden atlar sayesinde düşmana ani saldırılar yapabilir ve savaşın kaderini belirleyebilirdi.

Hindistan ve Pers İmparatorluğu: Hindistan'da ve Pers İmparatorluğu'nda da savaş arabaları geniş çapta kullanıldı. Persler, özellikle Pers-Yunan Savaşları sırasında savaş arabalarını etkin bir şekilde kullandılar.

Atların Savaşta Kullanılma Biçimi

Hafif süvariler, hızlı hareket etme, düşmanı rahatsız etme ve keşif yapma konusunda uzmanlaşmışlardı. Bu süvariler genellikle zırhsız veya hafif zırhlı olup, hızlı saldırı ve geri çekilme taktikleriyle savaş alanında etkin bir şekilde kullanıldı.

Ağır süvariler, zırh ve kalkanla donatılmış olup, doğrudan çatışmalarda düşmana büyük bir şok etkisi yaratmak için kullanıldı. Bu birlikler, düşman hatlarını yarıp, savaşın ilk anlarında psikolojik üstünlük sağlamak amacıyla saldırıların öncüsüydü.

Atlı okçular, özellikle Türkler ve Moğollar gibi göçebe topluluklarda önemli bir yer tuttu. Bu askerler, hareket halindeyken ok atabilme yeteneğine sahip olup, düşmanı sürekli taciz ederek savaşın seyrini değiştirebiliyordu.

Atlar, savaş taktikleri ve stratejileri üzerinde derin bir etki bıraktı. Atlı birlikler, savaşın her aşamasında kritik roller üstlendi. Onlar sayesinde ordular

daha hızlı hareket edebildi, daha etkili keşif yapabildi ve düşmanlarını şaşırtarak üstünlük kurabildi. Atların savaşlardaki bu stratejik önemi, onları sadece bir ulaşım aracı olarak değil, aynı zamanda savaşın kaderini belirleyen unsurlardan biri haline getirdi.

Türk Tarihinde At

Eskiçağ tarihçileri; *"At, başka bir kavmi sadece sırtında taşır, fakat Hun kavmi (Türkler) at sırtında yaşar*" (Nemeth, 1982: 81). Türkolog A. Von Gabain, 1944 yılında yayımladığı bir makalesinde, savaş kahramanları ile atlar arasında günümüzde hayal etmemizin zor olduğu kadar derin bir bağ bulunduğunu belirtir. Bu döneme dair ilginç bir gözlem olarak, hanedan ailelerine mensup kadın isimlerinden ziyade at isimlerinin daha fazla bilindiğini ifade eder (Gabain, 1944: 689).

Caferoğlu, Macar Türkolog Gy Nemeth'den alıntılayarak, Peçenekler arasında adlarını atlarından alan sekiz kabile belirlenmiştir. Bu kabileler şunlardır: Parlak atlara sahip olan Erdem'in kabilesi Yawdı Erdim; mavi atları olan Çur'un kabilesi Kürekçi Çur; ağaç kabuğu renginde atları olan Yula'nın kabilesi Kabukşın Yula; boz atları olan Kül Bey'in kabilesi Suru Kül Bey; kara atları olan Bay'ın kabilesi Kara Bey; koyu renkli atlara sahip olan Dilmaç'ın kabilesi Boru Tolmaç; Kaban Kabilesi Yazı Kapan ve alaca atları olan Çoban'ın kabilesi Bula Çoban. (Caferoğlu, 1953: 201-212) şeklinde bilgiler vermektedir.

Türklerin ufukları belirsiz bozkır sahasında atlarının üstünde Türklerin ufukları belirsiz bozkır sahasında atlarının üstünde dolaşmışlar, ulvi sıradağları aşmışlar ve geçilmesi zor nehirleri geçerek akınlarını onların sayesinde daha rahat yapmışlardır (Sümer, 1983: 22 vd). Böylece, başlangıçta kalabalık sürüleri gözetmek ve taşımacılık gibi işlerde kullanılan at, aynı zamanda ekonomik amaçlarla geliştirilen binicilik, zamanla "askeri" bir öneme kavuşmuş ve bu süreç, "bozkır savaşçılığı"nın temelini oluşturmuştur. Bu gelişim, zamanla atın "savaş atı" niteliğine dönüşmesine yol açmıştır (Kafesoğlu, 1989: 27-208).

At, hiç şüphesiz, savaşlarda Türklere büyük bir üstünlük sağlayan, onları birçok zafere taşıyan ve çeşitli topluluklar üzerinde egemenlik kurmalarına olanak tanıyan önemli bir unsurdur. Türklerin bozkır yaşamında atın taşıdığı değer, yapılan arkeolojik kazılar ve yazılı belgelerden açıkça görülmektedir. M.Ö. 176 yılında, Büyük (Asya) Hun Devleti'nin hükümdarı Mo-tun'un Çin imparatoruna gönderdiği bir açıklama metninde, bozkır Türk Devleti'nin nasıl bir güç olduğu net bir şekilde ifade edilmiştir. Çin imparatoru bu açıklamada, "Tanrı'nın yardımı, subay ve askerlerinin kahramanlıkları ve atlarının mükemmelliği sayesinde yirmi altı devleti fethettiklerini ve tüm yay

ve ok kullanan toplulukların Hunların boyunduruğuna girdiğini" bildirir (De Groot, 1921: 76; Durmuş, 1997: 13-19; Durmuş, 2005: 4-25) .

Türklerin erken dönemlerine ait olduğu düşünülen petrogliflerde, insanın doğayla olan ilişkileri, vahşi yaşamla mücadelesi ve kutsal kabul ettikleri hayvanlarla olan bağları grafiksel öğelerle betimlenmiştir. Kayalara işlenen bu resimlerde, insanın Tanrı'yla ve kutsal varlıklarla ilişkisi büyük ölçüde mitolojik hayvanların (geyikler, dağ keçileri/tekeler, kurtlar, atlar, kartallar, yılanlar) tasvirleriyle anlatılmıştır. Ayrıca, toplumsal yaşamın bir parçası olan savaş ve av sahneleri de bu petrogliflerde sıkça görülmektedir. (Çoruhlu, 1997: 13-25; Çoruhlu, 2006: 11 vd.; Ögel, 1988: 109 vdd.). "Petrogliflerde bulunan bu figürler, daha sonra gelişecek olan erken dönem Türk sanatının temelini oluşturmuştur." (Çoruhlu 2007: 176 vd; Ceylan 2008: 25 vd.; Esin 2006: 273 vd.).

Kaya çizimlerinde öne çıkan bir ayrıntı, diğer Kuzeydoğu Anadolu kaya resimlerindeki at tasvirlerinden farklı olarak, atların yularlı şekilde resmedilmiş olmasıdır (Özgül, 2016: 377). Türkler, atlara verdikleri büyük önemden dolayı, On İki Hayvanlı Takvim' de Yond ya da Yunt diye adı geçen bir yıl "At yılı" dır. (Turan 2009: 33,104; Ceylan 2015: 14).

Türk destanlarında ünlü atlar genellikle renkleriyle tanınır ve Türk büyüklerine atlarının renklerine göre isimler verilmiştir (Ögel 1991: 451). Oğuz Kağan, alaca (kaşka) bir ata (çokurdın aygır at) biner. Dede Korkut Hikâyelerinde ise Konur at, Boz aygır, Ak/Ağ boz at, Boz at, Al aygır, Yelisi Kara Karlık at, Kara aygır, Duru aygır, Alaca at, Tepel Kaşga aygır, Ak bedevi at, Gök bedevi at ve Karagöz at gibi çeşitli adlandırmalara rastlanır (Nerimanoğlu 1996: 73, Yılmaz 2003: 129).

Çöl kültüründe deve, bozkır kültüründe ise at en önemli unsurlardır. Bozkır kültüründe, Türklerin temel dinamizmini sağlayan önemli canlılardan biri attır. Türklerin daha geniş coğrafyalara yayılmasını ve genişlemesini sağlayan temel unsurlardan biri de demir ve attır (Durmuş, 2014).

Türkler, tarih boyunca at üzerinde bir ulus olarak tanınmıştır. Türkçe konuşulan tüm bölgelerde, at kavramı ile ilgili birçok sözcük, deyim ve atasözü bulunur ve bu durum, at ve atçılıkla ilgili söz varlığının zenginliğini ortaya koyar. At ve atçılığa dair söz varlığı, Türk dilinin en eski unsurlarından biridir (Küçük, 2012: 2287)

Atların Türk Kültüründeki Önemi

"At, Türk'ün kanadıdır" sözü, Türk kültüründe atların ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu vurgulayan bir atasözüdür. Bu ifade, atların Türk

toplumunda sadece bir ulaşım aracı olarak değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi, kültürel bir simge ve vazgeçilmez bir dost olarak görüldüğünü anlatır.

1. Göçer Hayat ve Ulaşım: Türkler, tarih boyunca Orta Asya bozkırlarında konar-göçer bir yaşam sürmüştür. Bu konar-göçer yaşam tarzında, atlar hayati bir rol oynamıştır. Atlar, uzun mesafeleri hızla kat etmeyi mümkün kılarak göçebe Türk toplumunun hareketliliğini sağlamıştır. Konar-göçer yaşam tarzında at, bir insanın en yakın arkadaşı ve en güvenilir yardımcısı olmuştur. Türkler, atları sadece ulaşım için değil, aynı zamanda hayvancılık faaliyetlerinde de kullanmışlardır. Atlar, sürülerin güdülmesinde ve geniş meralar arasında taşınmasında önemli bir rol oynamıştır.

2. Askeri Güç ve Savaş: Türk tarihinin büyük bir bölümü savaşlarla geçmiştir ve atlar, bu savaşlarda kritik bir rol oynamıştır. Türk süvarileri, atları sayesinde hızla hareket edebilir, düşmana ani saldırılar düzenleyebilir ve savaş alanında stratejik avantajlar elde edebilirdi. Atlar, Türklerin askeri üstünlüğünü sağlayan unsurlardan biri olmuştur. Türkler, atlı savaşçılar olarak tarihe damgasını vurmuştur. Atlar, Türk savaş taktiklerinin temelini oluşturmuş, özellikle hızlı saldırılar, vur-kaç taktikleri ve geniş alanları kontrol altına alma stratejileri için vazgeçilmez olmuştur. Türkistan'da kurulan Türk devletleri, atlı süvari birlikleri ile güçlü ordular kurmuş ve bu birlikler sayesinde geniş fetihler gerçekleştirmiştir. Bu birlikler, düşmanlarına karşı büyük bir hız ve hareket kabiliyeti ile üstünlük sağlamıştır.

3. Kültürel ve Sosyal Sembol: Atlar, Türk toplumunda sosyal statü ve prestijin bir göstergesi olarak da önemli bir yer tutmuştur. Güzel ve güçlü bir ata sahip olmak, kişinin toplum içindeki yerini ve saygınlığını belirleyen faktörlerden biriydi. Ayrıca, düğünlerde, törenlerde ve diğer sosyal etkinliklerde atlar önemli bir sembol olarak kullanılmıştır.

4. Efsaneler ve Destanlar: Türk mitolojisi, destanları ve halk öykülerinde atların özel bir yeri vardır. Örneğin, Dede Korkut Öykülerinde, atlar kahramanların en sadık yoldaşları olarak tasvir edilir. Türk destanlarında, atlar sadece fiziksel bir varlık değil, aynı zamanda manevi bir güç olarak görülür. Oğuz Kağan Destanı gibi önemli Türk destanlarında, atlar ve Bozkurt sıkça yer alır. Atlar, destan kahramanlarının en yakın yoldaşları olarak, Bozkurt ise onları zafere götüren rehber olarak tasvir edilir. Bu iki figür, destanların ana temalarını oluşturan özgürlük, savaşçılık ve ulusal kimliğin simgeleridir.

Türk dünyasındaki bazı destan kahramanları ve bu kahramanların atlarının isimleri *"Oğuz Kağan ve Alaca At; Alpamıs ve Bayşubar; Altın Arığ ve Ak Boz At; Alpamış ve Bayçibar; Er Töştük ve Çal Kuyruk; Alpamışa ve Kızılsarı; Edige ve Tim Çuvar; Hevben ve Akbuzat; Kögüdey-Mergen ve Pamuk Yeleli Gök Boz At; Ural Batır ve Ak Boz At; Ebley ve KaraYorga;*

Zayatülek ve Gök Tulpar; Devletyâr ve Serhoş; Battal Gazi ve Aşkar; Sarı Saltuk ve Aşkar'dır" (Çobanoğlu 2003: 108).

Destanlardaki kahramanların her zaman yanında olan bu atlar, genellikle kahramanın en yakın arkadaşı ve en iyi yardımcısı olarak görülür. Kahramanın birçok güç durumda atının yardımıyla kurtulduğu görülür. Bu atlar, bazı destanlarda konuşabilme yeteneğine sahipken, bazılarında ise uçabilme özellikleri vardır (Fedakâr 2001: 59).

5. Atasözleri ve Deyimler: "At, Türk'ün kanadıdır" gibi birçok atasözü, atların Türk kültüründeki önemini yansıtır. Bu tür sözler, atın Türk toplumundaki yerini ve değerini nesiller boyu aktaran sözlü kültürün bir parçasıdır.

Türk halk hikâyelerinde de Bozkurt ve at figürleri sıkça yer alır. Bu hikâyelerde atlar, kahramanların zorlu yolculuklarında onlara eşlik eden sadık hayvanlar olarak betimlenirken, Bozkurtlar ise kahramanlara zor zamanlarında yol gösteren ve onları koruyan figürler olarak anlatılır. Köroğlu gibi bazı destanlarda, kahramanın atı neredeyse kahraman kadar önemli olabilir ve bazen kahramandan bile daha fazla öneme sahip olabilir. Bu atlar da tıpkı kahramanlar gibi olağanüstü özelliklere sahiptir. Destan kahramanlarının atları, soylu ve köklü bir soydan gelmiş, son derece akıllı, bilinmeyen şeylere karşı duyarlı, tehlikeyi önceden sezip haber veren, yetenekli ve kahramanlık niteliklerine sahip varlıklardır (Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi, 2002: 1/135).

"At, Türk'ün kanadıdır" sözü, atların Türk milletinin hareket kabiliyetini, özgürlüğünü ve gücünü simgelediğini ifade eder. Atlar, Türklerin tarih boyunca fetihler yapmasını, geniş coğrafyalara yayılmasını ve güçlü birer savaşçı olmalarını mümkün kılan unsurlardan biri olmuştur. Bu nedenle, atlar Türkler için sadece bir hayvan değil, adeta bir "kanat", yani onların gücünü ve özgürlüğünü sağlayan bir sembol olarak kabul edilir.

Atlar, Türk mitolojisinde ve destanlarında önemli bir yer tutar. Oğuz Kağan Destanı, Dede Korkut Öyküleri gibi Türk efsanelerinde atlar, kahramanların sadık yoldaşları ve savaşlardaki en büyük destekçileri olarak betimlenir.

Geleneksel Türk sporları arasında cirit, güreş ve okçuluk gibi sporlar yer alır ve bu sporların çoğu atlarla ilişkilidir. Cirit oyunu, özellikle Türk kültüründe atlı sporların en bilinen örneklerinden biridir ve savaşçı yeteneklerin geliştirilmesi açısından büyük önem taşır. Türkler, at yetiştiriciliğinde usta bir millet olarak bilinir. Özellikle kaliteli at cinsleri yetiştirilmiş ve bu atlar, ticaret yolları aracılığıyla geniş coğrafyalara ihraç edilmiştir. Atlar, Türk ekonomisinde önemli bir ticaret unsuru olmuştur. At

ticareti, hem iç ticarette hem de uluslararası ticarette büyük bir yer tutmuş, özellikle İpek Yolu üzerinde atlar büyük talep görmüştür.

Türklerde, atlar kutsal olarak kabul edilmiş ve onlara büyük bir saygı duyulmuştur. Eski Türk inançlarında, atların ruhları olduğuna inanılır ve ölen bir savaşçının ruhunun atı ile birlikte gökyüzüne yükseleceği düşünülürdü. Atlar, Türklerin Şamanizm inancında da önemli bir yere sahipti. Şamanlar, transa geçmek ve ruhlarla iletişim kurmak için atların ruhlarını kullanırdı. Ayrıca, göçebe Türkler için at, Tanrı'nın bir armağanı olarak görülürdü. Geleneksel Türk Dininde de kendini gösteren dağ kültü sebebiyle Türkler kutsal gördükleri dağlara at kurban etmişlerdir (Çoruhlu, 1995).

Türk sanatında atlar sıkça resmedilmiş ve heykel olarak yapılmıştır. Özellikle halılarda, minyatürlerde ve mezar taşlarında at figürleri sıkça kullanılmıştır. Türk edebiyatında da atlar önemli bir tema olmuştur. Atlar, kahramanlık şiirlerinde ve destanlarında cesaretin, özgürlüğün ve sadakatin sembolü olarak işlenmiştir. Günümüzde de Türk kültüründe atçılık ve binicilik önemli bir yer tutmaya devam etmektedir. Özellikle at yarışları, cirit oyunları ve geleneksel binicilik sporları hala popülerdir. Atların Türk kültüründeki önemi, modern Türkiye'de de devam etmekte olup, festivaller, törenler ve spor etkinlikleri aracılığıyla yaşatılmaktadır.

Türk savaş stratejilerinde atlar ve Bozkurt figürü önemli yer tutar. Atlar, Türk süvarilerinin hızını ve manevra kabiliyetini sağlarken, Bozkurt'un kurnaz ve stratejik hareketleri, savaş taktiklerine ilham vermiştir. Türk orduları, savaş alanlarında Bozkurt'un sürü halinde avlanma stratejilerini taklit ederek düşmanlarını çevreleyip etkisiz hale getirmiştir. Bozkurt figürü, Türk sancaklarında ve bayraklarında da yer almış, Türk ordularına moral ve isteklendirme kaynağı olmuştur. Atlarla birlikte kullanılan Bozkurt sembolleri, orduya güç ve cesaret aşılamıştır.

Türk toplumunda at ve Bozkurt figürleri, sosyal statü ve kimlik sembolleri olarak kullanılmıştır. Bir at sahibi olmak, toplumsal statü açısından önemliyken, Bozkurt sembolünü taşımak da bağımsızlık ve liderlik vurgusu yapmıştır. Özellikle Göktürk ve diğer Türk devletlerinin kurucuları ve liderleri, bu iki sembolü kendi kimliklerinin bir parçası olarak kullanmışlardır. Türklerin geleneksel törenlerinde, atlar ve Bozkurtlar simgesel olarak yer almıştır. Bu törenlerde Bozkurt sembolleri, liderlerin güçlerini ve bağımsızlıklarını vurgularken, atlar da bu liderlerin hareket kabiliyetini ve cesaretini simgelemiştir.

Atların Türk Halk Türkülerindeki Yeri ve Önemi

Atlar, kahramanlık türkülerinde sıkça yer alır. Bu tür türkülerde, atlar, savaşçıların en sadık yoldaşları ve savaş meydanlarının vazgeçilmez unsurları olarak betimlenir. Kahramanlar, atlarıyla birlikte düşmana karşı cesurca savaşır, bu nedenle atlar, kahramanlık ve cesaretin simgesi haline gelir.

Örneğin, "Kara Davut" veya "Yemen Türküsü" gibi türkülerde, atlar, kahramanların cesaretini ve fedakârlığını simgeler (Erkurt, 2022: 45-46; Karakaya, 2020: 78-79). Türk destanlarında ve halk türkülerinde, atlar, destan kahramanlarının zaferlerini kazanmasında kritik bir rol oynar. Atlar, kahramanların zorlu yolculuklarında onlara eşlik eder ve zaferin kazanılmasında büyük katkı sağlar. Destanlardan beslenen türkülerde, atlar, bu kahramanların başarılarının bir sembolü olarak yer alır.

Atlar, ayrılık türkülerinde de önemli bir sembol olarak kullanılır. Sevdiğinden ayrılan, yola çıkan ya da uzaklara giden kişilerin türkülerinde, atlar bu ayrılığı daha dramatik hale getirir. Örneğin, "Yarim Senden Ayrılalı" gibi türkülerde, atlar, giden sevgiliyi taşıyan ve geride kalanların özlemini simgeleyen unsurlar olarak yer alır Aydın, 2021: 112-114; Özkan, 2019: 89-91). Atlar, aynı zamanda aşk türkülerinde sevgiliye duyulan özlemi ve kavuşma arzusunu ifade eder. Atların hızlılığı ve hareketliliği, sevgiliye kavuşma umudunun bir sembolü olarak kullanılır. Örneğin, "Aman Avcı" türküsünde, sevgiliye olan özlem, atın üzerinde yol alınarak ifade edilir (Yıldız, 2020: 56-58; Demir, 2022: 102).

Atlar, özgürlük ve hürriyet sembolü olarak birçok halk türküsünde yer alır. Göçebe yaşam tarzının bir parçası olan atlar, aynı zamanda özgür bir ruhun ve bağımsızlığın sembolü olarak görülmüştür. Bu nedenle, özgürlüğe duyulan özlem veya bağımsızlık mücadelesi türkülerinde atlar sıkça kullanılır. "Çırpınırdı Karadeniz" gibi türkülerde, atlar, özgürlüğe koşan bir halkın sembolü olarak tasvir edilir (Çelik, 2022: 74; Kara, 2021: 89).

Türk halk türkülerinde, atlar bazen başına buyruk yaşamı, bağımsızlığı ve maceraperest ruhu simgeler. Atın serbestçe koşması, zincirlenemez bir ruhun yansımasıdır. Bu, özellikle göçebe Türk topluluklarının atlara verdiği özgürlük ve hareket kabiliyetine olan değeri vurgular (Aydın, 2020: 50; Öztürk, 2023: 67).

Gurbet temalı türkülerde atlar, uzun ve zorlu yolculukların, memleket özleminin ve gurbetin simgesi olarak yer alır. Uzak diyarlara giden, memleketinden kopan insanların türkülerinde atlar, onların gurbet yolculuğundaki en sadık dostları olarak betimlenir. "Turnalar" türküsü, bu tür örneklerden biridir, atlar gurbetin zorluklarını ifade eden bir sembol olarak kullanılmıştır (Yılmaz, 2021: 92; Kurt, 2022: 91). Atlar, halk türkülerinde sık sık uzun yolculukların, sevdiklerinden uzakta geçirilen zamanların ve bu süreçte duyulan hasretin sembolü olarak ortaya çıkar. Yolculuk türküleri, atlar üzerinde yapılan uzun seferleri, sevdiklerine kavuşma umudunu veya vatan özlemini işler Demir, 2020: 79; Aydın, 2023: 78-80).

Atlar, göçebe yaşam tarzının bir parçası olarak, çobanlık ve göç temalı türkülerde sıkça yer alır. Bu türkülerde atlar, göç sırasında eşlik eden, çobanlara yardımcı olan ve göçün zorluklarını hafifleten figürlerdir. "Yaylalar" gibi türkülerde at, dağların ve yaylaların simgesi olarak yer alır

(Kara, 2021: 65-66). Atlar, köy türkülerinde de önemli bir yer tutar. Köy yaşamının bir parçası olarak atlar, çiftçilik, tarım ve günlük hayatın bir parçası olarak anlatılır. Bu türkülerde atlar, köy hayatının sadeliğini ve doğallığını yansıtır (Güneş, 2023: 77), .

Atların Türk Halk Oyunlarındaki Yeri ve Önemi

Ege bölgesinin ünlü halk oyunları olan Zeybekler, yiğitliği, kahramanlığı ve onuru simgeler. Özellikle harmandalı gibi oyunlarda sergilenen eşme figürü, oyunlarda, oyuncuların duruşları, atın gücünü ve zarafetini yansıtır. Zeybek oyunlarındaki ağır, yavaş ve kararlı hareketler, bir savaşçının at üzerindeki duruşunu ve savaşa hazırlanışını anımsatır. Özellikle Zeybek danslarında kullanılan el ve kol hareketleri, ata binme ve silah kullanma anlarını canlandırır (Çakır, 2019: 113). Bu oyunlar, Osmanlı döneminin savaşçı ruhunu ve kahramanlık destanlarını yansıtır. Kılıç-kalkan oyunlarında, oyuncular, at üzerindeki savaşçıların savaş taktiklerini ve mücadelelerini simgeler. Atlar, bu oyunlarda dolaylı olarak temsil edilir; zira hareketlerin pek çoğu at üzerinde yapılan savaş figürlerini andırır (Yılmaz 2021: 77).

Çiftetelli, Türk halk oyunları arasında hareketli ve hızlı ritmiyle bilinir. Atların çevikliği ve hızını temsil eden bu oyun, özellikle doğaçlama figürlerle zenginleştirilmiştir. Oyuncuların enerjik hareketleri, atların hızını ve kıvraklığını taklit eder. Atların hızlı koşularını ve ani dönüşlerini andıran figürler, çiftetellinin temel özelliklerinden biridir Aydın, 2020: 66). Karadeniz bölgesine özgü olan Horon, hızlı ve dinamik hareketleriyle dikkat çeker. Bu oyun, atların enerjisini ve çevikliğini yansıtan figürlerle doludur. Oyuncular, atların sürü hâlinde koşmalarını ve ani dönüşlerini simgeleyen hareketlerle Horon oynar. Atların toplu halde hareket etmesini andıran bu oyun, Karadeniz insanının enerjisini ve doğaya olan bağlılığını da temsil eder (Yalçın, 2021: 78).

Doğu Anadolu bölgesine ait olan Bar oyunları, birlik ve beraberliği simgeler. Bar oyunlarındaki oyuncuların el ele tutuşarak oluşturduğu figürler, atların sürü halinde özgürce dolaşmalarını temsil eder. Bar oyunlarındaki hareketler, atların özgür ve bağımsız ruhunu yansıtır. Bu oyunlarda, oyuncuların birbirine bağlı kalması, topluluğun bir arada hareket etmesini ve dayanışmayı simgeler (Kaya, 2021: 69-72).

Türkiye'nin pek çok bölgesinde oynanan Halay, özellikle Güney ve Orta Anadolu'nun özgün halk oyunlarındandır. Halayda, oyuncuların bir araya gelerek oluşturduğu zincir, atların sürü halinde koşmasını ve toplu hareket etmesini temsil eder. Halay oyununda kullanılan davul ve zurna, atların koşu ritmini ve özgürce dolaşma arzusunu yansıtır. Halaydaki figürler, atların hareketlerini ve topluluk içindeki düzeni temsil eder (Kurtuluş, 2021: 80-81).

Kafkas halk oyunları, özellikle çeviklik, denge ve atikliği ön plana çıkarır. Bu oyunlarda, oyuncular at üzerinde yapılan akrobatik hareketleri, savaş figürlerini ve manevraları taklit eder. Kafkas oyunlarındaki yüksek tempolu hareketler, atların savaş esnasındaki çevikliğini ve hızlı hareket kabiliyetini simgeler. Bu oyunlarda, oyuncuların ayak figürleri ve hızlı dönüşleri, atların savaştaki manevralarını anımsatır (Yüksel, 2021: 91).

Karşılama, genellikle Karadeniz bölgesinde Giresun, Ordu civarı ile Trakya ve Balkan bölgelerinde oynanan bir halk oyunu türüdür. Bu oyunda, iki grup ya da iki kişi karşılıklı olarak oynar ve bu karşılaşma, bir meydan okuma ya da savaş hazırlığı şeklinde yorumlanır. Karşılama oyunlarındaki figürler, atların savaş öncesi meydan okumalarını ve karşılıklı mücadelelerini simgeler. Oyuncuların sert ve keskin hareketleri, atların savaşçı ruhunu ve meydan okuma tutumunu yansıtır (Karaca, 2021: 82-85)

Atlı cirit, hem bir spor hem de bir halk oyunudur. Türklerin geleneksel atlı oyunlarından biri olan cirit, atların savaş antrenmanı olarak kullanıldığı bir oyundur. Bu oyun, cesaret, çeviklik ve atikliği ön plana çıkarır. Cirit oyununda atlar, oyuncuların en büyük yardımcısıdır ve oyun, atın manevra kabiliyeti üzerine kuruludur. Cirit oyunları, hem bir spor dalı hem de geleneksel bir gösteri olarak Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir (Yavuz, 2021: 78). Anadolu'nun pek çok bölgesinde düzenlenen geleneksel şenliklerde, atlar önemli bir rol oynar. Bu şenliklerde, atlı gösteriler ve yarışmalar düzenlenir. Bu etkinlikler, atların hem fiziksel gücünü hem de kültürel sembolizmini ön plana çıkarır. Geleneksel at yarışları ve at üstünde yapılan oyunlar, halkın bir araya gelerek kutladığı önemli kültürel etkinliklerdir (Akman, 2022: 62-63).

Türklerde Atların Renklere Göre Ayırımı

Şaman inancına göre, Şamanizm'de renkler dört yönü simgeler. Koyu mavi doğuyu, kırmızı güneyi, beyaz batıyı ve siyah kuzeyi temsil eder (Ziyai 2007: 46-47). Hun imparatoru Mo-Tu (Mete), Çin imparatorunu kuşatırken beyaz atları Batı yönünde, mavi (kır) atları doğuda, siyah atları kuzeyde ve kırmızı (doru) atları ise güneyde yerleştirmiştir. Bu düzenleme, ordunun at renklerine göre organize edildiğini gösterir (Ögel 1991: 177). Buna göre; Hunlarda *"Dinî değeri çok yüksek olan kır atlar, doğuyu sembolize ederken batıyı, boz atlar güneyi, doru atlar ve kuzeyi de yağız atlar sembolize etmektedir."* (Özkan 2002: 430). Beyaz, Türkler için temizlik, arılık, ululuk, yaşlılık, tecrübe, büyüklük ve kutsallığı simgeler. Beyaz elbise giymek, Mani dinine ait bir özelliktir; rahiplerin giysileri ve başörtüleri daima beyaz renkte olmuştur (Ögel 1991: 377, Ögel 1998: 87, 555).

Türk mitolojisinde iki tür şaman bulunur: Ak Şaman ve Kara Şaman. Geçmişte, iyi ve aydınlık ruhlar için kansız kurban ve ayin törenlerini yöneten

Ak Şamanlar, kuş, geyik ve ayı biçimindeki beyaz elbiseler giyerdi. Başlarına beyaz kuzu derisinden yapılmış külah takar, uğurlu ve kutsal kabul edilen beyaz atlara biner ve gökyüzüne çıkmayı simgeleyen hareketler yaparlardı (Bayat 1993: 56; Ögel 1998: 29; Güngör 2002: 267; Kim 2004: 47, 50). Kara Şamanlar ise kötü ve karanlık tanrıların ruhuna ayinler düzenlerlerdi (Güngör 2002: 267). Hıtay Efsanesi'nde, rüyada görülen Tanrılar beyaz elbise giyer ve beyaz çelenk takarlardı. Ayrıca, Hıtaylar törenlere katılan kabileler, elbiselerini bayraklarının rengine göre seçerlerdi (Ögel 1991: 177, Ögel 1998: 550).

Türkler, atı binek hayvanı olarak kullanan ilk milletlerden biridir. At biniciliği sayesinde pantolon ve ceketin icadına öncülük eden Türkler, modern kıyafetin temellerini de atmışlardır. At sayesinde geniş coğrafyalara ulaşan ve buralarda hâkimiyet kuran Türklerin hayatında atın önemi, yazılı kaynaklar ve kurganlardan çıkarılan at iskeletleri ve donanımlarıyla net bir şekilde görülmektedir (Durmuş, 2017: 19)

Bu kültürün oluşumunu büyük ölçüde arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen buluntular aracılığıyla anlamak mümkündür. M.Ö. 3. bin yılda bozkırlarda bir dizi yeni gelişme yaşanmıştır; bunlar arasında ata binme ve tekerlekli arabaların kullanımı öne çıkmaktadır. Binek ve koşum atlarının en erken örnekleri Balhan mezarları kültürü ve Andronovo kültürü gömülerinde bulunmuştur. Bu dönem buluntu merkezlerinde at kalıntıları önemli bir yer tutar. Bozkırların batısındaki Don vadisinde ise bol miktarda at iskeletine rastlanmıştır. M.Ö. 2. bin yılda, at dini yaşamda önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Erken Balhan mezarları kültüründe de at kalıntıları bulunmuş olup, büyük ölçüde at gömüsü Andronovo ve Balhan mezarları kültürünün geç dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca Karasuk mezarlarında da at kalıntıları bulunmuştu (Zvelebil, 1980: 253).

Asya Hun Devleti'nin kudretli hükümdarı Tanhusu Mo-tun'un M.Ö. 176 yılında Çin imparatoruna gönderdiği kısa beyanat, bozkır devletinin kuruluş tarzını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu beyanatta, "Tanrının inayeti, subay ve askerlerin yiğitliği ile atlarının mükemmelliği sayesinde, yirmi altı devleti fethettiklerini ve böylece tüm yay kullanan kavimlerin Hunlar haline geldiklerini" ifade eder (De Groot, 1921: 63).

İskitlerde arabaların varlığı bilinmektedir ve bu konuda Hippokrates önemli bilgiler sunmaktadır. Hippokrates'e göre, İskit bozkırları çıplak, otlaklarla kaplı ve oldukça sulak bir düzlüktür. Bölgede büyük ırmaklar ovalardan su çeker. Konar-göçer İskitler burada yaşar ve evleri yoktur; bunun yerine arabalarda yaşarlar. Bu arabalar küçük olanlar dört tekerlekli, daha büyük olanlar ise altı tekerlekli olup, dört bir yanı ve üstü keçeyle kaplıdır.

Arabalar genellikle iki ya da üç odalı evcikler şeklindedir ve yağmura, kara, rüzgâra karşı korunaklıdır. Arabaları iki ya da üç çift boynuzsuz öküz çeker; soğuk nedeniyle bu öküzlerin boynuzları gelişmez. Kadınlar ve çocuklar bu arabalarda yaşarken, erkekler at üstünde onlara eşlik eder ve koyun sürüleri, sığırlar, atlar gibi hayvanları izler. Hayvanlarına ot bulabildikleri sürece bir yerde kalırlar, sonra başka yerlere göç ederler (Hippokrates, 1995: 18).

Atlı bozkır toplulukları binek atlarına büyük önem verir ve onları en iyi şekilde eyerlerdi. Kazılar sayesinde, atlarını nasıl eyerledikleri anlaşılabilmektedir. Eyer, içi geyik kıllarıyla doldurulmuş iki yumuşak keçe minderden oluşuyordu. Atın göğüs ve sağrısına eyerin kaymasını önleyen iki kayış bağlanırdı. Bu dönemde üzengi henüz bilinmiyordu. Yular ise geme bağlı iki yanda kayışları olan bir boğaz bağı ve tek bir burun kayışından oluşuyordu. (Zavitukhina, 1976: 32)

Bozkır kavimlerinde dini inançlar açısından, Gök Tanrı tasavvuru ve ona tapınma önemli bir yer tutuyordu. Tanrı adına hayvanlar, özellikle atlar, sunuluyor veya kurban ediliyordu. İlkbaharda, çoban konar-göçerlerin hasat mevsiminde, taze kısrak sütü veya taze ot ve yosun gibi turfanda kurbanlar sunuluyordu. Göğün büyük cisimleri olan güneş ve ay, ayrıca gök gürültüsü ve şimşek gibi gök olaylarının Gök Tanrı ile belirli bir bağlantısı vardı (Koppers, 1941: 457).

Bozkır kavimlerinde güneşe de at kurban etme uygulaması vardı. Özellikle Orta Asya Massagetleri, Tanrıların en hızlısı olan güneşe, ölümlülerin en hızlısı olan atı kurban ederlerdi (Herodotos, 2010: I, 215). Güneş, ay ve yıldızlar gibi gökyüzünde yer aldığı için, bu uygulama Gök Tanrı inancıyla bağlantılıydı.

Oğuz Türklerinin ülkesine seyahatler düzenleyen El-Cahiz, Oğuzların çok iyi savaşçılar olduğunu, süvari olarak okçulukta üzerlerine hiçbir milletin zikredilemeyeceğini, atlarını çok iyi kontrol ettiklerini ve onların iyi birer taktisyen olduğunu söyler (Câhiz, 2017: 94-121). Bunların yanı sıra kısa ve içi boş mızrakların (kargı tipi) at üstünde, hendeklerde ve boğazlarda kullanıldığını da açıklar

Erken Çin kronikleri, Altaylar ve çevresinde yaşayan Proto-Türk ve Moğol boyları hakkında bilgi sunmaktadır. Bu boyların adlandırma ve tanımlama biçimleri, Romalı yazarlar Mela ve Plinius'un Milattan Sonra birinci yüzyılda tasvir ettikleri Hippopodlara benzemektedir. Milattan Önce 350 yılına tarihlenen Shan Hai-Ching (Dağ ve Deniz Bilgisi) adlı eserde, Türk Töles boylarından Ting-Ling'lerin dizlerine kadar at kıllarıyla kaplı ve at gibi tırnaklara sahip oldukları, bu nedenle çok hızlı koştukları belirtilmektedir. Han Hanedanlığı döneminin sonlarına (M.S. 3. yüzyıl) ait bir Çin kroniğinde

ise, Eberhard'a göre Hyung-nu boylarından Ma-Çing'lerin üst vücutlarının insan, alt vücutlarının ise at gibi olduğu ifade edilmektedir (Eberhard, 1978: 78). Ma-Çing, Çin dilinde "at ayaklı", diğer bir ifadeyle "hippopod" anlamına gelmektedir (Eberhard, 1942: 139).

Türkler, yabancı din ve medeniyetleri kabul etmeden önce göçebe bir yaşam sürmüşlerdir. Göçebeler, hayvancılık ve avcılıkla geçinirlerdi. Bu yaşam tarzında, hayvanlar hem geçim kaynakları hem de sosyal hayatın diğer alanlarında önemli bir rol oynamıştır. Hayvan takvimlerinin kullanımı ve insanlara hayvan isimlerinin verilmesi, eski Türk toplumunda hayvanların ne kadar önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Ancak yerleşik medeniyetlerde toprak, geçim kaynağının temelini oluşturduğundan, hayvanların önemi azalmıştır (Kaplan, 2004: 51).

Kurt, koç, at, kartal gibi hayvanların totemik izler taşıdığı öne sürülmektedir. Ayrıca, Alevîlerin tavşan eti yememeleri ve onu uğursuz saymaları da totemizme bir örnek olarak değerlendirilebilir (Eröz, 1983: 40).

"Türk kültür ve medeniyetinin muhtelif devirlerinde bütün canlılığı ile yaşadığını gördüğümüz atın, halk muhayyilesinde birtakım efsaneler doğurması gayet tabiîdir." (Elçin 1977: 47) *"Türk muhayyilesinde at, konuşması, düşünmesi, tehlikeyi sezip haber vermesi, sadakati, sevgisi, tenkit kabiliyeti, şefkat ve vefası ile beşeri vasıflar kazanmıştır."* (Elçin 1982: 107).

Başkurt Türklerinin kahramanlık destanlarından Ural Batır Destanı'nda, Ural Batır'ın atı, Köroğlu'nun atı ile benzer özellikler göstermektedir. Ayrıca, Ural Batır Destanı'nın devamı olan Akbuzat Destanı'ndaki at da aynı nitelikleri taşımaktadır (Ergun-İbrahimov 2000: 30) Burada en önemli motif, aynı Köroğlu ve Mamay Destanlarında olduğu gibi atın sudan çıkmasıdır.

Atkuyruğunun bağlanması ve kesilmesi uygulamaları genellikle ölüm ve savaş durumlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bu gelenek, inanç sistemi ve kahramanlık düşüncesiyle bağlantılı olarak değerlendirilir. Yazılı kaynakların sınırlı olduğu eski dönemlerde, bu uygulamalar genellikle kurganlarda görülmüş ve bilgilerimizin çoğu arkeolojik kazılardan elde edilmiştir. Altay'daki Pazırık kurganları, bu geleneğin açık örneklerinden biridir. Ancak bu uygulamanın yanı sıra bazı sorular da gündeme gelir. Eski dönemlerde atın kurban olarak en değerli hayvan sayıldığı düşünüldüğünde, ölüm ritüelleri dışında atkuyruğunun kesilmesi ve bağlanmasıyla ilgili başka uygulamalar var mıydı? Günlük yaşamda veya bayram, dini törenler gibi özel günlerde de atkuyruğu bağlanıyor ya da kesiliyor muydu? Bu sorular, yazılı kaynakların bulunmaması nedeniyle cevaplanamaz. Bu dönemlerle ilgili bilgilerimiz yalnızca arkeolojik kazılarla sınırlıdır ve atkuyruğunun bağlanması ve

kesilmesi, çoğunlukla ölüm adetleri çerçevesinde değerlendirilir. Bu nedenle, atların kuyruklarının bağlanması veya kesilmesi, Türk kültüründe yas alametlerinden biri olarak görülür. Bu uygulama, eski dönemlerden itibaren yapılmıştır ve yazılı kaynakların azlığı nedeniyle genellikle kurganlarda tespit edilmiştir. Daha sonra savaş, kahramanlık ve ölüm gibi durumlarda da bu uygulamaya rastlanmıştır. Atkuyruğu, evlerde, otağlarda, kurganlarda, Alplerin mızraklarında, tuğ yapımında ve mezarların başında sıklıkla görülmüştür. Bu yas alametinin bir parçası olarak, ölünün hayattayken bindiği atın yelesi ve kuyruğu kesilir ve at kurban edilerek mezara yerleştirilirdi. Bu uygulama, atın savaşçının en yakın dostu ve yoldaşı olarak ölümden sonra da onunla birlikte diğer dünyaya gideceği ve ona hizmet etmeye devam edeceği inancına dayanıyordu. Atın kurban edilerek sahibiyle birlikte kurganlara gömülmesi, daha çok eski dönemlerde görülen bir uygulamadır (Yılmaz-Toraman, 2020: 759-760).

SONUÇ

At ile uygarlık arasındaki ilişki, insanlık tarihinin birçok yönünü şekillendirmiştir. Atlar, medeniyetlerin gelişiminde, genişlemesinde ve birbirleriyle etkileşiminde kilit rol oynamış, sosyal ve kültürel yapılar üzerinde derin izler bırakmıştır. Savaşta, tarımda, ticarette ve kültürde atların sağladığı katkılar, insanlık tarihinin ilerleyişinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Atlar, sadece bir araç değil, uygarlıkların temel taşlarından biri olarak kabul edilebilir. At küreselleşmenin ilk temsilcisidir.

Atlar, insanlık tarihinde özel bir yere sahip olsa da, diğer hayvanlarla birlikte uygarlıkların gelişiminde, tarımda, ticarette ve sosyal yaşamda önemli roller oynamışlardır. Atların, diğer hayvanlarla olan ilişkisi ve işbirliği, hem insanlara sağladıkları faydalar hem de birbirleriyle olan etkileşimleri açısından dikkat çekicidir.

Bugün bile, atlar Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. At yarışları, cirit oyunları ve geleneksel sporlar, atların bu kültürel mirası yaşatmaya devam ettiği alanlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca, Türkiye'deki bazı yerleşim yerlerinde at yetiştiriciliği hala önemli bir ekonomik faaliyet olarak sürdürülmektedir.

Atlar, insanlık tarihi boyunca savaşların en kritik unsurlarından biri olmuştur. Savaşlarda atların kullanımı, savaşın taktiklerini, stratejilerini ve hatta savaşan medeniyetlerin kaderini derinden etkilemiştir. At ile savaş arasındaki ilişki, askeri tarih boyunca çeşitli kültürler ve imparatorluklar üzerinde büyük bir etki yaratmıştır.

At ile savaş arasındaki ilişki, askeri tarihin büyük bir bölümünü şekillendirmiştir. Atların sağladığı hız, hareketlilik ve güç, savaşların seyrini

değiştirmiş ve medeniyetlerin kaderini etkilemiştir. Atlar, hem antik hem de orta çağ savaşlarında merkezi bir rol oynayarak, tarihin en büyük imparatorluklarının ve savaşlarının merkezinde yer almıştır. Bu nedenle, atların savaş alanındaki yeri, insanlık tarihindeki en önemli askeri gelişmelerden biri olarak kabul edilir.

Atlar, diğer hayvanlarla birlikte, insanlık tarihinin çeşitli alanlarında önemli roller üstlenmişlerdir. Tarımda, ticarette, savaşta ve sosyal yaşamda, atlar ve diğer hayvanlar arasında bir işbirliği ve işbölümü olmuştur. Atlar, hız ve hareket kabiliyetleriyle öne çıkarken, diğer hayvanlar güç, dayanıklılık ve başka özellikleriyle insanların yaşamını kolaylaştırmıştır. Bu dinamik, insanlık tarihinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

At, Türk kültüründe hem tarihsel hem de kültürel anlamda büyük bir miras bırakmıştır ve "At, Türk'ün kanadıdır" sözü, bu mirası özetleyen en güçlü ifadelerden biridir. Atlar, Türk tarihinin her döneminde, sadece bir ulaşım aracı değil, aynı zamanda bir yaşam tarzının, savaş stratejisinin, sosyal ve kültürel değerlerin sembolü olmuştur. Türkler için at, bir yoldaş, bir güç kaynağı ve bir kültürel simge olmuştur. Bu nedenle, atlar, Türklerin tarihindeki en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilir ve "Türk'ün kanadı" ifadesi, bu derin bağın bir yansımasıdır.

At ve Bozkurt, Türk mitolojisi ve kültüründe derin anlamlara sahip iki semboldür. Her ikisi de Türklerin tarihsel ve kültürel kimliğinde önemli yer tutar. At, Türklerin yaşam tarzını, savaşçı ruhunu ve hareketliliğini simgelerken, Bozkurt (Gökbörü) özgürlük, bağımsızlık ve liderlik sembolü olarak kabul edilir. Bu iki figür, Türk mitolojisi, destanları ve halk öykülerinde sıkça bir araya gelir ve birlikte, Türklerin güçlü birer simgesi haline gelirler.

At, Türkler için sadece bir ulaşım aracı değil, aynı zamanda savaşçı ruhun, hürriyetin ve hızın sembolüdür. Türkler, atlarını en değerli varlıkları olarak görmüş ve onlarla derin bir bağ kurmuşlardır. Bu bağ, atların Türk destanlarındaki kahramanların en sadık yoldaşları olarak sıkça betimlenmesiyle de görülür.

At ve Bozkurt, Türklerin tarih boyunca en güçlü sembollerinden ikisi olmuştur. Atlar, Türklerin hareket kabiliyetini, savaşçı ruhunu ve sosyal statüsünü temsil ederken, Bozkurt özgürlüğü, bağımsızlığı ve ulusal kimliği simgelemiştir. Bu iki figür, Türk mitolojisi, destanları ve halk öykülerinde sıkça bir araya gelerek, Türk kültürünün ve kimliğinin ayrılmaz parçaları haline gelmiştir. At ve Bozkurt'un bir araya gelmesi, Türklerin tarihsel hafızasında derin bir anlam ifade eder ve bu iki sembol, Türk kültürünün köklü mirasını temsil etmeye devam etmektedir.

Atlar, Türk halk türkülerinde derin ve çok yönlü bir sembol olarak karşımıza çıkar. Kahramanlık, aşk, ayrılık, özgürlük, gurbet ve toplumsal

olaylar gibi farklı temaları işleyen bu türkülerde atlar, insan hayatının farklı yönlerini ifade etmek için kullanılır. Atlar, Türk halk kültürünün ve müziğinin vazgeçilmez bir parçası olarak, nesiller boyunca süregelen bir kültürel mirası temsil eder. Bu miras, türküler aracılığıyla yaşatılmaya devam eder ve atların Türk toplumundaki yerini güçlendirir.

At, Türk halk kültüründe yalnızca bir ulaşım aracı ya da savaş unsuru olarak değil, aynı zamanda halk oyunlarında da önemli bir rol oynamıştır. Türk halk oyunları, toplumun yaşam tarzını, geleneklerini, duygularını ve tarihini yansıtan zengin bir kültürel mirasın parçasıdır. Atlar, bu oyunlarda savaşçılık, cesaret, hız, özgürlük ve kahramanlık gibi temaların sembolü olarak yer alır. Atların hareketlerini taklit eden figürler ve danslar, Türk halk oyunlarına dinamiklik ve anlam katar.

Atlar, Türk halk oyunlarında hem dolaylı hem de doğrudan bir sembol olarak yer alır. Atların gücü, çevikliği, özgürlüğü ve savaşçılığı, halk oyunlarının figürlerinde ve ritimlerinde kendini gösterir. Zeybek'ten Horon'a, Bar'dan Halay'a kadar pek çok halk oyununda, atların hareketleri, oyunların temel özellikleri arasında yer alır. Atlar, Türk halk oyunlarının dinamizmini ve zenginliğini artıran unsurlar olarak, bu oyunların kültürel değerini pekiştirir. Bu nedenle, atlar, Türk halk oyunlarının vazgeçilmez bir parçası olarak, toplumsal hafızada ve kültürel mirasta önemli bir yer tutar.

KAYNAKÇA

Akman, C. (2022), Anadolu Şenliklerinde Atların Rolü: Geleneksel Atlı Gösteriler ve Yarışmalar. Bursa: Anadolu Kültürel Etkinlikler Yayınları.

Amitai, R., and David O. Morgan (Eds.). (1999), "The Mongol Empire and its Legacy." Brill.

Aydın, E. (2021), Türk Halk Edebiyatında At ve Ayrılık. İstanbul: Edebiyat Yayınları.

Aydın, M. (2020), Başına Buyruk Atlar: Türk Halk Türkülerinde Bağımsızlık ve Macera. İzmir: Halk Bilimi Yayınları.

Aydın, E. (2023), Uzun Yolculuklar ve Atlar: Türkülerde Hasret ve Özlem. Konya: Türk Kültürü Yayınları.

Aydın, E. (2020), Çiftetelli ve Atların Çevikliği: Türk Halk Oyunlarında Hareket ve Ritm. İzmir: Anadolu Müzikleri Yayınları.

Bayat, F.,(1993). Oğuz Epik En'enesi ve Oğuz Kağan Dastanı. Sabah: Azerbaycan Elmler Akademiyası.

Bergen, L., (2018), Türk'ün Kanadı At, İstanbul: Yazgen Yayınları.

Berger, J., (1980), "About Looking." Pantheon Books.

Caferoğlu, A.(1953), "Türk Onomastiğinde 'At' Kültü", Türkiyat Mecmuası, Sayı: X, s. 201-212.

Câhiz, Türklerin Faziletleri, (2017), (İstanbul: Yeditepe Yay.

Çakır, R. (2019), Zeybek Dansları ve At: Ege Bölgesinde Kahramanlık Teması. İzmir: Ege Folkloru Yayınları.

Çelik, S. (2022), Türk Halk Müziklerinde Özgürlük ve At Sembolizmi. Ankara: Edebiyat ve Kültür Yayınları.

Ceylan, A. (2008), Doğu Anadolu'da Kaya Resimlerinin Türk Tarihi Açısından Önemi', Bilim ve Ütopya, S.163, 26-35.

Ceylan, A.(2015), Çıldır Başköy Kaya Resimleri', Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler Ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2 /7-29.

Clark, T.J., (1985), "The Painting of Modern Life: Paris in the Art of Manet and His Followers." Princeton University Press.

Çobanoğlu, Ö., (2003). Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, Ankara: Akçağ.

Çoruhlu, Y. (2006), Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2007), Erken Devir Türk Sanatı, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Çoruhlu, Y. (1995). Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi. İstanbul: Seyran

De Groot, J., (1921), Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit, I, Walter de Gruyter, Berlin.

Demir, L. (2022), Sevgi ve Özlem: Atın Türkülerdeki Rolü. Konya: Bozkır Yayınları.

Demir, S. (2020), At ve Hasret: Türk Halk Türkülerinde Yolculuk Teması. İzmir: Anadolu Folkloru Yayınları.

Durmuş, İ., (1997), "Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At", Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 2.

Durmuş, İ., (2005), "Eski Türklerde Askeri Kültür", Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı: 385.

Durmuş, İ., (2017), "Bozkır Kültür Çevresinde At, Göçer-Ev Ve Demir", Asya Araştırmaları Dergisi | Sayı: 1 / Cilt: 1 /2602-2966

Eberhard, W. (1978),"Sport bei den Wölkern Zentralasiens, nach chinesischen Quellen", In: China und seine westlichen Nachbarn, Wissenschaftliche Burehgesellschaft, Darmstadt, s. 128-143.

Eberhard, W., (1942), Çin'in Şimal Komşuları. Çev.: N.Uluğtuğ, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Elçin, Ş., (1977), Halk Edebiyatı Araştırmalar, "Atların Doğuşları ile İlgili Efsaneler", Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergun, M.- İbrahimov G., (2000), Başkurt Halk Destanları, Ankara: Türksoy.

Erkurt, A. (2022), Türk Kahramanlık Edebiyatında At ve Savaş. Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Yayınları.

Eröz, M., (1983), Milli Kültürümüz ve Meselelerimiz, İstanbul: Doğuş Yayınları.

Esin, E., (2006), Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Fedakar, S. (2001). "Alpamış Destanı ve Bey Böyrek Hikayesi Arasında Bir Karşılaştırma", Milli Folklor, Yıl 13, Sayı 51, s. 51-64.

Gabain, A. Von, (1944), "Kök-Türklerin Tarihine Bir Bakış I. Stepte Yaşayan Kök-Türkler 682-742", AÜ DTCF Dergisi, Çev: Saadet Ş. Çağatay, C 2, Sayı: 5.

Güneş, N. (2023), Köy Yaşamında Atlar: Türkülerde Tarım ve Günlük Hayat. Konya: Türk Halk Bilimi Yayınları.

Güngör, H.(2002). "Eski Türklerde Din ve Düşünce". Türkler. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3. İstanbul: Yeni Türkiye Yay. 261-282.

Herodotos, (2010), Herodot Tarihi, (Çev M. Ökmen), İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Hippokrates, (1995), Airs, Water, Places, London: Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Homeros, (2020), "İlyada." Çev. Azra Erhat, A. Kadir. İstanbul: Can Yayınları.

Imber, C, (2002), "The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power." Palgrave Macmillan.

Kafadar, C., (1995), "Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State." University of California Press.

Kafesoğlu, İ., (1989), Türk Milli Kültürü, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Kaplan, M.t, (2004), " Dede Korkut Kitabında Hayvanlar", Türk Edebiyatı Üzerine Aratırmalar I, Dergâh Yay., İstanbul.

Kara, Y. (2021), At ve Özgürlük: Türkülerde Bağımsızlık Teması. İstanbul: Anadolu Yayınları.

Kara, A. (2021), Çobanlık ve Göç Türkülerinde At Sembolizmi. Ankara: Halk Müzikleri Yayınları.

Karaca, H. (2021), Karşılama Oyunlarında At Temsili ve Savaş Hazırlığı. Tekirdağ: Balkan Kültürü Yayınları.

Karakaya, A. (2020), At ve Kahramanlık: Türk Destanlarında Atın Rolü. İstanbul: Bozkır Yayınları.

Kaya, T. (2021), Birlik ve Beraberlik: Bar Oyunlarında At Temsili. Erzurum: Halk Dansları Yayınları.

Kim, Hyo-J. (2004). "Baraba Türklerinin Jestey Möngkö Masalındaki Mitolojik Motifler Üzerine". Bilig 28: 43-57.

Koppers, W., (1941), "Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo Germenlik", Belleten, V/17- 18, 439- 480.

Kuban, D.. (1999), "Tarihi Kentler ve Koruma.", İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kurt, L. (2022), Gurbet Türkülerinde Atın Rolü ve Anlamı. Ankara: Halk Edebiyatı Yayınları.

Kurtuluş, A. (2021), Halayda Atların Koşusu: Topluluk ve Hareket. Kayseri: Türk Halk Bilimi Yayınları.

Küçük, M., (2012), Türkiye Türkçesi Ağızlarında At, At Donları Ve Nişaneleri İle İlgili Adlandırmalar, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 2287-2304, Ankara.

Mc Neill, William H. (1963), "The Rise of the West: A History of the Human Community." University of Chicago Press.

Nemeth, G., (1982), Attila ve Hunları, Terc.: Şerif Baştav, Ankara: AÜ DTCF Yay.,

Nerimanoğlu, K. V.(1996). "Türk Kültüründe Renkler". Nevruz ve Renkler. Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç. Ankara: AKM Yay.

Ögel, B. (1998). Türk Mitolojisi. C. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Ögel, B. (1978). Türk Kültür Tarihine Giriş. C. I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Ögel, B. (1991). Türk Kültür Tarihine Giriş. C. VI. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

Özgül, O., (2016), Erzurum/Şenkaya Petrogliflerindeki At/Geyik ve Güneş Kursu, SUTAD, Bahar; (39): 371-390.

Özkan, A.R. (2002). "Türk Kültüründe Yönler". Türkler. Ed. Hasan Celâl Güzel vd. C. 3., 427-433.İstanbul: Yeni Türkiye Yay.

Özkan, H. (2019), Ayrılık ve At: Türkülerde Ayrılığın Sembolleri. Ankara: Kültür Yayınları.

Öztürk, N. (2023), At ve Özgürlük: Türk Göçebe Kültüründe Atın Rolü. Konya: Bozkır Edebiyatı Yayınları

Pollitt, J. J., (1972), "Art and Experience in Classical Greece." Cambridge University Press.

Riding, C., (2010), "Art and the Horse: Ethnography, Aesthetics, and Representation." Yale University Press.

Rouart, D., and Daniel Wildenstein , (1964), "Edgar Degas: Life and Work." Tudor Publishing.

Stewart, P., (2003), "Statues in Roman Society: Representation and Response." Oxford University Press.

Sümer, F., (1983), Türklerde Atçılık ve Binicilik, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Turan, O., (1941), On İki Hayvanlı Türk Takvimi, İstanbul: Ötüken yayınları.

Turnbull, S., (2010), "The Mongol Invasions of Japan 1274 and 1281." Osprey Publishing.

Türk Dünyası Edebiyat Tarihi 1. Cilt (2002), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Yalçın, K. (2021), Horon ve At Temsili: Karadeniz Oyunlarında Hız ve Çeviklik. Rize: Türk Halk Oyunları Yayınları.

Yavuz, E. (2021), Atlı Cirit: Geleneksel Türk Sporunda Atın Rolü ve Temsili. Eskişehir: Türk Sporları Yayınları.

Yıldız, M. (2020), Aşk ve Özlem Türkülerinde At: Sembolizm ve Anlamlar. İzmir: Halk Edebiyatı Yayınları.

Yılmaz, E.(2003). "Dede Korkud Kitabı'nda Tasvir Dünyası". TDAY Belleten I: 123-150.

Yılmaz, A. – Toraman, A., (2020), Türk Kültüründe At Kuyruğu Bağlama ve Kesme Geleneği Üzerine Bazı Tetkikler, History Studies, Volume 12 Issue 3 June (759-760) s. 745-763.

Yılmaz, H. (2021), Gurbet ve At: Türkülerde Memleket Özlemi ve Yolculuk. İstanbul: Türk Halk Müzikleri Yayınları.

Yılmaz, H. (2021), Kılıç-Kalkan Oyunları ve At Temsili: Osmanlı Döneminde Savaşçı Ruh. Ankara: Osmanlı Kültürü Yayınları.

Yüksel, M. (2021), At Akrobatikleri ve Kafkas Dansları: Çeviklik ve Hız. Artvin: Kafkas Dansları Yayınları.

Zavitukhina, M.P., (1976), "Pazirik" , Unesco'dan Görüş, Sayı:12, s. 31- 37.

Ziyai, A. (2007). "Eski Türk (Hun) İnançlarına Göre Yılbaşı Kutlamaları". Kardeş Kalemler 3 (1): 42-48.

Zvelebil, M., (1980), "Der Aufstieg der Nomaden in Zentralasien" Die C am bridge Enzyklopaedie d er Archaeologie, München: Christian Verlag, , 252- 256.

West, M.L. (1997), "The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth." Clarendon Press.

Çocuklarda Teknoloji Bağımlılığı ve Geleneksel Sokak Oyunları Algısı[1]

Mehmet Sinan TAM[2]
Burcu ÇAKIR[3]
Ahsen DEMİR[4]

1-Araştırmanın Tüm Safhaları TÜBİTAK Tarafından Desteklenmiştir.
2-Doç. Dr.; Bandırma Onyedi Eylül Üniverisitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü. mtam@bandirma.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9897-0803
3-Yüksek Lisans Ögrencisi; Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Medya ve İletişim ABD. burcuinancakir@gmail.com ORCID No: 0009-0007-3064-8237
4-Yüksek Lisans Öğrencisi; Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Medya ve İletişim ABD. ahsendemir71@gmail.com. ORCID NO: 0009-0001-0327-5953

ÖZET

Günümüz çocukların yaşadığı bağımlılıklardan biri de hiç kuşkusuz teknoloji bağımlılığıdır. Çok küçük yaşlarda çocukların teknolojik araçlarla tanışması beraberinde zamanla çocuklarda o araçlara karşı düşkün olmasına neden olmaktadır. Modern şehir hayatında güvenlik, trafik vb. nedenlerden dolayı çocuklar sokağa çıkamamaktadır. Sokağa çıkamayan çocuklar evde teknolojik araçlarla vakit geçirmektedir. Teknolojik araçlara bağımlı hale gelen çocukların bu bağımlılıklarının azaltılmasında geleneksel sokak oyunları ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada ilk ve ortaokulda öğrenim gören dört kız ve dört erkek öğrenciyle yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada çocukların teknoloji bağımlılığı ve geleneksel sokak oyunlarına ilişkin algıları ortaya konulmak istenmiştir. Yapılan nitel araştırma sonucunda çocukların teknoloji bağımlılıklarında popüler kişiler ve oyunlar, sosyal çevre ve ebeveynlerin rol oynadığı görülmüştür. Öte yandan çocukların geleneksel sokak oyunlarına ilişkin değerlendirmelerinde ise okul ve arkadaş çevresi, ebeveynler ve okul dışı kurslar belirleyici olduğu saptanmıştır. Dahası çocukların teknoloji bağımlılığının kötü yönlerini aile ve sosyal çevrelerinden öğrendiği tespit edilmiştir. Çocuklar geleneksel sokak oyunlarından saklambaç, körebe ve ebelemece oyunlarını daha çok bildiğini ifade etmişlerdir. Çalışma sonucunda belediyelerin geleneksel sokak oyunlarının modern şehir hayatlarında çocuklar tarafından pratik edilmesine yönelik alanlar açmasını, ebeveynlerin evde ve dışarda çocuklarıyla birlikte geleneksel sokak oyunlarını birlikte oynamalarını ve okulda öğretmenlerin beden eğitimi derslerinde unutulmaya yüz tutmuş oyunlar başta olmak üzere kendi kültürümüze ait geleneksel sokak oyunlarını çocuklara öğretmeleri önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler – Çocuklar, Ekran Bağımlılığı, Teknoloji Okuryazarlığı, Medya Okuryazarlığı, Sokak Oyunları

GİRİŞ

Web teknolojilerindeki ilerlemeler küresel değerlerin, kimliklerin, kültürel formların ve alışkanlıkların hızla yayılmasını sağlamıştır (Güzel, 2006:2). Yeni medya araçları dijital destekli kitle etkileşimini etkileyerek günlük iletişim biçimini temelden değiştirmiştir. Söz konusu değişim ile birlikte geleneksel iletişim yöntemleri hızla sanal dünyaya evrilmiştir (Baltacı, 2022:81). Yeni medya platformlarının rekabetçi, yenilikçi ve çeşitliliği, beraberinde kullanıcısına bir denetime ihtiyaç duymadan özgürce kendini ifade edebilme fırsatı tanımıştır (Şahin ve Şahin, 2016:50).

Çocuklar için oyun, bebeklik döneminden çocukluk çağına kadar vazgeçilmez bir etkinlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceleri kendi

kendilerine oynamaya başlayan bebekler zaman içerisinde diğer insanlarla da oynamaya başlamakta ve aynı zamanda oyunun kurallarını da öğrenmektedir. İlk olarak bu süreçte eğlenmeyle başlayan oyun süreci peşinden çocuk gelişimi adına pek çok faydayı da beraberinde getirmektedir. Çocuk, oyun oynamaya başladığı zaman öncelikli olarak kendi toplumsal rolüne de hazırlık yapmaya başlamaktadır. Ebeveynlerinden öğrendiği rolleri oyuncakları ile oynar ve böylece gerçek hayatta oynayacağı rolün provasını yapar. Çocuk, arkadaşlarıyla oyun oynamaya başladığı zaman bir yandan işbirliği yapmayı öğrenirken diğer yandan da sosyalleşmeye başlamaktadır. Duygularını keşfetmesiyle birlikte hem kendi duygularını hem de karşısındaki kişilerin duygularını anlamaya ve algılamaya başlayabilmektedir (Biricik ve Atik, 2021:446).

Geleneksel çocuk oyunlarının çocukların hayatlarına önemli katkıları bulunmaktadır. Bu katkıların başında sosyal gelişim ve kişilik gelişimi gelmektedir. Geleneksel çocuk oyunları çocukların; kıskançlık, bencillik ve kin gütme gibi duygularını izole edebilmektedir. Aynı zamanda korku ve öfke gibi duyguları da daha dengeli yönetebilmekte ve kontrol edebilmektedir (Rouhi Dehkordi, 2017:136). Bu oyunlar çocukların çeviklik, denge, koordinasyon ve hız gibi temel motor becerilerini geliştirmede de önemli bir rol oynamaktadır (Festiawan, 2020:160). Dahası bu tarz oyunlar çocukların gerçek anlamda sosyalleşmesine de aracılık ettiği gibi temel insani değerlerin (sevgi, saygı, yardım etme vb) öğrenilmesini de sağlamaktadır (Yeniasır ve Gökbulut, 2019:132).

Bilimsel ve teknolojik alanlarda hızlı bir şekilde ortaya çıkan yenilikler geleneksel çocuk oyunlarının varlığını sürdüreceği alanların gün geçtikçe daralmasına ve yeni kuşak gençlerin gelişmekte olan teknolojiyle beraber kendilerini sokaklardan eve, dolayısıyla geleneksel çocuk oyunlarından dijital oyunlara çekmektedir (Özalp Gerçeker, Kahraman, Yardımcı ve Bolışık, 2014:49).

Sosyal medya araçları başta olmak üzere internete erişimle birlikte çocukların oyun tercihleri bu mecralara kaymıştır. 18 yaş ve altı çocukların burada daha çok eğlenmek, sosyalleşmek ve bilgi aramak motivasyonlarıyla hareket ettiği tespit edilmiştir (Lwin vd., 2012:351). Fakat internet ortamında oynanan oyunların ciddi anlamda sorunlu yönleri ve tarafları bulunmaktadır. Burada vakit geçiren çocukların karşılaşabileceği en temel sorunlar ise üç ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bunlardan ilki bu çocukların kötü niyetli insanlar tarafından siber takibinin yapılması (cyberstalking), taciz edilmesi (cyberharassment) ve siber zorbalıkla (cyberbullying) karşılaşmasıdır (Smith, 2009). Bu üç durum aynı zamanda çocukların intihar etme eğilimi göstermesine de yol açabilmektedir (van Geel vd., 2014:6). İkinci sorun şiddet ve pornografi eğiliminin çocuklarda baş göstermesidir (Wright, 2014; Ybarra vd., 2011). Son olarak çocukların internette geçirdiği zaman sürecinde yaşadığı anksiyete, depresyon ve fiziksel anlamda yaşadığı sağlık sorunlarını oluşturmaktadır (Park ve Kwon,

2018:9; Restrepo vd., 2020:6). Tüm bunların yanı sıra çocuklarda yaşanan internet bağımlılığı aile içi iletişimi sekteye uğratabildiği gibi çocukların akademik başarılarını da olumsuz yönde etkileyebilir.

Bağımlılık kuramları her ne kadar maddelere ilişkin bağımlılıkları incelemek üzere geliştirilmişse de günümüz dünyasında teknoloji bağımlılığı da önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağımlılık, özellikle çeşitli dijital teknolojilerin çok fazla kullanımını ve bunlarla çok fazla etkileşim içinde bulunulmasıyla karakterize edilmektedir. Teknoloji bağımlığının özellikle Kovid-19 döneminde artış gösterdiği ve burada bireylerin gerek mental gerekse fiziksel sağlıklarının olumsuz yönde etkilendiği belirlenmiştir (Norman vd., 2023:40756). Tüm bu olumsuzlukların yanında kendini farklı bir kişilik olarak aksettirme ve utanma duygusunu izole etmek amacıyla teknolojik araçlara bağlı bir hayat sürdürüldüğü ifade edilmiştir (Mahmud vd., 2018:86). Bu bağımlılığın çocuklar özelinde özellikle online oyunlar oynanarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür (Dere, 2022:248). TÜİK tarafından çocukların bilişim teknolojilerini kullanmalarına dair yapılan araştırma sonuçlarına göre; 6-15 yaş arası çocukların 2013 yılında teknolojik araç kullanımı %50,8 orana sahipken bu oran 2021 yılı için %82,7 olmuştur. 2013 ve 2021 verilerinin cinsiyete göre internet kullanım oranlarına bakıldığında; erkek çocukların %53,7'den %83,9'a, kız çocuklarınsa %47,8'den %81,5'e çıktığı görülmüştür (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2022:94).

ÇOCUKLARDA TEKNOLOJİ BAĞIMLILIĞI

Son çeyrek yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve internetin evlere kadar ulaşması ile birlikte, teknolojik araçlar neredeyse her yaş grubunun vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Bu dönemde doğan tüm çocuklar diğer kuşaklardaki çocuklara göre teknolojiyi daha yakından tanımış ve içselleştirmiştir. Yaşanan bu değişimler beraberinde "Teknoloji Bağımlılığı" kavramını ortaya çıkarmıştır. Temelde iki tür bağımlılık bulunmaktadır. Bunlardan ilki herkesçe bilinen esrar, eroin, alkol vb. maddelerin kullanılmasına bağlı olarak ortaya çıkan zihinsel, fiziksel ve biyolojik zararlara sebebiyet veren madde bağımlılığıdır. İkincisi ise bir süre boyunca bir davranışın sürekli bir biçimde tekrar edilmesi neticesinde kişide; fiziksel, psikolojik ve sosyal anlamda denge bozukluğuna uğraması ve etrafından kopması hâlidir (Büyükaslan ve Kırık, 2017:86). Bu perspektifle değerlendirildiğinde bağımlılık; kişinin bir şeye olan bağımlılığının çoğu zaman hayat kalitesini olumsuz yönde etkilediği, bağımlı olduğu şeye ilişkin bir yoksunluk hissetmeye başladığında ise fizyolojik ve psikolojik rahatsızlıklar yaşadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunların yanı sıra bir şeye bağımlılık duyan bireylerin sosyal yaşamlarında da birtakım zorluklar yaşadığı söylenebilir.

Teknolojik aygıtların kolay ulaşılabilir hale geldiği günümüz dünyasında her yaştan bireyin teknolojik cihazları kullandığı bilinmekte ve gözlemlenmektedir. Çocuklar arasında hızla yayılan teknolojik araçların kullanımı özellikle bilgisayar oyunları, internet, sosyal medya vb. platformlar çocukların ilgisini fazlasıyla çekmesi sebebiyle gün geçtikçe bir bağımlılık haline dönüşmüştür (Okumuş ve Parlar, 2018:358). Açık hava oyun alanlarının gittikçe azalması ve teknolojik aygıtların çocukların günlük rutinlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi çocuklarda teknoloji bağımlılığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çocuklarda ekran bağımlılığı ve teknolojik cihazlarla geçirilen zamanın artması; çocukların kendi yaşıtlarıyla ve grup oyunlarıyla kişisel iletişimini azalttığı, tek başına oynadıkları oyun sayısını artırarak onları asosyal bir kısırdöngüye sokmuştur (Mustafaoğlu, Zirek, Yasacı ve Razak Özdinçler, 2018:228; Rosen, Lim, Felt, Carrier, Cheever, Lara-Ruiz ve Rokkum, 2014:374).

Ebeveynler ve sosyal çevrelerce genelde teknoloji bağımlılığı davranış temelli bağımlılıklar veya davranışlar, çocukları bir tür ruhsal sakinleşme yöntemi ya da bir alışkanlık şekline dönüştürdüğünden göz ardı edilebilmektedir (Gökel, 2020:42). Bu durumun sonucunda kısa ve uzun vadede bu göz ardı etme hâli bağımlılığın ilk adımı olarak okunabilir. Dahası bu göz ardı durum devam ettikçe çocukların bu bağımlılıklarından kurtulmalarının zorlaşması riskini de beraberinde getirebilir. Bu bakımdan ev ortamında ebeveynlerin, okul ortamında öğretmenlerin yapacakları gözlemler ile çocukların teknoloji bağımlılığına yatkınlıkları, varsa çocuğun bağımlılığının tespiti açısından önem taşımaktadır.

İnternetin çocuklar açısından da birçok faydası bulunmaktadır. Söz gelimi, çocuklar internet sayesinde okullarında projeleri için bilgiler toplamakta, diğer okul veya ülkelerdeki arkadaşları ya da uzmanlara yazılarını gönderip fikir almakta, farklı okullardaki öğrencilerle beraber proje yürütebilmekte, çeşitli uzmanlarla, yazarlarla telekonferanslar yapabilmekte, dünyadaki pek çok materyalin simülasyonunu da internet sayesinde deneyimleme fırsatı bulabilmektedirler. İnternet aynı zamanda çocukların kişisel gelişimini de teşvik etmektedir. İnternet üzerinden okuduğu ya da gördüğünden etkilenen çocuk, kendisi de aynı şeyi yapmak isteyebilmektedir (Tuncer, 2001:428). Ancak sağlamış olduğu yararların yanı sıra internetin bağımlılık belirtileri gösterecek biçimde kullanılması neticesinde ilkokul öğrencilerinin yaşamlarında birtakım sorunlar gözlemlenmektedir. Bu sorunlara örnek olarak; öğrencilerin okul başarılarında izlenen düşüşler, sosyal ilişkilerinde görülen bozulmalar, ebeveynlerin çocukların internet kullanımlarını azaltmasına yönelik hamlelerinin ortaya çıkarttığı çatışmalar, cep telefonu kullanımı sebebiyle okullarda alınan disiplin cezaları, uyku ve yeme sorunları, bilgisayar başında geçirilen zamanın çok olmasından kaynaklanan iskelet ve kas problemleri, fizikî anlamda hareket etmemeye bağlı olarak ortaya çıkan obezite, gözde ve görmede bozukluklar, iletişim becerilerinin bozulması, içe kapanma gibi

psikolojik, sosyal ve fiziksel karakterli semptomların görülmesi verilebilir (Medikoğlu, 2018:2; Binali, 2015:29; Cengizhan, 2005:86; Esen, 2007:5).

İnterneti kullanan çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmaya göre, Türkiye'de 9-16 yaş grubunda yer alan çocukların yaklaşık olarak yarısı (%45,9'u), interneti 7-10 yaş civarlarında kullanmaya başladıklarını ifade etmiştir. Benzer şekilde Avrupa ülkelerinde de internet kullanmaya başlama yaşı %59'luk bir oranda 7-10 yaş aralığında iken Türkiye'den farklı olarak bu ülkelerde 7 yaşından önce internet kullanmaya başlayanların oranı %13,3 ile Türkiye'nin yaklaşık 5 katı kadardır. Türkiye'de yaşayan çocuklardan günde 1 saat ortalama ile internet kullandıklarını ifade edenlerin oranı %36,2'dir. Buna karşılık Avrupa'da günde 2 saatten fazla internet kullanan çocukların sayısı ise yaklaşık olarak Türkiye'nin 3 katı kadardır (Kaşıkcı, Çağıltay, Karakuş Yılmaz, Kurşun, Ogan, 2014:234).

Pandemi süreciyle birlikte çocuklarda artan ekran bağımlılığı ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Evde geçirilen fazla zaman, uzaktan eğitim, sosyal izolasyon ve sınırlı dışarıya çıkma gibi faktörler, çocukların dijital teknolojilere olan maruziyetini artırmış ve bu süreçte televizyon, bilgisayar, telefon ve internette geçirilen sürelerin arttığı belirlenmiştir (Özyürek ve Çetinkaya, 2021:104). Pandemi döneminde küresel çapta eve kapanmaların yaşanması, eğitimin uzaktan yapılması çocukların ekran başında kalma süresinin artmasına neden olmuş; bu zorunluluk hali çocukları ister istemez ekrana daha çok bağımlı hale getirmiştir. Söz konusu dönemde sokağa çıkma yasakları, sosyal izolasyon gibi politikaların toplum sağlığını korumak ve salgınla mücadele adına uygulanması da teknoloji bağımlılığına yatkın olan çocukların açık hava oyun alanlarından gittikçe uzaklaşmasına ve bu oyunların yerine dijital oyunları tercih etmesine neden olmuştur. Sayılan bu olumsuz durumların karşısında salgın döneminde, çocuklarda öz bakım becerilerinde yaşanan gelişme ve aile içi etkileşimlerdeki artış zorlu geçen salgın sürecinin olumlu tarafları olmuştur (Menteş ve Sarıbaş, 2022:667). Buna karşılık aile bireylerinin hastalığa yakalanması sonucunda hastalığın aile içinde yayılmasını ve bulaşmasını önlemek adına aile içerisinde birlikte geçirilen zamanların, aile içi iletişimin ve dolayısıyla ebeveynlerin çocukları ile geçirdikleri zamanların azalmış olması çocukların ya yalnız başına oynamalarına ya da ekran başında daha çok vakit geçirmesine de sebebiyet vermiştir.

Çocuklarda teknoloji bağımlılığı uyku, stres ve kaygı bozuklukları, dikkat dağınıklığı, obezite, hiperaktivite, malnütrisyon ve benzeri psikolojik ve fiziki bozukluklara yol açabilmektedir. Ekran başında geçirilen zamanın artması ile çok miktarda atıştırmalıkların tüketilmesi, beslenme dengesinde bozulmaların meydana gelmesi, metabolizma hızının azalması, fiziksel hareketsizliğin artması, yiyecek reklamlarına maruz kalınması ile aşırı şişmanlık yani obezite tehlikesinin çoğaldığı yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur (Baranowski vd., 2011).

Ekran bağımlılığında bireylerin yanlış pozisyonlarda uzun süreli hareketsiz durması ve yine hareketsizliğe bağlı sindirim sorunlarına yol açmasından ötürü fiziksel sorunları da beraberinde getirmektedir. Ubelacker'ın yaptığı araştırmanın sonucunda ekran başında geçirilen sürenin fazlalığına bağlı olarak çocuklarda uyku problemleri, diyabet, kolesterol düşüklüğü, duruş bozukluğu ve görme problemleri gibi rahatsızlıklar ortaya çıkmıştır (Ubelacker, 1998:57-65). Araştırmalara göre çocuklarda ekran bağımlılığının kas kuvvetinde azalma, esneklik kaybı ve denge problemleri meydana getirdiği belirlenmiştir (Koyuncu ve Varol, 2023:48). Aynı zamanda bu fiziksel problemlere bağlı olarak hiperaktivite bozuklukları, stres yaralanmaları, anksiyete problemleri ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıkların da fiziksel problemlere eşlik ettiği görülmüştür. Çocukların duyusal anlama becerilerinde zedelenmelere sebep olan bu durum, duyusal bozuklukların ortaya çıkmasına da neden olmaktadır (Furuncu ve Öztürk, 2020:535-566).

GELENEKSEL SOKAK OYUNLARI

Araştırmalara göre oyunların çocukların erişkin bireyler olma yolunda ilerlerken eğlence ve eğitimin bir araya getirilerek yaşamı anlama ve öğrenmesine yardımcı olan en büyük araç olduğu görülmüştür. Oyunlar yaşanılan bölgenin iklim ve iç-dış mekan şartlarına göre değişiklik göstermektedir. Buna bağlı olarak her kültürde farklılık ve benzerlikleri olan oyunlar ortaya çıkmıştır (Canlı ve Demirarslan, 2020:1-3).

Oyunların çocuklar üzerindeki etkisine dair araştırmalar yapan Froebel, oyunların doğa ve dünya ile tanışma döneminde çocuklar için oldukça önemli olduğunu belirtmiştir. Oyunların ebeveynler, öğretmenler ve akranlar tarafından çocuğun yaşıyla doğru orantılı olarak seçilmesi gerektiği ve bu oyunların çocukların öğrenme becerilerini geliştirdiğinden bahsetmiştir (Froebel, 1889:38). Oyuna dair yaptığı çalışmalarla Froebel oyun kuramlarını oluşturmuştur. Bu kuramlarda oyun materyallerinin çocuğun öğrenme becerilerindeki etkisinin büyüklüğünden bahsetmiş ve çocuklar için oyunların en etkili öğrenme aracı olduğunu savunmuştur (Froebel, 1887:1-14).

Oyunlar toplumların gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır. Bununla birlikte toplumlar kültürel değerlerini nesiller boyu aktarmaktadır. Oyunların çocukların yaşadıkları dünyayı ve toplumu benimsemesi, gördüklerini anlamlandırması konusunda etkisi değerler eğitimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu oyunlar sayesinde çocuklar toplum içi kuralları ve sosyal değerleri özümser, uyumlu bir yaşam biçimi geliştirir (Altınışık ve Sümbüllü, 2016:73-85).

Ülkemizde de bölgelere göre oyunlar değişiklik göstermektedir. Fakat bütün yörelerde bilinen oyunlarda vardır. Bunlara körebe, saklambaç, yakan top, ip atlama, mendil kapmaca örnek gösterilebilir. Bu oyunlar kuralları

olan ve kalabalık arkadaş grupları ile oynanabilen oyunlardır (Güney ve Onur, 2002). Birden fazla kişiyle oynanan oyunlarda çocukların oyun içi kurallarla beraber uyumlu hareket etmesi, akranlarına ayak uydurması çocuğun muhakeme yeteneğini ve iletişim kurma becerilerini geliştirmektedir. Aynı zamanda bu sokak oyunları çocukların bedensel hareketliliği ve motor becerilerini geliştirmelerine de ciddi katkılar sağlamaktadır (Başal, 2007:243-266).

Geleneksel sokak oyunlarının ilkokul çağındaki çocuklar üzerindeki etkisine dair yapılan çalışmalarda çocukların okul müfredatı kapsamında derslerde oyunlar oynaması sonucunda öğrenimleri, fiziksel ve sosyal gelişimleri araştırılmıştır. İlgili araştırmada çocukların geleneksel sokak oyunları ile gelişiminde; Bilişsel gelişim, Dil gelişimi, Sosyal ve Duygusal Gelişim, Motor Gelişimi ve Öz Bakım Becerileri başlıkları incelenmiştir. Bulgularda okul müfredatlarında yeterince geleneksel oyunlara yer verilmediği için bu gelişimlere bir etkisi bulunmadığı sonucu ortaya çıkmıştır (Küçükibiş, Özkurt, Öztürk ve Sirkeci, 2022:1422-1436).

Bu bağlamda yapılan bir diğer çalışmada okullarda geleneksel sokak oyunları oynatılmasının çocukların eğitim süreçlerinde potansiyelinin artırılabileceği sonucuna ulaşılmıştır (Sari, Sayuti ve Pardjono, 2018:1-5). Geleneksel sokak oyunlarının çocuklar üzerinde sosyalleşme, düşünme sürecinde doğru karar verme, toplulukta uyum ve spor aktiviteleri bağlamında olumlu etkilerinin olduğu ortaya çıkmıştır (Akın, Kıztanrı ve Edip, 2021:9-11). Aynı zamanda bu oyunların çocukların bedenlerini tanımaları, yeteneklerini keşfetmeleri ve buna bağlı olarak özgüven artışı yaşadıkları gözlemlenmiştir (Çelik ve Şahin, 2013:467- 478). Devecioğlu ve Karadağ'a (2014) göre ise sokak oyunlarının çocukların zeka gelişiminde oldukça önemli katkıları bulunmaktadır. Gökçen (2014) ise günümüz teknoloji çağı çocuklarının eski nesillere nazaran daha özgüvensiz ve gelişimden yoksun oluşunun sebebini sokak oyunlarının artık oynanmamasına ve buna bağlı olarak 'çocukluk tüketimi' kavramını ortaya koymuştur.

SAHA ARAŞTIRMASI

Bir insanın sosyalleşme sürecinin en önemli safhasını çocukluk dönemi oluşturmaktadır ve bu süreç içerisinde aile ve okul başta olmak üzere çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Bugün kitle iletişim araçları okul ve ailenin yanı sıra çocukların sosyalleşme fonksiyonunu yerine getirdiği en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Bununla beraber anne-babalar çocuklarının dijital kimlik inşası ile ilgilenmektedir (Atalay, 2019). Kitle iletişim araçları arasında özellikle televizyon, bu süreç içerisinde diğerlerine nispetle etkisini her geçen gün daha da çok artırmaktadır. Fakat, ülkemizde yayın yapmakta olan televizyon kanallarının birçoğu yapmakta olduğu yayınlar ile milli kültürümüzü yeni kuşaklara aktarma fonksiyonunu yerine

getirmek yerine küresel aktörlerin pazarlamakta olduğu popüler kültürü ve ürünlerini pazarlayan birer araç hâlini aldığı görülmektedir (Kaya ve Tuna, 2008:160). Günümüzde tümüyle olmasa da çok büyük ölçüde televizyonun ve diğer kitle iletişim araçlarının yerini yeni medya araçları almıştır. Özellikle sosyal medya platformları ve video paylaşım mecralarında paylaşılan içerikler ile söz konusu popüler kültür ve ürünleri pazarlanmaya çalışılmaktadır. Paylaşılan içeriklerin denetiminin sağlıklı bir şekilde yapılmıyor olması, çocukların bir şekilde her türlü içeriğe erişebiliyor olması nedeniyle her zaman için yaşlarına uygun, sosyal, kültürel ve eğitici olan yayınların yanı sıra izlenmesi sakıncalı olan içeriklere de maruz kaldığı görülmektedir. Diğer taraftan sosyal medya araçlarının "sosyal" fonksiyonu ile çocukların sanal bir sosyalleşme yaşadığı da bilinmektedir ancak bunun çocukların psikolojik, sosyal ve bilişsel gelişimleri açısından ne ölçüde faydalı ne ölçüde zararlı olduğunun iyice irdelenmesi gerekmektedir.

Sokak oyunları değişen dünya düzeni ile beraber değişime uğramış ve uğramaya devam etmektedir. Kentsel dönüşümlere bağlı alan yetersizliği, teknolojik gelişmelerle oyun- oyuncak anlayışının değişmesi ve sokakların güvensiz alanlar olarak görülmesi bu değişimlerin en büyük sebepleri olarak kabul edilmektedir (Tuğrul, Ertürk, Güneş ve Özen Altınkaynak, 2014). Araştırmada özellikle teknolojik gelişmelerle paralel sokak oyunlarının oynanmaması ve unutulmaya başlanmış olmasının irdelenmesi sorunsalından hareket edilmiştir.

Bu araştırmada yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile araştırma verileri toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği özellikle bireylerin bir konu hakkındaki gerçekliğe ilişkin algıları, anlamları, tanımlamaları ve gerçeği nasıl inşa edişlerini belirlemede oldukça etkilidir. Burada temelde araştırmanın konusu bağlamında sorular sorulmakta ve bu sorulara araştırmaya katılanlar cevap vermektedir (Punch, 2016). Yarı yapılandırılmış mülakat neticesindeki görüşme kayıtları içerik analizi yöntemiyle kodlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011:233). Bu yöntem özellikle iletişim alanındaki çalışmaların merkezinde yer alması ve en çok kullanılan nitel yöntem olmasıyla öne çıkmaktadır (Lacy, Watson, Riffe ve Lovejoy, 2015:791).

Araştırmanın amacı, çocukların teknoloji bağımlılığı ve geleneksel sokak oyunlarına ilişkin algısını ortaya çıkartmaktır. Araştırmanın amacı doğrultusunda tek bir grupta ilk ve ortaokul öğrenimi gören (birden sekizinci sınıfa kadar) toplam sekiz denek (4 kız – 4 erkek) üzerinden saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu deneklerin belirlenmesinde amaçlı örneklemin ölçüt tipinden yararlanılmıştır (Büyüköztürk vd., 2018:94-95). Buradaki temel ölçüt ise bu çocukların yaşadıkları ev ortamının dijital içerikleri tüketmeye müsait olması (ev interneti, kişisel tablet veya bilgisayar) ve söz konusu çocukların farklı mahalle ve okul şubelerinde eğitimlerini sürdürüyor olması olmuştur. Araştırmaya ait görüşme formu Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Etik Kurulunca değerlendirilmiş ve ilgili araştırmanın etik kurul

raporu 27.03.2023 tarihinde alınmıştır. Metin boyunca çocukların ruh, akıl ve beden sağlıkları düşünülerek okudukları okul adı, ad soyad ve çocukların kimliklerini açığa çıkartan ifadelere yer verilmemiştir.

BULGULAR

Araştırmaya farklı mahallelerde oturan ilk ve orta öğrenimde eğitim gören sekiz çocuk katılmıştır. Bu çocukların her biri farklı sınıflarda ve okullarda eğitim görmektedir. Çocukların yaşı arttıkça teknolojik araçlara sahip olma durumu ve araç sayısında artış yaşandığı tespit edilmiştir. Yine yaş arttıkça çocukların haftalık internette geçirdikleri sürenin arttığı belirlenmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Temel Bilgiler ve Teknoloji Kullanımı

	Katılımcı 1	**Katılımcı 2**	**Katılımcı 3**	**Katılımcı 4**
Yaş	7	8	9	10
Cinsiyet	Erkek	Kız	Erkek	Kız
Sınıf	1	2	3	4
Haftalık internette geçirilen süre	14 saat	1 saat	7 saat	10 saat
Hangi teknolojik araçlarınız var	Bilgisayar	Tablet, Bilgisayar	Bilgisayar, Tablet	Bilgisayar
İlk teknolojik araca sahip olma yaşı	5	2	8	9
	Katılımcı 5	**Katılımcı 6**	**Katılımcı 7**	**Katılımcı 8**
Yaş	11	12	12	14
Cinsiyet	Kız	Kız	Erkek	Erkek
Sınıf	5	6	7	8
Haftalık internette geçirilen süre	35 saat	35 saat	28 saat	14 saat
Hangi teknolojik araçlarınız var	Tablet, Telefon, Bilgisayar	Tablet, Telefon, Bilgisayar	Telefon, Tablet, Bilgisayar	Telefon, Tablet, Bilgisayar
İlk teknolojik araca sahip olma yaşı	7	11	9	8

Çocuklarla yapılan mülakatta çocukların konuşurken en çok kullandığı kelimeler aşağıda verilmiştir. Buna göre görüşme süresince mülakata katılanlar oyunla ilgili kelimeleri sıklıkla kullanmışlardır (oyun oynamayı, dışarıda, oyunları, arkadaşlarla oynuyoruz).

Şekil 1: Katılımcıların En Sık Kullandığı Kelimeler

Yapılan mülakatlarda çocukların teknoloji bağımlılıklarında bazı başlıkların öne çıktığı görülmüştür. Bu başlıklar "popüler kişiler ve oyunlar, sosyal çevre ve ebeveynler" şeklinde olmuştur. İlgili başlıklar ve görüşmelere ait içerikler aşağıda sunulmuştur. Her bir katılımcı yukarıda belirtilen katılımcı tablosuna göre kodlanmıştır. Burada katılımcılar K1, K2, K3 vb şeklinde kodlanmış ve ilgili cümlelerin sonlarında cevap verenlerin anlaşılması için kısaltmaları verilmiştir.

Popüler Kişiler ve Oyunlar: Çocukların bilinen isimler ve popüler olan oyunlar çerçevesinde teknolojik araçlarını kullandığı yapılan görüşmelerde tespit edilmiştir. Bu noktada K1, K2 ve K3 ile yapılan görüşmelere ait detaylar aşağıda verilmiştir.

Konuşmacı 1: Tamam hangi uygulamaları kullanıyorsun ya da hangi oyunları oynuyorsun?

Konuşmacı 2: Oyun oynamıyorum. Maç bakıyorum. Ronaldo'ya bakıyorum.

Konuşmacı 1: Peki, şiddet içerikli oyunlar oynadın mı hiç?

Konuşmacı 2: Evet.

Konuşmacı 1: Neden oynadın peki?

Konuşmacı 2: Denemek istedim (K1)

Konuşmacı 1: Daha çok hangi uygulamaları kullanıyorsun ya da hangi oyunları oynuyorsun

Konuşmacı 2: En çok bebek giydirme oyununu oynuyorum (K2).

Konuşmacı 1: Peki, şiddet içerikli oyunlar oynadın mı hiç?

Konuşmacı 2: Nasıl?

Konuşmacı 1: Yani silahla vurmacalı oyunlar.

Konuşmacı 2: Evet, şu anda da oynuyorum. Ama öyle değil böyle arkadaşlarım da oynadığı için oynuyorum.

Konuşmacı 1: Neden oynadın peki?

Konuşmacı 2: Aslında o oyun çok seviliyor hem zaten öyle değil. Karşı taraf ölünce de mesela oyunu sen kazanıyorsun ve herkes bu içerik üreticisinden memnun (K3).

Sosyal Çevre: Çocukların teknolojik araçları kullanmada sosyal çevrelerinin de belirleyici bir role sahip olduğu keşfedilmiştir. Burada özellikle misafirliğe giderken ebeveynlerin çocukların sessiz kalması için telefonlarına izin vermesi ya da telefonlarını vermesi, çocuğun arkadaş çevresinde gördüğü bir oyunu merak etmesi ve o merakla o oyunu oynadığı/izlediği belirlenmiştir. Ayrıca sosyal çevredeki insan sayısının bir anada fazlalaşması nedeniyle teknolojik araçların kullanılmadığı da ifade edilmiştir. Bu noktada K6, K7 ve K8'in mülakatlarda ifade ettiği cümleler aşağıda sunulmuştur.

Konuşmacı 1: Şiddet içerikli oyunları hiç oynamış mıydın?

Konuşmacı 2: 10-11 yaşım arasında evet oynadığım olmuştu. Onun dışında olmadı.

Konuşmacı 1: Peki neden oynadın o zamanlar bu oyunu.

Konuşmacı 2: Genellikle insanlardan gördüğüm için keşfetmek amacıyla ilk merak ettiğim için oynamıştım (K6).

Konuşmacı 1: Ailenle kalabalık aile içi misafirlik toplu bir alana gittiniz orada da başka çocuklar da var o çocuklarla bir araya geldiğinde telefonla mı oynamayı tercih ediyorsunuz yoksa oyun kurup beraber oyun oynamayı mı tercih ediyorsunuz

Konuşmacı 2: Telefonla (K6).

Konuşmacı 1: Peki, şiddet içerikli oyunlar oynadın mı hiç?

Konuşmacı 2: Evet.

Konuşmacı 1: Neden oynadın peki?

Konuşmacı 2: Gördüğüm için.

Konuşmacı 1: Gördüğün için merak mı ettin?

Konuşmacı 2: Evet ama çok uzun süreli oynamadım. Mesela bir bakıp çıkma olayı. Öldürmeli oyunları pek sevmem. Minecraft dışında. Minecraftta ama yaratıcılıkta var (K7).

Konuşmacı 1: Peki? Tamam. Ailenle misafirliğe gittiğinde genellikle orada bulunan insanlarla, yani senin yaşıtın çocuklarla bilgisayar, tablet veya telefon üzerinden mi oyun oynuyorsunuz, yoksa birlikte bir oyun kuruyor musunuz?

Konuşmacı 2: Kalabalık ortamlarda bilgisayar oynamaya çok müsait bir ortam olmuyor (K8).

Ebeveynler: Teknolojik araçların kullanımında hiç kuşkususuz en büyük pay ebeveynlere düşmektedir. Ebeveynlerin duruma lakayd kalması, herhangi bir sağlık sorununda çocuğu ödüllendirmesi, aile içi etkinliklerin yapılmaması, ailelerin iş için kullandığı araçları zamanla kullanmayıp

çocuklarına vermesi vb. etkenlerin katılımcıların teknolojik araçlara düşkünlüğünde rol oynamıştır. İlgili duruma yönelik katılımcıların fikirleri aşağıya bırakılmıştır.

Konuşmacı 1: Peki annen sen böyle bilgisayar ya da tabletle oynadığın zaman seni uyarıyorlar mı nasıl uyarıyorlar

Konuşmacı 2: Beni uyarmıyorlar da ablamı uyarıyorlar (K2).

Konuşmacı 1: Ne zamandan beri tablet telefon ya da bilgisayar kullanıyorsun?

Konuşmacı 2: Kulak ameliyatı olmuştum. O zaman aldılar (K3).

Konuşmacı 1: Annenle babanla da dışarıda oynadığın oyunları mesela piknikte oynuyor musun?

Konuşmacı 2: Hayır, pikniğe çok gitmeyiz biz (K3).

Konuşmacı 1: Onları ne zaman aldılar

Konuşmacı 2: Tabletin babamın şirketinden geldi arada sırada kullanıyorum bilgisayarımda dersler için aldım onu da 2 sene önce falan aldım şu an 11 yaşındayım (K5).

Konuşmacı 1: Annen ya da babam online oyun oynadığın için bu konuda seni uyarıyor mu ya da nasıl uyarıyor?

Konuşmacı 2: Uyarmıyorlar genellikle oyun oynamadığım için ve çok fazla takılmadığım için.

Konuşmacı 1: Bunun dışında herhangi bir vakit geçirdiğin yani TikTok Pinterest kullanıyormuşsun ya da YouTube'dan bahsedersek bu konularda seni uyarıyorlar mı?

Konuşmacı 2: Hayır (K6).

Konuşmacı 1: Annenle ya da babanla evde ya da dışarıdayken bu geleneksel çocuk oyunlarını oynuyor musunuz?

Konuşmacı 2: Hayır (K6).

Konuşmacı 1: Anne, babam bilgisayarla fazla oyun oynadığın zaman seni uyarıyorlar mı?

Konuşmacı 2: Eskiden uyarıyordu. Ama şuan çokta fazla değil (K8).

Çocukların geleneksel sokak oyunlarına yönelik değerlendirmelerinde arkadaş ve okul çevresi, ebeveynler ve okul dışı gidilen kurs faktörleri rol oynamıştır.

Arkadaş ve Okul Çevresi: Katılımcılar arkadaşlarıyla oyun oynadıklarında daha mutlu olduklarını ve bu oyunların kendilerini eğlendirdiği belirtmişlerdir. Ayrıca arkadaşlarının dışarda oyun oynamalarının onların da dışarıya çıkıp oyun oynamalarını sağladığını ifade etmişlerdir.

Konuşmacı 1: Sınıf arkadaşlarına internetten mi görüşüyorsunuz, yoksa birlikte dışarıda oyunda oynuyor musunuz?

Konuşmacı 2: Birlikte dışarıda oynuyoruz, sağlıklı oyunlar oynuyoruz. Yani iyi oyunlar (K1).

Konuşmacı 1: Telefonda tablette vakit geçirdiğinde mi daha çok mutlu oluyorsun yoksa dışarıda oyun oynadığında mı?

Konuşmacı 2: Arkadaşlarımla oynadığımda

Konuşmacı 1: Neden ?

Konuşmacı 2: Çünkü onlarla daha da çok eğleniyorum (K1).

Konuşmacı 1: Annen baban seni dışarıda oyun oynamaya teşvik ediyor mu?

Konuşmacı 2: Nasıl yani?

Konuşmacı 1: Yani mesela asrın hadi dışarı çık, oyun oyna gibi şeyler söylüyorlar mı?

Konuşmacı 2: Şey söylüyorlar yani mesela damla dışarda hadi sende çık oyna diyorlar (K3).

Konuşmacı 1: Okulda bu az önce bahsettiğimiz sokakta oynadığın oyunlardan hangisi arkadaşlarınla beraber oynuyorsunuz?

Konuşmacı 2: Saklambaç oynuyoruz bir de yakar top oynuyoruz (K1).

Ebeveynler: Ebeveynler çocukların teknoloji bağımlılığında belirleyici bir role sahip olduğu gibi bu bağımlılıklarının azalmasında da önemli bir etken olmuştur. Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte oyun oynamaları, onları dışarıya çıkmaya teşvik etmesi ve teknolojik araçların başında fazla kalındığında çocuklarını uyarmalarının geleneksel sokak oyunlarıyla daha fazla vakit geçirmelerini sağladığı belirlenmiştir.

Konuşmacı 1: Annen baban seni dışarıda oyun oynamaya teşvik ediyor mu?

Konuşmacı 2: Hayır. Ben kendim oynamaya karar veriyorum. Bazen annem söylüyor (K1).

Konuşmacı 1: Annenle babanla da dışarıda oynadığın oyunları oynuyor musun?

Konuşmacı 2: Ben en çok futbolu oynuyorum. Bahçede babamla hafta sonları oynuyoruz (K1).

Konuşmacı 1: Anne, babam bilgisayarla fazla oyun oynadığın zaman seni uyarıyorlar mı?

Konuşmacı 2: Bazen.

Konuşmacı 1: Ne diyorlar mesela?

Konuşmacı 2: Çok oynama diyorlar (K3).

Konuşmacı 1: Annenle babanla da dışarıda oynadığın oyunları oynuyor musun? Evet.

Konuşmacı 2: Evet.

Konuşmacı 1: Mesela hangilerini oynuyorsun?

Konuşmacı 2: Eee ortada sıçan oynuyoruz, top oynuyoruz. Öyle (K7).

Okul Dışı Kurslar: Arkadaş çevresi ve okul haricinde çocukların gittiği kursların gerek arkadaş edinmede gerekse geleneksel sokak oyunlarını öğrenmede önemli bir rol oynadığı yapılan görüşmelerde ortaya çıkmıştır.

Konuşmacı 1: Neden bunları tercih ediyorsun

Konuşmacı 2: Voleybol hoşuma gidiyor kursuna da gidiyorum saklambaçta eğlenceli (K5).

Konuşmacı 1: haftada kaç gün dışarıya çıkıp arkadaşlarınla oyun oynuyorsun?

Konuşmacı 2: arkadaşlarımla oyun oynamak için vakitte sadece okul olabiliyor onun dışında hafta sonları bir gün aktivitem var dansa gidiyorum Halk oyunlarına orada arkadaşlarımla görüşüyorum (K6).

Bilinen Sokak Oyunları: Çocuklara teknoloji bağımlılığının yanı sıra hangi sokak oyunlarını bildikleri ve bu oyunlardan bir tanesini anlatmaları istenmiştir. Çocukların bildikleri geleneksel sokak oyunları katılımcı bazında şu şekilde olmuştur. K1: Yakantop, futbol, kutu kutu pense bide kazan ; K2: Ebelemece saklambaç ortada sıçan; K3: Yakan top, istop, misket gibi, saklambaç; K4: Ebelemece, saklambaç ve körebe; K5: Sokak oyunları olarak saklambaç belemece seksek; K6: Yakan top olabilir. Evcilik ve saklambaç; K7: Saklambaç, yerden yüksek, ebelemece, tarzan, kumda biri var; K8: Saklambaç, ebelemece, ip atlama.

Teknoloji Bağımlılığı Farkındalık Düzeyi: Çocukların teknolojik araçların zararlı etkilerini bildikleri bunu aile içindeki diğer bireyleri gözlemleyerek veya çeşitli vasıtalarla bunu öğrendikleri görülmüştür. Diğer traftan teknoloji bağımlılığının asosyalleştiği değil tam tersi bireyi sosyalleştirdiğine dair de görüş ortaya konulmuştur. İlgili görüşler aşağıda belirtilmiştir.

Konuşmacı 1: Peki şunu biliyor muydun bilgisayarda oynanan oyunlar çocukların üzerinde kötü etkiler yapabiliyormuş bunu duymuş muydun

Konuşmacı 2: Duydum

Konuşmacı 1: Ne düşünüyorsun bu konu hakkında

Konuşmacı 2: Yani yani çünkü ablam bilgisayara bakarken gözlerini hiç kırpmadan oynuyor

Konuşmacı 1: Bu da ona zarar mı veriyor sence

Konuşmacı 1: Evet (K2).

Konuşmacı 1: Peki, online oyunların çocukları aslında asosyalleştirdiği hakkında ne düşünüyorsun? Asosyal nedir biliyor musun?

Konuşmacı 2: Çok görüşmeyen, sosyal çok görüşen.

Konuşmacı 1: Peki o oyunların asosyalleştirdiğini düşünüyor musun?

Konuşmacı 2: Hayır, benim oynadıklarım öyle değil. Benim oynadıklarım daha çok sosyal olmamı sağlıyor (K3).

Konuşmacı 1: Sence sokakta bu oyunları oynamak mı yoksa online oyunları oynamak mı daha mutlu ediyor.

Konuşmacı 2: Sokakta.

Konuşmacı 1: Neden

Konuşmacı 2: Daha eğlenceli oluyor yani böyle sanal biraz sıkıcı bence (K5).

Konuşmacı 1: Tamam peki sınıfındaki arkadaşların online olarak oynadıkları oyunları sen bunlardan tavsiye alarak oyun ya da uygulamaları YouTube TikTok Pinterest burada arkadaşlarının tavsiye ettiği şeylere mi bakıyorsun daha çok kendinmi seçiyorsun içerikleri

Konuşmacı 2: Yok ben kendim seçiyorum

Konuşmacı 1: Neden

Konuşmacı 2: Nedeni benim insanlar hakkında ne bileyim bilgi içeriğine uygun şeyler de bakıyorum bazen karşıma ne çıkıyorsa onu seyrediyorum ama çok kötüyse eğer geçiyorum çünkü bilinçaltıma işleme ihtimali var (K6).

SONUÇ

İnsanın doğası gereği sosyal bir varlık olması açısından yaşamının her döneminde sosyal olmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Kişinin çocukluk döneminde de genel olarak ilk sosyalleşme yollarından bir tanesi de gerek aile bireyleri ile gerekse akranları ile oynadıkları oyunlardır. Çocukların oynadıkları oyunlar bir yandan eğlenceli vakit geçirmelerinin yanı sıra onların ruhsal ve fiziksel gelişimleri açısından büyük katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda bu oyunlar çocukların hem aile bireyleri ile hem de akranları ve yakın yaştaki diğer çocuklar ile iletişim kurma becerilerinin artmasına da vesile olmaktadır.

Bu araştırmada çocukların teknoloji bağımlılığı ve geleneksel sokak oyunlarına yönelik algıları değerlendirilmiştir. Araştırma farklı okullarda öğrenim göre ilk ve orta öğrenimden sekiz öğrenci katılmıştır. Ilgili katılımcıların haftalık internette geçirdiği süre ve teknolojik araç sayılarının yaşla parallel arttığı belirlenmiştir.

Çocukların teknoloji bağımlılıklarında sosyal çevre, arkadaş faktörlerinin etkili olduğu görülmüştür. Dijital mecraların ve oyunların dinamik yapısı, açık hava oyunlarına göre çok daha az hareket etmelerini gerektirmesi, oynadıkları oyunların çocukların gerek sosyal çevreleri gerekse diğer akranları arasında popüler olması, ebeveynlerin çocuklarını çok küçük yaşlarından itibaren oyalamaları için cep telefonu, tablet bilgisayar gibi teknolojik cihazları kullandırılmalarını sağlamaları kanaatimizce çocukların teknoloji bağımlılığında diğer önemli etkenler olarak sayılabilir. Diğer taraftan özellikle çocukların teknoloji bağımlılığında yukarıda da belirtildiği üzere açık hava oyun alanlarının sayısının azalmasının yanında çocukların geleneksel çocuk oyunlarının neler olduğundan haberdar olmamaları, bu konuda ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin yol gösterici ve teşvik edici olmaması, bu bakımdan çocukların doğal ihtiyaçları olan oyun oynama konusunda bir alternatif bulamamış olmaları da çocukları teknolojik cihazlara olan bağımlılıklarının artmasına sebep olarak gösterilebilir.

Araştırmada gerek teknoloji bağımlılığında gerekse geleneksel sokak oyunlarında ebeveynlerin önemli bir role sahip olduğu keşfedilmiştir. Sağlıklı çocuk anlamına da gelen çocuklardaki sağlıklı iletişim, ilk olarak anne ve baba arasındaki iletişimle doğrudan ilgilidir. Bununla birlikte sağlıklı iletişim kurmayı başaran ailelerde yetişecek çocuklar geleceğin sağlıklı ailelerini meydana getireceklerdir (Güleç, 2018:107). Bu bakımdan

aile içinde sağlıklı bir iletişim kurulmasının günümüzde dijital medya hususunda anne ve babaların alacakları eğitim ile desteklenmesi gerekmektedir. Aile bireylerinin hem kendilerine hem de diğer aile fertlerine ayıracakları zamanın artmasıyla beraber aile içindeki iletişimin güçlenmesi mümkün olabilecektir (Karaboğa, 2019:20). Ebeveynlerin çocuklarla oyun oynamaları, çocuklara oyun kurmayı öğretmeleri ve onların sosyal yaşantısı ile ilgilenmelerinin bu bakımdan çok önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca çocukların yaşıtları ile iletişim kurmasında oyun kurma becerisinin varlığı önemli bir role sahip olabilmektedir. Çocuk kültürü, bir çocuğun ailesi tarafından yetiştirmesi ile gerçekleşmekte ve çocuğun dış dünya ile bağlantı kurmasına yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan ebeveynlerin çocuklarını yetiştirirken onlara öğretecekleri her bir bilgi onların gelecekteki yaşamlarının inşası sırasında konulan bir tuğla gibi olacak, bu tuğlanın kalitesi ve sağlamlığı o çocuğun karakterinin kalitesi ve sağlamlığı ile eşdeğer olacaktır. Dolayısıyla ailelerin çocuklarını yetiştirirken topluma bir birey yetiştirdiklerinin farkındalığı ve vizyonuna sahip olmaları gerekmektedir.

Araştırmalar sonucunda teknolojinin ve teknolojik oyunların günümüz çocuklarının hayatlarından tamamıyla çıkarılamayacağı durumu ortaya çıkmaktadır. Çocuklara dijital oyunların oynatılması üzerine yapılan çalışmalarda ebeveynlerin dijital oyunlar hakkında bilgi sahibi olması ve ebeveyn kontrolünde dijital oyunların oynatılmasının faydalı olacağı sonucu ortaya çıkmıştır (Uzun ve Yiğit, 2022:1022-1026). Çocukların gelişim çağında dijital oyunları faydalı biçimde kullanması ve dijital bağımlılıklarının azaltılması konusunda sokak oyunlarıyla dengeli bir oyun süreci oluşturulması gerekmektedir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde ebeveynlerin dijital oyunlara dair bilgi sahibi olmaları ve çocuklarını gözetlemeleri önem arz etmektedir (Birol ve Birol, 2022:530-535). Bununla beraber çocuklara geçmişten bugüne toplumsal bir değer olan geleneksel sokak oyunları için ortamlar da oluşturulmalıdır (Tandoğan, 2014:12-14). Aynı zamanda bu oyunlar çocuklara öğretilmeli ve alışkanlık edinimi de sağlanmalıdır (Haçat ve Topal, 2021:558-575).

Nitel analizlerle yapılan bu çalışmanın nitel araştırmaların genellenememesinden kaynaklı olarak farklı araştırmacılar tarafından nicel çalışmaların yapılması ortaya konulan sonuçların geçerliği anlamında önem arz etmektedir.

Yapılan bu çalışmada bir takım önerilerde sunulmuştur. Bunlardan ilki; belediyelerin geleneksel sokak oyunlarının modern şehir hayatlarında çocuklar tarafından pratik edilmesine yönelik alanlar açmasıdır. Özellikle bu noktada yerel yönetimlerle merkezi yönetimlerin koordineli çalışarak bu noktada projeler ortaya koyması anlamlı sonuçlar ortaya çıkartacaktır. İkincisi; ebeveynlerin evde ve dışarda çocuklarıyla birlikte geleneksel sokak oyunlarını birlikte oynamalarıdır. Yapılan araştırmada da görüldüğü üzere ebeveynlerin rolleri teknoloji bağımlılığı ve geleneksel soskak oyunlarını

oynamada önemli bir belirleyici olduğu saptanmıştır. Bu noktada ebevynlerin daha dikkatli davranması ve aile içi iletişime katkı sunacak aile içi etkinlikler düzenleyebilirler. Son olarak okulda öğretmenlerin beden eğitimi derslerinde unutulmaya yüz tutmuş oyunlar başta olmak üzere kendi kültürümüze ait geleneksel sokak oyunlarını çocuklara öğretebilirler. Böylece çocukların her defasında farklı sokak oyunlarını oynamaları gerçekleştirilerek, rutin oynanan saklambaç, körebe ve ebelemece dışındaki çok bilinmeyen oyunları da pratik ederek öğrenmelerinin yolu açılabilir.

REFERANSLAR

Akın, E., Kıztanrı, S., ve Edip, D., (2021). Çocuk oyunları ve oyunların bireylerin gelişimine katkısı (Mardin Çocuk Oyunları Örneği). Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(3), 785-798.

Atalay, G. E. (2019). Sosyal medya ve çocuk: "Babishko Family Fun TV" isimli youtube kanalının eleştirel bir analizi. Erciyes İletişim Dergisi Uluslararası Dijital Çağda İletişim Sempozyumu Özel Sayısı (1), 179-202.

Baltacı, A. (2022). Postmodern salgın ve popüler dindarlık: Yeni medya eksenli psikososyal bir analiz. Medya ve Din Araştırmaları Dergisi, 5 (1), 79-97.

Baranowski, T., Baranowski, J., Thompson, D., Buday, R., Jago, R., Griffith, M. J., vd., (2011). Video game play, child diet, and physical activity behavior change: a randomized clinical trial. American Journal of Preventive Medicine, 40(1), 33-38.

Başal, H. A. (2007). Geçmiş yıllarda Türkiye'de çocuklar tarafından oynanan çocuk oyunları. Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20(2), 243-266.

Binali, R. (2015). Lise öğrencilerinin kişilik özellikleri ile internet bağımlılığı ve akademik başarı durumu arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Biricik, Z., ve Atik, A. (2021). Gelenekselden dijitale değişen oyun kavramı ve çocuklarda oluşan dijital oyun kültürü. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 9(1), 445-469.

Birol, S. Ş., ve Birol, E. (2022). Ebeveynlerin dijital oyun içeriklerine dair farkındalık düzeyleri ve bilgi birikimlerinin mevcut ölçme araçları ile ölçümü. Bağımlılık Dergisi, 23(4), 530-535.

Büyükaslan, A., ve Kırık, A. M. (2017). Sosyalleşen birey sosyal medya. Konya: Çizgi Kitabevi.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2018). Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Canlı, S. K., ve Demirarslan, D. (2020). Çocuk oyun alanlarının tarihi gelişimi. Çocuk ve Gelişim Dergisi, 3(6), 60-75.

Cengizhan, C. (2005). Öğrencilerin bilgisayar ve internet kullanımında yeni bir boyut: internet bağımlılığı. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, (22), 83-98.

Çelik, A., ve Şahin, M. (2013). Spor ve çocuk gelişimi. The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science, 6(1), 467 – 478.

Dede, Ö. (2022), Babaların evde oyuna katılımı ile çocukların oyun eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, (Tezsiz Yüksek Lisans Projesi), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı Okul Öncesi Eğitim Bilim Dalı, Denizli.

Dere, Z. (2022). Analyzing technology addiction and challenging behaviors of young children: Technology addiction of young children. International Journal of Curriculum and Instruction, 14(1), Article 1.

Devecioğlu, Y., ve Karadağ, Z. (2014). Amaç, beklenti ve öneriler bağlamında zekâ oyunları dersinin değerlendirilmesi. Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 9(1), 41-61.

Esen, K. N. (2007). Akran baskısı ve algılanan sosyal destek değişkenlerine göre, ergenlerde internet bağımlılığının yordanması. Ülkemizde Bağımlılıkla İlgili Gelişmeler (pp.1-9). *Uluslararası Bağımlılık Kongresine Sunulmuş Bildiri*, İstanbul.

Festiawan, R. (2020). Application of traditional games: how does ıt affect the children's fundamental motor skills jurnal mens sana, 5(2), 157–164. https://doi.org/10.24036/MensSana.050220.08

Furuncu, C., ve Öztürk, E. (2020). Problemli Medya Kullanım Ölçeği Türkçe formunun geçerlik güvenirlik çalışması: Çocuklarda ekran bağımlılığı ölçeği ebeveyn formu. Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi, 4(3), 535-566.

Froebel, F. (1887). Education of man. (M. A. Hailmann, Trans.). New York: Appleton And Company.

Froebel, F. (1889). Education by development. (J. Jarvis, Trans.). New York: Appleton And Company.

Gökel, Ö. (2020). Teknoloji bağımlılığının çeşitli yaş gruplarındaki çocuklara etkileri hakkındaki ebeveyn görüşleri. Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi, 2(1), 41-47.

Güleç, V. (2018). Aile ilişkilerinin sosyal medya ile birlikte çöküşü. Yeni Medya Elektronik Dergi, (2), 105-120.

Güzel, M. (2006). Küreselleşme, internet ve gençlik kültürü. Küresel İletişim Dergisi, (1), 1-16.

Haçat, S. O., ve Topal, M. (2021). Geleneksel çocuk oyunlarının değerler eğitimindeki rolünün sınıf öğretmenlerinin görüşleri açısından değerlendirilmesi. Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi, 12(2), 558-575.

Karaboğa, M. T. (2019). Dijital medya okuryazarlığında anne ve baba eğitimi. OPUS International Journal of Society Researches, 14(20), 2040-2073.

Kaşıkcı D., Çağıltay K., Karakuş Yılmaz T., Kurşun E., ve Ogan C. (2014). Türkiye ve avrupa'daki çocukların internet alışkanlıkları ve güvenli internet kullanımı. Eğitim ve Bilim, 39(171), 230-243.

Koyuncu, B., ve Varol, B. K. (2023). The relationship of screen addiction with physical activity, physical performance, balance, circadian rhythm, and quality of life in children. Sağlık Bilimleri Dergisi, 32(1), 97-105.

Lacy, S., Watson, B. R., Riffe, D., ve Lovejoy, J. (2015). Issues and best practices in content analysis. Journalism & mass communication quarterly, 92(4), 791-811.

Lwin, M. O., Miyazaki, A. D., Stanaland, A. J. S., ve Lee, E. (2012). Online usage motive and information disclosure for preteen children. Young Consumers, 13(4), 345–356. https://doi.org/10.1108/17473611211282590

Mahmud, M. M., Ramachandiran, C. R., ve Ismail, O. (2018). Social media dependency: the ımplications of technological communication use among university students. In S. F. Tang & S. E. Cheah (Eds.), Redesigning Learning for Greater Social Impact (pp. 71–87). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-10-4223-2_7

Medikoğlu, O. (2018). İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin internet bağımlılığı düzeylerinin belirlenmesi ve akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Menteş, H. S., ve Sarıbaş, Ş. (2022). COVID-19 pandemi sürecinde ebeveyn görüşlerine göre okul öncesi dönem çocuklarının açık hava oyun deneyimlerindeki değişimler. Yaşadıkça Eğitim, 36(3), 656-672.

Mustafaoğlu, R., Zirek, E., Yasacı, Z., ve Razak Özdinçler, A. (2018). Dijital teknoloji kullanımının çocukların gelişimi ve sağlığı üzerine olumsuz etkileri, ADDICTA: The Turkish Journal on Addictions, 5(2), 227-247.

Norman, A. A., Marzuki, A. H., Faith, F., Hamid, S., Ghani, N. A., Ravana, S. D., ve Arshad, N. I. (2023). Technology dependency and impact during COVID-19: A systematic literature review and open challenges. IEEE Access, 11, 40741–40760. IEEE Access. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2023.3250770

Özalp Gerçeker, G., Kahraman, A., Yardımcı, F., ve Bolışık, Z. B. (2014). İlköğretim öğrencilerinin geleneksel çocuk oyunlarını oynama durumlarının ve etkileyen etmenlerin incelenmesi. Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi, 2(3), 49-62.

Özyürek, A., ve Çetinkaya, A. (2021). COVID-19 pandemi döneminde aile ve ebeveyn-çocuk ilişkilerinin incelenmesi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(1), 96-106.

Park, E., ve Kwon, M. (2018). Health-related internet use by children and adolescents: systematic Review. Journal of Medical Internet Research, 20(4), 1–14. https://doi.org/10.2196/jmir.7731

Punch, K. (2016). Sosyal araştırmalara giriş. (Ed.). Z. Etöz. Ankara: Siyasal Kitapevi

Restrepo, A., Scheininger, T., Clucas, J., Alexander, L., Salum, G. A., Georgiades, K., Paksarian, D., Merikangas, K. R., ve Milham, M. P. (2020). Problematic internet use in children and adolescents: Associations with psychiatric disorders and impairment. BMC Psychiatry, 20(252), 1–11. https://doi.org/10.1186/s12888-020-02640-x

Rosen, L. D., Lim, A., Felt, J., Carrier, L. M., Cheever, N. A., Lara-Ruiz, J., ve Rokkum, J. (2014). Media and technology use predicts ill-being among children, preteens and teenagers independent of the negative health impacts of exercise and eating habits. Computers in Human Behavior, (35), 364–375.

Rouhi Dehkordi, M. (2017). The Educational Impact of Traditional Games the Role of Zurkhaneh Sport in Educating Children. International Journal of Science Culture and Sport, 5(24), 134–139. https://doi.org/10.14486/IntJSCS659

Sari, M. K., Sayuti, S. A. ve Pardjono, P. (2018). Children's friendly education based on traditional games ın taman muda ıbu pawiyata elementary school. Social, Humanities, and Educational Studies (SHES): Conference Series, 1(1).

Sümbüllü, Y. Z., ve Altınışık, M. E. (2016). Geleneksel çocuk oyunlarının değerler eğitimi açısından önemi. Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2), 73-85.

Şahin, M., ve Şahin, G. (2016). Geleneksel medyanın yeni rakibi: yeni medya ve canlı yayınlar. Yeni Medya, (1), 50-63.

Smith, A. M. (2009). Protection of children online: federal and state laws addressing cyberstalking, cyberharassment, and cyberbullying. CRS Report for Congress, 1–34.

Tandoğan, O. (2014). Çocuk için daha yaşanılır bir kentsel mekân: dünyada gerçekleştirilen uygulamalar. Megaron, 9(1).

Tuğrul, B., Ertürk, H. G., Özen Altınkaynak, Ş., ve Güneş, G. (2014). Oyunun üç kuşaktaki değişimi. The Journal of Academic Social Science Studies, 27(1), 1-16.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). İstatistiklerle çocuk 2021.

Van Geel, M., Vedder, P., ve Tanilon, J. (2014). Relationship between peer victimization, cyberbullying, and suicide in children and adolescents: A meta-analysis. JAMA Pediatrics, 168(5), 435–442. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2013.4143

Yeniasır, M., ve Gökbulut, B. (2019). Socio-cultural values provided to pre-school children using traditional children games. 10(2), 128–136.

Ybarra, M., Mitchell, K., ve Korchmaros, J. (2011). National trends in exposure to and experiences of violence on the internet among children. Pediatrics, 128, 1376–1386. https://doi.org/10.1542/peds.2011-0118

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin

Yiğit, N., ve Kazım, A. L. A. T. (2022). Erken çocukluk dönemindeki çocukların dijital oyun oynama alışkanlıklarına ilişkin anne/baba görüşleri. e-Kafkas Journal of Educational Research, 9(3), 1026-1052.

Kadınların Çalışma Yaşamında Üst Kademelere Ulaşmasındaki Yapısal ve Kültürel Engeller

Gühercan VURAL[1]

Özlem ATAY[2]

1- Çalışma Uzmanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı . guher.vural@csgb.gov.tr ORCID No: 0000-0001-5508-7949.

2- Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü. ozkanli@politics.ankara.edu.tr ORCID No: 0000-0002-2563-825X.

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, kadınların çalışma yaşamında üst düzey yöneticiliğe ulaşması süreçlerini ve karşılaştığı sorunları ilgili alan yazın kapsamında incelemektir. Bu amaçla çalışmada tarihsel süreçte kadınların elde ettiği haklar, kalkınma planlarında kadın erkek eşitliği, kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları zorluklar (örneğin, cam tavan, cam duvar, yapışkan zemin, kraliçe arı sendromu) yapılan araştırmaların sonuçları kapsamında ele alınmıştır. Araştırmada mevcut durumu incelemek için geleneksel alan yazın tarama yöntemi kullanılmıştır (Baumester and Leary, 1997). Türkiye'de ve dünyada kadın yöneticilerin durumu Uluslararası Çalışma Örgütü verilerinden yola çıkılarak incelenmiştir. Türkiye'de ve dünyada genel olarak kadın istihdamı artış eğiliminde olsa bile henüz erkeklerin istihdam oranı düzeyine çıkamamıştır. 100 yıllık Cumhuriyet döneminde kadınların güçlendirilmesi için birçok önemli adım atılmıştır. 1923'ten günümüze toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirmeyi amaçlayan yasal reformlara rağmen, kötüleşen toplumsal normlar devam etmektedir. Ancak bu durum Türkiye'de olduğu kadar dünyada da bir sorun teşkil etmektedir. Çeşitli engeller nedeniyle, işgücü piyasasında kadın-erkek eşitliği açısından gelişmiş kabul edilen ülkelerde bile eşitsizlik devam etmektedir. Tsolmon'a (2024) göre, kadınların yönetim pozisyonlarında sürekli olarak eksik temsili söz konusudur. Örneğin, S&P 500 şirketlerinde yönetici ve üst düzey pozisyonların %27'si kadınlara aitken, bu şirketlerdeki kadın CEO'ların oranı son 20 yılda yaklaşık %5 ile aynı seviyede kalmıştır (Catalyst, 2022). Kültürel normlar, kadınların çalışma hayatlarında ilerlemelerini zorlaştıran başlıca engellerdir. Pek çok toplumda kadınlar hala ev içi rolleri üstlenmeye ve ev işleriyle ilgilenmeye yönlendirilirken, iş dünyasında liderlik rolleri yerine destekleyici ve ikincil roller üstlenmeye teşvik edilmektedir. Bu durum, kadınların kariyer basamaklarını tırmanma ve yönetici pozisyonlarına yükselme konusunda kendilerine güvenmelerini engellemektedir. Kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları diğer önemli engeller yapısal niteliktedir. Ücret eşitsizliği, terfi fırsatlarında ayrımcılık, işe alım süreçlerinde cinsiyete dayalı önyargılar ve esnek çalışma seçeneklerinin yetersizliği gibi yapısal engeller kadınların iş dünyasında ilerlemesini sınırlamaktadır. Ayrıca, çocuk bakımı ve kreş gibi destekleyici

hizmetlerin eksikliği, kadınların iş yaşamı ile aile yaşamı arasında denge kurmalarını zorlaştırmakta ve kariyerlerinde ilerlemelerini engellemektedir.

Kadınların sosyal konularda daha etkili bir lider olduğu araştırmalarda bulunmuştur. Alan yazında kadınların sürdürülebilirlik konusunda işletmeleri ileriye taşıyabilecek kapasitelerine vurgu yapılmaktadır. Yapılan araştırmalarda kuruluşlarda kadınların bulunmasının etik dışı uygulamaları önemli oranda azaltabildiği belirtmiştir (Abbott vd, 2012; Cumming vd. 2015; Wahid, 2019; akt. Chen vd. 2023). Çalışmada, kadınların iş hayatında karşılaştıkları sorunlar ayrıntılı incelenmiştir.

KOVİD-19 sırasında özellikle kadınlar, çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Bu engeller, uzaktan çalışma, bakım sorumlulukları ve ekonomik belirsizlik gibi salgının getirdiği zorluklarla daha da kötüleşmiştir.

Beloskar ve diğerleri (2024) tarafından aktarıldığı üzere, kadın yöneticilerin firma düzeyinde inovasyon üzerindeki etkisine ilişkin sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Torchia ve diğerleri (2018), kadın yöneticilerin karar alma kültüründen etkilenerek örgütsel inovasyona olumlu ve önemli bir katkı sağladığını bulmuştur. Birçok ampirik çalışma, yönetim kurullarında daha fazla kadın olmasının daha fazla yenilikçi başarı ile bağlantılı olduğunu göstermektedir (Attah-Boakye vd., 2020; J. Chen vd., 2018; Griffin vd., 2021; Javaid vd., 2021; Khan vd., 2021; Y. Li ve He, 2021). Ayrıca, yönetim kurulunda cinsiyet çeşitliliği çevresel inovasyonda olumlu sonuçlarla ilişkilendirilmiştir (He ve Jiang, 2019; Nadeem vd., 2020; akt. Beloskar vd., 2024)

Kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları zorluklar, kültürel ve yapısal engellerin bileşimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu engeller, kadınların iş dünyasında liderlik rollerini üstlenmelerini ve kariyerlerinde ilerlemelerini zorlaştırmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların iş dünyasında daha fazla varlık gösterebilmeleri için kültürel normların değiştirilmesi ve yapısal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu, hem kadınların bireysel olarak güçlenmesine hem de toplumun genel refahına katkıda bulunacaktır. Her ne kadar BM, ILO, Avrupa Konseyi ve AB gibi uluslararası kuruluşlar kadın haklarının korunması ve kadın istihdam oranlarının artırılması için çalışmalar yürütüyor olsa da, alan yazında kadına yönelik sosyal ve kültürel kalıp yargıların dönüştürülmemesi halinde uluslararası düzenlemelerin (eşit işe eşit ücret, kadınların iş sözleşmelerinin

hamilelik ve doğum nedeniyle feshedilemeyeceğine dair hükümler, aile sorumlulukları olan kadınların gece çalışma süreleri, kırsal kesimde çalışan kadınların sosyal güvenlik hakları, kadınların mesleki eğitimden yararlanabilmelerinin sağlanması) uygulamada sorunlara yol açabileceği tartışılmaktadır. Çalışmada kadınların güçlenmesi için sadece kadınlara yönelik düzenlemelere değil, erkeklere yönelik düzenlemeler (babalık izni, sübvansiyonlar) yapan gelişmiş ülke örneklerine de yer verilerek öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler – kadın istihdamı, işgücü piyasasındaki yapısal ve kültürel engeller, kadın yöneticiler, toplumsal cinsiyet

GİRİŞ

Yaklaşık yüz elli yıl önce Türkiye'de kadınların şimdi elde ettiği kazanımlar ve pozisyonlardan iş yaşamında tahmin dahi edilemezdi. Toplumsal cinsiyet konusunda tarihsel süreçte oldukça önemli mesafe kat edilmiştir. Osmanlı'da Tanzimat ile yenileşme hareketleriyle kadın hakları konusu gündem olmuştur. Daha sonra I. ve II. Meşrutiyet dönemleri bir toplumsal dönüşüm oluşturmuş, kadınların hak ve talepleri yoğun bir olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde kadınlar, eğitim seviyeleri yükselerek dünyadaki fikir akımları ile tanışmış ve bir farkındalık yaşayarak hak mücadelesine girmişlerdir (Bulut ve Vurmay-Güzel, 2017).

Bulut ve Vurmay- Güzel (2017)'in belirttiği üzere, Türk milleti için bir ölüm kalım mücadelesi olan Kurtuluş Savaşı döneminde, Türk kadını büyük kahramanlık ve özveri göstererek adını tarihe yazdırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk bu nedenle Türk kadınını lâyık olduğu düzeye getirmeyi öncelikli olarak ele almıştır. Ülkemizde, Cumhuriyet'in ilanı ile toplumsal dönüşüm süreci yaşanarak kadınlar, eğitim, hukuk ve siyasi alanlardaki haklarını adım adım elde etmişlerdir. Kazanılan haklar ile günümüzde kadınlar çalışma yaşamında önemli pozisyonlarda varlıklarını sürdürmektedir. Ancak yapılan tüm ilerlemelere rağmen Türkiye'de ve dünyada kadınların çalışma yaşamında karşılaştıkları çeşitli zorluklar alan yazında bir inceleme konusu olmuştur. 2024 yılında Heilman ve diğerlerinin ifade ettiği gibi elli yıl önce, kadınların yönetici kadrolarında yalnızca küçük bir yüzdesini oluşturduğu dönemlerde, toplumsal cinsiyet önyargısına yol açan faktörleri saptamaya yönelik araştırmalar, emekleme aşamasında iken, son yıllarda toplumsal cinsiyet

eşitliği ile ilgili araştırma yazını hızla gelişmiştir. Doğan (2024), kadınların eğitim düzeyi yükselmesi ve mesleğinin olması durumunda bile karar mekanizmasında yer alamayacağına dair bir tutum nedeniyle karşılıksız ev içi emek ve sorumluluklarını yerine getirmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Alan yazında, kadının karar mekanizmasında olmasındaki engeller, "Cam Tavan", "Sızdıran Boru Hattı" gibi kavramlar ile açıklanmış, bunların dışında doğum ve annelik ile ilgili sorumlulukların da eklenmesi ile kadının kamusal alandaki görünürlüğüne olumsuz yansımalarının olduğu söylenmiştir (Doğan, 2024).

Türkiye Cumhuriyeti'nde Kadınların Elde Ettiği Haklar ve Yasal Dayanaklar

29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türk kadınının erkeklerle eşit haklara sahip olabilmesinin önü açılmıştır. Tarihsel olarak bu konuda çıkarılan ilk yasal düzenlemeler şu şekildedir:

• 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) ile her iki cinsin eşit bir şekilde öğrenim olanaklarından yararlanması sağlanmıştır.

• 1926'da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu ile çok eşli evlenmeye son verilerek, tek eşle evlilik esas kabul edilmiştir. Kadınlar ve erkekler yeni medeni haklara sahip olmuştur.

• 1930 yılında kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı tanınmıştır. 1933 yılında Köy Kanununun 20. ve 25. Maddelerinde yapılan değişikliklerle kadınlar, köyde muhtar ve ihtiyar kuruluna seçme ve seçilme hakkı elde etmiştir.

• 1934 yılında kadınlara, genel seçimlerde de seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de kadın hakları açısından yenilik getiren bir döneme geçilmiş olmuştur (Kuyaksil, 2009). Yasal anlamda yapılan köklü değişikliklerden sonra kadınlar çok sayıda hak kazanmaya günümüzde de devam etmektedir.

Kadın-erkek eşitliği ilkesi; 2001 yılında T.C. Anayasasının 41. ve 66. maddeleri, 2004 yılında 10. ve 90. maddeleri, 2010 yılında ise 10. maddesinde yapılan düzenlemelerle pekiştirilmiştir (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2023).

Bu kapsamda, Anayasanın 10. maddesine;

• 2004 yılında: *"Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür."* hükmü eklenerek,

• 2010 yılında anılan maddenin ikinci fıkrasının sonuna: *"...., bu maksatla alınacak tedbirler, eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz."* ibaresi eklenerek,

• 41. maddesine; *"Aile Türk toplumunun temelidir"* ifadesinden sonra gelmek üzere *"ve eşler arasında eşitliğe dayanır."* hükmü eklenerek,

• 66. maddesinden; Türk vatandaşlığının düzenlenmesi ile ilgili kadınlara yönelik eşitsizlik içeren hüküm çıkarılarak kadın-erkek eşitliği güçlendirilmiştir. Bunların dışında, Türk Medeni Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Devlet Memurları Kanunu gibi pek çok kanun, genelge, yönetmelik ve politika belgelerinde yeni düzenlemeler yapılmış ve yayımlanmıştır.

2003 yılında yürürlüğe giren İş Kanunu, iş ilişkisinden kaynaklı kadın ve erkeklere hiçbir nedenle ayrım yapılamayacağı kazanımı sağlamıştır. İş Kanunu incelendiğinde:

• *"İş sözleşmesinin yapılmasında, uygulanmasında ve sona erdirilmesinde cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapılamayacağı,*

• *Eşit işe eşit ücretin verilebileceği,*

• *Cinsiyet, medeni durum ve aile yükümlülükleri, hamilelik ve doğumun iş sözleşmesinin feshi için geçerli neden sayılamayacağı,*

• *İşyerinde işçinin, işveren, diğer bir işçi veya üçüncü kişiler tarafından cinsel tacize uğraması durumunda işverene bildirilmesine karşın gerekli önlemlerin alınmaması halinde işçinin haklı nedenle işi derhal fesih hakkına sahip olduğu,*

• *Genel ekonomik kriz veya zorlayıcı nedenlerle kısa çalışma hakkı ve kısa çalışma ödeneği,*

• *Kadın çalışanlara verilen ücretli ve ücretsiz doğum izni ile süt izni sürelerine"* ilişkin düzenlemelerin yasada yer aldığı görülmektedir (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2023).

• İş Kanununun 74. maddesi, "*hamilelik süresince kadın işçiye periyodik kontroller için ücretli izin verileceği, hekim raporu ile gerekli görüldüğü takdirde, hamile kadın işçinin sağlığına uygun daha hafif işlerde çalıştırılacağı ve bu halde işçinin ücretinde bir indirim yapılmayacağına"*

ilişkin düzenlemeleri ile analık durumunda çalışma ve süt iznine ilişkin ayrıntıları içermektedir (Terzioğlu ve Aksöz, 2022)'

Alan yazında, aile dostu iş hukuku uygulamaları hakkında farklı gruplandırmalar yapılmıştır. Aydın ve Demirkaya (2017), aile dostu iş yeri uygulamalarının ikiye ayrıldığını; bu uygulamaların çalışanlara aile sorumluluklarını yerine getirmek için işyerinden geçici uzaklaşma olanağı sunan, bakım izni, esnek çalışma, çalışma saatleri süresince çalışana zaman tanıyan işyeri kreş hizmetleri gibi uygulamalar olduğunu belirtmiştir. Başka bir yaklaşıma göre *"aile dostu iş hukuku uygulamaları; aile yaşamı ile ilgili izinler (analık, babalık izni gibi) ve aile gereksinimlerine bağlı esnek çalışmalar (kısmi süreli istihdam, iş paylaşımı gibi) şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulmaktadır*' (Aydın, 2011: 376-377; Suviranta, 2005-2006: 440-441).

Konuk (2022), uluslararası asgari standartlar oluşturulması ve kadınları koruyucu hükümlere yer verilmesi gereksiniminin altında çalışma yaşamında kadınların korunması ve kadın-erkek fırsat eşitliği sağlanması amacı ile BM, ILO, Avrupa Konseyi ve AB gibi uluslararası kuruluşların kadın haklarının korunması ve kadın istihdam oranlarının artırılmasına yönelik çalışmalarının bulunduğunu belirtmiştir.

Ayrıca, yapılan uluslararası çalışmalarda yer alan düzenlemeler ile eşit işe eşit ücret, gebelik ve analık nedeni ile kadınların iş sözleşmesinin feshedilemeyeceğine, aile sorumluluğu olan kadınların gece çalıştırılma sürelerine, kırsal kesimde çalışan kadınların sosyal güvenlik haklarına, kadınların meslek içi eğitimlerden yararlanabilmelerinin sağlanmasına yönelik hükümlere rağmen kadınlara yönelik toplumsal bakış açısı değişmedikçe uygulamalarda aksaklıklar çıkabileceğinin altı çizilmiştir (Konuk,2022).

Babalık izni konusunda, Türkiye'de babaların izni yasal olarak tanımlanmıştır, ancak birçok OECD ülkesi, erkeklerin babalık izni dışında evde bakım izni de alabilmelerine yönelik düzenlemeler de yapmıştır. Kore'de babalık izni iki hafta, evde bakım izni ise 52 hafta iken Türkiye'de sadece bir hafta, babalık izni uygulanmaktadır (OECD, 2023; akt. Özocaklı ve Khanalizadeh, 2023).

Kaufman vd. (2024), ebeveyn izinleri konusunda ABD'de yürüttükleri bir araştırmada, Amerikalı yetişkinlerin annelerin 16 hafta ücretli doğum

izni, babaların ise 10,5 hafta ücretli babalık izni alması gerektiğine inandığını bulmuş, hem annelerin hem de babaların bir miktar ücretli izin alması gerektiği fikrine dair bulgulara önceki çalışmalardan (Horwitz ve ark. 2017; Li ve ark. 2022) daha yaygın bir şekilde rastlamışlardır.

Araştırmada bu bölümde, Türkiye'de beş yıllık kalkınma planları özellikle kadın ve toplumsal cinsiyet eşitliği için eylem planı/strateji geliştirilmesi boyutuyla yıllar itibariyle ayrıntılı analiz edilmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), temel altyapı yatırımlarına, istihdam sorununa ve yeniden düzenleme konularına ağırlık vermiştir. Ayrıca planda, kadınlara 1923 yılı itibariyle verilen haklar ile kadın-erkek eşitliğinin sağlanması çabalarına atıf yapılmıştır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) özellikle sanayi sektörünün ekonomide sürükleyici sektör niteliği kazanması ilkesini benimsemiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1978) gelir seviyesinin arttırılmasını, sanayileşmenin özellikle ara ve yatırım malı üreten sektörlerde hızlandırılmasını ve dış kaynaklara bağımlılığın azaltılmasını amaçlamıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)kamu kesimi ağırlıklı sanayileşme stratejisini benimsemiş, ödemeler dengesini iyileştirmeyi ve ekonominin kendine yeterli hale getirilmesini hedef almıştır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) Türk ekonomisinin dışa açılmasına ve ihracata öncelik veren kalkınma politikalarının uygulanmasına ağırlık vermiştir. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planının (1990-1994) temel öncelikleri ise enflasyonu azar azar düşürmek, kaynakları artan oranda imalat sanayine yönlendirmek ve sosyal politikalara daha fazla ağırlık vermektir. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-2000), Avrupa Birliği (AB) ile ya da genel olarak dünya ile bütünleşme sürecine uyumda yaşanabilecek sıkıntıları aşmak için yapısal ve kurumsal nitelikte önlemlere öncelik vermiştir. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005), ekonomik istikrarın sağlanması yanında, yapısal ve kurumsal düzenlemeler, rekabet gücünün artırılması, AB'ye uyum, bilgi çağına geçişin alt yapısının oluşturulmasına başlanması, teknoloji üretimi ve gelir dağılımındaki farklılıkların azaltılması hedeflenmiştir. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, ülkemizin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bütüncül bir yaklaşımla gerçekleştireceği dönüşümleri ortaya koyan temel politika dokümanıdır. Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013), *"İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha*

adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu çerçevesinde hazırlanmıştır (DPT, 2009). Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018) Aile ve Kadın başlığı altında kadınlara yönelik düzenlemeler, hedefler yer almıştır. On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (2019-2023) *"Nitelikli İnsan ve Güçlü Toplum"* başlığı altında kadınlara yönelik hedefler yer almıştır. Bu kalkınma planında küresel gelişmelere ilişkin değerlendirmeler bulunmaktadır: *"Kadınlarda eğitim seviyesindeki artışa rağmen düşük nitelikli, kayıt dışı, ücretsiz aile işçiliği gibi alanlarda kadın işgücü oranının yüksekliği sürmekte, ülkelere göre farklılıklar gösterse de kadınların işgücüne katılımı gerilemektedir."* On ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (2024-2028) *"Ülkemizde 2022 yılı itibarıyla yüzde 53,1 seviyesinde olan işgücüne katılım oranı kadınlarda yüzde 35,1, erkeklerde ise yüzde 71,4 düzeyindedir."* ibaresi yer almıştır. '*Kadın istihdam oranı erkeklerin gerisinde kaldığından kadınların işgücü piyasasına katılımının önündeki engellerin aşılmasına yönelik kalkınma planında…toplumda kadının güçlenmesi ve kadın erkek fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür."* ifadesi bulunmaktadır.

On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), kadın konusuna *"Nitelikli İnsan, Güçlü Aile, Sağlıklı Toplum"* başlığında yer vermiştir. Planın 654. maddesinde *"Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmasını hızlandırmak üzere kadınların ve kız çocuklarının dijital ve yeşil dönüşümün gerekliliklerine uygun bilgi ve beceriye kavuşması, çağın gerekliliklerine uygun şekilde eğitimin her seviyesine dâhil olmaları ve devamlılıklarının sağlanması ile sosyal hizmetlerin geliştirilmesi yoluyla iyi olma hallerinin desteklenmesi temel öncelikler arasındadır. Kadınların istihdama tam ve etkin katılması, kamu ve özel sektör ile siyasette karar alma mekanizmalarına daha fazla dâhil olması, iş ve yaşam dengesinin tesis edilmesi yönünde somut adımların atılması önem arz etmektedir."* ifadeleri yazılmıştır. Ayrıca, On İkinci Kalkınma Planının 143. maddesinde, *"kadınların işgücüne katılımının, kayıt dışılık ve eğitim düzeylerinde sağlanan ilerlemenin önümüzdeki dönemde de sürdürülmesi konusunun önemini koruduğu"* belirtilmiştir.

Kadın Yöneticilerin Durumu

Araştırmalarda, çalışma yaşamında varlığını sürdüren Türk kadınının istihdam oranının yıllar içinde artış gösterdiği saptanmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2024 yılında yayımladığı "İşgücü İstatistikleri 2023" adlı çalışmasında, istihdam oranının önceki yıla göre 0,8 puan artarak %48,3

olduğuna, erkeklerde %65,7 iken kadınlarda %31,3 olarak bu oranın gerçekleştiğine dikkat çekilmiştir. Raporda yer alan verilere göre, kadın istihdamı artış eğiliminde olsa bile erkek istihdam oranlarının altında kalmaktadır. Türkiye kadın istihdamı konusunda yıllar içinde, Uluslararası Çalışma Örgütünün (ILO) kadın-erkek eşitliğini sağlayan ve kadın istihdamını özendiren 100, 111, 122 ve 142 sayılı sözleşmelerini imzalayarak kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadın istihdamının artırılması noktasında kararlığını ortaya koymuştur.

Yumuş (2011), kadınlar ve erkeklerin genelde farklı ekonomik etkinliklerde bulunduğundan mesleklerinin farklı olduğunu belirterek; eğitim düzeyi yüksek olanlarda meslek seçiminde aile tarafından doğrudan yönlendirme olmasa bile iş-aile uyumu dengesinin sağlanamaması neticesinde kadın ve erkek meslekleri diye bir ayrışmadan söz edilebileceğini söylemiştir. Kadınların büro, satış ve hizmet sektöründe işgücünün büyük bir kısmını teşkil ettiğini, ancak üretim, ulaştırma ve yönetsel işlerden ise büyük ölçüde dışlandığını ortaya koymuştur. Kadınların üst düzey yönetim ve siyasi işler kadrolarında da yeterince yer alamadığını belirterek evli ve çocuklu kadınlar açısından konuya yaklaşıldığında kadınların, kreş ve bakım evi hizmetlerine erişiminin kısıtlılığından aile büyüklerinden destek aldıkları, destekten yoksun olması durumunda ise çalışma yaşamından soyutlandıklarını söylemiştir.

Türkiye'de kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan bireylere ilişkin erişilebilen en güncel veriler Tablo 1'de yer almaktadır:

Tablo 1: Türkiye'de Kamu Kurum ve Kuruluşlarındaki Kadın Çalışan Sayıları

Ünvan(*)	Kadın Çalışan	Toplam Üst Düzey Çalışan (**)
Vali	3	81
Genel Müdür	19	189
Genel Müdür Yardımcısı	42	378
Başkan	2	39
Başkan Yardımcısı	11	110
Daire Başkanı	548	3.062

Kaymakam(***)	68	1042
Bölge Müdürü	11	271
Bölge Müdür Yardımcısı	33	534
Toplam Üst Düzey	737	5706

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Bütçe Genel Müdürlüğü, 2022.

(*) Üst Düzey Unvan Tanımı 657 sayılı DMK'de yapılamamış olup yönetici pozisyonunda olan bazı ünvanlar gruplandırılarak verilmiştir.

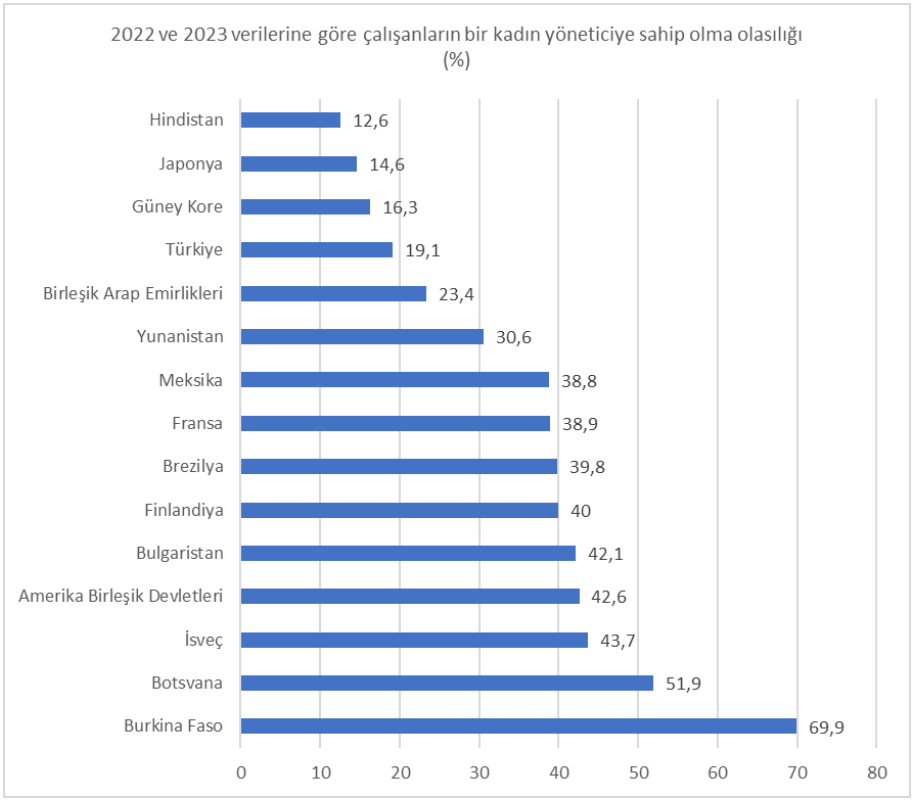
(**) Büyükşehir Belediyeleri, kuruluşları ve Belediyelerin üst düzey unvanları dâhil değildir.

(***)Kaymakam adayları dâhildir. İçişleri Bakanlığı'nın Aralık 2022 verileri dikkate alınmıştır.

Toplam üst düzey çalışan sayısına TBMM, Askeri Personel, Merkez Bankası ve MİT çalışanlarının dâhil olmadığı Tablo 1'deki verilerden hareketle, kadınların kamu kurumlarında üst düzey konumlarda istihdam oranının % 12,9 ile oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Ancak bu durum Türkiye'de olduğu gibi tüm dünyada da bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli engeller nedeniyle, işgücü piyasasında kadın-erkek eşitliği açısından gelişmiş kabul edilen ülkelerde bile eşitsizlik devam etmektedir. Tsolmon'a (2024) göre, kadınların yönetim pozisyonlarında sürekli olarak yetersiz temsili söz konusudur. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, S&P 500 şirketlerindeki yönetici ve üst düzey pozisyonların %27'sini elinde bulunduran kadın CEO'ların bu şirketlerdeki payı son 20 yılda yaklaşık %5 ile aynı düzeyde kalmış, bir ilerleme kaydedememiştir (Catalyst, 2022).

ILO'nun 2022 ve 2023 yılları verilerine göre, Burkina Faso, Nijerya ve Jamaika'nın çalışanların yöneticilerinin kadın olma olasılıklarının en yüksek olduğu ülkeler olduğunu saptanmıştır. Bu ülkelerdeki yöneticilerin %67 ile %70'inin kadın olduğu görülmektedir. Jamaika ve Botsvana gibi ülkelerde de erkek yöneticiden çok kadın yöneticilerin sayısı daha fazladır. Sırasıyla bu oran yaklaşık olarak %60 ve %52'dir. Filipinler ve Karayipler ada ülkesi Saint Lucia'nın yanı sıra Ürdün ve Zambiya gibi ülkeler, en fazla kadın yöneticinin bulunduğu ülkeler olsa bile, bu ülkelerden hiçbiri yönetici pozisyonlarında cinsiyet eşitliğini sağlayamamıştır; bu da işyerinde kadınlar için süregelen büyük cinsiyet uçurumlarının varlığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Bucholz, 2024). ILO (2023), Grafik 1'de gösterildiği üzere, Türkiye'de çalışanların bir kadın yöneticiye sahip olma olasılığını %19,1 olarak bulmuştur. Güney Kore, Japonya ve Hindistan sırasıyla, %16,3 %14,6 ve %12,6 olarak Türkiye'yi izleyerek oldukça düşük orana sahip ülkeler arasında yer almıştır.

Şekil 1: ILO 2022 ve 2023 verilerine göre çalışanların bir kadın yöneticiye sahip olma olasılığı (%)

Amerikan şirketleri geçen birkaç on yıl boyunca işyerinde kadın temsilini artırma ve ayrımcı uygulamaları azaltma yönünde baskı altına girmiştir. Ülke kapsamında *"Eşit Ücret Yasası (1963), Eşit İstihdam Fırsatı Yasası (1972) ve son olarak 2009 tarihli Lilly Ledbetter Adil Ücret Yasası"* gibi düzenlemeler yapılmıştır (Purcell, D., MacArthur, K. R., & Samblanet, S., 2010).

İsveç, *"Toplumsal Cinsiyete Bağlı Gelişme Endeksi ve Toplumsal Cinsiyetin Güçlendirilmesi Ölçütlerine "* göre de dünyadaki toplumsal cinsiyet açısından en eşit koşulları sağlayan devlet olarak sıralanmıştır (Jezierska ve Towns, 2018). İsveç, Pekin'de gerçekleşen 1995 BM Kadın Konferansında bu nedenle ödüllendirilmiş, bu ödül büyük bir etki yaratarak o günden beri devlet yayınlarında sıkça alıntılanan bir konu olmuştur (Towns 2002, s. 164-165).

Kadınların Üst Kademelere Ulaşmasındaki Yapısal ve Kültürel Engeller

Kadınların toplumsal yaşamda karşılaştıkları sorunlar onların eğitim ve kariyer yaşamını da fazlasıyla etkilemektedir. Cam Tavan Sendromu, "kadınların iş hayatında erkeklerle eşit haklara sahip olmalarına rağmen, üst düzey yönetim pozisyonlarına yükselmelerinin engellenmesi" olarak tanımlanmaktadır (Torun, 2023: 70). Bu sendromun nedenleri arasında toplumsal cinsiyet rolleri, ayrımcılık, önyargı, kurumsal kültür ve politikalar sayılabilmektedir. Kadınlar, hem iş hem de aile hayatında çoklu rol model üstlenmek zorunda kalmaktadır. Bu roller arasında dengenin sağlanmasıyla uğraşılırken kadınların kariyer gelişimlerine olumsuz yansımaları olabilmektedir (Ilıman Yaltagil, 2024).

Çoklu rol model üstlenmenin hem olumlu, hem de olumsuz yönleri bulunur. Olumlu olarak; daha fazla sosyal destek, özgüven, yaşam doyumu, daha geniş bir vizyon, daha fazla saygı-takdir, daha güçlü ve esnek bir karakter ile kişisel gelişim sayılmaktadır (Sumra and Schillaci, 2015). Olumsuz olarak ise; zaman ve enerji kısıtı, stres, çatışma, suçluluk duygusu ve tükenmişlik yer almaktadır (Thoits, 1992: 237; Leblebici ve Karcıoğlu, 2014: 5; Sumra ve Schillaci, 2015; İşçi, 2020). Çoklu rol model üstlenmenin olumsuz yönlerinden biri de, kişinin kendini tanımlama ve ifade etme sürecinde zorluk yaşaması anlamına gelen kimlik karmaşasıdır. Kişi, farklı rol modellerine uyum sağlamak için kendini sürekli değiştirmek zorunda kalmaktadır. Bu da, kişinin kendine ait bir kimlik geliştirememesine ve kendini yeterli hissetmemesine yol açmaktadır. Kimlik karmaşası, kişinin özgüvenini, özsaygısını ve özgünlüğünü olumsuz etkilemektedir (Özgüngör, 2009). Kişinin farklı rol modellerinin beklentileri arasında sıkışması anlamına gelen rol çatışması da bu kavramın olumsuz yönlerindendir. Kişi, farklı rol modellerine göre davranmak isterken, bunların birbiriyle çeliştiği durumlarla karşılaşabilmektedir. Bu durum kişinin stresini, kaygısını ve bunalımını arttırmaktadır. Rol çatışması, kişinin performansını, verimliliğini ve mutluluğunu da olumsuz etkilemektedir. (Çoşkun, 2021). Çoklu rol model üstlenmenin olumsuz taraflarından biri de sosyal izolasyondur. Sosyal izolasyon, kişinin kendini topluma ait hissetmemesi ve sosyal ilişkiler kuramamasıdır. Kişi, farklı rol modellerine bağlı kalmak için kendini diğer insanlardan uzaklaştırabilmektedir. Bu da, kişinin yalnızlık duygusunu, depresyon riskini ve sosyal beceri eksikliğini arttırmaktadır. Sosyal izolasyon, kişinin sağlığını, refahını ve yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir (Erbaşi and Zaganjori, 2017: 41). Sonuçta, çoklu rol model üstlenmek, kişisel gelişim ve sosyal uyum için faydalı olabilmektedir. Ancak, çoklu rol model üstlenmenin olumsuz yönleri de göz ardı edilmemelidir. Kimlik karmaşası, rol çatışması ve sosyal izolasyon gibi sorunlarla karşılaşmamak amacı ile kişi kendini tanımalı, kabul etmeli, kendine öncelik vermeli, zaman ayırmalı ve sosyalleşmelidir. Kişi; çoklu rol

model üstlenmenin avantajlarından yararlanırken, dezavantajlarından kaçınabilmektedir.

Ilıman ve Yaltagil (2024)'ün aktardığı üzere, alan yazında çoklu rol üstlenme ile cam tavan arasında bir ilişki bulunmuştur. Bu bağlamda cam tavan sendromu ile başa çıkmak için çoklu rol model üstlenme noktasında başarılı olmak önemlidir. Çoklu rol model üstlenmek, hem kişisel hem de toplumsal açıdan önemli bir konudur. Bu konuda başarılı olmak için azimli, sabırlı ve disiplinli olmak gerekmektedir.

ILO (2019), dünya geneli işletmelerin yaklaşık %75'inin fırsat eşitliği ve kapsayıcılık politikalarının bulunduğundan bahsetmiş, ancak yapılan araştırma sonucunda tüm bu yaklaşımların tek başına iş dünyasının üst kademelerindeki cinsiyet dengesizliğini düzeltmeye yetmediğini belirtmiştir. Bunun nedenini kadınların iş yaşamında yükselirken karşılaştıkları tek engelin "geleneksel cam tavan" olmadığını söylemiştir. Kadınların çalıştıkları pozisyondan bir üste çıkması ve genellikle yönetici olmalarının önündeki engel olarak alan yazında nitelendirilen cam tavanın yanı sıra kadınların belirli iş kollarında çalıştırılmasının kabul görmediği "yapışkan zemin "in mevcut olduğu da ifade edilmiştir. Harlan ve W. Berheide (1994)'ün bulguları, saygınlığı yüksek beyaz yakalı meslekler dışındaki çeşitli mesleklerde kadınların işlerinde ilerlemelerinin önündeki sistemik engelleri tanımlayan çeşitli araştırmalarla desteklenmiştir. Örneğin, kadınların imalat sektörünün her kademesinde temsil edilme olasılığının günden güne azaldığı yapışkan bir zemin bulunduğu saptanmıştır (Tabak 1997). Benzer şekilde ILO (2019), "cam duvar" kavramından bahsederek kadın yöneticilerin insan kaynakları, finans gibi belirli işletme fonksiyonlarında yoğunlaşma eğiliminde olduğunu kadınların karar alma gücü veya stratejik girdilerinin sınırlı kaldığını ve bu nedenle şirkette yükselme fırsatlarının kısıtlı olabildiğini ifade etmiştir. Buna karşın erkek yöneticilerin ise araştırma ve geliştirmede, kar-zararda ve operasyonlarda çok yoğun şekilde temsilinin olduğunu belirterek bu alanların daha "stratejik" olarak görüldüğü ve daha yüksek düzeylerde karar alma rollerini sağlayabildiği değerlendirmesini yapmıştır.

Atay, Gürgen ve İmamoğlu (2022)'nun yürüttükleri bir araştırmaya katılım gösteren kadın akademisyenlerin yaklaşık %60'ı, yönetici olmak konusunda cinsiyet kaynaklı sıkıntılar ile karşılaştıklarını ifade ettiklerini söylemiştir. Çalışmalarında bu görüşe katkı sağlayacak biçimde, katılımcıların %55'i kadın yöneticilerin kabul görmek için erkek yöneticilere kıyasla daha çok çalıştıklarını ifade etmiştir. Atay (2010, 2023), üniversitelerde kadınların yönetimsel anlamda düşük temsil oranlarının nedenlerini araştırdığı çalışmalarında, kadın bilim insanlarının meslekleri ile aile rolleri arasında maruz kaldığı çatışmalar konusunda destek sağlanması gerektiğini belirtmiştir.

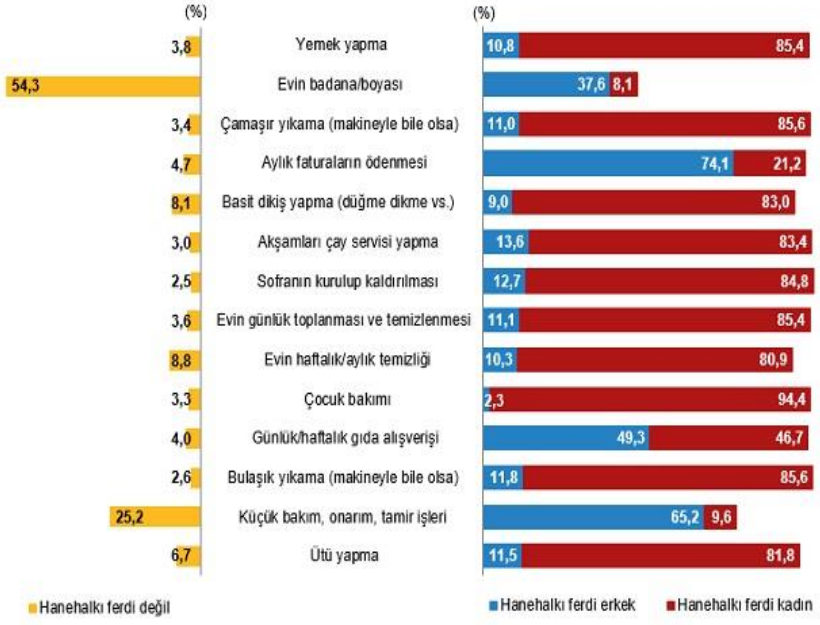
Kraliçe arı olgusu, kadınların erkek egemen bir ortamda başarıya ulaşması ve bu otorite konumunda, kadın astlarına daha eleştirel davranması

durumunda ortaya çıkan davranışsal tepkiyi tanımlar. İlk olarak 1973'te Staines ve arkadaşları tarafından tanımlanmıştır (Goff, Greene, Munn, Furey, ve Smith, 2024). Goff ve diğerleri (2024) tarafından yürütülen araştırma, kraliçe arı olgusunun cerrahi uzmanlıklardaki rolünü araştıran ilk çalışma niteliğini taşımaktadır. Sonuçlar, kadın katılımcıların kadın öğrencilere erkek meslektaşlarına göre daha eleştirel davrandıklarını göstermektedir. Bulgular, önyargının cerrahi eğitimde sahip olduğu gizli rolü ortaya koymaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bilgilerle, cerrahi eğitimciler gelecek kuşak kadın ve erkek cerrahlar için değişim ve cinsiyet eşitliğini uygulayacak konumdadır.

Alan yazında, kraliçe arı olgusunun, akademik dünyada belgelenmesinden 15 yıl sonra bile hala var olduğu tartışılmaktadır. Bulgular kuşak hipotezini çürütüp akademik deneyim hipotezini desteklemektedir; çünkü kadınların kariyerlerinde ilerlemek için hâlâ kendilerini eril akademik kültüre uyarlamaları gerektiği öne sürülmektedir. 1974 yılında kraliçe arı olgusu ifadesini türeten araştırma ekibinin bir parçası olan Carol Tavris (Khazan, 2017), "The Atlantic" dergisine verdiği bir röportajda (Staineset ark., 1974) benzer şekilde bulgularının o zamandan beri yanlış yorumlanmasından, bir şekilde biçimlendirilmesinden' üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Eğer kadınlar kendilerinin en büyük düşmanıysa, insanlar neden kadınların işyerinde ilerlemesi için çabalasın ki? Daha önceki araştırmalarda (Derks, Ellemerset ark., 2011; Derks, Van Laaret ark., 2011; Faniko ve ark., 2017), işyerinde diğer kadınlardan uzaklaşma eğiliminin kadınların 'doğal bir eğilimi' değil, aksine erkeksi terimlerle ifade edilen (örtük) örgütsel başarı tanımlarının harekete geçirdiği davranışsal bir strateji olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, akademik kurumlarda çeşitliliği artırma çabalarının yalnızca kadınların (veya diğer azınlıkların) sayısını artırmaya odaklanmaması gerektiği, aynı zamanda daha heterojen başarı modellerini ödüllendirerek bu kurumları daha kapsayıcı hale getirmeyi amaçlaması gerektiği, böylece erkeksi niteliklerin vurgulanması ve kişinin gruptan uzaklaşması gerektiği ifade edilmektedir (Faniko, Ellemers, ve Derks, 2021).

Alan yazında yer alan kadınlara yönelik ayrımcılığı içeren kavramlar, yıllar içinde toplumlardaki yapısal ve kültürel değişkenlerden ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, ülkemizde TÜİK 2021 yılında "Türkiye Aile Yapısı Araştırması" yürütmüş, Grafik 2'de yer aldığı şekliyle, ev halkının ev içi emeğe katılım oranlarını incelemiştir. TÜİK (2022) araştırmasında ev işlerinin genel olarak kim tarafından üstlenildiği konusunda; evin badana/boyası hariç tüm işlerin genel olarak evin belirli bir kişisi tarafından gerçekleştirildiği belirtilmiştir. En fazla yüklenen ev işleri sırasıyla, %97,5 ile sofranın hazırlanıp toplanması, %97,4 ile bulaşıkların yıkanması (makine ile bile olsa) ve %97,0 ile akşam çaylarının servis edilmesi olmuştur. Ev dışında kalan kişilerin yaptığı ev işleri göz önüne alındığında, en fazla yapılan ev işleri sırasıyla, %54,3 ile evin badana/boyası, %25,2 ile küçük bakım, onarım, tamir işleri ve %8,8 ile evin haftalık/aylık temizliği olmuştur.

Ev işlerinin üstlenilmesi konusunun cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde, ev işlerinin genellikle kadınlar tarafından yapıldığı belirlenmiş, en fazla %94,4 ile çocuk bakımı, %85,6 ile çamaşır ve bulaşık yıkama (makine ile bile olsa), %85,4 ile yemek hazırlama ve günlük olarak evin derlenip toparlanması ve temizliğini üstlendikleri saptanmıştır.

Şekil 2: TÜİK 2021 Hanedeki işlerden genellikle sorumlu olan kişiler (%)

TÜİK (2022) tarafından yürütülen "Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021" kadınların evlerde erkeklere göre çok yüksek oranda rol üstlendiği ev içi emeğinin oldukça yüksek olduğu sonucunu desteklemiştir. Bu konuda Konuk (2022) çalışmasında, kadına yönelik toplumsal bakış açısı ve toplumsal rollere atıfta bulunarak kadının bu hayatta en önemli görevinin annelik olduğu düşüncesi, ev ve çocuk ile ilgili konulardan kadının sorumlu olduğu kabulü, kadınların çalışma alanında yetersiz kaldıkları algısının kadın çalışma oranları ve eğitimli kadın oranlarının artmasının önünde duran engeller olduğu değerlendirmesini yapmıştır.

Kadın istihdamı görece kadınlara yönelik kabul edilse bile ev içi emek dışına çıkılarak profesyonel meslek haline gelen bakım sektöründe Vural vd. (2021) tarafından Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezlerinde yürütülen araştırma kapsamında, erkek çalışanların, kadınlara göre hem meslekte hem de kurumda daha uzun süre çalıştığını saptanmıştır.

KOVİD-19 salgını, tüm yaşamı olduğu gibi işgücü piyasasını da etkilemiştir. OECD ülkelerinde işgücü piyasaları üzerinde de derin etkileri

olan salgının başlangıcında birçok ülkede kadın istihdamı çok etkilenmiş olsa bile, kadınların istihdam oranları erkeklerden daha hızlı toparlanmış ve genel olarak KOVİD-19 salgınının istihdam oranlarındaki cinsiyet farklılıkları üzerinde yalnızca küçük bir etkisi olmuştur (Queisser, 2021). Ancak, ev içi sorumlulukların paylaşımı konusunda, salgının daha geleneksel toplumsal cinsiyet tutumlarına doğru bir kaymaya neden olmuş olabileceğine dair kanıtların da bulunduğu alan yazında yer almıştır (Mize, Kaufman ve Petts 2021). Bu konu bağlamında, Mize vd. (2021), ABD'li yetişkin bireylerin salgın süresince, geleneksel toplumsal cinsiyet tutumlarını destekleme olasılığının salgın öncesine göre daha yüksek olduğunu bulmuştur. Ayrıca, annelerin çalışmasıyla ilgili fikirleri destekleme olasılıklarının daha yüksek olduğu ve annelerin çocuk gelişiminin birincil öğesi olduğuna inanma olasılıklarının daha düşük oldukları saptanmıştır.

SONUÇ

Kadınların çalışma yaşamında ve özellikle de yönetim kademelerindeki varlığı konusunda cam tavan, kraliçe arı sendromu, cam duvar, yapışkan zemin gibi kavramlar hem alan yazında hem de aktif çalışma yaşamında karşılaşılmaktadır. Kadınların işgücü piyasasındaki varlıkları, işletmelere ve dünyaya oldukça katkı sağlamaktadır. Araştırmalarda kadın liderlerin dünyada güncel sorunlar olan iklim değişikliği ve savunmasız grupların gereksinimlerine öncelik veren konuları savunma olasılıklarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Agarwal ve diğerleri (2020), kadınların sürdürülebilir değişimi sağlamak için yeterli düzeyde yenilikçi ve yaratıcı bakış açısına, liderlik tutumuna, sosyal farkındalığa ve fırsatları yaratma becerisine sahip olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, Cicchiello ve diğerleri (2021), kadın yöneticilerin yönetim kurullarında daha yüksek oranda temsil edilmesinin "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" uygulamalarının benimsenmesini güçlendirdiğini ortaya koyarak kadınların varlığının hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için bir güvence oluşturduğunu belirtmiştir. Galletta ve diğerleri (2022) tarafından bankacılık sektöründe yürütülen bir çalışmada, kadın yönetici oranının artış göstermesinin finansal ve çevresel performansa olumlu katkı sağladığı, bunun kadınların sosyal boyuta ve paydaşların beklentilerine erkeklerden daha fazla önem verdiğini göstermesinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Issa ve diğerlerine (2021) göre, eğitim düzeyi yüksek ve sosyal katılım geçmişine sahip kadın yöneticilerin sürdürülebilirlik performansı ile pozitif ilişkili oldukları ve hedeflerine ulaşabildiklerini belirtmiştir. Alan yazında benzer katkıyı Pierli, Murmura ve Palazzi (2022), kadın lideri olan işletmelerin emisyonları azaltmak için daha fazla çaba gösterdiğini ve çevresel, sosyal ve yönetişim göstergeleri açısından daha iyi sonuçlar ortaya çıkardıklarını bularak sağlamışlardır.

Türkiye'de kadınları çalışma yaşamında daha görünür kılmak ve yönetici pozisyonlarında oranlarını artırmak için iyi niyetli pek çok adım atılmıştır. Türkiye Sermaye Piyasası Kurulu (SPK), 2014 yılında bağlayıcı bir hüküm olmasa bile tavsiye niteliği taşıyan kadınların şirket yönetim kurulunda oranını artırmaya yönelik madde içeren bir *"Kurumsal Yönetim Tebliği" ("II-17.1 sayılı Tebliğ")* yayımlamıştır. *"4.3.9. Şirket, yönetim kurulunda kadın üye oranı için % 25'ten az olmamak kaydıyla bir hedef oran ve hedef zaman belirler ve bu hedeflere ulaşmak için politika oluşturur. Yönetim kurulu bu hedeflere ulaşma hususunda sağlanan ilerlemeyi yıllık olarak değerlendirir."*

Türkiye hem BM, ILO ve Avrupa Konseyi'ne üye olduğundan uluslararası kuruluşların çok sayıda sözleşmesine taraf olup hem de AB aday üye ülkesi ve AB müktesebatına uyum yükümlülüğü bulunduğundan, iç hukukta cinsiyet ayrımcılığını önlemeye ilişkin düzenlemeler çıkarmış bir ülkedir. Tüm bunlara rağmen, kadınlara yönelik ulusal ve uluslararası düzenlemeler hayata geçirilirken zaman zaman yetersiz kaldığından uygulanabilirlik ve işlevselliği sağlamak için toplumsal önyargılar konusunda ayrıca çalışmak lazımdır (Konuk, 2022).

Alan yazında, ebeveyn izninin, ücretsiz ev içi emeğin daha eşit dağılımını destekleyen bir uygulama olduğu, kariyer ve kazançlar konusundaki olumsuzluklardan yalnızca kadınların etkilenmesini önleyebileceği önerisi yapılmıştır; ancak babaların izin haklarını gerçekten kullanmalarını sağlamak için daha fazlasının yapılması gerektiği, uygulamada annelerin çoğunlukla doğum izinlerini bir miktar ebeveyn izni ile uzattığı, babaların ise genelde yalnızca kısa süre babalık izni almadığı ve nadiren uzattığı belirtilmiştir (Queisser,2021). Queisser (2021), Almanya'da son yıllarda, babaların izinlerini uzatmaları ve ebeveynlerin izinlerini paylaşmaları için parasal teşvikler getirilmesi ile babaların izin kullanımını artırdığı örneğini vermiştir.

Çocuk bakımı konusunda kamu hizmetleri ve sosyal altyapının geliştirmesi yöntemi ile kadınların yükünün azaltılması gerektiği uluslararası kuruluşlar tarafından da dile getirilmektedir (ILO, 2017;akt. Özocaklı ve Khanalizadeh, 2023). Kadınların aile, doğum, çocuk gibi özel hayatlarına ilişkin öncelikleri nedeni ile sorumluluklarının daha fazla olması gerçeği göz önüne alınarak çalışma hayatında erkeklere göre daha kısa süre yer aldıkları söylenebilir. Bu kapsamda, son yıllarda kadının güçlendirilmesi ve çalışma hayatında daha uzun süre kalmasını hedefleyen politikaların benimsenmesi ile birlikte kadınların çalışma hayatında uzun süre kalamama nedenlerini ve çalışma hayatındaki rolünü artırmaya yönelik atılacak adımları belirleme hususlarında çalışmalar yapılması önerilmiştir (Vural vd. 2021). Sonuç olarak, kadınların çalışma yaşamında daha yüksek oranda yer alabilmesinde ve üst düzey yöneticiliğe ulaşmasında karşılaştığı bu araştırmada belirtilen sorunların ivedilikle çözülmesi toplumun kalkınması ve refahı açılarından büyük önem taşımaktadır.

REFERANSLAR

Agarwal, S., Lenka, U., Singh, K., Agrawal, V., and Agrawal, A. M. (2020). A qualitative approach towards crucial factors for sustainable development of women social entrepreneurship: Indian cases. J. Clean. Prod. 274, 123135. doi: 10.1016/j.jclepro.2020.123135

Atay, Ö., (2010). Türkiye'de Üniversitelerde Üst Düzey Kadın Yöneticilerin Karşılaştıkları Kültürel ve Yapısal Engeller. Mülkiye Dergisi , no.267, 265-279.

Atay, Ö. Gürgen, N. & İmamoğlu, E. (2022). Türkiye'de Kadın Akademisyenlerde Algılanan Cam Tavan Sendromu Araştırması. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 170-182.

Atay, Ö. (2023).Women in Turkish Higher Education Management, South Florida Journal of Development, South Florida Publishing LLC, Miami, ABD, 4(3), 1216-1230.

Aydın, U., ve Demirkaya, S. (2017). Çalişma Yaşaminda Aile Dostu İş Hukuku Uygulamaları. İş ve Hayat, 3(6), 72-104.

Baumester, R. & M.Leary (1997). Writing Narrative Literature Reviews, Review of General Psychology, 1: 311-320.

Beloskar, V. D., Haldar, A., & Gupta, A. (2024). Gender equality and women's empowerment: A bibliometric review of the literature on SDG 5 through the management lens. *Journal of Business Research*, *172*, 114442.

Bulut, S., & Vurmay-Güzel, M. (2017). Ortadoğulu Kadın Gözünden Atatürk Döneminde Kadın Hakları: "Mısır Örneği". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 57(1), 1-49.

Butchholz, K. (2024). Where Women Are Most Likely To Be Your Boss [Infographic]. Forbes. https://www.forbes.com/sites/katharinabuchholz/2024/04/23/where-women-are-most-likely-to-be-your-boss-infographic/?sh=5a1414a054a3 (Erişim: 30.04.2024).

Catalyst. (2022, January 15). Pyramid: Women in S&P 500 companies.

Chen, S., Chen, Y., & Jebran, K. (2023). Beyond the glass ceiling: Informal gender-based status hierarchy and corporate misconduct. *Journal of Business Research*, *169*, 114281.

Cicchiello, A. F., Fellegara, A. M., Kazemikhasragh, A., & Monferrà, S. (2021). Gender diversity on corporate boards: How Asian and African women contribute on sustainability reporting activity. Gender Manag. 36, 801–820. doi: 10.1108/GM-05-2020-0147

Doğan, M. M. (2024). Yeni Medyada Kadın Olmak: Tiktok İçerik Analizi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, *19*(1), 67-80.

Galletta, S., Mazzù, S., Naciti, V., & Vermiglio, C. (2022). Gender diversity and sustainability performance in the banking industry. Corpor. Soc. Respons. Environ. Manag. 29, 161–174. doi: 10.1002/csr.2191

Harlan, S. L., & White Berheide, C. (1994). Barriers to work place advancement experienced by women in low-paying occupations. New York, USA: Center for Women in Government, University at Albany, State University of New York. Working Paper

Heilman, M. E., Caleo, S., & Manzi, F. (2024). Women at Work: Pathways from Gender Stereotypes to Gender Bias and Discrimination. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, *11*, 165-192. https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-110721-034105

ILO (2019). Beyond The Glass Ceiling: Why Businesses Need Women At The Top. https://webapps.ilo.org/infostories/en-GB/Stories/Employment/beyond-the-glass-ceiling#introduction (Erişim: 29.04.2024).

ILO (2023). Proportion of Women In Managerial Positions. https://rshiny.ilo.org/dataexplorer39/?lang=en&id=SDG_T552_NOC_RT_A (Erişim: 01.05.2024)

Issa, A., Zaid, M. A. A., & Hanaysha, J. R. (2021). Exploring the relationship between female director's profile and sustainability performance: evidence from the Middle East. Manag. Decis. Econ. doi: 10.1002/mde.3503. [Epub ahead of print].

Jezierska, K., & Towns, A. (2018). Taming feminism? The place of gender equality in the 'Progressive Sweden brand'. Place Branding and Public Diplomacy, 14, 55-63.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2023). Türkiye'de Kadın. https://www.aile.gov.tr/media/130402/tu-rkiye-de-kadin-ocak-2023.docx (Erişim: 01.05.2024)

Kaufman, G., Petts, R. J., Mize, T. D., & Wield, T. (2024). Gender egalitarianism and attitudes toward parental leave. Social Currents, 11(2), 181-199.

Konuk, G. (2022). Uluslararası Hukuk Kaynakları Çerçevesinde İş Hukukunda Cinsiyet Ayrımcılığı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 71(4), 1509-1557.

Mize Trenton D., Kaufman Gayle, Petts Richard J.. 2021. "Visualizing Shifts in Gendered Parenting Attitudes During COVID-19."Socius: Sociological Research for a Dynamic World 7:237802312110131–3. Crossref.

Pierli G., Murmura F. and Palazzi F. 2022. Women and Leadership: How Do Women Leaders Contribute to Companies' Sustainable Choices? Frontiers in Sustainability, 3, 930116.

Purcell, D., MacArthur, K. R., ve Samblanet, S. (2010). Gender and the glass ceiling at work. Sociology Compass, 4(9), 705-717.

Queisser, M. (2021). COVID-19 and OECD labour markets: What impact on gender gaps?. Intereconomics, 56(5), 249-253.

Özocaklı, D., & Khanalizadeh, B. (2023). Türkiye'de Kadın İstihdamının Bazı Belirleyicileri: Fmols Yöntemi İle Bir Analiz. Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 10(4), 1131-1144.

SBB-Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Kalkınma Planları. Erişim Adresi https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/ Plani-2019-2023.pdf Erişim tarihi: 20.03.2024

SPK-Sermaye Piyasası Kurulu. (2014). Kurumsal Yönetim Tebliği ((II-17.1). 03/01/2014 tarihli ve 28871 sayılı Resmî Gazete.

Tabak, F. (1997). 'Women's Upward Mobility in Manufacturing Organizations in Istanbul: A Glass Ceiling Initiative?' Sex Roles 36: 93–102.

Terzioğlu, A.ve Aksöz F. (2022). "Çalışma Hayatında Cinsiyet Ayrımcılığı ve Türk İş Hukukunda Kadınları Korumaya Yönelik Düzenlemeler", Çalışma ve Toplum, 1/72: 267-298.

Towns, Ann. 2002. Paradoxes of (In) Equality: Something is Rotten in the Gender Equal State of Sweden. Cooperation & Conflict 37 (2): 157–179.

Tsolmon, U. (2024). The role of information in the gender gap in the market for top managers: Evidence from a quasi-experiment. Strategic Management Journal, 45(4), 680-715.

TÜİK, (2022). Türkiye Aile Yapısı Araştırması, 2021. Erişim Adresi https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813 Erişim Tarihi 21.05.2024

TÜİK (2024). İşgücü İstatistikleri, 2023. Erişim Adresi https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2023-53521#:~:text=15%2D24%20ya%C5%9F%20grubunu%20kapsayan,23%2C2%20olarak%20tahmin%20edildi.&text=%C4%B0stihdam%20edilenlerin%20%14%2C8',ise%20hizmet%20sekt%C3%B6r%C3%BCnde%20yer%20ald%C4%B1. Erişim Tarihi: 01.05.2024.

Vural, G., Güney, S., & Metin-orta, İ. (2021). İşin Anlamlı Bulunmasının Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisi: Sosyal Hizmet Kuruluşlarına İlişkin Bir Çalışma. Toplum ve Sosyal Hizmet, 32(2), 459-481. https://doi.org/10.33417/tsh.785752

Yumuş, A. (2011). Kalkınma Planları Çerçevesinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Anlayışının Ekonomik, Toplumsal Ve Siyasal Boyutları (Uzmanlık Tezi, TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü).

Retro Pazarlama Stratejileri

Şerif KEÇECİ[1]

Pınar AYTEKİN[2]

1- Şef; Sosyal Güvenlik Kurumu, skececi2@sgk.gov.tr, ORCID No: 0009-0005-6197-5164

2- Prof. Dr.; İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü. pinar.aytekin@idu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-4313-1927

ÖZET

İnsanoğlu çeşitli zamanlarda geçmişe özlem duymakta, geçmişte yaşadığı özel anları hatırlayarak, tecrübelerini yeniden yaşayarak ve güzel hatıralarını yakın çevresiyle paylaşarak geçmişini yâd etmek istemektedir. Küreselleşme ve beraberinde yaşanan gelişmeler sonrası ortaya çıkan doyumsuz olma, hep daha iyisini isteme, daha iyisinden de tatmin olamama, umutsuz hissetme gibi duygular genel anlamda insanlığın memnuniyet eşiğinin yükselmesinde etkili olmuş, bu da zamanla geçmişe dönme isteğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüketicilerdeki geçmişe dönme isteğinin artmasıyla birlikte, işletmeler birtakım pazarlama stratejileri geliştirmeye başlamışlardır. Bu stratejilerden biri, tüketicilerin hislerine hitap etmede etkili olabilecek bir pazarlama yaklaşımı olan retro pazarlamadır. Retro pazarlama, unutulmak üzere olan ve kullanım ömrünü doldurmuş ürünlerin, günümüz post-modern şartlarına uygun hale getirilip tekrardan canlandırılarak piyasaya sunulması anlamına gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı, son dönemde işletmelerin başvurduğu pazarlama stratejilerinden biri olan retro pazarlamadan bahsetmek ve Türkiye'den çeşitli retro pazarlama uygulamalarını ele almaktır. Bu doğrultuda; ilk olarak nostalji ve retro kavramları açıklanmış, pazarlamada nostalji kullanımına değinildikten sonra retro pazarlamanın tanımı, özellikleri, amaçları, avantaj ve dezavantajlarından bahsedilmiş, son olarak Türkiye'de uygulanan çeşitli retro pazarlama stratejilerine ilişkin örneklere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Retro, nostalji, retro reklamlar, retro pazarlama

GİRİŞ

Nostalji kelimesinin Davis (1979) tarafından kavramsallaştırılmasıyla birlikte retro kavramından da söz edilmeye başlanmıştır. Aslında 1929'da ABD'de başlayıp kısa zamanda domino etkisiyle tüm dünyayı etkileyen Büyük Buhran sonrası yaşanan ekonomik problemler ve içerisine düşülen kriz ortamı sonrasında yaşanan 1940'lardaki 2. Dünya Savaşının tüm dünyayı savaş psikolojisine sürüklemesi, bu durumun uzun yıllar devam etmesi ve savaşın doğal sonucu olarak ortaya çıkan çevresel yıkımlarla retro bakış açısı gündeme gelmiştir. Bu etkilerle 1960'larda sosyal karmaşa meydana gelmiş ve bu nedenle retro yaklaşıma yönelim hızlanmıştır. 1990'larda ise Avrupa Kıtasında meydana gelen komünizm sonrası yaşanan etkiler, yeni dünya düzeni oluşumu nedeniyle retro kavramı yine yükselişe geçmiştir (Brown vd., 2003: 20). Bu süreçte pazarlama alanında da ekonomik bir çözüm olması ve bireyleri markalar aracılığıyla geçmişe yönelterek duygusal bağ kurulması sağlanmıştır (Gökaliler ve Arslan, 2015: 244).

Geçmişi çağrıştırma yöntemiyle pazarlama anlayışını benimseyen retro pazarlama, işletmelerin yıllar önce ürettiği ürünlerinin marka mirasını temel alarak ve nostaljiyi kullanarak marka kimliği yaratmayı ifade etmektedir (Ogechukwu, 2013: 29). Pazarlamanın bu türünde odaklanılan nokta, silinip gitmeye yüz tutmuş markaların yeniden canlandırılmasıdır. Bu pazarlama yönteminde, retro markalar yeni özellikler eklenip güncellenerek yeniden piyasaya sunulmaktadır (Brown vd. 2003, s.19). Genel anlamda, markaların yeniden canlandırılması ve nostalji kavramlarının birbirleriyle yakın ilişkide olduğunu söylemek mümkündür. Müşterilerin duyguları nostalji kullanılarak uyandırılmaya çalışılmakta, aynı zamanda alışılmış marka karakterleri, sembolleri ve renkleri gibi marka kimliği unsurları da kullanılmaktadır (Duncan, 2002: 13).

Bir şirketin mirası, geçmişi, tarihi marka kimliğinin belirlenmesi açısından önemli bir değişkenidir. Marka mirasını konu alan retro pazarlama çalışmaları, markanın yaygın hale gelmesinin yanı sıra marka kimliğine de katkıda bulunmaktadır. Marka mirası bir retro pazarlama kampanyasında önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü işletmeler çoğunlukla geçmişlerine vurgu yaparak bu işte tecrübeli olduklarını, uzmanlık kazandıklarını göstermeye çalışmaktadırlar. Bilindik bir slogan, görsel olarak tanıdık bir ambalaj marka mirasını anımsatmakta ve tüketicilerin hem bireysel hem de kolektif olarak hatıralarını ve iyi anılarını zihinlerinde canlandırmalarını sağlamaktadır (Brown vd., 2003: 20). Kategorik olarak belli bir ürün grubuna indirgemenin kolay olmadığı retro pazarlama; kola, çikolata ve telefon gibi küçük ürünler mobilya, beyaz eşya ve otomobil gibi daha büyük ürünler için de uygulanabilmektedir. Köklü bir geçmişe ve yenileme için önemli ölçüde kaynağa sahip markalar, pazarlama faaliyetlerine nostalji unsurunu ekleyerek pazara yeni ve modern ürünler çıkarabilmekte (Gökaliler ve Arslan, 2015: 247), özellikle eskiye özlem duyan tüketicilerin dikkatini çekebilmektedirler.

Pazarlama iletişimi konusunda firmalar hem global hem de yerel düzeyde retro tarzı kullanabilmektedir. Yerel pazarlama kampanyalarında geçmişi referans alma, yerel özgünlük, tarih ve geleneklere dikkat çekilme amacı güdülmektedir. Global firmaların markalarında ise retro pazarlama; genel olarak ayrıcalıklı marka özelliği, tarih ve ebedi değerlerin altını çizmek için kullanılmaktadır (Grebosz ve Pointed, 2015: 121-122).

Retro pazarlama açısından nostalji kavramı önemli bir yere sahiptir (Brown, 1999: 365; Brown vd., 2003: 20 ve Cattaneo ve Guerini, 2012: 680). Retro pazarlamada; yaşlı tüketicilerin retro markalarla etkileşim kurarak gençliklerini hatırlayıp mutlu olmalarını, genç tüketicilerin ise yaşamadıkları zamana ait marka stilleri ve ikonları keşfetmekten keyif almalarını sağlamak hedeflenmektedir (Gökaliler ve Arslan, 2015: 249). Örneğin; emeklilik hayatını yaşanan bir kişi reklamlarda, gençliğinde dinlemiş olduğu gramofonun yeni versiyonununun üretildiğini gördüğünde gençlik dönemleri aklına gelebilecek ve kişide bu anıları yâd etmek için retro

ürünü satın alma niyeti oluşabilecektir. Genç bir tüketici ise reklamlarda, geçmişte "Tetris" adı verilen ve çok sevilen oyunun güncellenerek tekrar piyasaya sürüldüğünü gördüğünde hiç tecrübe etmediği bu oyunu deneyimlemek için ürünü satın almak isteyebilecektir.

Marka mirasının yansıtılması ve yeniden yaşatılması açısından "Retro Pazarlama" önemli bir etkiye sahiptir. Potansiyel tüketicileriyle bağ kurmaya çalışan markalar, geçmişten bugüne yaptıkları yatırımlarla tüketicinin zihninde oluşturdukları marka değerini retro pazarlama uygulamalarıyla daha da güçlendirebilmektedirler. Pazarlama iletişiminde eski zamanları kullanmanın nedenleri arasında anıları idealleştirme çabası bulunmaktadır (Kessous, 2014: 150). Retro pazarlama, işletmelerin ilk başvuracakları pazarlama stratejisi olmasa da (Brown, 2001: 17) pazarlama iletişiminde fark yaratmada önemli bir destekleyici unsuru olduğunu ve marka ile tüketici arasında geçmişten kaynaklanan bir yakınlık ilişkisi kurulması açısından oldukça faydalı olacağını söylemek mümkündür.

1. NOSTALJİ KAVRAMI

Retro pazarlama konusuna geçmeden önce nostalji kavramına değinmekte fayda vardır. Bu kısımda öncelikle nostaljinin tanımı yapılarak hangi başlıklar altında kategorize edildiğinden bahsedilecek ve daha sonra bu kavramın pazarlamada nasıl kullanıldığına değinilecektir.

1.1. Nostaljinin Tanımı

Türk Dil Kurumu nostalji kelimesini, "geçmişte kalan güzelliklere olan özlem duygusu ve bu duygunun baskın bir duruma gelmesi, geçmişseverlik, gündedün", "değişime karşı duyulan korku sonucu geçmişe sığınma" şeklinde tanımlamıştır (Türk Dil Kurumu, 2024).

Yunanca orijinli bir sözcük olan nostalji; eve, yuvaya, ana vatana dönüşle ızdırap, üzüntü, acı kelimelerinin bir arada kullanılmasıyla meydana gelmiştir. Nostalji kavramı psikolojik açıdan ilk kez Johannes Hofer tarafından 1863'te kavramsallaştırılmış ve tıbbi bir terim olarak kategorize edilerek, memleket özleminden kaynaklanan emareler olarak ifade edilmiştir. Davis'e (1979) nostaljiyi, "eve, vatana dönüş için ıstıraplı özlem" olarak açıklamıştır.

Nostalji olgusunun özünde, eski günlerin yaşamakta olduğumuz günlerden çok daha iyi olduğu inanışıyla geçmişteki olumlu düşüncelerden ve duygulardan yararlanıp duygusal olarak iyi hissetmek yer almaktadır. Psikoloji bilimi tarafından bir rahatsızlık şeklinde tanımlanmış olan nostalji, sosyoloji bilimi tarafından "geçmişten tutulan bir aynayla geçmişimizin günümüze yansıtılması" şeklinde tanımlanabilmektedir (Gökaliler ve Arslan, 2015: 242).

Nostalji kavramı, insanın geçmişteki zamana ve geçmişte yaşadığı tecrübelere dönebilme ihtimalinin yarattığı özlemi ifade etmektedir.

Duygusal olarak acı-tatlı bir his veren nostalji; tarih, antropoloji, psikoloji ve pazarlama gibi pek çok alanda ilgi uyandırması nedeniyle inceleme konusu olmuştur. İnsanların geçmişte yaşadıklarıyla etkileşim yaratan nostalji; derin bir duygu ve aynı zamanda keder, acı, üzülme gibi öğeleri içerip; burukluk, memnuniyet, sevinç, bağ kurma gibi birçok psikolojik dürtüyü de içinde barındırmaktadır (Akpürçek ve Başkol, 2022: 27). Özlem ve hasret hisleriyle bağ kuran nostalji; bireylerin şahsi geçmişleri ve tecrübeleri kaynaklı olduğu kadar, kişisel geçmiş ve tecrübe edinmedikleri öğelere yönelik de bir duygu yaşamalarına sebep olabilmektedir (Toksarı ve Aydar, 2021: 899).

Holak vd., (2005: 195) nostaljiyi dört farklı alt başlık altında toplayarak kategorize etmiştir:

• *Kişisel Nostalji:* Anlam olarak bireye özgüdür, yani doğrudan bireysel deneyimlerin yaşatmış olduğu nostaljik hislerdir. Bir anlamada nostalji duygusunu depreştiren herhangi bir nesne ile direkt deneyimini yansıtır (Şahin ve Kaya, 2019: 249). İnsanların geçmişinde yaşadıkları anı, güzel duygular ve tecrübeler ile ilgili doğrudan kurdukları bağlantı şeklinde oluşan duygusal tepkimelerdir. Bu nostalji türü geleneksel ürünlere olan talebi artırabilmektedir (Türk, 2020: 421).

• *Kişilerarası Nostalji:* Dolaylı kişisel tecrübelerdir. Doğrudan insanların birbirleriyle etkileşimde bulunmasıyla gerçekleşen nostalji türüdür. Genel anlamda kişiseldir (Şahin ve Kaya, 2019: 249). Kişilerin kendi deneyimlerinin yanı sıra çevresinden, yakın dostlarından ya da ailesinden hatırladığı ve kişi için dolaylı olan bireysel yaşanmışlıklar sayesinde geçmişiyle kurulan bağdır (Gökaliler ve Arslan, 2015: 242).

• *Kültürel Nostalji:* Direkt olarak toplu deneyimlemedir. Dolaysız bir biçimde bireysel tecrübeyle ilişkili olmakla beraber, semboller paylaşılarak bağ kurulur. Böylelikle yeşeren nostaljik duygu kişinin ait olduğu kültürün diğer fertleriyle olan bağlantısını oluşturur (Şahin ve Kaya, 2019: 249). Bireylerin, inancına veya milletine özgü bayramlar, toplumsal merasimler, yılbaşı kutlaması, özel günler gibi çeşitli kültürel faaliyetler içerisinde bulunup bu deneyimler sonucunda geçmiş ile kurulan bağ kültürel nostalji olarak adlandırılır. Dini bayramlarda hısım, akraba ve ailenin büyüklerinin ziyareti sırasında gerçekleştirilen geleneksel aktiviteler kültürel nostaljiye örnek olarak verilebilir (Türk, 2020: 421).

• *Sanal Nostalji:* Dolaylı, kolektif deneyimlerden oluşmaktadır. Bireyin veya bir toplumun kendi kültürünü veya tarihini içermektedir ve geçmişteki kültürel mirasa ya da tarihe olan özlemi ifade etmektedir (Şahin ve Kaya, 2019: 249). Sinema filmleri, edebi eserler, hikâye ve masallar ile yaşanmış toplumsal faaliyetlerin bireysel olarak geçmişle bağ oluşturması sanal nostalji olarak değerlendirilmektedir (Holak vd., 2005:196).

Son olarak nostalji kavramını şu şekilde özetlemek mümkündür (Toledo ve Lopes, 2016; Sarıçiçek vd., 2017: 346):

- Nostalji bir duygudur ve aynı zamanda bir ruh halidir.
- Nostalji; insanın geçmişte kendini ait hissettiği yerlere, kültürlere, ürünlere, hizmetlere, insanlara, markalara, kısacası soyut bir geçmişe yönelik hissettiği melankolik bir duygu durumunu ifade etmektedir.

1.2. Pazarlamada Nostalji Kullanımı

Pazarlama stratejilerinde nostalji unsurunun kullanımı özellikle son yıllarda artış göstermiştir. Bunun sebebi ise insanların hayatlarından daha az memnun olmaları ve eskiye özlem duyarak geçmişe geri dönme istekleridir (Hirsch, 1992: 392). Nostalji, bu kadar hayatımızdayken eskiden popüler olan ürün ve hizmetlerle tüketiciler arasında bir bağ oluşturularak günümüz ürünlerinde olmayan hislerin yaratılması hedeflenmektedir (Holak ve Havlena, 1998: 218).

Pazarlamada nostaljik unsurlar döngü içerisinde yeniden ve yeniden pazarlanabilmektedir. Bireysel ve toplumsal nostalji, pazarlama dışındaki hiçbir alanda bu kadar iç içe geçmemiştir. Pazarlamada, özellikle de tüketici davranışlarının ele alındığı, bir markaya ilişkin reklam, tutum, satın alma niyeti vb. ile ilgili konularda nostalji kavramı giderek ilgi çekmeye başlamıştır (Toledo ve Lopes, 2016: 36). Nostaljik ürünler, tüketicilere hemen eski zamanlarda yaşanmış bir durumu ya da bir olayı anımsatmakta ve tüketiciyi o ürünü satın almaya teşvik etmektedir (Yüksel, 2014: 8). Nostaljik ürün veya marka tüketicinin eski günleri yeniden yaşamasını ve/veya özlem duyduğu geçmişin tekrar canlanmasını sağlayabilmektedir (Gökaliler ve Arslan, 2015: 242). Geçmişte yaygın olan eski markalar bireyleri geçmişlerine bağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu markaları paylaşan topluluklara da bağlamaktadır (Merlo ve Perugini, 2015: 94). Örneğin; sayıları son yıllarda artan tarih temalı dizi ve filmlerin izlenmesi, 1970'lerde müzik hayatına başlayan bir sanatçının o yıllarda bestelediği şarkılarının 2000'li yıllarda dinleyicileriyle tekrardan buluştuğu "best of" albümünün satın alınması tüketicilerin eski güzel günleri tekrarlayarak yaşayacakları deneyimlere açık olduklarını göstermektedir (Öztürk, 2015: 34-35).

Günümüz modern pazarlama çağında hemen hemen her gün yüzlerce hatta binlerce yeni ürün piyasaya sunulmakta ve bunların bazılarının pazardaki ömürleri çok uzun olmamaktadır. Bu durum temelde tüketicilerin piyasaya sürülen yeni ürünleri ya da markayı ne kadar benimseyip benimsemedikleriyle doğrudan ilişkili olduğu bir gerçektir. Retro markalar tüketicilerin hafızalarında bir yerlerde hâlihazırda var olan markalardır ve önemli olan onları yeniden ve yenileyerek ortaya çıkarmaktır. Bu aşamada, retro markaların tüketiciler açısından fark edilebilmesi ve tüketicilerin retro markalara olan inançları önemlidir (Şahin ve Kaya, 2019: 29).

Her insanın nostaljik duygularla hayatın belirli bir anında karşılaşmış olduğunu söylemek mümkündür. Bu duygu bazen kişinin eski günlerini anımsatan bir müzik dinlediğinde, eski zamanları yâd ederken hatıralardan konu açıldığında, bazen geçmiş günleri hatırlatacak herhangi bir şey ile karşılaştığında ortaya çıkabilmektedir. Basit bir örnek vermek gerekirse; bir kişi, sahip olduğu ilk arabası günümüzde oldukça demode olmuş olsa da, o arabayı herhangi bir yerde gördüğünde aracıyla olan bağını hatırlayarak geçmişte yaşamış olduğu güzel zamanları hatırlayabilir. Nostalji duygusunun her geçen gün daha da etkili olmaktadır. Bu durumun birden çok nedeni olabilmektedir. Kaybedilmiş herhangi bir şeyin şu anki muadilinden her zaman daha değerli olması, hızlı gelişme gösteren teknolojiyle yaşam koşullarının daha fazla değişim göstermesi, geçmişte daha çok hayatın içerisinde olan gelenek, görenek, kültürel değerleri kaybetme korkusu gibi sebepler nostalji duygusunu her daim canlı tutmaktadır (Doğaner ve Çakır, 2018: 1208).

Nostalji içeren pazarlama faaliyetleri geçmişle bağ kurmak isteyen post modern tüketicilere odaklanmaktadır. Bu da geçmişteki ürünlerin tekrar edilmesiyle, bir anlamda yeninden üretilmesiyle ya da hafızalara kazınmış olan sembolik simgelerin tekrardan kullanılmasıyla sağlanabilmektedir. Nostaljik unsurlarla harmanlanan retro yaklaşımda, teknolojik ve bilimsel gelişmeler doğrultusunda geçmiş ve şimdiki zamanın sentezlenmesi hedeflenmektedir (Demir, 2008: 32). Nostaljik ürünler tüketicilere; geçmişte edinilen iyi deneyimleri, değerleri ve olayları hatırlatma konusunda yardımcı olabilmekte, böylece bu ürünler sayesinde geçmişle bağ kuran tüketicide satın alma niyeti oluşabilmektedir (Yüksel, 2014: 8). Retrospektif markalama kapsamında üretilen ürünlere örnek olarak; makarna üreticilerinin yeniden üretmeye başladıkları erişteleri, sabun üreten işletmelerin ürettikleri geleneksel temalı sabunları vermek mümkündür.

2. RETRO PAZARLAMA

Retro pazarlamayı geçmiş zamanlarda tüketiciler tarafından piyasada tutulan bir ürünün veya markanın geçmişle çağrışım yapacak şekilde yeni bir forma dönüştürülmesi ya da uygulama aşamasında ürün veya markanın günümüz teknolojisine uyarlanarak tekrardan kullanıma sunulması olarak tanımlamak mümkündür (Tekeoğlu ve Tığlı, 2016: 280). Bu kısımda öncelikle retronun tanımı yapılacak, retro pazarlama kavramından bahsedildikten sonra bu pazarlama yönteminin özelliklerine, amaçlarına, avantaj ve dezavantajlarına değinildikten sonra çeşitli retro pazarlama stratejilerinden örneklere yer verilecektir.

2.1. Retronun Tanımı

Retro kelimesi 1970'lerin başlarında Fransa'da ilk kez Fransız kültürüne özgü ürünleri ve çeşitli ticari malları nitelemek için kullanılmaya

başlanmıştır (Bahadır, 2018: 6). Günümüz modern çağında sayısı azımsanmayacak kadar fazla sektörle etkileşim halinde olan retro kavramının, nostalji kelimesinin 1970'lerde bir kavram halini almasıyla beraber değeri artmıştır. 1990'lara geldiğimizde gelişen teknolojinin etkisiyle değişikliğe uğrayan dünya düzeninin getirdiği yeni problemler retro kavramının yükselişe geçmesinde önemli bir rol oynamıştır. O yıllardan bugüne geçen bu sürede retro kavramı, pazarlama yaklaşımına da etkili ve pratik çözümler getirmiş; geçmişte kalmış markalar ve ürünler bu sayede kaybettikleri pazar paylarını tüketicileriyle yeniden bağ kurmaya başlayarak yeniden kazanmışlardır (Çeber, 2021: 254).

Retro sözcüğünün tam karşılığı "geri, geriye, tersine" kelimeleridir. Retro kelimesi ile pazarlama arasındaki bağ ise "eskiden kullanılan ürün ve hizmetleri bugüne getirmek" olarak açıklanabilir (Keskin ve Memiş, 2011: 192). Retro kelimesi Fransızca retrospektif kelimesinden türetilmiştir. Retrospektif kelimesinin Türkçe karşılığı "dünden bugüne"dir (TDK, 2024). Türkçede geriye dönük anlamına da gelen retro kavramı bugün nostalji yani geçmişi özleme duygusu ile birlikte harmanlanarak pazarlama dünyasına adeta yeni bir soluk getirerek etki etmiştir. (Tekeoğlu ve Tığlı, 2016: 280).

Retro "geçmişe ait olan", "geçmişle ilişkisi bulunan", "geçmişi hatırlatan" durumlar anlamına gelmektedir. Tanımlamada olduğu üzere retro kavramını yalnızca geçmiş ve yaşanmış üzerinden tanımlamak yeterli olmamakla birlikte, retro kavramının yaşamakta olduğumuz zamana olan etkisine de değinmek gerekmektedir. Bu bağlamda retro'yu, yaşanmış ve geçmişte kalan zaman ile yaşanmakta olan zaman yani şimdiki zaman arasındaki ilişki olarak değerlendirmek gerekmektedir (Çeber, 2021: 254).

Retrospektif dilimize Fransızcadan geçmiş sözcüklerden bir tanesidir. Bu sözcükten türeyen "geçmişe dönük" anlamını taşıyan retro terimi; günümüzde nostalji yani geçmişe özlem, sıla hasreti, eve dönme arzusu olgularıyla kombine edilerek pazarlama dünyasındaki çalışmalarda da etkisini göstermektedir (Tekeoğlu ve Tığlı, 2016: 280).

Retro pazarlamadan bahsederken birbirine yakın fakat şeklen farklı pazarlama anlayışları olan nostalji pazarlamasına da değinmek gerekmektedir. Kavramsal açıdan bakıldığında nostalji ve retro kavramları birbirlerinden farklıdır. Nostalji kavramı; kişilerin geçmişte hayatını sürdürmüş oldukları yerler, kullandıkları eşyalar, birlikte zaman geçirdikleri insanlarla biriktirdikleri anıların ortaya çıkmasıyla oluşan duygusal reaksiyonlardır (Altuntuğ, 2011: 266). Retro sözcüğü ise kökeni olan İngilizceden Türkçeye çevrildiğinde "geri, geriye, tersine" gibi anlamları kapsayan nostalji temelli bir kavramdır.

Retro kavramını pazarlama bağlamında ifade etmek gerekirse, "geçmişte kullanılan ürün ve hizmetleri bugüne taşımak" şeklinde açıklamak mümkündür (Demir, 2008: 32). Retro pazarlama eskimiş olan ile yeni olanı birleştirmekte ve ortaya çıkan sentez ürünü nostaljik bir biçimde ama yenilenmiş şekli ile piyasaya sunmaktadır. Retro pazarlama ile nostalji

pazarlaması birbirlerinden farklı birer pazarlama yaklaşımını temsil etmektedir. Nostalji pazarlaması daha çok geçmişte hissedilen duyguları vurgulamakta, aynı zamanda herhangi bir üründen söz etme veya yeni bir ürün ortaya çıkarma mecburiyeti içermemektedir. Ancak retro pazarlama bahse konu ürün veya ürünlerin geçmişlerinden alıntı yaparak ortaya sentez bir ürün çıkarmaktadır (Şahin ve Kaya, 2019: 29). Bir antika dükkanında 60'lardan kalma bir radyonun satışa sunulması nostaljik pazarlamaya, bir teknoloji mağazasında geçmişi anımsatan, eski görünümlü ancak yenilenmiş bir ürünün satışa sunulması ise retro pazarlamaya örnektir (Çeber, 2021: 257).

Retro kavramı ve retro pazarlama kavramı terminolojik olarak nostalji kavramıyla temelden ilişkilidir. Bu ilişki retro pazarlama ile nostaljik pazarlamanın çoğu zaman birbirleriyle karıştırılmasına sebep olmaktadır. Ancak özde bağlantılı olsa da retro markalar yenileme işleminden geçmesinden dolayı nostaljik markalardan farklıdır (Brown vd., 2003a: 20). Buradan çıkarım yapılırsa geçmişte kalmış bir ürün veya markanın üzerinde herhangi bir fark yaratmadan veya farklılık yapılmadan, söz konusu eski ile birebir eş biçimde piyasaya arz edilmesi nostaljik pazarlamayı açıklamaktadır. Bir ürün veya markanın tasarlanış biçimini, şeklini, ana hatları ve çizgilerini koruyarak güncelleme, yenileme, günümüz teknolojisine uyarlama yapılıp piyasaya arz edilmesi retro pazarlama olgusunu açıklamaktadır. Retro kavramının pazarlama kapsamında, geçmişteki marka, meta, hizmet tecrübelerin şahsa hatırlatılmasında haliyle nostaljiden esinlenilmektedir. Anlamsal olarak da "nostaljinin pazarlanması", "nostaljik pazarlama" ve "nostalji pazarlaması" gibi farklı isimlerle nitelendirilen nostalji kavramının ana düşüncesi; geçmişte tutulmuş, sevilmiş, ilgi görmüş markaların ve/veya bu markalara ait ürünlerin yeniden hayata kazandırılarak canlandırılması ve pazarlama karması öğelerinde nostaljik unsurların tercih edilmesiyle ilişkilendirilmektedir. (Türkyılmaz, 2016: 51-52). Bu durumda ürün ve hizmetin satışına ilişkin kampanyalarda müzik, görsel, slogan gibi algısı yüksek tüketiciyi direkt geçmişe götüren unsurların kullanımı gündeme gelmektedir. Bu açıdan da nostalji kavramı ve nostaljik öğeler pazarlama dünyasının ilgisini üzerinde toplayarak zaman zaman bir adım öne çıkmaktadır (Çeber, 2021: 257).

2.2. Retro Pazarlamanın Tanımı ve Pazarlamada Kullanılan Retro Yaklaşımlar

Pazarlama açısından farklı bir bakış açısı sunan ve son yıllarda gittikçe ilgi çekmeye başlayan retro pazarlama ilk kez "Stephen Brown" tarafından kavramsallaştırılmıştır. Brown (2001) çalışmasında retro kavramını pazarlama yaklaşımı çerçevesinden irdelemiş ve "geçmişte kullanılan ürün ve hizmetlerin bugüne taşınması" olarak ifade etmiştir. Retro pazarlama; geçmiş yıllara ait ürün ya da hizmetlerle o yıllara özlem duyan

tüketicileri özledikleri zamanlara götürürken, bir yandan da o zamanı yaşayamayacak olan genç nesle geçmişi yaşatabilmeyi hedeflemekte, geçmişin duygularını bugüne dâhil etmektedir (Demir, 2008: 32; Gajanova ve Zdenka, 2020).

Retro pazarlamayı Brown (2001: 6), "Bir önceki tarihsel döneme ait olan ürün ya da hizmetin canlanması veya yeniden başlatılması" şeklinde tanımlamıştır. Brown (2001), retro pazarlamanın tanımıyla ilgili bir fikir birliğine varılamadığından bahsetmiş, retro pazarlamayı "yesterday's tomorrow, today (dünün yarınları bugün)" şeklinde ifade etmiştir (Çeber, 2021: 255). Retro pazarlama bugün, geçmişe dayalı verilerle yani hatırlama duyusuyla geniş kitleleri etkileyen müzik, sinema, edebiyat eserlerinin ya da geçmişe özgü olan tarz, stil, moda vb. gibi kavramların çağrışımda bulunulmasıyla oluşmuş yepyeni bir pazarlama davranışına karşılık gelmektedir. Bu yaklaşımı daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse retro pazarlama, "geçmişte kullanılmış olan ve piyasada kendine yer edinmiş ürün veya hizmetlerin günümüzde yeniden ele alınıp bir şekilde canlandırılarak yeni ancak ilk halindeki pazarlama anlayışıyla pazarlanmasıdır" (Demir, 2008: 32).

Eskimiş olan, unutulmaya yüz tutmuş metaların yeniden canlandırılma yapılarak onlara bir anlamda hayat verilmesi, tekrardan şekillendirilme çalışmaları yapılması, yani yineleme kapsamında değerlendirilen retro pazarlama kavramı; fonksiyon, kullanım şekli ve işlevsellik bakımından modern, kullanım aşamasında yarattığı duygu ve görüntü açısından eski olan ürünü yansıtmaktadır (Şekeroğlu ve Baş, 2019).

Literatür incelendiğinde, retro pazarlamanın üç farklı yaklaşım olarak ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşımlar; Repro, Retro/Repro Nova ve Repro-Retro/Neo-Nostalji şeklindedir. Repro; geçmişte beğenilmiş herhangi bir ürün veya nesnenin aynı haliyle üretiminin yapılması, repro nova diye de ifade edilen retro; eski ve yeni ürünün sentezlenmesi, neo-nostalji olarak da adlandırılan repro-retro; nostaljiden bu yana geliştirilmiş bütün ürünleri simgelemektedir (Akpürçek ve Başkol, 2022: 30). Bu üç yaklaşımdan aşağıda bahsedilmektedir:

- *Repro:* Geçmişte var olmuş ve tüketici tarafından beğenilmiş herhangi bir ürün veya hizmetin günümüzde yeniden üretim sürecine sokulması anlamına gelmektedir. Çağın etkisiyle bu kavrama yüklenen anlamlar da farklılık göstermiştir (Çeber, 2021: 256). Bu şekliyle repro; eski haliyle güzel olarak hatırlanan nesneyi tekrardan üretim kanalına sokarak piyasaya sunmak ile ilgilidir ancak geçen zaman içerisinde anlam değişikliği oluşabilir (Şahin ve Kaya, 2019: 230). Repro diğer yaklaşımlarla kıyaslandığında en az kaynak kullanılan yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Firmalar, repronun sağladığı bu avantajla retro pazarlamanın en yaygın kullanım biçimi olarak reproyu tercih edebilmektedir. Örneğin, belirli bir zaman önce yayınlanan siyah beyaz reklamların tekrardan yayınlanması

durumunda sadece düşük bir maliyetin ortaya çıkması, repronun bu özelliğini göstermektedir. Eski reklamların, çağımızda gelişen teknolojik alt yapıyla revize edilerek tüketicilerle buluşması günümüz tüketicileri tarafından daha etkileyici bulunmaktadır (Brown, 1999: 365). Repro yaklaşımı, eskiden sevdiği ürünlerle bağ kurmuş olan bireylerin nostaljideki burukluk hissiyatının etsisini azaltıp sevgi duygusunun oranını arttırmakla birlikte bazı durumlarda günümüz tüketicilerinde bir hayal kırıklığı da yaratabilmektedir. Bunun temel sebebi yine günümüzde etkisini tam anlamıyla hissettiğimiz teknolojik olma durumudur. Yani bugünün tüketicileri teknoloji odaklı olduklarından bazen retro tasarımlarla ortak bir alan oluşturulamamaktadır (Tekeoğlu ve Tığlı, 2016: 280).

• *Retro/Repro Nova:* Bu yaklaşım, eskiden var olan ürünlerle günümüzün yeni tarzda olan ürünlerini sentezlemesi açısından reprodan farklılık göstermektedir (Brown, 2001: 7). Repro nova olarak da ifade edilen retro; genel olarak, ileri teknoloji kullanılarak eski moda tarzın üzerine özellik eklenmesi, böylece eskiyle yeninin birleştirilmesi anlamına gelmektedir. (Şahin ve Kaya, 2019: 230). Repro pazarlamada olduğu gibi retro pazarlamada da bazı çekincelerle karşılaşılabilmektedir. Tekrardan canlandırılarak piyasa sürülen bu ürünler eski başarılarını elde edemeyebilmektedirler. Örneğin, geçmişte üretilmiş olan Gülüm Süt yeniden pazara sunulmuş fakat başarılı olamamıştır. Benzer biçimde, bir dönemin başarılı bir ürünü olan Brut marka parfüm, yeniden üretildiğinde piyasada kendine yer edinememiş ve pazarlama stratejisi etkili olamamıştır (Tekeoğlu ve Tığlı, 2016: 280).

• *Repro-retro/Neo-nostalji:* Neo-nostalji de denilen repro-retro, retro pazarlamanın en az tercih edilen yaklaşımıdır. Bu yaklaşımı, bir marka veya ürünün pazara arzının yapıldığı ilk dönemden itibaren nostaljiye dayandırılması şeklinde tanımlamak mümkündür (Çeber, 2021: 256). Repro-retro; geçmişten başlayarak nostaljik sebeplerle geliştirilmiş ve canlandırma yapılmış ürünleri simgelemektedir. (Şahin ve Kaya, 2019: 230). Örneğin; Japon araba üreticisi Mazda, MX5 modelini tasarlarken iki kişilik İngiliz arabalarından ilham almış ve bu modelin üretimini yakın zamana kadar devam ettirmiştir. Bu pazarlama stratejisiyle Mazda markası, iki kişilik İngiliz araçlarına göndermede bulunarak müşterilerinin nostaljik duygularına dem vurmuştur (Demir, 2008: 36). MX5 modelini yollarda gören bir İngiliz geçmişte bu modeli kullanmışsa ya da bir dönem sahip olmak istemiş de böyle bir araca sahip olamamışsa Mazda'ya yönelebileceği düşünülmektedir.

2.2.1. Retro Pazarlamanın Özellikleri

Retro pazarlamanın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için belirli özellikleri taşıması gerekmektedir. Başarının yakalanması için dikkat edilmesi gereken bu unsurlar; durağanlık, ikoniklik, hatırlatıcı olma, ütopiklik ve mükemmeliyettir (Brown vd., 2003b: 143). Bu özellikler aşağıda açıklanmıştır (Akpürçek ve Başkol, 2022; Şahin ve Kaya, 2019):

- *Durağanlık:* Markalar tüketicilerin ortak hafızalarında kendine yer edinmeli ve günümüz pazarlama yaklaşımlarının etkisiyle radikal bir değişim geçirerek bozulmamış olmalıdır.
- *İkoniklik:* Markanın retro temelli yaklaşımlarla yarattığı çekiciliğinin merkezinde yer almaktadır. Marka gelişme veya dönüşüm aşamasında kişisel veya kitlesel açıdan çarpıcı nitelikte olmalıdır.
- *Hatırlatıcı olma:* Retro markayı harekete geçirip canlandırma özelliğini ifade etmektedir. Marka, hafızalarda canlanmalı, geçmişe yönelik tüketici deneyimi sunmalıdır.
- *Ütopiklik:* Retro markaların ayrıt edici özelliğidir. İdealize edilmiş olan geçmiş özlemi hissinin tüketim yoluyla doyuma ulaştırılmasıdır.
- *Dayanışma:* Birleştirici olma niteliğini ifade eden, retro markanın önemli bir özelliğidir. Markayı kullananlar için bir topluluğa ait olma hissini canlandırarak, kitleyi harekete geçirmelidir.
- *Mükemmeliyet:* Retro bir markanın içermesi gereken sonuç özelliğidir. Marka, ideolojik ve teknolojik olarak sürekli geliştirilip güncelleme yapılabilir olmalı, kendi kimlik, kişilik ve dolayısıyla satın alma davranışlarını devamlı yenileyen tüketicilerle uyumlu olduğunun garantisini vermelidir.

Yukarıda bahsedilen özelliklere sahip olması gereken retro pazarlamanın sağlayabileceği avantaj ve dezavantajlardan da bahsetmekte fayda vardır. Retro pazarlamanın avantajlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Şekeroğlu ve Baş, 2019):

- Retro pazarlamanın en büyük avantajı geçmiş zamanda popüler olan bir ürünü şimdiki zamanla sentezleyip yeniden satışa sunarak bu ürünün pazar payını gözle görünür şekilde artırabilmesidir.
- Geçmiş dönemde tüketiciler tarafından benimsenmiş ve marka mirasına sahip olan güncellenmiş ürünün pazarda tutulmama riski en aza indirebilmektedir.
- Retro pazarlamayla canlandırma yapılan ürün konsepti geçmişe dayandığı ve halihazırda bilinen bir konsept olduğu için ekstradan bir gidere neden olmayacak, dolayısıyla maliyetleri arttırmayacaktır.
- Retro pazarlama stratejileri geçmişte ürünü denememiş olan genç neslin dikkatini çekebilmekte, onları hiç denemedikleri fakat merak ettikleri ürünü denemeye teşvik edebilmektedir.

Retro pazarlamanın avantajları olduğu gibi bazı dezavantajları da söz konusudur. Aşağıda bu dezavantajlarından bahsedilmektedir (Şekeroğlu ve Baş, 2019: 353):

- Retro pazarlama stratejileri kullanılarak yeniden canlandırılmış ürünlerin günümüz modern tüketicilerinin taleplerini tam anlamıyla karşılayamaması, bu ürünlere karşı istenilen hislerin oluşturulamaması ve olumlu bir tutumun yaratılamaması durumunda piyasada beklenen etki gerçekleşemeyecek ve satışlarda arzu edilen artış sağlanamayacaktır.
- Retro pazarlamanın tüm bireyler için aynı duyguları ortaya çıkaracağını söylemek pek mümkün değildir. Bazı kişiler iyi hatıraları anımsarken bazıları nispeten daha kötü anılarını hatırlayabilecektir. Bu durumda, retro ürünü görünce kötü anılarını hatırlayan tüketici bu ürünü tercih etmeyebilecektir.
- Retro pazarlama uygulamalarında geçmişte piyasaya sunulmuş olan ürünün o zamanlardaki tarzı bozulmamaya çalışılmaktadır. Ortaya çıkarılan ürünün özgünlüğü ve orijinalliği korunmuş olacağından yaratıcılık bakımından yetersiz kalabilecektir.

2.2.2. Retro Pazarlamanın Amaçları

Retro pazarlamanın birincil amacı tüketicilere ürün ya da hizmetlerin sunumu aşamasında, bu ürün ya da hizmetlerin geçmiş dönem yaşanmışlıklarından izler veya hatıralar taşımasını sağlamaktır. Son zamanlarda çağın getirdiği hızlı teknolojik ve kültürel değişmeler sonucu geçmişe duyulan özlemin artmasıyla retro pazarlamaya duyulan ilgi de armaya başlamıştır. Retro pazarlamanın, insanların geçmişle bağ kurmalarını sağlama açısından etkili bir yöntem olduğunu söylemek mümkündür (Yüksel, 2014: 12).

Retro pazarlama genel olarak, insanların nostaljik duygularla bağlandığı ürün ya da hizmetlerde ailelerinden veya kendilerinden emarelerle karşılaşma düşüncesi üzerine kurulmaktadır. Pazarlama faaliyetlerinde insanların duygusal durumunun satın alma kararlarına etki ettiği bilinen bir gerçektir. Nostaljik duyguların ön planda olduğu retro pazarlamada, sadece ürünler değil o dönemin yaşam şeklinin ve özelliklerinin arzu edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda; retro pazarlama yaklaşımında, geçmişe olan özlem olumlu yönde kullanılarak etkili stratejiler geliştirilmektedir (Korkmaz vd., 2009: 87).

Uzun süredir piyasada faaliyette bulunan, prestij sahibi firmaların retro pazarlama stratejilerini kullanarak tüketicilerin geçmişle etkileşim kurmalarını sağlamaları markalarına olan güven açısından da önemlidir. Geçmişi bu denli arzulayan tüketiciler için günümüz koşullarına uyarlanan retro ürünler ve markalar veya marka mirasına sahip işletmeler gün geçtikçe daha değerli hale gelmektedir (Loveland vd., 2010: 393). Retro pazarlama stratejileri sayesinde; günümüz ürünlerinden sıkılan tüketicileri geçmişe

götüren, bazı tüketicilerin anılarını tazeleyen, bazı tüketicilerin ise o döneme ait meraklarını uyandıran ürün ya da hizmetlere olan talep artabilecek, özellikle köklü bir marka geçmişine sahip firmalar bu pazarlama yönteminden avantaj sağlayabilecektir. Örneğin Nokia; 2017 yılında, piyasaya sürüldüğünden beri en çok satan cep telefonu olan, 2000'li yılların başında popülaritesini artıran ve tüketicilerin zihninde o dönemin bir sembolü haline gelen 3310 isimli modelini yeniden piyasaya sürme kararı almış ve günümüz teknolojisinin özelliklerini ekleyip farklılaştırılarak yeniden tüketici ile buluşturulacağını duyurmuştur (Pınarbaşı ve Türkyılmaz, 2017: 16). Nokia'nın, bazı değişiklikler ve eklemelerle güncellenen ve günümüze uyarlanan bu aynı isimli yeni modeli piyasaya sunarak retro pazarlamanın avantajlarından yararlanmak istediğini söylemek mümkündür. Volkswagen de, 1938 yılında Beetle adını verdiği otomobilinin güncellenmiş hali olan New Beetle'ı modernleştirerek piyasaya sunmuştur. İlk üretim aşamasında ana hatlarının tasarımı otomotiv tasarımcısı Ferdinard tarafından gerçekleştirilen Beetle, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ve Kuzey Amerika'da popülerliğini arttırmış ve Volkswagen için bir ikon haline gelmiştir. Ekonomikliği, dayanıklılığı, özgün tasarımı ve kullanıcı dostu olması bu modelin zaman içerisinde küresel bir model olmasını sağlamıştır (Keskin ve Memiş, 2011: 197). 1998 yılında Volkswagen, New Beetle'ı Detroit Motor Show'da retro esintiler içeren bir sunumla piyasaya tanıtmıştır. New Beetle, Volkswagen Bug'a benzetilerek tasarlanmış, çeşitli özelliklerle donatılarak ve günümüz modernliği ve teknolojisiyle uyumlaştırılarak yeniden üretilmiştir (Brown, 1999:366). Bu iki markada da retro pazarlamanın uygulanabilmesi için gerekli tüm özelliklerin bulunduğunu söylemek mümkündür.

3. TÜRKİYE'DEN ÖRNEKLERLE RETRO PAZARLAMA STRATEJİLERİ

İnsanlar genellikle geçmişlerini hatırlama çabası içindedirler ve arkadaşlarıyla ya da aile bireyleriyle geçmişte yaşananlar, anılar, paylaşımlar vb. konular hakkında konuşma ihtiyacı hissederler. Nostalji, geçmişe dönüş sırasında hissedilebilen bir duygudur ve hayatımızda önemli bir role sahip olan bir kişi ya da bir nesneyle ilgili geçmişe ait yaşanmışlıkları hatırlamaya yönelik bir arzu olarak ortaya çıkmaktadır. Pazarlamacılar da son yıllarda nostalji ve retro kavramlarını dahil ettikleri çeşitli pazarlama stratejileriyle tüketicilerin dikkatini çekmeye çalışmaktadırlar. Yapılan araştırmalar, nostaljinin tüketicinin geçmişteki güzel anılarını hatırlattığı için satın almaya teşvik ettiğini göstermiştir. Retro pazarlamanın son yıllarda giderek popülarite kazanmasının temelinde, müşteri ile marka arasında derin ve duygusal bir bağ yaratması yatmaktadır (Gajanova ve Zdenka, 2020: 43). Retro pazarlamanın alanının son yıllarda giderek genişlemesiyle artık

uygulamada kendine daha çok yer bulmaya başlamıştır (Ahlberg, Hietanen ve Soila, 2020).

Retro ürünlere yönelik pazarlama stratejilerinden bahsetmeden önce retronun kullanıldığı reklam stratejilerinden örnekler vermekte fayda vardır. Ülkemizde yayınlanan ve yoğun ilgi çeken retro reklamlardan bir tanesi Eti markasının çikolatası olan "Wanted'' reklam serisidir. Ürünün reklamında eskiden yayınlanmış bir Amerikan dizisi olan "Starsky and Hutch"dan ilham alınmıştır. Reklamın yapımında o yıllarda çok sevilen bu dizinin karakterleri, sahneleri ve repliklerine yer verilerek canlandırma yapılmıştır. Böylece tüketicilerin eski zamanlarını hatırlaması için göndermeler yapılmıştır (Sarıçiçek vd., 2017: 348). Bahsedilen reklamın giriş görseli Görsel 1'de yer almaktadır.

Görsel 1: Eti Wanted Reklam Filminden Bir Görüntü (https://www.etietieti.com/eti-tivi, 2022)

Ülker markası kraker ürün gamında Krispi adıyla piyasaya sürdüğü ürününün ilk reklamlarında eski dönemlerden esintiler içeren görüntülerle retro unsurunu kullanmıştır (Gökaliler ve Arslan, 2015: 24). Görsel 2'de reklamın görseline yer verilmiştir.

Görsel 2: Ülker Krispi Reklam Filminden Bir Görüntü (https://www.ulker.com.tr, 2022)

Görsel 3'te görseli bulunan Axa Sigorta reklamı ise hizmet sektöründen bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. "Serimizin 4. filminde Türkiye'de bir ilk olan sigorta var! Axa cep telefonu sigortası! Evet! Yanlış duymadınız. Vazgeçilmez cihazlarınızdan biri olan cep telefonlarınızı siz de Axa güvencesine alın'' ifadelerinin yer aldığı reklam filminde firmanın eski tabelasının görüntüsüne ve nostaljik öğelere yer verilmiştir.

Görsel 3: Axa Sigorta Reklam Filminden Bir Görüntü (www.marketingturkiye.com.tr, 2024).

Hizmet sektöründen bir diğer örnek de Türkiye'nin köklü bankalarından Ziraat Bankası'na aittir. Bankanın 157. yıl reklam filmi o kadar çok yankı uyandırmıştır ki haberlere konu olmuştur. Günlük bir gazete

olan Karar Gazetesi'nin internet sitesinde; "Ziraat Bankası'nın reklam filmindeki Kemal Sunal gerçek mi?" başlığıyla reklamdan bahsedilirken, bankanın aktör olarak Kemal Sunal'ı seçtiği reklam filminin nasıl çekildiği merak konusu olmuştur. Bankanın 157. yılına özel olarak yayınladığı bu reklam filminde, 3 Temmuz 2000 tarihinde aramızdan ayrılan Kemal Sunal'ın gençlik haline neredeyse tıpa tıp benzeyen bir karakter yer almaktadır. "Deepfake" teknolojisi kullanılarak, merhum oyuncunun; görüntüsü, sesi, mimikleri ve jestleriyle montajı yapılmış ve başarılı bir şekilde reklama yerleştirilmiştir. Böylece özlenen oyuncu bu reklam filmi vasıtasıyla yâd edilmiştir (www.karar.com, 2024). Sevilen, güvenilen ve aynı zamanda sinema tarihinde önemli bir yere sahip merhum bir oyuncunun geçmişe ait görüntülerinin yer aldığı bu retro reklam filmiyle hem tüketicilerin dikkatinin çekilmeye hem de bankacılığın olmazsa olmazı güven duygusunun aktarılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Söz konusu reklam filmiyle ilgili görsel Görsel 4'te yer almaktadır.

Görsel 4: Kemal Sunal'ın Gençlik Halinin Yer Aldığı Ziraat Bankası'na Ait Reklam Filminden Bir Görüntü (www.karar.com, 2024)

Fruko içecek markası 1980-1999 arasında üretmiş olduğu yeşil renkli gazoz şişesini (www.kitantik.com, 2024) güncelleyip ufak tefek değişikliklerle yeniden sunarken retro yaklaşımı benimsemiştir. Fruko; 50 ellinci kuruluş yıldönümünde, Fruko Gazoz'un yıllar önce reklam filminde oynayan küçük kız çocuğunun kullandığı "on yüz bin milyon baloncuk" sloganına ve küçük kız çocuğunun bu sloganı söylerken göründüğü karelere yer verdiği yeni reklam filmini yayınlamıştır (Çeber, 2021: 258). Fruko'nun bu reklamdan 3 yıl önce yayınladığı bir başka reklam filminde ise; bu küçük kızın büyümüş hali rol almış, yıllar önceki küçük haliyle yer aldığı sahneler de aralarda gösterilirken büyümüş haline uygun güncellenmiş bir senaryo

kullanılmıştır. Fruko Gazoz'un bu retro reklam filmlerinden görüntüler Görsel 5'te yer almaktadır.

Görsel 5: Fruko Gazoz'un Retro Reklam Filmlerinden Görüntüler (www.thebrandage.com, 2024)

Gıda sektöründeki retro yaklaşımlara bir diğer örnek ise Nestle markası tarafından piyasaya sürülen Nestle 1927 Özel Serisidir (Görsel 6). Nestle resmi internet sitesinde, Türkiye'de ürettiği ilk çikolatanın anısına özel bir seri ürettiğini açıklamış ve bu seriyi tüketicilerin beğenisine sunmuştur (www.nestle.com.tr, 2024). Böylece tüketicileri hem damak tadı hem görsel açısından eski zamanlara götürmeyi hedeflemiştir.

Görsel 6: Nestle 1927 Özel Serisine Ait Ürün Görseli (www.nestle.com.tr, 2024)

Vestel de, 29 Nisan 2022 tarihinde resmi Youtube kanalında, retro esintilere yer verdiği reklam filmiyle Vestel Retro Serisini tanıtmıştır (Görsel 7). Vestel, geçmişten aldığı ilhamla tasarladığı bu renkli, havalı ve keyifli

retro ürünlerle ve yayınladığı retro reklamla beyaz eşyaya farklı bir bakış açısı getirmiş hem gözlere hem duyulara hitap etmiştir. Vestel ayrıca, retro tarzda tasarladığı bu ürünlerle beyaz eşya sektörüne bir yenilik getirdiğini ve tarz olmak için lükse ihtiyaç olmadığını da anlatmaya çalışmıştır (www.iha.com.tr, 2024).

Görsel 7: Vestel Retro Serisi'ne Ait Görsel (www.marketingturkiye.com.tr, 2024).

Yukarıdaki örneklerden de görüleceği gibi; son yıllarda, Türkiye'de retro pazarlama uygulamaları artmaya başlamıştır. Firmalar uyguladıkları başarılı retro pazarlama stratejileriyle; bir yandan tüketiciyi geçmişe götürüp eski güzel günleri hatırlatan, aynı zamanda hem günümüz teknolojisiyle uyumlu hem yaratıcı retro ürünler tasarlayıp üretirken, bir yandan da nostalji rüzgarının estiği, geçmişe göndermelerle tüketicinin ruhuna dokunan retro reklamlarla marka ve tüketici arasında duygusal bir bağ oluşturabilmektedir.

SONUÇ

İnsanı insan yapan duygusal ve beşerî bir varlık olmasıdır. Günümüzde tüm insanlık olarak etkilerini derinden hissettiğimiz küresel salgınlar savaşlar, iklim krizi, yangın, sel ve benzeri doğal felaketler, farklı coğrafyalarda meydana gelen birtakım toplumsal kargaşalar insanların ve toplumların psikolojisini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle, insanlarda geçmişte yaşanan iyi günlere, güzel anılara duyulan özlem gittikçe artmaktadır. Tüketicilerin satın alma kararlarında hislerin etkisini fark eden firmalar da tüketicilerin dikkatini çekmek ve onları ürünlerini satın almaya teşvik etmek için marka ile tüketici arasında duygusal bir bağ oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu noktada, retro pazarlama firmaların başvurabileceği bir pazarlama yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm retro pazarlama stratejilerinin temelinde yatan; tüketicilerin duygularına hitap edebilecek, onları eskiye götürüp bir nebze de olsa geçmişe olan özlemlerini giderip iyi hissettirebilecek ürünleri pazara sürmektir. Retro pazarlama aslında kısaca tüketiciyi, "bu ürünün zamanında her şey ne kadar güzeldi" şeklinde düşündürmeyi hedeflemektedir. Retro pazarlamada nostalji ile şimdiki zamanın sentezlenmesi, eskiyle yeninin biraya gelmesi söz konusudur. Bu pazarlama yönteminde amaç, köklü bir markanın ya da bu markaya ait bir modelin geçmiş zamanlarda üretilmiş halini günümüz modernliği ve teknolojisiyle yeniden uyarlayıp güncellemek ve ortaya çıkan bu yeni ürünle tüketiciyi geçmişe götürüp eski zamanlarla bağ kurmasını sağlayarak duygularına hitap etmektir. Retro ürünlerin üretilmesi ve piyasaya sunulmasının yanı sıra bu retro ama yeni ürünlerin tanıtılmasında ve benimsetilmesinde yine geçmişe göndermeler yapan ve nostaljik esintiler içeren reklamlar kullanılmaktadır. Firmaların başvurduğu bir diğer retro pazarlama stratejisi olan bu reklamlar; tüketicileri geçmişe götürerek ve onlara eski güzel anıları hatırlatarak iyi hissettirebilecek nostaljik senaryosu, müziği ve görseliyle retro ürünün pazarlanmasını ve tutundurulmasını destekleyebilmektedir.

Retro pazarlamanın firmalara rekabet avantajı sağlayabileceğini de söylemek yanlış olmayacaktır, çünkü tüketicilerin yüreğine dokunulduğunda markaya yönelik pozitif duygular artabilecek, tüketiciyle marka arasındaki duygusal bağ pekişebilecektir. Bu da tüketicinin retro ürünü üreten firmayı tercih etmesini sağlayabilecektir.

REFERANSLAR

Ahlberg, O., Hietanen, J., Soila, T. (2021). "The Haunting Specter of Retro Consumption", Marketing Theory, 21, 157-175.

Akpürçek K., Başkol M. (2022). "Geçmişin İzleri: Retro Pazarlama Üzerine Kavramsal Bir Çalışma", Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(25), 23-36.

Altuntuğ, N. (2011). "Değerlere Hitap Eden Pazarlamanın Nostalji Boyutu", Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3, 265-273

Bahadır, E. B. (2018). "Retro Pazarlamanın Tüketicilerin Marka İmajı ve Marka Kimliği Algısına Etkileri Üzerine Bir Araştırma", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Brown, S. (1999). "Retro-Marketing: Yesterday's Tomorrows, Today!", Marketing Intelligence and Planning, 17(7), 363-376.

Brown, S. (2001). Marketing - The Retro Revolution, New York: Sage Publication.

Brown, S., Kozinets, R. V., Sherry, J. (2003b). "Sell Me the Old, Old Story: Retromarketing Management and the Art of Brand Revival", Journal of Customer Behaviour, 2, 133-147.

Brown, S., Kozinets, R.V., Sherry, J.F., (2003a). "Teaching Old Brands New Tricks:Retro Branding And The Revival of Brand Meaning", Journal of Marketing, 67, 19-33.

Cattaneo, E., Guerini, C. (2012). "Assessing the Revival Potential of Brands From The Past: How Relevant is Nostalgia in Retro Branding Strategies?", Journal of Brand Management, 19 (8), 680-687.

Çeber, B. (2021). "Retro Pazarlama ve Markaların Retro Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Uygulamalı Bir Araştırma", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran, 22(1), 253-275.

Davis, F.(1979). Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia. New York: The Free Press.

Demir, F. O. (2008). "Pazarlamanın Nostaljik Oyunu: Retro Markalama", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 33, 29-41.

Doğaner, M. C., Çakır, F. (2018). "Retro Pazarlama Yaklaşımı Üzerine Literatür Taraması", International Congress of Political, Economic and Financial Analysis, 2, 1207-1213.

Duncan, T. (2002). IMC: Using Advertising Promotion to Build Brands. Boston: McGraw Hill.

Gajanova, L. Zdenka, V. (2020). "Retro Marketing - A Phenomenon of Modern Times, Technology Transfer: Innovative Solutions in Social Sciences and Humanities", 3, 42-43.

Gökaliler, E., Arslan, Z. (2015). "Geçmişle Bağ Kuran Bir Pazarlama Yaklaşımı: Retro Pazarlama Perspektifinden Tüketicilerin Marka Kimliği ve Marka İmajına Bakış Açıları Üzerine Bir Araştırma", Global Media Journal TR Edition, 6 (11), 240- 260.

Gręboszc, M., Pointet, J. M. (2015). "The Retro Trend in Marketing Communication Strategy of Global Brands", Journal of Intercultural Management, 7 (3), 119–132.

Hirsch, A. R. (1992). "Nostalgia: A Neuropsychiatrie Understanding, Advances in Consumer Research", (eds. John F. Sherry, Jr. and Brian Stemthal), Provo, UT: Association, 390-395.

Holak, S. L., Havlena, W. J. (1998). Feeling, "Fantasies and Memories: An Examination of the Emotional Components of Nostalgia", Journal of Business Research, 42, 217-226.

Holak, S. L., Havlena, W. J., Matveev, A. V. (2006). "Exploring Nostalgia in Russia: Testing the Index of Nostalgia-Proneness1", European Advances in Consumer Research, 7, 195-200.

https://www.etietieti.com/eti-tivi adresinden 1 Temmuz 2022 tarihinde alınmıştır.

https://www.kitantik.com/product/ESKILERDEN-YESIL-RENKTE-FRUKO-GAZOZU-SISESI_1br9qfwltppnx44127r adresinden 1 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.

https://www.marketingturkiye.com.tr/kampanyalar/axa-sigorta-retro-reklam-filmlerini-yayinladi/ adresinden 19 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.

https://www.marketingturkiye.com.tr/kampanyalar/vestel-retro-serisine-ozel-reklam-filmi-yayinladi/ adresinden 6 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

https://www.thebrandage.com/dosya-konusu-son-doenemin-modasi-retro-pazarlama adresinden 5 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

https://www.ulker.com.tr/tr/haberler/kraker-dunyasinda-yepyeni-bir-citirti-ulker-krispi adresinden 6 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.

Keskin, H. D., Memiş, Ö. G. S. (2011). "Retro Pazarlama ve Pazarlamada Uygulanmasına Yönelik Bazı Örnekler", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16, 191-202.

Kessous, A. (2014). "Nostalgia, Autobiographical Memories and Brand Strategy: Marketing to the Post World War Generation", Journal of Brand Strategy, 148-164.

Korkmaz, S., Eser, Z., Öztürk, Z. (2009). Pazarlama: Kavramlar-İlkeler- Kararlar. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kurikko, H., Tuominen, P. (2012). "Collective Value Creation and Empowerment in an Online Brand Community: A Netnographic Study on LEGO Builders", Technology Innovation Management Review, https://timreview.ca/article/563

Loveland, K.E., Smeesters, D., Mandel, N. (2010). "Still Preoccupied With 1995: The Need To Belong And Preference For Nostalgic Products", Journal of Consumer Research, 37(3), 393-408.

Merlo, E., Perugini, M. (2015). "The revival of Fashion Brands Between Marketing and History", Journal of Historical Research in Marketing, 7(1), 91. Retrieved from https://search.proquest.com/docview/1651735872?accountid=15958

Ogechukwu, D. A. (2013). "Retro-Marketing: The Art of Bringing Back to Life/Revatilising an Old Brand (Product) - The Nigerian Experience", Universal Journal of Management and Social Sciences, 3(3), 16-48.

Öztürk, T. (2015). "Postmodernizmin Zaman Algısı: Müzikte Nostalji Modası. Medeniyet Sanat", İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi, 1, 31-42.

Pınarbaşı, F., Türkyılmaz, C., A. (2017). "Retro Marka Deneyiminin Yeniden Satın Alma Niyeti ve Marka Bağlılığı Yaratmadaki Rolü", İşletme & Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 6 (2,: 13-25.

Sarıçiçek, R., Çopuroğlu, F. Ç., Korkmaz, İ. H. (2017). "Retro Pazarlama Bağlamında Tüketicilerin Marka Kimliği ve Marka İmajına Bakış Açıları: GAÜN Akademisyenleri Üzerine Bir Araştırma", Gaziantep University Journal of Social Sciences, 16(2), 345-358.

Singh, S., Sonnenburg, S. (2012). "Brand Performances in Social Media", Journal of Interactive Marketing, 26, 189 - 197.

Şahin, E., Kaya, F. (2018). "Retro Pazarlama Kapsamında Tüketicilerin Retro Marka Eğilimlerinin Retro Marka Farkındalığına ve Retro Marka Güvenine Etkisi: Konya İlinde Bir Araştırma", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29, 227-248.

Şekeroğlu, S., Baş, M. (2019). "Post-Modern Pazarlamada Retro Pazarlamasının Rolü", 23. Milletlerarası Türk Koperatifçilik Kongresi, 346-355.

Toksarı, M., Aydar, A.F. (2021). "Retro Pazarlama Perspektifinden Tadım Kuruyemiş Markası ile İlgili Reklamın Göstergebilimsel Analiz Yöntemi ile İncelenmesi", Erciyes İletişim Dergisi, 8, 891-910.

Toledo, A. C., Lopes, E. L. (2016). "Effect of Nostalgia on Customer Loyalty to Brand Post Merger/Acquisition", Brazilian Administration Review, 13(1), 33-101.

Tümbek Tekeoğlu, N., Tığlı, M. (2016). "Retro Pazarlama Açısından Halen Var Olmayan Eski Markaların Tüketiciler Tarafından Anımsanması ve Tanınması

Üzerine Bir Pilot Çalışma", Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12 (2), 278-290.
Türk Dil Kurumu. sozluk.gov.tr/ adresinden 23 Eğustos 2024 tarihinde alınmıştır.
Türk, Z. (2021). "Tüketicilerin Kişisel Nostalji Eğilimi ve Nostaljik Ürünlere İlişkin Kalite Algısının Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisine Yönelik Bir Araştırma", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 45, 419-430.
Türkyılmaz, C. A. (2016). Geçmişin Gücü: Retro Pazarlama-Retro Pazarlama Sürecinde Duygusal Bağlılığın Marka Sadakatine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. İstanbul: Beta Basım Yayım.
Wilson, L. J. (2005). Nostalgia: A Conceptual History. USA: Bucknell University Press.
Wolf, Michael J. (1999). The Entertainment Economy: The Mega-Media Forces That are Re-shaping Our Lives. New York: Penguin Putnam.
www.iha.com.tr/haber-vestel-retro-serisine-ozel-reklam-filmi-yayinlandi-1055519/ adresinden 7 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.
www.karar.com/ziraat-bankasi-reklamindaki-kemal-sunal-gercek-mi-1599762 adresinden 17 Temmuz 2024 tarihinde alınmıştır.
www.nestle.com.tr/markalarimiz/nestlecikolata/nestle-1927-ozel-serisi adresinden 9 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.
Yüksel, M. (2014). "Modern Pazarlamada Yeni Bir Yaklaşım: Retro Pazarlamanın Tüketici Algısına Etkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Tarihin Tozlu Raflarından Halk Laboratuvarına: Görünüşten Süzülen Karakter İlmi Kıyâfetnâme -*Bâbıâli* Örneği-[1]

Ayşe ÇELİK[2]

Reyhan KELEŞ[3]

1- Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinasyon Birimince SYL-2022-10415 numarası ile desteklenen "Necip Fâzıl'ın Bâbıâli Eserinde Kıyâfetnâme İlminin İzleri" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

2- Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. melekbanu199925@gmail.com ORCID No: 0000-0001-5874-0587

3- Prof. Dr.; Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı. reyhankeles@atauni.edu.tr ORCID No: 0000-0003-3040-3081

ÖZET

Bu çalışma, dünya üzerinde hemen hemen her coğrafyada karşılaşılan, dış görünüş ve karakter arasında bağlantı olduğu düşünülen kıyafet ilmi ile ilgilidir. İslâm tarihinde çeşitli dönemlerde yazılmış kıyâfetnâmelerin yanı sıra özellikle Osmanlı Dönemi'nde ilgi odağı olan bu ilimle ilgili pek çok eser ortaya konulmuştur. Teoriği üzerinde çok sayıda araştırma yapılmış olsa da bu çalışmayla birlikte sahaya taşınarak kıyafet ilminin pratik yönü üzerinde bir değerlendirme yapılması hedeflenmektedir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere sosyal bir laboratuvar görevi gören Necip Fazıl'ın *Bâbıâli* adlı eserinden yararlanılmıştır. Ayrıca onun, dönemin ünlü simaları üzerinde yaptığı değerlendirmelerde ne kadar isabet ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Necip Fazıl'ın yaptığı değerlendirmelerin isabetli olup olmadığı hususu, özellikle kıyâfetnâme denilince akla gelen ilk isimlerden Hamdullah Hamdi ve İbrahim Hakkı'nın *Kıyâfetnâme*'leri başta olmak üzere farklı yüzyıllarda yazılmış diğer kıyâfetnâmelerle mukayese edilerek yapılmıştır. Necip Fazıl'ın eserinde adı geçen şahısların çoğu ülkemizde tanınmış simalardır. Nitekim Abdülhak Hamit Tarhan, Ali Fuat Başgil, Nazım Hikmet Ran bu isimler arasındadır. Bu şahısların kıyâfetnâmeye malzeme olacak özellikleri ise Necip Fazıl'ın bizzat *Bâbıâli*'deki tespitlerinden oluşmuştur. Bu araştırmada kıyâfetnâme ilmi, haklarında bilgiler verilen şahıslar üzerinden analiz edilmek suretiyle hem canlandırılmaya hem de ilmin isabet eden ve etmeyen yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla şahıs isimlerinin altında öncelikle Necip Fazıl'ın eserinde onlarla ilgili yaptığı değerlendirmelere yer verilmiştir. Daha sonra bu özelliklerin her biriyle alakalı kıyâfetnâmelerde geçen bilgiler mukayese edilerek birbiriyle tutarlı olup olmadığına karar verilmiştir. Çalışmada metin analizi ve karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. *Bâbıâli*'de yer alan simaların yakın tarihte yaşamış olması onların fotoğraflarına ulaşma kolaylığı sağladığından, bu fotoğraflardan yola çıkarak kişilerin fiziksel özelliklerini bize kıyâfetnâme süzgecinden geçirme fırsatı sunmuştur. Bu, çoğunlukla yorumlamaya dayalı sosyal bilimler alanını farklı materyallerle desteklemek suretiyle araştırmanın objektifliğini artırma yolunda yeni bir soluk getirecek ve anlatıları somut verilerle desteklemek suretiyle sosyal bilimler alanına farklı bir bakış açısı katacaktır. Yapılan araştırmada Necip Fazıl'ın kıyâfetnâme ilmine sahip olduğu ve *Bâbıâli*'de şahısları tavsif ederken, bazı kelimeleri gelişigüzel değil bilinçli olarak seçtiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler – Edebiyat, Fizyonomi, Kıyâfetnâme, Necip Fazıl Kısakürek, Bâbıâli.

GİRİŞ

Yeryüzünde bulunan tüm varlıklar kendine özgü bir kıyafetle yaratılmıştır. Nitekim insanın sahip olduğu beden yapısı, o türün ve özelinde bulunan her ferdin eşkâliyle fıtratı arasında bir münasebet olup olmadığını akıllara getirmiştir. Bu merak, insanoğlunun bu konuya yoğunlaşmasına ve yaptığı gözlemler ve edindiği tecrübelerden yola çıkarak çeşitli çıkarımlarda bulunmasına yol açmıştır. Geçmiş devirlerde, farklı şekillerde adlandırılan bu uğraşıların adı İslâmî edebiyatlarda kıyâfetnâme tabiri ile ifade edilmiştir.

Kıyâfetnâme'yle ilgili Osmanlı müelliflerinin eserleri bugün pek çok bilimsel çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmaların ekseri Osmanlı Türkçesi ile yazılan kıyâfetnâmelerin transkripsiyonu veya edisyon kritiği üzerine yapılmıştır. Ayrıca türün ıstılahî ve tarihî bilgileri ile bu ilimden hangi alanlarda istifade edildiğine dair çalışmalar da vardır. Ancak türün farklı alanlarla ilişkisi ve bu ilimden günümüzde başta edebî eserler olmak üzere nasıl yararlanıldığına dair çalışmalar bir iki makaleyle sınırlı kalmıştır.

Konuyla ilgili yapılan lisansüstü tezlerden *Kıyâfet İlmi Türk Edebiyatında Kıyâfetnâmeler ve Şabân Sivrihisârî'nin Kıyâfetnâmesi* başlığını taşıyan yüksek lisans tezi; türün tanımı, tarihi, sosyolojik etkileri, diğer ilimlerle ilişkisi, kıyâfetnâmeler, Sivrihisârî'nin hayatı, eserleri ve *Kıyâfetnâme*'sine dair bilgileri muhtevidir (Bozkurt, 2008). *Muhammed b. Ayas Kıyâfetnâme,* başlığını taşıyan tez, inceleme ve metnin transkripsiyonundan oluşmaktadır (Can, 2019). Edebiyat tezlerinin yanı sıra İslâm tarihi sahasında da türle bağlantılı olabilecek çalışmalar yapılmıştır. *Fiziksel Özellikleri Bağlamında Hz. Ali ve Arap Toplumundaki Yeri* adlı yüksek lisans tezi fiziksel özellik-karakter ilişkisini yansıtması ve bu yönüyle kıyafet ilmine çağrışım yapması bakımından önemli bir çalışma olarak durmaktadır (Özdemir, 2019).

Tezlerin yanı sıra yazılan ilmî makalelerin başında Âmil Çelebioğlu'nun "Kıyâfetnâme ve Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyâfetnâme'si" başlıklı makalesi gelmektedir. Makalede kıyafet ilmi hakkında bilgiler verilmiş, Hamdullah Hamdi ve İbrahim Hakkı'nın Kıyâfetnâme'leri mukayese edilmiştir (1979:252-262). Türün en eski çalışmalardan biri Mine Mengi'ye aittir. "Kıyâfetnâmeler Üzerine" adlı makalede yazar, türün farklı ilimlerle ilişkisini incelenmiş, özelde Hamdullah Hamdi ve İbrahim Hakkı'nın eserlerinden bahsetmiş, atasözlerinde ve toplumda kıyafet ilminin yansımalarına örnekler vermiştir (Mengi, 1977:299-309). Bilal Elbir tarafından kaleme alınan "Yazarı Bilinmeyen Bir Kıyâfetnâme Üzerine" adlı çalışma Manisa İl Halk Kütüphanesi'ne kayıtlı bir kıyâfetnâme hakkındadır (2017:37-58). Mehmet Serhan Tayşi'nin "Kıyâfet İlmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyâfetnâmesi" (1979:91-112); Ahmet Kartal'ın "Şeyh Baba Yusuf'un Kıyâfetnâmesi" (1998:135-154); Harun Dikkaya-Murat Ak'ın müşterek kaleme aldıkları "Bir Edebî Tür Olarak Kıyâfet-nâme ve Bursalı

Murâdî'nin Kıyâfet-nâme'si" (2022:91-108) isimli makaleleri ile Bekir Direkçi-Hidayet Duyar'ın *Kıyaftenâme Numûne-i Enverî* adlı kitap (2017) tür hakkında detaylı bilgilerden ve metin neşrinden oluşmaktadır. Abdülkadir Erkal'a ait "Kıyâfetnâmeler Üzerine" adlı makale bu alana katkı sunabilecek önemli çalışmalardandır. Yazar makalesinde, özellikle kıyâfetnâmelerin toplumdaki psikolojik etkilerine değinerek bu türe farklı bir yorum getirmiştir (1999:217-225).

Kıyâfetnâme türünün diğer edebî türlerle olan ilişkisi üzerine az sayıda çalışma vardır. Nitekim bunlardan biri Şahmurat Arık'ın "Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Kıyafet İlminin Tesirleri" başlıklı makaledir. Yazar, Ahmet Mithat'ın gözüyle romanlardaki kahramanların kıyafet ilmini çağrıştıran özelliklerini tespit etmiştir. Ancak bu çalışmada kahramanlar hayal ürünü olduğundan, tespitleri kanıtlama imkânı bulunmamaktadır. Yine de Ahmet Mithat'ın kahramanlarını fiziksel özellikleri bağlamında tasvir etmesi ve bu yorumların kıyafet ilmiyle uyumlu olması dikkat çekicidir (Arık, 2012:43-59).

Türkiye'de bu çalışmalar yapılırken Batı'da kıyâfetnâme/fizyonomi üzerine çok sayıda araştırmaya rastlanılmıştır. Bu çalışmaların birçoğu sağlık ve botanik üzerine olsa da bir kısmı edebiyatla ilgilidir. Özellikle Graeme Tytler tarafından konu üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Tytler bir makalesinde Anne Brontë'nin bazı romanlarında fizyonomi konusunu ele almış, onun romanlarında kullandığı fizyonomi teorilerini 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa kültürel yaşamı üzerindeki etkisini yansıtması bakımından hayli ilginç bulmuştur (2012:227). Bir diğer çalışmasında Tytler, İngiliz romancı Charlotte Brontë'nin iki eseri olan *Shirley* (2011:263-276) ve *Villette* (2013:42-53) adlı romanlarında fizyonomi konusunu ayrı ayrı iki makalede ele alıp incelemiştir. Yine Charlotte Brontë'nin ölümünden sonra yayınlanan *Professor* (2019:339-350) adlı romanı üzerinden fizyonomi incelemelerinde bulunmuştur. Bu çalışmalar Batı'da kıyâfetnâme/fizyonomi konusunun edebiyatla münasebetini kurma noktasında hayli önemlidir. Tytler'ın çalışmaları makalelerle sınırlı değildir. Konu üzerine kitaplar da kaleme almıştır. Özellikle editörlüğünü Melissa Percival ile paylaştıkları *Physiognomy in Profile: Lavater's Impact on European Culture* adlı eserde Avrupa kültürü üzerinde Lavater'in fizyonomi öğretilerinin etkisini ele alan birçok çalışmaya yer vermiştir (2005). Bu kitap için yazılan makalelere bakıldığında tam anlamıyla disiplinler arası bir çaba dikkat çekmektedir. Nitekim Lavater'ın mirasına yalnızca felsefi, teolojik, bilimsel, edebi, fotografik ve sanatsal açılardan yaklaşılmamış, aynı zamanda Fransız, Alman, İngiliz ve Amerikan kültürel bağlamlarında da izler taşımıştır (Krobb, 2006:1072). Tytler'ın bir diğer kitabı *Physiognomy in the European Novel: Faces and Fortunes* başlığını taşıyıp Avrupa romanında fizyonomi konusu ele alınmıştır (2016). Tüm bu çalışmalar ve diğerleri Tytler'ın fizyonomi konusunda uzmanlaştığını göstermesi bakımından yeterlidir. Kıyâfetnâme/fizyonomi konusunda çalışması olan bir diğer araştırmacı

Morgan Richardson'dır. Richardson, Hintli-İngiliz yazar Salman Rushdie'nin *Midnight's Children* başlıklı romanında fizyonomiyi konu etmiş, onun Hint tarzı fizyonomiye sık sık atıfta bulunduğunu ifade etmiştir (2018:61).

Makale ve kitapların dışında konuyla ilgili lisansüstü çalışmalar da yapılmıştır. Yüksek lisans tezlerinden biri 2010 yılında Elisabeth Michelle Berry Drago'ya aittir. Drago *The Art and Science of Reading Faces: Physiognomic Theory and Hans Holbein the Younger* başlıklı tezinde 16. yüzyıl grafiker ve portreci Hans Holbein'ın çalışmalarını erken modern fizyonomik düşünce merceğinden incelemiştir (2010).

Kısaca özetlemeye çalıştığımız yayınlar daha çok kıyâfetnâme üzerinde metin merkezli çalışmalardır. Çok azı konu merkezlidir. Bu çalışma ile alandaki boşluğu doldurmak hedeflenmiştir. Çalışmada Necip Fazıl'ın *Bâbıâli*'de yaptığı tespitler, Hamdullah Hamdi (öl. 909/1503)[1], Şaban Sivrihisârî (16. yüzyıl)[2], Enverî (16. yüzyıl)[3], Lokman Çelebi (öl. 1010/1601'den sonra)[4] ve İbrahim Hakkı'nın (öl. 1194/1780)[5] *Kıyâfetnâme*leri ile mukayese edilecektir.

Kıyâfetnâme: Kavramsal Alan

Kıyafet, Arapça "iz sürmek, takip etmek, peşi sıra gitmek" (İbn Manzûr, 1993:9/293); Farsça "şekil, endam, görünüş" (Behiştî, t.y.:804) ve Türkçe "kılık, elbise, giysi" (*Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 2005:1172) anlamlarına gelmektedir. Kıyafet ilmi; insanın dış görünüşünden hareketle karakterini, huyunu, ahlakını, iç özelliklerini anlamaya çalışan sosyal bilimdir (Macdonald, 1978:775-776). Kıyafet, -nâme ekiyle birleştiğinde "konuyla ilgili oluşturulan eserler" demek olup firaset-nâme diye de adlandırılmış ve edebî bir türe ad olmuştur. Kıyafet ilmiyle yakın anlamlı bir terim olan firaset "ince görüş" (Mutçalı, 2012:694) demek olup, insanların diğer varlık ve olayların iç yüzünü keşfetme, gelecek hakkında doğru tahminlerde bulunma melekesi anlamına gelmektedir (Uludağ, 1996:116). Ele aldığı varlık, incelediği yerler ve konusu bakımından kıyafete göre daha genel kullanımı olan firaset, Arapçada bir terim olarak kıyafetin yerine tercih edilmiştir (Mengi, 2002:513).

Ziegler'e göre fizyonomi "kişinin vücut organlarının dış görünüşüne bakarak karakterini çözme sanatı" demektir. Batı'da Pythagorus ve Hipokrat'ın tipik olarak disiplinin kurucuları olduğu iddia edilir. Bu konuda yapılmış en eski inceleme ise Aristotle'in *Physiognomica* adlı eseridir.

---

[1] Hamdullah Hamdi'ye ait *Kıyâfetnâme* örnekleri Çelebioğlu'nun yayınladığı makaleden alınmıştır. bk. (Çelebioğlu, 1979:225-262).

[2] Şaban Sivrihisârî'ye ait *Kıyâfetnâme* örnekleri Bozkurt tarafından hazırlanan Yüksek Lisans Tezinden alınmıştır. bk. (Bozkurt, 2008).

[3] Enverî'ye ait *Kıyâfetnâme* örnekleri Direkçi ve Duyar tarafından müşterek yayınlanan kitaptan alınmıştır. bk. (Direkçi ve Duyar, 2017).

[4] Lokman Çelebi'ye ait *Kıyâfetnâme* örnekleri Tayşi'nin yayınladığı makaleden alınmıştır. bk. (Tayşi, 1979:91-112).

[5] İbrahim Hakkı'ya ait Kıyâfetnâme örnekleri Taşkın tarafından yayınlanan kitaptan alınmıştır. bk. (Taşkın, 2018:671-690).

Başlangıcından itibaren, fizyonominin tıp alanıyla yakından ilişkili olduğu görülmüştür. Zira Hipokrat'tan (MÖ 460-375) sonra Romalı hekim Galen de selefinin yolundan giderek fizyonominin bedensel sıvılarla yakından bağlantılı olduğunu vurgulamıştır (Drago, 2010:4, 6). Buna karşın fizyonominin Hintlilerden Yunanlara geçtiğini iddia edenler de vardır (Tayşi, 1979:94). Yine ilk ilm-i sima uğraşlarının Çin'de başladığından bahsedilmiş, Taocu felsefeye dayanan Mien Shiang inancının ilm-i sima ile aynı anlamda kullanıldığı iddia edilmiştir (Bozkurt, 2008:27). Mezopotamya uygarlığında insan bedeni bir kehanet nesnesi, yani birey hakkında mesajlar taşıyan ve anlamı gözlem ve yorum yoluyla çözülmesi gereken bir işaretler sistemi olarak anlaşılmıştır. Bu anlayış tam anlamıyla kıyâfetnâme ilmini karşılamaktadır (Ferreira, 2008:19). 17. yüzyıl Avrupa'sında yüz, Tanrı vergisi ruhun doğrudan bir yansıması olarak görülmüş, kişinin kimliği olarak yorumlanmıştır. Religio Medici (1643) *Sir Thomas Browne* adlı eserinde, "yüzlerimiz... içlerinde ruhlarımızın sloganını taşır" diyerek aslında fizyonominin tanımını yapmıştır (1862, akt. Woods, 2017:139). 17. yüzyılın sonlarında fizyonominin entelektüel geçerliliği ve güvenilirliği sorgulanmaya başlanmış ve 18. yüzyılda fizyonomi genellikle batıl bir saçmalık olarak alay konusu olsa da (Woods, 2017:141) İsviçreli papaz Johann Caspar Lavater (1741-1801) yüzleri yorumlama sanatı ve bilimi konusunda eğitildikten sonra ortaya koyduğu *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* adlı eseriyle fizyonomik ilginin yeniden canlanmasına vesile olmuş, kendinden sonra da Goethe, Balzac, Madame de Stael ve George Sand gibi yazarları fizyonomi konusunda etkilemiştir (Tatar, 1984:366).

Batı'da fizyonomik literatüre bakıldığında yüz hatlarının görünümünün bir kişinin karakteri hakkında neye işaret ettiğine dair bilgiler uzun listeler veya tablolar halinde, bazen de eşlik eden resimlerle birlikte sunulmuştur. Bu çalışmalar içerisinde özellikle burun özel bir ilgi görmüştür. Örneğin Aristoteles'in *Complete Master-Piece* adlı eserinde, "ucu çok keskin, ne çok uzun ne çok kısa, ne çok kalın ne de çok ince olan bir burnun, eğer bir erkekse, o kişinin huysuz bir mizaca sahip olduğu; eğer bir kadınsa azarlayıcı, huysuz, kendi huylarına bağlı biri olduğu" şeklinde yorumlanmıştır (1684, akt. Woods, 2017:140).

İslâm dünyasında kıyâfetnâmenin ilk temsilcisi Araplar olarak bilinmektedir. Bu alanda yazılan ilk eser İmam Şâfiî'inin (öl. 204/820) *el-Kâfâ* adlı eseridir. Daha sonra Arap edebiyatında pek çok kıyâfetnâme yazılmıştır (Pala, 1995:299). Farisîlerin disiplinli olarak türle ilgili faaliyetleri, Arapların tesiriyle olmuştur ve muhtelif yazarlar tarafından kıyâfetnâmeler ortaya konulmuştur (Sarıçiçek, 2012:2744).

Tarihimizde kıyâfetnâme ile ilgili doğrudan veya dolaylı olarak pek çok eser kaleme alınmıştır. İlk eserler genelde özgünken, sonrakiler seleflerinin etkisinde kalmıştır. Bu ilimden geçmişte askerî, adli, siyasi, politik, eğitim gibi pek çok alanda yararlanılmıştır. Türklere Farslar

yoluyla ulaşan kıyâfetnâmenin ilk tezahürlerine Yusuf Has Hâcib'in (5./11. yüzyıl) yazdığı *Kutadgu Bilig* adlı eserde rastlanmıştır. Kıyâfetnâmeyle ilgili en yoğun çalışmalar, Osmanlı döneminde olmuştur. Bu alanda yapılmış ilk çalışma olan Bedr-i Dilşad'ın (15. yüzyıl) *Firasetnâme*'si, bir bölümünün bu ilme ayrılması açısından ayrıca önem taşır (Bozkurt2008:89-126). 16. yüzyılda Sultan 3. Murad için dış görünüşe dayanarak iç ahlakî eğilimleri tahmin edebildiği düşünülen altı fizyonomi eseri kaleme alınmıştır. Bir sultanın saltanat dönemini kapsayan altı risale devletin fizyonomi konusuna verdiği önemi göstermeye kâfidir. Zira devlet yönetimi ve siyasetin ahlakla olan doğrudan ilgisi konuya verilen önemi artırmıştır. Nitekim bu bilgi sultanda olduğu müddetçe bunun devlet siyaseti üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacağına inanılmıştır. Osmanlı, fizyonomiyi hemen hemen her devlet yönetiminde sorun olan yöneticilerin yozlaşmasına karşı bir çözüm yolu olarak görmüş ve fizyonomi ile izlenen bir terfi sistemi uygulamıştır (Lelić, 2017:609, 611). İdrîs-i Bitlisî'nin (öl. 926/1520) yazıp Akkoyunlu Sultan Ya'kûb'a ithaf ettiği *Risâle der 'İlm-i Kıyâfet* adlı manzumede Bitlisî "Saltanat tahtının revaç bulması için şahların bu ilme ihtiyaçları vardır" diyerek bu ilmin Devlet ricali için önemine dikkat çekmiştir (akt. Genç, 2018:391, 399). Değişik yüzyıllarda bu ilimle ilgili eseler ortaya konulmuşsa da hususi olarak baştan sona, kıyâfetnâme konusunu ele alan ilk örnek, 16. yüzyılda yazılmış olan, Hamdullah Hamdi'nin *Kıyâfetnâmesi*'dir (Sarıçiçek, 2012:2744). Agâh Sırrı Levend kıyâfetnâmelerin beyitlerle oluştuğunu söylese de (2015:161) türe ait örnekler sadece manzum değil mensur olarak da yazılmıştır. Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere daha çok mesnevî nazım şekli ile yazılmışlardır (Akkuş, 2013:128).

Kıyâfetnâme ilminin izlerini aradığımız *Bâbıâli*, Necip Fazıl'ın anılarını anlattığı hatıra türünde bir eserdir. Eserde simi geçen şahısların yer yer fiziksel ve ruhsal portresi de verilmiştir. Hatıra/anı türü eserlerde portre türüne rastlamak mümkündür. Portre, insanı konu alır ve onun dış görünüşünü veya ruhî yapısını anlatır. Fizikî portrede kişi hakkında bilgi verilirken onun diğer insanlardan ayrılan dış özellikleri uygun sıfatlar kullanılarak özgün bir şekilde yazılır. Ruhî portrede ise; kişinin ahlâkı, alışkanlıkları, düşünceleri yazılır. Portreler, bu özellikleri ile birçok edebî türün içinde yer edinmiştir. Anı (hatıra) bu türlerdendir. Anılar, kişilerin yaşadıklarını anlatması bakımından portreden ayrılsa da bazı anılar toplum içinde belli özellikleriyle tanınan kişilerin portrelerinden oluşmaktadır. Yazar, görüp tanıdığı önemli kişilerin, siyasî, edebî, kültürel kişiliklerini, şahsî karakter özelliklerini tasvir ve tahlil yolu ile anlatır. Bu bakımdan incelendiğinde *Bâbıâli* için hem bir hatıra hem de portre türünde bir eser olduğu söylenebilir. Klasik Türk edebiyatında portre bir tür ismi olarak kullanılmamış olsa da Türk edebiyatındaki tarihi döngü içinde portre özelliklerinin günümüze kadar birçok farklı türün içinde kullanıldığı tespit

edilmiştir. Bunlar arasında hilye, kıyâfetnâme, siyer, tercüme-i hal, tezkire gibi türler sayılabilir (Avcu, 2019:7, 9, 35, 37, 41).

Bâbıâli'de Kıyâfetnâme İzleri

Necip Fazıl, *Hücum ve Polemik* adlı eserinde "Burun" adını verdiği bir şahsın burnunun, kıyâfetnâmelerdeki karşılığına mutabık olduğundan bahsetmiştir. Daha sonra aynı burun özelliğine sahip olduğu hâlde farklı özellikler taşıyan kişilerin de var olduğunu söyleyerek bu ilmin her zaman isabet edemediğine dikkat çekmiştir (Kısakürek, 1992:310-311). Bu örnekten yola çıkarak Necip Fazıl'ın bu ilimle iştigal etmiş olduğunu ve hatta isabeti üzerinde akıl yorduğunu söylemek mümkündür. Bu bilgiler bize farklı eserlerinde de kıyâfetnâme içeriği barındırması ihtimalini düşündürmüş ve pek çok maruf şahıstan bahsettiği *Bâbıâli,* bu amaca binaen araştırmamıza konu olmuştur. Necip Fazıl'ın *Kafa Kâğıdı* ile *O ve Ben* adlı eserlerinde de kıyâfetnâme ilminin izlerini takip edilebilir, ancak bu yönüyle makale boyutu artacağından bu çalışmada *Bâbıâli* ile iktifa edilecektir.

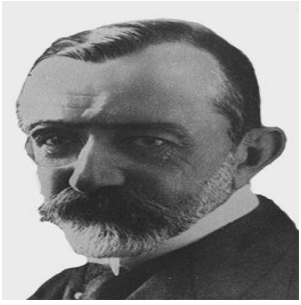
Necip Fazıl'ın, *Bâbıâli*'de şahıslar hakkında bilgi verirken objektifliği noktası tartışmaya açık olsa da eserde izlediği metot kendi ifadeleriyle şöyledir: "Dedik ya Bâbıâli bir sembol… İşte o mekân içinde şahısları ele alırken bütün hakikatiyle kendimi de içlerine katarak şahıs üstü bir gayeye hizmet etmek kaygısına sımsıkı bağlı kalıyorum" (Kısakürek, 2019:196) Nitekim bu yorumlar Necip Fazıl'ın elinden geldiğince objektif davranmaya gayret ettiğini göstermektedir.

Bâbıâli, başta sanat çevreleri olmak üzere, politik, bürokratik çoğu üst düzey camiayı bir araya getiren, işret meclisini andıran, Necip Fazıl'ın da müdavimi olduğu Ankara'da bir mekânın adıdır. Necip Fazıl aynı adı taşıyan eserinde burada karşılaştığı, bir şekilde muhatap olduğu şahısları ufak çaplı tanıtmış, bazılarının fiziksel görünüşü, bazılarının karakteri, bazılarının da hem fiziksel yönü hem karakteri hakkında yorumlar yapmıştır. Kısacası eser, o günün eğlence mekânlarından sayılabilecek, daha çok bir kıraathaneyi andıran Bâbıâli'de, Necip Fazıl'ın söz sahibi kişileri, önce fizikî özelliklerini betimleyip sonra karakterine yönelik bir münekkit edasıyla çıkarımlarda bulunduğu bir konu yapısına sahiptir. Nitekim eser hatıra türündedir ve yazar kişilerden bahsederken onların fizikî ve ruhî portrelerine yer vermiştir.

Bâbıâli'de çok sayıda isim geçmekle birlikte kıyâfetnâmeye malzeme teşkil edecek elli iki isimden söz edilebilir. Adnan Menderes, Arif Nihat Asya, Faruk Nafiz Çamlıbel, Halide Edip Adıvar, Halit Ziya Uşaklıgil, Hüseyin Nihal Atsız, İsmet İnönü, Melih Cevdet Anday, Nurettin Topçu, Nurullah Ataç, Orhan Veli Kanık, Osman Yüksel Serdengeçti, Peyami Safa, Sait Faik Abasıyanık, Tevfik Fikret, Yahya Kemal Beyatlı, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaşar Nabi Nayır, Yusuf Ziya Ortaç bu isimlerdendir (Çelik, 2022). Burada tüm isimlerin

değerlendirilmesi çalışmanın sınırlarını aşacağından, Necip Fazıl'ın klasik manada kıyâfetnâme türünü modern dünyaya nasıl adapte edebildiğini göstermeye kâfi gelecek şekilde bazı simalar özelinde durulacaktır:

Abdülhak Hamit Tarhan

Şekil 1: Abdülhak Hamit Tarhan (Söz Kimin, https://www.sozkimin.com/abdulhak-hamit-tarhan-kimdir-sozleri-ve-hayati-156.html)

Necip Fazıl, *Bâbıâli*'nin muhtelif sayfalarında Tarhan hakkında şu bilgileri paylaşmıştır:

> "Şair-i Azam lâkaplı Abdülhak Hamit'i görünce insan, bunca İngiliz soylusu arasında Kraliçe Viktorya'yı hayran bırakan Bâlâ rütbeli bu Osmanlı Beyi'nin kıyafet ve tavır asaletine tutulmaktan kendisini alamıyor... yatık ve taralı saçlar... Açık, ferah, saygı ve güven verici, saray cephesi gibi bir alın… Sağdaki yukarıya kalkık ve çatık, bir çift hiddetli kaş... İştiha habercisi irice bir burun, büyükçe kulaklar ve gayet zarif, rengi saçlarına denk bir sakal…" (Kısakürek, 2019:130-131).

Necip Fazıl'ın bu yorumlarından kıyâfetnâmeye konu olacak uzuvlar sırasıyla alın, kaş, burun, kulak ve sakal'dır.

Alın

Necip Fazıl'ın Tarhan ile ilgili verdiği bilgilerden birisi "saray cephesi" benzetmesiyle tarif ettiği geniş alnıdır. Alnın açık oluşuyla ilgili Lokman Çelebi "Büyük alınlı kişi kâmil veya gazaplı ve ağır hareketli olur. Zira *Şerh-i Külliyat*'ta bildirildiğine göre, 'Büyük alın dimağın çok gelişmişliğine ve beden hararetinin yüksekliğine ve bu tür kişilerin zekâ keskinliğine delildir' denir." (Tayşi, 1979:108) demiştir.

Buna göre Tarhan için olgun kişilikli, ağır hareket eden ve asabi olabileceği yorumu yapılabilir. Devletin çeşitli mekanizmalarında makam sahibi olması Tarhan'ın zekâsı ve karizmatik kişiliğinin bir sonucu olabilir. Açık alınla gazaplı oluş arasındaki ilişkiye yönelik bir bilgiye *Bâbıâli*'de rastlanmasa da Tarhan özelinde yazılan başka eserlerde onun

öfkeli olduğuna dair yorumlar (Ertaş, 2008:151) kıyâfetnâme ile örtüşüyor denilebilir.

Sivrihisârî eserinde "Büyük alın kâhillige delildür." (Bozkurt, 2008:206) değerlendirmesinde bulunmuştur. "Olgun, erişkin; gayretsiz, tembel" (Devellioğlu, 2003:481) gibi iki anlamı muhtevi kâhil kelimesi Tarhan için değerlendirildiğinde, onun tembel olabileceğine dair bir bilgiye ulaşamasak da hayatında aldığı çeşitli görevlerin tembellikle çelişkili durması kıyâfetnâmeye uygun düşmemektedir. Diplomasi adamı olan Tarhan'ın, görevini ifa etmesi için olgunluk gerektiği aşikârdır. Ayrıca, kıyafetiyle de ilişkilendirilen "tavır asaleti" ifadesi böyle bir olgunluğun eseridir denilebilir. Kraliçe Victoria'yı etkileyen şey sadece fizikî özelliği olmasa gerektir.

Hamdullah Hamdi "Alnı gin olsa huyı çirkin olur" (Çelebioğlu, 1979:240) derken, İbrahim Hakkı "Cebhesi olan arîz-Bed-huy olur çün marîz" (Taşkın, 2018:678) demektedir. İfadelerden anlaşıldığına göre alnı açık insanlar hakkında kötü huylu olabileceği yorumu yapılmıştır. İnsan olması hasebiyle kimsenin mükemmel olamayacağı, Tarhan'ın da birileri tarafından hoş karşılanmayacak özelliklerinin olabileceği göz önünde bulundurulmakla beraber, *Bâbıâli*'de bunu destekleyici herhangi ifadenin yer almaması, bu örnekleri teyit etme imkânı vermemektedir.

Kaş

Necip Fazıl, Tarhan'ın kaşları ile ilgili "Sağdaki yukarıya kalkık ve çatık, bir çift hiddetli kaş" yorumunda bulunmuştur. Sivrihisârî'nin eserinde çatık kaşla ilgili "Çatık kaş ülfete vü muhabbete vü huzura vü oyun vü temaşa sevmege delildür." (Bozkurt: 2008:207) ifadesi geçmektedir. Bu yorumun aksine Hamdullah Hamdi "Hûb olur ebrûvân ki ola açuk-Ugrı olur eger olursa çatuk"; (Çelebioğlu, 1979:241) İbrahim Hakkı da "Kaşı açık doğrudur-Çatma ise uğrudur" (Taşkın: 2018:678) demiştir.

Çatık kaşlılık kamu nazarında öfkenin tezahürü olarak düşünülse de bazı kıyâfetnâmelerde bunun tersi yorumlar yapılmıştır. Bu anlamda, çatık kaşlı olduğu söylenen Tarhan hakkında sevgi dolu, eğlence içerikli gösterilere meraklı olduğu gibi çıkarımlar yapılabilir. Ancak Hamdullah Hamdi ve İbrahim Hakkı'nın yorumları çatık kaşlı kişilerin uğru yani, "yol kesen, hırsız" (Çağbayır, 2007:4968) vs. olduğu yönündedir. Tarhan özelinde düşünüldüğünde bu bulguların doğru olup olmadığının bilgisi ancak Tarhan hakkında yapılacak detaylı araştırma ve okumalarla ortaya çıkarılabilir. Tarhan'dan bahseden Yöntem, Ertaylan, Akıncı (Kebeli, 2006:12-13), Tanpınar (2001:512) gibi düşünürlerin ifadelerine bakıldığında adından saygınlıkla bahsedilmesi, onun halkın dikkatlerini çekecek olumsuz bir fiile karışmadığının alameti olarak değerlendirilebilir. Ancak Tarhan'ın evlilikleri dışında her gittiği memlekette kadınlarla birlikte olduğuna dair bilgiler de mevcuttur (Mermer, 2010:329). Birbirine zıt düşen bu bilgiler

ışığında Tarhan'ın çatık kaşlılığıyla ilgili kesin bir yorumda bulunmak da doğru olmayacaktır.

Burun

Necip Fazıl, Tarhan'ın burnunu "iştiha habercisi irice bir burun" şeklinde tasvir etmiştir. Nitekim o, iştiha habercisi nitelemesiyle burnun büyüklüğü arasında bağlantı kurmuştur. Sözlük anlamı "yemek yeme isteği" olan iştiha, genel anlamıyla "herhangi bir şeye karşı duyulan istek, cinsel istek" (Çağbayır, 2007:2260) demektir.

Tarhan'ın fotoğrafı incelendiğinde burun hakkında (bk. Şekil 1) kökü dar, hafif kemerli veya eğri, delikleri hafif geniş yorumu yapılabilir. Bu özellikteki kişiler hakkında Lokman Çelebi "Hafif eğri burunlu kişi ağırbaşlı ve edepli olur... delikleri açık olanın bahtı açık olur." (Tayşi, 1979:108), Sivrihisârî "Yukarusı ince vü kanatları taşra burun cüzice kemâli olup vü on ol kadar ögünmege vü lâf urmağa delîldür." (Bozkurt, 2008:211) demiştir. Buradan Tarhan'ın edepli, talihli, kemal sahibi olduğu ve bu yönüyle övünmeyi sevdiği söylenebilir. Mütevazı olabileceği gibi konumu ve rolü gereği övünç ve mağrurluk taşıması olağan görülebilir.

Kıyâfetnâmelerde bu özelliklerin aksini işaret eden yorumlar da yapılmıştır. "Burun delikleri gin olmak hasede ve gazaba delildür." (Elbir, 2017:46); "Her ki burnı delügi vasi ola-Hased ü kibr ü kini câmi ola" (Çelebioğlu, 1979:243) ve "Enfi kim olsa arîz-Şehvet iledir marîz" (Taşkın, 2018:680) ifadeleri bu minvaldedir. Bu yorumlar Necip Fazıl'ın "iştiha habercisi" yorumuyla birleştirildiğinde Tarhan'ın menfi birtakım özelliklere sahip olabileceği söylenebilir. Nitekim Tarhan'ın yaptığı dört evliliği, özellikle dördüncü evliliğini yaptığı ileri yaşına rağmen Lüsyen Hanım'ın daha çocuk yaşta olması ve sayısız kadınla ilişkisi (Mermer, 2010:114, 329) düşünüldüğünde Fazıl'ın "iştiha" yorumu isabetlidir denebilir.

Kulak

Bâbıâli'de Tarhan hakkında söylenen diğer bir bilgi kulaklarının büyük olduğudur. Büyük kulak sahibi olanlarla ilgili kıyâfetnâmelerde farklı yorumlar yapılmıştır. Örneğin Lokman Çelebi konuyla ilgili "Ebû Ali Sînâ, *Külliyât*'ında 'Fazla büyük kulaklı (merkep kulağı gibi) olan şuursuz fakat hafızası kuvvetli olur. Zira rutubet azlığı hafızayı kuvvetli kılar.' der. *Câmi'ü'l-aḫlâḳ* adlı eserde 'Böyle kişiler uzun ömürlü olur' denir." (Tayşi, 1979:108) demiştir. Bu eserde kulağı büyük kişilerin her ne kadar şuursuz olsa da çok iyi bir hafızaya sahip, uzun ömürlü oldukları ifade edilmiştir. Necip Fazıl, eserinde Tarhan ile 80 küsur yaşında tanıştığını ve 5 yıl boyunca da dostluklarının devam ettiğini söylemektedir (2019:130, 137). Kaynaklarda 85 yaşında vefat ettiği belirtilen Tarhan'ın, ortalamanın üzerinde bir ömre sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki yorumla Tarhan'ın fizikî bulguları mutabıktır denebilir.

Hamdullah Hamdi "Her ki hargûş olursa câhildür-Gerçi hıfz eylemekde kâmildür" (Çelebioğlu, 1979:240) derken böyle kişilerin cahil, ancak hafızasının güçlü olduğuna temas etmiş; İbrahim Hakkı da "Üzni kebîr olsa bol-Câhil ü kâhildir ol" (Taşkın, 2018:678) diyerek büyük kulakların cehalete ve ayrıca tembelliğe amil olduğundan bahsetmiştir. Tarhan'ın hafızasıyla ilgili *Bâbıâli*'de bir bilgi olmasa da eserin geneline baktığımızda onun, Necip Fazıl ve diğer şahıslarla eskiye dayalı sohbetlerinde, ileri yaşına rağmen olaylara olan hâkimiyeti, hafızasının iyi düzeyde olduğu kanaatine varmamızı sağlamaktadır. Cehaletle ilgili kıyâfetnâmelerin tespitleri ise Tarhan özelinde düşünüldüğünde çok da isabetli görünmemektedir.

Sakal

Tarhan'la ilgili *Bâbıâli*'de yer alan bir diğer husus onun zarif bir sakala sahip olduğu bilgisidir. Sakal mevzuu da kıyâfetnâmelerde ele alınan konulardan biridir. Bu konuyla alakalı İbrahim Hakkı'nın eserinde aktarılan bir rivayet de mevcuttur. Buna göre;

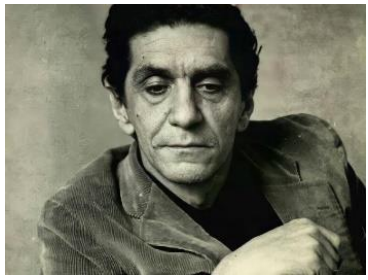
> "Adamın biri kıyâfetnâmelerden sakalla ilgili, sakalı bir tutamdan fazla olan ahmaktır, sözünü okuyunca kendi sakalını tutmuş ve bir tutamdan fazla geldiğini görünce fazla olan kısmını yakmaya karar vermiş. Sakalın ucunu tutuşturayım derken sakalının tamamı yanmış. Bunun üzerine adam kalemi eline alıp, kıyâfetnâmenin ilgili kısmına şu şekilde yazmıştır: Evet doğrudur, bi't-tecrübe sabittir" (Çelebioğlu, 1979:262).

Sakalın karaktere yansıyan yönü genelde boyutuyla alakalıdır. Kıyâfetnâmelerde bu hususla ilgili şu bilgiler paylaşılmıştır: "Sakalı az ve köse olan kişi feraset ve anlayış ehlinden olur… Orta karar sakal, kararlı ve vakur olmağa delildir." (Tayşi, 1979:110); "Rîş odur kim ola dakîk u kalîl-Fehm u akl u zekâya ola delîl" (Çelebioğlu, 1979:245); "Rîş-i siyâh ü kalîl-Oldu zekâya delîl" (Taşkın, 2018:681). Necip Fazıl'ın "zarif sakallı" tabiri sakalın orta boyutta olması şeklinde yorumlanabilir. Bu şekilde bir sakal kararlılığa, gururlu olmaya, ince ve az olan sakal da zekâya delildir.

Abidin Dino

Şekil 2: Abidin Dino (Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/cok-yonlu-bir-kultur-adami-abidin-dino/2067314)

Şekil 3: Abidin Dino (Gazete Sanat, https://www.gazetesanat.com/abidin-dino-sanatin-izinde-ornek-bir-yasam)

Ressam Abidin Dino ile ilgili kaynaklarda 1913'te İstanbul'da doğduğu, dedesinin Akdeniz Adaları Valisi Abidin Paşa olduğu, gazetelerde karikatürler ve röportajlar yaptığı bilgileri paylaşılmıştır (Edgü, 1995:21-25, 61, 66).

Necip Fazıl hayatının birçok döneminde Dino ile görüşmüştür. *Bâbıâli*'nin muhtelif yerlerinde Dino hakkında şu yorumlar yapılmıştır:

> "Yalnız boynuzları ve kuyruğu eksik, Frenklerin şeytan tasviri bir genç. Narin parmaklı, ince uzun ellerinin güzelliğinden pek emindir… mübalağalı bir uysallık gösterir, nereye çekseniz gider ve ne derseniz yapar. Şeytan suratlı… hiçbir şeye gülmekten başka cevabı yoktur. Resimlerine bakarsanız parmakta tecelli eder. Her şeyi alaya alan, yüzü çirkin… içinden pazarlıklı ve perdeleri çekik..." (Kısakürek, 2019:113, 114-115, 117-118, 121, 130).

Dino ile ilgili kıyâfetnâmelerle mukayese edeceğimiz uzuv ve özellikleri arasında parmak, yüz ve gülüş vardır.

Parmak

Necip Fazıl, uzun, ince parmaklara sahip Dino'nun (bk. Şekil 2) bu yönü ile resimde marifetli oluşu arasında bir ilgi kurmuştur. Nitekim kıyâfetnâmelerin yorumu da bu manada Necip Fazıl'ınki ile örtüşmektedir. Zira birçok kıyâfetnâmede "Usbu'ı olan uzun-Ehl-i hüner zû-fünûn" (Taşkın, 2018:682); "Isbı'ı olan uzun-Fehm iledir pür-fünûn" (Çelebioğlu, 1979:247) gibi ifadeler yer almaktadır. Buradan yola çıkarak uzun parmaklı kişilerin sanat ve bilim alanında marifetli oldukları söylenebilir. Yine kıyâfetnâmelerde uzun ve ince parmaklara sahip olmanın zekâya, hasede (Tayşi, 1979:111); fehm titizliğine, laf vurmaya, konuşkanlığa (Bozkurt, 2008:214), kibre, cömertliğe, makam düşkünlüğüne (Direkçi ve Duyar, 2017:97) vs. alamet ettiği ifade edilmiştir. Bu hususta *Bâbıâli* dışında Dino ile ilgili çıkarımlarda bulunan çalışmalara baktığımızda onun cömert (Edgü, 1995:8, 31) olduğu ve konuşkan bir yapıya sahip olduğu (Urgan, 1998:222-224) söylenmiştir.

Yüz

Necip Fazıl'ın "çirkin yüzlü şeytan suratlı, Frenklerin şeytan tasviri" diye tanımladığı Dino, kıyafet ilmi açısından değerlendirildiğinde şu tespitler karşımıza çıkmaktadır: "Ekşi yüzlüde acı söz çokdur-Egri yüzlüde togruluk yokdur" (Çelebioğlu, 1979:243); "Kimin yüzü ve dış görünüşü güzel olursa, dışı gibi onun iç görünüşü de güzel olur." (Çavuşoğlu, 2009:293) yorumlarından anlaşılacağı üzere çirkin yüzlülük kötü huyla ilişkilendirilmiştir. Ancak *Bâbıâli*'de Dino'nun huyu ile ilgili bir yorum yapılmadığından yüzünün çirkinliği ile karakteri arasında da net bir çıkarımda bulunmak doğru değildir.

Fotoğrafa bakıldığında (bk. Şekil 3) yüzle ilgili uzun ve hatları üçgenimsi yorumları yapılabilir. Bu yüz hattı ile ilgili "Yüzi ol âdemün ki ola dırâz-Da'vîsi çog olur unutması az" (Çelebioğlu, 1979:242); "Vechi pek uzun olan-Laf ile söyler yalan" (Taşkın, 2018:679) şeklinde verilen bilgilere göre iyi bir hafızaya sahip olduğu, davasının savunucusu olduğu kabul edilebilir. Hafızasına ve yalancı olup olmadığına dair kesin hükümde bulunmak zordur.

Gülüş

"Her şeye güldüğü" belirtilen Dino'nun bu hareketi, kıyafet ilminde "yumuşak huya" (Tayşi, 1979:110) alamet etmektedir. *Bâbıâli*'de, uysal olduğu söylenen Dino'nun bu özelliği teyit ettiği söylenebilir. Çok gülmenin aşırılık olarak görüldüğü kaynaklarda çok gülen kişinin, "anlayışının az olduğu" da yine kıyâfetnâmelerde geçen ortak kanaattir. Parmak uzunluğunun anlayış tizliğine işaret edip çok gülmenin tersine yorumlanması çelişki arz etmektedir. Buna göre, "daha çok kullanılan ya da baskın olan özellik diğerine ihtiyâr olunur." (Bozkurt, 2008:98) hükmünden hareketle elleri daha çok dikkat çeken Dino'nun anlayışının iyi olduğu yorumu yapılabilir. Dino hakkında *Bâbıâli*'nin dışında kaynaklarda rastladığımız kültürlü oluşu, güzel konuşması (Urgan, 1998:226) gibi hasletler O'nun anlayış sahibi olduğunu düşündürmektedir.

Diğer Uzuvlar (Boy, Çene, Burun, Saç)

Fotoğraflarından tespit edebildiğimiz kadarıyla uzun boylu (Edgü, 1995:2, 6), burnu hafif uzun, üstten dar, kanatları geniş, çenesi uzun ve saçları dalgalıdır.

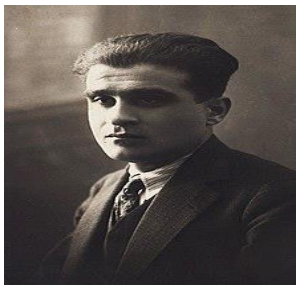
Uzun boy ve uzun çene genel kanaate göre ahmaklığa işarettir (Tayşi, 1979:110-112). Ayrıca; uzun boylu olmak mutluluk, sade mizaç, gaflette olmama, bereket sahibi olma gibi olumlu özelliklerle de ilişkilendirilmiştir (Bozkurt, 2008:45).

Dino'nun burun yapısıyla ilgili Sivrihisârî, "Yukarusı ince vü kanatları taşra burun cüzice kemâli olup vü on ol kadar öğünmeğe vü lâf urmağa delîldür." (Bozkurt, 2008:211) demiştir. Konuşmada mahir olduğu

ve Necip Fazıl'ın "her şeyi alaya alan" tespitinde bulunduğu göz önüne alındığında kıyâfetnâmenin tespiti isabetlidir denilebilir.

Lokman Çelebi'nin "Bükümlü saçlı olmak çok iyidir." (Tayşi, 1979:107) dediği saçla ilgili değerlendirme Dino'yla kıyaslandığında huyunun güzelliğine amildir denebilir. Ancak bu da yüzünün çirkinliği üzerine yapılan karakter tahlili ile çelişmektedir. Nitekim yüzü çirkin olduğu için huyu çirkin kabul edilmek icap etmekteyken, saçların dalgalı oluşu kişinin iyi olduğuna delil olabilmektedir. Burada organın vücut için öneminin merkeze alınması gerektiği şeklindeki tespit öncelenebilir. Yüzün saça oranla vücutta daha önemli oluşu, onunla ilgili yargının doğru kabul edilmesini icap ettirse de bu iki özellikten hangisinin Abidin Dino'ya ait olduğu noktasında kesin deliller yoktur.

Ahmet Hamdi Tanpınar

Şekil 3: Ahmet Hamdi Tanpınar (Vikipedi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Hamdi_Tanp%C4%B1nar)

Necip Fazıl'ın, *Bâbıâli*'de Tanpınar'la ilgili söylediği şey "kırtıpil Hamdi"dir (Kısakürek, 2019:44). Kırtipil "değersiz, bayağı, yarım yamalak, perişan, dağınık, pejmürde" (Çağbayır, 2007:2631) anlamlarına gelmektedir. Kelimenin anlamından hareketle, Tanpınar'a kıyafetine, üstüne başına yeterince özen göstermeyen, dağınık halli yorumu yapılabilir.

Tanpınar'ın fotoğrafında (bk. Şekil 3) saçlarının uzun ve gür, alnının kırışık ve dar olduğu görülmektedir. Kıyâfetnâmelerde bu özellikler şöyle ele alınmıştır:

Saç

Sivrihisârî uzun ve gür saçlar için "Sık vü uzun sac gılzete vü yaramaz anlamağa delildür." (Bozkurt, 2008:206) yorumunda bulunurken, Hamdullah Hamdi "Bir kişinün ki göresin kılı çok-Bil ki kılca anun zerâfeti yok" demiştir. Bu değerlendirmeler ışığında Tanpınar'ın uzun ve sık saçlarının kabalığa ve uygunsuz anlayışa delil olduğu söylenebilir. Tanpınar'ın kendi hakkında söylediği "Ben çok defa insanları sevmem." itirafı Mehmet Kaplan'ın düşüncesine göre hayranlarının bildiklerine ve söylediklerine tam tezat teşkil eden samimi bir beyandır (Öztürk, 1988:33-34). Ancak gerek bu itiraf gerekse ömrünün son yıllarında kaleme aldığı günlükleri incelendiğinde (1953-1961 yılları arası) hayatındaki sıkıntılar (Koç,

2014:161-177) onu eleştirenlerin eline bir koz vermekte ve onun bu tavırları kıyâfetnâmelerdeki çıkarımlarla örtüşmektedir denebilir.

Alın

Dar ve kırışık bir anla sahip olanlarla ilgili kıyâfetnâmelerde yer alan hükümler genellikle cahillik ve anlayış yoksunu olmakla ilişkilendirilmiştir. Örneğin Lokman Çelebi "Küçük, dar alınlı olan cahil olur… Çok dar alınlı olan, huysuz ve nâdân olur." (Tayşi, 1979:108) der. Cehalet en dar anlamıyla Tanpınar'ın hayatı, ilmî çalışmaları, fikir dünyası incelendiğinde mümkün görünmemektedir. Ancak ahlaki bir mesele olarak bakıldığında bilerek anlamama, anlamak istememe tavrı, kadınlar konusundaki düşünce ve yaklaşımları (Öztürk, 1988:34) Tanpınar'ın kendisiyle bir ihtimal de olsa örtüşüyor denebilir. Ancak Necip Fazıl, onun bu hususiyetlerine dair bir çıkarımda bulunmamış, onun hakkında "kırtıpil Hamdi" demekle iktifa etmiştir.

Ali Fuat Başgil

Şekil 4: Ali Fuat Başgil (Vikipedi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_Fuad_Ba%C5%9Fgil)

Necip Fazıl, ortak yönleri Paris'te okumaları olan Başgil'den bahsederken: "Gençliğinde bile saçları kır… Yüzü bir kızıl deriliye benziyor… Tuğla rengi ve acı..." (Kısakürek, 2019:28) demiştir.

Lokman Çelebi bu özellikle ilgili "Ak ve kızıl derili olanın mizacı doğru olur." (Tayşi, 1979:106) der. Buradan hareketle kızıl derili ten, sahibinin mizacının doğruluğuna işarettir. Dolayısıyla Başgil'in yüzünün kızıl deriliye benzemesi, onun dürüst olduğunu düşündürmektedir. İbrahim Hakkı'nın "Benzi kızıldır edîb-Esmer olandır lebîb" (Taşkın, 2018:679) ifadeleri edebiyatla ilgisi olduğu bilinen Başgil'in söz sanatlarında mahir oluşunu desteklemektedir.

Nazım Hikmet Ran

Şekil 5: Nazım Hikmet Ran (Biyografya, https://www.biyografya.com/biyografi/8852)

Necip Fazıl Bâbıâli'de aniden ünlendiğini söylediği Nazım Hikmet'ten de bahsetmektedir. Nazım Hikmet'le aynı okuldan mezun olan iki isim arasındaki ilişki genelde atışmalarla geçmektedir. Sanat görüşleri ve dünyaya bakış tarzları birbirinden farklı olan bu iki isim inandıkları dava uğruna iddiaya girmekten çekinmeyecek kadar inançlarına sadıktırlar (Toksöz, 2022:61). Necip Fazıl'ın *Bâbıâli*'de Nazım Hikmet'ten bahsettiği satırları şöyledir:

> "Uzun boyu, altun renkli saçları, çakır ve çiğ gözleri, tozpembe yüzü, şapşal çehre hatları ve küçük ve yusyuvarlacık kafasıyla, insana ilk bakışta yakışıklılık hissini veren, bilhassa maymunvârî içeriye doğru tuttuğu sarkık elleriyle bu halini mühürleyen bir aptaldır… ahmakların ahmağı… İnancının(komünizm) kahramanıydı…" (Kısakürek, 2019:83-84, 246).

Bu yorumlardan hareketle kıyâfetnâmelerle mukayese yapabileceğimiz uzuvlar boy, saç, göz ve yüz'dür.

Boy

Uzun boylu olduğu söylenen Nazım'ın, Necip Fazıl tarafından aptal ve ahmak olarak nitelendirilmesi, kıyâfetnâmelerle de örtüşmektedir (Tayşi, 1979:112; Çelebioğlu, 1979:238; Bozkurt: 2008:219). Ahmaklığın yanı sıra, saf ve sadeliğe de vurgu yapan kıyâfetnâmelerin bu çıkarımı Necip Fazıl'ın "inancının kahramanı" ve Urgan'ın "çok saf" (Urgan, 1998:241) ifadeleriyle örtüşmektedir denebilir.

Saç

Altın renkli saçla ilgili kaynaklarda "Sarı saçlı hoş halli olur." (Tayşi, 1979:107); "Kim ki saçı sarıdır-Kibr ü gazab kârıdır" (Taşkın, 2018: 677) tespitleri yapılmıştır. Necip Fazıl kendine zıt ideolojiye sahip Nazım hakkında olumsuz yargıda bulunsa da "inancının kahramanı" gibi bazı övgülerde de bulunmuştur. Dolaysıyla Nazım'ın hoş halli olması

muhtemeldir. Gazaplı yönü ile ilgili tam delilimiz olmasa da Orhan Karaveli'nin Nazım'la ilgili eserinde onun mütevazı kişiliğine dikkat çekmesi (Karaveli, 2008:15-22), bir tanığın ifadesi olması hasebiyle kibirli olmadığına dayanak kabul edilebilir.

Yine bir kıyâfetnâmede "Tecrübe ittim nice kez ben hele-Hiç umamam sarıdan eylik gele" (Bozkurt, 2008:55) ifadeleri geçmektedir. Necip Fazıl'ın karşı durduğu Komünizmin şiddetli savunucularından olan Nazım'ın Necip Fazıl'a göre tekin biri olmadığı açıktır. Fakat bununla ilgili Necip Fazıl'ın bir beyanda bulunmayışı düşüncelerimizi destekleme imkânı vermemektedir.

Göz

Çakır gözlülük genelde olumsuz karakter özellikleriyle beraber anılmaktadır. Bunlar, bozguncu, cahil, çenesi de içine çökükse hain, gözleri de küçükse şehvetle ilişkilendirilmiştir (Tayşi, 1979:106; Bozkurt, 2008:210; Taşkın, 2018:679). Bu kesin hükümlerin hangileri Nazım'la örtüşmektedir tam bilinemese de Necip Fazıl'ın onu aptallıkla itham etmesi onun pek de zeki olmadığını düşündürebilir.

Aksi tespitler de söz konusudur. Olgun kişilikli, cesaretli, zeki gibi (Çelebioğlu, 1979:242). Gerek Necip Fazıl'ın ifadelerinden gerekse başka kaynaklardan yola çıkarak (Edgü, 1995:65) Nazım Hikmet'in mavi gözlerinin O'ndaki cesarete delalet ettiği söylenebilir.

Yüz

Necip Fazıl, Nazım Hikmet'in yüzünü "tozpembe yüz" diye tasvir etmiştir. Bu özellikle ilgili "Beyaza mayil kızıl renk ikdama vü cürete vü şevke vü iffete delildür." (Bozkurt, 2008:214) denilmiştir. Kızıl renkten kırmızının en koyu tonları, beyaza yakın kızıl ifadesinden ise tozpembe renk tonu anlaşılmaktadır. Tozpembe renk kişide cesarete, hevesli olmaya ve gayrete işaret etmektedir. Bu cilt renginin cesareti çağrıştırdığı düşünüldüğünde bunun Nazım Hikmet için isabetli bir karar olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Kıyafet ilmi ile ilgilenen kişiler değerlendirme yaparken uzuvla karakter arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere toplumsal yargıları model almışlar, toplumun mutedil olarak belirlediği ölçünün dışında kalan her şahsı ifrat-tefrit noktasında yorumlamışlardır. İnsanlar üzerinde oluşan olumlu duygular veya psikolojik baskılar, kişileri onlar için uygun görülen rollere uygun yaşamaya zorlamıştır. Bu rollerden pozitif olanlar insanda özgüven, kibir vs. olarak tezahür ederken olumsuz roller çekimser, içine kapanık, dolayısıyla patolojik tipleri doğurmuştur. Yine bu insanlardan bazıları zaaflarını ödünleyerek davranışlarına çekidüzen vermiş, bazıları ise

kendilerine biçilen bu rolleri kabullenip toplumu haklı çıkarmışlardır. Hemen her toplum, alıştığı şeyi zor bırakır, alışmadığını ise yadırgar. Sık görülen şeyleri normal ve iyi kabul ederken, nadirlere karşı ön yargılı olma ve hor bakma eğilimindedir. Kara kedinin, baykuşun uğursuz sayılmaları, aynı şekilde mavi gözlü kişiye olumsuz bakılması nadir görülmeleri sebebiyle olsa gerektir. Buradan kıyâfetnâmelerin ön yargılardan oluştuğu, muhtevasının ve dayandığı noktanın çürük olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Zira kıyâfetnâme geniş gözlem ve araştırmaların sonucu olan tecrübî bir ilimdir.

Halkın ilgisi sonucu edebiyatımızda karşılık bulmuş olan bu ilim pek çok eserin meydana gelmesine vesile olmuştur. Kıyâfetnâme adıyla daha çok geçmişte eserler verilse de böyle önemi haiz bir edebî ürünü günümüze uyarlayarak güncelliğine katkıda bulunmak amacında olan bu çalışma yakın tarihten kendine *Bâbıâli*'yi örnek seçmiştir. Necip Fazıl'ın kıyâfetnâme bilgisine sahip olması ve *Bâbıâli*'de şahısları tavsif ederken, bazı kelimeleri gelişigüzel değil bilinçli olarak seçtiği görülmüştür. Bununla beraber çoğunlukla, anlatımında gördüğü ve anladığı şekliyle, farklı bir amaç gütmeden direkt aktarımda bulunmuştur. Bunlar mukayese edildiğinde, kıyâfetnâmelerle uygunluk taşıyan yönleri olduğu gibi tezat teşkil ettiği de görülmüştür. Tüm bu bilgiler iki şekilde değerlendirilebilir: 1) Necip Fazıl her ne kadar objektiflik gayreti gütse de şahsi kanaatlerini ve düşüncelerini dile getirmiş olabilir ki bu durum şahıslar hakkında yanlış bilgi sahibi olunmasına ve kıyâfetnâmenin isabetsiz olduğuna hükmedilmesine sebep olmuş olur. 2) İkinci olarak her ne kadar tecrübeye dayalı olsa da kıyafet ilminin genel geçer bilgiler olmadığını düşündürmektedir. Nitekim kıyâfetnâmelerde uzuv-karakter ilişkisi bazen tezatlık içerebilmektedir. Böyle bir durumda vücudun en önemli uzvu diğerine ihtiyar olunur hükmü verilmektedir. Buna göre Necip Fazıl objektif olma gayesi gütse de kıyâfetnâmelerin verdiği bilgilerin her durumda isabetli olmadığı söylenebilir.

REFERANSLAR

Anadolu Ajansı. "Çok Yönlü Bir Kültür Adamı: Abidin Dino". https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/cok-yonlu-bir-kultur-adami-abidin-dino/2067314 adresinden 8 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

Aristotle. (1684). *Complete master-piece*. London: Printed for J. How.

Avcu, D. G. (2019). *Yeni Türk edebiyatında portre türünün gelişimi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Akkuş, M. (2013). *Klasik Türk şiirinin anlam dünyası edebi türler ve tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Arık, Ş. (2012). Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında kıyâfet ilminin tesirleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 30,* 43-59.

Behiştî, M. *Ferheng-i Saba*. Tahran: İntişarât-ı Saba.

Biyografya. “Nazım Hikmet”. https://www.biyografya.com/biyografi/8852 adresinden 1 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.

Bozkurt, K. (2008). *Kıyâfet ilmi Türk edebiyatında kıyâfetnâmeler ve Şaban Sivrihisarî'nin Kıyâfet-nâmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Bürün, V. (1978). *Peyami Safa ile 25 yıl*. İstanbul: Yağmur Yayınları.

Can, Ç. (2019). *Muhammed bin Ayas Kıyâfet-nâme (inceleme-metin-dizin)*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük I-V*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çavuşoğlu, A. (2009). Kıyâfet ilmi ve Kutadgu Bilig'de kıyâfet ilmi/fizyonomi izleri. *Bilimnâme, 17*/2, 293-302.

Çelebioğlu, A. (1979). “Kıyâfet ilmi ve Hamdullah ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri”. *A.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı*, 225-262.

Çelik, A. (2022). *Necip Fâzıl'ın Bâbıâli eserinde kıyâfetnâme ilminin izleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Deniz, M. F. (2023). Klasik iktidar tipinin meşruiyet argümanları ve insan anlayışının sorgulanması. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi, 60*/1, 97-107.

Devellioğlu, F. (2003). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dikkaya, H. ve Ak, M. (2022). Bir edebî tür olarak kıyâfet-nâme ve Bursalı Murâdî'nin Kıyâfet-nâme'si. *Akif, 5*2/2, 91-108.

Direkçi, B. ve Duyar, H. (2017). *Kıyâfetnâme Numûne-i Enverî*. Konya: Palet Yayınları.

Drago, E. M. B. (2010). *The art and science of reading faces: physiognomic theory and Hans Holbein the younger*. Master of Arts, Philadelphia: Temple University.

Edgü, F. (1995). *Abidin Dino-kısa hayat öyküm*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Elbir, B. (2017). Yazarı bilinmeyen bir Kıyâfetnâme üzerine. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 19*, 37-58.

Erkal, A. (1999). Kıyâfetnâmeler üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 13*, 217-225.

Ertaş, M. (2008). *Necip Fâzıl tenkitler, polemikler, kavgalar*. İstanbul: Birey Yayıncılık.

Ferreira, É. C. (2008). Si una mujer tiene la cabeza grande: Fisionomia Y carácter femenino en un texto asiriobabilónico. *Asclepio. Revista de Historia de la Medicina y de la Ciencia, 60*/1, 19-36.

Gazete Sanat. “Abidin Dino: Sanatın İzinde Örnek Bir Yaşam”. https://www.gazetesanat.com/abidin-dino-sanatin-izinde-ornek-bir-yasam adresinden 8 Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

Genç, V. (2018). An unknown epistle of Idrīs-i Bidlīsī: Risāla dar ‘Ilm-i Qiyāfat. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 51*, 391-418.

İbn Manzûr, M. b. M. (1414/1993). *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.

İdrîs-i Bitlisî. *Risâle der 'İlm-i Ḳıyâfet.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Yazma Eserler Koleksiyonu, 267, 1^{b}-9^{b}.

Karaveli, O. (2008). *Tanıdığım Nazım Hikmet*. İstanbul: Doğan Kitap.

Kartal, A. (1998). Şeyh Baba Yusuf ve eserleri. *Bilig, 7*, 135-154.

Kebeli, S. (2006). *Sömürgeciliğe karşı: Abdülhak Hâmid tiyatrosu.* Ankara: İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Kısakürek, N. F. (2019). *Bâbıâli*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Kısakürek, N. F. (1992). *Hücum ve polemik*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

Koç, M. (2014). Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay'ın günlükleri üzerine karşılaştırmalı bir okuma denemesi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1*/1, 161-177.

Krobb, F. (2006). Physiognomy in Profile: Lavater's impact on European culture by Melissa Percival and Graeme Tytler. *The Modern Language Review, 101*/4, 1071-1072.

Lelić, E. (2017). Physiognomy (ʿilm-i firāsat) and Ottoman statecraft: Discerning morality and justice. *Arabica, 64*, 609-646.

Levend, A. S. (2015). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Macdonald, D. B. (1978). Kıyâfet. *İslâm Ansiklopedisi*. 6/775-776. İstanbul: MEB Yayınları.

Medici, R. (1862). *Sir Thomas Browne.* Boston: Ticknor and Fields.

Mengi, M. (2002). Kıyâfetnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/512-513. Ankara: TDV Yayınları.

Mengi, M. (1977). Kıyâfetnâmeler üzerine. *TDAY Belleten, 25*, 299-309.

Mermer, K. (2010). *Tanzîmat'tan Cumhuriyet'e değişen paradigmada metafizik farklılık: Abdülhak Hâmid Tarhan*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Mutçalı, S. (2012). *Arapça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.

Özdemir, T. (2020). *Fiziksel özellikleri bağlamında Hz. Ali ve Arap toplumundaki yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Öztürk, M. (1988). *Tanpınar'ın fikir dünyası*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik divan sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Percival, M. ve Tytler, G. (2005). *Physiognomy in profile: Lavater's impact on European culture*. Newark: University of Delaware Press.

Richardson, M. (2018). Red-headed physiognomy in Salman Rushdie's Midnight's Children. *The Explicator, 76*/2, 60-62.

Sarıçiçek, R. (2012). Mustafa bin Bali ve İlm-i Firâset'i. *Turkish Studies, 7*/4, 2725-2754.

Söz Kimin. "Abdülhak Hamit Tarhan Sözleri ve Hayatı". https://www.sozkimin.com/abdulhak-hamit-tarhan-kimdir-sozleri-ve-hayati-156.html adresinden 1 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.

Tanpınar, A. H. (2001). *19uncu asır Türk edebiyatı tarihi.* İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Taşkın, H. (2018). *Marifetnâme*. İstanbul: Bera Kitap Yayıncılık.

Tatar, M. (1984). Physiognomy in the European novel: Faces and fortunes by Graeme Tytler. *Comparative Literature, 36*/4, 366-368.

Tayşi, M. S. (1979). Kıyâfet ilmi ve Seyyid Lokman Çelebi'nin Kıyâfetnâmesi. *İslam Medeniyeti Mecmuası*, 4/2, 91-112.

Toksöz, S. (2022). *Necip Fazıl Kısakürek'in anı ve gezi yazıları*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tytler, G. (2013). Physiognomy and identity in Villette. *Brontë Studies, 38*/1, 42-53.

Tytler, G. (2011). Physiognomy and the treatment of love in Shirley. *Brontë Studies, 36*/3, 263-276. https://doi.org/10.1179/147489311X13038124796314

Tytler, G. (2012). Physiognomy in Anne Brontë's fiction. *Brontë Studies, 37*/3, 227-237. https://doi.org/10.1179/1474893212Z.00000000023

Tytler, G. (2019). Physiognomy in the Professor. *Brontë Studies, 44*/4, 339-350. https://doi.org/10.1080/14748932.2019.1643083

Tytler, G. (2016). *Physiognomy in the European novel: Faces and fortunes.* Princeton: Princeton University Press.

Uludağ, S. (1996). Firâset. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/116-117. İstanbul: TDV Yayınları.

Urgan, M. (1998). *Bir Dinozorun Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları.

Vikipedi. "Ahmet Hamdi Tanpınar". https://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmet_Hamdi_Tanp%C4%B1nar adresinden 1 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.

Vikipedi. Ali Fuad Başgil. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_Fuad_Ba%C5%9Fgil adresinden 1 Eylül 2022 tarihinde alınmıştır.

Woods, K. (2017). "Facing identity in a faceless" society: Physiognomy, facial appearance and identity perception in eighteenth-century London. *Cultural and Social History, 14*/2, 137-153.

İş Değerleme Yöntemleri ve İş Değerlemesinin Çalışma Hayatına Etkileri

Serap ATEŞ[1]

1-Öğr. Gör. Dr.; Harran Üniversitesi Hilvan MYO Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı.
sates@harran.edu.tr, ORCID:0000-0002-9527-5183

ÖZET

Günümüzde örgütler, amaç ve hedeflerine ulaşabilmek ve sürdürülebilir başarı sağlayabilmek adına sahip oldukları kaynakları etkin ve verimli kullanmak durumundadırlar. İnsan kaynakları yönetimi örgütlerin yerine konulması en zor kaynağı teşkil etmektedir. Çünkü diğer tüm kaynakları harekete geçiren, onlara hayat veren kaynaktır insan kaynağı. Bu anlamda işgrenler tarafından yerine getirelen görev ve sorumlulukarın doğru bir şekilde sistematize edilmesi ve işlerin doğru bir şekilde yerine getirilmesi örgütlere zaman ve kaynak tasarrufu noktasında önemli faydalar sağlamaktadır. İş değerleme süreci örgüt yönetimleri tarafından dikkatli bir şekilde uygulanması gereken önemli bir insan kaynağı uygulamasıdır. Örgütlerde yapılan işlerin analizinin doğru ve tutarlı olması, uygun iş değerleme yönteminin uygulanmasına dikkat edilmelidir. Bu çalışma ile amaçlanan çalışanlarca yapılan iş değerleme yöntemlerinin neler olduğunu ortaya koyarak, yöntemlerin çalışma hayatında örgüte ve çalışana olan faydalarını ortaya koymaktır. Bunun için insan kaynakları yönetimi alanında alanında iş değerleme yöntemlerine yönelik kaynak taraması yapılarak her bir yöntemin örgütsel amaçlar doğrultusunda yarar ve sakıncaları irdelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre işin değerinin ortaya konulması adil ücret yönetimi ilkelerinin ve işgörenler arasında görev ve yetki dağılımının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda örgüt yönetimlerinin iş değerini doğru bir şekilde ortaya koyan ve örgütüün faaliyet alanına en uygun olan iş değerleme yöntemini kullanması gerekmektedir. Yapılan çalışmalarla ulaşılan veriler sistemli analiz edilmeli, feedback teknikleri ile işgörenlerin gereksinim duydukları eğitim ve geliştirme faaliyetleri progranmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İş değerleme, iş değerleme teknikleri, insan kaynakları yönetimi, insan kaynakları yönetimi, ücret yönetimi

GİRİŞ

İnsan kaynakları yönetimi örgütlerde birçok önemli işlevi yerine getirmektedir. Bu işlevlerden biri de iş değerlemesidir. Örgütlerde yapılan işlerin ayrı ayrı değerlendirilip gruplandırılması ile tutarlı ve adil bir ücret sistemi oluşturulur. İş değerlemesi, "eşit işe eşit ücret" ilkesinin uygulanabilirliğini sağlar. Bu anlayıştan hareketle iyi ve adil bir ücret sisteminin yapılabilmesi için, örgütlerde iş değerlemesinin yapılması gerekir.

İş değerlemesi örgütlerde yerine getirilmesi gereken bir süreçtir. Çünkü ücret sistemindeki adaletsizliğin ve dengesizliğin giderilmesi iş değerleme çalışmalarına bağlıdır. Ücret sistemi hem işveren hem de iş gören açısından önemlidir. İş değerlemeden arzulanan sonuçların elde edilebilmesi için sürecin titizlikle yönetilmesi ve izlenmesi gerekir. Aynı zamanda iş değerlemenin dinamikleri göz ardı edilmemeli, yapılan çalışmalarda doğruluk ve dürüstlük ilkelerinden uzaklaşılmamalıdır.

İş değerleme uygulanacak ücret sistemlerinin oluşumuna olan katkılarının yanında örgüte birçok fayda sağlamayan çalışmalardır. İş değerleme işin değerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda iş değerleme çalışan motivasyonu sağlar, çalışanın alması gereken eğitimin planlanmasında, çalışan seçiminde, istihdamında, yükselme ve işten çıkarmalarda bilgi sunar.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde genel olarak iş değerleme kavramı üzerine yoğunlaşmıştır. İş değerleme ile ilgili çeşitli tanımlarla kavram açıklanmış olup ardından, örgütlerde iş değerlemenin faydaları ortaya konulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde iş değerleme yöntemleri açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde iş değerlemenin iş hayatına olan etkileri sunulmuştur.

1. İŞ DEĞERLEME KAVRAMI, YARARLARI VE AMAÇLARI

Çalışmanın bu bölümünde genel olarak iş değerleme kavramı tanımlanmış, ardından iş değerleme çalışmalarının yararları ve amaçları sunulmuştur.

1.1. İş Değerleme Kavramı

Örgütlerde en önemli kaynaklardan biri olan insan kaynakları yönetimi çalışanların işe alınması, gelişimi ve refahı için uyumlu, stratejik ve

bütünleştirici bir yaklaşımdır (Armstrong, 2017: 7). İnsan kaynaklarının başarılı, sağlıklı ve verimli olabilmesi için dikkate alınması gereken uygulamalar vardır. Bunlardan biri de iş değerleme çalışmalarıdır.

İş değerleme kavramı, örgütte çalışanlardan ve onların performansından bağımsız bir biçimde, yapılan işlerin öneminin sistematik olarak ortaya konulmasıdır (Bingöl, 2006: 377). Kavram temel olarak örgütte yapılan işlerin; çaba, karmaşıklık ve beceri gibi unsurlar bakımından birbirleriyle ilişkili bir biçimde karşılaştırmayı ifade eder. İş değerleme ile ilgili farklı tanımlamalar mevcuttur. Bunlardan birkaçı şu şekildedir (Ardıç ve Özdemir, 2018: 385):

- İş değerleme, bir örgütte işler arasında değer farklarını belirleyen karşılaştırma yöntemidir.
- İş değerleme işgörenlere adil bir ücret verilmesi için yapılan işlerin değerlerinin sıralanmasıdır.
- İş değerleme, yapılan bir işin değerini başka bir işe göre belirlemek için sistematik ve resmi karşılaştırılmasıdır.
- İş değerleme, çalışanlardan bağımsız, işletmedeki işlerin göreli olarak öneminin belirlenmesidir.

İş değerlemesi bir işin, yapılan diğer işlere göre değerini saptamak amacıyla biçimsel ve sistematik bir biçimde karşılaştırılmasıdır. Yani karşılaştırılan kesinlikle birey değil iştir. İş değerlemesi, örgütte mevcut işler arasında olan değer farklılıklarını ortaya çıkarmaya dönüktür (Ataay, 1990). Bu şekilde yapılan işlerin önem sırasını ortaya koyan bir gruplama oluşturulur ve iş yapısı ortaya çıkar. Sadece bu şekilde, iş değerleme süreci objektif ve bilimsel bir yöntem olacaktır (Kahya, 2006: 4).

İş değerleme çalışmaları örgütte, işlerin diğer işlerle karşılaştırılarak değerinin belirlenmesidir. Unutulmaması gereken en önemli hususlardan biri

de değerlemenin çalışanı veya onun performansını değil yaptığı iş olduğudur.

1.2. İş Değerlemenin Amaçları ve Yararları

İş değerlemesinin yararları ve amaçları iki ayrı başlıkta değerlendirilir. İş değerlemesi verileri ücret yönetiminde dikkate alınır. İş değerlemesinin işlev ve faydaları şu şekilde sıralanabilir (Serinkan, 2007:192-193):

- Gerçekçi ve bilimsel esaslı ücret yönetiminin ilkeleri belirlenir,
- "Eşit işe eşit ücret" ödenir,
- İşe ve pazara göre ücret belirlendiği için adalet gerçekleştirilir,
- Ücret tatmi işgörenlerin motivasyonunu sağlar,
- İşgörenlere dönük arz ve talep durumlarının özellikleri ile niteliklerine uygun ücret verilir,
- İşgören maliyeti ve buna yönelik ortaya çıkacak yükümlülüklerin kontrolü kolaylaşır.

İş değerlemesi ile ortaya çıkan sonuçlardan, örgütsel sorunların çözümünde ve insan kaynakları yönetimi ve işletme yönetiminde yararlanılır.

- İşle ilgili yetki, sorumluluk ve işgörenler arasındaki ilişkiler düzenlenir.
- İş ve işlemlerin daha basitleşmesi sağlanır.
- İş değerlemesi çalışan eğitiminin planlanmasında faydalıdır,
- Çalışan seçimi, işe alma ve yükselme gibi uygulamalarda faydalı bilgi sağlar.
- İşgörenler üzerinde olumsuz etkileri olan ve moralleri olumsuz etkileyen sorunların saptanmasına ve ücretlerle ilgili şikâyetlerin gerçeklik derecesinin öğrenilmesini sağlar.

- Çalışanlara yönelik özendirme önlemlerinin belirlenmesine, ücret artışları, yükselme ve ilerleme konularında önlem alınmasında temel oluşturur.
- Sendikalarla ilişkilerin bilimsel temelli olmasına ve görüşmelerde gerçek verilerin değerlendirilmesini kolaylaştırır.
- İşgörenlere yönelik politikaların nicelik ve nitelik bakımından planlanmasına destek olur.
- Kıdem ve başarı esaslı yükselme imkânı verdiği için, çalışanların örgüte olan bağlılığını arrtırı, iş ve ücret tatminini kolaylaştırır.
- İşe göre adam ilkesinden ilham aldığı için, çalışanların iş tatmini sağlayarak üretkenliğinin artmasını ve işletmenin rekabet edebilirliğini sağlar.
- İşlerin ve iş yöntemlerinin incelenmesiyle, çıkan sorunların çözüme kavuşmasında faydalı olabilecek önlemlerin alınmasını ve örgütsel anlamda değişiklik yapılmasını sağlar.

İş değerlemesi çalışmaları ve bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar hem insan kaynakları yönetimi hem de genel işletme yönetimi açısından önemlidir. İş değerlemesi kapsamında hangi işlerin olacağı, değerlemeyi kimlerin yapacağı ve uygulanacak olan yöntem seçimi süreçte dikkat edilmesi gereken önemli faktörlerdir.

2. İŞ DEĞERLEME YÖNTEMLERİ

Örgütlerde iş değerleme için yapılan çalışmaların ardından sıra değerleme yönteminin seçimine sıra gelir. Uygulanacak olan yöntemin doğru olması gereklidir. Çünkü iş değerlemeden istenilen başarı ile iş değerlemesi için seçilen yöntem ilişkilidir. Yöntemin seçiminde dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri yöntemin örgütün yapısına ve büyüklüğüne uygun olmasıdır. İş değerleme yöntemleri şu şekilde sıralanabilir (Tunçer,

2011: 307- 313, Güney, 2019: 246-252, Uğur, 2019: 156-179, Ardıç ve Özdemir, 2018: 389-397):

2.1. Sıralama Yöntemi

Sıralama yöntemi iş değerleme yöntemleri içerisinde en kolay uygulanabilen ve en eski yöntem olup, maliyeti düşüktür. Sıralama yöntemi küçük işletmelerce kullanılan bir yöntemdir. Yöntem işlerin bütün olarak değerlendirilmesi esasına dayanır. İşler önemine göre veya yapılma zorluğuna göre değerlendirilir. Bu süreçte başarı, değerlemeyi yapanların işi bilen ve tanıyan kişilerden olmasına bağlıdır. Bu sebeple işlerin ait olduğu departman yöneticileri veya uzmanlar değerlendirici olarak belirlenir.

Yöntemde yapılan işler bilgi, tecrübe, yetenek ve güçlükler gibi özellikler dikkate alınarak incelenmekte ve en yüksekten en düşük değerde olana doğru sıralamaya alınır. Yöntemde geçerli iki yoldan söz edilebilir. Bunlar (Uğur, 2019: 157-158):

2.1.1. İş Tanımlarına Göre Sıralama

Yapılan iş analizlerinin ve iş tanımlarının ardından işler tanımlarda yer alan bilgiler dikkate alınarak en değerli olandan en düşük değeri olana doğru sıralanır. Söz gelimi bir iş zorluk derecesi esas alınarak sıralanmak istenirse, tanımları dikkate alınarak en zor işten başlanarak en kolay işe doğru sıralama yapılır. Bunun gerekçeleşebilmesi için eğer işler az sayıda ise önce zor olan iş, en kolay iş ve orta derecede zorlukta işler saptanır, sonra diğer işler bu kritere göre yerleştirilir.

Eğer işler çok sayıda ise, bütün işler ilk önce zor ve kolay işler olmak üzere iki gruba ayrılır. Sonra her grup kendi içinde en zor olandan başlanarak en kolaya doğru sıralanır. Zor olanlar grubun en kolay işlerinden

sonra, kolay işler ise grubun en zor işi gelecek biçimde birleştirilir, tüm işlerin son sırası netleşir.

Tablo 1: Sıralama yönteminde İşlerin Sıralanması

ZOR İŞLER	KOLAY İŞLER	SON SIRALAMA
C	**A**	**C**
B	**E**	**B**
D	**H**	**D**
F	**G**	**F**
		A
		E
		H
		G

Kaynak: Uğur, 2019: 157

2.1.2. İkili Karşılaştırma

Genel değerlendirme sürecinde sübjektif durumu azaltmak ve daha başarılı bir sıralama yapabilmek için geliştirilmiştir. Bu yöntemin özü, yapılan işlerin hepsinin ayrı ayrı kartlara yazılarak, her bir iş diğerleri ile karşılaştırılır ve daha fazla öneme sahip olan işaretlenir.

Tablo 2: İkili Karşılaştırma Amaçlı Matris

İŞLER	A	B	C	D	TOPLAM PUAN	İŞİN ÖNEM SIRASI
A	X	2	0	1	3	C
B	0	X	0	2	2	A
C	2	2	X	2	6	B
D	1	0	0	X	1	D

Kaynak: Uğur, 2029: 158

Bütün işler için yapılan bu çalışmalardan sonra işler en çok işaretli olandan en az işaretli olana doğru sırlanır ve önem sırası belirlenir. Bu yöntemde matris uygulaması oldukça güvenlidir. İşler satır ve sütun olarak yazılır matris oluşturulur. Ardından satır olarak yazılmış işler sütun olarak yazılanlarla karşılaştırılır. Yapılan karşılaştırmada ele alınmış olan iş karşılaştırılan işe göre daha önem arz ediyorsa puan olarak (2), eşit ise (1) ve daha az önemli ise (0) verilerek puan oluşturulur. Ardından her işin puanına göre önemi belirlenir. Bu yöntemin bir takım üstünlükleri vardır (Uğur, 2019: 159):

- Yöntem, anlaşılır, basit ve uygulaması kolaydır.
- Zaman yönünden tasarruf sağlar çünkü kısa sürede sonuç verir.
- Düşük maliyetlidir, uzmana ihtiyaç duyulmaz.
- Çalışan sayısının az olduğu örgütler için sağlıklı sonuçlar sunar.

Yöntemin sayılan üstünlüklerinin yanında zayıf yönleri de bulunmaktadır. Bu zayıflıklar şu şekilde sıralanabilir (Güney, 2019: 248):

- Yöntemin uygulama alanı bakımından sınırlı olması,
- Değerleme sürecinde objektif kriterlerin eksikliği,
- Değerleme sürecinde, değerlemeyi yapanların işler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamaları,
- İşlerin farklı özellikte olmalarından önemlerinin net olarak belirlenemeyecek olması

Sıralama yöntemin esası, örgütte işler karşılaştırılır ve önem dereceleri dikkate alınarak sıralanılır. Fakat işlerin sayısı artarsa karşılaştırma zor olur. Bu yüzden yöntem çalışan sayısının az olduğu örgütler için elverişlidir.

2.2. Sınıflandırma Yöntemi

Sınıflandırma yöntemi orta düzey büyüklükte ve gelişmiş olan örgütlerin yapısına uygundur. Bu yöntemde yapılan işler belirli sınıflara dâhil edilerek iş değerleme yapılır. İlk adımda sınıflar belirlenir, tanımlanır sonra bu sınıfların öngördüğü nitelik ve kapsama göre işler saptanır ve yerleştirilir. Yöntemde birtakım kriterler kullanılır. Bunlar şu şekildedir (Güney, 2019: 248):

- Atölyelerde yapılan işler,
- Büro ortamlarında yapılan işler,
- Satış ve pazarlama ile ilgili işler,
- Tanıtıma dönük işler,
- Denetim ile ilgili işler,
- Yönetim ile ilgili işler,
- Basit veya zor işler,
- Teknik esaslı işler,
- Uzmanlık gerektiren işler vb.

İşler kimi zaman gruplandırılır ve her bir grup bir harf ile ifade edilir. Söz gelimi fazla eğitim gerektirmeyen ve basit işler A grubunu, biraz daha fazla eğitim gerektiren işler B grubu ifade etmesi şeklindeki gibi. İlk adımda iş grupları ve sınıflamalar ardından sınıfları ortaya koyan tanımlar yapılır. Bu tanımlar oluşturulurken iş grubunun nitelikleri açıklanır. İlk sınıfın tanımı belirlendikten sonra diğer sınıflar buna dikkat edilerek yapılır. Tanımların net, açık ve anlaşılır olmasına dikkat edilmelidir. Oluşturulan her sınıfın öteki sınıflarla karşılaştırılması ve ortaya konulurken kullanılan ölçeklerin net olması gerekir.

2.3. Puanlama Yöntemi

İş değerleme yöntemleri içerisinde en yaygın şekilde kullanılan yöntemdir. Bu yöntemin sıralama ve sınıflandırma yöntemlerine göre farklılıkları şu şekildedir (Sabuncuoğlu, 2013: 236):

- Sayısal olmayan teknikler küçük ve orta ölçekli işletmelerce tercih edilirken, puanlama büyük ölçekli işletmelerce kullanılmaktadır.
- Sayısal olmayan tekniklerde iş bir bütün olacak şekilde değerlendirilir ve diğer işlerle karşılaştırılır. Puanlama tekniği ise faktör bazında ve objektif değerlemeye yöneliktir.
- Sayısal tekniklerde değerlemede niteliksel bir yaklaşım esas iken, puanlama tekniğinde her bir işe belli bir puan verilir ve niceliksel durum ortaya çıkar.

Puanlama yöntemi ülkemizde çoğu iş değerlemesi çalışmalarında başarılı sonuçlar vermiştir (Öğe, 2017: 195). Puanlama yöntemi çok aşamalı bir süreci kapsar ve her aşama bilimsel yöntemler dikkate alınarak izlenir.

2.3.1. Puanlama Yöntemi Aşamaları

İş değerleme tekniklerinden puanlama yönteminde süreç belirli bir sırayı izleyen aşamalarla gerçekleşmektedir. Bu aşamalar şu şekilde sıralanabilir (Sabuncuoğlu, 2013: 236-240, Öge, 2017: 195-196):

- **Değerlenecek Olan İşlerin Belirlenmesi:** Puanlama yönteminde yapılması gereken ilk iş değerleme kapsamında alınacak olan işlerin saptanmasıdır. Söz gelimi hizmet, teknik işler ya da büro işlerinin hangisinin değerleneceği daha önceden belirlenir. Değerlenecek olan işler belirlendikten sonra bu işler

ayrıntılı olarak analize alınır ve iş tanım formları oluşturularak değerleme sürecinin alt yapısı hazırlanır.

- **Temel Faktörlerin ve Alt Faktörlerin Seçimi ve Tanımlanması:** Bu aşamada yöntemin niteliğini oluşturan faktörler belirlenir. Burada faktörler bir bütünün bölümlerini ifade eden, işin niteliklerini kapsayan bütünü ifade etmektedir.

Tablo 3: Temel ve Alt Faktörler

Temel Faktörler	**Alt Faktörler**
Ustalık (Maharet) Faktörleri	**1.** Temel Bilgi ve Öğrenim **2.** Deneyim **3.** Beceri **4.** Çare Buluculuk ve İnisiyatif
Sorumluluk Faktörleri	**1.** Tarım-Makine Donanım Sorumluluğu **2.** Ürün ve Malzeme Sorumluluğu **3.** Üretime dair Sorumluluk **4.** Başkalarının İş Güvenliğinden Sorumluluk
Çaba Faktörleri	**1.** Bedensel Çaba **2.** Zihinsel Çaba
İş Koşulları Faktörleri	**1.** İşin Neden Olabileceği Tehlikeler **2.** Çalışma Şartları (Nem, Isı, gürültü vs.)

Kaynak: Sabuncuoğlu, 2013: 237

Faktörler temel ve alt faktörler olmak üzere iki grupta incelenebilir. Ustalık, çaba, çalışma koşulları ve sorumluluk şeklinde ifade edilen bu faktörler bir işin değerini oluşturur. Bunun yanında dikkate alınan bu faktörlerin içeriği ve sayısı bir örgütten diğerine değişebilir. Faktörlerin sayısının artması değerlemeyi güçleştirir, sayının azalması değerlemeye olan güveni azaltır.

- **Faktör Derecelerinin Belirlenmesi:** Faktörlerin anlaşılır ve açık olarak saptanmasının ve tanımlanmasının ardından faktörler derecelendirilir. Söz gelimi ustalık temel faktörü kapsamında bulunan öğrenim alt faktörünün derecelendirilmesi gerekiyorsa işin gerektiği şekilde yapılabilmesi için hangi düzeyde eğitimin gerektiği dereceler altında ortaya konulur. Öğrenim dereceleri şu şekilde saptanır:

Temel Faktör = Ustalık

Alt Faktör= Öğrenim

Tablo 4. Derece Saptama Tablosu

DERECELER				
I.İlkokul	II. Lise	III. Meslek Lisesi	IV. Yüksekokul	V.Fakülte

Kaynak: Sabuncuoğlu, 2013: 238

- **Faktör ve Derecelerin Puanlama Aşaması:** İş değerlemesinde faktör ve dereceler belirlendikten sonra bunların puanlanmasına sıra gelir. Fakat bunların dağıtımı zor bir işlemdir. Her faktör ve derecenin taşıdığı önem, ağırlığı dikkate alınarak kurulca uygun görülen puanlar verilir. Sistemde Türkiye'de MESS tarafından geliştirilen ve Metal Sanayinde göz önüne alınan model şu şekildedir:

Tablo 5: Metal Sanayi İş Değerleme Süreci Faktör ve Puan Sistemi

FAKTÖR GRUPLARI	GRUP AĞIRLIKLARI			DERECELER				
GRUP I-USTALIK	(%40)	400	Toplam Puan	I	II	III	IV	V
1.Öğrenim ya da Temel Bilgi	(%15)	150		30	60	90	120	150
2.Deneyim	(%10)	100		20	40	60	80	100
3.Beceri	(%7.5)	75		15	30	45	60	75
4.İnisiyatif ve çare buluculuk	(%7.5)	75		15	30	45	60	75
GRUP II-SORUMLULUK	(%20)	200	Toplam Puan	I	II	III	IV	V
5.Makine-tarım ve donanım sorumluluğu	(%5)	50		10	20	30	40	50
6.Malzeme ve ürün sorumluluğu	(%5)	50		10	20	30	40	50
7.Üretim sorumluluğu	(%5)	50		10	20	30	40	50
8. Başkalarının iş güvenliğinden sorumluluk	(%5)	50		10	20	30	40	50
GRUP III-ÇABA	(%20)	200	Toplam Puan	I	II	III	IV	V
9. Zihinsel Çaba	(%10)	100		20	40	60	80	100
10. Bedensel Çaba	(%10)	100		20	40	60	80	100

GRUP IV-İŞ KOŞULLARI 11. İşin doğurabileceği tehlikeler 12. Çalışma Koşulları	(%20) (%10) (%10)	200 100 100	Toplam Puan	I 20 20	II 40 40	III 60 60	IV 80 80	V 100 100

Kaynak: Akün, 1988: 23

Tabloda sunulan her bir faktör, verilen puanlar ve derece ek listelerde ayrı ayrı açıklanarak tablolar ortamında değerlemeyi yapanlara verilir. Puan dağıtımında ilk olarak ağırlık yüzdeleri belirlenir ardından 1000 puan üzerinden karşılık gelen puanlar geometrik ya da aritmetik dizi ile ifade edilip derecelerde gösterilir. İş grupları skalalarının oluşturulması: İşlerin dikkate alınıp puanların dağıtılmasının ardından işler 6 ile 12 rakamları arasında değişen gruplara bölünüp bir skala oluşturulur.

Tablo 6: Örnek Puanlama Tekniği

Faktörler	**Faktör Puanı**	**Alt Faktörler**	**Alt Faktör Puanı**
Beceri	50 Puan	Teknoloji Becerisi İş yapabilme yeteneği	25 Puan 25 Puan
Sorumluluk	30 Puan	İdari sorumluluk Araç-gereç sorumluluğu	15 Puan 15 Puan
Çaba	10 Puan	Zihinsel çaba Fiziksel çaba	5 Puan 5 Puan
İş Koşulları	10 Puan	Güvenlik koşulları Fiziksel çalışma koşulları	5 Puan 5 Puan

Kaynak: Koç ve Topaloğlu, 2010: 309

Puanlama tekniği 1936'da Merrill Lott tarafından geliştirilmiştir. Yöntemde işin değeri ilk olarak çeşitli faktörler aracılığıyla ve her faktör belli bir puan sistemi kapsamında sayısal puan değerleri verilerek ortaya çıkan toplam puan olarak belirlenir (Can ve Kavuncubaşı, 2005: 289).

Tablo 7: Faktör Dereceleri ve İçerikleri

FAKTÖR DERECE TANIMLARI	DERECE
Yapılan işte şart olan bilgi, tecrübe sahibi, herkes tarafından yapabilecek, özel yetenek gerektirmeyen işler.	I
Basit, donanım, tezgah, aletler ile hassas olmayan kısımlarda çalışırken ya da hassas olmayan türde işler yaparken birden çok uzvun sistemli ve koordineli olarak kullanılmasını öngören işler.	II
Basit, alet, tezgâh ve donanım kullanıp bunun yanında hassas parçalarda çalışırken veya hassas iş yaparken birkaç uzvun sistemli ve koordineli olarak kullanılmasını öngören işler.	III
Karmaşık yapıda, donanımlı, alet ve tezgâh kullanıp hassas parçalarda çalışırken veya hassas işler yaparken birkaç uzvun sistemli ve koordineli olarak kullanılmasını öngören işler.	IV
Çok özel yapıda araçlar kullanırken veya hassas parçalarda çalışırken birkaç uzcun en yüksek şekilde koordinasyonunu öngören işler.	V

Kaynak: Bingöl, 2006: 385

2.4. Faktör Karşılaştırması Yöntemi

Faktör karşılaştırma sıralama ve puan yöntemlerinin bileşimi olarak kabul edilen bir yöntemdir (Benligiray, 2013: 161). Yöntem, işlerin değerinin 4-7 arasında farklılık gösteren sayıda faktörün değerine göre belirlendiği bir tekniktir (Ataay, 1990). Yöntemin uygulanmasında beceri, çaba, sorumluluk ve iş koşulları şeklinde 4 faktör dikkate alınmaktadır.

Faktör karşılaştırma yönteminde süreç şu şekilde sıralanabilir (Ardıç ve Özdemir, 2018: 391):

- Değerlenecek tüm işlerin ve seçilen "anahtar" işlerin tanımı ve gerekleri ortaya konur. Anahtar işler, diğer işlerin değerlendirilmesinde dikkate alınan ve değerleme ölçeğinin şekillenmesinde esas alınan yöntemin başarılı olması açısından önemlidir. Bununla birlikte anahtar işlerin ücretleri değişen işler olmamasına, kurumdaki diğer tüm işleri temsil etmesine dikkat edilmelidir.
- Anahtar işler, iş becerisi, sorumluluk, çaba ve iş koşulları şeklinde temel iş faktörleri dikkate alınarak ayrı ayrı biçimlenir.
- İşler için ödenen ücretler veya puanlar bu esas faktörlere dağıtılıp puan ya da paraya dayalı değerleme ölçeği oluşturulur.

Süreçte değerlemeyi kurumu ve işleri iyi tanıyan, bilen ve tutarlı karar verme becerisi olan kurulca yapılmaktadır. Anahtar işler faktörlere göre para ve önem sıralarını açıklayan çizelge şekillendikten sonra ölçek olarak dönüştürülür.

Tablo 8: Faktör Karşılaştırma

Kilit İşler	**Toplam Ücret (TL.)**	**FAKTÖRLER**				
		Beceri		**Bedensel Çaba**	**Sorumluluk**	**Çalışma Koşulları**
		Zihinsel Çaba				
Müdür	2200	400	700	200	800	100
Şef	1900	350	650	250	550	100
Memur	1700	450	550	350	250	100
Sekreter	1500	400	500	250	250	100
Temizlikçi	1200	200	100	450	100	350

Kaynak: Tunçer, 2011: 314

- Değerlemesi yapılacak tüm işler bu ölçekte yer alan işlerle ve faktörlerle karşılaştırılıp iş sıraları arasında uygun bulunan yerler netleştirilir.
- Bu şekilde para ya da puan birimi dikkate alınarak işler değerlendirilir. Diğer bir deyişle tüm işlerin ücretleri belirlenir ve değerleme tamamlanır. Sıralamada en yüksek puan veya ücreti alan işe göre olması işlerin birbirlerine göre değerini oluşturur.

Faktör karşılama yönteminde, işler faktörlerin değerine göre ölçülen bir yöntemdir. Fakat bu yöntemlerde daha çok parasal ifadeler kullanılır. Yöntemin başarılı ve sağlıklı sonuçlar verebilmesi için beceri, çaba, sorumluluk ve çalışma koşullarının doğru belirlenmesi gerekmektedir.

2.5. HAY İş Değerleme Sistemi

HAY iş değerleme, standart puan planlarının yaratılmasını ifade etmektedir. Bu planlar, çeşitli işlere yönelik hazır faktör derece tanımları ve puan değerlerini kapsamaktadır. Bu sebeple çoğu örgüt az değişiklik yaparak veya hiç yapmadan HAY iş değerleme sistemini tercih eder. Sebebi ise genellikle uygun yapısı ile birlikte örgütlerin kendilerine özgü özelliklerini ve değişik durumlarını göz önüne almasıdır (Ardıç ve Özdemir, 2018: 397).

Hay sistemi: Bilgi (Know-How), Problem Çözme (Problem Solving), Sorumluluk (Accountabability) ve uygulamada çok fazla olmayan İş koşulları (Working Conditions) ana faktörlerinden ibaret olan özel faktör yöntemidir. Bu faktörler şu şekilde açıklanabilir (Altun, 2003: 71-73):

- **Bilgi:** Gereken iş performansına yönelik olarak edinilmiş her türlü bilgi ve yetenektir. Alt bileşenleri vardır. Teknik bilgi, yönetim bilgisi ve insan ilişkileri yeteneğidir.
- **Problem Çözme:** İş için gerekli olan sahiplenme, değerlendirme, analiz, sorgulama, hipotez oluşturma, sonuca

ulaşma için gerekli düşünme doğası ve miktarıdır. Problem çözme işten istenen neticelere ulaşmak için lazım olan bilgiye düşünme sürecinin uygulama düzeyidir. Düşünme seviyesi ve düşünce serbestliği alt bileşenleridir.

- **Sorumluluk:** Sonuçlar ve sonuçların örgüt için önemi ile ilgilidir. Bireyin yaptığı işin neticelerine dair cevap verme zorunluluğunun düzeyi sorumluluğun düzeyi ile ilişkilidir. Etkinlik serbestliği, etki ve şiddet şeklinde 3 boyutludur (Altun, 2003: 49).
- **İş Koşulları:** İşin yapıldığı çevreyi ifade eder. Fiziksel efor, fiziksel çevre ve zihinsel stres şeklinde boyutlardan oluşmaktadır.

İş değerlemesi sürecinde, kurumsal özellikler, elde edilecek başarıyı etkilemektedir. Dolayısıyla örgütsel özellikler iyi bilinmeli ve tanınmalı, bu doğrultuda iş değerleme yöntemi seçilmelidir.

3. İŞ DEĞERLEMESİNİN İŞ HAYATINA OLAN ETKİLERİ

İş değerlemesi çalışmaları 1920'den bu yana dünyada kullanılan bir uygulama olup, Amerika'da sendikalaşmanın artması sonucu iş değerleme çalışmaları daha fazla önem kazanmıştır. Avrupa'da aynı dönemde gündeme gelen iş değerleme ilk olarak 1918'te İsviçre'de Bally ayakkabı sektöründe kullanılmıştır. İngiltere'de iş değerleme ile ilgili çalışmaların ne zaman uygulandığı belirsizdir. İngiltere'de İkinci Dünya Savaşı'nın ardından işgücünden verimliliğini artırma ve işgücünden daha fazla faydalanma çalışmaları başlamış ve bu doğrultuda iş değerleme ikinci planda kalmış, gereken hassasiyet gösterilmemiştir (Balçık, 2018: 37).

Ülkemizde de iş değerlemeye ilk olarak 1948'te Karabük Demir Çelik işletmesinde, sonra Sümerbank, Makine Kimya, Devlet Demir Yolları gibi kamu kuruluşlarında yer verilmiştir. 1960-1970 yılları arasında özel kesimin de dikkatini çekmiş, yönetimde bilimselliğe, bilimsel tekniklere olan ilgini

artmasına neden olmuştur. 1982'de Türkiye Metal Sanayii İşverenleri Sendikası ile Türk Metal Sanayii Sendikası'nca yapılan iş değerleme çalışmaları, ardından toplu sözleşmeler sonucu gerçekleştirilen ücret uygulamaları ülkemizde ilk, dünyada sayılı örnek çalışmalardan biri olarak literatüre geçmiştir (Öge, 2017: 117).

İş değerleme çalışmaları birçok açıdan önemlidir. Özellikle örgütlerde rasyonel ve sistematik ücret sisteminin oluşturulması iş değerleme çalışmaları sonucunda oluşmaktadır. Ücretin, örgütlerde işgörenler açısından; ekonomik, sosyal ve motive edici olmak üzere üç işlevi bulunmaktadır (Benligiray, 2003: 6). İş değerleme çalışmaları ile yapılan işler, zorluk ve önem dereceleri dikkate alınarak sıralanır ve ücretlerin daha dengeli, tutarlı ve adil bir şekilde dağılması sağlanmaktadır. Ücret unsuru ülke ekonomisi açısından önemlidir. Bugün ülkelerde nüfusun büyük bir oranı ücretlidir. Gelişmiş ülkelerde ücretlilerin yüksek oranda olduğu görülmektedir. Bu nedenle ücret düzeyleri nüfusun büyük oranını etkilemekte ve olumlu veya olumsuz etkide bulunabilmektedir (Tortop, Aykaç, Yayman ve Özer, 2013: 256). Fakat iş değerleme sadece ücretlerin belirlenmesi demek değildir. İşler ayrıntılı bir şekilde tanımlandığında işgörenler iş tanımlarında ortaya konulan görevleri tam olarak yerine getirmeye çalışacaktır (Efe, 2020: 20).

İş değerleme çalışmaları çalışanın ücretine olan faydalarının yanında örgüte de fayda sağlayan süreçlerdir. Örgütte gerçekçi ve bilimsel ücret sistemlerinin oluşmasını, ücret adaletinin sağlanmasını, eşit işe eşit ücret ilkesinin uygulanmasını sağlar. Aynı zamanda iş değerleme işgücü maliyetinin ve yükümlülüklerinin kontrolünü, işlerle ilgili sorumlulukları, yetkileri ve çalışanlar arasındaki ilişkileri düzenler (Tunçer, 2011:305-306). Eğitim planlamalarını düzenler, çalışan seçimi, yükselme ve işten çıkarmalarda bilgi sunar.

İş değerlemesi örgütlerde yapılan işlerin karşılaştırılarak birbirleri ile arasındaki ilişkileri araştırır. Bunun için de ilk olarak yönetim iş değerlemesi çalışmalarını önemsemeli ve destek vermelidir. Bu sebeple iş değerlemesi örgütte rol ve amaçların daha önceden belirlenmesini gerektirir (Serinkan, 2018: 191).

İş hayatında istenilen başarının elde edilmesi, insan kaynakları uygulamalarına önem verilmesiyle sağlanır. İş değerlemesi örgüte birçok açıdan fayda sağlayan çalışmalardır. İş değerlemesinin verimli olması için ilk olarak değerlemeyi kimlerin yapacağının belirlenmesi gerekir. Aynı zamanda iş değerlemesinde uygulanacak olan yöntemin doğru ve örgütsel yapıya uygun olması gerekmektedir. İş değerlemesi, işe göre çalışan ilkesiyle hareket ettiğinden çalışanların üretkenliği ve verimliliği artacaktır.

SONUÇ

İnsan kaynakları yönetimi örgütsel amaçların etkili ve verimli bir şekilde gerçekleşebilmesi için birçok işlevi yerine getirir. Bu işlevlerden biri de çalışanlarca yapılan işlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi ve her işin değerinin ortaya konulmasıdır. İş değerlemesi örgütlerde yapılması gereken çalışmalardandır. İş değerlemesini örgütte gerekli kılan en önemli neden çalışanlara yönelik uygulanan ücret sistemlerinin adil ve tutarlı olmasını sağlamaktır. Çünkü iş değerlemesi yaklaşımı işe göre çalışan ilkesinden hareket etmektedir. İşveren açısından maliyet, işgören açısından gelir kaynağı teşkil eden ücret tüm toplumlarda ve ekonomilerde önemlidir. Dolayısıyla ücret sistemi adaletsizlikten, dengesizlikten uzak ve çalışanlar arasında huzursuzluk yaratmayacak şekilde oluşturulmalıdır.

İş değerleme çalışmaları örgüt yönetimlerinin büyük bir titizlikle yönetmeleri gereken çalışmalardır. İş değerlemesi; çalışanı ya da onun performansını değil, çalışanın yaptığı işi konu almaktadır. İş değerlemesi

kapsamında yapılan tüm çalışmalar dürüstlük ve doğruluk ilkesine uyarak, gizlilikten uzak bir şekilde yapılmalıdır. Alanında uzman kişilerce yapılması gereken iş değerlemede uygulanacak olan yöntemin seçimi de üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Bunun için uygulanacak olan yöntemin örgüt yapısına uygun olmasına dikkat edilmelidir.

Çalışmanın ilk bölümünde iş değerleme kavramı açıklanmıştır. İkinci bölümde iş değerleme yöntemlerine geniş bir biçimde yer verilmiş, yöntemler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise iş değerleme kavramının dünyada ve Türkiye'de ilk uygulamalarına ve iş değerlemesinin iş yaşamındaki önemine değinilmiştir.

KAYNAKÇA

Akün, F. (1988). *İş Değerlemesi Tekniğinin Ülkemizde ve Dünyada Uygulama Biçimleri ve*

Sonuçları. Gebze: TÜSSİDE.

Altun, Y. (2003). Beyaz Yakalılar İçin İş Değerlendirme Modellerinin Karşılaştırılması, İTÜ,

Fen Bilimleri Enstitüsü,

Ardıç K. & Özdemir, Y. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi.* Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Armstrog, M. (2017). *Armstrong'un Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi El Kitabı*.

(Çev. Yonca Deniz GÜROL) Ankara: Nobel Yayınevi.

Ataay, İ.D. (1990). *İş Değerleme ve Başarı Değerleme Yöntemleri*. İstanbul: İşletme Fakültesi

Yayını, No: 235.

Balçık, G. (2018). *İş Analizini Kullanarak İş Değerleme Prosedürünün Dizaynı: Tekstil*

Sektöründe Bir Uygulam. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tunceli, Munzur

Üniversitesi.

Benligiray, S. (2003). *Ücret Yöntemi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Benligiray, S. (2013). *İş Değerleme ve Ücret Yönetimi.* İnsan Kaynakları Yönetimi R.

Geylan ve H.Z. Tonus (Ed.). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2900.

Bingöl, D. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Arıkan Yayınları.

Can, H. Ve Kavuncubaşı, Ş. (2005). *Kamu ve Özel Kesimde İnsan Kaynakları Yönetimi*.

Ankara: Siyasal Kitabevi.

Efe, Ö. (2020). *İş Değerlemeye Dayalı Olarak Yeni Ücret Sistemlerinin Kurulması: Bir*

Uygulama Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitütsü.

Güney, S. (2019). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Kahya, E. (2003). Metal İş Kolunda Bir İşletme İçin İş Değerleme Sisteminin Geliştirilmesi.

Endüstri Mühendisliği Dergisi, Makina Mühendisleri Odası 17 (4): 2-21

Koç, H. Ve Topaloğlu, M. (20120). *Yönetim Bilimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık

Öge, S. (2017). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Sabuncuoğlu, Z. (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Serinkan, C. (2018). İş Değerlemesi ve Ücret Yönetimi, İnsan Kaynakları

Yönetimi, Uğur Doldun (Ed.). Bursa: Ekin Yayınevi

Uğur, A. (2019). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. İstanbul: Sakarya Yayıncılık.

Tortop N., Aykaç B., Yayman H., Özer M. A. (2013). *İnsan Kaynakları Yönetimi*.

Ankara: Nobel Yayın.

Tunçer, Polat. (2011). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

Vergi Ahlakı Kavramı Üzerine Vosviewer İle Bibliyometrik Bir Analiz

Simla GÜZEL[1]

1- Doç. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi/ İİBF/Maliye Bölümü, simlaguzel@nku.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-5249-8873

ÖZET

Devletin en önemli gelir kaynağı olan vergilerin minimum maliyetle toplanabilmesi kamu hizmetlerinin toplum ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde gerçekleştirilmesinde önem arz eder. Vergilerin yeterli bir şekilde toplanabilmesi ise vergiye gönüllü uyuma bağlıdır. Vergiye gönüllü uyumu etkileyen pek çok faktör olsa da dışsal bir müdahale olmaksızın vergiye gönüllü uyumu ifade eden vergi ahlakı, uzun yıllardır araştırılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada vergi ahlakı konusunun literatürdeki yerini, gelişimini, ortaya koyabilmek; bundan sonra çalışacaklar için yol gösterici olabilmek adına bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada "Vergi Ahlakı" sözcüğü ile tüm alanların seçilerek yapıldığı araştırmada toplam 387 makaleye ulaşılmıştır. Yıllara göre en eski 1994 en yeni 2024 olmak üzere farklı disiplinlerden ulaşılan makaleler data, yazar, atıf, dergi, ülke kurum, anahtar sözcükler, özet analizleri açısından incelenmiştir. Veri tabanı olarak ise yalnızca Web of Science'da endekslenen çalışmalar kapsama alınmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; vergi ahlakı konusunda yapılan çalışmaların hem de atıf sayılarının 2005'ten günümüze kadar artmakta olduğu görülmüştür. Bu konuda en fazla yayın yapan araştırmacının Williams, C. C., makaleleri en fazla atıf almış olan araştırmacının da Torgler, B.'olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En fazla atıf alan çalışmaların ait olduğu ülke İngiltere'dir. Diğer yazarlarla bibliyografik eşleşmesi en güçlü olan yazarın Williams C. C, olduğu görülmüştür. Torgler, B. ise bağlantı gücü en yüksek olan yazardır. Yapılan anahtar sözcük analizi neticesinde vergi ahlakı, vergi kaçakçılığı, vergiye uyum, kayıt dışı ekonomi, vergileme, yolsuzluk, kayıt dışı istihdam gibi kelimelerin en fazla kullanılan anahtar sözcükler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte son yıllarda bu konuda yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin değişmeye başladığı da dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler – Vergi, Vergi Ahlakı, Vergi Uyumu, Vergi Kaçırma, Bibliyometrik Analiz

1. GİRİŞ

Vergi gelirleri kamusal mal ve hizmetlerin sunulmasında devletin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Vergi gelirlerinin yeterli şekilde toplanabilmesi vergi uyumunun sağlanmasıyla ilişkilidir. Çünkü vergi uyumu gerçekleştiğinde vergiden kaçınma ve vergi kaçırma faaliyetleri azalacak, vergi maliyetleri düşecektir. Bu nedenle vergi uyumunun sağlıklı bir ekonomi için bir gereklilik olduğunu söylemek mümkündür.

Allingham ve Sandmo (1972) ekonomik teorisi ile araştırılmaya başlanan vergi uyumu konusuna temel yaklaşım, vergi denetim ve cezalarının vergiye uyumu artırdığını savunmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar

neticesinde vergiye uyumun ülkeden ülkeye değişmesi ve ekonomik teorinin vergiye uyumu açıklamada yetersiz kalmasıyla araştırmaların yönü değişmiştir. Mükelleflerin vergiye uyumunu sağlayan içsel motivasyon olarak da tanımlanabilen vergi ahlakı konusu üzerinde durulmaya başlanmıştır (Alm ve McClellan, 2012: 1). Vergi kaçakçılığı ile mücadeleye yönelik için etkin politikalar oluşturulmalıdır. Bunun için vergiye uyum kararının davranışsal yönlerinin belirlenmesi önem taşır. Uyum davranışına yönelik tutumlar, sosyo- kültürel normların bir göstergesidir (Cummings vd. 2006:3). Ancak bu faktörlerin vergiye uyum üzerindeki etkisinin tam olarak anlaşılamaması, bu konunun hala çalışılmaya devam edilmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmada, geçmişten bugüne sıklıkla çalışılan vergi ahlakı konusunun literatürdeki yerini, gelişimini, bundan sonra çalışacaklar için yol gösterici niteliğini ortaya koyabilmek adına bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Bibliyometrik analiz sayıları gittikçe artan araştırmaların değerlendirilmesi hususunda işlevsel bir yöntem türüdür (Arslan, 2022:35). Günümüzün gelişmiş bilimsel bilgi birikimi önceki araştırma çalışmalarının kümülatif etkisiyle oluşmuştur. Çok boyutlu bir kavram olan bilgi, doğası gereği çok yönlü ve disiplinler arası gelişmektedir. Her bir yayın, önceki yayınlardan alıntı yapmaktadır. Başka bir deyişle; mevcut bir yayın daha önceki araştırma konusunun bir uzantısı olmaktadır. Böylece yayınlar arası entelektüel ilişkiler kurulmaktadır. Bu ilişkileri, bilgi birikimini daha iyi anlamak için sınıflandırmak gerekmektedir (Surwase vd. 2011:179). Belirli bir konudaki literatürü niceliksel bir biçimde ortaya koyarak, akademik kavramların, konuların gelişimi konusunda fikir sahibi olmaya imkân tanıyan bibliyometrik analiz (Şeren ve Geyik, 2024: 644-45), belirli bir bilimsel alan içerisinde niceliksel ve matematiksel verilerden yararlanarak inceleme yapan bir araştırma metodolojisidir. Bu sayede alandaki yazarlar ve kurumlardan en etkili olanların kapsamlı bir taslağı ortaya çıkabilmektedir (Bitzenbauer, 2021: 2-3).

Çalışmada ilk olarak davranışsal bir yaklaşımla vergi ahlakı kavramı açıklanmış, ardından vergi ahlakına ilişkin literatüre yer verilmiştir. Sonrasında araştırma yöntemi bölümünde, veri ve analiz başlığı altında; ortak yazar, yayın ve atıf, eş oluşum ile anahtar sözcük, bibliyografik eşleşme ve yazarlara eş atıf analizleri gerçekleştirilmiş ve sonrasında sonuçlara yer verilmiştir.

2. VERGİ AHLAKI KAVRAMI

Vergi uyumu açısından insanların neden vergi ödediği konusu uzun süredir araştırılmakta ancak bu soruya kısmen cevap verilebilmektedir. Vergiye uyum konusunda geçerli olan iki teori bulunmaktadır. Bunlardan biri Allingham ve Sandmo ekonomik yaklaşımın uzantısı olan Rasyonel Beklentiler Teorisi; diğeri Sosyal Psikolojik Model- Ahlaki Duygular Teorisi'dir (Kitapçı, 2015:23). Allingham ve Sandmo (1972) neoklasik

modelinde vergi uyumsuzluğuna ilişkin ekonomik yaklaşım söz konusudur. Mükellefin vergiye uyma veya uymamama davranışlarının fayda ve maliyetlerini hesaplayarak karar verdikleri varsayılır. (Horodnic, 2018: 868). Vergi kaçakçılığı; vergi oranı, denetim olasılığı ve uygulanan cezalar, vergi uyumunu etkileyen faktörlerdir. Ancak zaman içerisinde bu yaklaşımın vergi uymama davranışını açıklamada yetersiz kaldığı düşünülmeye başlanmıştır. Çünkü yapılan pek çok akademik çalışma sonucunda (Alm vd., 1992; Frey & Feld, 2002; Graetz & Wilde, 1985) vergi politikalarının vergi uyumu üzerinde tam olarak etkisinin olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Luttmer ve Singhal, 2014: 149). Ayrıca bazı ülkelerde vergiye ilişkin caydırıcı uygulamalar az olduğu halde, vergi uyumunun yüksek olması ekonomik yaklaşımın sorgulanır hale gelmesine neden olan diğer bir etkendir (Torgler, 2003: 5). Zamanla bu görüş önemini kaybetmiş yerine sosyal-psikolojik model geçmeye başlamıştır (Tekin ve Sökmen Gürçam, 2019: 73). Bu görüşte, vergiye uyumda, vergi yönetiminin yanı sıra; sosyal normlar, ahlaki kurallar, sosyal uyum, siyasal kurumlar da önemli faktörler olarak kabul edilmektedir (Çevik, 2016:38). Bu faktörler davranışsal yaklaşımın da araçları arasında yer almaktadır. Nitekim bireylerin kararlarındaki psikolojik faktörleri göz ardı etmemek gerekir. Bireyler her koşulda rasyonel davranmamakta, psikolojileri duruma göre değişen duygulardan, başkalarının davranışlarından etkilenmektedir (Sonkur ve Kılıçaslan, 2022: 57-61). Bu nedenle vergiye uyum konusu, ekonomik psikoloji ve davranışsal iktisat alanlarında çalışılmaya başlanan bir konu haline gelmiştir (Çevik, 2016:38).

Araştırmacıların üzerinde çalıştığı; vergiye gönüllü uyum konusu, bizi içsel motivasyonla vergi ödemek anlamına gelen vergi ahlakı konusuna götürmektedir (Tosuner ve Demir, 2007:2). Vergi yönetimleri de vergi uyumunun sağlanmasında politika uygulamalarına önem verseler de zaman içerisinde, temelde Kornhauser (2007)'ye göre de vergiye uyum bilmecesinin çözümünde anahtar bir role sahip olan vergi ahlakı üzerine yoğunlaşılması gerektiğini kabul etmeye başlamışlardır. Vergi kanunlarına gönüllü uyumun artırılması ve toplumsal bir uyum normunun yaratılması gerekmektedir (Luttmer ve Singhal, 2014: 149).

Vergi ahlakı kavramı ilk kez 1960-70'lerde "Köln Vergi Psikolojisi Okulu" olarak bilinen Güntern Schmölders ve diğer Alman araştırmacılar tarafından kullanılmıştır. Yaklaşımlarında vergi ahlakı vergiye uyum davranışı olarak ele alınmaktadır. 1990'larda ise vergi ahlakı konusu daha fazla araştırılmaya başlanan bir konu haline gelmiş ve insanlar neden vergi öder sorusu üzerinde yoğunlaşılmaya başlanmıştır (Torgler, 2007: 4-5). Vergiye uyumu etkileyen önemli bir faktör olarak kabul edilen vergi ahlakı (Fonseca Corona, 2024: 343-344) mükelleflerin vergiyi dışsal bir müdahale olmaksızın gönüllü olarak ödemesi; yani içsel bir motivasyon göstermeleri olarak tanımlanmaktadır. (Aktan, 2012: 168).

3. LİTERATÜR

Bu başlık altında vergi ahlakına ilişkin literatür incelendiğinde en çok karşılaşılan ve atıf alan çalışmalar ile yine son yıllarda yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Torgler ve Schneider (2004) vergi ahlakı konusunu kültürel farklılıklar açısından ele aldıkları çalışmada, vergi ahlakının devlete olan güven ve yasal sistem sebebiyle Asya ülkelerinde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Alm ve Torgler (2006) da kültürel farkların vergi ahlakı üzerinde etkili olduğunu belirtmektedirler. Torgler (2005) vergi uyumunu gelişmekte olan ülkelerdeki vergi ahlakı açısından incelemiştir. Kayıt dışı ekonomi ile vergi ahlakı arasından bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılan çalışmada; vergi yükü, dürüstlük ve yolsuzluk vergi ahlakı üzerinde etkili olan en önemli faktörler olarak bulunmuştur. Frey ve Torgler (2007) 30 tane Batı ve Doğu Avrupa ülkesi için yaptıkları çalışmada algılanan vergi kaçakçılığı düzeyinin vergi ahlakını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Torgler ve Schneider (2007)'de dışsal çabaların vergi uyumu üzerinde etkili olmadığı ancak vergi ahlakının vergi uyumunu artırıcı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Torgler vd. (2008) ABD ve Türkiye'de gelir idaresi, vergi sistemi, hissedilen vergi yükü vergi farkındalığı, uyum algısı, devlete, memurlara ve genel olarak duyulan güven, yolsuzluğun olmaması gibi ve dini faktörlerin vergi ahlakını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Cummings vd. (2009) kültürlerarası farklılıkların, gelir idaresi kurumunun ve genel olarak yönetişimin kalitesini etkilediğini bunun da vergi uyum davranışı üzerinde etkili olduğunu ileri sürmektedirler. Martinez-Vazques ve Torgler (2009) İspanya için yaptıkları analize göre kadınların ve yaşı ilerleyen bireylerin vergi ahlakı daha yüksektir. Kendini devletle özdeşleştiren bireylerin de vergi ahlakı daha yüksektir. Ayrıca vergi ahlakı yüksek olan bireylerin genel memnuniyet seviyeleri de yüksektir. Enflasyon, işsizlik ise vergi ahlakını azaltan faktörlerdir.

Abeler, Becker ve Falk (2014)'e göre yalan söylemenin bir maliyeti bulunmaktadır. Bu maliyetler bireylerin durumuna göre değişiklik gösterebilmektedir. İnsanların mali durumlarına ilişkin yalan söylemeye eğilimli oldukları ancak vatanseverlik ve dindarlık gibi konuların ise vergi ahlakını olumlu etkilediği belirtilmektedir. Luttmer ve Singal (2014) vergi kaçakçılığı ve vergi uyumunu elde aldıkları çalışmada, vergi ahlakının geliştirilmesinin vergi uyumu açısından öneminden bahsetmişlerdir. Williams ve Horodnic (2016) Avrupa Birliği Ülkelerinde vergi ahlakının devletin ekonomiye müdahalesinin artmasıyla yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte yaşın ve eğitim seviyesinin artması, kadınların istihdam içerinde daha fazla yer alması gibi önlemlerin vergi ahlakını olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir. Williams ve Krasniqi (2017) 35 tane Avrasya Ülkesinde vergi ahlakının belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre orta yaşlı, evli, çocuklu, evi olan ve üniversite mezunu bireylerin vergi ahlakları yüksektir. Aynı zamanda güçlü yasal sistemleri olan ve yolsuzluk seviyesinin düşük olduğu, devletlerin vergileme ve harcamalarda

etkin olduğu gelişmiş ülkelerde vergi ahlakı yüksektir. Citrin ve Stoker (2018) ile Horodnic (2018) ise vergi ahlakını açısından güvenin önemine dikkat çekmişlerdir. Williams ve Bezeredi (2018) Güney-Doğu Avrupa Ülkeleri için yaptıkları analizde kayıt dışı ekonomi içerisinde yer alan işletmelerin vergi ahlakı düzeyinin düşük olduğu bununla birlikte vergi adaletsizliği, yolsuzluk, siyasal istikrarsızlık gibi konuları da vergi ahlakını olumsuz etkilediği sonuçlarına ulaşmışlardır. Ntiamoh vd. (2023) Gana özelinde yaptıkları çalışmada vergi ahlakının belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Yaşın, seçimlerde oy kullanmış olmanın, devlete güvenin, orta öğretimin vergi ahlakına olumlu etkisi bulunmaktadır. Eğitim düzeyi orta öğretimin altında olması ve gelir faktörü olumsuz etkiye sahiptir. Arezzo vd. (2023) vergi ahlakının düşük olması ile kayıt dışı çalışma arasında bağlantı olduğunu belirtmektedirler.

Wicaksono ve Sutopo (2024) ise vergi ahlakı kavramının bibliyometrik yöntem ile analiz etmişlerdir. Veri seti olarak yalnızca Scopusta yer alan yayınlar kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre son 4 yılda vergi ahlakı konusunda ekonomi ve finans alanında özellikle Avrupa ve Asya'da yapılan çalışmaların sayısı artış göstermiştir. Vergi ahlakı başlığı kayıt dışı ekonomi, vergi uyumu, vergi sistemi, vergi kaçırma ve güven olmak üzere 5 alt büyük kavramsal kümeye ayrılmıştır. Gelecekte yapılacak yayınların ise vergi uyumu ile girişimcilik ve kurumsal teori arasındaki ilişkinin yanı sıra vergiden kaçınma ile vergi bilinci, sosyal normlar, yolsuzluk ve güven arasındaki ilişkilerin ele alınabileceği de belirtilmiştir.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

4.1 Veri ve Analiz

08.08. 2024 tarihinde "Vergi Ahlakı" sözcüğü ile tüm alanların seçilerek yapıldığı araştırmada toplam 387 makaleye ulaşılmıştır. Yıllara göre en eski 1994 en yeni 2024 olmak üzere farklı disiplinlerden ulaşılan makaleler data, yazar, atıf, dergi, ülke kurum, anahtar sözcükler, özet analizleri açısından incelenmiştir. Veri tabanı olarak ise yalnızca Web of Science'da endekslenen çalışmalar kapsama alınmıştır.

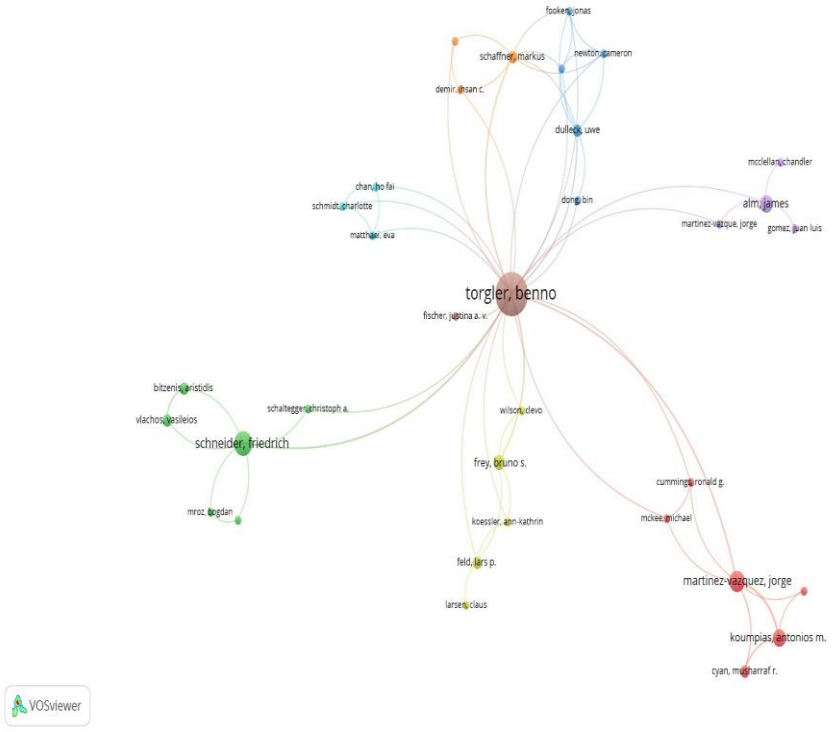
Tablo 1. Araştırma Metodolojisi

Veri tabanı	Web of Science
Yıl Aralığı	1994-2024
Araştırma Tarihi	08.08.2024
Kategori	Tümü
Arama Kelimesi	"Tax Morale"
Dil	Tümü
Doküman Tipi	Makale
Analiz Verileri (toplam)	387
Yazılım	Vosviewer

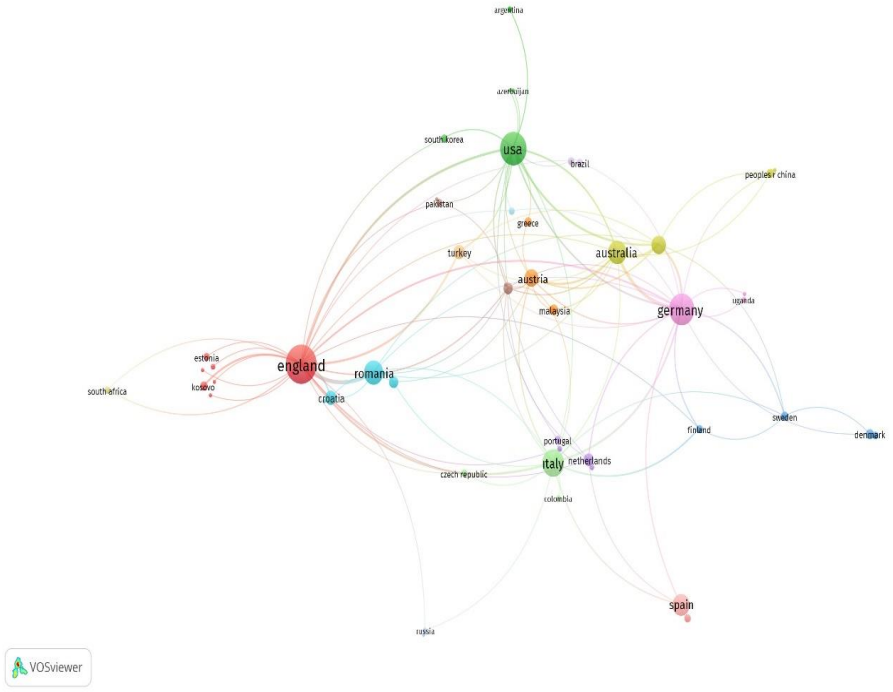
4.1.1 Ortak yazar analizi

Bir tür sosyal ağ analizi olan kabul edilebilecek olan ortak yazarlık analizi, bilim adamlarının zaman içerisinde oluşturdukları sosyal ilişkilerdir. Bu analiz neticesinde yazarlar arasındaki iş birliği matematiksel haritalanmaya dayanan ağlar aracılığıyla tespit edilmektedir (Biscaro ve Giupponi, 2014:1-2)

Vergi ahlakı kelimesi ile yapılan tarama sonucunda elde edilen ortak yazarlık haritası oluşturulurken yazarların en az 1 yayını ve atıfı olması göz önünde bulundurulmuştur. Yapılan filtreleme neticesinde 524 yazara ulaşılmıştır. Ortak yazarlık açısından yapılan ağ analizi sonucunda aralarında ortak ilişki bulunan bu yazarlar 8 kümeye ayrılmış ve 34 başlığa ayrılmıştır. Şekil 1'de görüldüğü gibi en çok iş birliği yapan yazarlar daha büyük daireler içerisinde yer almaktadır. Analiz sonucunda diğer yazarlarla en fazla işbirliği yapan yazarların Torgler, B. , Schneider, F, Martinez-Vazquez, J., Koumpias, A. M ve Alm, J. olduğu görülmektedir.

Şekil 1: Ortak Yazar Analizi

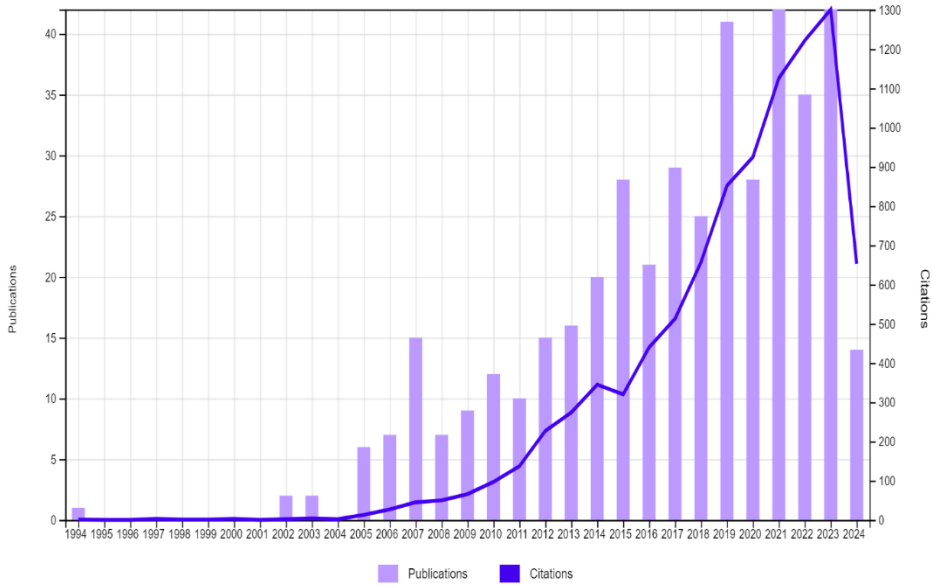
Şekil 2. Ülkeler Açısından Ortak Yazar Analizi

Şekil 2'de ise ortak yazar analizi ülkeler açısından görülmektedir. Uluslararası ortak yazarlık açısından ülkeler dairelerle gösterilmektedir. Ülkenin ortak yazarlık açısından önemli olması durumunda, bulunduğu daire büyümektedir. (Mesdaghinia vd., 2015: 342). Buna göre ortak yayın yapan yazarların bulunduğu ülkelerde en güçlü ağların sırasıyla İngiltere, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İtalya'da olduğu görülmektedir. En fazla ortak yayın bulunan İngiltere'nin toplam bağlantı gücü 71, toplam bağlantısı 25'tir. Onu takip eden Almanya'nın toplam bağlantı gücü 54, toplam bağlantısı19, ABD'nin toplam bağlantı gücü 39, toplam bağlantısı 19, İtalya'nın toplam bağlantı gücü 30, toplam bağlantısı 16'dır. Bu analizde Türkiye'yi değerlendirdiğimizde toplam bağlantı gücünün 11 ve toplam bağlantı sayısının 5 olması; bu veri tabanında Türkiye'de yapılan çalışmaların yetersiz kaldığını göstermektedir.

4.1.2 Yayın ve Yazar Atıf analizi

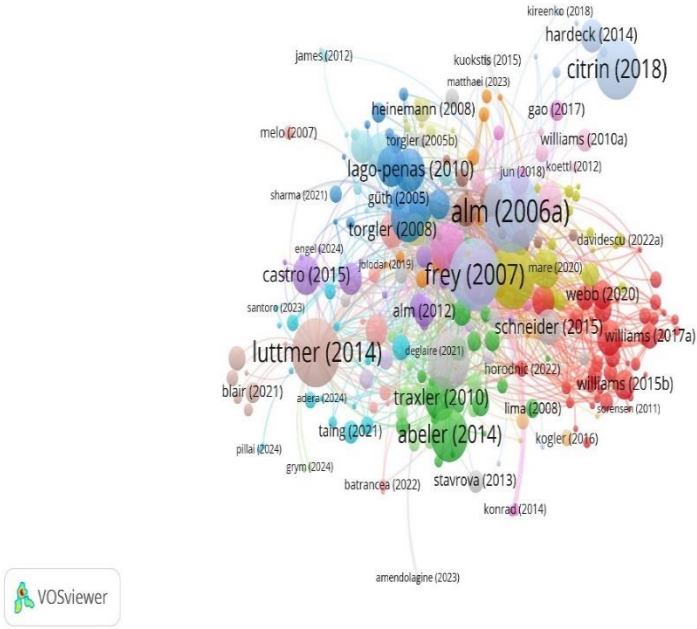
1994-2024 arasında vergi ahlakı konusunda yapılmış çalışmaların sayıları ve çalışmaların aldıkları atıflar, en çok atıf alan yayınlar, bu yayınların yapıldığı ülkeler ve dergiler bu başlık altında incelenecektir.

Vergi ahlakı konusu Web of Science veri tabanında yer alan makaleler açısından değerlendirildiğinde Grafik 1'de görüldüğü gibi 1994 yılında çalışılmış ardından 2002 ve 2003 yıllarına kadar bir çalışmaya rastlanmamıştır. 2005 yılında tekrar çalışılmaya başlanan konuda yapılan makalelerin son yıllarda artığı görülmektedir. Aynı şekilde yapılan atıflar da artış eğilimi göstermektedir. Bu da bize vergi ahlakı konusunun hala merak edildiğini ve üzerinde araştırmalar yapılmaya değer bir konu olarak görüldüğünü göstermektedir.

Grafik 1: Vergi Ahlakı Konusunda Yapılan Yayın ve Atıf Sayıları (1994-2024)

Kaynak: (Wos, 2024)

Şekil 3: Doküman Atıf Analizi

Şekil 3'de ağ analizi ile oluşturulmuş olan doküman atıf analizi görülmektedir. Bu analizde vergi ahlakı konusunda yapılmış çalışmalardan en fazla atıf almış çalışmalar ve yazarları görülmektedir. Filtreleme yapılırken yazarların konuya ilişkin en az bir yayını ve atıfı olma kriteri kullanılmıştır. Alm, J. ve Torgler B. (2006) 457 atıf, 124 bağlantı ile ilk sırada yer almaktadır. Frey ve Torgler (2007) 355 atıf, 101 bağlantıya, Luttmer ve Singhal (2014) 325 atıfa ve 67 bağlantıya sahiptir. Atıf sayıları oldukça fazla olan bu çalışmaların, literatüre önemli katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Tablo 2: Vergi Ahlakı Konusunda En Çok Makaleye Sahip Olan Araştırmacılar

Yazar	**Doküman Sayısı**
Williams, C. C.	38
Torgler B.	25
Horodnic,I.A.	12
Schneider, F.	8
Franic, J.	8
Martinez-Vazques,	6
Mittone, L.	4
Koumpias, A.M.	4
Andriani, L.	4
Alm, J.	4

Kaynak: Voswiever ile yapılan analiz sonucunda yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'de vergi ahlakı konusunda en fazla yayın yapan ilk on araştırmacı yer almaktadır. 38 yayın sayısı ile ilk sırada yer alan Williams, C. C.'yi 25 yayınla Torgler, B., 12 yayınla Horodnic, I. A. takip etmektedir.

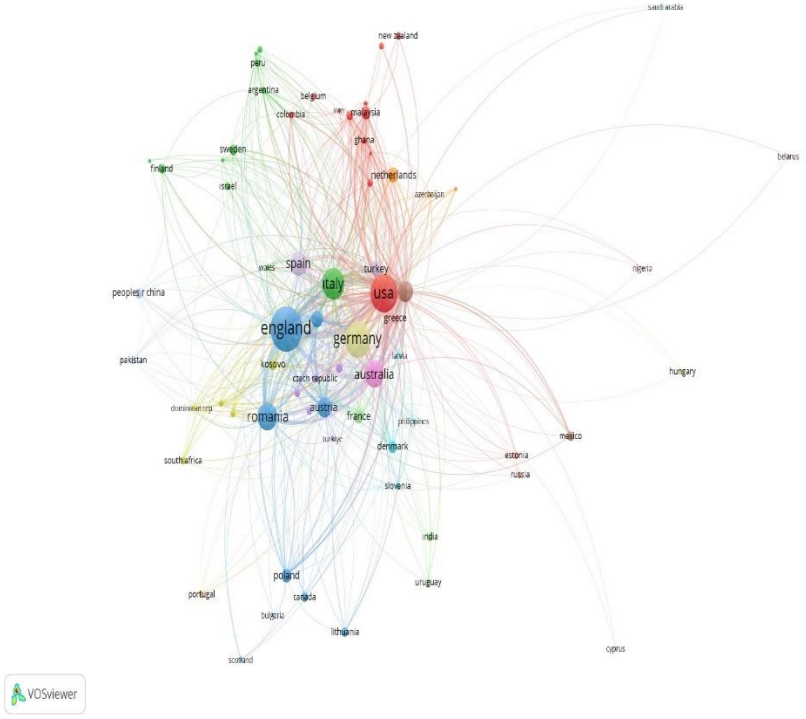
Tablo 3: Vergi Ahlakı Konusunda Makaleleri En Çok Atıf Alan Araştırmacılar

Yazar	**Atıf Sayısı**
Torgler B.	1860
Schneider, F.	735
Williams, C. C.	711
Alm, J.	457
Frey, B.S.	397
Martinez-Vazques,	362
Luttmer, E.F.P.	324
Singhal, Mç	324
Horodnic, I. A.	318
Citrin, J.	258

Kaynak: Voswiever ile yapılan analiz sonucunda yazar tarafından oluşturulmuştur.

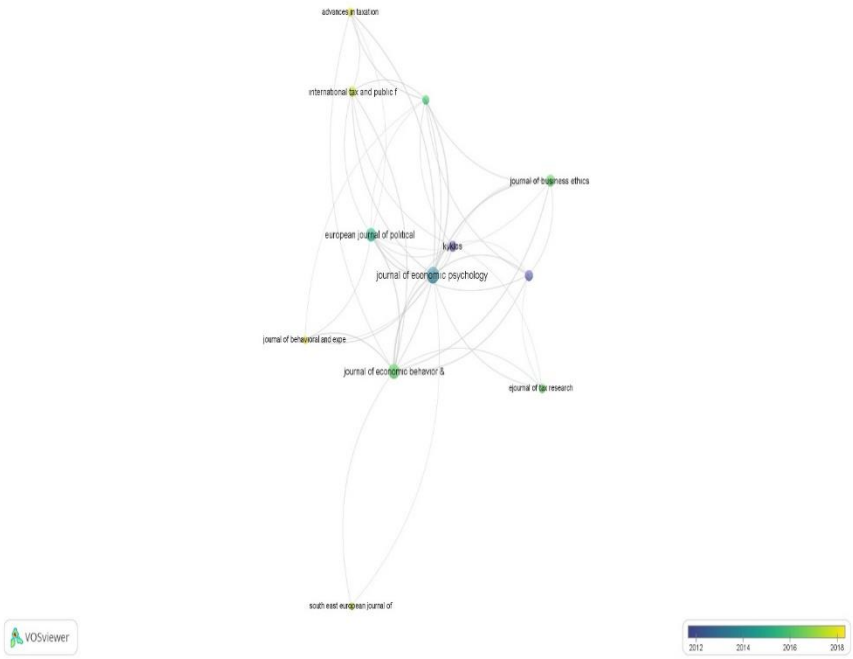
Tablo 3'de yine vergi ahlakı konusundaki makaleleri en fazla atıf almış olan ilk on araştırmacı görülmektedir. Torgler, B. 1860 atıf sayısı ile ilk sırada yer almaktadır. Onu 735 atıfla Schneider, F., 711 atıfla Williams, C. C. takip etmektedir. Vergi ahlakı konusunda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların hem tablo 2 hem de tablo 3'de görülen bu yazarların yayınlarını incelemeleri faydalı olacaktır.

Şekil 4'de vergi ahlakı konusunda yapılan çalışmaların ülkeye göre atıf analizleri görülmektedir. Analizde filtreleme yapılırken her ülkeden bir yayın ve bir atıf olma kriteri belirlenmiştir. Buna göre 78 ülkeden 73'ü bu kriteri sağlayabilmiştir. Analiz sonucunda 16 küme oluşturmuş ülkelerin bağlantısı 559 ve toplam bağlantı gücü 4302 olarak gerçekleşmiştir. Şekil 4'de görüldüğü üzere en fazla atıf alan çalışmaların ait olduğu ülke İngiltere'dir. Onu sırasıyla izleyen ülkeler ABD, Almanya, İtalya, Romanya ve Avusturalya'dır. Şekil 2'de yer alan ülkelere göre ortak yazar analizinde de aynı ülkelerin ön planda olduğu görülmektedir. Haritada Türkiye'nin yoğunluğunun görece az olduğu da görülmektedir.

Şekil 4: Ülke Atıf Analizi

Vergi ahlakı kavramı ile tarama yapılarak erişilmiş makalelerinin atıf sayılarının yayınlandıkları dergiler açısından analizi Şekil 5'te görülmektedir. Bu analiz yapılırken atıf almış yayınların dergilerini daha net bir şekilde belirleyebilmek adına filtreleme kriteri daraltılarak en az 5 yayın yapan ve 5 atıf alan dergiler kapsama alınmıştır. Bu şekilde olduğunda, 211 derginin 12'si bu kriteri karşılamıştır. Şekil 5'te görüldüğü üzere en çok atıf alan dergi Journal of Economic Psychology'dir. Onu Journal of Economic Behaviour and Organizaiton, Journal of Economic Issues takip etmektedir.

Şekil 5: Dergi Atıf Analizi

Tablo 4: Vergi Ahlakı Konusunda En Çok Atıf Alan Yayınlar ve Dergileri

Yazarlar	Yayın İsmi	Kaynak (Dergi Adı)	Atıf Sayısı
Alm ve Torgler (2006)	Culture differences and tax morale in the United States and in Europe	Journal Of Economıc Psychology	457
Frey ve Torgler (2007)	Tax morale and conditional cooperation	Journal of Comparative Economics	355
Luttmer ve Singhal (2014)	Tax Morale	Journal of Economic Perspectives	325
Torgler ve Schneider (2009)	The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy	Journal of Economic Psychology	289
Citrin ve Stoker (2018)	Political Trust in a Cynical Age	Annual Review of Political Science	258
Cummings vd.(2009)	Tax morale affects tax compliance: Evidence from surveys and an artefactual field experiment	Journal of Economic Behavior & Organizati on	238
Torgler (2006)	The importance of faith: Tax morale and religiosity	Journal of Economic Behavior & Organization	207
Abeler, Becker ve Falk (2014)	Representative evidence on lying costs	Journal of Public Economics	191
Torgler (2005)	Tax morale in Latin America	Public Choice	164
Torgler ve Schneider (2007)	What shapes attitudes toward paying taxes? Evidence from multicultural European countries	Social Science Quarterly	163

Kaynak: (Wos, 2024)

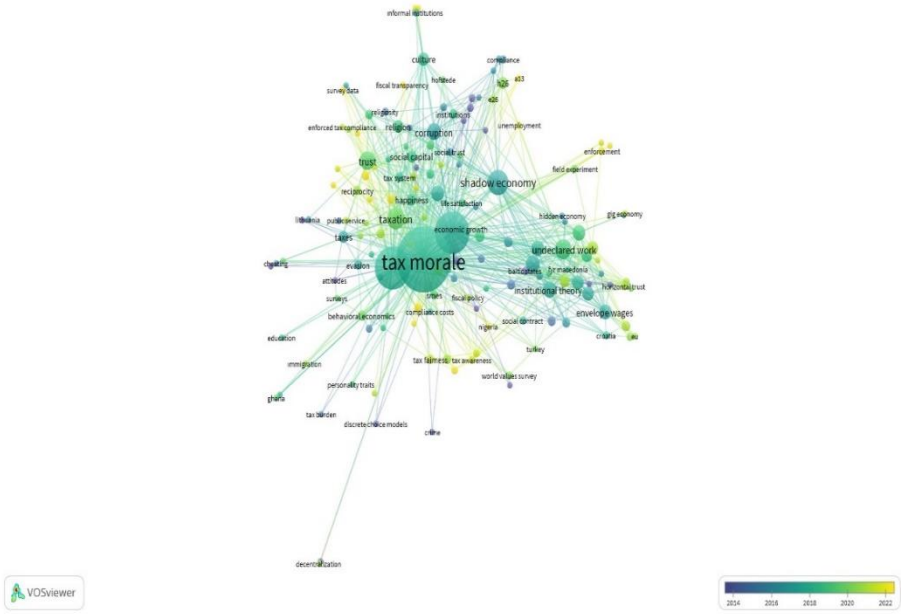
Tablo 4'de vergi kaçakçılığına yönelik yapılan çalışmalardan en çok atıf almış olan yayınlar görülmektedir. Bu yayınlar atıf sayılarına göre sıralanmıştır. Bir yayının aldığı atıf sayısının artması literatüre katkı sağladığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda gelecekte bu alanda çalışacak araştırmacıların öncelikle bu yayınları okumaları faydalı olacaktır.

4.1.3 Eş Oluşum ile Anahtar Sözcük Analizi

Eş-oluşum analizi, aynı çalışmada bir arada görünen iki bibliyografik öğe arasındaki olası ilişkiyi incelemek için kullanılır (Zhou vd. 2022:1). Yayınlarda yer alan farklı kavramlar, yazarlar veya anahtar kelimeler arasındaki bağlantıları belirlemeye yardımcı olabilir.

Vergi ahlakı taraması sonucunda elde edilen yayınların anahtar kelimelerine ait kelime bulutu katman analizi olarak şekil 6' da görülmektedir.

Katman analizi sayesinde kullanılan anahtar kelimelerin yoğunluğu yıllara göre yorumlanabilmektedir.

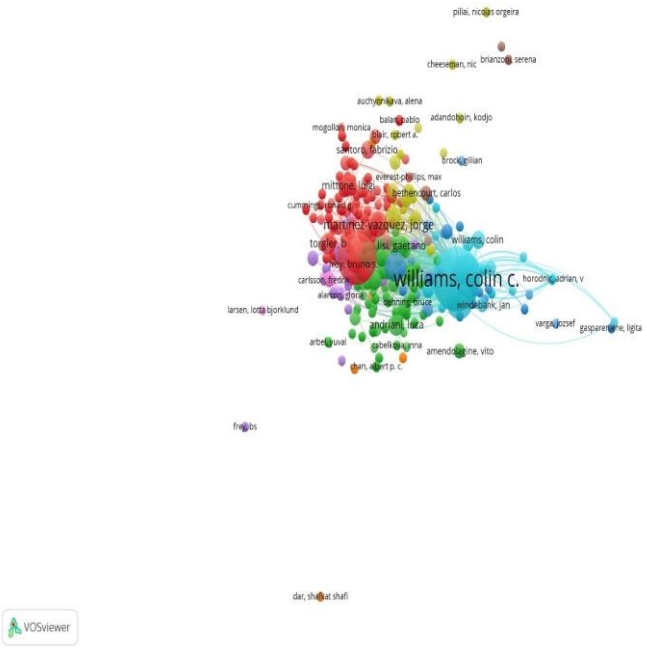
Şekil 6: Anahtar Sözcük Analizi

Anahtar kelime bulutu oluşturulurken en az 2 ortak anahtar kelimenin çalışmalarda yer alması gözetilmiştir. Kullanılan 157 anahtar kelimenin 156'sı arasında bağlantı bulunmuştur. Çalışma konusu vergi ahlakı olduğu için en fazla kullanılan anahtar kelimenin de vergi ahlakı olduğu görülmektedir. En çok kullanılan diğer anahtar kelimeler sırasıyla; vergi kaçakçılığı, vergiye uyum, kayıt dışı ekonomi, vergileme, yolsuzluk, kayıt dışı istihdam olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte son yıllarda kullanılan anahtar kelimelerin eğilimi değişim göstermiştir. Vergi farkındalığı, meşruiyet, yönetişim kalitesi, vergi etiği gibi kelimelerin kullanımının artığı görülmektedir. Ayrıca Afrika, Nijerya gibi ülkeler açısından vergi ahlakı konusunda ve yine vergi ahlakının belirleyicilerine yönelik yapılan çalışmalarda da artış gözlenmektedir.

4.1.4 Bibliyografik Eşleşme Analizi

Bu analiz türünde, yayınlarda kullanılan ortak referansların sayıları ölçümlenerek, benzerliği ve ilişkisi tespit edilmektedir. İki farklı yayın aynı referansı kullandığında, bibliyografik açıdan bağlantılı kabul edilmektedir. Bu yayınlar ne kadar çok ortak referansa sahiplerse bibliyografik eşleşmeleri de o kadar güçlü olur (Kessler, 1963; Pandey vd., 2023, Surwase vd., 2011)

Şekil 7'de yazarların bibliyografik eşleşmesi görülmektedir. Analiz gerçekleştirilirken bir yazarın en az bir yayını ve bir atıfı olması kriteri gözetildiğinde 621 yazardan 524'ü analize dahil edilebilmiştir. Diğer yazarlarla bibliyografik eşleşmesi en güçlü olan yazar Williams C. C'dir. Toplam bağlantı gücü 76696 olan yazarı, toplam bağlantı gücü 40674 olan Torgler, B. takip etmektedir. Yine Schneider F. 14258, 11068 bağlantı gücüne sahip olan Martinez-Vazques,J. de 11068 toplam bağlantı gücü ile bibliyografik eşleşmesi en yüksek yazarlar olarak öne çıkmaktadır.

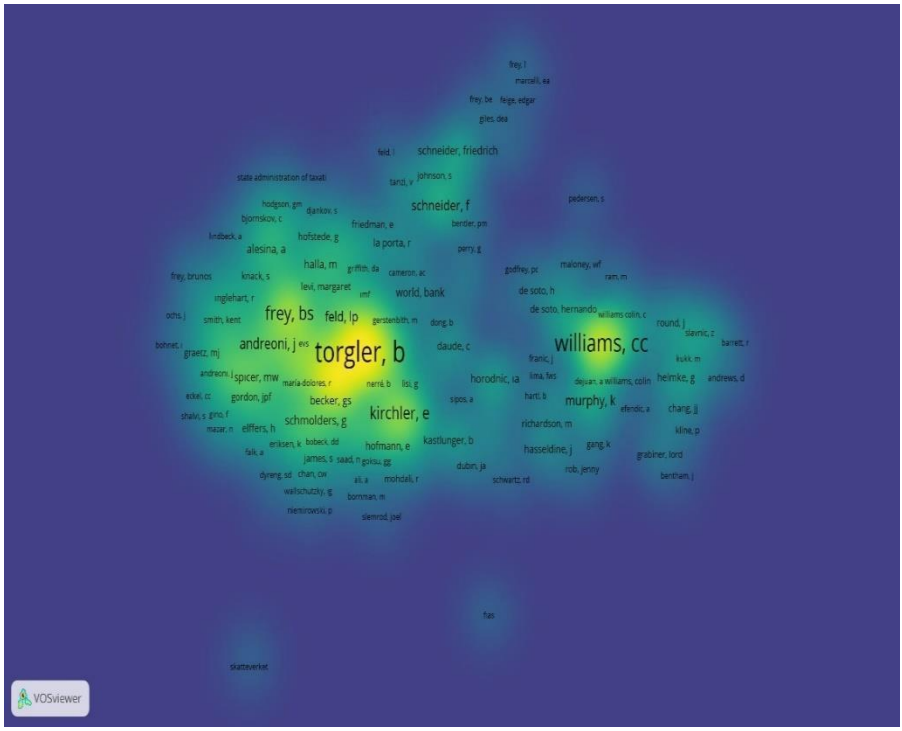

Şekil 7: Yazarlara Göre Bibliyografik Eşleşme

4.1.5 Yazarlara Eş Atıf analizi

Atıf yapılan iki yayın arasındaki benzerlik ilişkisini ortaya koyan eş atıf analizi (Vogel ve Güttel, 2013: 428).1973'de Henry Small tarafından ortaya atılmıştır. İki yayın arasında konu benzerliği oluşturmak için kullanılan bir yöntemde, her iki yayın farklı üçüncü bir yayının referans listesinde bulunduğunda, bu iki yayına eş atıf yapıldığı anlamına gelir. Örneğin A ve B yayınları C makalesinden alıntı yapmışsa birbirlerine doğrudan atıf vermeseler bile birbirleriyle ilişkili oldukları söylenebilir. Ayrıca A ve B makalelerinin her ikisi de farklı pek çok makale tarafından alıntılanmışsa aralarında daha güçlü bir ilişki var demektir. Özetle eş atıf analizi, iki yayının birlikte atıf alma sıklığı olarak tanımlanmaktadır. Bilimsel disiplinlerin yapısını analiz etmekte kullanılan yazar eş atıf analizi ile uzmanlaşılmış bilim

alanlarının önemine dikkat çekerek entelektüel bağlantıların kurulmasına imkan tanınır (Surwase vd., 2011: 179-180).

Şekil 8: Yazarlara Göre Eş Atıf Analizi

Şekil 8'de yoğunluk analizi ile yazarlara göre eş atıf analizi haritası görülmektedir. Analiz gerçekleştirilirken yazarların daha yalın bir şekilde görülmesini sağlamak adına, yazarların en az 5 atıfı olması kriteri gözetilmiştir. Bu şekilde analize 570 yazar dahil olmuştur. Eş atıf analizinde ön plana çıkan yazarların sırasıyla; toplam bağlantı gücü 29714, bağlantısı 563 olan Torgler, B., haritada net görünmeyen ancak toplam bağlantı gücü 22584, bağlantısı 552 olan Alm J., toplam bağlantı gücü 20336, bağlantısı 379 olan William C. C. olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Vergi ahlakı, uzun süredir çalışılan, merak edilen bir konudur. Vergiye gönüllü bir şekilde uyumu ifade eden bu kavrama yönelik ilginin artması, mükellefin potansiyel bir vergi kaçakçısı olarak gören ekonomik anlayışın yavaş yavaş terk edilmesi yerine mükellefin davranışlarının sebeplerini anlamaya yönelik sosyal-psikolojik anlayışın geçmesidir. Bu anlayışla birlikte vergiye gönüllü uyum gösteren mükellefin özellikleri, vergi ahlakını etkileyen

faktörleri hem bireyler hem de kurumlar açısından inceleyen yayınlar yapılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada da vergi ahlakı kavramı Vosviwer aracılığı ile 1994-2024 arasında Web of Science'da endekslenen makaleler; data, yazar, atıf, dergi, ülke kurum, anahtar sözcükler, özetler açısından bibliyografik analiz yapılmıştır. Bu sayede mevcut çalışmalar incelenerek gelecekte bu alanda çalışmak isteyen araştırmacılara önerilerde bulunulması mümkün olmuştur.

Yapılan ortak analiz neticesinde diğer yazarlarla en fazla iş birliği yapan yazarların Torgler, B., Schneider, F, Martinez-Vazquez, J., Koumpias, A. M ve Alm, J. olduğu belirlenmiştir. Ülkeler açısından yapılan ortak yazar analizine göre ortak yayın yapan yazarların bulunduğu ülkelerde en güçlü ağların İngiltere, Almanya, ABD ve İtalya'da olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan yazar ve yayın atıf analizi neticesinde vergi ahlakı konusunda yapılan çalışmaların hem de atıf sayılarının 2005'ten günümüze kadar artmakta olduğu görülmüştür.

Doküman atıf analizine göre, Alm, J. ve Torgler B. (2006) 457 atıf, 124 bağlantı ile ilk sırada yer almaktadır. Frey ve Torgler (2007) 355 atıf, 101 bağlantıya, Luttmer ve Singhal (2014) 325 atıfa ve 67 bağlantıya sahiptir. Atıf sayıları oldukça fazla olan bu çalışmaların aynı zamanda literatüre önemli katkı sağladığını söylemek mümkündür. Ayrıca bu konuda en fazla yayın yapan araştırmacılar incelendiğinde; 38 yayın sayısı ile ilk sırada yer alan Williams, C. C., 25 yayınla Torgler, B., 12 yayınla Horodnic, I. A. dikkat çekmektedir.

Vergi ahlakı konusundaki makaleleri en fazla atıf almış olan araştırmacılar arasında 1860 atıf sayısı ile Torgler, B. ilk sırada yer almaktadır. Onu 735 atıfla Schneider, F., 711 atıfla Williams, C. C. takip etmektedir. Aynı şekilde Vergi ahlakı konusunda yapılan çalışmaların ülkeye göre atıf analizleri incelendiğinde en fazla atıf alan çalışmaların ait olduğu ülke İngiltere'dir. Onu sırasıyla ABD, Almanya, İtalya, Romanya ve Avusturalya izlemektedir. Haritada Türkiye'nin yoğunluğunun az olduğu görülmektedir. Atıf alan çalışmaların yayınlandıkları dergiler açısından analizi yapıldığında; en çok atıf alan dergilerin Journal of Economic Psychology, Journal of Economic Behaviour and Organizaiton, Journal of Economic Issues olduğu görülmektedir.

Vergi ahlakı konusunda en çok atıf alan yayınlar incelendiğinde Alm ve Torgler (2006) "Culture differences and tax morale in the United States and in Europe" , Frey ve Torgler (2007) "Tax morale and conditional cooperation", Luttmer ve Singhal (2014) "Tax Morale" isimli çalışmalarıyla dikkat çekmektedir.

Daha sonrasında yapılmış olan eş-oluşum yöntemiyle yayınlarda yer alan farklı kavramlar, yazarlar veya anahtar kelimeler arasındaki bağlantıları belirlenebilmektedir. Yapılan anahtar sözcük analizi neticesinde vergi ahlakı konusunda yapılmış çalışmalarda en çok kullanılan anahtar sözcükler tespit edilmiştir. Buna göre vergi ahlakı, vergi kaçakçılığı, vergiye uyum, kayıt dışı

ekonomi, vergileme, yolsuzluk, kayıt dışı istihdam gibi kelimelerin en fazla kullanılan anahtar sözcükler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte son yıllarda bu konuda yapılan çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin değişmeye başladığı da dikkat çekmektedir. Vergi farkındalığı, meşruiyet, yönetişim kalitesi, vergi etiği gibi kelimelerin kullanımı artmaya başlamıştır.

Daha sonra yapılan bibliyografik eşleşme analizi sonucunda en çok ortak referansa sahip yayınlar tespit edilmiştir. Buna göre diğer yazarlarla bibliyografik eşleşmesi en güçlü olan yazarların Williams C. C, Torgler, B. Schneider F. , Martinez-Vazques,J. olduğu görülmüştür.

Son olarak da yazarlara eş atıf analizi yapılmıştır. Bu analizde de Surwase vd. (2011) tarafından iki yayının birlikte atıf alma sıklığı şeklinde ifade edilen bu analizde, atıf yapılan iki yayın arasındaki benzerlik ilişkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Elde edilen sonuca göre olan Torgler, B., Alm J., ve yine William C. C.'nin bağlantı gücü en yüksek olan yazarlar olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan vergi ahlakı, hala güncelliğini koruyan, çalışılmaya devam edilen bir konudur. Bu alanda en çok yayın yapan, atıf alan çalışmalar ortaya konmuştur. Bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların öncelikle yukarıda belirtilmiş çalışmaları incelemeleri faydalı olacaktır. Alanda yapılan yayınların anahtar sözcükleri bize vergi ahlakı konusunun birlikte ele alındığı konuları da göstermektedir. Buna göre son yıllarda kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde bundan sonraki çalışmalarda vergi bilinci, yönetişimin içine alığı demokrasi, hukukun üstünlüğü, güven, kamu etkinliği gibi konulara yönelinmesi uygun olacaktır. Ayrıca Afrika, Nijerya gibi ülkeler açısından vergi ahlakı konusunda ve yine vergi ahlakının belirleyicilerine yönelik yapılan çalışmaların artması da özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından bu konuların önem kazandığını ve bir farkındalık oluştuğunu göstermektedir.

Bu çalışma kapsamında yalnızca Web of Science'ta endekslenen çalışmalar analize tabi tutulmuştur. Henüz TR dizin bibliyografik analizde kullanılamadığından Türkçe yayınlar analize dahil edilememiştir. Bu da çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Bundan sonraki çalışmalarda Web of Science ile birlikte Scopus'ta endekslenen yayınların birlikte ele alınarak incelenmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Abeler, J., Becker, A., & Falk, A. (2014). "Representative evidence on lying costs". Journal of Public Economics, 113, 96-104.

Aktan, C. C. (2012). "Vergi psikolojisinin temelleri ve vergi ahlakı". (C. C. Aktan, A. Kesik, D. Dileyici (Ed.), *Yeni maliye, değişim çağında kamu maliyesi: Yeni trendler, yeni paradigmalar, yeni öğretiler, yeni perspektifler* içinde (s.167-181). Ankara: Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları

Allingham, M.G. & Sandmo, A. (1972), “Income tax evasion: a theoretical analysis”, Journal of Public Economics, 1 (3-4), 323-338.
Alm, J., McClelland, G. H., & Schulze, W. D. (1992). “Why do people pay taxes?”. Journal of Public Economics, 48, 21–48
Alm, J., & Torgler, B. (2006). “Culture differences and tax morale in the United States and in Europe”. Journal of economic psychology, 27(2), 224-246.
Alm, J., & McClellan, C. (2012). “Tax morale and tax compliance from the firm's perspective”. Kyklos, 65(1), 1-17.
Arezzo, M. F., Williams, C. C., Horodnic, I. A., & Guagnano, G. (2023). “Revisiting tax morale: evaluating the acceptability of business-and individual-level non-compliance on participation in undeclared work”. International Journal of Manpower, 44(5), 952-966.
Arslan, E. (2022). “Sosyal Bilim Araştırmalarında VOSviewer ile Bibliyometrik Haritalama ve Örnek bir Uygulama”. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 33-56.
Biscaro C, & Giupponi C. (2014). “Co-Authorship and Bibliographic Coupling Network Effects on Citations”. PLoS ONE 9(6), 1-12.
Bitzenbauer, P. (2021). “Quantum Physics Education Research over the Last Two Decades: A Bibliometric Analysis”. Educ. Sci. 11(699).1-20.
Citrin, J., & Stoker, L. (2018). “Political trust in a cynical age”. Annual review of political science, 21(1), 49-70.
Cummings, R. G., Martinez-Vazquez, J., McKee, M., & Torgler, B. (2006). “Effects of tax morale on tax compliance: Experimental and survey evidence”. Berkeley Program in Law and Economics, Working Paper Series.
Cummings, R. G., Martinez-Vazquez, J., McKee, M., & Torgler, B. (2009). “Tax morale affects tax compliance: Evidence from surveys and an artefactual field experiment”. Journal of Economic Behavior & Organization, 70(3), 447-457.
Çevik, S. (2016). Tax morale and tax compliance in socio-political context. Aydın M. ve Tan, S. S.S. (Ed.) *Political Economy of Taxation* İçinde, 37-57.
Fonseca Corona, F. J. (2024). “Tax morale: a global scoping review from the cultural approach to economics”. International Review of Economics, 71, 343-365
Frey, B. S., & Feld, L. P. (2002). Deterrence and morale in taxation: An empirical analysis. CESifo. Working Paper no. 760.
Frey, B. S., & Torgler, B. (2007). “Tax morale and conditional cooperation”. Journal of Comparative Economics, 35(1), 136-159.
Graetz, M. J., & Wilde, L. L. (1985). “The economics of tax compliance: Facts and fantasy”. National Tax Journal, 38, 355–363.
Horodnic, I. A. (2018).” Tax morale and institutional theory: a systematic review”. International journal of sociology and social policy, 38(9/10), 868-886.
Kessler, M.M. (1963). “Bibliographic coupling between scientific papers”. American Documentation, 14, 10–25.
Kitapçı, İ. (2015). *Vergi Etiği Vergi psikolojisi “Verginin Sosyo-Ekonomik Psikolojik Teorisi*”. 3. baskı, Seçkin Yayınevi: Ankara.
Kornhauser, M. (2007). “A tax morale approach to compliance: recommendations forthe IRS”. Florida Tax Review, 8, 599-640.
Luttmer, E. F., & Singhal, M. (2014). “Tax morale. Journal of economic perspectives”, 28(4), 149-168.

Martinez-Vazquez, J., & Torgler, B. (2009). “The evolution of tax morale in modern Spain”. Journal of Economic Issues, 43(1), 1-28.
Mesdaghinia, A., Younesian, M., Nasseri, S., Nodehi, R. N., & Mahdi, H. A. D. I. (2015). “A bibliometric and trend analysis on the water-related risk assessment studies for Cryptosporidium pathogen”. Iranian Journal of Parasitology, 10(3), 338-350.
Ntiamoah, J. A., Arhenful, P., Kwaning, C. O., & Asare, J. (2023). “Tax Morale and its Drivers: Empirical Evidence from Ghana”. Journal of Economics and Behavioral Studies, 15(1 (J)), 45-55.
Pandey, D. K., Hassan, M. K., Kumari, V., Zaied, Y. B., & Rai, V. K. (2023). “Mapping the landscape of FinTech in banking and finance: a bibliometric review”. Research in International Business and Finance, 67, 1-24.
Sonkur, G., & Kılıçaslan, A. (2023). “Davranışsal yaklaşım perspektifinden vergi uyumu”. Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(2), 57-64.
Surwase, G., Sagar, A., Kademani, B. S., & Bhanumurthy, K. (2011). *Co-citation analysis: An overview.* BEYOND LIBRARIANSHIP: Creativity, Innovation and Discovery (BOSLA National Conference Proceedings), India.
Şeren, G.Y., & Geyik, O. (2024). “Vergi kaçakçılığı kavramının uluslararası akademik mecrada izdüşümü: Bibliyometrik bir analiz”. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(28), 642-666.
Tekin, A., & Sökmen Gürçam, Ö. (2019). “Davranışsal iktisat ve vergi uyumu arasındaki ilişki üzerine genel bir değerlendirme”. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(5), 65-76.
Torgler, B. (2003). Tax morale: Theory and empirical analysis of tax compliance. Doctoral dissertation, University_of_Basel.
Torgler, B., & Schneider, F. (2004). *Does culture influence tax morale? Evidence from different European countries* (No. 2004-17). CREMA Working paper.
Torgler, B. (2005). “Tax morale in Latin America”. Public Choice, 122(1), 133-157.
Torgler, B. (2006). “The importance of faith: Tax morale and religiosity”. Journal of economic Behavior & organization, 61(1), 81-109.
Torgler, B. (2007). *Tax compliance and tax morale: A theoretical and empirical analysis*. Edward Elgar Publishing: Cheltenham.
Torgler, B., & Schneider, F. (2007). “What shapes attitudes toward paying taxes? Evidence from multicultural European countries”. Social Science Quarterly, 88(2), 443-470.
Torgler, B., Demir, I. C., Macintyre, A., & Schaffner, M. (2008). “Causes and consequences of tax morale: An empirical investigation”. Economic Analysis and Policy, 38(2), 313-339.
Torgler, B., & Schneider, F. (2009). “The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy”. Journal of Economic Psychology, 30(2), 228-245.
Tosuner, M., & Demir, İ. C. (2007). “Toplumsal bir olgu olarak vergi ahlâkı”. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(3), 1-20.
Wicaksono, G., & Sutopo, B. (2024). “A Global Review Of Tax Morale: A Bibliometric Analysis For Future Research”. Educoretax, 4(6), 758-772.
Williams, C. C., & Horodnic, I. A. (2016). “Tackling the undeclared economy in the European Union: an evaluation of the tax morale approach”. Industrial Relations Journal, 47(4), 322-340.

Williams, C. C., & Krasniqi, B. (2017). “Evaluating the individual-and country-level variations in tax morale: evidence from 35 Eurasian countries”. Journal of Economic Studies, 44(5), 816-832.

Williams, C. C., & Bezeredi, S. (2018).” Explaining informal entrepreneurship in South-East Europe: a tax morale approach”. Eastern Journal of European Studies, 9(2), 47-68.

Vogel, R. & Güttel, W. H. (2013). “The Dynamic Capability View in Strategic Management: A Bibliometric Review”. International Journal of Management Reviews, 15, 426–446.

Zhou, X., Zhou, M., Huang, D., & Cui, L. (2022). “A probabilistic model for co-occurrence analysis in bibliometrics”. Journal of Biomedical Informatics, 128, 1-7.

Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme: OECD Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi

Turan Arda AY[1]

Kurtuluş BOZKURT[2]

1-Öğretim Görevlisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Çiçekdağı Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, Yerel Yönetimler Programı, Çiçekdağı/ Kırşehir, Türkiye. E-mail: turan.ay@ahievran.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-3691-4889

2-Profesör Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, Söke/Aydın, Türkiye. E-mail: kurtulus.bozkurt@adu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-9098-9208

ÖZET

Dünya nüfusunun hızla artması ve ülkelerin ekonomik büyümelerindeki ilerlemeler enerji ihtiyacını sürekli artırmaktadır. Dünyada enerji ihtiyacının sürekli artması, artan enerji ihtiyacına doğru orantılı olarak enerji fiyatlarının yükselmesi, fosil enerji kaynaklarının çevreye verdiği olumsuz etkiler ve oluşum hızının ihtiyaçları karşılayamayacak olması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını ön plana çıkartmaktadır. Bu çalışmanın amacı yenilenebilir enerji kaynakları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Yenilenebilir enerji kavramına enerji arzı ve enerji talebi ekseninde bakan bu çalışmada yenilenebilir enerji arzı ve yenilenebilir enerji talebi ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak kullanılan kişi başına GSYİH arasındaki kısa dönemli ilişkinin var olup olmadığı panel nedensellik testi uygulanarak analiz etmek amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklem grubu 35 OECD ülkesidir ve bu kapsamda 1990-2015 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturulmuştur. Yenilenebilir enerji arzını temsilen yenilenebilir elektrik üretimi (toplam elektrik üretiminin yüzdesi) serisi, ekonomik büyümenin göstergesi olarak ise kişi başına GSYİH serisi kullanılmıştır. Yenilenebilir enerji arzı ile kişi başına GSYİH serisi arasındaki kısa dönemli ilişkinin tespiti için ise panel nedensellik testi uygulanmıştır. Sonuç olarak kısa dönemde kişi başına GSYİH ile yenilenebilir enerji üretimi arasında çift taraflı bir nedensellik ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir Enerji, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi, OECD Ülkeleri, GSYİH.

GİRİŞ

Enerji üretimi ve kullanımı insanlığın gelişme serüvenine ivme kazandıran, son çeyrek asırda giderek önemi artan ve yeni bir üretim faktörü olarak karşımıza çıkan önemli bir kaynaktır. Diğer taraftan gerek sosyal hayatta gerekse ülke ekonomilerinde ihtiyaç duyulan enerji, ülke ekonomilerinin sürdürülebilir büyümelerini ve dolayısıyla kalkınmalarını sağlayabilmesinin ve toplumda bireylerin refah içinde yaşayabilmesinin en temel faktörlerinden biri haline gelmiştir. Buna karşın enerji geri dönüşümü olan ve geri dönüşümü mümkün olmayan enerji kaynakları şeklinde sınıflandırılmaktadır. Yenilenemeyen enerji kaynakları; kullanıldığında geri dönüşümü mümkün olmayan, yani bir kez kullanıldığında tükenen petrol,

doğalgaz, kömür gibi fosil kökenli enerji kaynakları ve nükleer enerji kaynaklarıdır. Yenilenebilen enerji kaynakları ise yeşil enerji olarak da nitelendirilen doğada sürekliliği olan, kullanıldığında devamı olan ve tükenmeyen rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi, hidrolik enerji, jeotermal enerji, hidrojen enerjisi, biokütle enerjisi ve dalga enerjisidir.

Dünya nüfusunun hızla artması ve ülkelerin ekonomik büyümelerindeki ilerlemeler enerji ihtiyacını sürekli artırmaktadır. Fosil kökenli enerji kaynaklarının dünya üzerinde eşit bir şekilde dağılmadığı düşünüldüğünde bu kaynaklara yeterince sahip olmayan ülkelerin kaynaklara erişimi ekonomilerinde büyük maliyetlere sebep olmaktadır. Fosil enerji kaynaklarına yeterince sahip olan ülkelerde ise kaynakların sürekliliği, çevreye verdiği zararlar ve maliyetlerin yüksekliği gibi sorunları ortaya çıkartmaktadır. Dünyada enerji ihtiyacının sürekli artması, artan enerji ihtiyacına doğru orantılı olarak enerji fiyatlarının yükselmesi, fosil enerji kaynaklarının çevreye verdiği olumsuz etkiler ve oluşum hızının ihtiyaçları karşılayamayacak olması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını ön plana çıkartmaktadır.

Bu çalışma, yenilenebilir enerji arzı ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak kullanılan kişi başına GSYİH değişkeni arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olabileceği temel varsayımına dayanmaktadır. Bu kapsamda yenilenebilir enerjinin arzı ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak kullanılan kişi başına GSYİH değişkeni arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmanın örneklem grubu 35 OECD ülkesidir ve bu kapsamda 1990-2015 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturulmuştur. Yenilenebilir enerji arzını temsilen yenilenebilir elektrik üretimi (toplam elektrik üretiminin yüzdesi) serisi, ekonomik büyümenin göstergesi olarak ise kişi başına GSYİH serisi kullanılmıştır. Yenilenebilir enerji arzı ile kişi başına GSYİH

serisi arasındaki kısa dönemli ilişkinin tespiti için ise panel nedensellik testi uygulanmıştır.

Literatür

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar/lar	**Örneklem / Dönem**	**Yöntem**	**Sonuç**
Uçak (2010)	OECD / 1980-2007	Panel Veri Analizi	Uzun dönemde yenilenebilir enerji kaynaklarından olan elektrik üretimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Farhani (2013)	MENA /1975-2008	Panel Granger Nedensellik Testi	Uzun dönemde ekonomik büyüme ve karbon emisyonlarından yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü bir ilişki vardır.
Nasreen ve Anwar (2014)	Asya / 1980-2011	Panel Eşbütünleşme Panel Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyüme ile ticari açıklığın enerji tüketimi üzerindeki etkisi pozitiftir. Ekonomik büyüme ile enerji tüketimi, ticari açıklık ile

			enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişki vardır.
Akay, Abdieva, Oskonbaeva (2015)	Orta Doğu ve Kuzey Afrika / 1988-2010	Panel Vektör Otoregresyon	Ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik vardır.
İzgi ve Destek (2017)	BRICS ve MIST / 1992-2014	Panel Eş Bütünleşme ve Panel Nedensellik	Ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru tek yönlü ilişki var. Yenilenemeyen enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişki var.
Şimşek ve Yiğit (2017)	BRICT / 1990-2015	Dumitrescu Hurlin Panel Nedensellik Testi	GSYİH'dan şehirleşmeye, yenilenebilir enerjiye, petrol fiyatlarına ve karbon emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.
Saad ve Taleb (2018)	12 Avrupa Birliği Ülkesi / 1990-2014	Panel Vektör Hata Düzeltme Modeli, Granger	Kısa dönemde ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji

		Nedensellik Testi	tüketimine doğru tek yönlü nedensellik vardır. Uzun dönemde ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik vardır.
Altıner ve Şimşek (2022)	BRICS / 1990-2018	Dumitrescu-Hurlin (2012) Panel Nedensellik Testi	Yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu vardır.
Bayraç ve Çemrek (2022)	AB Ülkeleri / 1990-2018	Panel Veri Analizi	AB ve Türkiye'de enerji bağımlılığından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik vardır.
Birol ve Demirgil (2022)	AB-15 Ülkeleri / 1995-2019	Panel Eş Bütünleşme Testi ve Panel Nedensellik Testi	Ekonomik büyümeden rüzgâr enerjisi üretimine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.
Han (2022)	E7 Ülkeleri / 1990-2018	Panel Veri Analizi	Yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında %1

			anlamlılık düzeyinde çift yönlü ilişki vardır.
Emek ve Polat (2022)	Piyasa ekonomisi yükselen 15 ülke / 1990-2018	Dumitrescu ve Hurlin Testleri	Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik arasında, yenilenemeyen enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında ve küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişki vardır.

Veri Seti ve Yöntem

Araştırmanın uygulama bölümünde Dünya Bankası İstatistiki Veri Tabanlarından elde edilen veriler kullanılmıştır. Ekonomik büyümenin göstergesi olarak kişi başına GSYİH serisi, yenilenebilir enerji arzının göstergesi olarak da yenilenebilir elektrik üretimi (toplam elektrik üretiminin yüzdesi) serisi kullanılmıştır. Çalışmanın örneklem grubunu OECD Ülkeleri oluşturmaktadır ve ilgili seriler kapsamında sağlıklı verilere ulaşılabilen 35 OECD Ülkesi için 1990-2015 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturulmuştur. Çalışma kapsamına analiz edilen OECD ülkeleri ise sırasıyla: (1) Avustralya, (2) Avusturya, (3) Belçika, (4) Bulgaristan, (5) Kanada, (6) İsviçre, (7) Şili, (8) Çek Cumhuriyeti, (9) Almanya, (10) Danimarka, (11) İspanya , (12) Finlandiya, (13) Fransa, (14) Birleşik Krallık, (15) Yunanistan, (16) Macaristan, (17) İrlanda, (18) İzlanda, (19) İtalya, (20) Japonya, (21) Güney Kore, (22) Luxemburg, (23) Meksika, (24) Hollanda, (25) Norveç, (26) Yeni Zelanda, (27) Panama, (28) Peru, (29) Polonya, (30)

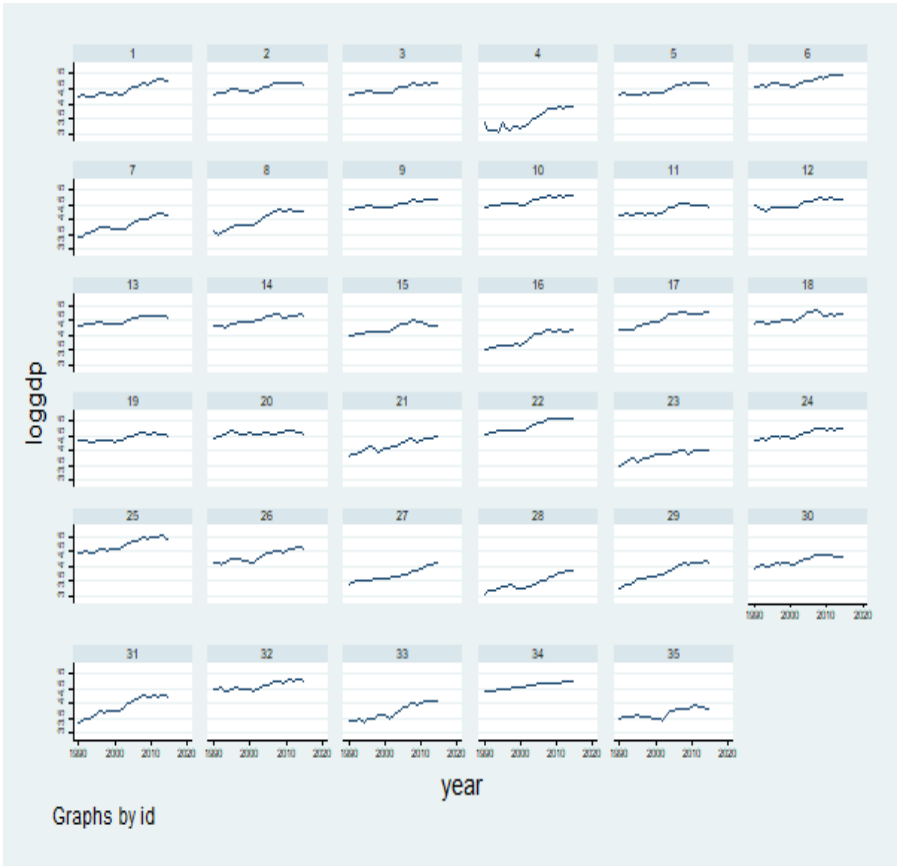
Portekiz, (31) Slovak Cumhuriyeti, (32) İsveç, (33) Türkiye, (34) ABD ve (35) Güney Afrika'dır. Analizlerde serilerin logaritmik formları kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Bilgiler

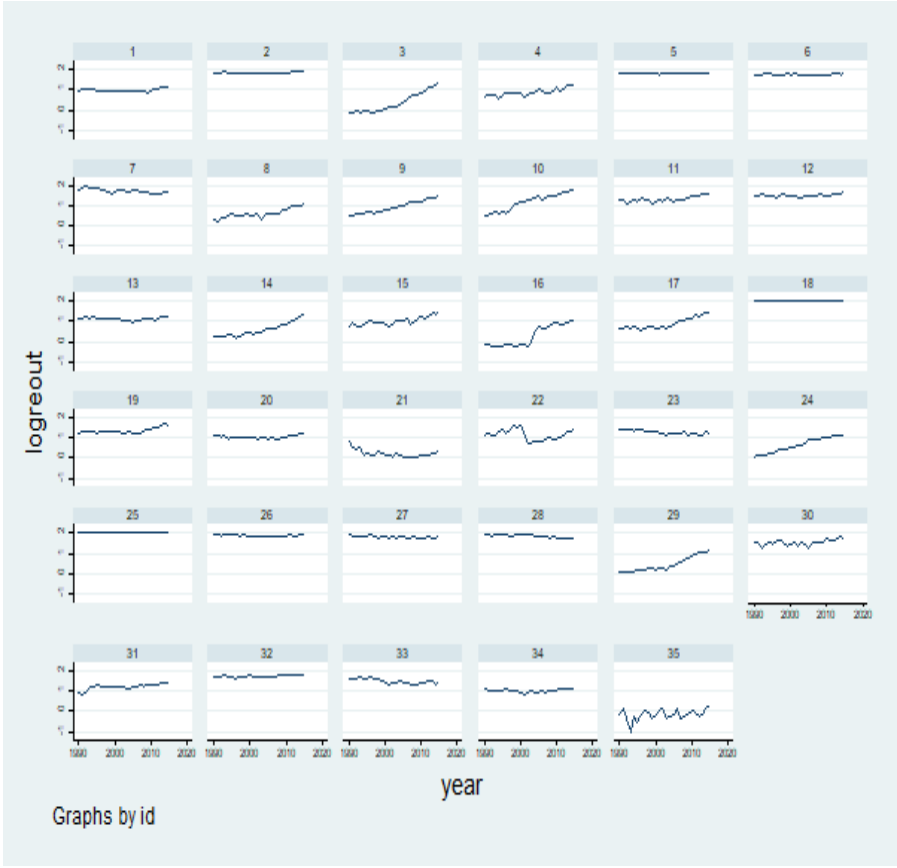
Kategori	Değişken	Kısaltma	Kaynak
Ekonomik Büyüme	Kişi Başına GSYİH	loggdp	Dünya Bankası İstatistiki Veri Tabanları
Yenilenebilir Enerji Arzı	Yenilenebilir elektrik üretimi (toplam elektrik üretiminin yüzdesi)	logreout	Dünya Bankası İstatistiki Veri Tabanları

Yenilenebilir enerji kavramına enerji arzı ekseninde bakan bu çalışmada yenilenebilir enerji arzı ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak kullanılan kişi başına GSYİH arasındaki kısa dönemli ilişkinin var olup olmadığını analiz etmek amaçlanmıştır. Bu noktada zaman kısıtı nedeniyle panel veri analiz yönteminin daha iyi uygulama sonuçları vereceği düşünüldüğü için Panel Nedensellik Testi yapılmıştır. Araştırma kapsamına alınan 35 OECD ülkesinin ekonomik büyüme performanslarını ortaya koymak için kişi başına GSYİH (gdp), yenilenebilir enerji arzını ortaya koymak için de toplam elektrik üretiminin yüzdesi olarak yenilenebilir elektrik üretimi (reout) değişkenleri kullanılmıştır.

Araştırma, yenilenebilir enerjinin arzı ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak kullanılan kişi başına GSYİH değişkeni arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olabileceği temel varsayımına dayanmaktadır. Bu kapsamda yenilenebilir enerjinin arzı ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak kullanılan kişi başına GSYİH değişkeni arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Her bir seriye ait grafikler ise aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1: Kişi Başına GSYİH Serisinin Logaritmik Değerlerine Ait Grafikler (1990-2015)

Şekil 2: Yenilenebilir Enerji Üretimi Serisinin Logaritmik Değerlerine Ait Grafikler (1990-2015)

Uygulama Sonuçları

Araştırmanın uygulamanın aşamasında ise 1990-2015 dönemini kapsayan ve yenilenebilir enerji üretimi ile kişi başına GSYİH arasındaki kısa dönemli ilişkiyi test etmek için oluşturulan seriler için tanımlayıcı istatistiklere bakılmıştır. Araştırmada örneklem gurubunda kullanılan her bir seriye ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
loggdp	910	4.264	0.425	3.060	5.092
logreout	910	1.170	0.596	-1.074	1.999

Uygulamanın ikinci aşamasında söz konusu serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği test edilmiştir. Bunun için Breusch Pagan LM (1980) Testi kullanılmıştır (Balmumcu ve Bozkurt, 2020; Bozkurt, 2013; Bozkurt ve Pekmezci, 2015; Bozkurt ve Pekmezci, 2018; Bozkurt ve Balmumcu, 2018; Bozkurt ve Yanardağ, 2017; Bozkurt ve ark., 2021; Göktaş ve ark. 2018; Göktaş ve ark. 2019; Pekmezci ve Bozkurt, 2019; Pekmezci ve Bozkurt, 2021). Testin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Breusch Pagan LM Test İstatistiği	Olasılık Değeri
loggdp	10176.50	0,0000
logreout	8999.23	0,0000

Tablo 4 incelendiğinde, Breusch Pagan LM (1980) Test İstatistiğine göre elde edilen olasılık düzeyi %1 anlamlılık düzeyinden düşük olduğu için tüm seri grubunun yatay kesit bağımlılığı içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Breusch Pagan LM (1980) Testinin yapılması ile her ülkenin kurulan modelinin eğim heterojenliği içerip içermediğini belirlemek için Blomquist ve Westerlund (2013) eğim heterojenliği testi uygulanmıştır (Sain ve ark., 2024; Sain ve Bozkurt, 2023a; Sain ve Bozkurt, 2023b; Sain ve Bozkurt, 2023c; Sain ve Bozkurt, 2023d). Burada eğim homojenliği sıfır hipotezi test edilmiştir.

Tablo 5. Eğim Heterojenliği Testi-II

	Değer
$\widehat{\Delta}$	-4,910***
$\widetilde{\Delta}_{adj}$	-5,150***

Not: *** %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 5'te sunulan sonuçlara göre, eğim homojenliği sıfır hipotezi reddedilir ve bu nedenle modelin eğimi heterojendir.

Uygulamanın dördüncü aşamasında ise tüm seriler için yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran'a ait CADF Panel Birim Kök Testleri ile serilerin durağan olup olmadığı analiz edilmiştir (Sain ve ark., 2024; Sain ve Bozkurt, 2023a; Sain ve Bozkurt, 2023b; Sain ve Bozkurt, 2023c; Sain ve Bozkurt, 2023d). Elde edilen sonuçlar aşağıda yer alan Tablo 6'da sunulmuştur. Yapılan analiz sonucunda loggdp değişkeninin %5, logreout değişkenini de %1 olasılık değerinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 6. Panel Birim Kök (CADF) Testi Sonuçları-II

Değişkenler		**Z[t-bar]**
loggdp	**Düzeyde**	-1,864**
logrecoun	**Düzeyde**	-3,359***

Not: *** %1 ve ** %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Son olarak kişi başına GSYİH ile yenilenebilir enerji üretimi arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek için Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Granger Nedensellik Testi yapılmıştır (Sain ve ark., 2024; Sain ve

Bozkurt, 2023a; Sain ve Bozkurt, 2023b; Sain ve Bozkurt, 2023c; Sain ve Bozkurt, 2023d). Test sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Dumitrescu & Hurlin (2012) Granger Panel Nedensellik Test Sonuçları-II

	1 Gecikme Uzunluğu			2 Gecikme Uzunluğu			3 Gecikme Uzunluğu		
	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_{N}^{Hnc}	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_{N}^{Hnc}	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_{N}^{Hnc}
loggdp → logreout	4,36	14,05***	11,47***	5,67	10,87***	8,09***	5,76	6,67***	4,14***
logreout → loggdp	1,93	3,92***	2,94***	3,06	3,14***	1,94**	4,47	3,56***	1,86*

Not: *** %1, **%5 ve *%10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 7'ye bakıldığında her üç gecikme uzunluğunda da kişi başına GSYİH serisi ile yenilenebilir enerji üretimi serisi arasında kısa dönemli ve çift taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Dünya nüfusunun hızla artması ve ülkelerin ekonomik büyümelerini sürdürülebilir hale getirmek istemeleri enerji ihtiyacını sürekli olarak artırmaktadır. Buna karşın fosil kökenli enerji kaynaklarının dünya üzerinde eşit bir şekilde dağılmadığı düşünüldüğünde bu kaynaklara yeterince sahip olmayan ülkelerin kaynaklara erişimi ekonomilerinde büyük maliyetlere sebep olmaktadır. Enerji kaynaklarına yeterince sahip olan ülkelerde ise kaynakların sürekliliği, çevreye verdiği zararlar ve maliyetlerin yüksekliği gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Dünyada enerji ihtiyacının sürekli artması, artan enerji ihtiyacına doğru orantılı olarak enerji fiyatlarının yükselmesi, fosil enerji kaynaklarının, çevreye verdiği olumsuz etkiler ve oluşum hızının ihtiyaçları karşılayamayacak olması, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını ön plana çıkartacak politikaların geliştirilmesine neden olmaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının, sürekliliğinin olması, çevre kirliliğine yol açmaması ve doğa da serbest halde bulunan düşük maliyetli bir enerji kaynağı olması, kullanım alanlarının genişletilmesini ve bu kaynakların kullanım alanındaki teknolojilerin geliştirilmesini zorunluluk haline getirmektedir.

Bu kapsamda, yenilenebilir enerji arzı ile ekonomik büyümenin göstergesi olarak kullanılan kişi başına GSYİH değişkeni arasında kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmanın örneklem grubunu 35 OECD Ülkesidir ve bu kapsamda 1990-2015 dönemini kapsayan bir panel veri seti oluşturulmuştur. Yenilenebilir enerji arzını temsilen yenilenebilir elektrik üretimi (toplam elektrik üretiminin yüzdesi) serisi, ekonomik büyümenin göstergesi olarak ise kişi başına GSYİH serisi kullanılmıştır. Yenilenebilir enerji arzı ile kişi başına GSYİH serisi arasındaki kısa dönemli ilişkinin tespiti için ise panel nedensellik testi uygulanmıştır. Sonuç olarak kısa dönemde kişi başına GSYİH ile yenilenebilir enerji üretimi arasında çift taraflı bir nedensellik ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bu bağlamda yenilenebilir enerji kaynaklarının üretilmesini sağlayan teknolojik sistemlerin, üretilen enerjiyi elektrik enerjisine dönüştüren ve depolayan akülerin girişimcilere teşvikli bir şekilde temin edilmesi gerekmektedir. Bu teşviklerle fabrikaların ve üretim çiftliklerinin atıl konumdaki çatıları ve arazileri kullanılarak aynı zamanda enerji de üreten birer tesis haline getirilmeleri sağlanabilir. Ülke genelinde yeni yaşam alanları inşa edilirken yapılacak konutların yenilenebilir enerji üretimine ve kullanımına uygun olarak projelendirilmesini destekleyici ve özendirici politikaların uygulanması da yenilenebilir enerji kullanımının ve üretiminin yaygınlaşmasını sağlayacaktır.

Araştırmamız sonucunda elde ettiğimiz verilerden yola çıkarak ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji kaynakları arasındaki ilişki analiz edildiğinde ülkelerin ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmak için yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanabilmesi gerekmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yaralanabilmek için özendirici teşvik politikalarının hayata geçirilmesi, girişimcilere finansman desteği sağlanmalı ve yatırımların uzun dönemde karşılaşabileceği riskleri azaltacak politikaların benimsenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akay, E. Ç., Abdieva, R. and Oskonbaeva, Z. (2015). Yenilenebilir Enerji Tüketimi, İktisadi Büyüme ve Karbondioksit Emisyonu Arasındaki Nedensel İlişki: Orta Doğu Ve Kuzey Afrika Ülkeleri Örneği. *International Conference on Eurasian Economies*, 628-636.

Altıner, A. Şimşek, E. (2022). BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Üzerinde Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Etkisi. *ODÜ Sosyal Bilimler Üniversitesi Araştırma Dergisi*, *12*(3), 1651-1668.

Balmumcu, Ö. ve Bozkurt, K. (2020). Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi üzerine bir panel veri analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 292-307.

Bayraç, H.N., Çemrek. (2022). Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Enerji Bağımlılığı Ve Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(2), 742-762.

Birol, Y. E., Demirgil, B. (2022). Rüzgâr Enerji Üretimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ab-15 Ülkeleri İçin Bir Panel Veri Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61, 305-327.

Blomquist, J., Westerlund, J. (2013). Testing Slope Homogeneity İn Large Panels With Serial Correlation. *Economics Letters, 121*(3), 374-378. https://doi.org/10.1016/j.econlet.2013.09.012.

Bozkurt, K. (2013), Dışsal teknolojik şoklar ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler için ampirik bir analiz. *Uluslararası Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi (ESAM), 4*(1), 47-70.

Bozkurt, K. ve Balmumcu, Ö. (2018). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler için bir panel veri analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı,* 391-405.

Bozkurt, K. ve Pekmezci, A. (2015), Turizm talebi ve döviz kuru şokları: Türk turizm sektörü için ekonometrik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10*(2), 91-105.

Bozkurt, K. ve Pekmezci, A. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde fikri ve sınai mülkiyet hakları (FSMH) ve ithalat: bir panel veri analizi. *Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14*(2), 505-516.

Bozkurt, K. ve Yanardağ, M. Ö. (2017). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler için bir panel eş bütünleşme analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15*(1), 194-213.

Bozkurt, K., Tekin, H. A. ve Ergün, Z. C. (2021). An investigation of demand and exchange rate shocks in the tourism sector. *Applied Economics, 29*(86), 171–188.

Breusch, T. S., Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test And İts Applications To Model Specification Tests In Econometrics. *The Review of Economic Studies, 47*(1), 239-253. https://doi.org/10.2307/2297111

Dumitrescu, E. I., Hurlin, C. (2012). Testing For Granger Non-Causality In Heterogeneous Panels. *Economic Modelling, 29*(4), 1450-1460. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014

Emek, Ö. F., Polat, M. A. (2022). Enerji Tüketimi, Kürselleşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Seçilmiş Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin Bir Nedensellik Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 9*(2), 331-351.

Farhani, S. (2013). Renewable Energy Consumption, Economic Growht And CO2 Emissions: Evidence From Selected MENA Countries. *Energy Economics Letters, 1*(2), 24-41.

Göktaş, P., Pekmezci, A., Bozkurt, K. (2018). *Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Göktaş, P., Pekmezci, A., Bozkurt, K. (2019). *Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik-Makroekonomik Verilerle Eviews ve Stata Uygulamaları*. Ankara: Gazi Kitapevi.

Han, A. (2022). E7 Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 18*(3), 797-814.

İzgi, B. B., Destek, G. (2017). BRICS ve MIST Ülkelerinde Yenilenebilir ve Yenilenemeyen Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 4*(9), 14-23.

Nasreen, S., Anwar, S. (2014). Casual Relationship Between Trade Openness, Economic Growth And Energy Consumption: A Panel Data Analysis of Asian Countries. *Energy Policy* (69), 82-91.

Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2019). Energy consumption and economic growth: An econometric analysis for OECD countries. In C. Aydın, ve B. Darici (Ed.), *Handbook of energy and environment policy* (pp. 55-70). Peter Lang.

Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2021). COVID-19 pandemisinin petrol fiyatları üzerine etkisinin ekonometrik bir analizi. G. Atasever (Ed.), *Pandemi sonrası ekonomik ve politik dönüşüm içinde* (s. 79- 94). Gazi Kitapevi.

Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, *22*(2), 265-312. https://doi.org/10.1002/jae.951

Sain, K. and Bozkurt, K. (2023a). The Effect of Human Capital as an Output of Education on Productivity: A Panel Data Analysis for Developing Countries. *Educational Policy Analysis and Strategic Research, 18*(4), 7-31.

Sain, K. and Bozkurt, K. (2023b). Transformation of Knowledge into Economic Value in Higher Education and Global Competitiveness: A Panel Causality Analysis on OECD Countries. *Educational Policy Analysis and Strategic Research, 18*(3), 223-251.

Sain, K. and Bozkurt, K. (2023c). The Effect of Education and Health as Fundamentals of Human Capital on Global Competition: A Panel Data Analysis on OECD Countries. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ĠĞBF Dergisi, 18*(3), 766-791.

Sain, K. and Bozkurt, K. (2023d). OECD Ülkeleri İçin Küresel Rekabet Gücü ve Beşeri Sermaye Arasındaki İlişkinin Analiz Edilmesi. *Yönetim ve Ekonomi, 30*(3), 475-491.

Sain, K. Bozkurt, K. and Yılmaz, E. A. (2024). The Impact of Higher Education on Global Competitiveness: A Panel Data Analysis for OECD Countries. *Panoeconomicus,* Doi: 10.2298/PAN221217010S

Şimşek, T. ve Yiğit, T. (2017). BRICT Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Petrol Fiyatları, CO2 Emisyonu, Kentleşme ve Ekonomik Büyüme Üzerine Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, *12*(3), 117-136.

Uçak, S. (2010). *Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Alternatif Enerji ve Enerji Üretimi- Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi*. Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Turizm ve Çevre Kirliliği: Bir Panel Veri Analizi

Kurtuluş BOZKURT[1]

Turan Arda AY[2]

1-Profesör Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü, Söke/Aydın, Türkiye. E-mail: kurtulus.bozkurt@adu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-9098-9208
2-Öğretim Görevlisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Çiçekdağı Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon, Yerel Yönetimler Programı, Çiçekdağı/ Kırşehir, Türkiye. E-mail: turan.ay@ahievran.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-3691-4889

ÖZET

Küreselleşme süreci ile birlikte enerji kullanımı ve talebi yönündeki artış önemli bir ivme kazanmıştır. Buna karşın kullanılan enerji kaynaklarının sürdürülebilir ve yenilenebilir olması yaşanan küresel ısınma süreci ile birlikte önem kazanmış, fosil kaynaklı enerji üretiminin yaratmış olduğu çevresel kirliliğin maliyetleri ise literatürde üzerinde durulan önemli konulardan birisi olmuştur. Çevresel kirlilikten en çok etkilenen ve küresel talepteki artışla birlikte çevresel kirliliğe de neden olduğu ifade edilen turizm sektörü açısından da söz konusu bu ilişkinin incelenmesi önemlidir. Bu bağlamda, bu çalışmada, turizm faaliyetleri ve çevre kirliliğinin en önemli temsilcisi olan karbondioksit salınımı (co2 salınımı) arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Yapılan panel nedensellik ve panel eş bütünleşme analizleri neticesinde ise co2 salınımı ile ülkeye gelen turist sayısı arasında kısa dönemde müspet anlamda çift yönlü bir ilişki olduğu gözlenmiştir ve söz konusu sonuçlar literatür ile uyumludur. Buna karşın kısa dönemdeki söz konusu bu müspet ilişki uzun dönem için tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Kirliliği, Turizm Talebi, Panel Veri Analizi, Yenilenebilir Enerji, Fosil Enerji.

GİRİŞ

Son yıllarda, küreselleşme sürecinin de doğal bir sonucu olarak gerek tüketimin kitlesel boyuta ulaşması gerekse Fordist üretim sürecinin doğal bir sonucu olarak enerji faktörünün önemini arttırması alternatif enerji kaynaklarına olan talebi arttırmıştır. Buna karşın enerji üretiminde geri dönüşümü olmayan ve arzı kısıtlı olan klasik enerji kaynaklarının kullanımı ise küresel ölçekte geri dönüşü olmayan başta çevre kirliliği ve küresel ısınma gibi negatif dışsallıkları alternatif bir maliyet olarak karşımıza çıkarmaktadır. Söz konusu bu alternatif maliyetin ise önemli unsurlarından birisi ise doğanın kendisidir.

Özellikle fosil kaynaklı ve yenilenebilir olmayan enerji kaynaklarının kullanımı sonucunda ortaya çıkan sera gazları ve karbondioksit salınımı (co2 salınımı) doğayı ciddi anlamda tahrip etmektedir. Diğer taraftan ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ise enerji arzına bağımlı bir noktaya gelmiştir. Bu ikilem özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarını üretmeye imkân

sağlayan teknolojilere sahip olmayan ve fosil kaynaklara sahip olma noktasında arz sıkıntısı yaşayan gelişmekte olan ülkeler açısından son derece anlamlıdır ve birçok gelişmekte olan ülkenin ödemeler dengesi açığı yaşamasının arkasında enerji arzı noktasında yaşanan sıkıntılar yatmaktadır.

Bu bağlamda literatürdeki çalışmalara bakıldığında enerji faktörü ile ekonomik büyüme ve yine enerji tüketimine bağlı olarak ortaya çıkan co2 salınımı arasında anlamlı ve önemli bir ilişkinin olduğunu varsayan birçok çalışma bulunmaktadır.

Diğer taraftan en önemli sermayesi doğanın bizzat kendisi olan turizm sektörü açısından, doğanın ve doğal zenginliklerin korunması ve gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılması önemlidir. Bu bağlamda literatürdeki çalışmalara bakıldığında çevresel bozulmanın turizm talebini ve dolayısıyla turizm gelirlerini olumsuz etkileyeceğini söyleyen çalışmalara karşın çok ciddi sayıda çalışmada bizzat turizm sektörünün kendisinin de çevresel bozulmaya neden olduğunu ifade etmektedir. Zira turizm sektörü ile iç içe geçen ulaştırma ve tarım sektörünün, artan turizm talebi neticesinde çok daha fazla fosil yakıt kullanımına neden olduğu ve bu durumunda çevresel bozulmaya ve sera gazı salınımı artışına yol açtığı ifade edilmektedir. Söz konusu bu durum ise turizmin sürdürülebilirliği açısından da bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.

Bu noktada çalışmamın temel amacı 1995-2019 dönemi için Dünya Ekonomik Forumunun Seyahat ve Turizm "Gelişmişlik" Endeksine göre ilk otuz sırada yer alan ülkeler kapsamında turizm faaliyetleri ve çevre kirliliğinin önemli bir temsilcisi olan co2 salınımı arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığını analiz etmektir. Bu bağlamda panel nedensellik ve panel eşbütünleşme analizleri yapılmıştır.

Literatür

Turizm faaliyetleri ve co2 salınımı arasındaki ilişkiyi inceleyen ve panel veri analiz yöntemini kullanan bazı çalışmalara ilişkin bilgiler aşağıda tablo 1'de özet olarak sunulmuştur.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar/lar	**Örneklem / Dönem**	**Değişkenler**	**Yöntem**	**Sonuç**
Lee and Brahmasrene (2013)	27 Avrupa Birliği Ülkelesi / 1988 - 2009	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO_2 Emisyonu	Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmin CO_2 emisyonu üzerinde negatif etki yarattığı tespit edilmiştir.
León vd. (2014)	14 gelişmiş ve 31 az gelişmiş ülke/1998-2006	Uluslararası turist sayısı ve CO2 salınımı	Panel GMM-FGLS	Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde turizmin CO2 seviyesini artırdığı tespit edilmekle birlikte, gelişmiş ülkelerde bu etkinin az gelişmiş

				ülkelere göre daha fazla olduğu bulunmuştur.
Başarır & Çakır (2015)	Türkiye, Fransa, İspanya, İtalya ve Yunanistan / 1995-2010	Gelen turist sayısı ve CO2 salınımı	Panel Eşbütünleşme ve Panel Granger Nedensellik	Turizmden CO2'ye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Leitao & Shahbaz (2016)	27 AB Ülkesi// 1990-2009	Gelen turist sayısı ve CO2 salınımı	Panel OLS	Turizmden CO2'ye doğru çift taraflı bir ilişkisi tespit edilmiştir.
Özcan vd. (2016)	10 Ülke/ 1995-2011	Gelen turist sayısı ve CO2 salınımı	Panel Eşbütünleşme, DOLS ve FMOLS	Turizmden CO2'ye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Zhang & Gao (2016)	30 Çin Eyaleti/ 1995-2011	Turizm gelirleri ve CO2 salınımı	Panel Eşbütünleşme, Panel Granger Nedensellik ve FMOLS	Turizmden CO2'ye doğru çift taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Doğan (2017)	10 Ülke/ 1995-2011	Gelen turist sayısı ve CO2 salınımı	Panel Eşbütünleşme, FMOLS ve DOLS	Turizmden CO2'ye doğru tek taraflı bir ilişkisi tespit edilmiştir.
Doğan and Aslan (2017)	Avrupa Birliği ve Aday Ülkeleri / 1995 - 2011	Turizm, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi, CO_2 Emisyonu	LM Bootstrap Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Turizmin CO_2 emisyonunu azalttığı ve Turizmden CO_2 emisyonuna doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Dogan vd. (2017)	OECD Ülkeleri / 1995 - 2010	Turizm, Ticaret, Ekonomik Büyüme, CO_2 Emisyonu	LM Bootstrap Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmamış ancak Turizmin CO_2 emisyonunu arttırdığı ve Turizmden CO_2

				emisyonuna doğru tek yönlü ilişki tespit edilmiştir.
Paramati vd. (2017)	26 Gelişmekte Olan Ülke ve 18 Gelişmiş Ülke / 1995 - 2012	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO_2 Emisyonu	Fisher Tipi Johansen Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Gelişmiş ülkelerde Turizmin CO_2 emisyonunu gelişmekte olan ülkelere göre daha hızlı azalttığı ve Gelişmekte olan ülkelerde Turizm ile CO_2 emisyonu arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Shakouri vd. (2017)	12 Asya Pasifik Ülkesi/ 1995-2013	Gelen turist sayısı ve kişi başı CO2 salınımı	Panel Granger Nedensellik	CO2'den turizme doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Akadiri vd. (2018)	Gelişmekte olan 16 Küçük Ada Ülkesi / 1995-2014	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO_2 Emisyonu	Bootstrap Panel Granger Veri Analizi	Turizmin CO_2 emisyonunu arttırdığı ve Turizmden CO_2 emisyonuna doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Jebli & Hadhri (2018)	10 Ülke/ 1995-2013	Turist sayısı ve Taşıma Faaliyetlerinden Kaynaklanan CO2 salınımı	Panel Eşbütünleşme ve Panel Granger Nedensellik Testleri	CO2'den turizme doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Paramati vd. (2018)	28 Avrupa Birliği Ülkesi / 1990 - 2013	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO_2 Emisyonu	Fisher Tipi Johansen Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Turizmin CO_2 emisyonunu azalttığı

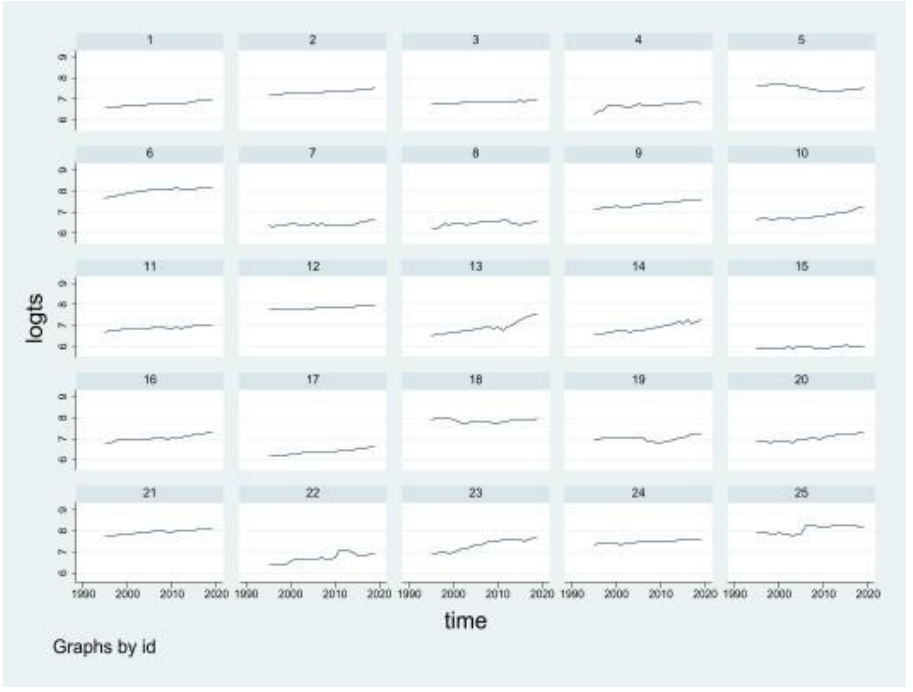
				bulunmuş ancak aralarında kısa dönemli ilişki bulunmamıştır.
Şahin (2018)	12 APEC Ülkesi / 1995 – 2014	Turizm, CO_2 Emisyonu, Ekonomik Büyüme	Westerlund ve Edgerton (2007)Panel Eşbütünleşme ve Durbin-Hausman Nedensellik Testi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmden CO_2 emisyonuna doğru tek yönlü ilişki bulunmuştur.
Tuğcu & Topçu (2018)	10 Ülke/ 1995-2010	Turizm gelirleri ve CO2 salınımı	Panel ARDL	CO2'den turizme doğru tek taraflı bir ilişkisi tespit edilmiştir.
Balli vd. (2019)	15 Akdeniz Ülkesi / 1995-2014	Turizm, Ekonomik Büyüme, CO_2 Emisyonu	Westerlund Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmin CO_2 emisyonu üzerinde pozitif etki

				yarattığı tespit edilmiştir.
Dereli vd. (2019)	Turizmin en fazla olduğu 21 ülke / 1995 - 2018	Turizm, CO_2 Emisyonu, İklim, Enerji, Sıcaklık	Dinamik Panel Veri Analizi	Turizmin CO_2 emisyonu üzerinde negatif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Khan and Hou (2021)	Uluslararası Enerji Ajansı 38 Ülke / 1995 - 2018	Turizm, Çevre, Ekonomik Büyüme, Enerji Tüketimi	Kao Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmin çevre kirliliğini azalttığı bulunmuş ancak aralarında kısa dönemli ilişki bulunmamıştır.
Nathaniel vd. (2021)	Turizmin en fazla olduğu 10 ülke / 1995 -	Turizm, Doğal Kaynaklar, Enerji Tüketimi, Çevre	Westerlund Panel Veri Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve Turizmin çevre kirliliği

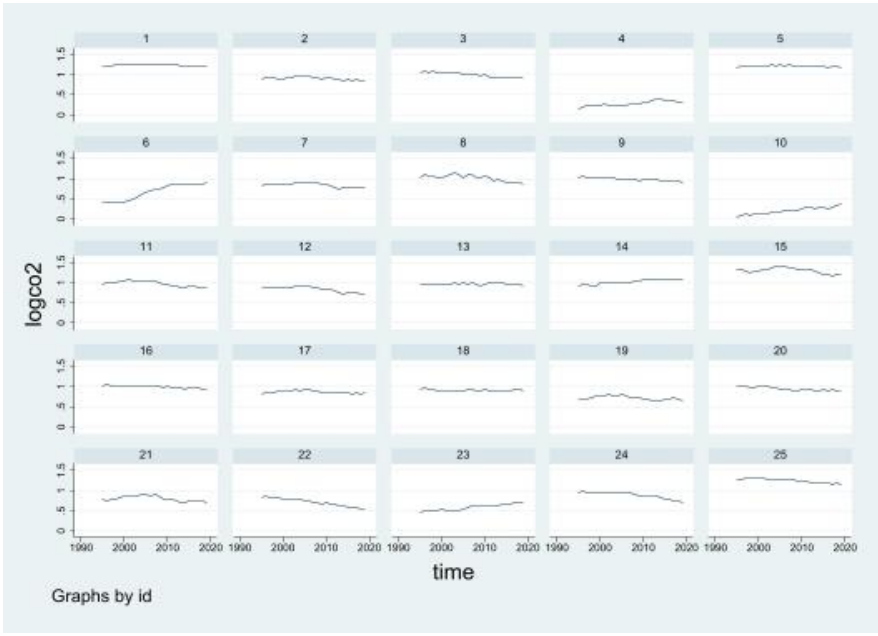
	2016			üzerinde negatif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Sarıtaş and Akar (2022)	Turizmin en fazla olduğu 10 ülke / 1995 - 2018	Turizm, Petrol Tüketimi, CO_2 Emisyonu	Dinamik Panel Veri Analizi	Kurulan her 2 modelde de Turizmin CO_2 emisyonunu pozitif etkilediği tespit edilmiştir.
Yurtkuran (2022)	Turizmin en fazla olduğu 10 ülke / 1995 - 2018	Turizm, CO_2 Emisyonu	Panel Fourier Toda Yamamoto Nedensellik	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki, Turizmin CO_2 emisyonunu 4 ülkede arttırdığı ancak 6 ülkede azalttığı ve Ülkelerin geneline göre değişkenler arasında çift yönlü ilişki bulunmuştur.

Materyal ve Kullanılan Yöntem

Araştırmanın uygulama bölümünde yapılan analizler kapsamında Dünya Bankasının İstatistiki veri tabanından alınan turist sayısı ve kişi başına co2 serileri kullanılmıştır ve panel veri analizi yapılmıştır. Çalışmada analiz dönemi 1995-2019 aralığı olarak belirlenmiştir. Her bir serinin logaritması alınmış ve serilere ilişkin grafikler ise aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1. Turist Sayısı Serisine Ait Grafikler (1995-2019)

Şekil 2. Kişi Başına Düşen CO2 Salınımı Serisine Ait Grafikler (1995-2019)

Çalışmada analiz edilen ülkeler Dünya Ekonomik Forumunun Seyahat ve Turizm "Gelişmişlik" Endeksi 2024 raporuna göre ilk otuz sırada yer alan ülkelerdir ve söz konusu ülkeler sırasıyla; "ABD(25), Almanya(9), Avusturya(2), Avustralya(1), Belçika(3), Birleşik Krallık(24), Brezilya(4), Çin(6), Güney Kıbrıs Rum Cumhuriyeti(7), Endonezya(10), Finlandiya(8), Hollanda(16), İrlanda(11), İspanya(21), İsveç(22), İtalya(12), Japonya(13), Güney Kore(14), Kanada(5), Lüksemburg(15), Polonya(18), Portekiz(19), Singapur(20), Türkiye(23) ve Yeni Zelanda'dır(17)".

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Kısaltması	Veri Kaynağı
Turist Sayısı	ts	Dünya Bankası
Kişi Başına CO2 Salınımı	co2	Dünya Bankası

Uygulamada öncelikle Breusch Pagan LM Testi ile yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı test edilmiştir. Sonrasında ise Blomquist ve Westerlund (2013) homojenlik sınaması yapılmıştır (Sain vd., 2024; Sain ve Bozkurt, 2023a; Sain ve Bozkurt, 2023b; Sain ve Bozkurt, 2023c; Sain ve Bozkurt, 2023d). Serlerin durağanlığı için ise CADF testi (Pesaran, 2007) yapılmıştır (Bozkurt, 2012; Balmumcu ve Bozkurt, 2020; Bozkurt, 2013; Bozkurt ve Pekmezci, 2015; Bozkurt ve Pekmezci, 2018; Bozkurt ve Balmumcu, 2018; Bozkurt ve Yanardağ, 2017; Bozkurt vd., 2021; Göktaş vd., 2018; Göktaş vd., 2019; Pekmezci ve Bozkurt, 2019; Pekmezci ve Bozkurt, 2021). Son olarak ise Panel Nedensellik Testi ve Panel Eşbütünleşme Testleri uygulanmıştır (Bozkurt vd. 2021).

UYGULAMA SONUÇLARI

Aşağıda öncelikle iki numaralı tabloda tanımlayıcı istatistikler sunulmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
logts	625	7,103	0,570	5,859	8,262
logco2	625	0,883	0,266	0,526	1,408

Sonrasında ise gözlem değerimiz (N) zaman değerimiz (T) birbirine eşit olduğu için Breusch Pagan LM (1980) Testi kullanılmıştır ve yatay kesit bağımlılığı sonuçları üç numaralı tablodaki gibidir.

Tablo 3. Breusch Pagan LM (1980) Test Sonuçları

Değişkenler	Test Değeri	Olasılık Değeri
logts	7016,46	0,0000
logco2	6577,01	0,0000

Üç numaralı tabloya bakıldığında, serilerin yatay kesit bağımlılığı içerdiği görülmektedir. Diğer taraftan Blomquist ve Westerlund (2013) eğim heterojenliği testi uygulanmış ve aşağıda dört numaralı tabloda sonuçlar sunulmuştur.

Tablo 4. Blomquist ve Westerlund Testi (2013)

	Değer
$\tilde{\Delta}$	2,315**
$\tilde{\Delta}_{adj}$	2,547*

Not: * %1 ve ** %5 anlamlılık düzeyi.

Blomquist ve Westerlund (2013) testi sonuçlarına bakıldığında ise kişi başına düşen co2 salınımı ve uluslararası gelen turist sayısı veri setinin homojen olduğu görülmektedir.

Seriler yatay kesit bağımlılığı ihtiva ettiği için Paseran CADF Testi uygulanmıştır ve sonuçlar aşağıda beş numaralı tabloda görülmektedir. Sonuçlar her iki serini de düzeyde durağan olmadığını göstermektedir. Ancak her iki serininde bir farkı alındığında durağanlaştığı görülmektedir.

Tablo 5. CADF Testi

Değişkenler		Z[t-bar]	Olasılık Değeri
logts	Düzey	-0,789	0,215
	Bir Fark	-18,626	0,000
logco2	Düzey	1,597	0,945
	Bir Fark	-20,301	0,000

Uygulamanın beşinci aşamasında ise turist sayısı ile kişi başına düşen co2 salınımı serileri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir ve test sonuçları altı numaralı tabloda sunulmuştur.

Tablo 6. Dumitrescu ve Hurlin (2012) Testi

	1 Gecikme Uzunluğu		
	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_{N}^{Hnc}
logts→ logco2	4,960	14,004*	11,371*
logco2→ logts	3,052	7,257*	5,743*

Not: * %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir

Altı numaralı tabloya göre; turist sayısı değişkeni ile kişi başına düşen co2 salınımı değişkeni arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu gözlenmiştir.

Uygulamanın son aşamasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmeye çalışılmış ve (Westerlund, 2007) testi sonuçları yedi numaralı tabloda sunulmuştur.

Tablo 7. Westerlund (2007) Testi

Test	Değer	Z-Değeri	Olasılık Değeri
G_t	-1,631	0,914	0,820
G_a	-6,470	0,675	0,750
P_t	-3,001	4,316	1,000
P_a	-2,017	2,549	0,995

Yedi numaralı tablo turist sayısı serisi ile kişi başına düşen co2 salınımı serilerinin eşbütünleşik olmadığını göstermektedir.

SONUÇ

Çalışmanın amacı, sağlıklı verilerine ulaşılabilen 25 OECD ülkesinin 1995-2019 dönemi yıllık verileriyle kişi başına co2 salınımı ile ülkeye gelen uluslararası turist sayısı arasındaki ilişkiyi ampirik olarak analiz etmektir. Çalışmada kullanılan turist sayısı verisi ile kişi başına co2 salınımı serisi Dünya Bankası'nın istatistiki veri bankasından alınmıştır. Çalışmada ampirik yöntem olarak ise sırasıyla; yatay kesit bağımlılığı, eğim heterojenliği, panel birim kök, panel Granger nedensellik ve Westerlund panel eşbütünleşme testleri yapılmıştır.

Çalışmada yapılan analizlerin sonucunda ise kişi başına düşen co2 salınımı ile ülkeye gelen turist sayısı arasında kısa dönemde müspet anlamda çift yönlü bir ilişki olduğu gözlenmiştir ve söz konusu sonuçlar literatür ile uyumludur. Buna karşın kısa dönemdeki söz konusu bu müspet ilişki uzun dönem için tespit edilememiştir.

KAYNAKÇA

Akadiri, S. S., Lasisi, T. T., Uzuner, G. and Akadiri, A. C. (2018). Examining the causal impacts of tourism, globalization, economic growth and carbon emissions in tourism island territories: bootstrap panel Granger causality analysis. Current Issues in Tourism, 23(4): 470-484.

Balli, E., Sigeze, C., Manga, M., Birdir, S. and Birdir, K. (2019). The relationship between tourism, CO2 emissions and economic growth: a case of Mediterranean countries. Asia Pacific Journal of Tourism Research, 24(3): 219-232.

Balmumcu, Ö. ve Bozkurt, K. (2020). Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi üzerine bir panel veri analizi. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 5(2), 292-307.

Başarır, Ç. ve Çakır, Y. N. (2015). Causal Interactions between CO2 Emissions, Financial Development, Energy and Tourism, Asian Economic and Financial Review, 5 (11): 1227-1238.

Blomquist, J. and Westerlund, J. (2013). Testing Slope Homogeneity in Large Panels with Serial Correlation, Economics Letters, 121(3), 374-378.

Bozkurt, K. (2012). Dışsal Teknolojik Şokların Gelişmekte Olan Ülkelerin Büyüme Sürecine Etkileri (Basılmamış Doktora Tezi), Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bozkurt, K. (2013), Dışsal teknolojik şoklar ve ekonomik büyüme: gelişmekte olan ülkeler için ampirik bir analiz. Uluslararası Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi (ESAM), 4(1), 47-70.

Bozkurt, K. ve Balmumcu, Ö. (2018). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Panel Veri Analiz, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 391-405.

Bozkurt, K. ve Pekmezci, A. (2015), Turizm talebi ve döviz kuru şokları: Türk turizm sektörü için ekonometrik bir analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(2), 91-105.

Bozkurt, K. ve Pekmezci, A. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde fikri ve sınai mülkiyet hakları (FSMH) ve ithalat: bir panel veri analizi. Bülent Ecevit Üniversitesi, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 14(2), 505-516.

Bozkurt, K. ve Yanardağ, M. Ö. (2017). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Panel Eşbütünleşme Analizi, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15(1), 194-213.

Bozkurt, K., Armurçuoğlu Tekin, H. and Can Ergün, Z. (2021). An Investigation of Demand and Exchange Rate Shocks in The Tourism Sector, Applied Economic Analysis, 29(86), 171-188.

Dereli, M., Boyacıoğlu, E. Z. ve Terzioğlu, M. K. (2019). İklim Değişikliği ve Turizm Sektörü Arasındaki İlişkinin Dinamik Panel Veri Analizi ile İncelenmesi, Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 3(4): 1228-1243.

Dogan, E. and Aslan, A. (2017). Exploring The Relationship Among CO2 Emissions, Real GDP, Energy Consumption and Tourism in the EU and Candidate Countries: Evidence From Panel Models Robust to Heterogeneity and Cross-Sectional Dependence. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 77: 239-245.

Dogan, E., Seker, F. and Bulbul, S. (2017). Investigating the impacts of energy consumption, real GDP, tourism and trade on CO2 emissions by accounting for cross-sectional dependence: a panel study of OECD countries. Current Issues in Tourism, 20(16): 1701-1719.

Doğan, E. (2017). CO2 Emissions, Real GDP, Renewable Energy and Tourism: Evidence from Panel of the Most- Visited Countries, Statistika, 97 (3): 63-76.

Göktaş, P., Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2018). Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri. Ankara: Gazi Kitabevi.

Göktaş, P., Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2019). Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik-Makroekonomik Verilerle Eviews ve Stata Uygulamaları. Ankara: Gazi Kitabevi.

Jebli, M. B. ve Hadhri, W. (2018). The Dynamic Causal Links between CO2 Emissions from Transport, Real GDP, Energy Use and İnternational Tourism, International Journal of Sustainable Development & World Ecology, 25 (6): 568-577.

Khan, I. and Hou, F. (2021). The dynamic links among energy consumption, tourism growth, and the ecological footprint: the role of environmental quality in 38 IEA countries. Environmental Science and Pollution Research, 28(5): 5049-5062.

Lee, J. W. and Brahmasrene, T. (2013). Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: Evidence from panel analysis of the European Union. Tourism Management, 38: 69-76.

Leitao N. C. ve Muhammad S. (2016). Economic Growth, Tourism Arrivals and Climate Change, Bulletin of Energy Economics, 4 (1): 35-43.

León, J. C., Arana, E. J. and Alemán, H. A. (2014). CO2 emissions and tourism in developed and less developed countries, Applied Economics Letters, 21(16), 1169-1173.

Nathaniel, S. P., Barua, S. and Ahmed, Z. (2021). What drives ecological footprint in top ten tourist destinations? Evidence from advanced panel techniques. Environmental Science and Pollution Research, 28: 38322-38331.

Özcan, C. C., Gerçeker, M. ve Özmen, İ. (2016). Turizm ve Çevre İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi, International Congress on Political, Economic

and Social Studies (ICPESS) (ss. 125-136). 24-26 Ağustos, İstanbul, Türkiye.

Paramati, S. R., Alam, M. S. and Chen, C. F. (2017). The Effects of Tourism on Economic Growth and CO2 Emissions: A Comparison Between Developed and Developing Economies. Journal of Travel Research, 56(6): 712-724.

Paramati, S. R., Alam, M. S. and Lau, C. K. M. (2018). The Effect of Tourism Investment on Tourism Development and CO2 Emissions: Empirical Evidence from the EU Nations. Journal of Sustainable Tourism, 26(9): 1587-1607.

Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2019). Energy consumption and economic growth: An econometric analysis for OECD countries. In C. Aydın, ve B. Darici (Ed.), Handbook of energy and environment policy (pp. 55-70). Peter Lang.

Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2021). COVID-19 pandemisinin petrol fiyatları üzerine etkisinin ekonometrik bir analizi. G. Atasever (Ed.), Pandemi sonrası ekonomik ve politik dönüşüm içinde (s. 79- 94). Gazi Kitapevi.

Pesaran, M. H. (2006). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence, Cambridge Working Papers in Economics, No: 0346.

Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross-Section Dependence. Journal of Applied Econometrics, 22(2), 265-312. https://doi.org/10.1002/jae.951

Sain, K. and Bozkurt, K. (2023a). The Effect of Human Capital as an Output of Education on Productivity: A Panel Data Analysis for Developing Countries. Educational Policy Analysis and Strategic Research, 18(4), 7-31.

Sain, K. and Bozkurt, K. (2023b). Transformation of Knowledge into Economic Value in Higher Education and Global Competitiveness: A Panel Causality Analysis on OECD Countries. Educational Policy Analysis and Strategic Research, 18(3), 223-251.

Sain, K. and Bozkurt, K. (2023c). The Effect of Education and Health as Fundamentals of Human Capital on Global Competition: A Panel Data Analysis on OECD Countries. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ĠĠBF Dergisi, 18(3), 766-791.

Sain, K. and Bozkurt, K. (2023d). OECD Ülkeleri İçin Küresel Rekabet Gücü ve Beşeri Sermaye Arasındaki İlişkinin Analiz Edilmesi. Yönetim ve Ekonomi, 30(3), 475-491.

Sain, K. Bozkurt, K. and Yılmaz, E. A. (2024). The Impact of Higher Education on Global Competitiveness: A Panel Data Analysis for OECD Countries. Panoeconomicus, Doi: 10.2298/PAN221217010S

Sarıtaş, T. and Akar, G. (2022). Turizmin CO2 Emisyonuna Etkisi: Panel Veri Analizi, Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 5(1): 104-117.

Shakouri, B., Khoshnevis Yazdi, S. and Ghorchebigi, E. (2017). Does tourism development promote CO2 emissions?. Anatolia, 28(3): 444-452.

Şahin, D. (2018). APEC Ülkelerinde Turizm, Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kalite İlişkisi: Panel Veri Analizi, İktisadi Yenilik Dergisi, 5(2): 32-44.

Tuğcu, C. T. ve Topçu, M. (2018). The Impact Of Carbon Dioxide (CO2) Emissions on Tourism: Does the Source of Emission Matter?, Theoretical and Applied Economics, 25 (614): 125-136.

Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 69(6), 709-748.

Yurtkuran, S. (2022). Gelen turist sayısının en fazla olduğu 10 ülkede turizm ile CO2 salımı arasındaki ilişki: Panel Fourier Toda-Yamamoto nedensellik analizi. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, 61: 281-303.

Zhang, L. ve Gao, J. (2016). Exploring the Effects of International Tourism on China's Economic Growth, Energy Consumption and Environmental Pollution: Evidence from a Regional Panel Analysis, Renewable and Sustainable Energy Reviews, 53: 225-234.

Turizm Fakültesi ve Turizm Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Sağlık Turizmine Yönelik Farkındalığının Araştırılması[1]

Yeliz KARADENİZ[2]
Zehra Betül YOLAL[3]

1- Öğr. Gör.; Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Akyazı SHMYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ykaradeniz@subu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0594-3054
2- Ön Lisans Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Akyazı SHMYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, zehrabetul0354@gmail.com, ORCID No: 0009-0004-5441-4034

[1] Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A-Üniversite Öğrencileri Araştırma Projesi tarafından desteklenmektedir (Proje No: 1919B012301478).

ÖZET

Turizm sektörü genel olarak, insanların seyahat etme, dinlenme, eğlenme ve keşfetme amacıyla çeşitli yerlere gitmeleri ve bu faaliyetler için hizmetlerin sunulduğu geniş bir alanı ifade etmektedir. Bu alanlardan bir tanesinin de sağlık olduğu söylenebilir. Sağlık Turizminin arka planı, insanlığın var oluşuna kadar dayanmaktadır. Bu yüzden turizm sektörü içinde sağlığın önemi üzerinde durulması gerekli görülmüştür. Dolayısıyla sektörde turizm bilgisine ek olarak sağlık turizmi bilgisine de sahip olunması önemlidir. Ancak turizm sektöründeki yönetici adaylarının ön lisans ve lisans düzeyindeki ders katalogları incelendiğinde, sağlık turizmi eğitiminin ülkemizde sadece sağlık turizmi işletmeciliği bulunan programlarda yer aldığı görülmektedir. Öğrenciler sektörel tercihlere ait bu eksikliklerle mezun olabilmekte iş hayatına dezavantajlı bir pozisyonda başlamaktadırlar. Bu çalışmanın amacı, turizm sektörüyle ilişkili olan ön lisans ve lisans öğrencilerinin sağlık turizmi kavramı hakkındaki ilgi ve farkındalık düzeylerinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda, amaçlı örnekleme yöntemiyle Mart 2024'de SUBÜ Turizm Meslek Yüksekokulu ve Turizm Fakültesinin ilgili bölümlerinde eğitim gören 310 öğrenciye nicel araştırma yöntemlerinden anket uygulanarak verilere ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda öğrencilerin sağlık turizmi farkındalığının orta seviyede olduğu (3,18/5,00) söylenebilir. Ölçeğin boyutları arasında en yüksek katılım düzeyini, 3,31 ortalama ile imaj boyutu oluşturmaktadır. Ayrıca, öğrencilerin sağlık turizmi farkındalığında yaşına ve sınıfına göre anlamlı bir farklılık bulunmamakla birlikte, cinsiyet, okul ve bölümüne göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler – Turizm, Sağlık Turizmi, Sağlık Turizmi Farkındalığı, Turizm Fakültesi, Turizm Meslek Yüksekokulu.

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisiyle ekonomik, siyasi, teknolojik gelişmelere ve değişimlere paralel olarak turizm hizmeti alanında da son yıllarda önemli ilerlemeler gözlemlenmektedir. Turizm sektöründe turistlerin değişen ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilmek için turizmi çeşitlendirme politikaları da kaçınılmaz olmuştur. Bu çeşitliliklerden birinin de sağlık turizmi olduğu söylenebilir.

Bireylerin hem sağlık sorunları sebebiyle hem de sağlıkta iyileştirme amacıyla sağlık hizmetlerinden yararlanmak için bulundukları bölgeden başka bir bölgeye yaptıkları seyahat türlerinin tümü sağlık turizmi adı altında ele alınmaktadır. Günümüzde hem yüksek kalite hem de düşük maliyetle hizmet alma düşüncesinde olan bireyler bekleme sürelerindeki kısalıktan da faydalanarak sağlık turizmine yönelmektedir. Dünya Turizm Örgütü'nün

2020 yılı verilerinde, 2019 yılında turizm faaliyetlerinde bulunanların sayısı yaklaşık 1,5 milyar olarak ifade edilmektedir. Bu seyahatlerin %27'sinin sağlık amacıyla gerçekleştiği görülmektedir.

Turizm hizmetleri alanında lisans ve ön lisans düzeyinde işletmecilik eğitimi alan bireylerin sağlık turizmi konularını barındıran süreçler hakkında bilgi sahibi olması beklenmektedir. Ancak ilgili eğitim düzeylerindeki derslere ilişkin içerik incelendiğinde sağlık turizmi kavramına ders içeriklerinde pek fazla yer verilmediği, turizm alanındaki yönetici adaylarının tıpkı diğer birimlerdeki gibi sadece genel turizm derslerini aldığı ve mevcut düzeyde kendi sektörlerine ait işe başlamalarda rekabetçi avantajlarını kaybettikleri gözlemlenmiştir.

İş yerinde mesleki eğitim ve staj uygulamalarında da, sağlık turizmi birimi olan özel sağlık kurumlarında çalışanlarının bu eksiklikleri dikkat çekmektedir. Bu çalışmada öğrencilerin turizm hizmetlerinde önemli bir yeri olan sağlık turizmi süreçlerine ilişkin ilgi ve farkındalığının belirlenmesi ve konunun gündeme gelmesiyle öğrencilerin ve akademisyenlerin ilgili kavrama dikkatinin çekilmesi amaçlanmıştır.

SAĞLIK TURİZMİ

Sağlık kavramına ilişkin en sık kullanılan tanım, "sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedenen, ruhen ve sosyal yönden tam bir iyilik hali" şeklindedir (DSÖ, 1946: 2). Tanımdan da görüldüğü üzere sağlık için bireylerin sadece hastalıklarını tedavi ettirmesi değil ruhen de iyilik halinde olması gerekmektedir.

Bireyler sağlıklı olabilmek için devamlı arayış içinde olmakta gerektiğinde sağlık amaçlı seyahat etmektedir. Bu bağlamda sağlık ve turizm kavramları arasında sıkı bir ilişki mevcuttur 1980'lerden itibaren literatürde yer bulmaya başlayan sağlık turizmi kavramı ise tedavi ikamet yerinden başka bir yere giderek orada konaklanması olarak ifade edilebilir (Goodrich, 1993: 37). Sağlık turizminin temelinde sadece hastalık hali değil, sağlığın korunması amacı da bulunmaktadır.

Sağlık turizmine ilişkin literatürde birçok tanımın bulunduğu söylenebilir. Bunlardan biri, insanın sağlık hizmetlerini almak, tıbbi tedaviler görmek veya diğer sağlık hizmetlerinden yararlanmak için yurtdışına seyahat etmesi ve burada bu hizmetleri alması şeklindedir (Pollock ve Williams, 2000: 166). Başka bir tanımlama olarak, sağlık turizmi, insanların sağlık ve tıbbi ihtiyaçlarını karşılamak üzere seyahat ettiği bir tür turizm biçimidir. Bu turizm çeşidinde; tıbbi tedaviler, cerrahi müdahaleler, diş tedavisi, estetik cerrahi, rehabilitasyon, termal ve spa hizmetleri gibi çeşitli sağlık hizmetleri yer almaktadır (Aydın, 2012: 92). Ayrıca, sağlık turizmini, hastaların tıbbi hizmetler almak için gittikleri yerde turistik aktiviteler yapma amacı güderek sağlık hizmetlerini turizm deneyimleriyle birleştirdikleri bir tür seyahat biçimi olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır. Bu turizm türünde, sağlık

hizmetlerinin yanı sıra hastaların dinlenme, iyileşme ve zindelik kazanma amacı da bulunmaktadır.

Bu tanımlardan hareketle, kavramın oldukça geniş bir kapsamının olduğu ifade edilebilir. Sağlık turizminin kapsamının geniş olması gelişimini hem hızlandırıcı hem de zorlaştırıcı birçok unsurdan etkilenmesine yol açmaktadır. Hızlandırıcı etkenler arasında; teknolojik gelişmeler, maliyet faktörü, bekleme süreleri, yüksek kaliteli hizmetler, tedavi seçeneklerinin çeşitliliği, sigorta kapsamı sayılabilir. Bu etkenler, sağlık sektöründe rekabeti artırarak daha iyi hizmetlerin sunulmasına da katkıda bulunabilir. Zorlaştırıcı etmenler ise; yasal ve düzenleyici engeller, hukuki sorunlar ve riskler, kalite ve güvenlik endişeleri, dil ve kültürel engeller ve uzun seyahat süreleri sayılabilir. Bu faktörler, sağlık turizminin gelişimini engelleyebilir veya yavaşlatabilir. Ancak, sağlık turizmi potansiyelini artırmak ve bu engelleri aşmak için uluslararası işbirliği, standartlaşma çabaları ve yasal düzenlemeler gibi çözümler aranabilir.

Sağlık turizmi de kendi içinde birçok alt boyuttan oluşmaktadır. Bunlardan da bahsetmek gerekirse başlıcası olan medikal turizm, hastaların sağlık hizmetlerini almak için herhangi bir ülkeye gittiği turizm biçimidir. Bu tür turizm; kardiyovasküler cerrahi, ortopedik cerrahi, üreme sağlığı tedavileri, alternatif tıp ve tamamlayıcı tedaviler gibi çeşitli sağlık hizmetlerini içermektedir. Hastaların, medikal turizmi tercih etmelerinin nedenlerinden biri, bazı ülkelerdeki sağlık hizmetlerinin maliyetinin, bekleme sürelerinin veya kalitesinin daha avantajlı olmasıdır. Ayrıca, uzmanlaşmış tedavi seçeneklerine ve daha gelişmiş tıbbi teknolojiye erişim sağlama amacı da medikal turizmin cazip yönlerinden biridir. Ancak, medikal turizm beraberinde dil ve kültürel farklılıklar, hukuki sorunlar, tedavi sonrası takip gibi bazı riskleri de getirebilir (Runnels ve Carrera, 2012: 301). Bu nedenle, medikal turizm yapmayı düşünen bireylerin kapsamı bir araştırma yapmaları önerilmektedir.

Termal turizmi, bireylerin sağlık, dinlenme ve zindelik kazanma amacıyla termal sular, spa tesisleri ve sağlık merkezlerini ziyaret ettiği bir tür turizmdir. Bu turizm türü, sıcak su kaynaklarının olduğu yerlerde, spa ve sağlık merkezlerinin bulunduğu tatil destinasyonlarında gerçekleşmektedir. Termal turizm, hem sağlık sorunlarına yönelik tedavi edici özellikleri hem de dinlenme ve rahatlama sağlama amacıyla tercih edilmektedir. Bu suların mineral içerikleri, cilt problemleri, kas ağrıları, solunum yolu hastalıkları gibi sorunlarının tedavisinde kullanılabilir (Boekstein, 2014: 4).

Spa turizmi, dinlenme, stres azaltma, güzellik ve sağlık hizmetleri gibi amaçlarla spa tesislerini ziyaret etmeyi içermektedir. Spa merkezleri, masajlar, cilt bakımı, aromaterapi, yoga gibi çeşitli hizmetler sunarak ziyaretçilere rahatlama ve yenilenme imkanı sağlamaktadır. Wellness turizmi ise sağlık, zindelik ve kişisel gelişim odaklıdır. Bu tür turizm, sağlıklı beslenme, egzersiz, meditasyon gibi aktiviteleri içermektedir (Azman ve Chan, 2010: 3).

Bu turizm türleri, insanların sağlık ve iyilik haliyle ilgili ihtiyaçlarını karşılamak, stresten uzaklaşmak ve yenilenmek amacıyla tercih edilmektedir. Ayrıca, termal, spa ve wellness tesislerinin bulunduğu yerler genellikle doğal güzelliklere sahiptir ve aynı zamanda turistlere tatil imkanı sunmaktadır. Bu yüzden, giderek popülerleştiği söylenebilit.

Geriatri turizmi, genellikle emeklilerin veya yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerinden yararlanmak ve dinlenmek amacıyla gerçekleştirdiği seyahattir. Bu turizm türü, üçüncü yaş veya emeklilik dönemindeki insanları hedeflemekte ve genellikle sağlık ve refahlarını artırmayı, yeni deneyimler yaşamayı ve yaşam kalitelerini iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Genellikle termal suların ve spa tesislerinin sağlık yararlarından faydalanmak, sağlık kontrolleri ve tedaviler almak için farklı ülkeleri ziyaret ederler. Ayrıca, kültürel ve turistik geziler yaparak farklı kültürleri deneyimler, tarihi ve doğal güzellikleri keşfederler (Yıldız ve Karaçayır, 2017: 66). Yaşam tarzı ve hobi aktiviteleriyle ilgilenerek yeni beceriler kazanmak, ilgi duydukları etkinliklere katılmak için seyahat edebilirler. Geriatri turizmi, yaşlı bireylerin aktif kalarak sosyal bağlarını güçlendirmesine, yeni insanlarla tanışmasına ve hayatın tadını çıkarmasına yardımcı olmaktadır (Ökem ve Çelik, 2019: 13). Bu turizm türü, yaşlıların zamanını daha etkili bir şekilde geçirmelerini ve yaşam süreçlerinin son dönemlerinde de aktif olmalarını sağlamaktadır.

Engelsiz turizm, engelli bireylerin ve onların ailelerinin seyahat etme ve turistik deneyimlerden eşit şekilde yararlanma hakkını savunan bir turizm yaklaşımıdır. Bu turizm türü, engellilere fiziksel, duygusal ve sosyal olarak erişilebilir ve uygun olan seyahat deneyimleri sunmayı amaçlamaktadır. Engelsiz turizm, engelli bireylerin ihtiyaçlarını dikkate alarak seyahat destinasyonlarının, konaklama tesislerinin, ulaşımın ve turistik mekanların erişilebilirliğini artırmayı hedeflemektedir (Eryılmaz, 2010: 41). Yine engelli bireylerin sağlık hizmetlerine ve özel gereksinimlerine uygun olarak seyahat planlama, destek ve rehberlik sağlamaktadır. Engelsiz turizm, engelli bireylerin turistik deneyimlerde tam katılımını teşvik ederken, aynı zamanda farkındalık ve eğitim çalışmaları yoluyla toplumda engellilik konusunda duyarlılığı artırmayı amaçlamaktadır. Engelsiz turizmde, herkesin seyahat etme hakkına sahip olduğuna inanılmakta ve bu doğrultuda engelli bireylerin turizm deneyimlerini kolaylaştırmak için çeşitli önlemler alınmaktadır. Bu turizm türü, turistik mekanların ve hizmetlerin engelsiz hale getirilmesi için işletmeler, yerel yönetimler ve turizm endüstrisi aktörleri arasında işbirliği ve ortak çaba gerektirmektedir. Engelsiz turizm, dezavantajlı grupta yer alan bireylerin de seyahat etme deneyimlerini iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, turizm endüstrisinde ve toplumun genelinde engelli bireylerin dahil edilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir (Uysal, 2020: 161).

İnsanlar tarih boyunca sağlık hizmetlerini almak veya iyileşmek için farklı yerlere seyahat etme eğiliminde olmuşlardır. Antik Dönemde insanlar hastalıklarını tedavi etmek veya iyileşmek için sıcak su kaynaklarına seyahat

etmişlerdir. Roma İmparatorluğu'nda termal kaplıcalar, tedavi merkezleri ve spa tesisleri buna örnek verilebilir. Orta Çağ'da, Avrupa'daki manastırlar sağlık hizmetlerini sunan önemli merkezler haline gelmiştir. Manastırlar, iyileştirici bitkilerle, dua ve dua ile tedavi uygulamalarıyla bilinmektedir (Şahin ve Tuzlukaya, 2017: 51).

19. yüzyılın başlarında ise Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki kaplıcalar ve termal sular, genellikle zengin ve soylu kesim tarafından tercih edilmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde, tıbbi ve teknolojik ilerlemeler sağlık turizminin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle ABD ve Avrupa'daki sağlık kuruluşları, dünya çapında tanınmış sağlık hizmetleri sunmaya başlamıştır (Garcia, 2005: 263).

Son yıllarda ise, küreselleşme, teknoloji ve ulaşımın gelişimi sağlık turizminin gelişimine katkı sağlamıştır. İnsanlar, daha gelişmiş tıbbi tedavileri daha uygun fiyatlarla alabilmek için farklı ülkelere gitmeye başlamışlardır. Birçok bölge, sağlık turizmi endüstrisine yatırım yapmakta, sağlık hizmetlerini tanıtmakta ve uluslararası hastaları çekmek için çeşitli teşvikler sunmaktadır.

Günümüzde sağlık turizminin önde gelen ülkeleri arasında ABD, Hindistan ve Tayland'dan bahsetmek mümkündür. Hindistan, tıbbi turizmde önemli bir destinasyon haline gelmiştir. Ülke, kardiyovasküler cerrahi, ortopedi, organ nakli, onkoloji ve alternatif tıp gibi alanlarda uzmanlaşmış sağlık kuruluşlarına sahiptir. Tayland, kaliteli sağlık hizmeti sunumu ve turistik cazibesiyle sağlık turizminin önemli merkezlerinden biridir. Estetik cerrahi, diş tedavisi, ortopedi, tüp bebek tedavisi gibi alanlarda uzmanlaşmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, dünya çapında uzmanlaşmış sağlık kuruluşlarına ve doktorlara sahiptir. Organ nakli, kanser tedavisi, kardiyovasküler cerrahi gibi alanlarda öne çıkmaktadır. Bununla beraber Singapur, uluslararası standartlarda sağlık hizmetleri sunan modern sağlık kuruluşlarına sahiptir. Ülke, kalp cerrahisi, nöroloji, kanser tedavisi gibi alanlarda uzmanlaşmıştır. Almanya ise, teknolojik olarak gelişmiş sağlık kuruluşlarına sahiptir. Ülke, kök hücre tedavisi, romatoloji, nöroloji gibi alanlarda uzmanlaşmıştır (Medical Tourism Association, 2020: 10).

Bu örnekler, dünya genelinde sağlık turizminin farklı ülkelerde çeşitli şekillerde geliştiğini ve bu alanda rekabetin arttığını göstermektedir. Bu ülkeler, sağlık turizmi için tanıtım ve pazarlama faaliyetleri yürüterek bu sektördeki paylarını artırmayı hedeflemektedirler.

Türkiye, son yıllarda modern sağlık altyapısı, yüksek kaliteli sağlık hizmetleri ve rekabetçi fiyatlarla uluslararası hastaları çekmektedir. Özellikle büyük şehirlerde akredite olmuş hastaneler ve klinikler bulunmaktadır (Akgündüz ve Karamustafa, 2021: 338). Estetik, tüp bebek tedavisi, oftalmoloji, kardiyoloji ve ortopedi gibi alanlarda uzmanlaşmış sağlık kuruluşları Türkiye'nin sağlık turizmi potansiyelini artırmaktadır. Estetik cerrahi ve diş tedavisi gibi alanlarda Türkiye dünya çapında tanınmış bir destinasyon olmuştur. Ayrıca, termal suları, spa tesisleri ve kaplıcalarıyla da

dikkat çeken Türkiye, termal ve spa turizmi açısından da popüler bir tercih haline gelmiştir. Sağlık hizmetlerinin uygun maliyetleri, kaliteli hizmet sunumu ve tıbbi altyapının güçlü olması Türkiye'nin sağlık turizmi endüstrisindeki rekabetçiliğini artırmaktadır. Türkiye, sağlık turizmi için yatırım yapmakta, tanıtım faaliyetleri düzenlemekte ve uluslararası hastalara yönelik çeşitli teşvikler sunmaktadır. Bu faktörler, Türkiye'nin sağlık turizmi alanında hızla büyümesini ve dünya genelinde tanınan bir sağlık turizmi merkezi haline gelmesini sağlamaktadır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2015).

Türkiye'nin sağlık turizminde sunduğu avantajlar çeşitli alanlarda kendini göstermektedir. İlk olarak, Türkiye geniş bir sağlık altyapısına sahiptir. Bu sağlık kuruluşları, modern tıbbi teknolojiye ve deneyimli sağlık personeline sahiptir. Bununla birlikte, Türkiye'de sağlık hizmetlerinin maliyetleri Avrupa ülkelerine göre daha düşük bulunmakta bu da uluslararası hastalar için çekici bir avantaj haline gelmektedir. Ayrıca, coğrafi konumu, kültürel zenginliği ve tarihi güzellikleri de sağlık turizmi için çekici bir cazibe merkezi olmasını sağlamaktadır. Türkiye'de sağlık turizmi için çeşitli teşvikler ve kolaylıklar sunulmakta ve uluslararası hastalara yönelik destekler sağlanmaktadır (Aydın ve Aydın, 2015: 12). Son olarak, Türkiye'nin sağlık turizmi sektörüne olan devlet destekleri ve sağlık turizmi alanında yapılan yatırımlar, ülkenin bu alandaki rekabetçiliğini artırmaktadır ve Türkiye'nin dünya genelinde sağlık turizmi sektöründe önde gelen bir konuma gelmesine olanak tanımaktadır.

Sağlık turizminin farkındalığına ait literatürde; Öztürk (2014), sağlık turizminin, her dönem yapılabilme, diğer turizm türleri ile iç içe olması önemli bir turizm türü olduğunu belirtmiştir. Gökmen (2016) çalışmasında, akademisyenlerin sağlık turizmine yönelik farkındalıklarının olduğunu ancak sağlık kurumları tarafından yapılan faaliyetlerle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıklarını vurgulamıştır. Dağlı (2021), öğrencilerin; sağlık turizminin ülke ekonomisine katkıları ve sunduğu fırsatlar konusunda bilinçli oldukları, destek ve yatırımların sağlıkta kalite standartlarını yükseltmede etkili olduğunun farkında oldukları, sağlık turizminin türleri ve standartları ile tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinde daha az bilgiye sahip oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Sağlık Turizmi kavramına ilişkin literatür incelendiğinde ülkemizde turizm fakültesi ve Turizm Meslek Yüksekokulu öğrencilerine yönelik sağlık turizmi kavramına ilişkin ilgi ve farkındalıklarını ölçen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Konunun şu ana kadar kavramsal açıdan ele alınmış olması, turizm işletmeciliği sektöründe yönetici adaylarının bu kapsamdaki görüşleriyle ilgili bir çalışmanın bulunmaması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

İnsanlık tarihi kadar geçmişe dayandırılabilen turizm faaliyetleri günümüzde büyük bir boyut kazanmıştır. Turizm faaliyetinde bulunan bireylerin amaçlarına göre sınıflandırıldığında turizm türlerini geleneksel turizm ve alternatif turizm şeklinde iki kategoride ele almak mümkündür.

Sadece deniz, kum, güneş üçlüsünden yararlanarak tatil amacıyla yapılan geleneksel turizm, bunlar dışındaki amaçlarla gerçekleştirilen turizm türleri ise alternatif turizm olarak adlandırılmaktadır. Sağlık turizminin de en önemli alternatif turizm çeşitleri arasında yer aldığı söylenebilir. İnsanların sağlık turizmine yönelme sebeplerinden biri de sağlığını korumak ve yeniden kazanmaktır.

Çalışmanın amacı, Turizm Fakültesi ve Turizm Meslek Yüksekokulunda sağlık turizmi programıyla ilişkilendirilecek bölümlerde eğitim gören öğrencilerin sağlık turizmi kavramı hakkındaki ilgi ve farkındalık düzeylerinin belirlenmesidir. Söz konusu çalışma bu alandaki ilgi ve farkındalığı ölçecek olması bakımından önemlidir. Ayrıca öğrencilerin müfredatlarına bakıldığında sağlık turizmi derslerinin bulunmayışı ve turizm sektöründeki tercihler sebebi ile öğrencilerin konunun önemi hakkında yeterli öngörüye sahip olamayabilecekleri düşünülmektedir. Projeye katılım sırasında sağlık turizmi kavramı ve süreçlerine ilişkin bir farkındalığın gelişeceği ve öğrencilerin belki de yabancı oldukları bu kavram ile tanışmaları sonucu ileriki kariyerlerine olumlu bir etki bırakılacağı öngörülmektedir.

Sağlık turizmi dersinin adı geçen ilgili bölümlerde ders olarak okutulması gerektiğini düşünülmektedir. Ancak ülkemizde bu bölümlerin ders içeriğine bakıldığında sağlık turizmine sadece Selçuk Üniversitesinde turizmde alternatif yollar başlığı altında yer verildiği, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde "hastane hizmetleri ve sağlık otelciliği" dersi altında ele alındığı, Necmettin Erbakan Üniversitesinde ise doktora derecesinde sağlık turizmi dersi verildiği görülmüştür. Bu bağlamda sağlık turizmi alanına ilişkin farkındalığın artırılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak sağlık turizmi, gelişime açık olduğu söylenebilir. bağlamda ülkemizin sağlık turizmi potansiyelini en iyi şekilde değerlendirebilmek için, turizm işletmelerinin kalitesini artırmak ve yönetici ile çalışanların kalite bilincini geliştirmek öncelikli bir gerekliliktir.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Konuya ilişkin gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda yeterli çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu boşluğu doldurabilmek amacıyla sosyal hayatın yapısal özelliklerini tespit etme noktasında etkili olan nicel yöntemlerden anket tercih edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

"H1: Sağlık Turizmi farkındalığı cinsiyete göre farklılık göstermektedir".

"H2: Sağlık Turizmi farkındalığı yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir".

"H3: Sağlık Turizmi farkındalığı öğrencilerin sınıfına göre farklılık göstermektedir".

“H4: Sağlık Turizmi farkındalığı öğrencilerin lisans ve ön lisans öğrencisi olma durumuna göre farklılık göstermektedir”.

“H5: Sağlık Turizmi farkındalığı öğrencilerin bölümlerine göre farklılık göstermektedir”.

Çalışmada örneklemin belirlenmesinde amaçlı örnekleme yönteminden faydalanılmıştır. Araştırma kapsamında evren, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Sapanca yerleşkesinde eğitim gören, Turizm Fakültesindeki Turizm İşletmeciliği (420) ve Turizm Rehberliği (700) lisans ile Turizm Meslek Yüksekokulundaki Turizm ve Otel İşletmeciliği (216) ve Turizm ve Seyahat Hizmetleri (236) programları önlisans olmak üzere toplam 1572 öğrenciden oluşmaktadır. Dolayısıyla %95 güven ve %5 hata payı gözönüne alındığında araştırma için gerekli örneklem sayısı 309 katılımcıdır.

Anketin ilk kısmında, katılımcılara yönelik demografik ifadeler yer almaktadır. İkinci bölüm, sağlık turizmine yönelik farkındalığı ortaya koyan ölçek ifadelerinden oluşmaktadır. Bu ölçek, Korkutan ve Yıldız (2017), Kızıldağ (2018), Dağlı (2021) ve Berksoy (2022) çalışmalarından oluşan “Sağlık Turizmi Farkındalık Ölçeği”nden türetilmiştir. Bu ölçekte dört alt boyut (Farkındalık, Kurumsal Yeterlilik, Sağlık Turizminin Etkileri ve İmaj) yer almaktadır. Çalışma kapsamında google forms üzerinden hazırlanan anket katılımcılarla paylaşılarak, sonuçları SPSS 25 programı aracılığıyla analiz edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Sağlık turizmi farkındalığını ölçmek amacıyla gerçekleştirilen analiz kapsamında 310 kişinin katılım sağladığı anket sonuçları, aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Bu çerçevede, öncelikle tanımlayıcı istatistiklerden frekans analizi sonuçları ifade edilmektedir.

Tablo 1:Tanımlayıcı istatistikler

Cinsiyet	**n**	**%**
Erkek	111	35,8
Kadın	199	64,2
Yaş		
18-20	132	42,6
21-23	121	20
24 ve üstü	9	18,4
Okul		
Turizm Meslek Yüksekokulu	160	51,6
Turizm Fakültesi	150	48,4
Bölüm		
Turizm İşletmeciliği	71	22,9
Turizm Rehberliği	85	27,4
Turizm ve Otel İşletmeciliği	54	17,4
Turizm ve Seyahat Hizmetleri	100	32,3
Sınıf		
1. sınıf	166	53,5
2. sınıf	103	33,2
3. sınıf	32	10,3
4. sınıf	9	2,9
Genel Toplam	310	100,0

Tablo'ya göre cinsiyet değişkenindeki dağılıma bakıldığında, katılımcıların %64,2'sinin kadınlardan %35,8'inin ise erkeklerde oluştuğu görülmektedir. Bu durumda katılımcıların çoğunu kadınların oluşturduğu ifade edilebilir. Yaş gruplarına göre dağılımda ise, 18-20 yaş grubu %42,6, 21-23 yaş grubu %20 ve 24 yaş ve üzerindekilerin %18,4 oranında olduğu belirtilmektedir. Yani katılımcıların çoğu 18-20 yaş grubu arasındadır. Katılımcıların okuluna göre dağılımlarında, %51,6'sının ön lisans, %48,4'ünün lisans öğrencilerinden oluştuğu söylenebilir. Bu durumda Meslek Yüksekokulunda eğitim gören öğrencilerinin çoğunluğu oluşturduğu söylenebilir. Bölümlerine bakıldığında da %22,9'un Turizm İşletmeciliği, %27,4'ün Turizm Rehberliği, %17,4'ün Turizm ve Otel İşletmeciliği ve %32,3'ün Turizm ve Seyahat Hizmetlerinde eğitim gören öğrencilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu dağılıma göre en yüksek katılımı, Turizm ve Seyahat Hizmetleri öğrencilerinin sağladığı ifade edilebilir. Katılımcıların sınıflara göre dağılımına bakıldığında %53,5 oranıyla en yüksek katılımın birinci sınıflardan olması ve onu %33,2'lik oranla ikinci sınıfların takip etmesi dikkat çekmektedir.

Tablo 2: İfadelere Verilen Yanıtların Ortalama Değerleri

Soru	**Ort.**	**Ss**
Soru 1	3,46	1,023
Soru 2	3,10	,982
Soru 3	3,67	,990
Soru 4	3,00	1,148
Soru 5	3,28	,956
Soru 6	2,91	1,093
Soru 7	2,81	1,012
Soru 8	3,01	,974
Soru 9	2,86	,950
Soru 10	3,25	,992
Soru 11	3,13	,998
Soru 12	3,27	,967
Soru 13	3,07	1,026
Soru 14	3,23	,963
Soru 15	3,47	1,007
Soru 16	3,50	1,039
Soru 17	3,28	1,074
Soru 18	3,11	1,028
Soru 19	3,33	1,022
Soru 20	3,38	,987
Soru 21	3,41	1,064
Soru 22	2,53	1,253

Tabloda anket ifadelerine verilen cevaplarda; anketin "Turizm çeşitleri ve sağlık turizmi konusunda bilgi sahibiyim" olan 1. Sorusunun "Katılıyorum ($\bar{x}$ = 3,46)", "Aldığım eğitim ile sağlık turizmi alanında yeterli bilgi ve donanıma sahibim" olan 2. Sorusunun "Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,10)", "Sağlık turizminin ülke ekonomisine olan katkısının bilincindeyim" olan 3. Sorusunun "Katılıyorum ($\bar{x}$ = 3,67)", "Yabancı dil seviyemi hastalarla iletişim kurma konusunda yeterli buluyorum" olan 4. Sorusunun "Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,00)", "Turizm sektöründe sağlık turizmi faaliyetleri hakkında bilgi sahibiyim" olan 5. Sorusunun "Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,28)", "Ülkemizde sağlık turizmini geliştirmek adına atılan adımlardan haberdarım" olan 6. Sorusunun "Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 2,91)", "Uluslararası sağlık turizmi standartları hakkında yeterli bilgiye sahibim" olan 7. Sorusunun "Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 2,81)", "Sağlık turizminde ülkemizin zayıf ve eksik olduğu alanlar konusunda yeterli bilgiye sahibim" olan 8. Sorusunun "Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,01)", "Ülkemizin sağlık turizmi konusunda yapılan tanıtım ve pazarlama uygulamalarını yeterli buluyorum" olan 9. Sorusunun "Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 2,86)","Ülkemizdeki sağlı turizmi hizmetlerinin kalitesini memnuniyet verici buluyorum" olan 10. Sorusunun "Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,25)", "Ülkemizin sağlık turizmi alanında uzmanlaşmış personel konusunda yeterli seviyede olduğunu düşünüyorum" olan 11. Sorusunun

“Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,13)”, “Turizm sektöründe sağlık turizmi alanında çalışmanın diğer sektörlere oranla daha yorucu ve zor olduğunu düşünüyorum” olan 12. Sorusunun “Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,27)”, “Sağlık turizmi alanında ülkemiz için tehdit unsuru oluşturan uygulamaların farkındayım” olan 13. Sorusunun “Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,07)”, “Turizm sektöründe sağlık turizmi talebinin arttırılmasında kurumlar arası koordinasyon eksikliği olduğunu düşünüyorum” olan 14. Sorusunun “Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,23)”, “Sağlık turizminin ülkemize sunduğu fırsat ve avantajların farkındayım” olan 15. Sorusunun “Katılıyorum ($\bar{x}$ = 3,47)”, “Yabancıların sağlık turizmi kapsamında ülkemizi tercih etme nedenleri hakkında bilgi sahibiyim” olan 16. Sorusunun “Katılıyorum ($\bar{x}$ = 3,50)”, “Sağlık turizmi alanında ülkemizi sıklıkla tercih eden ülkeler hakkında bilgi sahibiyim” olan 17. Sorusunun “Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,28)”, “Sağlık turizminin gelişiminde, ülkemizin alt yapısal ve teknolojik seviyesini yeterli görüyorum” olan 18. Sorusunun “Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,11)”, “Ülkemizdeki otellerin misafirler için yeterli kapasiteye ve alt yapıya sahip olduğunu düşünüyorum” olan 19. Sorusunun “Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,33)”, “Sağlık turizminin turizm alanında kalite standartlarını yükseltmede itici bir güç olduğunu biliyorum” olan 20. Sorusunun “Ne katılıyorum Ne katılmıyorum ($\bar{x}$ = 3,38)”, “Sağlık turizmi sektörü uzun yıllar çalışmak için uygun bir sektördür” olan 21. Sorusunun “Katılıyorum ($\bar{x}$ = 3,41)” ve “Mezun olduktan sonra sağlık turizmi alanında çalışmayı düşünüyorum” olan 22. Sorusunun “Katılmıyorum ($\bar{x}$ = 2,53)” düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır.

Katılımcıların 22 ifadeye verdikleri yanıtlara göre, farkındalıklarının orta düzeyde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, 1,3,15,16 ve 21. İfadelere olumlu yönde ve üst düzey bir katılma gösterdikleri tespit edilmiştir. Ancak “mezun olduktan sonra sağlık turizmi alanında çalışmayı düşünüyorum” ifadesine katılım düzeyi alt düzey bir katılmayı gösterirken olumsuz yönde görüşün hakim olduğu belirtilebilir. Bu durumda öğrencileri sağlık turizmi alanına yönlendirebilmek için Sağlık turizmi sektörünün avantajlarını ve kariyer olanaklarını tanıtan seminerler, konferanslar ve atölye çalışmaları düzenlenebilir. Başka bir yöntem olarak da sağlık turizmi alanında başarılı olmuş profesyonellerin tecrübelerini paylaşacakları etkinlikler organize edilebilir. Bu, öğrencilerin sektörü daha yakından tanımalarını sağlayabilir.

Tablo 3: Ölçeklerin güvenirlik katsayıları ve normallik dağılımı

Ölçek	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha	Ort.	Ss	Skewness	Kurtosis
Farkındalık	7	,820	21,56	4,99	,029	,737
Kurumsal Yeterlilik	5	,809	15,69	3,75	-,300	,622
İmaj	5	,749	16,55	3,61	-,500	1,038
Sağlık Turizminin Etkileri	5	,715	16,24	3,51	-,251	1,013

Tablo 3'den yola çıkarak, sağlık turizmine yönelik farkındalık ölçeğinde dört alt boyutun yer aldığı ve bu boyutların toplam 22 maddeyi oluşturduğu söylenebilir. Çalışmada kullanılan ölçeğin geçerlilik güvenilirlik düzeyini ölçek amacıyla cronbach's alpha değeri incelenmiştir. Bu değerin en az 0,70 olması, güvenilirlik kriterini sağlamaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 158). Tablo 3'e göre ölçeğin her bir boyutunun Cronbach's alfa değeri 0.70'den büyük olduğu görüldüğünde ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. Bununla birlikte ölçeklerin ortalamalarına bakıldığında en yüksek katılımın farkındalık boyutunda, en düşük katılımın sağlık turizminin etkileri boyutunda olduğu sonucuna varılmıştır.

Son olarak çalışmada normallik analizi yapılarak skewness ve skewness değerlerine bakılmıştır. Bu değerler–1,5 ile +1,5 arasında olduğu için çalışmada parametrik testlerin uygulanmasına karar verilmiş ve T testi ile Anova testi gerçekleştirilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2013: 190).

Tablo 4: Cinsiyete göre T testi

Ölçek	Cinsiyet	n	Ort.	Ss	t	df	p
Farkındalık	Erkek	111	3,06	,852	-,347	308	,002*
	Kadın	199	3,09	,625			
Kurumsal Yeterlilik	Erkek	111	3,08	,860	-,891	308	,029*
	Kadın	199	3,16	,684			
İmaj	Erkek	111	3,30	,813	-,171	308	,081
	Kadın	199	3,31	,667			
Sağlık Turizminin Etkileri	Erkek	111	3,19	,814	-1,06	308	,023*
	Kadın	199	3,27	,633			

Öğrencilerin cinsiyetine göre, sağlık turizmi farkındalığının farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan t testi sonucu Tabloda ortaya konmuştur. Tabloya göre, ölçeğin farkındalık alt boyutunda katılımcıların cinsiyetine göre farkındalık düzeylerinin değiştiği gözlenmektedir ($p<0,05$). Bu durumda ortalamalara bakıldığında kadın katılımcıların katılma düzeyinin erkeklere oranla daha fazla olduğu ve farkındalıklarının yüksek olduğu söylenebilir. Kurumsal yeterlilik alt boyutuna verilen yanıtlara bakıldığında da, cinsiyete göre istatistiksel

farklılık bulunmaktadır (p<0,05). Yine burada da kadınların katılım düzeyinin yüksek olduğu gözlenmektedir. İmaj alt boyutuna ilişkin ifadelere verilen yanıtlar değerlendirildiğinde ise, kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır (p>0,05). O halde katılım düzeylerinin ve farkındalıklarının aynı olduğu ifade edilebilir. Katılımcıların sağlık turizminin etkileri alt boyutunda ise istatistiksel olarak anlamlı farklılık görülmektedir (p<0,05). Yine burada da kadınların katılım düzeylerinin ve farkındalıklarının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tüm bu sonuçlardan hareketle; sağlık turizmi farkındalığının cinsiyete göre farklılık gösterdiği ve kadınlarda bu farkındalığın daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun bir nedeni olarak da ilgili sektörlerde kadın çalışanların daha fazla olması ve kadın öğrencilerin de bu bilinç ve farkındalıkla hareket ettikleri düşünülebilir. Bu bağlamda "H1" hipotezi doğrulanmaktadır.

Tablo 5: Okula göre T testi

Ölçek	Okul	n	Ort.	Ss	t	df	p
Farkındalık	Turizm MYO	160	3,00	,776	1,750	308	,013*
	Turizm Fk.	150	3,14	,634			
Kurumsal Yeterlilik	Turizm MYO	160	3,08	,780	1,212	308	,714
	Turizm Fk.	150	3,18	,718			
İmaj	Turizm MYO	160	3,30	,813	,212	308	,001*
	Turizm Fk.	150	3,31	,612			
Sağlık Turizminin Etkileri	Turizm MYO	160	3,17	,779	-1,954	308	,017*
	Turizm Fk.	150	3,32	,603			

Öğrencilerin okuluna yani fakülte veya Meslek Yüksekokulu öğrencisi olma durumuna göre, sağlık turizmi farkındalığının değişip değişmediğini görmek için t testi yapılarak sonuçlar tabloda ifade edilmiştir. Tabloya göre, ölçeğin farkındalık alt boyutunda katılımcıların cinsiyetine göre farkındalık düzeylerinin değiştiği gözlenmektedir (p<0,05). Ortalamalara bakıldığında ise, Fakültede eğitim gören öğrencilerin Meslek Yüksekokulu öğrencilerine göre katılım düzeyinin daha fazla olduğu ve farkındalıklarının yüksek olduğu görülmektedir.

Ölçeğin kurumsal yeterlilik alt boyutuna ilişkin verilere bakıldığında, katılımcıların eğitim gördüğü okula göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu bağlamda, Fakülte ve MYO öğrencilerinin katılma düzeylerinin aynı olduğu söylenebilir. İmaj alt boyutunda ise anlamlı bir

farklılık görülmektedir (p<0,05). Yine burada da ortalamalardan yola çıkarak, Fakülte öğrencilerinin MYO öğrencilerine göre farkındalıklarının yüksek olduğu söylenebilir. Son olarak ölçeğin sağlık turizminin etkileri alt boyutunda da Fakülte ve MYO öğrencileri arasında göze çarpan oranda bir farklılık söz konusudur. Ortalamalara bakıldığında, MYO öğrencilerinin katılma düzeyinin 3,17 Fakülte öğrencilerinin ise 3,32 olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yine Fakültede eğitim gören öğrencilerin farkındalıklarının yüksek olduğu ifade edilebilir.

Bu verilere göre; lisans öğrencilerinin önlisans öğrencilerine göre daha bilinçli ve farkındalıkları yüksek bireylerden oluştuğu iddia edilebilir. Bunun bir nedeni, dört yıl eğitim almaları ve bu eğitim sürecinde sağlık turizmine yönelik dersler görmeleri olabilir. Bu bağlamda, eğitim düzeyi artıkça sağlık turizmi farkındalığının arttığı söylenebilir. Ayrıca "H4" hipotezi doğrulanmakta, yani sağlık turizmi farkındalığı öğrencilerin lisans ve ön lisans öğrencisi olma durumuna göre farklılık göstermektedir.

Tablo 6: Bölüme Göre Anova Analizi

Ölçek	Bölüm	n	Ort.	Ss	f	p	Tukey
Farkındalık	Turizm İşlet.	71	2,89	,581	3,615	,014	1-3*
	Turizm Rehberliği	85	3,09	,685			
	Turizm ve Otel İşlet.	54	3,30	,807			
	Turizm ve Seyahat Hizmetleri	100	3,08	,740			
İmaj	Turizm İşlet	71	3,13	,622	3,018	,030	1-2*
	Turizm Rehberliği	85	3,43	,603			
	Turizm ve Otel İşlet.	54	3,44	,857			
	Turizm ve Seyahat Hizmetleri	100	3,26	,777			

Çalışmaya katılan öğrencilerin dört farklı bölümde eğitim gördüklerini söylemek mümkündür. Sağlık turizmi farkındalığı katılımcıların okudukları bölüme göre incelenerek sonuçlar Tabloda ifade edilmektedir. Tabloya göre, sadece farkındalık ve imaj alt boyutunda anlamlı bir farklılığın olduğu, kurumsal yeterlilik ve sağlık turizminin etkileri alt boyutlarında farklılaşmanın görülmediği tespit edilmiştir.

Ölçeğin farkındalık alt boyutunda, hangi gruplar arasındaki ortalamalarda fark olduğunu ortaya koyabilmek amacıyla posthoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Buna göre, Turizm ve Otel İşletmeciliği ve Turizm İşletmeciliği

bölümleri arasında farklılık görülmüştür. Ortalamalara göre 3,30 ortalama ile en yüksek katılım düzeyinin Turizm ve Otel İşletmeciliğine en düşük ise 2,89 ortalama ile Turizm İşletmeciliği bölümünde eğitim gören öğrencilere ait olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, bu öğrencilerin sağlık turizmi farkındalıklarının yüksek olduğu söylenebilir.

Bir diğer anlamlı farklılığın oluştuğu alt boyut imaj boyutudur. Yine burada da Tukey testi uygulanmıştır. Test sonucunda, Turizm İşletmeciliği ve Turizm Rehberliği bölümlerinde okuyan öğrencilerin sağlık turizmi farkındalıkları arasında istatistiksel olarak farklılık bulunmuştur. Ortalamalara göre 3,43 ortalama ile en yüksek katılım düzeyinin Turizm Rehberliğinde yine en düşük katılımın 3,13 ile Turizm İşletmeciliği bölümü öğrencilerine ait olduğu görülmektedir. Bu durumda "H5" hipotezi doğrulanmakta, sağlık turizmi farkındalığı öğrencilerin bölümlerine göre farklılık göstermektedir.

Tablo 7: Yaşa Göre Anova Analizi

Ölçek	Yaş	n	p	Farklılık
Farkındalık	18-20 21-23 24 ve üstü	310	,504	-
Kurumsal Yeterlilik			,175	
İmaj			,340	
Sağlık Turizminin Etkileri			,191	

Öğrencilerin yaş gruplarına göre sağlık turizmi farkındalığının değişip değişmediğini görmek amacıyla Anova testi uygulanarak sonuçlar tabloda ifade edilmiştir. Tabloda katılımcıların yaşlarına göre, sağlık turizmi farkındalıklarının değişmediği söylenebilir. Bu durumda tüm yaş gruplarının farkındalık düzeyleri aynı seviyededir denilebilir. Bu durumda "H2" hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8: Sınıfa Göre Anova Analizi

Ölçek	Sınıf	n	p	Farklılık
Farkındalık	1-2-3-4	310	,435	-
Kurumsal Yeterlilik			,742	
İmaj			,407	
Sağlık Turizminin Etkileri			,433	

Öğrencilerin sınıflarına göre, sağlık turizmi farkındalığının değişip değişmediğini görmek amacıyla Anova testi uygulanarak sonuçlar tabloda ifade edilmiştir. Tablodan yola çıkarak katılımcıların sınıflarına göre, sağlık

turizmi farkındalıklarının değişmediği söylenebilir. O halde "H3" hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ

Çalışmanın temel amacı, turizm alanında eğitim gören üniversite öğrencilerinin sağlık turizmi konusundaki farkındalık düzeylerini tespit ederek, çalışanların demografik değişkenlerine göre bu farkındalıklarının farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemeye yöneliktir. Gelecekte turizm sektöründe çalışacak bireylerin, farkındalık düzeylerinin yüksek olması sağlık hizmeti sunumlarında kaliteye yansıyacaktır. Sağlık turizminin ülke ekonomisine getirilerinin farkında olan, bireyler, öneriler getirerek de sağlık turizminin gelişimini sağlayabilir.

Çalışma kapsamında üniversite öğrencilerinin sağlık turizmi farkındalığının orta düzeyde (3,18) olması bu alanda nitelikli insan gücüne duyulan ihtiyacını ve bu alanda farkındalığın artırılmasının önemini ortaya koymaktadır. Çalışmada öğrencilerin cinsiyete göre farkındalıkları arasında, ölçeğin kurumsal yeterlilik, sağlık turizminin etkileri ve farkındalık alt boyutlarında istatistiki bir farklılık görülmekte olup, erkek öğrencilerin katılım düzeylerinin kadınlardan daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin okul değişkeni ve farkındalık düzeyi arasında ise; imaj, sağlık turizminin etkileri ve farkındalık alt boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu farklılığa bakıldığında Fakülte öğrencilerinin puan ortalamalarının MYO öğrencilerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Öğrencilerin bölümleriyle farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkiye bakıldığında da, imaj ve farkındalık alt boyutlarında anlamlı bir farklılığın olduğu ifade edilebilir. Bu boyutlarda farkındalık düzeyi en yüksek bölümün turizm ve otel işletmeciliği bölümüne ait olduğu söylenebilir. Son olarak yaş cinsiyetine göre sağlık turizmi farkındalığının anlamlı bir farklılık göstermediğini belirtmekte fayda vardır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda bazı önerilerde bulunulabilir. Bu önerilerden bazıları şu şekildedir:

- Sağlık turizminin pazarlanması amacıyla geliştirilen stratejiler genişletilmeli ve dijital pazarlama yöntemleri arttırılmalı
- Üniversiteler bünyesinde ilgili bölümler artırılmalı ve tanıtımı yapılmalı
- Sağlık Turizminin kapsamına ilişkin tanıtım organizasyonları düzenlenmeli
- Öğrencilerin bilgilendirilmesi için kongre ve sempozyumlar düzenlenmeli
- Öğrencilerin özellikle yabancı dil becerilerini geliştirmesi için teşvikler yapılmalı
- Sağlık turizmine ilişkin kavramların ve kapsamının öğrenilmesi amacı ile ilişkili olan bölümler ders müfredatına eklenmelidir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, Y. ve Karamustafa, K. (2021). Turizmin geleceği ve yeni eğilimler. Editör A. Çakıcı, *Genel turizm* (ss. 325-340). Ankara, Detay Yayıncılık.

Aydın G ve Aydın B. (2015). Dünyada ve Türkiye'de sağlık turizmi pazarlama uygulamaları ve karşılaştırmalı durum analizi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, *16*(1), 1-21.

Aydın, O. (2012). Türkiye'de alternatif bir turizm; Sağlık turizmi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *12*(2), 91-96.

Azman, I. ve Chan, K. (2010). Health and spa tourism business: Tourists' profiles and motivational factors. *Proceedings of the Travel and Tourism Research Association Europe 2010 Annual Conference (Health, Wellness and Tourism: healthy tourists, healthy business)* (ss. 1-18). Budapeşte: Macaristan.

Boekstein, M. (2014). Tourism, health and the changing role of thermal springs-should South Africa reposition its thermal spring tourism product?. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, *3*(2), 1-9.

Dünya Sağlık Örgütü [WHO]. (1946). *Constitution of the World Health Organization.* https://treaties.un.org/doc/Treaties adresinden 12.01.2024 tarihinde alınmıştır.

Eryılmaz, B. (2010). Turizmde engelli pazarının değerlendirilmesi ve Bodrum örneği. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

Garcia, A. (2005). The development of health tourism services. *Annals of Tourism Research*, *32*(1), 262-266.

Goodrich, J. (1993). Socialist Cuba: A study of health tourism. *Journal of Travel Research*, *32*(1), 36-41.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Medical Tourism Association. (2020). Medical tourism index 2020-2021 overall ranking. Global Healthcare Resources & International Healthcare Resource Center.

Ökem, Z. ve Çelik, H. (2019). *Türkiye hizmet ihracatında yeni hedefler: Fırsatlar, politika ve strateji 2020-2023 yol haritası önerisi*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

Pollock, A. ve Williams, P. (2000). Health tourism trends: Closing the gap. Editör W. Gartner ve D. Lime, *Trends in outdoor recreation, leisure and tourism* (ss.165-175). Oxford.

Runnels, V. ve Carrera, P. (2012). Why do patients engage in medical tourism?. *Maturitas*, *73*(4), 300-304.

Şahin, G. G. ve Tuzlukaya, Ş. (2017). Turizm türleri ve turizm politikaları, Editör D. Tengilimoğlu, *Dünyada ve Türkiye'de sağlık turizmi* (ss. 43-60). Ankara, Siyasal Kitabevi.

T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Başkanlığı. (2015). *Türkiye'nin sağlık turizmindeki önemi.* https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/ adresinden 27.03.2024 tarihinde alınmıştır.

Tabachnick B. ve Fidell, L. (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson.
Uysal, Ş. (2020). Engelli turizmi. Editör H. Eriş, *Sağlık turizmi* (ss. 149-187). Ankara, İksad Yayınları.
Yıldız, Z. ve Karaçayır, E. (2017). Dünyada ve Türkiye'de engelli turizmi pazarının değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, *5*(2), 61-80.

Neoklasik ve Evrimci Yaklaşımların Teknolojik Gelişme Modelleri*

Yiğit KAYMAK[1]

Özcan KARAHAN[2]

*Bu çalışma, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsünde sunulan "Neo-Klasik İktisattan Evrimci İktisada Yenilik Politikalarındaki Dönüşüm ve Türkiye'deki Gelişimi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir

1-Öğt. Gör. Dr. Yiğit KAYMAK; MSÜ Hava Astsubay MYO Yönetim ve Askeri Bilimler Bölümü. yigittmert.83@gmail.com ORCID No: 0000-0002-1140-062X

2-Prof. Dr. Özcan KARAHAN; Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü. okarahan@bandirma.edu.tr ORCID No:0000-0002-1179- 2125

ÖZET

Teknoloji ve iktisadi yaşam arasında her zaman için çift yönlü bir etkileşim vardır. İktisadi sistem teknolojik ilerlemeler ve yenilikler sayesinde sürekli bir devinim içerisindedir. Teknolojik gelişim ve yenilik süreçleri, içsel ve dışsal çok sayıda faktörden etkilenmektedir. İktisadi yazında, bu sürecin dinamiklerini açıklamaya çalışan temelde iki teorik çerçeve vardır. Bunlardan ilki, Neoklasik yaklaşımdır. Diğeri ise, sistem tabanlı yaklaşımlar olan Neo-Schumpeteryen ve Evrimci iktisattır. Her iki yaklaşımın teknolojik gelişim ve yenilik sürecini açıklamada kullandığı araç ve yöntemler oldukça farklıdır. Özellikle Evrimci yaklaşım, teknolojik gelişim sürecini daha çok biyolojik benzeşimler üzerinden, tarihsel bağlamlarda ve kompleks bir yapı altında açıklamaya çalışmıştır. Çalışmada, bu süreçlerin dinamikleri iki temel kuram altında genel hatlarıyla incelenmiştir. Teknoloji gelişim ve yeniliklerin farklı bu şekilde teorik tabanlar çerçevesinde ayrıntılı olarak analiz edilmesinin politika yapıcılara önemli katkılar sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neoklasik Yaklaşım, Evrimci Yaklaşım, Neo-Schumpeteryen, Teknolojik Gelişme, Yenilik.

GİRİŞ

Yeni bilgilerin değer içeren bir forma girerek ekonomik ve toplumsal faydaya dönüşmesini ifade eden teknolojik yenilikler, bir ülkenin istikrarlı büyümesindeki en büyük dinamiktir. Başka bir ifadeyle, bir ülkenin sürdürülebilir ekonomik büyümesinin ve refah düzeyinin temel belirleyicisi yenilik yapabilme becerisidir. Literatürde, verimlilik artışına dayalı kalıcı büyüme süreçleri ile teknolojik ilerleme ve yenilikler arasındaki bağlar açıkça ortaya konmuştur. Öyle ki, imalat sanayi ve ihracat kompozisyonunda yüksek teknolojili ürün payı ile kalıcı ve yüksek büyüme oranları arasındaki sıkı ilişki birçok çalışmada ampirik olarak belirlenmiştir. Bu nedenle, günümüzde politika yapıcılar teknoloji üretme kapasitesini geliştirecek uygulamaları hayata geçirmeye özel bir önem vermektedirler. Bu kapsamda, teknoloji ve yenilik yaratmaya yönelik politikalar ekonomik büyüme politikalarının en önemli parçası haline gelmiştir. Bütün uluslararası ekonomik kuruluşlar yayınladıkları raporlarda üye ülkelere teknoloji ve yenilik politikalarına ilişkin kapsamlı öneriler sunmaktadırlar.

Teknoloji ve yenilik politikalarının öneminin artırmasına paralel olarak literatürde teknolojik gelişimin dinamiklerini belirlemeyi amaçlayan araştırmaların sayısı da artmıştır. Çünkü teknolojik gelişmeyi destekleyecek politikaların uygun bir şekilde tasarlanması için teknolojik gelişme süreci dinamiklerinin etkin şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, günümüzde teknolojik gelişme ve yenilik sürecini analiz etmeyi amaçlayan araştırmalar oldukça popüler hale gelmiştir. Bu tür çalışmalar, uzun vadeli büyüme dinamiklerini harekete geçirerek teknoloji ve yenilik politikalarının başarılı bir şekilde tasarlanıp uygulanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Kısacası, teknolojik gelişme ve yenilik süreçlerine yönelik politika seçeneklerinin başarılı bir şekilde hayata geçirilebilmesi doğrudan doğruya bu sürecin dinamiklerinin etkin şekilde anlaşılmasına bağlıdır.

Tarih boyunca gerçekleştirilen çalışmalar ele alındığında, literatürde teknolojik gelişmeye ilişkin ilk kapsamlı görüşlerin Neoklasik iktisat tarafından ileri sürüldüğü görülmektedir. Şüphesiz daha önceki dönemlerde de, temel araştırma alanı içine teknoloji olgusunu alan yaklaşımlar olmuştur. Ancak, ilk olarak Neoklasik yaklaşım, özellikle kapitalist sistemin gelişimini tamamladığı bir süreçte teknolojinin oynadığı rolü ayrıntılı bir şekilde analiz etmiştir. Sonraki dönemde ise, teknolojik gelişme sürecine ilişkin olarak Evrimci iktisat yaklaşımı çerçevesinde önemli modeller geliştirilmiştir. Evrimci iktisat yaklaşımı, hem Neoklasik yaklaşımın iddialarına karşı tezler geliştirmiş hem de teknolojik yenilik süreçlerine ilişkin önemli bazı çıkarımlar yapmıştır. Böylece, günümüzde teknolojik gelişme süreçlerini anlamlandırabilmek adına iki farkı yaklaşımdan beslenen geniş bir literatür oluşmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Neoklasik yaklaşımdan Evrimci yaklaşıma uzanan süreçte teknolojik gelişme dinamiklerine ilişkin ileri sürülen görüşleri ayrıntılı bir şekilde analiz etmektir. Bu bağlamda, çalışmanın birinci bölümünde Neo-klasik iktisat yaklaşımının görüşleri genelde Solow Büyüme

Modeli esas alınarak ortaya konmuştur. İkinci bölümde, Evrimci iktisat yaklaşımının tezleri Neo-Schumpeteryen ve Ulusal Yenilik Modeli çerçevesinde açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise, Neoklasik ve Evrimci iktisat modellerinin teknolojik gelişim süreçlerini ele alış biçimleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Sonuç kısmında ise, bu iki farklı görüşün çıkarımları doğrultusunda teknoloji ve yenilik politikalarına rehberlik sağlayacak genel bir analitik çerçeve oluşturulmuştur.

NEOKLASİK YAKLAŞIMIN TEKNOLOJİK GELİŞME MODELİ

Neoklasik iktisat, teknolojik gelişme ve bunun yarattığı etkileri piyasada iktisadi kaynakların tahsis edilme sürecinin bir parçası olarak ele almaktadır. Teknolojik gelişmelerin analizinde temelde piyasanın nicel unsurları dikkate alınmaktadır. Piyasa dışındaki nitel faktörlerin teknolojinin gelişim sürecinde hiçbir rolü bulunmamaktadır. Buna göre, tıpkı diğer iktisadi olgularda olduğu gibi teknolojik gelişme süreçlerinin de piyasa mekanizmasının mekanik işleyiş süreci içinde gerçekleştiği kabul edilmektedir.

Neoklasik yaklaşımda, piyasa mekanizması içinde bütün ekonomik birimlerin rasyonel karar alma yetisine sahip olduğu varsayılır. Bu yüzden, piyasa işleyiş sürecinde optimum seçeneklerin belirlenmesi sonucunda toplumsal refahı artıracak sonuçlara kolaylıkla ulaşılmaktadır. Tüm iktisadi ajanların maksimum getiri ve fayda arayışlarının mükemmel bir biçimde işleyerek optimum dengeye ulaşılması durumu teknolojik gelişme süreçleri için de geçerli olmaktadır. Teknolojik gelişme olgusu, piyasanın dengelenme mekanizması içinde belirli dönemlerde kendiliğinden ortaya çıkan ve üretim verimliliğini artıran önemli bir dinamik olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla, bir dengesizlik durumu ya da çoklu denge durumları göz ardı edilmektedir (Lipsey ve Carlaw, 1998: 33-34). Neoklasik yaklaşımda, bilimsel araştırmalardan elde edilen bulgular önce uygulamalı araştırma sahasına aktarılmakta daha sonra da firmalar tarafından yeni ürün veya üretim

yöntemlerine dönüştürülmektedir. Böylece, bilimsel araştırmalardan firmalara uzanan bir doğrusal nedensellik çizgisinde teknolojik gelişim ve yenilik süreci işlemektedir. Bu bağlamda, teknolojik gelişme süreçlerinin teknolojik bilginin yaratılması, dağıtılması ve uygulanması gibi ayrıntılı alt süreçlere ayrılarak analiz edilmesi söz konusu değildir. Yenilik yaratma süreci ayrıntılı olarak alt süreçlere ayrılmadan, sınırlı sayıdaki aktivitenin arasındaki doğrusal ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Neoklasik model, analizlerinde teknolojik bilgiyi egzojen (dışsal) ve kamu malı niteliğinde ele alan bir yaklaşım geliştirmiştir. Teknoloji, girdilerin çıktılara dönüştürüldüğü fiziksel süreçler bağlamında analiz edilmiştir (Soyak, 1996: 20). Teknoloji, ekonomi dışı güçler tarafından belirlenen, zamanla kullanıma hazır hale gelen ve sürekli olarak genişleyen üretim teknikleri ve bilgiler kümesi olarak görülmüştür (Cortright, 2001: 3). Neoklasik yaklaşımda, teknolojik gelişmenin kaynakları model dışı faktörlerce belirlenmektedir. Buna göre teknoloji, "şans faktörüne" bağlı dışsal bir değişkendir. Dolayısıyla, teknolojik gelişmenin akışını yönlendirmek olası değildir. Böylece, modelin teknolojik değişimin dinamikleri ve nasıl gerçekleştiği ile ilgilenmediği anlaşılmaktadır (Parasız, 2011: 326). Başka bir ifadeyle, teknolojik yenilikleri belirleyen faktörlerin kapsamlı bir açıklanmasına gidilmemiş ve onlara bilimsel çalışmaların tesadüfi bir sonucu olarak bakılmıştır.

Öte yandan, Neoklasik yaklaşım çerçevesinde, teknolojik gelişme sürecinin yarattığı etkiler kapsamlı olarak analiz edilmiştir. Buna göre, teknolojik gelişme ile sağlanan yeni teknik bilgiler ekonomik birimler tarafından kullanılarak üretim seviyesinde daha üst bir optimum denge durumuna ulaşılmaktadır. Böylece, temelde fiyat alıcısı olan ve bu şekilde kârlarını maksimize etmeye çalışan firmalar teknolojik gelişmelerin toplumsal refah yaratmasında aracılık yapmaktadırlar (Coombs vd., 1987: 24-25). Aynı üretim fonksiyonu üzerinde yer alan bu firmalar, nispi faktör fiyatları oranına

bakarak üretim teknikleri hakkında karar verirler. Firmalar, en gelişmiş teknolojik bilgileri kolaylıkla alıp bunları adapte edecek yeteneğe sahiptirler. Faktör fiyatlarındaki değişime bağlı olarak üretim fonksiyonu üzerinde bir noktadan diğer bir noktaya herhangi bir maliyete katlanmaksızın kolaylıkla geçiş yaparlar (Lall, 1992: 165). Firmalar, veri faktör fiyatları doğrultusunda üretim için belirli tekniklerden kendilerine uygun olanı seçerler. Kararlı-statik denge varsayımı altında, bu tekniklerin yalnızca kullanıcısı olurlar ve onları geliştirme yoluna gitmeleri beklenmez (Akyüz, 1980: 413).

Firmaların optimum üretim tekniği seçimiyle üretim verimliliğini artırma süreci Solow (1956) tarafından geliştirilen büyüme modeli çerçevesinde ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Aşağıdaki Eşitlik 1'de gösterildiği şekilde üretim miktarı (Q), emek (L), sermaye (K) ve teknoloji bilgisi (A) olmak üzere üç tür üretim faktörü tarafından belirlenmektedir. Modelde, firmaların emek ve sermayeyi hangi oranda (K/L) bir araya getireceği teknoloji düzeyine (A) bağlıdır. Ayrıca, aynı üretim miktarını sağlayan farklı emek/sermaye oranını içeren bir dizi teknik olduğu varsayılır. Firmalar, emek ve sermaye faktörlerinin bölünebilirlik ve ikame varsayımları altında sonsuz sayıda teknik arasından seçim yapabileceklerdir (Çelebi, 2000: 77-78).

$$Q = A\, f\,(K,L) \tag{1}$$

Solow'un büyüme fonksiyonu aşağıda gösterildiği gibi, iş gücü ve sermaye faktörleriyle toplam çıktı miktarı arasında birinci dereceden doğrusal bir türdeş ilişkiyi ifade eden Cobb-Douglas üretim fonksiyonu şeklinde Eşitlik 2'deki gibi yeniden yazılabilir;

$$Q = AK^{\alpha} L^{1-\alpha},\ 0< \alpha < 1 \tag{2}$$

Solow Modeli çerçevesinde, teknolojik gelişme, bir ekonomide üretim faktörleri ve çıktılar arasındaki ilişkileri detaylandıran bilgi

kümelerinde meydana gelen değişimler olarak tanımlanmaktadır. Teknolojik değişimler, azalan verimler kanununun etkisini telafi ettiği için sürekli istikrarlı büyümenin tek yolu olacaktır. Neo-klasikler için teknolojik gelişmeyi analiz etmede kullanılan başlıca araç, girdi ve çıktı arasındaki niceliksel ilişkileri gösteren üretim fonksiyonudur. Fonksiyon üzerinde, aynı üretim miktarını sağlayan farklı emek/sermaye oranını içeren bir dizi teknik olduğu varsayılır. Teknolojik gelişim, üretimin daha az girdi kullanılarak yapılmasını mümkün kılan tekniklerin uygulanması bağlamında verimlilik odaklı olarak incelenir (Ansal, 2004: 40). Teknolojik gelişmeye bağlı üretim artışı üretim fonksiyonu üzerinde Eşitlik 3'deki gibi belirlenmektedir. Görüldüğü gibi, büyüme oranındaki ($\Delta Q/Q$) değişimler, sermaye artış oranı ($\Delta K/K$) ve işgücü artış oranı ($\Delta L/L$) yanında teknolojik gelişme veya Solow artığı şeklinde ifade edilen teknolojik gelişimin ($\Delta A/A$) toplamından kaynaklanmaktadır (Solow, 1956: 69-71)

$$\Delta Q/Q = \Delta A/A + \alpha\, \Delta K/K + (1-\alpha)\, \Delta L/L \qquad (3)$$

Modelde, teknolojik gelişim, üretim faktörlerinde zaman içinde meydana gelen artışın toplam çıktı büyümesine etki eden kısmı çıktıktan sonra kalan "artık miktar (residual)" olarak ifade edilmektedir. Bu "artık miktar", emek ve sermaye artışı dışında ekonomideki toplam çıktı miktarını etkileyen ve teknolojik ilerleme sonucu ortaya çıkan "Solow Bakiyesi" olarak da tanımlanmaktadır. Büyümenin üretim faktörleri artışı ile açıklanamayan kısmı olan bu "artık miktar" "cahilliğimizin ölçüsü" (measure of our ignorance) olarak da isimlendirilmektedir (Rosenberg, 1983: 24). Teknolojik gelişimi ifade eden "Solow artığı" ayrı zamanda toplam faktör verimliliğidir. Robert Solow (1957), "artık miktara" atfedilen teknolojik gelişmeyi işgücü ve sermaye artışlarının büyümeye yaptığı katkıları içermeyen, daha iyi organizasyon, teknolojik bilginin ilerlemesi veya emeğin eğitilmesi gibi unsurlarla ilişkilendirmiştir (Lipsey, 2002: 323; Coombs vd., 1987: 142-143). İster "Solow Bakiyesi" isterse "cahilliğimizin ölçüsü" olarak betimlensin,

sonuçta bu ifadeler Neoklasik iktisadın teknolojik gelişmeyi dışsal bir olgu olarak ele aldığını ortaya koymaktadır. Model, ağırlıklı olarak teknolojik bilginin üretim fonksiyonu üzerindeki etkisini belirlemeye çalışmıştır.

Teknolojik gelişme, üretim fonksiyonunu yukarı kaydıran ve verimliliği artıran tüm etkenlere karşılık gelmektedir. Üretim fonksiyonu Y = f (K, L, t)'den Y = A (t) f (K, L) haline dönüşmesi ve A (t)'nin ayrı bir faktör olarak gösterilmesi, sermaye birikimini ve teknolojik gelişmeyi etkileyen faktörlerin birbirinden ayrıldığını ima eder (Soyak, 1995: 95). Dolayısıyla, emek saat başına üretim miktarındaki artış, üretim fonksiyonu boyunca üretim faktörleri miktarının artmasından ya da teknolojik gelişme sonucu üretim fonksiyonunun yukarıya doğru kaymasından ileri gelmektedir (Gökçen, 1987: 163).

Neoklasik iktisat, teknolojik bilginin tanımlamasında da tek düze bir değerlendirmeye giderek bütün bilgileri açık bilgi niteliğinde ele almıştır. Başka bir ifadeyle, bilgi stoku ile ilgili olarak açık ve örtük bilgi ayrımına da girilmemiştir. Böylece, emek ve sermaye faktörlerinin tersine, teknolojik bilgi rakip olmayan (non-rival) kamusal bir mal niteliğine bürünmüştür (Ünsal, 2016: 112). Üretim faktörü fiyatlarının bugünkü ve gelecekteki değerleri hakkında gerekli bilgiyle donatılmış firmalar dışsal belirlenen teknolojik bilgi setlerini uygun şekilde kullanma yeteneğine sahiptir. Teknoloji seçimine ilişkin kararlar da tıpkı diğer fiziki sermaye yatırım kararları gibi firmaların kâr maksimizasyon stratejilerine bağlı olarak kolayca alınabilmektedir (Smith, 2000: 82-83). Ekonomik birimlerin rasyonelliği ve piyasada üretim araçlarına ilişkin tam bilgi akışının sağlandığı varsayımları altında, bütün firmalar türdeş şekilde davranarak hepsi teknolojinin seçimi ve uygulanması hususunda optimum kararlar vereceklerdir. Böylece, firma davranışlarının teknolojik gelişim süreçlerinde homojen bir nitelik taşıyacağı varsayımı yapılır.

Neoklasik kuramlarda, teknolojik bilgi düzeyi dışsal olarak sürekli artmakta ve en son teknolojik gelişmeler mevcut sermaye stokuna kolayca uyarlanabilmektedir. Burada, firmaların teknolojiyi ilerletmeye yönelik motivasyonları yoktur. Piyasa mekanizması, teknolojik yeniliğin gelişimini ve uygulanmasını da en etkin şekilde gerçekleştirecektir. Bu yüzden, teknolojik yeniliğin nedenleri ve ortaya çıkış süreçlerinin araştırılmasına gerek kalmamıştır (Soyak, 1995: 103-104). Görüldüğü gibi, firmaların rolü teknolojinin gelişim sürecinde oldukça pasif bir konuma indirgenmiştir. Öyle ki, bütün firmalar açık bilgi niteliğinde olduğu kabul edilen en gelişmiş teknolojik bilgilere kolaylıkla ulaşabilmektedir. Ayrıca, bütün firmalar rasyonel davranma yetisine sahip olduklarından, yeni teknolojilere uyum sağlama konusunda aynı başarıyı gösterebilmektedir. Faktör fiyatlarındaki değişime göre, üretim fonksiyonu üzerinde bir noktadan diğer bir noktaya herhangi bir maliyete katlanmaksızın geçiş sağlanır (Lall, 1992: 165). Böylece, Neoklasik yaklaşım zaten teknolojinin oluşum sürecinde rol vermediği firmaların hepsini bu teknolojilerin uygulanma sürecinde de homojen bir yapı içinde değerlendirmektedir. Başka bir deyişle, firmaların sahip oldukları özellikler nedeni ile teknoloji konusundaki alternatifler üzerinde farklı algılama ve eylem biçimlerine sahip olabilecekleri kabul edilmemektedir.

Yukarıda ifade edilen varsayımlar altında, firmaların yeni teknolojileri uygulamalarına ilişkin olarak Neoklasik yaklaşımın iki farkı tez ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu tezler "içerilmemiş" (disembodied) teknik ilerleme" ve "içerilmiş (disembodied) teknik ilerleme" şeklinde iki model kapsamında açıklanmıştır.

İçerilmemiş (disembodied) teknolojik gelişme, teknolojik gelişme sürecini firmaların yatırım ve sermaye birikim sürecinden tamamen bağımsız olarak, belli bir girdi bileşiminden elde edilen çıktı miktarının sürekli olarak artması şeklinde tanımlamaktadır (Akyüz, 1980: 433). Bu durumda, mevcut

sermaye stoku ve işgücünün kalitesi zaman içinde iyileşerek üretim sürecinde verimliliği artırmaktadır. İçerilmemiş teknolojik gelişmeden nitelik gözetmeksiniz tüm emek ve sermaye birimleri eşit şekilde yararlanmaktadır (Demirtaş, 2003: 11). Böylece, içerilmemiş teknolojik gelişme durumunda, tüm teknolojik bilgi düzeylerinde mevcut veya yeni tüm üretim araçlarının aynı etkinliğe sahip olacağını ifade eden "sermayenin homojenliği" varsayımı geçerli olmaktadır. Öyle ki, toplam faktör verimliliği, yatırım düzeyinden bağımsız olarak belirli zaman aralıklarında artmaktadır. Yani, teknolojik gelişme süreci "gökten-cennetten inme (manna from heaven)" bir nitelik kazanmaktadır (Akyüz, 1980: 433-434; Stoneman, 1983: 4). Solow, teknolojik gelişme ve büyüme analizlerinde tercihini önceleri sermaye donanımına kolayca adapte edilebilen "içerilmemiş teknik ilerleme" yönünde kullanmıştır (Pala, 1995: 65).

İçerilmiş teknolojik gelişme modelinde ise, yeni teknolojilerin edinimi firmaların sermaye birikim süreciyle ilişkilendirilir. Buna göre, yeni teknoloji ancak yeni makinelere içerilmiş halde bulunmaktadır. Bu bağlamda, yapılış yılı farklı olan her makine ve donanım için ayrı bir üretim fonksiyonu oluşur (Hahn ve Matthews, 1964: 837). Yani, t döneminde imal edilen bir makine parkının verimliliğinin t-1 döneminde imal edilen makinelerden daha yüksek olması beklenir (Harper, 2007: 100).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere, Neoklasik yaklaşımda firmaların teknoloji edinimini tasvir etmeye çalışan "içerilmiş veya içerilmemiş" modeller teknolojik bilgiyi örtük ve mülk edinilebilir özellikleri dışında değerlendirmiştir. İçerilmemiş modellerde, yeni teknolojilere ulaşmak için sadece zamanının geçmesi gerekmektedir. İçerilmiş modellerde ise, firmaların zaman içinde yeni fiziki sermaye mallarına yatırım yapmaları yeterli olmaktadır. Sonuçta, her iki yaklaşımda da zaman içerisinde dışsal olarak ortaya çıkan, yani kamusal mal niteliği taşıyan nötr (yansız) teknolojik gelişmeler firmalar tarafından kolaylıkla alınıp kullanılmaktadır (Soyak,

1996: 26-27). Bu arada, ister zaman süresince gelişsin isterse yeni makinelere içerilmiş olsun, sabit bir oranda dışsal olarak artan bu teknolojik bilgi düzeyinin nasıl oluştuğu sorusu tamamen cevapsız kalmaktadır. Ayrıca, her iki durumda da bütün üretim faktörlerinin en son teknik bilgileri içeren yeni makineler haline nasıl dönüştüğü de belirsizliğini korumaktadır.

EVRİMCİ YAKLAŞIMIN TEKNOLOJİK GELİŞME MODELİ

Literatürde, 1980'li yıllardan itibaren Neoklasik yaklaşıma ciddi eleştiriler getirilmeye başlanmış ve teknolojik gelişme süreçlerinin analizine ilişkin önemli bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Bu değişimde, Evrimci iktisat yaklaşımının ileri sürdüğü yeni görüşler önemli bir rol oynamıştır (Soyak, 1996: 19). Öyle ki, Evrimci yaklaşım teknolojik yeniliklerin dinamiklerine ilişkin mikro ve makro düzeyde birçok yeni olgu ortaya koymuş, teknolojik gelişim ve yeniliğin dinamiklerinin anlaşılmasına ciddi katkılar sağlamıştır (Akçomak ve Kalaycı, 2016: 107). Özellikle, Neoklasik yaklaşımın tezlerine karşı önemli itirazlar yaparak teknolojik gelişim sürecini anlamamız için ortaya yeni araçlar sunmuştur. Evrimci yaklaşım, genel olarak kurumsal iktisat ve Neo-Schumpeteryen iktisat gibi iki önemli okul çerçevesinde tezlerini geliştirmiştir (McKelvey, 1998: 159). Neo-Schumpeteryen yaklaşım, Ulusal Yenilik Sistemi Modeli ile teknolojik gelişme ve yenilik süreçlerine ilişkin kapsamlı açıklamalar yapmıştır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, bu süreçlere ilişkin daha kapsamlı açıklamalar yapan Ulusal Yenilik Sistemi Modeli ve Evrimci yaklaşımın görüşleri analiz edilecektir.

Neo-Schumpeteryen yaklaşım, Schumpeter'in teorik mirası üzerinden teknoloji ve yenilik konularında önemli fikirler geliştirmiştir. Schumpeter'in teknolojik gelişim ve büyümeye ilişkin analizlerini evrimci iktisat bakış açısı ile yeniden yorumlamıştır. Bu bağlamda, Neo-Schumpeteryen yaklaşım teknolojik gelişim süreçlerini "sistemsel" yaklaşım üzerinden analiz etmeyi

tercih etmiştir (Hanusch ve Pyka, 2007: 277-278). Böylece, yenilik süreçlerini sistem analitiğini kullanarak ulusal yenilik sistemi yaklaşımıyla inceleyen Neo-Schumpeteryen çalışmalar oldukça popüler olmuştur. Neo-Schumpeteryen yaklaşımın popüler olmasında ulusal hükümetler yanında Avrupa Birliği, OECD ve UNCTAD gibi uluslararası ekonomik kuruluşların benzer yöntemlerle hazırladıkları raporlar da rol oynamıştır (Edquist, 2004: 184). Ayrıca, ulusal yenilik sistemleri, Freeman (1988), Lundvall (1992) ile Nelson ve Rosenberg (1993) tarafından gerçekleştirilen araştırmalarla büyük bir ilgi görmüştür. Ulusal yenilik sistemi modeliyle birlikte, teknolojik gelişme ve yenilikler makro boyuttaki sistem bileşenleri üzerinden analiz edilmeye başlanmıştır.

Neo-Schumpeteryen yaklaşım öncelikle, teknolojik ilerlemeleri ekonomik gelişmenin ve yapısal değişimin altında yatan en önemli güç olarak görümüştür. Böylece, tıpkı Neoklasik yaklaşımda olduğu gibi, teknolojik ilerlemelerle ekonomik gelişme ve refah artışı arasındaki sıkı bağa vurgu yapmıştır. Ancak, Neoklasik yaklaşımdan farklı olarak, Neo-Schumpeteryen iktisat teknolojik gelişme ve yenilik sürecinin dinamiklerini ulusal bir sistem içinde belirlemeye çalışmıştır. Neo-Schumpeteryen yaklaşıma göre, bütün toplumsal gelişim süreçleri gibi, teknolojik ilerleme sürecinin de sınırları ulusal düzeyde çizilen bir sistem mekaniği içinde gerçekleşmektedir. Bu yüzden, teknolojik gelişme sürecine ilişkin dinamiklerin belirlenmesinde sistemsel analiz yönteminin araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Sistem analizinin genel özellikleri ile ilgili olarak öncelikle sistem işleyişinin kompleks bir yapı içinde ele alınması gerekliliğine vurgu yapmak gerekir. Çünkü sistem mekaniği her şeyden önce karmaşık ve kompleks işleyiş yapısına sahiptir. Öte yandan, sistemin temel bileşenleri hem niceliksel hem de niteliksel olarak büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Niceliksel ve niteliksel açıdan büyük bir zenginlik gösteren sistem bileşenleri ve bu bileşenler arasındaki ilişkiler sonuçta tutarlı bir bütün haline gelip sistemi inşa

etmektedir. Ancak, kendi içinde tutarlı olan bu bütün, aynı zamanda çok parçalı ve değişik ilişki ağlarının bir bileşkesidir. Bu yüzden, sistem mekaniği çok çeşitli alt süreçlerden oluşan karmaşık ve iç içe geçmiş dinamik bir yapıyı ifade etmektedir (Gobble, 2014: 55). Böylece, sistem düzeyinde yapılan analizler, teknolojik yenilik sürecindeki temel aktörleri, onların faaliyetlerinin ne şekilde organize edildiğini, dağıtıldığını ve koordine olduğunu anlamaya çalışmışlardır (Liu ve White, 2001: 1094).

Sistem içinde çok çeşitli aktörlerin bulunması ve çok sayıda farklı unsurun etkisi altında kalması neticesinde bütün sistem aktörleri için tek bir rasyonel davranış kalıbı tanımlamak imkânsızdır. Dolayısıyla, bütün sistem aktörlerinin davranışlarının homojen bir şekilde, herhangi bir optimalite ölçütü ile tasvir edilmesi mümkün değildir. Sistem aktörlerinin çoğunun optimal ölçütlerinin dışına çıkarak irrasyonel davrandıkları görülür. Çünkü sistem içindeki aktörlerin tercihleri farklı norm, inanç ve sosyal değerler kümesinden etkilenmektedir. Söz konusu değerler, sistem içinde farklılık gösterdiği için sistem aktörlerinin davranışlarını tek bir rasyonalite ile açıklamak zorlaşır. Sistem içi değişim ve gelişim süreçlerinin optimalite ve denge kıstaslarından daha çok optimal dışı veya denge dışı ölçütlerle analiz edilmesi daha uygundur. Böylece, sistemin işleyişinde tek bir rasyonalitenin olmaması sistemin evrimci gelişimi içinde dengesizliğin normal olduğunu göstermektedir. Dengesizlik veya istikrarsızlık olarak görülen durumlar ve geri bildirim mekanizmaları evrimciler için normal bir düzen anlayışı içinde ele alınmaktadır (Dosi ve Orsenigo, 1988: 32).

Buna göre, sistem analizi çerçevesinde, sistem içinde yaşanan değişim ve gelişim dinamikleri basit bir neden-sonuç ilişkisi yerine çok yönlü nedensellik ilişkisi içinde ele alınmalıdır. Bu bağlamda, sistem bileşenleri arasında kuvvetli pozitif ve negatif geri bildirimler ile karşılıklı etkileşim mekanizmalarına ve hiyerarşik olmayan karar verme süreçlerine özel olarak

dikkat edilmelidir. Böylece, sistem alt süreçleri arasındaki bu geri bildirim döngülerinin varlığı doğrusal olmayan birtakım çoklu denge durumlarının oluşmasına neden olmaktadır. Burada, evrimci değişim çok sayıda sistematik hata, deneme ve keşfi içeren çok çeşitli dinamiklerin rol oynadığı bir süreç olarak ele alınmaktadır (Hanusch ve Pyka, 2007: 276-278).

Yukarıda kısaca tanımlanan sistem analizinin özellikleri yenilik sistemlerinin analizine de uyarlanabilir. Buna göre, teknolojik yenilikler çok sayıda bilgi bileşeninin bir araya gelmesi sonucunda karmaşık bir süreç sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yenilik yaratma süreci, çok sayıda unsurun kompleks ilişkiler ağına gömülü bir biçimde ele alınmaktadır. Böylece, farklı mekânsal ölçeklerdeki çok sayıdaki formel ve enformel aktör ile kurumsal bağlam tarafından şekillendirilen kümülatif bir yenilik süreci tanımlanmaya çalışılmaktadır. Öyle ki, teknolojik gelişim süreci sistem içinde yer alan çeşitli unsurların birlikte değişip dönüşmesi ile ortaya çıkmakta ve yaygınlaşmaktadır (Nelson ve Winter, 2002: 39). Sistem yaklaşımında teknolojik gelişim, yeni teknolojik bilginin yaratılması, dağıtımı ve kullanımını sağlayan alt süreçler içinde ele alınmaktadır. Yenilikler, bilgiyi yaratan, dağıtımı ve yayılımını sağlayan alt süreçlerin karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkmaktadır (Hanusch ve Pyka, 2007: 276-277). Bilgi edinme sürecinin maliyetli ve zahmetli olması nedeniyle ekonomik birimlerin hepsinin mevcut bilgi setine eşit şekilde ulaşmaları mümkün değildir. Bu şekilde, iktisadi birimlerin kararlarını etkileyen temel parametreler konusunda sınırlı bilgiye sahip olmaları aldıkları kararlarda hata yapmalarına yol açabilmektedir. Bu nedenle firmalar, rasyonel seçimi yansıtmayan bir takım basit "kurallara ya da rutinlere" dayalı olarak davranacaklardır (Nelson ve Winter, 1982: 35). Özetle, determinist olmayan bir değişim ile açıklanan teknolojik gelişim süreci denge modellerinin ifade ettiğinden farklı bir teorik çerçeve çizmektedir. Bu çerçevede, sistem unsurları arasındaki doğrusal olmayan ve iş birliğine dayalı bir düzende yeniliklerin oluşumu tanımlanmaya

çalışılmaktadır (Nelson, 1995: 54-55). Sistemsel yaklaşımda inovasyonlar, doğrusal olmayan, kümülatif ve sosyal anlamda içerilmiş; kamu ve özel aktörler arasındaki etkileşimlerin yanı sıra kurumsal yapılardan etkilenen bir süreç bağlamında ele alınmaktadır (Rohe ve Mattes, 2021: 5).

Neo-Schumpeteryen yaklaşım, yukarıda ifade edilen genel sistem ve yenilik sistemi analizi ilkelerinden hareketle teknolojik gelişim sürecinin dinamiklerini belirlemeye çalışmaktadır. Bunun için de "Ulusal Yenilik Sistemi" modelini kullanmaktadır. Bilginin ekonomik ve sosyal faydaya dönüşümü için uygun ortam ve kurumsal yapılanmanın ulusal düzeyde oluşturulması gerekliliğinin anlaşılması ulusal yenilik sistemleri sayesinde olmuştur (Kiper, 2009: 168). Kavram üzerine teorik ve ampirik çalışmalar 1990'lı yıllarda yoğunluk kazanmıştır. Bu yaklaşımın özünde, ulusal devlet sınırları içindeki çeşitli kurumlar arasındaki etkileşimlerin teknolojik gelişme ve yenilik faaliyetleri üzerindeki rolünü anlamak vardır (Lenger, 2006: 141).

Neo-Schumpeteryen yaklaşım, ulusal düzeyde sınırlarını çizdiği bir sistem içinde teknolojik gelişmenin dinamiklerini belirlemeye çalışmaktadır. Teknolojik gelişme süreci dinamiklerini patikaya bağlı süreçler ve içsel bir değişken olarak ele almaktadır (Witt, 2002: 10). Genel bir ifadeyle, yenilik yaratma süreci, sınırları ulusal düzeyde çizilen birçok unsur tarafından kolektif şekilde belirlenmektedir. Daha spesifik olarak, ulusal yenilik sisteminin işleyişi sistem analizi mantığı çerçevesinde; sistem aktörleri, sistem aktörleri arasındaki ilişkiler ve sistemin üst yapısı olmak üzere üç temel bileşen etrafında analiz edilmektedir.

Ulusal yenilik sisteminin *temel aktörleri* arasında piyasa ve piyasa dışı birçok unsur bulunmaktadır. Bu temel aktörler arasında firmalar yanında bilim kurumları, eğitim kuruluşları ve devleti saymak mümkündür (Balzat, 2006: 17). Ulusal yenilik sistemini oluşturan ana aktörler olarak firmalar, özel veya kamu araştırma kuruluşları, üniversiteler, teknoloji destek birimleri, eğitim

kurumları, finansör kuruluşlar, yasal ve düzenleyici kurumlar ile sanayi ve üniversite arasında bilgi akışı sağlayan teknoparklar, teknoloji transfer ofisleri ve kuluçkalıklar gibi ara yüzler sayılabilir (Taymaz, 2001: 26-27). Böylece, ulusal yenilik ekosistemi, ekonomik aktörler, yenilikçi fikirlerin oluşumu ve yayılmasını sağlayan kurumlar, sosyolojik etkileşimi kolaylaştıran ekonomi dışı faktörleri de içeren oldukça geniş bir yapıdır. Öyle ki, bilimsel araştırma yapan, bilgi birikimi ve yayılımını sağlayan, teknoloji geliştiren, yenilikçi ürün ve süreçler üreten, bunların dağıtımını yapan ve işgücünü eğiten tüm yapılanmalar sistemin işleyişinde önemlidir (Smits ve Kuhlmann, 2004: 9). Bu nedenle, piyasa içi ve dışı sistem aktörlerinin nicelik ve nitelik olarak yüksek kaliteye sahip olması yenilik süreçlerinin sistem içinde daha etkin bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır.

Ulusal yenilik sisteminin ikinci temel bileşeni *sistem aktörleri arasında kurulan etkileşim ağları*dır. Özellikle firmaların yenilik ve rekabet gücünün artmasında diğer firmalardan ve kurumlardan edindiği bilgiler çok büyük rol oynamaktadır. Bu bakımdan, yenilik faaliyetlerinin olumlu sonuçlar verebilmesi için sistem aktörleri arasındaki ilişkilerin yoğun olduğu bir yenilik ekosisteminin yaratılması çok önemlidir. Bu yüzden, firmalar, üniversiteler, devlet, Ar-Ge birimleri ve sanayi kuruluşları gibi aktörler arasındaki ilişkileri artıracak enformasyon ağlarına çok büyük ihtiyaç vardır. Yenilik süreci, sistem içindeki çok sayıda bileşenin karşılıklı etkileşimi sonucu işlerlik kazanmakta ve başarıya ulaşmaktadır. Bu şekilde, örtük ve açık bilgi transferi yanında firmalar ve devlet kuruluşları gibi farklı türdeki organizasyonlar arasında oluşan bilgi ve enformasyon akışları yenilik sistemleri içinde önemli bir yer tutmaktadır (Archibugi vd. 1999: 6-7). Böylece, sistemin yenilik yaratma kapasitesi sistem içindeki aktörlerin etkileşim derecesi ile yakından ilişkilidir.

Ulusal yenilik sisteminin üst yapısını ve sistemin işleyişini belirleyen *kurumsal yapı* unsurları teknolojik gelişme yeteneğinin belirlenmesinde çok

önemli rol oynamaktadır. Sistemin üst yapısı, formel (kanunlar) ve enformel (adet ve gelenek) kurallar bütününden oluşmakta ve oyunun kurallarını belirleyen ilkeler gibi ulusal yenilik sisteminin işleyişini düzenlemektedir. Üst yapı olarak ifade edilen unsurların bir kısmı, tarihsel kökleri olan ve değişmesi zaman alan gelenek, görenek ve adetlerden oluşmaktadır. Öte yandan, hukuki düzenlemelerle getirilen kanunlar, sistemin formel üst yapı unsurlarını oluşturmaktadır (Nelson ve Nelson, 2002: 267). Kanuni düzenlemeler gibi formel kurumsal yapı özellikleri yanında kültürel normlar ve sosyal kurallar gibi formel olmayan kurumsal yapı özellikleri de yenilik performansını etkilemektedir. Evrimci analizlerde, değişim süreçleri kurumsal yapının belirlediği çevresel kısıtlar ve fırsatlarla çok yakın etkileşim halindedir. Etkin yenilik ekosistemlerinde, kurumsal yapı sistem aktörleri arasında iş birliği ve güven yaratarak teknolojik gelişme süreçlerini güçlendirmektedir. Böylece, özellikle tarihsel süreç içinde birikerek gelen kurumsal nitelikler, sistemin yenilik performansını açıklama konusunda sürekli evrim geçiren alt sistemler olarak önem taşımaktadırlar (Gregersen ve Johnson, 1997: 484-485).

Neo-Schumpeteryen yaklaşım, yukarıda ifade edildiği şekilde ulusal yenilik sistemi çerçevesinde teknolojik gelişme ve yenilik sürecini modelleyerek bazı önemli tespitlerde bulunmuştur. Buna göre, ulusal yenilik sistemi içinde teknolojik ilerleme süreci her ülkeye özgü karmaşık ve dinamik bir öğrenme süreci içinde gerçekleşmektedir. Öte yandan, Neo-Schumpeteryen yaklaşıma göre, teknolojik gelişim süreci ulusal yenilik sisteminin kurumsal yapısına gömülü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, her toplumun gelişim sürecinde geldiği noktanın niteliği toplumun tarihi süreç içinde o noktaya nasıl gelindiği ile çok yakın ilişkilidir. Yani, geçmişe bağlılıkla ortaya çıkan birikimli sürecin bugünü etkilemesi, mevcut teknolojik ilerleme dinamiklerini bütün ülkeler için standart şekilde belirlememizi zorlaştırmaktadır (Dosi ve Nelson, 1994: 158-159). Böylece, bütün ülkeler için geçerli tek bir ulusal yenilik sistemi analiz biçimi yoktur. Başka bir

ifadeyle, teknolojik gelişmenin dinamiklerine ilişkin her bir ülkeye tam uyacak mükemmel bir prototip üretilemez. Teknolojik gelişimin ulusal inovasyon sistemi içinde ele alınması evrimci yaklaşımın teknolojik gelişme sürecindeki "yerel bağlam (local context)" vurgusunun bir sonucudur. Böylece, ulusal yenilik sistemleri, farklı teknolojik gelişim ve yayılma süreçleri ile yerel bağlam arasındaki karmaşık etkileşimleri anlamaya çalışmaktadır (Cohendet ve Llerena, 1997: 231). Ayrıca, teknolojik ilerlemenin dinamikleri belirlenirken doğrusal olmayan ve öngörülmesi güç davranış biçimlerinin analize katılması nedeniyle yenilik yaratma süreci büyük bir belirsizlik içinde ortaya çıkmaktadır (Hanusch ve Pyka, 2007: 278). Her ülkenin teknolojik değişim dinamikleri, o ülkeye özgü çok sayıdaki sistematik hata ve denemeyi içeren unsurların etkileşimi ile belirlenmektedir. Öyle ki, sistem içinde yenilikler, belirsizlik nedeniyle sınırlı rasyonaliteye sahip aktörlerin çok sayıda hata, deneme ve yanılmaları sonucu evrimsel bir süreçte meydana gelmektedir (Fagerberg, 2003: 145).

Makro düzeyde her ülkeye ait yenilik sistemi modelleri, kurumsal yapılar ve sahip olunan farklı tarihi geçmişler nedeniyle farklı şekillerde ele alınır. Mikro düzeyde, yani firma bağlamında homojen analiz yapılması da mümkün değildir. Bu yüzden, sistem yaklaşımı yenilik yaratma sürecinde aynı ülkede yer alan firmaların rolüne ilişkin oldukça farklı açıklamalar yapmıştır. Buna göre, ulusal inovasyon sistemi içinde aktif bir firmanın yenilik yaratma kapasitesi dış çevresi ile kurduğu etkileşim ile yakından ilişkilidir. Sistem içinde bilgiyi yaratan ve transfer eden şebekeler içine yer almak firmalara önemli teknolojik ve ekonomik fırsatlar getirmektedir. Firma düzeyinde yenilikçi kapasitenin yaratılmasında firmanın dış çevresinde yer alan çeşitli aktörlerin yer aldığı yenilik ekosisteminin etkisi kritik öneme sahiptir (McKelvey, 1997: 204). Buna göre, firmaların diğer firmalardan, tüketicilerden veya organizasyonlardan izole bir şekilde yenilikçi olamayacakları düşünülür.

Neo-Schumpeteryen veya Evrimci yaklaşımda teknoloji tanımı oldukça farklılaşır. Teknoloji, çözümlenmesi birtakım örtük bilgileri içeren, birikimli bir öğrenme sürecine dayalı, ayrı zamanda kendine özgülüğü olan ve içinde yaratıldığı topluma içerilmiş içsel bir değişkendir. Teknolojik gelişmenin hızı ve yayılımı firma davranışları dışında çok sayıda kurumsal faktörden etkilenir (Eser, 1993: 44-45). Bu halde, evrimci iktisat açısından teknoloji tanımı, bir dizi karmaşık, kodlanmış ve "know how" olarak bilinen teknik bilgiler paketi haline dönüşür (Mowery ve Rosenberg, 1991: 7). Teknolojik bilgi çok katmanlıdır ve çok farklı düzeylerde elde edilir. Bilginin özümsenmesi örtük nitelikteki bir dizi işleve bağlı olarak maliyetli bir süreç sonucunda ortaya çıkar. Bu süreç, firmaların tarihsel zaman içinde belli teknolojilerde geliştirdiği deneyimlere de bağlıdır; yani yola bağımlı (path-dependent) nitelikler taşır (Smith, 1994: 11).

Her bir firma birikimli olarak kendi organizasyon hafızasına içerilmiş bilgiler, yerel öğrenme becerileri ve yaratıcılık farklılıkları bağlamında teknoloji ediniminde farklı performanslar sergilemektedirler. Bu durum, yeniliklerin sürükleyici gücü olarak kabul edilen ve firmalar arasında süreklilik gösteren asimetrilerin önemini açıklarken, teknolojik edinim sürecinin tek düze olmadığını da ortaya koymaktadır (Saviotti ve Metcalfe, 1991: 10). Firmaların farklı davranış kalıplarına bağlı olarak teknolojik yeniliklerin firma düzeyinde yerelleşmesindeki en büyük etken firmalar arası bilgi asimetrileridir. Bu asimetriler, firmaların yenilik geliştirme sürecindeki etkinlikleri ve geçmişten gelen bilgi birikimleri ile ilişkilidir. Ekonomik birimlerin farklı açık ve örtük bilgi tabanına sahip olmaları firmalar arasında farklılığa neden olan önemli bir faktördür. Firmaların farklı örgütlenme yapısına ve donanıma sahip olmaları yanında değişik deneyim ve öğrenme süreci içinden geçmeleri piyasada farklılaşmalarına yol açmaktadır (Dosi, 1988a 1126-1135). Ayrıca, firmaların dış çevreden aldıkları bilgi ve yenilik fırsatlarına verdikleri farklı tepkiler sistem içinde çeşitliliği beslemektedir.

Öyle ki, firmaların kendi çevreleri dışındaki bilimsel ve teknolojik bilgileri fark etme ve bunlara ulaşma konusundaki teknolojik yetenekleri sınırlıdır. Her firmanın bu konundaki yeteneğini artırmak için ayırdığı kaynak ve gösterdiği gayret farklı olabilmektedir. Firmaların dış bilgi ufuklarına farklı derecede önem vermeleri onları teknolojik gelişmeyi elde etme ve kullanma konusunda farklılaştırmaktadır. Bu nedenle, firmaların sistemde yaratılan diğer teknolojik bilgilere ulaşmaları ve onları özümsemeleri önem taşır (Smith, 1994: 12).

NEOKLASİK VE EVRİMCİ YAKLAŞIMLARIN TEKNOLOJİK GELİŞME MODELLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmanın bu bölümünde, daha önceki kısımlarda ele alınan Neoklasik ve Neo-Schumpeteryen (Evrimci) teknolojik gelişme modelleri üç alt başlıkta karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. İlk alt başlıkta, teknolojik gelişme sürecinde kullanılan "piyasa analizi" ve sistem analizi" modelleri ele alınacaktır. İkinci alt başlıkta, yeni teknolojik bilgi yaratımının içselliği ve dışsallığı varsayımları tartışılacaktır. Üçüncü alt başlıkta ise, teknolojik gelişme dinamiklerinin homojen ve heterojen yapısı üzerinde durulacaktır. Burada yapılan karşılaştırmalı analiz çerçevesinde, hem söz konusu modellerin daha iyi kavranması ve hem de bu sayede gelecekte oluşturulacak yeni sentez modeller için güçlü bir analitik çerçevenin sunulması sağlanacaktır.

Teknolojik Gelişme Sürecinde Piyasa ve Sistem Analizi

Teknolojik gelişmelerin analiz edildiği araştırma çerçevesi konusunda Neoklasik ve Neo-Schumpeteryen yaklaşımlar arasında önemli bir görüş ayrılığı yaşanmaktadır. Neoklasik yaklaşım piyasa analizi modelini kullanırken, Neo-Schumpeteryen yaklaşım sistem analizi modelinden yararlanmaktadır. Neoklasik yaklaşım, teknolojik gelişme sürecini esas itibarı ile piyasa mekanizmasının etkin işleyişi üzerinden açıklamaktadır. Yani, yeni

tekniklerin dağılımı ve kullanılmasına ilişkin bütün açıklamalar etkin bir piyasa işleyişi varsayımıyla yapılmaktadır.

Neoklasik kuramda, karşıt güçlerin birbirini dengelemesi sonucunda durağan durum sağlanmaktadır. Doğal olarak teknoloji, bu muhtemel durağan durum dinamikleri içerisinde ele alınarak analiz edilmektedir. Getirilen temel varsayımlara göre teknoloji, üretim fonksiyonunun biçimini etkilemekte ve zamanla sabit bir oranda değişmektedir (Lipsey, 2002: 322).

Neoklasik kurama göre, çeşitli bilimsel çalışmaların desteklediği keşfetme süreci sonucunda yeni bilgilerin sabit bir dizi aşamadan geçerek endüstriyel üretime uyarlandığı varsayılır. Teknolojik ilerleme, bilimsel keşiflere dayalı olarak toplumun bilimsel bilgi sınırının genişlemesi sonucu ortaya çıkmaktadır (Smith, 1994: 8). Piyasa mekanizmasının normal işleyişi içinde, yeni teknolojik bilgilere bütün firmalar kolaylıkla ulaşmaktadır. Böylece, rasyonel karar verme yetileri sayesinde bütün firmalar üretim sürecinde en iyi teknik tercihleri yapmaktadırlar. Bütün ekonomik birimler ortaya çıkan yeni bilgilere tam olarak ulaşmaktadırlar. Böylece, teknolojik gelişim süreci ile ilgili tüm birimlerin *bilgi simetrisi* içinde olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bütün diğer piyasa süreçlerinde olduğu gibi, teknolojik gelişme süreçlerinde de ekonomik birimler en doğru kararları almakta ve bunun neticesinde tek bir optimum dengeye ulaşılmaktadır. Kısacası, teknolojik bilgi piyasası da etkin olarak işlemektedir.

Öte yandan, teknolojik bilginin yaratılması ve yayılmasında piyasaların etkin çalışmadığı durumlar yaşanabilmektedir. Bu durum, piyasa başarısızlığı olarak bilinir. Bu bağlamda, optimal denge durumuna veya bu noktaya en yakın bölgeye ulaşılmasına yönelik devlet müdahalelerine gerek duyulabilir (Soyak, 2011: 37). Neoklasik teoriye göre, teknolojik bilgi edinim sürecinde kaynak dağılım etkinliğini bozan üç temel piyasa başarısızlığı kaynağı vardır. Bunlar, "bölünmezlik (indivisibility), belirsizlik

(uncertainty)" ile dışsallıklar ve bilgi taşmalarının doğurduğu "kendine mal edememe veya mülk edinme (inappropriability)" sorunları olarak bilinmektedir (Arrow, 1962: 609).

Neo-klasik teoride teknoloji, kısa dönemde veri bir değişken olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, iktisadi sistemdeki verimlilik artışını ve büyümeyi sağlayacak esas unsur piyasa fiyat mekanizmasının etkin işlemesine engel olan piyasa dışı müdahalelerin ortadan kaldırılması ve etkin rekabet için gerekli ayarlamalarının yapılmasıdır. Buna göre teknoloji, kısa dönemde üretim süreçleri ve verimlilik üzerinde etki yapacak bir değişken olmaktan çıkmaktadır (Eser, 1993: 42).

Neo-Schumpeteryen görüşler, teknolojik gelişim sürecini ağırlıklı olarak piyasa mekanizması ile açıklayan Neoklasik yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Bunun yerine, teknolojik gelişim sürecini sistem analizi çerçevesinde "Ulusal Yenilik Sistemi" modeli ile ele almaktadır. Buna göre, teknolojik gelişim ve yenilikler, ulusal yenilik sistemi içinde birçok unsurun karşılıklı etkileşimlerini içeren karmaşık bir sürecin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Sistem analizi çerçevesinde, sistem unsurları çok farklı özelliklere sahip olduğundan çok farklı davranış kalıpları sergileyebilmektedirler. Bu karmaşıklık, bilimsel araştırmalardan elde edilen bulguların uygulamalı araştırma sahasına aktarılıp doğrudan yeni ürün veya üretim yöntemlerine dönüştüğü doğrusal yenilik modellerinden daha farklı bir yapı yaratmaktadır (Chaminade ve Edquist, 2010: 99-100).

Sistem mekanizması içinde, teknolojik gelişim ve yenilik süreçlerinde bütün birimlerin aynı düzeyde bilgiye ulaşması söz konusu olamaz. Bu nedenle, sistem unsurlarının bilgi asimetrisi içinde olmaları daha gerçekçi bir varsayım olarak kabul edilmektedir. Böylece, irrasyonel davranış kalıbı yanında *bilgi asimetrisinin* kabulü ile ekonomik birimlerin her zaman optimum dengeye ulaşamayacağı, çok farklı denge noktalarına ya da dengesizliklere yönelebileceklerine işaret edilmektedir. Daha açık bir

ifadeyle, Neoklasik teorinin tersine, evrimci iktisatta aktörler arasında var olan bilgi asimetrileri teknolojik gelişme ve yeniliklerin ayrılmaz bir koşuludur. Dolayısıyla, teknolojik yenilikler ve Pareto-optimumu birbirine tamamen ters düşen iki olgudur. Yenilikler ve bilgi asimetrileri ise birbirini tamamlayan iki önemli unsur olarak görülür. Teknolojik bilginin yaratılması büyük ölçüde firmalar arasında görülen bu tür asimetrilerinin varlığıyla açıklanır (Metcalfe, 1995: 26).

Evrimci yaklaşımın temel analiz birimleri, farklı yetenekler ve farklı davranış kuralları sergileyen firmalar ve bu süreçte yer alan diğer ekonomik aktörlerden oluşan sistemdir. Piyasadaki firmalar arasındaki bu tarz farklılıklar, teknolojik sistemde çeşitlilik olgusunu ortaya çıkartmaktadır. Çeşitlilik, teknolojik yeniliklerin hem sebebi hem de sonucudur. Teknolojik gelişme sürecini basit bir şekilde buluş-yenilik-yayılma şeklinde doğrusal ilişkiler ağı içinde ele almak mümkün değildir. Bunun yerine, bu süreci geri bildirimlere bağlı olarak işleyen çoklu nedensellik ağı içinde değerlendirmek gerekmektedir (Taymaz, 2001: 12-13). Başka bir ifadeyle, evrimci teoride, çok yönlü nedenselliklerin işlediği karmaşık bir sistematik ağ yapısı içinde teknolojik gelişme ve yenilik süreçleri ortaya çıkmaktadır.

Özetle, yeniliklerin oluşumundaki evrimsel süreci işleten ana faktörler, birbirleriyle etkileşimde halinde bulunan çok sayıda aktörün varlığı ve bunların sergiledikleri farklı davranış tarzlarıdır. Aktörlerin çok sayıda olması ve yüksek niteliğe sahip bulunması yenilik sisteminin işleyişini olumlu yönde etkiler. Piyasadaki doğal seçilim olgusunu işler hale getiren ve değişimi ortaya çıkaran temel olgu, firmaların farklılaşan davranış kalıplarıdır (Metcalfe ve Georghiou, 1998: 77-79).

Teknolojik Bilgi Yaratımının Dışsallığı ve İçselliği

Neoklasik ve Neo-Schumpeteryen yaklaşımlar arasında teknolojik gelişme dinamiklerinin dışsal ve içsel olarak belirlenmesi konusunda da

önemli bir ayrım söz konusudur. Neoklasik yaklaşım teknolojik gelişme dinamiklerini dışsal olarak belirlerken, Neo-Schumpeteryen yaklaşımlar ise süreci içsel olarak analiz etmektedir.

Neoklasik yaklaşım, teknolojinin dışsal olarak belirlendiğini kabul etmektedir. Buna göre, bilimsel çalışmalarda bazen başarılı buluşların gerçekleşmesi sonucu yeni teknik bilgilere ulaşılmaktadır. Böylece, yeni teknolojik bilgiler bilimsel çalışmalar sonucunda rastgele ortaya çıkmaktadır. Teknolojik değişimin nasıl gerçekleştiği ve süreçteki diğer kurumsal faktörler ayrıntılı olarak modellenmemiştir. Teknoloji olgusu, bilimdeki tesadüfi ilerlemeler sonucu ortaya çıkan çözülmemiş bir "kara kutu (black box)" olarak ele alınmıştır (Rosenberg, 1983). Önceden belirtildiği gibi, teknolojik ilerleme ve dinamikleri ilk başlarda bir mühendislik işi olarak görülerek iktisatçıların ilgi alanı dışında kalmıştır (Kibritçioğlu, 1998: 214). Yeni teknolojiler bir kez ortaya çıktığında bunların uygulanması basit bir teknik hesap işi olarak görülmüş, teknolojik gelişimi etkileyen diğer birçok faktör modellenmemiştir. Teknoloji, firma için uygulanabilir tüm üretim teknikleri seti anlamında dar anlamda incelenmiştir (Gomulka, 1990: 4).

Bu teorik kapsam üzerinden değerlendirildiğinde, teknolojik gelişmelerin ekonomide büyük belirsizlikler yaratması da söz konusu değildir. Zaman içinde dışsal olarak yaratılan teknolojik yeniliklere firmalar üretim süreçlerinde hemen uyum sağlayabilmektedirler. Böylece, daha etkin bir üretim sürecinde ekonomi yeni denge noktasına geçmektedir. Dolayısıyla, teknolojik gelişme, firmalara doğrudan uyarlanan tesadüfi bir dışsal güç (random external force) olarak ele alınmaktadır (McConnell vd., 2018: 294). Buna göre, dışsal olarak gelişen ve sektörleri daha etkin bir denge durumuna getirdiği varsayılan teknolojinin gelişimi için hiçbir firmanın özel bir çaba içine girmesine gerek yoktur. Doğal olarak, firmaların teknolojik gelişmenin akışını değiştirme imkânları da yoktur. Kısacası, Neoklasik yaklaşım

teknolojik gelişme dinamiklerini etkilemek veya yönlendirmek için hiçbir olgu veya mekanizma öngörmemiştir.

Neo-Schumpeteryen yaklaşımda ise, teknolojik gelişim sürecinin bütün aşamaları ulusal yenilik sisteminde içsel olarak belirlenmektedir. Teknolojik gelişim sürecini belirleyen sistematik yapı üç temel sistem bileşeninden oluşmaktadır. Bunlar sistem aktörleri, aktörler arası ilişkiler ve sistemi çevreleyen kurumsal yapıdır (Metcalfe ve Georghiou, 1998: 77). Piyasa aktörleri veya işleyişi dışında, sistemde teknoloji ve yenilik üretim sürecinde rol oynayan birçok piyasa dışı unsur bulunmaktadır. Aynı zamanda, sistemdeki aktörler karşılıklı etkileşerek sistem içinde yeniliklerin çıkmasını kolektif şekilde gerçekleşmektedirler. Aktörler arası etkileşim, belirli bir kurumsal yapı içinde gerçekleşmektedir. Teknolojik gelişmenin bu şekilde farklı rutine sahip sosyal grupların doğal seçilimi üzerinden gerçekleştiriliyor olması söz konusu sürecin gerçekleşmesinde kurumsal dinamiklerin önemini açıkça ortaya koymaktadır (Kaiserfeld, 2015: 38). Dolayısıyla, Neo-Schumpeteryen yaklaşım, yeniliklerin geliştirilmesi, yayılması ve kullanımını etkileyen tüm ekonomik, sosyal, siyasi, örgütsel ve kurumsal faktörleri dikkate alan bir çerçeve sunmaktadır (Elçi, 2006: 49). Böylece, yenilik yaratma süreçleri, sistem bileşenlerinin etkileşime geçtiği karmaşık bir ağ yapısı içinde içsel olarak gerçekleşmektedir.

Neo-Schumpeteryen kuram, teknolojik gelişme sürecini statik ve pasif bir tepkisel süreç olarak nitelemeyi reddetmektedir. Teknolojik gelişme süreci, karmaşık ve dinamik bir öğrenme sürecidir. Sistem içinde karmaşık ve doğrusal olmayan yenilik yaratma süreci, durağan olmayan çoklu dengeler yaratmaktadır. Buna göre, yeni teknolojilerin ortaya çıkışı ve uygulanması sürekli bir öğrenme sürecidir. Teknolojik gelişme ve yeniliğin temeli olan öğrenme, çoğu zaman kurumsal değişimle birlikte kültürde, alışkanlıklarda ve rutinlerde değişimi zorunlu kılan bir olgu haline gelmektedir (Cooke vd, 1997: 485). Ayrıca, karmaşık sistem yapısı içinde teknolojik değişim ve yenilikler

ekonomik birimlerin deneme-yanılma yoluyla çeşitli alternatifler arasında yaptığı seçimlerle ortaya çıkabilmektedir. Böylece, teknolojik gelişim dinamikleri karmaşık ve dinamik bir öğrenme sürecinde ortaya çıktığı için yüksek oranda belirsizlik de barındırmaktadır. Bu koşullarda, teknolojik gelişme süreçlerinde firma davranışını üretim fonksiyonu üzerinden homojen bir şekilde açıklanmak da mümkün değildir. Çünkü teknolojik gelişim, firmaların belirli özelliklere sahip makine veya donanımların edinilmesi ile ilgili basit bir teknik seçim süreci değildir. Çeşitli öğrenme türleri ve rakiplerden edinilen deneyimler ışığında, firmaların bu makine ve donanımlarla ilgili kullanım becerilerini zaman süresince içsel olarak geliştirdiği geniş kapsamlı çabalar dizisidir (Silverberg vd., 1988: 1036).

Yenilik sisteminin işleyişindeki karmaşık, bütün bilgilerin özümsenemeyecek kadar çok olmasına bağlıdır. Teknoloji edinimi ve özümsenmesi, yerele özgü bir takım farklı beceriler gerektirir. Bu durum, bir ülkede aynı endüstride yer alan farklı firmalar veya farklı ülkelerdeki benzer endüstriler arasındaki teknolojik farklılıkları açıklar niteliktedir (Metcalfe, 1995: 27).

Teknolojik Gelişme Dinamiklerinin Homojenliği ve Heterojenliği Ayrımı

Teknolojik gelişme dinamiklerinin belirlenmesi sürecinde rol alan aktörlerin homojen ve heterojen özellikler taşıması anlamında da Neoklasik ve Neo-Schumpeteryen yaklaşımlar arasında önemli farklar vardır. Neoklasik yaklaşım, teknolojik gelişme sürecinde rol alan aktörlerin homojen nitelikler taşıdığını vurgular. Neo-Schumpeteryen yaklaşım ise, süreçte yer alan aktörlerin çoğunlukla heterojen nitelikler taşıdığını belirtir.

Neoklasik varsayımlar altında, bütün ekonomik birimlerin rasyonel ve tam bilgiye sahip oldukları varsayıldığından, piyasa mekanizması içinde aldıkları kararlarda hep optimumu seçmeleri mümkün olmaktadır. Bu durum, teknolojik gelişme sürecinin değerlendirmesinde ağırlıklı olarak homojen

bakış açısına işaret etmektedir. Aynı şekilde, teknolojik gelişim sürecinin aşamaları açısından da Neoklasik yaklaşım homojen bir niteleme yapmaktadır. Neoklasik iktisatta, teknolojik bilginin edinimi, uyarlanması ve içselleştirilmesi ve bu bilginin yeni ürün veya üretim süreçlerinde ne şekilde kullanılacağı ayrımı net olarak yapılmamıştır.

Neoklasik yaklaşım, teknolojik bilginin tanımını da tam bir homojen bakış açısıyla ele almaktadır. Buna göre, bütün bilgi stokunun kodlanabileceği (codified) varsayılmaktadır. Böylece, teknoloji bilginin hepsinin açık bilgi olduğu kabul edilmektedir. Bu durum, teknolojik bilginin sektördeki tüm firmaların kullanıma hazır halde olması anlamına gelmektedir. Teknolojik bilgiye erişim maliyetsizdir ve firmalar arasında tümüyle aktarılabilir. Bunun sonucunda, teknolojik öğrenme süreci firmalarda kolayca ve otomatik olarak gerçekleşir. Çünkü firmalar tüm alternatif bilgi setleri konusunda tam bilgiye sahiptir. Çok farklı teknoloji edinimi mekanizmaları yoktur ve ekonomik birimler serbest piyasanın sunduğu en uygun teknik seçimler arasında tercih yaparlar. Bilginin üretildiği ya da kullanıldığı yerele özgü nitelikleri bulunmamaktadır. Neo-klasik iktisat genelde, piyasa optimizasyonu varsayımı altında firmaların süreç teknolojilerindeki iyileştirmelere odaklanmaktadır (Smith, 2000: 83; Lall ve Teubal, 1998: 1372-1373; Saviotti ve Metcalfe, 1991: 11). Bu bağlamda, yeni teknolojik bilgi edinim sürecinin piyasa sinyalleri dışında diğer bazı sosyal etkileşim biçimlerinden etkilendiği ihmal edilmektedir (Edquist ve Hommen, 1999: 67). Böylece, firmalar arasında bilgi asimetrisinin oluşması mümkün değildir. Firmalar açısından mevcut teknolojileri kullanma ve özümseme sürecinde hiçbir risk ve belirsizlik yoktur. Bilgi kamu malı niteliğine dönüşmüştür.

Evrimci teorilerde, dinamik ve heterojen davranışlara sahip firmalardan oluşan bir endüstrinin ve hangi firmaların piyasada büyüyüp hayatta kalacağını belirleyen dinamik bir seçilim çevresinin varlığı analizin temel yapıtaşlarıdır (Lacasa, 2018: 6). Bu yaklaşımlarda, teknolojik gelişim

süreci ile ilgili analizlerin her aşamasında çeşitlik ve farklılık ana özellikler olarak kabul edilmiştir. Öncelikle, yenilik sistemi işleyişinin karmaşıklığı teknolojik gelişme sürecinin homojen bir bakış açısı ile incelenmesini engellemektedir. Bu bakımdan, heterojenite analizin merkezinde yer alan ve teknolojik gelişim sürecini açıklarken kullanılan ana kavramların başında gelmektedir. Homojen firmaların yerini farklı rutinleri olan sınırlı rasyonel firmaların alması, ekonomide evrimsel değişim sürecinin devamlılığını sağlayan firma davranışlarındaki çeşitlilik olgusuna işaret etmektedir (Basalla, 2000: 280; Akçomak, 2016: 515).

Neo-Schumpeteryen yaklaşımda, teknolojik gelişme farklı alt süreçlerde çok sayıda aktörün çabaları ile ilişkili olarak gerçekleşmektedir. Teknolojik yeniliklerin ortaya çıkışında bilim adamları, mühendisler ve tasarımcılar tarafından gerçekleştirilen çaba dışında başka tür özel deneyim ve becerilere dayalı bilgi tabanı da önemlidir. Örneğin, teknolojik bilgi edinimi firmaların geçmiş süreç boyunca yapabildikleriyle de ilgilidir. Üstelik teknolojik gelişmenin hızı ve yayılımı firma davranışları ve piyasa yapıları dışında ilgili toplumdaki kurumsal faktörlerden etkilenir (Dosi, 1988b: 224-226).

Bu yaklaşımda, teknolojik bilgiyi tanımınlarken de heterojen bir bakış açısı kullanılmaktadır. Teknolojik bilgi ulaşılması ve uygulanması kolay açık bilgi niteliğinden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Dolayısıyla, teknolojik bilgi büyük ölçüde birikimli ve yerele özgüdür. Bu yüzden, teknolojik bilginin kolayca çözümlenmesi ve transfer edilmesini zorlaştıran zımni nitelikleri söz konusudur. Teknolojik bilginin örtük niteliğinden dolayı firmalar arasında eşit bir şekilde paylaşılması, aktarılması ve taklit edilmesi kolay değildir. Yeni teknik bilgilerin alınıp kullanılması açısından firmalar heterojen bir yapı içinde ele alınırlar. Yeni tekniklerin öğrenilmesi kolay değildir ve özellikle de maliyetli ve zaman alıcıdır. Dolayısıyla, firmaların başkaları tarafından üretilen teknolojik bilgiden faydalanmaları, önce kendi teknolojik becerilerine

yatırım yapmaları ile yakından ilişkilidir (Lall, 1992: 166; Metcalfe, 1997: 729). Böylece, teknolojilerin ve yeniliklerin yayılma etkisi bütün firmalar için eşit oranda otomatik bir şekilde gerçekleşmez. Sadece yayılma etkisinin olumlu etkilerini özümseyebilecek yetenekteki firmalar için yeni teknolojilerin yayılımı pozitif etkiler doğurabilir.

SONUÇ

Günümüzde bütün ülkeler için teknolojik gelişme ve yenilik sürecini hızlandırmaya yönelik politikalar önem kazanmıştır. Bu yüzden, teknoloji ve yenilik politikalarını etkin bir biçimde tasarlamak ekonomi yönetimleri ve politika yapıcılar için önemli bir hedef haline gelmiştir. Bu bağlamda, teknolojik gelişme süreçlerinin dinamiklerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyacak analitik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Buradan hareketle, çalışmamızda yakın zaman içinde teknolojik gelişme süreçlerinin analizinde öne çıkan yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu kapsamda, Neoklasik teori ile Evrimci iktisat geleneğinden gelen Neo-Schumpeteryen yaklaşımın tezleri ele alınmıştır. Böylece, teknolojik gelişme süreçlerinin dinamiklerine ilişkin olarak politika tasarım süreçlerine rehberlik sağlayacak kapsamlı bir analitik çerçeve oluşturulmuştur.

Neoklasik yaklaşım, teknolojik gelişme süreçlerini piyasa mekanizmasının etkin işlerliği çerçevesinde analiz etmektedir. Bu çerçevede, yeni teknik bilgilerin yaratılmasını dışsal olarak ele almakla birlikte, yeni tekniklerin dağılım ve kullanım süreçleri piyasa işleyişi içinde açıklanmaktadır. Öyle ki, bir kez yeni teknik bilgiler dışsal olarak ortaya çıktıktan sonra, piyasadaki ekonomik birimlerin rasyonelliği varsayımları altında, bu bilgiler piyasada hızlı bir şekilde yayılmakta ve kullanılmaktadır. Dolayısıyla, bütün firmaların yeni teknolojileri içselleştirip piyasadaki üretim seviyesini bir üst denge noktasına çıkarmaları otomatik olarak gerçekleşmektedir. Böylece, yeni tekniklerin yayılımı süreci piyasada

homojen biçimde ve doğrusal ilişkiler ağı içinde gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda Neoklasik yaklaşım, yeni teknolojilerin yaratılması sürecine ilişkin hiçbir politika önerisinde bulunmazken, bilgi yayılımı için ise sadece piyasa mekanizmasının etkin işlerliğinin artırılmasına yönelik pasif bir politika anlayışından yana olmuştur. Yani, hükümet müdahalesinin önemi geri plana atılmıştır.

Evrimci iktisat geleneğinden gelen Neo-Schumpeteryen görüş, teknolojik gelişme sürecini daha kapsamlı ele alarak sınırlarını ulusal düzeyde belirlediği sistem yaklaşımı ile çok daha karmaşık ilişkiler ağı içinde modellemektedir. Ulusal yenilik sistemi, yeni tekniklerin yaratılması, dağıtılması ve kullanılması gibi farklı alt süreçler boyunca işlemektedir. Böylece, teknoloji gelişme süreci bütün yönleriyle içsel olarak ele alınmaktadır. Teknolojik gelişme süreci sistem aktörleri, aktörler arasındaki ilişkiler ve bunları çevreleyen kuramsal yapının çok yönlü ve karmaşık ilişkileri sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylece, piyasa içi ve dışındaki birçok farklı unsur ve kurumsal yapı yeniliklerin yaratılıp yayılması sürecinde etkili olmaktadır. Sistem unsurlarının farklılığı aynı zamanda sistem içinde rasyonel veya rasyonel olmayan çok farklı davranış kalıpları yaratmaktadır. Öte yandan, teknolojik bilgi, açık bilgi niteliğinden daha çok örtük bilgi özelliği taşımaktadır. Bu yüzden, yeni teknolojik bilgilerin bütün firmalar tarafından içselleştirilmesi otomatik bir şekilde gerçekleşmez. Sadece yayılma etkisinin olumlu etkilerini özümseyebilecek yetenek birikimi olan firmalar bunu başarabilir. Böylece, irrasyonel davranış kalıbı ile bilgi asimetrisinin varlığı, teknolojik gelişme süreçlerinin ekonomiyi her zaman otomatik olarak etkin denge noktasına taşımasını engeller.

Görüldüğü üzere, Neo-Schumpeteryen görüş teknolojik gelişme sürecini sistem yaklaşımı çerçevesinde oldukça kapsamlı bir biçimde analiz etmiştir. Sonuçta, güçlü ve etkin işleyen bir ulusal inovasyon sistemi kurulması gerekliliğini temel politika stratejisi olarak belirlemiştir. Bu

bağlamda, sistemin aktörleri, aktörler arasındaki ilişkiler ağı ve sisteme içerilmiş formel ve informel kurumsal yapıların güçlendirilmesi önemli politika ayaklarını oluşturmaktadır. Ancak, bu politika ayakları başarı ile uygulansa bile, sistem dinamikleri gereği yenilik yaratım süreci tek düze optimum bir gelişme çizgisi izlemeyecektir. Çünkü ulusal yenilik sistemi, büyük ölçüde birikimli ve yerele özgü dinamiklere göre işlemektedir. Dolayısıyla, Neo-Schumpeteryen veya Evrimci yaklaşımda bütün ülkeler için geçerli standart bir politika paketi geçerli değildir. Bunun yerine, temel politika önerisi, her ülkenin kendi "politika öğrenme sürecini" yaratması, ayrı zamanda sistem bileşenlerinin aksayan yanlarını "bağlama özel" bir bakışla tespit edip yenilik geliştirme kapasitesini iyileştirmesidir. Evrimci görüşte göre, politika araçları teknolojik bilginin üretimi ve etkin dağılmasında etkili olan bir dizi kurumsal faktörü güçlendirmek veya yeniden tasarlamak gibi önemli fonksiyonlar da üstlenmelidir.

KAYNAKÇA

Akçomak, İ.S. (2016). Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikalarının Kuramsal Çerçevesi. Editör E. Erdil, T. Pamukçu, İ.S. Akçomak ve M. Tiryakioğlu, *Bilim, Teknoloji ve Yenilik: Kavramlar, Kuramlar ve Politika* (ss.509-528). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akçomak, İ. S., ve Kalaycı, E. (2016). Ar-Ge ve Yeniliğin Ölçümü ve Ar-Ge Yenilik Anketi Verilerinin Araştırmada Kullanılması. Editör İ. Semih Akçomak, Erkan Erdil, Teoman Pamukçu ve Murad Tiryakioğlu, *Bilim, Teknoloji ve Yenilik: Kavramlar, Kuramlar ve Politika* (ss.107-126). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akyüz, Y. (1980). *Sermaye, Bölüşüm, Büyüme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Ansal, H. (2004). Geçmiş ve Gelecekte Ekonomik Gelişmede Teknolojinin Rolü, Teknoloji (ss.35-58). Ankara: TMMOB 50. Yıl Yayınları.

Archbugi, D., Howells, J., ve Michie, J. (1999). Innovation Systems and Policy in a Global Economy. Editör D. Archibugi, J. Howells ve J. Michie, *Innovation Policy in a Global Economy*, (pp.1-16). Cambridge: CUP.

Arrow, K. J. (1962). Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention. Editör R. Nelson, *The Rate and Direction of Inventive Activity* (pp.609-626). Princeton, N.J.:Princeton University Press.

Balzat, M. (2006). *An Economic Analysis of Innovation Extending the Concept of National Innovation Systems*. London: Edward Elgar Publishing.

Basalla, G. (2000). Teknolojinin Evrimi. Çev. Cem Soydemir, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

Chaminade, C., ve Edquist, C. (2010). Rationales for Public Policy Intervention in the Innovation Process: A systems of Innovation Approach. Editör S. Kulhman, P. Shapira and R. Smits, *The Theory and Practice of Innovation Policy: An International Research Handbook* (pp.95-114). UK: Edward Elgar.

Cohendet, P., ve Llerena, P. (1997). Learning, Technical Change, and Public Policy: How to Create and Exploit Diversity. Editör C. Edquist, *System of Innovation-Technologies, Institutions and Organizations* (pp. 223-241). London: Pinter.

Coombs, R., Saviotti, P., ve Walsh, V. (1987). *Economics and Technological Change***,** London: Macmillan Press.

Cooke, P., Uranga, M., ve Etexbarria, G. (1997). Regional Innovation Systems: Institutional and Organizational Dimension. *Reserach Policy*, 26 (4-5), 475-491.

Cortright, J. (2001). New Growth Theory, Technology and Learning: A Practitioners Guide. *Reviews of Economic Development*, Literature and Practice, No 4.

Çelebi, K. (2000). Ekonomik Büyüme, Piyasa Ekonomisi ve Planlama İlişkisi. *Liberal Düşünce*, 19 (2000), 76-87.

Demirtaş, U. (2003). *Teknoloji Gelişme Büyüme ve İstihdam*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No 671.

Dosi, G. (1988a). Sources, Procedures and Microeconoıic Effects of Innovation. *Journal' Economic Literature*, 26 (3), 1120-1171.

Dosi, G. (1988b). The Nature of the Innovative Process. Editör G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg ve L. Soete, *Technical Change and Economic Theory* (pp. 221-238). Pinter Publishers.

Dosi, G., ve Orsenigo, L. (1988). Coordination and Transformation: An Overview of Structures, Behaviour and Change in Evolutionary Environments. Editör G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg and L. Soete, *Technical Change and Economic Theory* (pp.13-37). Pinter Publishers.

Dosi, G., ve Nelson, R. R. (1994). An Introduction to Evolutionary Theories in Economics. *Journal of Evolutionary Economics*, 4 (3), 153-172.

Edquist, C., ve Hommen L. (1999). Systems of Innovation: Theory and Policy for the Demand Side. *Technology in Society*, 21 (1), 63-79.

Edquist, C. (2004). System of Innovation: Perspectives and Challenges. Editör J.Fagerberg, D.Mowery ve R.Nelson, *Handbook of Innovation* (pp.181-208), Newyork: Oxford University Press.

Elçi, Ş. (2006). *İnovasyon: Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı*, Ankara: Acar Matbaacılık.

Eser, U. (1993). *Türkiye'de Sanayileşme*, Ankara: İmge Kitabevi.

Fagerberg, J. (2003). Schumpeter and the Revival of Evolutionary Economics: An Appraisal of the Literature, *Journal of Evolutionary Economics*, 13(2), 125-159.

Freeman, C. (1988). Japan: A New Institutional System of Innovation?, Editör G. Dosi, C. Freeman, R. Nelson, G. Silverberg, L. Soete, *Technical Change and Economic Theory* (pp.330-348), London ve Newyork: Pinter.

Gobble, M. M. (2014). Charting the Innovation Ecosystem. *Research-Technology Management*, 57(14), 55-59.

Gomulka, S. (1990). *The Theory of Technological Change and Economic Growth*, London: Routledge.

Gökçen, M. A. (1987). Teknolojik Değişmenin Üretim Fonksiyonları Çerçevesinde Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43(1-4), 161-168.

Gregersen, B., ve Johnson, B. (1997). Learning Economies, Innovation Systems and European Integration. *Regional Studies*, 31(5), 479-490.

Han, F. H., ve Matthews, R.C.O (1964). The Theory of Economic Growth: A Survey. *The Economic Journal*, 74(296), 779–902.

Harper, M. J. (2007). Technology and the Theory of Vintage Aggregation. Editör E. R. Berndt, C. R. Hulten, *Hard-to-Measure Godds and Services: Essays in Honor of Zvi Griliches* (pp.99-120).

Hanusch, H., ve Pyka, A. (2007). Principles of Neo-Schumpeterian Economics. *Cambridge Journal of Economics*, 31(2), 275-289.

Kaiserfeld, T. (2015). *Beyond Innovation: Technology, Institution and Change as Categories for Social Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.

Kibritçioğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), 207-230.

Kiper, M. (2009). *Üretim Ekonomisi İçin Sanayi ve Teknoloji Politikaları*. İstanbul: USİAD Yayını.

Lacasa, D. (2018). Technology and Institutions in neo-Schumpeterian and Original Institutional Thinking. *Association for Evolutionary Economics (ASSA) Conference Paper* (pp.1-22). Philadelphia.

Lall, S. (1992). Technological Capabilities and Industrialization. *World Development*, 20(2), 165-186.

Lall, S., ve Teubal, M. (1998). Market-Stimulating Technology Policies in Developing Countries: A Framework with Examples from East Asia. *World Development*, 26(8),1369-1385.

Lenger, A. (2006). Bölgesel Yenilik Sistemleri ve Devletin Rolü: Türkiye'deki Kurumsal Yapı ve Devlet Üniversiteleri. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6(3), 141-155.

Lipsey, R. (2002). Some Implications Of Endogenous Technological Change For Technology Policies In Developing Countries. *Economics of Innovation and New Technology*, 11(4-5), 321-351.

Lipsey, R., ve Carlaw, K. (1998). Technology Policy in Neo-classical and Structuralist Evolutionary Model. *STI Review*, 22, 31-74.

Liu, X., ve White, S. (2001). Comparing Innovation Systems: A Framework and Application to China's Transitional Context. *Research Policy*, 30(7),1091-1114.

Lundvall, B. A. (1992). Introduction. Editör B.-Å. Lundvall, *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. Londra: Pinter.

Mcconnell, C.R., Brue, S. L., ve Flynn. S. M. (2018). *Economics: Principles, Problems, and Policies*. New York: McGraw-Hill.

Mckelvey, M. (1997). Using Evolutionary Theory to Define Systems of Innovation. Editör C. Edquist, *System of Innovation-Technologies, Institutions and Organizations* (pp. 201-222). London: Pinter.

McKelvey, M. (1998). Evolutionary Innovations: Learning, Entrepreneurship and the Dynamics of the Firmi *Journal of Evolutionary Economics*, 8(2),157-175.

Metcalfe, J. S. (1995). Technology Systems and Technology Policy in an Evolutionary Framework. *Cambridge Journal of Economics*, 19(1), 25-46.

Metcalfe, J. S. (1997). Science Policy and Technology Policy in a Competitive Economy. *International Journal of Social Economics*, 24(7/8/9),723-740.

Metcalfe, J. S., ve Georghiou, L. (1998). Equilibrium and Evolutionary Foundations of Technology Policy. *STI Review*, 22, 75-100.

Mowery, D., ve Rosenberg, N. (1991). *Technology and the Pursuit of Economic Growth*. Cambridge: CUP.

Mowery, D. (1994). *Science and Technology Policy in Interdependent Economies*. USA: Kluwer Academic Publishers.

Nelson, R. R. (1981). Research on Productivity Growlh and Productivity Differences: Dead ends and New Departures", *Journal of Economic Literature*, 19(3), 1029-1064.

Nelson, R. R., ve Winter, S. G. (1982.) *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge: Harvard University Press.

Nelson, R. R. (1995). Recent Evolutionary Theorizing about Economic Change. *Journal of Economic Literature*, 33 (1), 48-90.

Nelson, R., ve Rosenberg, N. (1993). Technical Innovation and National Systems. Editör R. Nelson, *National Innovation Systems: A Comparative Analysis* (pp. 3-21), New York: Oxford University Press.

Nelson, R. R., ve Nelson K. (2002). Technology, Institutions, and Innovation Systems. *Research Policy*, 31(2), 265-272.

Nelson, R. R., ve Winter, S. G. (2002). Evolutionary Theorizing in Economics. *Journal of Economic Perspectives*, 16(2), 23-46.

Pala, C. (1995). N. Kaldor'un Teknik İlerleme Fonksiyonu ve İçerilmiş Teknik İlerlemenin Büyüme Teorisine Girişi. *Ekonomik Yaklaşım*, 6(17), 65-84.

Parasız, İ. (2011) *Modern Makro Ekonominin Temelleri*. Bursa: Ezgi Kitapevi.

Rohe, S., ve Mattes, J. (2021) What About the Regional Level? Regional Configurations of Technological Innovation Systems. *Papers in Economic Geography and Innovation Studies (PEGIS)*, No 2021/1

Rosenberg, N. (1983). *Inside the Black Box: Technology and Economics*. Cambridge: CUP.

Saviotti, P. P., ve Metcalfe, J. S. (1991). Present Development and Trends in Evolutionary Economics. Editör P. P. Saviotti, J. S. Metcalfe, *Evolutionary Theories of Economic and Technological Change Present Status and Future Prospects* (pp.1-31). Harwood Academic Publishers.

Silverberg, G., Dosi, G., ve Orsenigo, L. (1988). Innovation, Diversity and Diffusion: A Self-Organisation Model. *The Economic Journal*, 98(303), 1032-1054.

Smith, K. (1994) Interactions in Knowledge Systems: Foundations, Policy Implications and Empirical Methods. *STEP Report Series*, 10(1994).

Smith K. (2000). Innovation as a Systemic Phenomenon: Rethinking The Role of Policy. *Enterprise & Innovation Management Studie***s**, 1(1), 73-102.

Smits, R., ve Kuhlmann, S. (2004). The Rise of Systemic Instruments in Innovation Policy, *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 1(1-2), 4-32.

Solow, R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

Solow, R. (1957) Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics*, 39(3), 312-320.

Soyak, A. (1995) Teknolojik Gelişme: Neoklasik ve Evrimci Kuramlar Açısından Bir Değerlendirme. *Ekonomik Yaklaşım*, 6(15), 93-107.

Soyak, A. (1996). *Teknolojik Gelişme ve Özelleştirme*. İstanbul: Kavram Yayınları.

Soyak, A. (2011). *Teknoekonomi*. İstanbul: Der Yayınları.

Stoneman, P. (1983). *The Economic Analysis of Technological Change*. Newyork: Oxford University Press.

Taymaz, E. (2001). *Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri*, Ankara: TÜBİTAK/TTGV/DİE.

Ünsal, E. M. (2016). *İktisadi Büyüme*. Ankara: BB101 Yayınları.

Witt, U. (2002). How Evolutionary is Schumpeter's Theory of Economic Development?'. *Industry and Innovation*, 9(1-2), 7-22.

Küreselleşmenin Modern Rus Dili Üzerindeki Etkileri: Anglisizmler ve Dilsel Dönüşüm[1]

Mahmut ÖNER[2]

Tamara MİHALÇUK[3]

1-Bu çalışma, birinci yazarın Belarus Cumhuriyeti Mogilev State A. Kuleshov University'de 2014 yılında savunduğu "Состояние русского языка в начале XXI века" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2-Öğr. Gör.; Sinop Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Yabancı Diller Bölümü, moner@sinop.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-0156-4177

3-Doç. Dr.; Mogilev State A. Kuleshov University Tarih-Filoloji Fakültesi Genel ve Slav Dilleri (Rus Dili) Bölümü, Belarus Cumhuriyeti

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rus dili, küreselleşme etkisiyle önemli değişimlere uğramıştır. Bu çalışma, modern Rus dilinin bu süreçte geçirdiği dönüşümleri, özellikle Batı dilleri ve İngilizcenin etkisi altında nasıl şekillendiğini ele almaktadır. Sovyetlerin çöküşüyle birlikte Batı ile artan ticari, kültürel ve bilimsel etkileşimler, dilde yeni terimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Rusçaya giren bu yeni kelimeler; ekonomi, siyaset, kültür, spor ve teknoloji gibi birçok farklı alanı kapsamakta ve dilin söz varlığını genişletmektedir. Çalışma, bu kelimelerin modern Rus dili üzerindeki etkisini özellikle anglisizmler üzerinden analiz etmektedir.

Anglisizmler, gençlik kültürü, dijital medya ve teknoloji gibi alanlarda yaygınlaşmış, modern Rus dili, konuşma dilinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Gençler arasında popüler olan bu terimler, dilin dinamizmini ve çağdaş eğilimlere uyum sağlama yeteneğini ortaya koymaktadır. Ancak bu durum, dilsel kimliğin korunması konusunda bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Araştırmada, yabancı kökenli kelimelerin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda toplumsal dinamikler çerçevesinde nasıl benimsendiği ve kullanıldığı da ele alınmaktadır.

Çalışmanın temel bulguları, modern Rus dilinde yeni sözcük türetme süreçlerinin yabancı morfemlerin entegrasyonu ve dilin içsel dinamikleriyle şekillendiğini göstermektedir. Yabancı kelimelerin benimsenmesi, Rusçanın zenginleşmesine katkıda bulunurken, aşırı kullanımının dilin özgün yapısını zayıflatma riski taşıdığı belirtilmiştir. Bu nedenle, çalışmada yabancı kelimelerin dengeli ve bilinçli bir şekilde kullanılmasının, dilin modernleşme sürecine katkı sağlarken kültürel kimliğini de koruyabileceği vurgulanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Küreselleşme, Anglisizm, Dilsel dönüşüm, Modern Rus dili, Yabancı terimler

GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisi, dünya dilleri üzerinde derin etkiler yaratmış, dilsel yapıları, kelime dağarcıklarını ve kültürel ifade biçimlerini dönüştürmüştür. Sovyetler Birliği'nin 1991'deki dağılmasıyla birlikte Rus dili de bu dönüşümden etkilenmiştir. Daha önce Batı dilleriyle etkileşimi sınırlı olan Rusça, küresel ekonomiye entegrasyon süreciyle birlikte farklı dillerden, özellikle İngilizceden birçok kelime ödünç almaya başlamıştır. Bu yeni dilsel etkileşimler, modern Rus dilinin yapısını ve kullanımlarını geniş çapta etkilemiştir. Çalışmanın amacı, Sovyet sonrası dönemde Rus dili üzerindeki küreselleşmenin etkilerini anlamak ve bu etkileşimlerin dilin çeşitli alanlardaki değişimlerine nasıl yansıdığını incelemektir. Bu bağlamda, modern Rus dilinde gözlemlenen sözcük türetme eğilimleri, anglisizmlerin yaygınlaşması ve dilin kendi iç dinamikleri ele alınmıştır. Dilbilimsel, kültürel ve sosyoekonomik değişimlerin etkisiyle şekillenen bu süreç, modern Rus dilinin hem esnekliğini hem de zenginliğini ortaya koymaktadır.

Sovyetler Birliği Sonrası Rus Dili: Küreselleşmenin Etkileri ve Dilsel Dönüşüm

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Rus dili, siyasi, ekonomik ve demokratik alanlardaki dönüşümleri yansıtan yeni toplumsal-politik terimlerin ortaya çıkışına tanık olmuştur. Sovyetlerin çöküşü, Batı ile etkileşimi engelleyen bariyerlerin ortadan kalkmasına yol açmış ve bu durum da iş, bilim, ticaret ve kültürel alanlarda bağların güçlenmesine, yurt dışına yapılan seyahatlerin artmasına, yurtdışında çalışan uzmanların sayısının çoğalmasına ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinde ortak girişimlerin kurulmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, diğer dillerin konuşucularıyla daha yoğun bir iletişim kurulmuş ve bu da bilgi teknolojileri, ekonomi, finans, ticaret, spor, moda ve gazetecilik gibi alanlarda terimlerin ödünç alınmasını gerekli kılmıştır. 20. yüzyılın sonundaki tarihsel koşullar, uluslararası ilişkilerin gelişmesini teşvik ederek Rus diline çeşitli yabancı dillerden yapılan alıntıların önemli ölçüde artmasına sebep olmuştur.

Bu tarihsel süreçlerin ardından, modern Rus dili üzerinde daha geniş çaplı küreselleşme etkileri görülmeye başlanmıştır. Küreselleşme, göç ve diğer dillerin etkisi gibi faktörlerin de etkisiyle modern Rus dili önemli değişimlere uğramaktadır. Bu dönemde dikkat çeken temel eğilimlerden biri, İngilizce kelimelerin yoğun şekilde ödünç alınmasıdır ve bu da birçok araştırmada ele alınmıştır. Örneğin, “ekspanglizm” üzerine yapılan bir çalışmada, Rusçaya giren birçok İngilizce kelimenin aslında zorunlu olmadığı, çünkü Rusçada

mevcut karşılıklarının bulunduğu belirtilmektedir (Abakarov, 2024, s. 66). Bu olgu, dilin küresel pazarda bir meta haline geldiği kommodifikasyon süreciyle ilişkilidir ve bu durum, Rusça'nın yurtdışında sosyodilbilimsel yöntemlerle incelenmesine yönelik çalışmalarda da işaret edilmiştir (Pavlenko, 2017, s. 493).

Rus dilinde leksik düzeyde gözlemlenen yeni eğilimler, dilin sürekli gelişen ve değişen bir yapı olduğunu göstermektedir. Bu süreç hem toplumsal hem de teknolojik gelişmelerin bir yansıması olarak ortaya çıkar. Modern dünyada dilin değişen yapısını daha iyi anlamak için, bu leksik eğilimlerin detaylarını göz önünde bulundurmak önemlidir. Bu etkileşimlerin bir sonucu olarak, modern Rus diline giren yeni kelimeler belirli kategoriler altında toplanabilir.

Yabancı Kökenli Kelimelerin Kategorilere Göre Dağılımı

1. **Ekonomi ve Finans:** Sovyetler Birliği'nin merkezi planlı ekonomisinden piyasa ekonomisine geçişiyle birlikte, ticaret ve finans sektörlerinde yeni terimlerin kullanılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu nedenle, "инвестор (investor - yatırımcı), брокер (broker - komisyoncu), менеджер (manager - yönetici), стартап (startup - yeni girişim)" gibi terimler ortaya çıkmıştır.

2. **Politik Terimler:** Demokratikleşme süreci ve Batı ile artan etkileşimler sonucunda, siyasi terminolojide de Batı'dan alınan yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu süreç, "спикер (speaker - konuşmacı/başkan), лоббист (lobici), праймериз (primaries - ön seçim)" gibi terimlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

3. **Kültür ve Sanat:** Batı kültürüne ve küresel eğilimlere artan ilgi ile birlikte, müzik, sinema ve sanat alanlarında Batıdan ödünç alınan birçok terim ortaya çıkmıştır. "кастинг (casting - oyuncu seçimi), ремикс (remix - yeniden düzenleme), перформанс (performance - performans), кавер (cover - yeniden yorumlanan müzik parçası), саундтрек (film/dizi/oyun müziği)" gibi terimler bu etkileşimi yansıtır.

4. **Spor:** Küresel sporların ve fitness kültürünün Rusya'da yaygınlaşması ile birlikte "сноубординг (snowboarding - kar sörfü), фитнес (fitness - zindelik/spor salonu çalışmaları), воркаут (workout - egzersiz)" gibi terimler de dilde kendine yer bulmuştur.

5. **Bilim ve Teknoloji:** Teknolojik gelişmeler ve küresel bilgi akışı, "гаджет (gadget - cihaz), дрон (drone - insansız hava aracı),

смартфон (smartphone - akıllı telefon)" gibi terimlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur.

6. **Gündelik Eşyalar ve Yiyecekler:** Küresel markaların ve Batı kültürüne ait yiyecek-içecek ürünlerinin Rusya pazarında popülerleşmesiyle birlikte, bu terimler günlük dile de yerleşmiştir. "пицца (pizza - pizza), кроссовки (sneakers - spor ayakkabı), бутерброд (buterbrod - sandviç), бургер (burger - hamburger)" gibi terimler bu duruma örnek gösterilebilir.

7. **Kişi Adları:** Küresel iş yapılarının ve çalışma düzenlerinin etkisi ile "фрилансер (freelancer - serbest çalışan), IT-специалист (IT specialist - bilgi teknolojileri uzmanı), диджей (DJ - disk jokey)" gibi terimler yaygınlaşmıştır.

8. **Dijital Kültür ve Sosyal Medya:** Dijitalleşmenin artmasıyla birlikte, sosyal medya ve dijital platformlardan ödünç alınan birçok yeni terim ortaya çıktı. "Блогер" (blogger), "влогер" (vlogger), "инфлюенсер" (influencer), ve "стример" (streamer) gibi terimler Rusçaya da yerleşti. Bu bağlamda, dijital kültürün dil üzerindeki etkilerini de vurgulamak önemlidir.

9. **Gençlik Kültürü ve Moda:** Küresel gençlik kültürünün etkisiyle birlikte dilde yeni moda terimleri ve gençler arasında yaygınlaşan ifadeler yer buldu. "Крутой" (cool), "тренд" (trend), "хипстер" (hipster) gibi terimlerin kullanımı da bu etkileşimin bir parçasıdır.

10. **Kurumsal Kültür ve İş Dünyası:** Özellikle büyük şirketlerin ve uluslararası organizasyonların etkisiyle, iş dünyasına dair terimlerin de artışı gözlemlendi. "Брейншторминг" (brainstorming), "тимбилдинг" (team-building), "аутсорсинг" (outsourcing) gibi ifadeler dilde yer edinmiştir.

İngilizce Kökenli Kelimelerin Modern Rus Dilindeki Rolü

Günümüzde İngilizceden ödünç alınan kelimeler, modern Rus dili konuşma dilinde önemli bir yer tutmaktadır ve bu kelimeler "anglisizm" olarak adlandırılmaktadır. Küreselleşmenin etkisiyle, İngilizce dünya çapında bir iletişim dili haline gelmiş ve bu durum, İngilizce kelimelerin Rusça dahil birçok dile hızlı bir şekilde girmesine neden olmuştur. Bu kelimeler, özellikle teknoloji, iş dünyası, medya ve popüler kültür gibi alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle gençler arasında popüler olan bu anglisizmler,

konuşma dilinin ayrılmaz bir parçası haline gelerek yeni dilsel yapılar ve ifadeler oluşturmaktadır (Melnikova & Putilin, 2022, s. 287)**.**

Anglisizmlerin konuşma dilinde bu kadar yaygın ve popüler olmasının nedenlerinden biri, Rusçada tam karşılıkları olmayan yeni kavram ve fikirleri iletebilme yetenekleridir. Özellikle teknoloji, moda ve kültürle ilgili kelimeler sıklıkla İngilizceden ödünç alınmakta ve bu da gençlerin modern eğilimler hakkında güncel kalmalarını sağlamaktadır. Örneğin, "интернет" (internet), "маркетинг" (marketing), "менеджмент" (management), "стартап" (startup), "чат" (chat) gibi kelimeler, günlük konuşmalarda sıklıkla kullanılmakta ve artık dilin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu tür kelimeler, gençler arasında oldukça popülerdir ve sosyal medya, dijital platformlar ve teknoloji ile ilgili konuşmalarda sıkça tercih edilmektedir.

Araştırmalar, konuşma dilinde anglisizm kullanımının daha dinamik ve ifade gücü yüksek bir dil oluşturulmasına katkıda bulunduğunu ve bunun özellikle gençler arasında belirgin olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, anglisizmler genellikle gayri resmi bir iletişim ortamı oluşturmak için kullanılmaktadır. Belirli bir sosyal gruba ya da alt kültüre aidiyeti belirtme aracı olarak hizmet edebilirler ve bu, gençlerin kimliklerini tanımlama ve kendilerini ifade etme konusundaki rollerini vurgular. Örneğin, İngilizce argo ifadelerin kullanılması, konuşanlar arasında daha yakın bir bağ kurmaya ve ortak bir kültürel kimlik hissi yaratmaya yardımcı olabilir (Melnikova & Putilin, 2022, s. 290).

Anglisizmlerin kullanımı, gayri resmi iletişimde sosyal gruplar ve alt kültürler için aidiyet belirtme aracı olarak da hizmet edebilir. Ancak, İngilizceden yapılan alıntıların dilbilimciler ve kültür araştırmacıları arasında bazı endişelere yol açtığını belirtmek gerekir. Bazı araştırmacılar, anglisizmlerin aşırı kullanımının dilsel kimliğin kaybına ve Rusçanın kalitesinin düşmesine neden olabileceğini savunmaktadır (Tsaturyan & Matevosyan, 2021, s. 186). Bu bağlamda, yeni kelimelerin ödünç alınması ile geleneksel dil normlarının korunması arasında bir denge bulmak önemlidir.

Modern Rus Dilinde Yeni Sözcük Türetme Eğilimleri ve Yabancı Morfemlerin Entegrasyonu

Rus dilindeki sözcük türetme, dilin sürekli gelişen ve dinamik yapısını yansıtan bir alan olup toplumsal değişimler, teknolojik gelişmeler, kültürel etkileşimler ve yabancı dillerin etkisiyle şekillenmektedir. 21. yüzyılda, özellikle teknoloji, medya ve ekonomi gibi alanlarda, yabancı dillerden alınan

kelimelerin artışı önemli bir eğilim olarak öne çıkmaktadır. Bu eğilim, dilin sözcük türetme süreçlerini doğrudan etkilemiştir.

Bir yandan, yabancı dillerden alınan bu kelimeler dilin zenginleşmesine ve yeni kavramların kolayca ifade edilmesine olanak sağlarken, diğer yandan aşırı yabancı kelime kullanımının dilin yapısına zarar verdiği tartışılmaktadır. Modern Rus dilinde İngilizceden alınan kelimeler giderek yaygınlaşmış ve bu kelimeler yeni türetme süreçlerine dahil edilmiştir. Örneğin, "брендинг" (markalaşma) ve "пиарить" (halkla ilişkiler yapmak) gibi terimler İngilizce kökenli olup, Rusçaya uyarlanarak dilde yer bulmuştur. Benzer şekilde, kısaltmaların ve birleşik kelime oluşumlarının artışı da bu sürece katkıda bulunmaktadır. Teknolojik terimlerden türetilen kısaltmalar veya kelimelerin daha kısa ve öz biçimlerde kullanılması, özellikle gençler arasında hızla yayılmaktadır. Örneğin, "смс" (SMS) ve "интернет-магазин" (e-ticaret sitesi) gibi terimler yaygın olarak kullanılmaktadır.

Modern Rus dilinde yalnızca yabancı kelimeler değil, dilin içsel dinamikleri de yeni sözcük yapımı eğilimlerini etkilemektedir. Araştırmalar, özellikle internet iletişiminde geçici (okazyonel) kelimelerin aktif kullanımını, dilin yaratıcı bir yaklaşımla nasıl esnek hale geldiğinin bir göstergesi olarak sunmaktadır (Borisova, 2018, s. 288). Bu tür kelimeler genellikle yeni kavramları veya olguları tanımlamak için oluşturulmaktadır ve bu durum, dilin dinamizmini ve uyum sağlama yeteneğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, belirli sözcük yapım modellerinin verimliliğinde bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin, ön eklerle oluşturulan yeni fiillerin konuşma dilinde giderek daha yaygın hale geldiği belirtilmektedir (Endresen & Janda, 2018, s. 45). Potansiyel fiillerin deneysel araştırmaları, bu tür kelime türetme yöntemlerinin modern kullanımını ve dilin gelişimini destekleyen bir eğilimi göstermektedir. Bunun yanı sıra, modern Rus dilinde “-ейш” ve “-айш” gibi yoğunluk ifade eden eklerin kullanımı da dikkat çekmektedir. Bu ekler, sıfatların yeni anlamlar kazanmasını sağlayarak dilin anlatım zenginliği ve doğruluğunu artırma çabalarını yansıtmaktadır (Liu, 2021).

Sonuç olarak, modern Rus dilinde sözcük türetme eğilimleri hem yabancı morfemlerin entegrasyonu hem de dilin içsel yapısının dinamik bir şekilde yenilenmesiyle karakterize olmaktadır. Küreselleşme çağında, dilin bu tür eğilimler aracılığıyla zenginleşmesi ve yeni kavramları hızlı bir şekilde adapte etmesi, modern Rus dilinin hem esnek hem de dinamik yapısını ortaya koymaktadır. Bu süreçler, yabancı unsurların dilin iç dinamiklerine nasıl entegre olduğunu ve bu entegrasyonun dilin zenginleşmesine nasıl katkı sağladığını göstermektedir.

Yabancı Kelimelerin Kullanımında Denge Arayışı

Modern Rus dili özellikle İngilizceden ödünç alınan kelimeler birçok farklı alanda yaygın olarak kullanılmakta, bu durum dilin zenginliğini ve ifade gücünü artırmaktadır. Ekonomi, teknoloji, medya, gençlik kültürü ve dijital platformlar gibi çeşitli alanlarda kullanılan bu terimler, dilin modernleşme sürecine katkıda bulunurken bazı riskleri de beraberinde getirir. Yabancı kelimeler, dili tehdit eden bir unsur olarak görülmemeli; ancak kullanımda yerinde ve ölçülü olunmalıdır. Yabancı kelimelerin benimsenmesi ve aşırı kullanımı, iki ayrı süreçtir. İlk durum, doğal bir dil olayı olarak değerlendirilebilirken, ikincisi ise dilin özensiz kullanıldığını, körü körüne taklit edildiğini ve sadece moda amaçlı kullanıldığını gösterebilir. N. M. Şanski (Şanski, 2007), "Modern Rus Dili Leksikolojisi (Leksikologiya Sovremennogo Russkogo Yazyka)" adlı eserinde, *"diğer dillerin etkisinden tamamen arınmış bir dil yoktur, çünkü hiçbir toplum tamamen izole bir şekilde yaşamaz"* diyerek bu durumu açıklamaktadır.

Yabancı kelimelerin etkisi sadece leksikolojik düzeyle sınırlı kalmamış, dilin gramatik biçim ve yapılarında da değişimlere yol açmıştır. Tarihsel leksikografi alanındaki araştırmalar, zamanla dilin anlamsal ve gramatik yapısındaki değişiklikleri ortaya koymaktadır (Toporkov, 2021, s. 732). Rusçadaki ismin hâl biçimlerinin kullanımında gözlemlenen değişimler, diğer dillerin etkisi ve dil kurallarındaki değişimlerle bağlantılı olabilir (Valentinova & Rybakov, 2019, s. 63). Örneğin, Rusçadaki araç durumu üzerine yapılan bir çalışmada, Kazakça konuşan kişilerin Rusça kullanırken yaptıkları tipik hataların analizi, iki dilliliğin (bilingualizm) leksik ve gramatik yapılar üzerindeki etkisini göstermektedir (Kazkenova vd., 2022, s. 59). Benzer şekilde, A. S. Puşkin'in eserlerinde yoğunluk formlarının kullanımı üzerine yapılan bir araştırmada, şiir dilinde dereceleme ve değerlendirme ifadeleri için yeni sözcük biçimlerinin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, dilin dinamik yapısını ve içsel değişimlerini vurgulamaktadır (Lekant, 2015, s. 32). Modern Rus dili, bu tür içsel dinamikler ve dışsal etkilerle şekillenirken sürekli olarak evrilmekte ve zenginleşmektedir.

SONUÇ

Modern Rus dili, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra küreselleşmenin etkisiyle köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Batı ile artan ticaret, kültürel etkileşimler ve teknolojik gelişmeler, Rus dilinin yeni terimler kazanmasına ve dilsel yapılarının yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Bu süreçte özellikle İngilizceden ödünç alınan kelimeler, modern Rus dilinin pek çok alanında yer edinmiş ve anglisizmler olarak bilinen bu kelimeler, dilin günümüzdeki

kullanımını derinden etkilemiştir. Araştırmada, bu terimlerin ekonomi, politika, teknoloji, gençlik kültürü ve dijital medya gibi alanlarda nasıl yaygınlaştığı ve modern Rus dili üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu ele alınmıştır.

Anglisizmlerin yoğun kullanımı, dilin dinamizmini artırmakta ve yeni kavramların ifade edilmesini kolaylaştırmaktadır. Gençler arasında popüler olan bu kelimeler, sosyal medya ve dijital platformların yaygınlaşmasıyla daha da hızla benimsenmiş ve Rusçanın modernleşen yapısını gözler önüne sermiştir. Ancak bu değişimler, bazı araştırmacıların dilin özgün yapısının zayıflayabileceği ve dilsel kimliğin zarar görebileceği yönündeki endişelerini de beraberinde getirmiştir. Çalışma, bu tür endişelere yanıt olarak, yabancı kökenli kelimelerin benimsenmesi ve aşırı kullanımı arasında bir denge sağlanmasının önemini vurgulamaktadır.

Modern Rus dilinde sözcük türetme süreçleri de bu dönüşümden etkilenmiş, dilin hem yabancı morfemlerle zenginleşmesi hem de kendi içsel dinamiklerini koruması dikkat çekmiştir. Yabancı kökenli kelimeler, özellikle ekonomi, teknoloji ve medya gibi alanlarda dilin zenginleşmesine katkıda bulunmuş, yeni sözcük türetme eğilimlerini tetiklemiştir. Öte yandan, Rusça kendi yapısal özelliklerini muhafaza ederek bu kelimeleri bünyesine katma konusunda esnekliğini korumuştur. Bu, dilin dinamik ve uyum sağlayabilen yapısını ortaya koymakta ve modern dünyada Rusçanın kendine özgü bir şekilde gelişmeye devam ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, küreselleşme modern Rus dili üzerinde hem fırsatlar hem de zorluklar yaratmaktadır. Yabancı kelimeler, özellikle anglisizmler, dilin zenginleşmesine katkıda bulunurken, onların ölçüsüz kullanımı dilsel kimliğe zarar verme riski taşımaktadır. Bu nedenle, dil bilimciler, eğitimciler ve politika yapıcılar tarafından modern Rus dilinin hem geleneksel köklerine bağlı kalmasını hem de yeni dünyaya uyum sağlamasını destekleyen stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Dil, sürekli evrim geçiren bir yapı olarak, toplumsal ve kültürel dinamiklerin bir yansımasıdır ve bu çalışma, modern Rus dilinin bu dinamiklere nasıl yanıt verdiğini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Abakarov, I. M. (2024). “Ekspanglish” Kak Protsess Anglo-amerikanskoy Lingvisticheskoy Ekspansii v Russkiy Yazık. *Dagestanskiy Gosudarstvennıy Universitet*, *39*(1), 66-77. https://doi.org/10.21779/2542-0313-2024-39-1-66-77

Borisova, İ. V. (2018). Sovremennıe Tendentsii Protsessa Okkazionalnogo Slovoobrazovaniya v İnternet-Obshenii. *Litera*, *3*, 281-288. https://doi.org/10.25136/2409-8698.2018.3.27160

Endresen, A., ve Janda, L. (2018). An experimental study of russian possible verbs prefixed in o- and u. *Voprosy Jazykoznanija*, *1*. https://doi.org/10.31857/S0373658X0003426-7

Kazkenova, A. K., Kadyrova, G. R., ve Amanov, A. S. (2022). Tvoritelnıy Padej v Russkih Pismennıh Tekstah Studentov-Kazahov (po dannım Russkogo uchebnogo korpusa). *Bulletin of the Karaganda university. Philology series*, *106*(2). https://doi.org/10.31489/2022ph2/59-66

Lekant, P. A. (2015). Formı İntensiva v Poeticheskom Yazıke A. S. Pushkina. *Otechestvennaya Filologiya*, *6*. https://doi.org/10.18384/2310-7278-2015-6-32-36

Liu, F. (2021). Adjectives with Suffixes -ейш-/-айш- in the Russian Language: Systemic Status and Functioning. *Philology. Theory & Practice*, *14*(4). https://doi.org/10.30853/phil210162

Melnikova, Ye. Yu., ve Putilin, Z. T. (2022). *İntegratsiya Anglitsizmov v Russkoyazıchnıy Sleng Sovremennoy Molodeji*. 287-293. https://doi.org/10.33184/yevssnp7-2022-12-16.42

Pavlenko, A. (2017). LINGUISTIC LANDSCAPE AND OTHER SOCIOLINGUISTIC METHODS IN THE STUDY OF RUSSIAN LANGUAGE ABROAD. *Russian Journal of Linguistics*, *21*(3). https://doi.org/10.22363/2312-9182-2017-21-3-493-514

Şanski, N. M. (2007). *Leksikologiya Sovremennogo Russkogo Yazıka* (3. bs). LKİ.

Toporkov, P. Y. (2021). Predikativ i Kategoriya Sostoyaniya v İstoricheskoy Leksikografii (po materialam "Slovarya Russkogo Yazıka XVIII Veka"). *Филологические Науки. Вопросы Теории И Практики*, *14*(3), 732-736. https://doi.org/10.30853/phil210038

Tsaturyan, M. M., ve Matevosyan, A. P. (2021). Lingvoekologichnost Yazıka i Rechi: Anglitsizmı v İnternet-Reklame. *Sovremennaya Nauka: Aktualnıe Problemı Teorii i Praktiki. Seriya: Gumanitarnıe Nauki*, *4*, 183-186. https://doi.org/10.37882/2223-2982.2021.04.35

Valentinova, O. I., ve Rybakov, M. A. (2019). Aktivnıe Protsessı v Sovremennom Russkom Yazıke v Svete Determinantnogo Analiza. *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, *10*(1). https://doi.org/10.22363/2313-2299-2019-10-1-63-74

Türkiye'de Hazırlanan Konut Seçimi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili

Mehmet Selim DİKİCİ[1]

Mehmet Emin AKKILIÇ[2]

1- Dr. Öğr. Üyesi; Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü. msdikici@balikesir.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7937-7772

2- Prof. Dr.; Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret Bölümü. eakkilic@balikesir.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3888-6025

ÖZET

Bu çalışmada, 2004-2024 yılları arasında Türkiye'de konut edinme, konut tercihi, konut seçimi ve konut satın alma konularında yazılmış lisansüstü tezlerin çeşitli bibliyometrik göstergeler dikkate alınarak incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın verileri Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden elde edilmiştir. Bu doğrultuda, ilgili veri tabanında "konut seçimi", "konut satın alma", "konut tercihi" ve "konut edinme" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan arama sonucunda toplam 35 lisansüstü tez çalışmalarına ulaşılmıştır. Yapılan bu çalışma ile tezlerin lisansüstü düzeyleri, tamamlandığı yıllar, tez danışmanlarının unvanları, sayfa sayıları, hazırlandıkları üniversiteler, ele alınan konular ve hazırlandıkları enstitüler hakkında bulgular elde edilmiştir. Araştırma sonucunda 2004-2024 yılları arasında en çok tezin yayınlandığı yıl "2019" yılıdır. Konutla ilgili yazılan lisansüstü tezlerde "Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi" ön plana çıkarken; yayınlanan tez danışmanlarının önemli bir kısmının (%45,72) doktor öğretim üyesi unvanına sahip olduğu, hazırlanan tezlerin sayfa sayısının genellikle 100 ile 200 sayfa arasında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, konut konusu çoğunlukla "işletme" ile ilişkilendirilmekte ve tezlerin hazırlandığı enstitüler arasında "Sosyal Bilimler Enstitüsü"nün ön plana çıktığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Konut, Lisansüstü tezler, Bibliyometrik profil

---

GİRİŞ

Konut satın alma, konut tercihi, konut seçimi ve konut edinme süreçlerinin bireylerin yaşam kalitesi, ekonomik durumları ve sosyal statüleri üzerinde doğrudan etkisi olduğu görülmektedir. Bu süreçler, sadece bireysel tercihler ve ekonomik faktörler ile sınırlı kalmazken; aynı zamanda toplumsal, kültürel, coğrafi ve hukuksal dinamiklerle de şekillenmektedir. Bu nedenle konut edinme, bireylerin ve ailelerin yaşamında çok boyutlu bir süreci temsil eder. Aşağıda bu konuları ele alan akademik literatür ve araştırmalar eşliğinde konut edinmenin önemi, sürecin dinamikleri ve bireylerin tercihlerine yön veren faktörler üzerinde durulacaktır.

1.1. Konut Satın Almanın Önemi

Konut, bireylerin en temel ihtiyaçlarından biri olan barınma gereksinimini karşılar. Barınma ihtiyacı, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde de temel gereksinimlerden biri olarak tanımlanmıştır (Maslow, 1943). Bir ev sahibi olmak, bireyler için hem güvenlik hem de aidiyet duygusu oluşturur. Bununla birlikte, konut sahibi olmak, aynı zamanda ekonomik bir yatırım olarak da değerlendirilir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, konut edinimi bireylerin varlıklarının büyük bir bölümünü oluşturan bir yatırım aracı olarak

görülmektedir (Çakmaklı, 2019). Bu nedenle, bireylerin konut satın alma süreçleri, sadece barınma ihtiyacını karşılamaktan öte, geleceğe yönelik bir finansal güvence sağlama amacı da taşır.

Ekonomik ve sosyal açıdan konut ediniminin önemli bir yere sahip olması, bireylerin yaşam standartlarını ve yaşam biçimlerini de etkiler. Düşük gelirli bireyler genellikle kiracı konumundayken, orta ve yüksek gelirli bireyler konut sahibi olma eğilimindedir (Ünsal ve Topçu, 2016). Konut edinimi, bireylerin toplumsal statüsünü belirleyen önemli bir göstergedir. Bu bağlamda, ev sahibi olma isteği, bireylerin sosyoekonomik yapılarına göre şekillenir.

1.2. Konut Tercihinde Etkili Olan Faktörler

Konut tercihinde etkili olan faktörler; bireylerin sosyoekonomik durumu, kültürleri, yaşadıkları coğrafya, iş olanakları, eğitim kurumlarına yakınlık ve sosyal yaşam ile yakından ilişkilidir. Yapılan araştırmalar, bireylerin ev seçimi yaparken, öncelikle konutun bulunduğu bölgenin güvenliği ve ulaşım olanakları gibi dış faktörlere dikkat ettiklerini göstermektedir (Erkip, 2000). Ayrıca, konutun fiyatı, bireyin gelir düzeyi ve kredi olanakları da bu tercihi doğrudan etkileyen en önemli ekonomik unsurlardır (Özdemir, 2014).

Konut edinme süreci, bireyler için ekonomik, psikolojik ve hukuki boyutları olan karmaşık bir süreçtir. İlk olarak, bireylerin ekonomik durumu bu süreçte belirleyici bir faktördür. Konut satın alma sürecinde genellikle banka kredileri ya da diğer finansal araçlar kullanılır ve bu süreçte bireylerin kredi notu, ödeme kapasitesi gibi finansal göstergeler önem kazanmaktadır (Demir ve Çalışkan, 2018). Bu nedenle, konut edinme süreci hem finansal planlama hem de uzun vadeli bir taahhüt gerektirmektedir.

Konut edinme sürecinin psikolojik boyutu da göz ardı edilmemelidir. Bir ev satın almak, bireyler için büyük bir karar ve duygusal bir bağlılık içerir. Bu süreçte, geleceğe yönelik belirsizlikler, piyasa koşulları, ekonomik dalgalanmalar gibi faktörler, bireylerin karar alma sürecindeki stres düzeylerini artırabilir (Küçük ve Aktaş, 2017). Bu bağlamda, bireylerin sağlıklı kararlar alabilmeleri için doğru bilgiye ulaşmaları, piyasa koşullarını doğru analiz etmeleri ve uzman görüşlerinden faydalanmaları önemlidir.

Hukuki açıdan ise konut edinme süreci, mülkiyet haklarının korunması, tapu işlemleri, vergi düzenlemeleri ve yerel yönetmeliklerle doğrudan ilgilidir. Türkiye'de konut edinme süreçleri, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenmekte ve denetlenmektedir. Ayrıca, yabancı uyruklu bireylerin Türkiye'de konut edinmeleri de belirli yasal düzenlemelere tabidir (Resmi Gazete, 2012).

1.3.Konut Satın Almanın Geleceği: Dijitalleşme ve Akıllı Evler

Günümüz dünyasında teknoloji ve dijitalleşme, konut piyasasında da etkisini göstermektedir. Akıllı ev teknolojileri, enerji verimliliği sağlayan sistemler ve sürdürülebilir yapılar, bireylerin konut tercihlerini

etkilemektedir (Güler, 2019). Özellikle enerji verimliliği yüksek, doğa dostu ve teknolojik imkanlarla donatılmış evler, yeni nesil tüketiciler için önemli bir tercih sebebi haline gelmiştir (Korkmaz, 2020). Ayrıca, dijital platformlar ve sanal turlar aracılığıyla konut satın alma süreçleri daha şeffaf ve kolay hale gelmiştir. İnternet üzerinden yapılan konut araştırmaları, bireylerin daha fazla seçenek görmelerine ve karşılaştırmalı analiz yapabilmelerine imkân tanımaktadır. Bu durum, konut satın alma sürecinde bilgiye erişimi artırarak, bireylerin daha bilinçli kararlar almalarını sağlamaktadır (Aydın, 2022).

Konut satın alma, bireylerin yaşamında kritik bir öneme sahip olan bir süreçtir ve bu süreç, ekonomik, sosyal ve kültürel dinamiklerle şekillenir. Bireylerin konut tercihlerinde, ekonomik koşullar, demografik faktörler ve yaşam tarzı gibi unsurlar belirleyici rol oynar. Ayrıca, konut edinme sürecinin hukuki, ekonomik ve psikolojik boyutları da dikkate alınmaktadır. Günümüzde, teknolojinin gelişmesiyle birlikte konut satın alma süreçleri daha dijital hale gelmiş ve akıllı evler gibi yeni trendler bu süreci etkilemeye başlamıştır. Bu çerçevede, konut edinme sadece bireysel bir tercih olmanın ötesine geçerek, toplumsal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerle şekillenen dinamik bir süreç haline gelmiştir. Bu noktadan hareketle, konut satın alma, konut edinme, konut tercihi ve konut seçimi konularında Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tezlerin incelenmesi konusunun önemli olacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, 2004 ile 2024 yılları arasında Türkiye'de konut satınalma ile alakalı konularda yazılmış lisansüstü tezlerin çeşitli parametreler kapsamında bibliyometrik profillerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, araştırmada veri toplama tekniği olarak nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan doküman incelemesinden faydalanılmıştır (Kümbetoğlu, 2015). Bu bağlamda, gelecek yıllarda bu konudaki çalışmalara ve konut satın almaya ilişkin literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Bu kapsamda, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) web sayfasından tez adı kriterine göre "Konut satın alma, konut tercihi, konut seçimi, konut edinme" anahtar kelimeleriyle yapılan tarama sonucunda 37 adet lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır. Ulaşılan bu tezlerden 2 (iki) tanesi erişim iznine kapalı olduğundan dolayı kapsam dışında tutulmuştur. Araştırma kapsamında aşağıdaki sorular cevaplanmaya çalışılmıştır:

1. Konuya ilişkin yazılan tezlerin lisansüstü düzeyi nedir?
2. Konuya ilişkin yazılan tezlerin yayınlandıkları yıllara göre dağılımı nedir?
3. Konuya ilişkin yazılan tezlerdeki tez danışmanlarının akademik unvanlarının dağılımları nedir?
4. Konuya ilişkin yazılan tezlerin sayfa sayıları dağılımları nedir?

5. Araştırma konusunda yazılan tezlerin hangi üniversite bünyesinde hazırlandıklarına ilişkin dağılımları nedir?

6. Tezlerde konut satın alma, konut tercihi, konut seçimi ve konut edinme konuları ile ilişkilendirilen konular hangileridir?

7. Konuya ilişkin yazılan lisansüstü tezler hangi enstitüler bünyesinde hazırlanmıştır?

Yapılan bu araştırmanın, gelecekte bu konuda araştırma yapacak olan lisansüstü öğrencilere ve akademisyenlere yol göstereceği ve konu hakkında farklı yeni fikirler üretilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

BULGULAR

Bu kısımda, tezlerin lisansüstü düzeyleri, hazırlandıkları yıllar, danışman unvanları, sayfa sayıları, hangi üniversitede hazırlandıkları, konut seçimi ile ilişkilendirilen konular ve hangi enstitü bünyesinde hazırlandıklarına dair bulgulara yer verilmiştir.

Konut satın alma, konut tercihi, konut seçimi ve konut edinme konularında hazırlanan tezlerin lisansüstü düzeyleri Tablo 1' de yer almaktadır. Buna göre araştıma konularında hazırlanan tezlerin %85,7'si yüksek lisans, %14,3'ü ise doktora tezi olarak hazırlanmıştır.

Tablo 1: Araştırma konularında hazırlanan tezlerin lisansüstü düzeyleri

Lisansüstü Düzeyi	**n**	**%**
Yüksek Lisans	30	85,7
Doktora	5	14,3
Toplam	**35**	**100**

Tezlerin hazırlandıkları yıllara göre dağılımı Tablo 2'deki gibidir. Buna göre, tezlerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde 2019 yılı dikkat çekmektedir. 6 adet yüksek lisans olmak üzere konut tercihi, konut satın alma, konut edinme ve konut seçimi konularında yazılan tezlerin %17'si bu yılda hazırlanmıştır. Ayrıca, bu konulardaki hazırlanan ilk tez, 2004 yılındaki yüksek lisans çalışmasıdır. Konuya ilişkin doktora tezinin ilki ise 2009 yılında hazırlanmıştır. 2005, 2008, 2011 ve 2012 yıllarında konulara ilişkin yüksek lisans ve doktora düzeyinde tez çalışmasına rastlanmamıştır.

Tablo 2: Araştırma konularında hazırlanan tezlerin hazırlandıkları yıllara göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	***Yüksek Lisans***		***Doktora***		***Toplam***	
Yıllar	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
2004	1	3,33	-	-	1	3,00
2005	-	-	-	-	-	
2006	2	6,66	-	-	2	6,00
2007	1	3,33	-	-	1	3,00
2008	-	-	-	-	-	
2009	1	3,33	1	20,00	2	6,00
2010	1	3,33	1	20,00	2	6,00
2011	-	-	-	-	-	
2012	-	-	-	-	-	
2013	-	-	1	20,00	1	3,00
2014	2	6,66	-	-	2	6,00
2015	2	6,66	-	-	2	6,00
2016	2	6,66	1	20,00	3	9,00
2017	1	3,33	-	-	1	3,00
2018	3	10,00	-	-	3	9,00
2019	6	20,00	-	-	6	17,00
2020	1	3,33	-	-	1	3,00
2021	2	6,66	1	20,00	3	9,00
2022	3	10,00	-	-	3	8,00
2023	1	3,33	-	-	1	3,00
2024	1	3,33	-	-	1	3,00
Toplam	**30**		**5**		**35**	**100**

Tezlerin hangi unvana sahip danışmanlar gözetiminde yazıldığına dair bilgiler Tablo 3'de verilmektedir. Buna göre; çalışmalarının önemli bir bölümünün (%38,75) doktor öğretim üyesi unvanına sahip olan danışmanlar gözetiminde hazırlandığı görülmektedir.

Tablo 3: Hazırlanan lisansüstü tezlerin danışmanlarının unvanlarına göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**		**Doktora**		**Toplam**	
Akademik Unvan	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
Profesör	10	33,33	3	60,00	13	37,14
Doçent	5	16,67	1	20,00	6	17,14
Doktor Öğretim Üyesi	15	50,00	1	20,00	16	45,72
Toplam	**30**		**5**		**35**	**100**

Konut konusunda hazırlanan tezlerin sayfa sayılarına ilişkin dağılımı Tablo 4'de incelenmektedir. Buna göre; tezlerin önemli bir bölümünün %60,00'ının (21 adet) 100 ile 199 sayfa arasında yazıldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca, 100 sayfanın altında doktora tezinin bulunmadığı da görülmektedir.

Tablo 4: Tezlerin sayfa sayılarına göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**		**Doktora**		**Toplam**	
Sayfa Sayısı	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
0-99	8	26,67	-	-	8	22,86
100-199	17	56,67	4	80,00	21	60,00
200 ve üzeri	5	16,66	1	20,00	6	17,14
Toplam	**30**		**5**		**35**	**100**

Tezlerin hangi üniversite bünyesinde hazırlandığına dair bulgular Tablo 5'te ele alınmıştır. Buradan hareketle, konut konusunda 3 adet tezin Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi bünyesinde hazırlandığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, İstanbul Teknik, Sivas Cumhuriyet, Yıldız Teknik ve Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde 2'şer lisansüstü tez hazırlanmıştır.

Tablo 5: Medikal turizm konusunda hazırlanan tezlerin hazırlandıkları üniversitelere göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Hazırlanan Üniversite	**n**	**n**	**n**
Gazi Üniversitesi	-	1	1
Çukurova Üniversitesi	1	-	1
İstanbul Teknik Üniversitesi	1	1	2
Atatürk Üniversitesi	1	-	1
Okan Üniversitesi	-	1	1
İstanbul Arel Üniversitesi	1	-	1
Düzce Üniversitesi	1	-	1
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	1	1	2
Yıldız Teknik Üniversitesi	2	-	2
Haliç Üniversitesi	1	-	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	2	-	2
Marmara Üniversitesi	-	1	1
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	3	-	3
Kocaeli Üniversitesi	1	-	1
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	-	1
Karadeniz Teknik Üniversitesi	1	-	1
Ankara Üniversitesi	1	-	1
Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi	1	-	1
Çankaya Üniversitesi	1	-	1
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1	-	1
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi	1	-	1
Gümüşhane Üniversitesi	1	-	1
Batman Üniversitesi	1	-	1
Hacettepe Üniversitesi	1	-	1
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	1	-	1
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	1	-	1
Bursa Teknik Üniversitesi	1	-	1
Bursa Uludağ Üniversitesi	1	-	1
Süleyman Demirel Üniversitesi	1	-	1
Toplam	**30**	**5**	**35**

Konut ile ilişkilendirilen konular Tablo 6'da ele alınmaktadır. Tabloya göre; konut konusunda hazırlanan yüksek lisans tezleri 21; doktora tezleri ise 8 farklı konu ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca, konunun 12 kez İşletme konusu ve 6 kez ise Mimarlık konusu ile ilişkilendirildiği göze çarpmaktadır. Konut konusunda hazırlanan doktora tezlerinde ise 2 kez İşletme konusu ile ilişkilendirildiği dikkati çekmektedir.

Tablo 6: Lisansüstü tezlerin medikal turizm ile ilişkilendirilen konulara göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**	**Doktora**	**Toplam**
İlişkilendirilen Konular	**n**	**n**	**n**
Bankacılık	-	1	1
İşletme	10	2	12
Turizm	1	1	2
Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri	-	1	1
Bilgisayar ve Kontrol	-	1	1
Jeodezi ve Fotogrametri	-	1	1
Ekonomi	4	1	5
Mimarlık	6	-	6
Konut Edinme	2	-	2
Ekonometri	4	1	5
Konut Finansmanı	1	-	1
Konut Kredisi	1	-	1
Konut Sistemi	1	-	1
Kredi Sözleşmesi	1	-	1
İpotekli Konut Edindirme Kredi Sözleşmesi	1	-	1
Konut	1	-	1
Konut Talebi	1	-	1
İslam Hukuku	1	-	1
Hukuk	3	-	3
Şehircilik ve Bölge Planlama	2	-	2
Ev Ekonomisi	2	-	2
Maliye	1	-	1
İnşaat Mühendisliği	1	-	1
Kamu Yönetimi	1	-	1
Peyzaj Mimarlığı	1	-	1
Toplam Konu Sayısı	**21**	**8**	**25**

Tezlerin hangi enstitü bünyesinde hazırlandığına dair bulgular Tablo 7'de verilmektedir. Buna göre; konut konusundaki tezlerin %62,9'u sosyal bilimler enstitüsü bünyesinde hazırlandığı görülmektedir. Ayrıca; bu konuya ilişkin Fen Bilimleri, Lisansüstü Eğitim, Eğitim Bilimleri ve Fen Bilimleri Enstitüleri bünyelerinde de tezlerin hazırlandığı dikkat çekmektedir.

Tablo 7: Lisansüstü bünyesinde hazırlandıkları enstitülere göre dağılımı

Lisansüstü Düzeyi	**Yüksek Lisans**	**Doktora**	**Toplam**	
Hazırlanan Enstitü	**n**	**n**	**n**	**%**
Sosyal Bilimler Enstitüsü	19	3	22	62,9
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	4	1	5	14,3
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	-	1	1	2,8
Fen Bilimleri Enstitüsü	7	-	7	20,0
Toplam	**30**	**5**	**35**	**100**

SONUÇ

Bu araştırmada, Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) web sitesi üzerinden elde edilen konut satın alma, konut tercihi, konut seçimi ve konut edinme konulu lisansüstü tezlerin; lisansüstü düzeyleri, yayınlandıkları yıllar, danışman unvanları, sayfa sayıları, hangi üniversite bünyesinde hazırlandıkları, ilişkilendirildiği konular ve hangi enstitü bünyesinde hazırlandıkları gibi farklı ölçütler kullanılarak bibliyometrik profilleri ortaya çıkarılmıştır. Araştırma sonucunda, ilgili konularda hazırlanan lisansüstü tezlerin çoğunlukla yüksek lisans tezleri olduğu (%85,7) ve doktora düzeyinde yapılan çalışmaların ise sınırlı (%14,3) kaldığı görülmektedir.

Çalışmada, başlangıç yılı olarak 2004'ün alınma nedeni ise; konuya ilişkin ilk tezin bu yıl tamamlanmış olmasıdır. 2004-2024 yılları arasında en fazla tezin yayınlandığı yıl "2019" yılı olarak karşımıza çıkmakta ve bu yılda yazılan lisansüstü tezlerin tamamı yüksek lisans düzeyinde olduğu görülmektedir. 2019 yılına kadar lisansüstü tezlerde bu sayıya ulaşılamamış olmasının nedeni, konut konusuna olan ilginin son yıllarda arttığı şeklinde yorumlanabilir. Yayınlanan tez danışmanlarının önemli bir kısmı (%60) doktor öğretim üyesi unvanına sahiptir. Konut konulu tezlerin sayfa sayılarının genellikle 100 ile 199 sayfa aralığında olduğu ve lisansüstü tezlerin yayınlandığı üniversitelerde ise "Erzincan Binali Yıldırım", "İstanbul Teknik", "Sivas Cumhuriyet", "Yıldız Teknik" ve "Dokuz Eylül" üniversitesi diğer üniversitelere göre daha ön plandadır. İncelenen tezlerde Konut konusu en çok "işletme" ile ilişkilendirilmiştir. Tezlerin

hazırlandıkları enstitülere bakıldığında ise "Sosyal Bilimler Enstitüsü" ön plana çıkmaktadır.

Çalışma sonucunda, araştırmacılara yönelik olarak, konut satın alma, konut tercihi, konut seçimi ve konut edinme konularında hazırlanan lisansüstü tezlerin farklı kriterlere ilaveler yapılarak ilerleyen yıllardaki gelişimini izlemek amacıyla tekrarlanabilir. Ayrıca, bunun yanında bu konudaki farklı atıf indekslerinde taranan dergilerde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analiz yöntemi ile ele alınması önerilebilir.

REFERANSLAR

Çakmaklı, M. (2019). Türkiye'de konut piyasası ve ekonomik göstergeler. İktisat ve Finans Dergisi, 12(3), 45-67.

Erkip, F. (2000). The dynamics of urban development in Turkey: Suburbanization, urban sprawl, and socio-spatial segregation. Environment and Planning, 28(5), 687-700.

Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma.* İstanbul: Bağlam.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. Psychological Review, 50(4), 370-396.

Özdemir, D. (2014). Housing affordability and housing market dynamics: Evidence from Turkey. Journal of Housing and the Built Environment, 29(3), 315-330.

Tümer, A. (2020). Aile yapısının konut tercihine etkisi: Bir literatür taraması. Konut Araştırmaları Dergisi, 8(2), 58-72.

Ünsal, T., ve Topçu, E. (2016). Konut satın alma davranışı: İstanbul örneği. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(2), 125-143.

Türkiye Açısından Yükseköğretim ve İstihdam İlişkisi

Filiz GİRAY[1]

1- Prof Dr.; Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü. giray@uludag.edu.tr ORCID No: 0000-0002-8765-8248

ÖZET

Bir ülkede fiziki sermayenin yanı sıra beşeri sermaye de ekonomik ve sosyal gelişme için gerekli unsurdur. Beşeri sermayenin oluşumu ise eğitime bağlıdır. Eğitimin önemli bir basamağını oluşturan yükseköğretimin kişisel ve sosyal faydaları bulunmaktadır. Yükseköğretim kişisel faydaları olarak yüksek ücret, iyi koşul ve statülü iş olanakları sayılabilir. Yükseköğretimin dışsallıkları olarak sosyal faydaları arasında verimlilik artışı sağlayarak üretim kapasitesini artırması, teknolojik dışsallık yaratma, suç oranını düşürme gibi unsurlar yer almaktadır. Yükseköğretiminin kişisel ve sosyal faydalarının gerçekleşmesi büyük ölçüde istihdama ilişkin beklentilerin gerçekleşmesine bağlıdır. Derecesi değişmekle birlikte tüm ülkelerde yükseköğretim mezunu işsiz sorunu yaşanmaktadır. Bu durum yükseköğretimden beklenen kişisel ve sosyal faydaların sağlanmaması anlamına gelmektedir. Yükseköğretim alternatif maliyeti olan hizmettir. Maksimum fayda sağlanması gerekmektedir. Bu beklentilerin karşılanmaması ekonomik ve sosyal gelişmeyi ifade eden sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanamaması anlamına gelmektedir. Yükseköğretim ve istihdam arasında koordinasyonun önem arz etmektedir. Yükseköğretim mezunlarının istihdam edilememesinin nedenleri belirlenip gerekli önemleri alınması gereklidir. İşsizlik sorunu yaşayan ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye için eğitim ve istihdam ilişkisinin incelenmesi yararlı olacaktır. Bu çalışmanın amacı, yükseköğretimden beklenen istihdama yönelik beklentilerin karşılanma derecesini Türkiye özelinde incelemektir. Yükseköğretim ve istihdam ilişkisi istihdam oranı, gelir getirisi, eğitim alanıyla uyumlu istihdam oranı verilerine dayalı olarak incelenmiştir. Yükseköğretimin istihdam oranının düşüklüğünün ekonomik sorunlardan kaynaklı olduğu ancak temel sorunun eğitim alanlarıyla uyumlu istihdamın yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler – Yükseköğretim, istihdam, dışsallıklar, yarı kamusal ve hizmet, beşeri sermaye

GİRİŞ

Kamu ekonomi yazınında kamusal mallar sınıflandırması içinde yer alan eğitim hizmeti yarı kamusal mal ve hizmet olarak yer almaktadır. Bu bağlamda eğitim yarı kamusal mal ve hizmetlerin tüm özelliklerini taşımaktadır. Eğitim entelektüel, karakteristik gibi kişinin tüm gelişimiyle ilgili bir kavramdır. Eğitim türü olarak yükseköğretim; istihdam, ekonomik büyüme gibi makroekonomik unsurlar üzerinde etkisi olan eğitim türüdür.

Yükseköğretim, hizmeti doğrudan alanların sağladığı faydalar yanında topluma yaydığı dışsallıklar nedeniyle ülkelerin gelişimi için vazgeçilmez bir unsurdur. Sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma için nüfus içinde

yükseköğretim öğrencilerinin sayısının artırılması kaçınılmazdır. Beşeri sermaye teorisinde yükseköğrenim hem sosyal hem de özel getiri sağlayan bir yatırım olarak görülmektedir. Fiziki sermaye ve doğal kaynaklar üretimin pasif faktörlerinin oluştururken, beşeri sermaye; sermaye birikimini sağlayan, doğal kaynakları keşfeden, ekonomik, sosyal ve siyasal kurumları inşa eden ulusal kalkınmayı ileriye taşıyan aktif unsurdur (Grimaccia ve Lima, 2013: 2). Beşeri sermaye oluşumunu sağlayan eğitim ile artan verimliliğin gayrisafi yurtiçi hasılanın (GSYH) artmasına yol açtığı birçok çalışmada (Ashton ve Green. 1996; Asteriou ve Agiomirgianakis, 2001; Çalışkan vd., 2013; Eriçok ve Yılancı 2013; Pamuk ve Bektaş, 2014) gösterilmiştir.

Günümüzde kitlesel yükseköğrenim gören birçok ülkede, yüksek vasıflı mezunların artan arzına karşın yeterli talep olmaması nedeniyle üniversiteli işsizlerin sayısının arttığı görülmektedir (Hou vd., 2021: 292). Gelişmekte olan ülkelerde olduğu kadar nispeten zengin birçok ülkede de önemli mezun işsizliği bulunmaktadır (Teichler, 2009: 51). Yükseköğretim ve istihdam ilişkisi teorik çalışmalara da konu olan bir alandır. Nitekim yükseköğretim istihdam ilişkisini açıklayan temel üç teori geliştirilmiştir. Yükseköğretimin hem kişisel hem de sosyal faydaları önemli bir kısmı istihdamla ilgilidir. Yükseköğretim görenlerin sayısı artmasına rağmen istihdamın artmaması eğitimin kişisel ve sosyal faydalarının gerçekleşmemesine neden olmaktadır. Ekonomik büyümeyi sağlayacak toplum refahının artmasına yol açacak beşeri sermaye birikiminin oluşturulması yeterli değildir. Bu beşeri sermayenin üretim sürecine en uygun şekilde dahil edilmesi de gereklidir. Yükseköğretim mezunlarının istihdam edilememesinin nedenleri sadece eğitim ile ilgili olmayıp ekonomik ve sosyal faktörler dayandığından dolayı karmaşıktır. Ancak ülkelerin yükseköğretim mezunları ve istihdam durumlarının belirlenmesi önemlidir. Bu çalışmanın amacı, yükseköğretimden beklenen istihdama yönelik beklentilerin karşılanma derecesini Türkiye özelinde incelemektir. Elde edilen bulgular çerçevesinde eğitim ve istihdam ilişkisinde mevcut sorunlara öneriler sunulacaktır. Çalışmanın takip eden bölümünde yükseköğretim istihdam ilişkisi kavramsal ve teorik çerçevede açıklanmıştır. Bu konuda geçmişte yapılan araştırmaları içeren literatür yer almaktadır. Çalışmada esas alınan Türkiye'deki istihdam ve yükseköğretim durumu yükseköğretimden beklenen kişisel ve sosyal fayda istihdam oranı, gelir getirisi, eğitim alanıyla uyumlu istihdam oranı göstergeleri yardımıyla açıklanacaktır. Sonuç bölümünde elde edilen verilere göre değerlendirme ve öneriler yer almaktadır.

YÜKSEKÖĞRETİM VE İSTİHDAM İLİŞKİSİ

Eğitim hizmeti hem temel hem de yükseköğretim olarak yarı kamusal mal ve hizmet grubu içinde yer alır. Kamu ekonomisi açısından

eğitim yarı kamusal mal ve hizmetlerin tüm özelliklerini taşımaktadır. Bu özellikler; faydanın bölünebilirliği, kolektif tüketimin olmaması ve tüketimde rekabetin varlığı, fiyatlandırılabilirlik, dışlama ve dışsallıkların varlığıdır. Bu özellikler içinde dışsallıklar dışında piyasa ekonomisi tarafından sunulabilen özel mal ve hizmetlerin özelliklerini taşır. Piyasa ekonomisi dışsallıkları dikkate almaz. Dışsallıkların varlığı devlet müdahalesini zorunlu kılmaktadır (Bulutoğlu, 2008:252). Dışsallık, genel olarak bir üretim veya tüketim faaliyetinin diğer birey ve ekonomik birimlerin fayda ya da maliyet fonksiyonlarını etkilenmesi olarak tanımlanabilir (Hindriks, Myles, 2004: 196).

Eğitim hizmetin bir bölümünü oluşturan yükseköğretim, bilginin genel olarak geliştirilmesine ve muhtemelen öğrencilerin değerlerinin, tutumlarının ve kişiliklerinin yetiştirilmesine hizmet etmeyi amaçlar. Yükseköğretimin kişisel fayda ve sosyal fayda şeklinde iki tür faydası bulunmaktadır. Bu faydalar, ekonomik olduğu kadar ekonomik olmayan nitelikler taşır. Yükseköğretimin başlıca kişisel faydaları şu şekilde sayılabilir (Coombs ve Hallak, 1987:8; Ergen, 2006:17; : Teichler ve Kehm, 1995, 411):

- Yaşam boyu daha yüksek boyu kazanç sağlamak.
- Daha iyi koşul ve statülü iş olanakları elde etmek.
- Yükseköğretimin genişlemesi ile fırsat eşitsizliğini azaltmaya yönelik artan çabalarla uyumluluk göstererek toplumda sınıflar arası geçişi sağlamak.
- Daha tatmin edici aile yaşamlarına sahip olarak, varlıklarına daha zengin kültürel ve sivil boyutlar ekleyerek ve çevredeki dünyaya daha fazla katılım duygusuyla fayda sağlamaktır.

Yükseköğretimin pozitif dışsallık olarak da ifade edilen sosyal faydaları vardır. Yükseköğretim:

- Bireylerin daha fazla gelir sağlamalarına paralel olarak vergi kapasitelerinin artırır.
- Verimlilik artışı sağlayarak üretim kapasitesi artırır.
- Yeni teknoloji ve inovasyonlar ile GSYH'yi artırır.
- Genel olarak toplumun; daha yüksek üretimden ve daha iyi yaşam standartlarından, her düzeyde genişletilmiş bir etkili liderlik kaynağından, daha fazla yaratıcılık ve kültürünün zenginleşmesinden yararlanma olanağı sağlar.
- Teknolojik dışsallık oluşturur. Eğitim seviyesinin yükselmesi, teknoloji kullanımını da artırır. Örneğin; bilgisayar programcıları sayısı arttıkça bilgisayar kullanımı ve yazılım üretimleri artacak, sistem analistleri yetişecektir. Böylece sektörde yatırımlar artacak, bu yatırımlar yeni istihdam alanları yaratacaktır. Bu süreç büyüme ve refahı da destekleyecektir (Davies, 2003: 1-2).

- Firmalar tarafından üstlenilen eğitimin maliyetini düşürür. İşverenler düşük eğitime sahip kişilere iş başında eğitimde daha fazla kaynak ayıracaklarından yükseköğretime sahip kişileri istihdamda tercih edeceklerdir (Magnussen, 1979: 286).
- Suç oranlarında düşme sağlayabilir. Eğitimli kişiler, toplumda daha sorumlu ve bilinçli olarak hareket ettikleri için suç işleme oranları nispi olarak daha düşük olamaktadır. Ayrıca yükseköğretim ile birlikte gelir seviyelerinin artması, bu gelir düzeyini kaybetmeyi göze alamamaları suçtan uzak durmalarına sebep olmaktadır. Bireyin suç işlemesi halinde maruz kalacağı hapis, para gibi cezalar gelir kaybına yol açacaktır. Gelirin alternatif maliyetini hesaplamak bireyleri suç işlemekten uzaklaştıracaktır (Şener, 2010: 73).
- Gelir dağılımını düzeltici fonksiyonu bulunmaktadır.
- Eğitim düzeyi ile bireylerin topluma ve devlete karşı ödev ve sorumlulukları ve demokrasi bilinci arasında doğru yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarda da görüldüğü üzere eğitim düzeyi arttıkça oy kullanma bilinci ve siyasi bilinç de artmaktadır (Türkmen, 2002: 57).

Toplumdaki eğitim seviyesi yükseldikçe, sosyal getirilerin önemli ölçüde düştüğü ancak kişisel getirilerin arttığı gözlenmektedir (Tosun 2004: 1).

Yükseköğretimden elde edilen faydaların gerçekte ne olduğu kadar aynı zamanda ekonominin ve toplumun bu öğrenme çıktılarını ne kadar etkili bir şekilde kullandığı da önemlidir (Coombs ve Hallak, 1987:8). Modern toplumlar, eğitimle işgücünün çok farklı dağılımıyla etkili bir şekilde işleyebilir (Magnussen, 1979: 76).

Yükseköğretim ve istihdam ilişkisinde üç teori bulunmaktadır. Bunlardan biri olan *beşeri sermaye teorisine* göre eğitim, çalışanları daha üretken kılan pazarlanabilir beceriler sağlar. Bireyler rasyonel davranır ve üretken kapasitelerini artırmak için insan sermayesine yatırım yaparlar. Artan üretkenlik daha yüksek ücret anlamına gelir. *İkinci sıraya girme* (queuing theory) *teorisi* eğitimi, iş arayanlar tarafından kullanılan bir sinyal ve işverenler tarafından üretkenliği artırmada kullanılan bir tarama aracı olarak görmektedir. Beşeri teorisine göre eğitim, işverenlerin değerli bulduğu becerileri sunar. İkinci teori ise eğitimi, işverenlerin gelecekte değerli beceriler geliştirme potansiyeline sahip bireyleri belirlemelerine yardımcı olan bir eleme aracı olarak görür.

Üçüncü teori ise sosyoloji içinde geliştirilen *sosyal kapanış teorisidir*. Bu teori sosyal gruplar arasındaki içerme ve dışlama süreçlerini yeniden üretmede eğitimin rolünü vurgulamaktadır. Yükseköğretim, mesleki pozisyonlara erişimi güvence altına almak için meşru bir araç olarak görülmektedir (Bol ve Weeden 2015).

Sonuç olarak, bu teorik bakış açıları, yükseköğretimin emek ortamında karşılığını verdiği üç farklı mekanizmayı tanımlar. Yükseköğretim; üretkenliği artıran becerilerin bir sağlayıcısı (beşeri sermaye teorisi), gelecek için sahip olunacak yetenek ve bilginin bir işareti (sıraya girme teorisi) ya da mesleklere giriş biletidir (üçüncü teori) (Stasio ve Van de Werfhorst, 2016: 80).

1990'lı yıllarla birlikte yaygınlaşan küreselleşme, bir dereceye kadar üniversite mezunları için küresel işgücü piyasalarının yaratılmasına yol açmıştır (Lauder ve Mayhew, 2020: 4). Ancak küresel işgücü piyasasına giren kitlesel yüksek öğrenimin yaygın olduğu ülkelerden yüksek vasıflı mezunların artan arzı, birçok ülkede hem işsizliğin hem de sosyal hareketlilik sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Hou vd., 2021: 292). Yükseköğretim ve iş arasındaki bağlantının azalması nedeniyle, birçok gelişmiş toplumda gençlerin 'işsizliği' ve hatta 'eksik istihdamı' konusu ulusal gündemde yer almaktadır (Teichler, 2009).

Yükseköğretim ve istihdam ilişkisi içinde yaşanan sorun temelde iki unsura dayanmaktadır. *Birincisi* işgücü için talebin, işgücündeki büyümeden daha fazla büyümemesinden kaynaklanan işsizliktir. Bu bakış açısı yükseköğretim sistemini, işsizlikten tek sorumlu olarak tutmaktadır. Bu kabul edilemez (Ritzen, 1981:59). Ancak işsizliği belirleyici temel unsurlar arasında yer aldığı kabul edilebilir. *İkincisi* mezunların bilgi, beceri ve uzmanlık alanlarına uygun istihdam edilmemeleridir. Her iki sorun okullaşma ile istihdam arasında bir uyumsuzluğun olduğunu göstermektedir (Magnussen, 1979: 75).

Her birey üniversitesini ve mesleğini seçmekte özgürdür; Bununla birlikte, yükseköğretim seçim süreci sadece ekonomik teşviklerle değil, aynı zamanda her ülkedeki sosyal normlar ve istihdam sistemi tarafından da belirlenebilmektedir. Yano bir dereceye kadar, ekonomik modellerin, bireylerin eğitim seçimlerindeki genel eğilimlerini açıklamak için kullanılabileceğini belirtmiştir (Yano, 1997:200).

Mezunların yükseköğretim kurumlarında edindikleri bilgi ve becerileri uygulayacakları iş olanaklarını bulabilecekleri beklense de yeterlilik ve yetkinlik düzeyleri genellikle piyasada istihdam edilmeleri düzeyleri ile ölçülmektedir. Mezunların iş bulabilmesi için yeterlilik ve nitelikler yeterli olmayabilir. Bireyler, işgücü piyasalarındaki talep ve arzın yapısal uyumsuzlukları nedeniyle uygun iş bulmakta veya yenilerine geçmekte zorluklarla karşılaşmaktadır. Pek çok mezun, sosyo-ekonomik durum söz konusu olduğunda, kendisi için uygun olmadığı düşünülen ve becerilerini çalışmasında kullanmak için yalnızca sınırlı fırsatlar sunan işlerde çalışabilmektedir. Bir yandan mezunların fazlalığına yönelik eleştiri diğer yandan birçok mezunun genellikle gerekli yeterliliklerden yoksun olduğu iddiasıyla birleştirilmektedir. Bu durumu açıklamak için "*aşırı eğitim*" veya "*eksik istihdam*" terimleri sıklıkla kullanılmaktadır (Teichler, 2009: 52).

Bu nedenle, hangi programların sunulması ve kaç üniversite öğrencisinin kabul edilmesi gerektiği gibi yükseköğretimin genel niteliksel ve niceliksel bir planlamasının geliştirilmesi zorunludur (Hou vd., 2021: 293). Bu alanda çalışmalar da yapılmaktadır. Örneğin Quinlan-Davidson vd. (2024) Kanada'da gençlerde eğitim ve istihdam açısından yaptıkları ankete dayalı ampirik çalışma sonucunda; bütünsel beceri geliştirmeyi, ruh sağlığı ve zindeliği ve uzun vadeli okul ve iş fırsatlarını destekleyen, bir hizmet modelinin oluşturulması ihtiyacının olduğu sonucuna ulaşmıştır.

İLGİLİ LİTERATÜR

Yükseköğretim ve istihdam ilişkisi geçmişten günümüze araştırmacıların ilgilendikleri konular arasında yer almıştır.

Ritzen (1981) çalışmasında Hollanda hükümetinin eğitim ve istihdam alanında tutarlı bir politika oluşturmamış olmasına rağmen, eğitim-istihdam ilişkisi konusunda artan bir endişeye ve daha kapsamlı hareket etme isteğine işaret eden çeşitli önlemler aldığına dikkat çekiyor. Hughes ve O'Connell (1995), 1981 ve 1991 yılları arasında İrlanda'da yükseköğrenim ve mezun istihdamının istatistiksel olarak incelenmesini yapmışlardır. İrlanda'da yükseköğrenimin genişlemesinin, ülkede işgücü piyasasında mezunlar için uygun bir taleple eşleşmediği sonucuna ulaşmışlardır. De la Fuente (1995) yaptığı çalışmasında, uzun bir süre yüksek genel işsizlikle karşı karşıya kalan bir ülke olan İspanya'da üniversite mezunları için istihdam beklentilerinin temel özelliklerini araştırmıştır. İspanya'da üniversite mezunları başka bir iş bulsa da daha yüksek bir eğitim seviyesinin daha fazla iş istikrarını garanti etmediği sonucuna varılmıştır. Blondal vd. (2002) çoğu ülkede, eğitim yıllarının işsizlik riskini en aza indirdiğini ve bu nedenle yükseköğretim düzeyine sahip olanlar arasındaki istihdam oranı, daha düşük eğitim düzeyine sahip gruplara göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Sarı (2002) tarafından Türkiye için il bazında yaptığı çalışmada bir yıllık üniversite eğitiminin gelir getirisinin % 8 düzeyinde olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diamond vd. (2008) çalışmalarında endüstrinin aradığı ile öğrencilerin bu bilgiyi almalarını sağlama biçimleri arasında bir miktar uyumsuzluk olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Grimaccia ve Lima (2013) 27 Avrupa Birliği ülkesi için yapmış oldukları çalışmada regresyon analizi kullanılarak 2000-2011 yılları arasında kamu eğitim harcamaları ile istihdam oranları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre son 10 yıllık ortalamada eğitime daha fazla yatırım yapan ülkelerin, aynı zamanda istihdam oranlarının da daha yüksek olduğu dolayısıyla eğitime yatırım yapmanın istihdam oranını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Autor (2014) tarafından yapılan bir araştırmada, Amerika Birleşik Devletleri'nde üniversite ve lise mezunları arasındaki kazanç farkının 1979'dan 2012'ye neredeyse iki katına çıktığını göstermektedir. Ayrıca yükseköğretimin özelleştirme ve pazarlamadan güçlü bir şekilde etkilendiği

belirtilmektedir. Lauder ve Mayhew (2020) yaptıkları çalışmalarında son on yılda yükseköğrenim önemli mesafe kaydetmesine rağmen işverenlerin ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte çalışan bulamadıklarını bu nedenle yükseköğretim sektöründe yarının bilgi talebini karşılamak için yeni düzenlemeye gereksinim olduğu belirtilmektedir.

Hou vd. (2021) tarafından yapılan çalışmada, 2017 yılında kalite standartları sıralaması ve Tayvan Yükseköğretim Değerlendirme ve Akreditasyon Konseyi (HEEACT) program akreditasyonunun standartları ve göstergeleri açısından, özellikle 'istihdam edilebilirliğe' odaklanarak Tayvan Yükseköğretim Kurumları tarafından benimsenen politika ve stratejileri araştırmak amaçlanmıştır. Çalışmada Tayvan için kurumsal politika oluşturma ile istihdam edilebilirlik girişimlerinin fiili olarak uygulanması arasında uçurum olduğu belirtilmektedir. Graf vd. (2023) sektörlerarası Avrupa politika koordinasyonunu eğitim ve istihdam sektörleri çerçevesinde incelemişlerdir. Çalışmalarını eğitimin güçlü yönleri ve sınırlamaları hakkında bir tartışma ile sonuçlandırıp ve uluslar üstü sektörler arası politika koordinasyonunu incelemek için bir araştırma gündemi sunmuşlardır. Davis vd. (2024) 22 yıllık araştırmayı kapsayan 18 ıslah eğitim programı çalışmasına dayalı olarak yaptıkları araştırmalarının çoğunun, ıslah eğitimi alan mahkûmların, ıslah eğitimi almayan mahkûmlara göre daha yüksek istihdam oranlarına sahip olduğu gösterilmiştir.

TÜRKİYE'DE İSTİHDAM VE YÜKSEKÖĞRETİM

Türkiye'de birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi yüksek işsizlik sorunu ile karşı karşıyadır. İşsizliği sadece genel ekonomik koşullara dayalı olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Başka yapısal faktörlerde etkili olabilmektedir. Bu faktörler arasında yükseköğretim ve istihdam koşulları arasındaki uyumdur. Bu çalışmanın konusunu oluşturan yükseköğretim ile istihdam durumu arasındaki ilişki yükseköğretimin kişisel faydaları olarak belirtilen *istihdam oranı*, *gelir getirisi* ve *eğitim alanıyla uyumlu istihdam* göstergelerine göre açıklanacaktır. Bu göstergelere ilişkin veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve OECD'den alınmıştır.

İstihdam Oranı

Yükseköğretim sonucunda beklenti daha kısa sürede iş bulabilme olanağını elde etmektir. Tablo 1'de ön lisans ve lisans mezunlarının eğitim alanlarına göre istihdam oranları verilmektedir. Genel olarak toplam istihdam oranı, üniversite (lisans) mezunlarında ön lisans mezunlarından daha yüksektir. Ancak ön lisansların istihdama oranı 2022'ye göre 2023 'de % 10,4 lisans'da ise % 10,1 oranında artmıştır.

Eğitim ve öğretim alanlarına göre temel eğitim ile yükseköğretim istihdam oranı arasındaki fark değişim gösterebilmektedir. Yükseköğretim

ile temel eğitim istihdam oranları arasında farkın en düşük olduğu alan *hizmet*, en yüksek olduğu sektör ise *sağlık ve refahtır* (Tablo 1).

Yükseköğretimin kişisel faydalarının başında yer alan daha yüksek istihdam oranı Türkiye açısından değerlendirildiğinde yetersiz olduğu görülmektedir. Özellikle bazı meslek gruplarında ön lisans ve lisans arasındaki farkın çok düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Ön lisans ve lisans mezunlarının eğitim ve öğretim alanlarına göre kayıtlı istihdam oranı, 2022-2023 (%)

	Ön lisans		**Lisans**		**Ön lisans ve Lisans Farkı**
Eğitim ve öğretim alanları	**2022**	**2023**	**2022**	**2023**	**2023**
Sanat ve beşeri bilimler	56,6	56,0	62,7	62,2	6,2
Sosyal bilimler, gazetecilik ve enformasyon	67,9	67,5	69,1	69,9	2,4
İş, yönetim ve hukuk	68,0	68,9	74,6	74,8	5,9
Doğa bilimleri, matematik ve istatistik	69,8	71,7	73,9	73,5	1,8
Bilişim ve iletişim teknolojileri	70,5	70,4	79,3	79,6	9,2
Mühendislik, imalat ve inşaat	76,4	77,3	82,0	83,7	6,4
Tarım, ormancılık, balıkçılık ve veterinerlik	70,0	69,6	75,5	74,5	4,9
Sağlık ve refah	61,8	62,6	86,7	87,4	24,8
Hizmetler	70,3	71,0	71,6	71,8	0,8
Toplam	**611,3**	**615**	**675**	**677,4**	-

Kaynak: TÜİK İstihdam Verileri, 2024.

Tablo 2'de bazı OECD ülkelerinde eğitim düzeyine göre istihdam oranları verilmektedir. OECD ülkelerinde istihdam oranı ortalama olarak lise mezunlarında % 79, yükseköğretim mezunlarında % 89 ve lisansüstü (yüksek lisans/doktora) mezunlarında % 93'tür.

Eğitim düzeyi yükseldikçe beklentilere uygun olarak istihdam oranı da artmaktadır. Türkiye açısından değerlendirildiğinde her üç eğitim grubunda da istihdam oranı OECD ortalamasının altındadır. Türkiye'de istihdam oranı OECD ortalamasından en fazla farklılık gösteren eğitim düzeyi yükseköğretimdir. Lise ve yüksek lisans/doktora düzeylerinde fark % 10 iken, yükseköğretimde bu fark % 15 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Bazı OECD ülkelerinde Eğitim durumuna göre istihdam oranı (2022)

OECD Ülkeleri	Lise	Yükseköğretim*	Yüksek lisans/Doktora
Avusturya	78	90	95
Belçika	75	96	94
Çekya	85	74	86
Danimarka	86	92	93
Estonya	82	88	90
Finlandiya	80	89	96
Fransa	75	86	95
Almanya	83	93	95
Yunanistan	67	82	92
Macaristan	85	91	95
İzlanda	86	91	97
Irlanda	76	90	95
İtalya	73	82	83
Letonya	75	89	96
Litvanya	76	94	95
Lüksemburg	73	93	93
Hollanda	85	95	98
Norveç	82	96	96
Polonya	75	92	93
Portekiz	87	84	95
Slovak Cum.	81	-	91
Slovenya	78	89	96
İspanya	74	74	87
İsveç	88	94	98
İsviçre	83	93	92
İngiltere	75	91	94
Türkiye	69	74	83
OECD ort.	79	89	93

* Üç-Dört yıl.
Kaynak: OECD Educationat a Glance, 2023.

Türkiye'de istihdam oranının düşüklüğünü değerlendirmeye yardımcı olmak üzere OECD ülkeleri kapsamında eğitim gruplarının yüzdesi Tablo 3'de yer almaktadır. Türkiye'de lise, yükseköğretim ve lisansüstü kişi oranının OECD ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Bu durum yükseköğretim mezunların eksik istihdamının arz fazlalığından kaynaklanmadığını göstermektedir.

Tablo 3: Bazı OECD ülkelerinde 25-64 yaş arası eğitim durumu (2022, %)

OECD Ülkeleri	Lise Eğitim	Yükseköğretim*	Yüksek lisans/Doktora
Avusturya	50	6	15
Belçika	37	25	20
Çekya	68	7	20
Danimarka	40	21	17
Estonya	48	15	22
Finlandiya	46	18	17
Fransa	42	12	15
Almanya	51	18	14
Yunanistan	45	25	9
Macaristan	58	15	13
İtalya	43	6	15
Letonya	50	17	18
Litvanya	46	30	17
Lüksemburg	30	15	31
Hollanda	37	24	18
Norveç	35	21	15
Polonya	60	8	26
Portekiz	29	10	22
Slovak Cum.	64	4	25
Slovenya	51	12	20
İspanya	23	11	17
İsveç	37	20	19
İsviçre	41	25	20
İngiltere	30	25	16
Türkiye	22	16	2
OECD ort.	40	19	15

*Üç-dört yıl

Kaynak: OECD Education at a Glance 2023.

Gelir Getirisi

Yükseköğretimin kişisel getirisi, lise ve üniversite mezunları arasındaki yaşamları boyunca elde edecekleri ücret ve gelir farkından gelirleri üzerinden ödedikleri vergilerin çıkarılmasıyla bulunur.

Eğitim durumuna göre kazanç farklılığı Tablo 4'de gösterilmektedir. Ortalama olarak, OECD ülkeleri genelinde, üniversite lisans eğitimi almış genç yetişkinler, lise veya lise sonrası yükseköğretim dışı eğitime sahip olanlardan % 29 daha fazla kazanıyor (OECD, 2023: 101). Daha yüksek eğitim seviyeleri daha yüksek kazanç sağlamaktadır. Almanya, İtalya ve Lüksemburg dışında tüm ülkelerde bu durum belirgin olarak görülmektedir. Yükseköğretimde kazanç avantajları, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde daha fazla artmaktadır (Tablo 3).

Yükseköğretimden mezun olanların lise mezunlarına göre daha fazla kazanç elde ettikleri, bir başka gösterge olan meydana göre ölçümde de görülmektedir. Türkiye'nin bu ölçümde de OECD ortalamasını büyük ölçüde sağlandığı görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4: Bazı OECD ülkelerinde medyana göre 25-34 yaş grubu için nispi kazanç karşılaştırması (2021, medyanın iki katından fazla olanlar)

OECD Ülkeleri	**Lise Eğitim**	**Yükseköğretim***
Avusturya	13	28
Belçika	2	13
Çekya	3	21
Danimarka	4	10
Estonya	9	19
Finlandiya	3	15
Fransa	4	23
Almanya	7	31
Yunanistan	5	14
Macaristan	6	30
İtalya	11	25
Letonya	-	21
Litvanya	5	25
Lüksemburg	4	19
Hollanda	6	22
Norveç	5	13
Polonya	4	19
Portekiz	10	37
Slovak Cum.	6	23
Slovenya	2	20
İspanya	12	33
İsveç	4	10
İsviçre	2	14
İngiltere	4	15
Türkiye	6	24
OECD ort.	7	24

*Üç-dört yıl

Kaynak: OECD Education at a Glance 2023.

Eğitim Alanıyla Uyumlu İstihdam

Yükseköğretimden beklentilerden biri de mezunların edindikleri bilgileri iş hayatına aktarabilmeleri ve üretimde verimliliği artırabilmeleri için eğitim alanlarına uygun istihdam edilmeleridir. Tablo 5'de Türkiye'de 2022 ve 2023 yıllarına ilişkin üniversite mezunlarının alanlarıyla uyumlu mesleklerde çalışma oranı verilmektedir.

Tüm eğitim ve öğretim alanları dikkate alındığında hiçbir alanda tam olarak eğitim alanı ile uyumlu meslekte çalışma alanı bulunmamaktadır. Bu uyumsuzluk oranı genel olarak 2023 yılında daha fazla artmıştır. Eğitim alanları ile en fazla uyumlu meslek grupları sırasıyla *sağlık ve refah* ve *iş, yönetim ve hukuk alanları* olduğu görülmektedir. Bu alanların daha fazla uzmanlık isteyen alanlar olduğu görülmektedir. Eğitim alanları ile en az uyumlu meslek grupları ise *sosyal bilimler, gazetecilik ve enformasyon* ve

doğa bilimleri, matematik ve istatistiktir. Ayrıca kadınlarda mezun oldukları alanlarda çalışma oranı daha yüksektir (Tablo 5).

Tablo 5: Yükseköğretim mezunlarının eğitim alanları ile uyumlu bir meslek grubunda çalışma oranı, 2022-2023 (%)

	2022			2023		
Eğitim ve öğretim alanları	**Toplam**	**Erkek**	**Kadın**	**Toplam**	**Erkek**	**Kadın**
Eğitim	67,3	51,5	76,8	62,7	46,1	72,7
Sanat ve beşeri bilimler	51,4	41,8	57,7	47,7	35,6	55,3
Sosyal bilimler, gazetecilik ve enformasyon	19,9	15,8	22,9	19,9	15,3	23,2
İş, yönetim ve hukuk	78,6	72,1	85,2	79,3	73,0	85,8
Doğa bilimleri, matematik ve istatistik	43,7	38,6	47,6	42,1	37,0	45,8
Bilişim ve iletişim teknolojileri	58,7	63,8	48,8	59,4	63,8	50,3
Mühendislik, imalat ve inşaat	64,0	67,5	57,0	63,9	67,3	57,1
Tarım, ormancılık, balıkçılık ve veterinerlik	57,3	58,0	56,1	52,3	52,5	51,8
Sağlık ve refah	87,9	86,4	88,4	79,3	77,9	79,7
Hizmetler	53,8	56,2	50,2	54,0	56,6	50,0

Kaynak: TÜİK İstihdam Verileri, 2024.

SONUÇ

Yarı kamusal mal ve hizmet olarak eğitim beşeri sermayeyi oluşturan temel unsurdur. Ülkelerin kalkınmaları için fiziki sermaye yanında beşeri sermayeye de ihtiyaç duyulmaktadır. Beşeri sermayenin oluşturulmasına katkı sağlayan eğitim türü yükseköğretimdir. Yükseköğretimin hizmeti alan kişilere sağladığı kişisel faydalarının yanında kamu ekonomisinde pozitif dışsallık olarak da adlandırılan sosyal faydaları da bulunmaktadır. Yükseköğretimin kişisel faydalarının elde edilmesi büyük ölçüde istihdam koşullarına bağlıdır. Yükseköğretim ve istihdam ilişkisi geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini koruyan bir konudur. Yükseköğretim ve istihdam ilişkisinde üç teori bulunmaktadır. Bunlar; beşeri sermaye teorisi, sıraya girme teorisi ve sosyal kapanış teorisidir. Beşeri sermaye teorisi, eğitimin bireylerin üretkenliği artırıcı beceriler sağlayan unsur olarak açıklamaktadır. Sıraya girme teorisi eğitimi, iş arayanlar tarafından kullanılan bir yeti ve işverenler tarafından üretkenliği artırmada kullanılan bir araç olarak görmektedir. Sosyal kapanış teorisi ise sosyal gruplar arasındaki içerme ve dışlama süreçlerini yeniden üretmede eğitimin rolünü incelemektedir. Günümüzde kitlesel yükseköğrenim gören birçok ülkede, yüksek vasıflı mezunların artan arzına karşın yeterli talep olmaması nedeniyle üniversiteli işsizlerin sayısının arttığı görülmektedir. Yükseköğretimden elde edilen faydaların gerçekte ne olduğu kadar aynı zamanda ekonominin ve toplumun bu öğrenme çıktılarını ne kadar etkili bir şekilde kullandığı da önem

taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı, yükseköğretimden beklenen istihdama yönelik beklentilerin karşılanma derecesini Türkiye özelinde incelemektir. Yükseköğretim ve istihdam ilişkisi *istihdam oranı*, *gelir getirisi*, *eğitim alanıyla uyumlu istihdam oranı* verilerine dayalı olarak incelenmiştir. Türkiye'de genel olarak toplam istihdam oranı, üniversite mezunlarında ön lisans mezunlarından daha yüksektir. Ancak bazı meslek gruplarında ön lisans ve lisans arasındaki farkın çok düşük olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye'de yükseköğretim istihdam oranı OECD ortalamasından % 15 daha düşüktür. Türkiye'de lise, yükseköğretim ve lisansüstü kişi oranının OECD ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Bu durum yükseköğretim mezunların eksik istihdamının arz fazlalığından kaynaklanmadığını göstermektedir. Türkiye'de yükseköğretimden mezun olanların lise mezunlarına göre daha fazla kazanç elde ettikleri ve OECD ortalamasını büyük ölçüde sağlandığı görülmektedir. Tüm eğitim ve öğretim alanları dikkate alındığında hiçbir alanda tam olarak eğitim alanı ile uyumlu meslekte çalışma alanı bulunmamaktadır. Bu uyumsuzluk oranı genel olarak 2023 yılında daha fazla artmıştır. Bu bulgulara dayalı olarak ülkemizde yükseköğretim mezunlarında görülen işsizliğin arz talep dengesizliğinden değil kısmen ülkede yaşanan ekonomik sorunlardan nedeniyle yüksek işsizliğin yansımasından kaynaklığı olduğu söylenebilir. Yükseköğretim ve istihdam ilişkisinde en önemli sorun eğitim alanıyla uyumlu mesleklerde çalışılma oranının düşük olmasıdır. Bu bulgular çerçevesinde yükseköğretimde eğitim alanları planlamasının yapılması ve bu yapılırken işgücü piyasalarındaki talep yapısıyla uyumun sağlanması eksik istihdam sorununun çözümüne katkı sağlayacaktır.

REFERANSLAR

Ashton, D. N., ve Green, F. (1996). *Education, Training and the Global Economy*. Cheltenham: Edward Elgar.

Asteriou, D. ve Agiomirgianakis, G. M. (2001), Human capital and economic growth –time series evidence from Greece, *Journal of Policy Modeling*, 23(5), 481-489.

Blondal S., Field, S. ve Girouard N. (2002). Investment in human capital through post compulsory education and training: Selected efficiency and equity aspects. *OECD Economics Department Working Papers*. https://www.oecd.org/en/publications/investment-in-human-capital-through-post-compulsory-education-and-training_778845424272.html 20.Ağustos 2024 tarihinde alınmıştır.

Bol, T. ve Weeden, K. A. (2015). Occupational closure and wage inequality in Germany and the United Kingdom. *European Sociological Review*, 31, 354-369.

Bulutoğlu, K. (2008). *Kamu ekonomisine giriş*. Ankara: Mali Hukuk Yayınları.

Coombs, P. H., Hallak, J. (1987). *Cost analysis in education*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Çalışkan, Ş., KArabacak, M. ve Meçik, O. (2013). Türkiye'de eğitim-ekonomik büyüme ilişkisi: 1923-2011 (kantitatif bir yaklaşım), *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 11(21), 29-48.

Davies, J., (2003). Empirical evidence on human capital externalities, economic policy research institute. *EPRI Working Papers*. London: on: Department of Economics, University of Western Ontario, 1-47.

Davis, L. M., Bozick, R., Steele, J., L., Saunders, J. ve Miles, J. N. V. (2024). *Evaluating the Effectiveness of Correctional Education*, RAND Corporation.

De La Fuente, G. (1995). Higher education and employment in Spain. *European Journal of Education*, 30, 217-233.

Diamond, A., Walkley, L, Forbes, P., Hughes, T. ve Sheen, J.(2008). "Global Graduates: Global Graduates into Global Leaders." Leicester, England. AGF/CIHE/ CFE. Retrieved from http://www.ncub.co.uk/index.php?option=com_ docman&view=download&category_slug=publications&alias=42-global-graduates-into-global-leaders&Itemid=2728 adresinden 1 Eylül 2024 tarihinde alınmıştır.

Ergen, Z. (2006). Yükseköğretim karma malının niteliği ve finansmanı üzerine. S*osyoekonomi*, 2006-1, 11-24.

Eriçok, R., E. ve Yılancı, V., (2013). Eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: sınır testi yaklaşımı, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, VIII (I), 87-101.

Graf, L., Marques, M., Sorensen, T. B. ve Dumay, X. (2023). The emergence of European boundary-spanning policy regimes: analysing intersectoral policy coordination in education and employment. *Journal of Education and Work*, 36(7–8), 511–523.

Grimaccia, E. ve Lima, R. (2013). Public expenditure on education, education attainment and employment: a comparison among European countries. *27 Conference of the Italian Association of Labour Economists (AIEL)*, Rome, 1-18.

Hughes, G. ve O'connell, P.J. (1995) Higher education and the labour market in Ireland, 1981-1991. *European Journal of Education*, 30, 77-103.

Hou, A. Y. C., Hill, C., Dewin Justinianoc, Yang C. ve Gong, Q. (2021). Relationship between 'employability' and 'higher education' from global ranker and accreditor's perspectives—does a gap exist between institutional policy making and implementation in Taiwan higher education?. *Journal of Education and Work*, 34(3), 292–312.

Hindriks, J. ve Myles, G., D., (2004). Intermediate public economics. The MIT Press.

Lauder, H. ve Mayhew, K. (2020). Higher education and the labour market: an introduction. *Oxford Review of Education*, 46(1), 1-9.

Magnussen, O. (Sep., 1979). Further aspects of the education-employment relationship: youth unemployment and education. *European Journal of Education*, 14(3), 285-288.

Magnussen, O. (March, 1979). A survey of various aspects of the education-employment relationship. *European Journal of Education*, 14(1), 75-80.

OECD Education at a Glance 2023.

Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014). Türkiye'de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: ardl sınır testi yaklaşımı, Siyaset, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-90.

Ritzen, J. (1981). Education and employment: The Dutch situation, *European Journal of Education*, 16, 59-71.

Quinlan-Davidson, M., Dixon, M., Chinnery, G., Hawke, L. D., Iyer, S., Moxness, K., Prebeg, M., Thabane, L. ve Henderson, J.L. (2024). Youth not engaged in education, employment, or training: a discrete choice experiment of service preferences in Canada. *BMC Public Health*, 24(1402), 1-13.

Sarı, R. (2002). Kazançlar ve eğitim ilişkisi: il bazında yeni veri tabanı ile kanıt. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (29), 367-380.

Stasio, V. D. ve Van de Werfhorst, H. G. (September, 2016). Why Does Education Matter to Employers in Different Institutional Contexts? A Vignette Study in England and the Netherlands. Social Forces, 95(1), 77-106.

Şener, O. (2010). *Teori ve uygulamada kamu ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Teichler, U. (2009). *Higher Education and the World of Work*. Rotterdam: Sense publisher.

Teichler, U. ve Kehm, B.M. (1995). Higher education and employment. *European Journal of Education*, 30(4), 407-422.

Tosun, H. (2004). Yüksek öğretimde mevcut durum performans değerlendirme ve yeniden yapılanma, ATO.

TÜİK İstihdam Verileri, 2024

Türkmen, F., (2002). Eğitimin *ekonomik ve sosyal faydaları ve türkiye'de eğitim ekonomik büyüme ilişkisinin araştırılması*, (uzmanlık tezi), DPT – Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT: 2655.

Yano, M. (1997). Higher education and employment. *Higher Education*, 34(2), 199-214.

Kamu Kurumları ile Kamu Hastanelerinde İç Kontrol Sisteminin Kurulması ve Denetimi

Teoman AKPINAR [1]

1- Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı Bölüm Başkanı, SMMM, takpinar@nku.edu.tr

GİRİŞ

İç kontrol, bir işletmenin veya kurumun hedeflerine ulaşmasını sağlamak amacıyla tasarlanmış politika, prosedür ve uygulamalardan oluşan bir sistemdir. İç kontrol, kaynakların korunması sağlamaktadır. Hırsızlık, israf ve suistimallerin önlenmesine yardımcı olabilmektedir. Mali işlemlerin ve raporların doğruluğunu ve güvenilirliğini, doğru raporlama ile sağlamaktadır. Ayrıca, iç kontrol, iş süreçlerinin daha verimli ve etkili bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. İç kontrolün son yıllarda önem kazanan başka önemli işlevi ise potansiyel riskleri belirlemesi ve bu risklere karşı önlemler alınmasını sağlayabilmesidir. Son olarak iç kontrol sistemi, kuruluş içinde yayımladığı prosedürler, talimatlarda, kurallara uygun davranılmasını ön görmesi nedeniyle, kuruluşların yasal düzenlemelere ve iç politikalara uyumunu da gerçekleştirebilmektedir.

Kamuda iç kontrol, "Devlet kurumlarının ve kamu hizmetlerinin etkin, verimli ve yasalara uygun bir şekilde yönetilmesini sağlamak amacıyla uygulanan politikalar, prosedürler ve yöntemler bütünüdür". Kamuda yürütülen iç kontrol uygulamaları sayesinde, kaynakların etkili ve verimli bir şekilde kullanılması ile kamu hizmetlerinin kalitesi ve performansı artabilmektedir. Ayrıca, kamu kaynaklarına ilişkin işlemlerin doğru ve güvenilir bir şekilde kaydedilmesi, mali raporların şeffaflığını ve doğruluğunu sağlamakta ve mali doğruluk ve güvenilirlik tesis edilebilmektedir. İç kontrol sistemi, Kamu kurumlarının karşılaşabileceği potansiyel riskleri belirlemekte ve bu risklere karşı önlemler alınmasını sağlamak suretiyle risk yönetimini hayata geçirmiş olmaktadır. Kamuda yürütülen iç kontrol uygulamaları ile Yasalar, yönetmelikler ve iç politikalarla tam uyum güvence altına alınmakta ve böylelikle oluşabilecek yasal sorunların önüne geçilebilmektedir. İç kontrol, Kamu görevlilerinin görevlerini doğru ve dürüst bir şekilde yerine getirmelerini sağlayabilmekte ve böylece hesap verebilirliği artırabilmektedir.

Bilindiği üzere, Kamu hastaneleri, sağlık hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde sunulmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu hastanelerin yönetiminde iç kontrol sistemlerinin kurulması ve denetimi, hizmet kalitesinin artırılması, kaynakların etkin kullanımı ve yolsuzlukların önlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. İç kontrol sistemi, hastanelerin hedeflerine ulaşmasını sağlamak, mali raporlamanın doğruluğunu temin etmek ve yasalara uyumu garanti altına almak için tasarlanmış bir dizi politika ve prosedürden oluşur.

Kamu kurumları ve kamu hastanelerinde iç kontrol sistemi, kamu kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması, mali raporlamanın doğruluğunun sağlanması ve yolsuzlukların önlenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Mali iç kontrol sisteminin önemi ve denetim süreçleri konusunda şunları söylemek mümkündür.

İç kontrol sistemi, kamu kaynaklarının israf edilmemesini ve suistimal edilmemesini sağlamaktadır. Mali risklerin erken tespit edilmesini ve bu risklere karşı önlemler alınmasını sağlayabilmektedir. Mali işlemlerin doğru ve zamanında kaydedilmesi, raporların güvenilirliğini artırmaktadır. Yasal düzenlemelere ve iç yönetmeliklere uyulmasını sağlamak suretiyle, yasal sorunların önüne geçilmektedir. İç kontrol sistemi, Kamu kurumlarının faaliyetlerinin şeffaf ve hesap verebilir olmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda, Kamu hastanelerinde etkin bir iç kontrol sistemi kurmak, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak ve mali kaynakların etkin kullanımını sağlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak unutulmamalıdır ki, bu sistemin kurulması ve etkin bir şekilde işletilmesi, hastane yönetiminin sorumluluğundadır ve tüm çalışanların bu sürece katkıda bulunması gereklidir.

Son yıllarda, sağlık sektöründe yaşanan hızlı değişimler ve artan rekabet, kamu hastanelerinde iç kontrol sistemlerinin önemini daha da artırmıştır. Bu çalışmada, öncelikle iç kontrol sisteminin ne olduğu, işlevlerinin neler olduğu ve kamuda iç kontrol sisteminin nasıl kurulabileceği üzerinde durulmuş daha sonrasında ise kamu hastanelerinde iç kontrol sistemlerinin kurulması ile bu sistemlerin etkin bir şekilde nasıl uygulanabileceği ve denetlenebileceği irdelenmeye çalışılmıştır. Son olarak, iç kontrol sistemlerinin sağlık hizmetlerinin kalitesine olan etkileri ve bu sistemlerin sürdürülebilirliği için gerekli olan unsurlar çalışmada ele alınmıştır.

I. İÇ KONTROL SİSTEMİ

Günümüzde pek çok ülkede meydana gelen mali skandallar yönetim anlayışının değişmesine yol açmıştır. Bu nedenle, ülkelerin yönetişim anlayışında değişimler meydana gelmiş ve pek çok ülkede muhasebe finans alanında yaşanan skandallar nedeniyle reform çabalarına girişilmiştir. Artan bütçe açıkları, ekonominin küreselleşmesi ve buna bağlı olarak artan uluslararası rekabet sonucunda ortaya çıkan yeni ekonomik koşullar ve özellikle uluslararası ilişkilerden kaynaklanan değişim baskısı, bazı kavramların literatürde yer almasına yol açmıştır. Yeni ortaya çıkan bu kavramlar yönetsel kavramları kapsamakla birlikte, kontrol ve denetime ilişkin yeni kavramlar da oluşmuştur. Önemli bir yönetim kavramı olan kontrol, yapılan işlemlerin doğru olup olmadığının yanı sıra usule uygun olup olmadığının da incelenmesidir. Fayol, kontrol kavramını: “Her şeyin emir ve talimatlar ile usule uygun yapılıp yapılmadığının incelenmesidir” şeklinde tanımlamıştır. Bu bağlamda, yönetim sürecinin ilk aşaması planlama ile başlamakta, devamında ise yönetim fonksiyonlarının yardımı ile hedeflere ulaşılmaya çalışılmaktadır. Kontrol fonksiyonu ise kuruluşların hedeflere ne ölçüde ulaşacaklarını belirlemektedir. İç kontrol, kuruluşların politikaları ve

hükümetlerin programlarının istenen sonuçlara ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Muhasebe mesleği ile ilgili birçok kuruluş, iç kontrol konusunda kapsamlı bir şekilde çalışmış ve iç kontrol hakkında çeşitli raporlar yayınlamıştır. Bunlardan en önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz (Yıldırım, 2006; Akt. Celayir, 2021: 26-27):

• Amerika Sertifikalı Kamu Muhasipleri Enstitüsü (AICPA)'nün Denetim Standartları,

• 1977 tarihli Yabancı Yolsuzluk Uygulamaları Yasası (FCPA) ve ABD Menkul Kıymetler Komisyonu'nun (SEC) çalışmaları,

• İç Denetçiler Enstitüsü'nün (IIA) çalışmaları,

• Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi (IASC) ve Uluslararası Muhasebe Uzmanları Federasyonu'nun (IFAC) çalışmaları,

• COSO (Treadway Komisyonu Destekleyen Sponsor Organizasyonlar Komitesi) ve oluşturdukları COSO "İç Kontrol Bütünleşik Çerçevesi" Raporu'dur.

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu'nun (IFAC), Bağımsız Denetim Standartlarında yer alan iç kontrol tanımı, Amerika Sertifikalı Kamu Muhasipleri Enstitüsü'nün (AICPA) yaptığı tanımla neredeyse örtüşmektedir. IFAC, iç kontrolü; "Operasyonlarda verimliliği sağlamak, işletme varlıklarını korumak, muhasebe kayıtlarındaki hataları önlemek ve güvenilir finansal bilgi üretmek amacıyla işletme yönetimi tarafından oluşturulan politika ve prosedürler bütünü" olarak tanımlamıştır. ABD Menkul Kıymetler Komisyonu'nun (SEC) raporuna göre; iç kontrol sistemi, mali bilgilerin güvenilirliğini ve mali tabloların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak hazırlanmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Treadway Komisyonu tarafından 1992 yılında yayınlanan COSO Raporu, iç kontrole ilişkin çeşitli kavram ve tanımları bir araya getirip uyumlaştıran ve iç kontrolü yeniden tanımlayan bir rapor olmuştur. Bu raporun yayımlanması ve uluslararası alanda genel kabul görmesi ile birlikte, iç kontrolün önceki tanımları değişmiştir. Ayrıca, 1995 yılında yayınlanan 78 No.lu Standart ve 55 No.lu Standartlar revize edilerek COSO raporunda tanımlandığı şekliyle "iç kontrol" kabul edilmiştir (Akışık, 2005; Erdoğan, 2006; Akt.: Celayir, 2021: 26-27).

İç kontrol sistemi esas olarak iki tür kontrolden oluşur. Bunlar yönetsel kontroller ve muhasebe kontrollerdir. Muhasebe kontrolleri, işletmenin mali işlemlerinin doğru, güvenilir ve yasalara uygun bir şekilde kaydedilmesini ve raporlanmasını sağlamak amacıyla kullanılan kontrol mekanizmalarını içerir. Bu kontroller, mali raporların doğruluğunu ve bütünlüğünü güvence altına almaktadır. Temel amaç, ticari varlıkları kötüye

kullanım, yok olma ve değer kayıplarına karşı korumaktır. Muhasebe kayıtlarının; varlıklara ilişkin hesap verme sorumluluğu tesis edecek ve muhasebe raporlarının hazırlanmasına izin verecek şekilde tutulması gerekmektedir. Ayrıca, varlıklara ilişkin sorumluluğu sürdürmek için, varlıkların yerinde denetimi yalnızca yönetim yetkisine dayalı yetkilendirme ile gerçekleştirilmelidir. Muhasebe kontrolleri açısından bir diğer önemli husus, işletmenin ölçülen varlıkları ile muhasebe kayıtları arasında uygun aralıklarla karşılaştırmalar yapılarak kayıtlı varlıkların muhasebeleştirilmesi, aralarında fark olması durumunda incelemeye alınmasıdır. Bu durumda her çalışanın sorumluluğunda olan varlıkları kolaylıkla ortaya çıkarılabilir, hata ve sahtekarlık meydana geldiğinde hatayı kimin yaptığı tespit edilebilir.

Yönetsel kontrol ise işletmenin stratejik hedeflerine ulaşmasını sağlamak için yönetim tarafından uygulanan çeşitli planlama, organizasyon, liderlik ve denetim faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu kontroller, işletmenin verimliliğini ve etkinliğini artırmak, kaynakları optimize etmek ve riskleri yönetmek amacıyla kullanılmaktadır. Yönetsel kontroller organizasyon planı, yönetim onayı ve yetki devri gerektiren çeşitli karar alma süreçlerine ilişkin her türlü işlem ve kayıtlardan meydana gelmektedir. Yönetsel/İdari kontroller dolaylı olarak mali kayıtlarla ilgilidir. Genel olarak istatistiksel analiz, zaman ve hareket araştırması, başarı raporlaması, çalışan eğitim programları ve kalite kontrolleri gibi kontrolleri içerir. Yönetsel kontrolünün amacının, çalışanları iş hedeflerine ulaşmaya yönlendirmek, teşvik etmek ve buna göre performanslarını değerlendirmek olduğu ifade edilebilir (Güredin, 2007; Alptürk, 2008; Kaval, 2005; Akt.: Celayir, 2021: 20-23).

İç kontrolün tanımını/içeriğini üç ana başlıkta incelemek mümkündür. *İşlemler konusunda*; İç kontrol, standartlaştırılmış süreçlerin kullanılması yoluyla operasyonların etkinliğini ve verimliliğini artırmakta ve ayrıca, kontrol tedbirleriyle varlıkların korunmasını sağlamaktadır. *Finansal olarak*; Ticari kararlarda kullanılan verilerin doğruluğunu artırmaktadır. Yalnızca dolandırıcılığın önlenmesine ve tespit edilmesine yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda bağımsız denetim için kanıt sağlamaktadır. *Uygunluk konusunda*; düzenli kontroller yoluyla yasa ve yönetmeliklere uygunluğun sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Esas itibariyle, iç kontrol kavramı kuruluşta yapılan düzeltme faaliyetleri ve değerlendirmeleri içeren kontrol kavramı ile örtüşen bir kavram olup, kuruluş içerisinde yapılması gereken kontrollerin sistematik hale gelmiş şeklidir (Yurtsever, 2010: 12,16; Akt.: Uğurlu ve Çukacı, 2019: 14-15).

İç kontrolün daha iyi anlaşılması amacıyla birkaç örnek vermek gerekirse;

Örneğin, **Yetkilendirme Prosedürleri**: Bir finans departmanında, büyük miktarda para çıkışları için iki farklı yöneticinin onayı gerekmelidir. Bu sayede tek bir kişinin suistimali önlenmiş olur. **Fiziksel Güvenlik Önlemleri**:

Kuruluşta bulunan bir depo veya kasa için belirlenen güvenlik önlemleri, yetkisiz kişilerin erişimini engelleyecektir. Örneğin, bir mağaza depo bölümünde stok sayımı sırasında güvenlik kameraları kullanmak gibi. **Ayrıntılı Kayıt Tutma**: Tüm mali işlemlerin ve varlıkların ayrıntılı kayıtları tutulur. Örneğin, günlük nakit akışları kayıt altına alınarak, kasadaki paranın hesaplanması gerekmektedir. **Görev Ayrılığı**: Aynı kişinin hem parayı kabul etmesi hem de hesaplara kaydetmesi engellenir. Örneğin, bir muhasebe departmanında, faturaları kaydeden kişi ile ödemeleri yapan kişinin farklı olması gerekir. **Düzenli Denetimler**: İç denetim ekipleri, belirli aralıklarla mali raporları ve operasyonel süreçleri denetler. Örneğin, bir kamu kurumunda yıllık iç denetimlerin yapılması gibi. **Yedekleme ve Veri Güvenliği**: Teknolojik gelişimlere bağlı olarak bu konu günümüzde oldukça büyük önem taşımaktadır Kamu ve özel sektörde tüm kurum ve kuruluşların veri güvenliği konusunda zaman zaman kaygıları olabilmekte ve bunu önlemek için koruyucu programlar kullanılmakta ya da alanında uzman kişilerin istihdamı yoluna gidilebilmektedir. Bilgisayarlarda bulunan kritik verilerin düzenli yedeklenmesi ve bu yedeklerin güvenli bir yerde saklanması ile veri güvenliği sağlanabilir. Örneğin, bir hastane, hasta bilgilerini haftalık olarak yedekler ve bu verileri güvenli bir sunucuda saklayabilir.

A. İç Kontrol'ün Tanımı

İç Kontrol Sistemi "kurallar, prosedürler ve yapılar dizisi" olarak ifade edilmektedir (AIIA, 2008:5). İç kontrol, yönetim tarafından riskleri azaltmak, varlıkları korumak ve yasalara ve düzenlemelere uyumu sağlamak için uygulanan politikaları, prosedürleri ve uygulamaları kapsamakta ve kurumsal hedeflere verimli ve etkili bir şekilde ulaşılacağı konusunda makul bir güvence sağlamaktadır (İsmail, 2024). Amerika Sertifikalı Kamu Muhasipleri Enstitüsü (AICPA) tarafından yapılan tanıma göre; İç kontrol; kurumun varlıklarını korumak, muhasebe verilerinin gerçekliğini ve güvenilirliğini doğrulamak, operasyonel verimliliği artırmak ve belirlenen yönetim politikalarına uygunluğu sağlamak için organizasyon içindeki tüm koordinasyon çalışmalarını ve eylemleri içermektedir. Standart maliyetleri, bütçe kontrollerini, düzenli iş raporlarını ve iç denetim personelini, personele yönelik eğitim programlarını ve istatistiksel analizleri kapsamaktadır. Farklı bir tanıma göre; iç kontrol; operasyonel sonuçları iyileştirmek suretiyle kuruluşların önceden belirlenmiş olan hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmak için tasarlanmıştır. Üstelik iyi işleyen bir iç kontrol sistemi içeridekilerin şirkete tünel açmasını engelleyebilmektedir (Özbek, 2012; Geller, 1991; Akt.: Kaya, 2020: 42; Tong vd., 2014: 5; Akt. Çiçekay ve Demir, 2021: 3804).

Etkili bir iç kontrol sisteminin varlığı kuruluşlara bir dizi önemli faydalar sağlamaktadır: Öncelikle, varlıkların hırsızlık, israf ve suistimale karşı korunmasını sağlamaktadır. Mali verilerin doğru ve güvenilir olmasını sağladığı için kuruluşlar/işletmeler daha sağlıklı finansal kararlar

alabilmektedir. İş süreçlerinin daha etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamakta ve ayrıca, işletmenin karşılaşabileceği potansiyel riskleri belirleyerek, bu risklere karşı önleyici tedbirler alınmasına yardımcı olabilmektedir.

B. İç Kontrol Sisteminin Amaçları

İç kontrol sisteminin kurulması hedeflendiğinde ilk önce yapılması gereken, üst yönetim tarafından kuruluştaki muhasebe ve mali anlamda ne gibi risklerin olduğunun belirlenmesidir. Sonrasında ise belirlenen risklerin ortadan kaldırılması veya en düşük seviyeye indirilebilmesi için ilgili politika ve prosedürlerin oluşturulması, bunların benimsenmesi ve konu ile ilgili çalışanlara bilgi aktarılarak onların da bilgi sahibi olmasının sağlanması gerekmektedir. Genel olarak iç kontrol ile ulaşılması hedeflenen temel amaçlar; mali raporlamanın güvenilirliğini sağlamak, faaliyetlerin etkinliğini ve verimliliğini sağlamak, yönetmelik ve kurallara uyumu sağlamak, işletme varlıklarının korunmasını sağlamak, belirlenmiş olan örgütsel amaç ve hedeflere ulaşılmasını ve kaynakların ekonomik ve verimli kullanılmasını sağlamaktır (Ömürbek ve Altay, 2011:381; Akt.: Uğurlu ve Çukacı, 2019: 17-18; Uğurlu ve Çukacı, 2019: 17-18).

C. İç Kontrol ve İç Denetim Arasındaki Farklar

İç kontrol ve iç denetim kavramları birbiriyle bağlantılı ancak farklı kavramları ifade etmektedir. İç denetim kavramı, iç kontrolün farklı bir boyutunu oluşturmaktadır. Bir örgütte iç kontrol sisteminin kurulması ve etkin olarak çalıştırılması yönetimin sorumluluğunda kabul edilmektedir. Belirtmek gerekir ki, ne kadar titiz hazırlanmış olan bir iç kontrol sistemi kurulursa kurulsun yine de bu sistemi hataların ve usulsüzlüklerin önlenmesinde yüzde yüz başarı sağlayacağını söylemek mümkün değildir.

İç denetim bağımsız değerlendirmeler ve öneriler sağlamaya odaklanırken, iç kontrol riskleri yönetmek ve kurumsal hedeflere ulaşmak için süreçler ve mekanizmalar oluşturmaya odaklanır. Her iki işlev de kuruluşlar içinde hesap verebilirliği, şeffaflığı ve bütünlüğü korumak için olmazsa olmazdır (İsmail, 2024).

İç kontrol sistemindeki etkinlik ve sürekliliğin sağlanabilmesi için sistemin üst yönetim tarafından düzenli olarak kontrolü ve izlenmesi önemli bir koşul olarak görülmektedir. Örgütlerde görev alan üst yöneticiler, iç kontrol hakkında başarıya ulaşılıp ulaşılmadığına ilişkin kanaatlerini genellikle iç denetim birimlerinin kendilerine sunmuş olduğu raporlardan elde etmektedirler. Ancak, şunu da hatırlatmak gerekir ki, iç denetim raporlarının, iç kontrol sistemini bir bütün olarak gözlemleyen bir yapıda olması gerekmekte aksi takdirde uluslararası standartlara uygun bir iç denetimin yapıldığını kabul etmek mümkün olamamaktadır (Bayrakcı ve Demirel, 2017:

55; Alptürk, 2008: 17; Keskin, 2006: 14; Güredin, 2008: 315; Akt.,: Yakar, 2021: 21-26).

Özellikle, finansal yönden bakıldığında iç denetim ve iç kontrol iki farklı kavram olmasına karşın, aralarında dikkate değer bir bağlantı bulunmaktadır. Zira, iç denetim iç kontrolün önemli bir bileşenidir. İç kontrol risk azaltılması için kuruluşta en mükemmel sistemleri hayata geçirmeye gayret eder ve bunları uygulamaya çalışır, iç denetim ise elde ettiği muhasebe finans bilgilerini ve iç kontrolün işleyişine dair bilgileri, yönetime aktarmayı hedeflemektedir. Buradan hareketle; iç kontrolün başarılı sayılabilmesi için başarılı bir iç denetime ihtiyaç bulunmaktadır.

İç kontrol, bir kuruluşun faaliyetlerinin, o kuruluşun amaç ve politikalarına uygun bir şekilde; etkin, ekonomik ve verimli yürütülmesini hedeflemektedir. Başka bir deyişle, iç kontrol mekanizmaları her türlü önlemlerin alınarak işletmede iş ve işlemlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında iç denetimin, iç kontrolün kapsamına girmekte olduğu kabul edilmekle birlikte, bir noktada iç kontrolün dışında bir fonksiyon olduğu düşünenler de bulunmaktadır. Bu aktarımlardan anlaşılacağı üzere, iç kontrol ve iç denetimin hem birbirine bağlı hem de birbirinden ayrılan noktaları bulunabilmektedir. Diğer bir ayırt edici özellik ise iç kontrole ilişkin standartlar, Maliye Bakanlığı tarafından belirleniyor iken, iç denetimi ilgilendiren standartlar ise İç Denetim Koordinasyon Kurulu tarafından belirlenmektedir (Erözbağ, 2009: 68; Çevikbaş, 2011: 52; Akt.: Sabuncu, 2017: 161, 170-171).

İç denetim, kurumlardaki iç kontrol sisteminin etkinliğini, yeterliliğini ve yerindeliğini değerlendiren, tespit edilen eksiklikleri raporlayan, bu eksikliklerin giderilmesini sağlayan, yönetime bilgi ve güvence sağlayan bir faaliyettir. İç kontrol sisteminin ve iç denetimin etkinliği, kurumda hata, yolsuzluk ve suistimallerin önlenmesinin yanı sıra varlık ve gelir kayıplarının ortadan kaldırılmasında da önemli rol oynamaktadır. İç denetim faaliyeti sonucunda devreye giren iç kontrol sistemi, kurumun ulaşmak istediği noktaya ulaşmasını sağlayabilmekte ve yol boyunca ortaya çıkabilecek engellerin ve hoş olmayan sürprizlerin önlenmesine yardımcı olabilmektedir (Çatıkkaş, 2005: 37; Akt.: Yakar, 2021: 21-26).

İç kontrol sisteminin operasyonel süreç içerisinde beklentileri ne ölçüde karşılayabildiği ancak geriye dönük bir iç denetim ile mümkündür. İç kontrol, kuruluşun hedeflerine ulaşması için iç denetim faaliyetleri başlamadan önce alınmış olan tüm idari önlemler olmasına karşın, iç denetim, örgüt hedeflerine ne ölçüde ulaşıldığı ve hedeflerden sapmaların belirlenmesiyle ilgilidir. İç kontrol sisteminde iç denetçiler kurumun faaliyetlerini, amaçları doğrultusunda yürütüp yürütmediğini kontrol etmektedir. İç kontrol, dinamik bir süreç olarak yönetim faaliyetlerinin devamlılığını sağlarken, iç denetim de bu faaliyetlerin tamamlanmasının

ardından sisteme dahil edilmektedir (Aslan, 2010: 70; Özçelik, 2008: 103; Bayrakçı ve Erdal, 2017: 55; Akt.: Yakar, 2021: 21-26).

İç kontrol sisteminin kurulmasından ve işletilmesinden kurumsal yönetim sorumludur. İç denetçiler yalnızca bu sistemin uygunluğunu, işlevselliğini ve etkinliğini inceler. İç denetçiler, zayıf mali yönetimden, iç kontrol ortamının ve yönetimin etkililiğinden sorumlu değildir. Bu noktada en basit ifadeyle; iç denetimin başarısından iç denetçi, iç kontrolün başarısından ise yöneticiler sorumludur. İç kontrollerin yeterliliğinin değerlendirilmesi bir iç denetim gerektirir. İç kontrol daha üst bir kavramdır ve her türlü ön kontrol ve iç kontrolü kapsadığı söylenebilir (Kızılboğa ve Özşahin, 2013: 226-228; Çevikbaş, 2011: 52; Keskin, 2006: 14; Güredin, 2008: 326; Kesik, 2005: 101; Akt.: Yakar, 2021: 21-26).

Genel kabul görmüş tanıma göre;

İç Denetim, herhangi bir kuruluşa sistematik ve profesyonel bir yaklaşımla, kontrol ve risk yönetimi süreçlerinin değerlendirilmesi ve iyileştirilmesinde yardımcı olabilecek bağımsız, objektif ve destekleyici bir fonksiyondur. Bağımsız olarak yürütülen iç denetim uygulaması aynı zamanda denetim yapılan kuruluşa nesnel bir güvence de sağlayabilmektedir (Attisano, 2020; UK CIIA, 2024).

İş kültürünü, sistemlerini ve süreçlerini derinlemesine anlayan profesyoneller tarafından gerçekleştirilen iç denetim faaliyeti, mevcut iç kontrollerin riskleri azaltmak için yeterli olduğuna, yönetişim süreçlerinin etkili ve verimli olduğuna ve kurumsal amaç ve hedeflerin yerine getirildiğine dair güvence sağlar. Gelişen teknolojilerin değerlendirilmesi, fırsatları analiz etmek, küresel sorunları incelemek; riskleri, kontrolleri, etiği, kaliteyi, ekonomiyi ve verimliliği değerlendirmek ve bilgi ve görüşleri net ve doğru bir şekilde iletmek, iç denetçilere kurum hakkında geniş bir bakış açısı kazandırır. Bu da iç denetçileri, genel amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesinde ve aynı zamanda iç kontrollerin ve kurumsal yönetişimin güçlendirilmesinde üst düzey yönetim ve yönetim kurulları için değerli bir kaynak haline getirmektedir (The Institute of Internal Auditors,2024).

Yukarıda bahsi geçen "**Kontrol Ortamı**" kavramını açıklamak gerekirse; kontrol ortamı, kuruluş genelinde iç kontrolün yürütülmesi için temel oluşturan standartlar, süreçler ve yapılar kümesidir. Yönetim kurulu ve üst düzey yönetim, iç kontrolün önemi ve beklenen davranış standartları konusunda en üstteki tonu belirlemektedir. Etkili bir kontrol ortamıyla ilgili yedi faktör şunlardır: Dürüstlük ve etik değerler; yeterliliğe bağlılık; yönetim kurulu veya denetim komitesi; yönetimin felsefesi ve çalışma tarzı; organizasyon yapısı; yetki ve sorumluluk ataması ve insan kaynakları politikalarıdır (KPMG, 2013).

Kontrol ortamı, kurumun yönetim tarzını ve kültürünü yansıtan, çalışanlarda kontrol farkındalığı yaratan, faktörlerin tümü olarak tanımlanmaktadır. Kontrol ortamı kapsamına yönetim tarafından çalışanların organize edilmesi ile yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi de girmektedir. Ayrıca kontrol ortamı; yönetim kurulunun verdiği talimatları, kurumun yönetim felsefesini, çalışanların yeterliliğini ve kurumun etik değerlerini de içermektedir (Efe, 2021: 75; Joseph vd., 2015: 48; Akt. Elmas vd., 2023: 715).

D. İç Kontrolün Önemi

İç kontrolün önemi, bir işletmenin veya kurumun hedeflerine ulaşmasında ve faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütmesinde kritik rol oynamasından kaynaklanmaktadır. İç kontrol sistemi öncelikle mali verilerin güvenilirliğinin ve anlaşılırlığının sağlanmasına hizmet etmektedir. Varlıkların korunmasını, ilgili yasalara uygunluğu ve daha fazla verimliliği sağlamaktadır. Ayrıca iç kontrol, iyi tasarlanıp uygulandığında, yönetime ve muhasebeye kontrol sağlar ve yönetim kuruluna ve yönetime hedeflere ulaşma konusunda güvence vermektedir. İç kontrol, Yönetim hedeflerine etkin ve verimli bir şekilde ulaşılmasını sağlar, yasa ve düzenlemelere uyumu sağlar, varlıkların korunmasını sağlar, hataları ve usulsüzlükleri önler, azaltır ve/veya tespit eder, eksiksiz ve güvenilir kayıt tutulmasını sağlar ve zamanında ve güvenilir Finansal raporlama sağlar (Dabbağoğlu, 2009: 110; Derici, 2013: 87; Akt.: Uğurlu ve Çukacı, 2019: 17).

İç kontrol, potansiyel riskleri belirlemekte ve bu risklere karşı önlemler alarak, beklenmeyen olayların etkisini azaltabilmektedir. İç kontrol, işletmenin güvenilirliğini artırmakta ve faaliyetlerin şeffaf bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır.

E. İç Kontrolün Sınırları

İç kontrol sistemleri, prosedürler ve insanlardan oluşmaktadır. Çalışanların sorumlu personel olarak işlerini yapması beklense de bazen kişiler baskı altında kalabilir veya hata yapabilirler. Bu gibi kişisel kusurlar iç kontrol sisteminin etkili olmasını engellemekte, hatta sistemi tahrip edebilmektedir. Bir diğer sınırlılık ise iç kontrol yöntem ve prosedürleri tüm iş faaliyetlerini kapsamamasıdır. İç kontrol esas olarak kurum içindeki bürokrasiyi artırırken, işlemlerin gerçekleştirilmesi için daha fazla insan kaynağı ve belge gerektirmektedir. Dolayısıyla, iç kontrol sisteminin sürdürülmesi bir maliyet gerekmektedir. Bunların yanında, değişen çevre ve kurum içi değişiklikler iç kontrol sistemini yetersiz hale getirebilmektedir. Tüm çevre ve değişim koşullarına ayak uydurabilecek bir iç kontrol sistemini kurmak da kolay bir konu değildir. Öte yandan teknolojik değişimlere, öngörülemeyen dış etkenlere ve bilgi sistemlerindeki değişimlere ayak uydurmak niyetiyle iç kontrol sisteminde de vakit kaybetmeden revizyona

gidilmesi gerekmektedir. Diğer bir sınırlama ise üst yönetimin, hataları örtbas etmek ve belirli avantajlar elde etmek için hiyerarşik kontrolleri kullanabilmesi veya kurallara aykırı olarak, daha alt kademedeki kişilere emir ve talimat verebilmesidir (Erdoğan, 2009: 41-43; Arslan, 2012: 147; Akt. Uğurlu ve Çukacı, 2019: 17-18).

II. KAMUDA İÇ KONTROL

Kamu sektöründe iç kontrol; kamuya tahsis edilmiş olan kaynakların en iyi şekilde ve en doğru yerlere yönelmiş olarak kullanılmasını sağlamak, kamu idarelerinin beklenen seviyede iyi işlemesine yardımcı olmak ve doğabilecek yolsuzluk ve usulsüzlüklerin önüne geçmek amacını gütmektedir.

İç kontrol ve risk yönetim sistemi, kamu kurumlarının yönetişiminde çok önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü'nde (OECD) kamu kuruluşlarında dürüstlüğü korumak, etkili hesap verebilirliği sağlamak ve kötü yönetimi önlemek için etkili bir "iç kontrol ve risk yönetimi" çerçevesinin şart olduğu savunulmaktadır. Bu çerçeve, iç kontrol önlemlerini, risk yönetimini ve iç denetimi içermek zorundadır. Tüm kamu kurumlarında iç denetimin aktif hale getirilmesinin önemli faydaları bulunmaktadır (Attisano, 2020).

İç kontrol, kamu hizmetlerinin kalitesini artırır ve vatandaşlara daha iyi hizmet sunulmasına olanak tanır. Kamu idarelerinin faaliyetlerinin kanunlara ve düzenlemelere uygun olmasını temin etmektedir ki, bu sayede hukuki sorunların ve cezaların önüne geçilebilmektedir. İç kontrol sistemi, kamu idarelerinin şeffaf ve hesap verebilir olmasını sağladığı için kamu güvenini artırır ve idarelerin performansını iyileştirir. İç kontrol, mali işlemlerde yolsuzluk ve usulsüzlüklerin önlenmesine yardımcı olmakta, kamu kaynaklarının korunmasını ve adil bir yönetim anlayışının yerleşmesini sağlamaktadır.

A. Kamuda İç Kontrolün Tanımı

İç kontrol faaliyeti hukuki açıdan bakıldığında kaynakların etkin ve verimli kullanımını ve ilgili kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilen iç denetim faaliyetini kapsaması yanında, kuruluşta süregelen süreçleri ve kullanılan yöntemleri de kapsayan bir olgudur. Bu sistemin işleyişinde, tüm parasal hareketler kayıt altına alınmasını sağlamak amacıyla belirlenen kriterlere ve yasalara uygun olarak zamanında ve güvenilir bir şekilde muhasebe kayıtları yapılmaktadır (Kırteke, 2019; Akt.: Kaya, 2020: 31-58).

5018 Sayılı Kanun'unun 55'inci maddesinde; İç Kontrol, "İdarenin amaçları ile belirlediği politikalar ve mevzuat doğrultusunda; faaliyetlerin

etkin, ekonomik ve verimli bir şekilde yürütülmesini, varlık ve kaynakların korunmasını, muhasebe kayıtlarının doğru ve eksiksiz tutulmasını, mali bilgi ve yönetim süreçlerinin zamanında üretilmesini sağlamak amacıyla yönetim tarafından oluşturulan organizasyon, yöntem ve süreçlerdir" şeklinde tanımlanmaktadır.

Kanunun 56'ncı maddesinde iç kontrolün amaçları;

- "*Kamu gelir, gider, varlık ve yükümlülüklerinin etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yönetilmesini,*
- *Kamu idarelerinin kanunlara ve diğer düzenlemelere uygun olarak faaliyet göstermesini,*
- *Her türlü mali karar ve işlemlerde usulsüzlük ve yolsuzluğun önlenmesini,*
- *Karar oluşturmak ve izlemek için düzenli, zamanında ve güvenilir rapor ve bilgi edinilmesini,*
- *Varlıkların kötüye kullanılması ve israfını önlemek ve kayıplara karşı korunmasını sağlamak*" olarak belirlenmiştir.

B. Kamuda İç Kontrolün Amaçları

İç kontrol sistemi, kamu kesimindeki işlem ve süreçlerin farklılaşması ve yeni kamu anlayışının egemen olması nedeniyle özel sektörden kamu kesimine ithal edilmiş bir sistemdir. İç kontrol sistemi özel sektör tarafından test edilip onaylanmış bir sistem olduğu için günümüzde kamu kesiminde de gittikçe yaygınlaşmaktadır. Bu sistem yasa dışı faaliyetler ve etik dışı işlemleri dikkate aldığı için sürekli olarak kendisini geliştiren dinamik bir yapıya sahiptir. Sistemin temel yapı taşını teşkil eden varlıkların korunması ve işlemlerin mevzuata uygunluğunun aranması iç kontrolün temel amaçları olarak karşımıza çıkmaktadır (Fidan ve Tekşen, 2021: 428). Bu bağlamda iç kontrol amaçları: "Tüm işlemlerin etik kurallara ve mevzuata uygun olarak yürütülmesi, faaliyetlerin verimli, etkili, düzenli ve ekonomik olarak gerçekleştirilmesi; kamuya ait kaynakların zarar görmemesi ve kaynakların yanlış kullanılmasına ve kaybolmasına olanak tanınmaması" şeklinde ifade edilmektedir (Arcagök ve Erüz, 2006).

İç kontrol sistemi kurumların hedeflerine ulaşmasını sağlayabilmek için çalışanlarına yönelik risklerin yönetilmesine yardımcı olan, bir zorunluluk olarak görülmektedir. Kuruluşların belli başlı iç kontroller olmadan düzgün çalıştığını söylemek doğru olmayabilir. İç kontrol sistemi, kontrolün türü, kapsamı ve niteliği veya karşı karşıya olunan risklere bağlı olarak kuruluşlar arasında değişiklik gösterebilmektedir. Ancak, iç kontrol, bir kurumun tüm idari, ticari, teknik, mali ve operasyonel faaliyetlerini

kapsamaktadır. Dolayısıyla, iç kontrol, muhasebe ve mali konuları da içine alan geniş bir yelpazeye sahiptir (ECIIA, 2005; Akt.: Kaya, 2020:31-58).

Ancak, iç kontrollerin etkinliğinin sınırları vardır. Etkin bir iç kontrol sistemi, ne kadar hassas bir şekilde tasarlanmış olursa olsun ve ne kadar iyi çalışırsa çalışsın, şirket hedeflerine ulaşılması veya kurumun varlığının devamı açısından yönetime yalnızca kabul edilebilir fakat, mutlak olmayan bir güvence sağlayabilmektedir (INTOSAI GOV 9100, 2004: 11; Akt.: Kaya, 2020:31-58).

Türkiye'de iç kontrol sistemine altyapı oluşturmak amacıyla 5018 Sayılı Kanun kapsamında kamu kurumlarında iç kontrol departmanları kurulmuştur (Yaman, 2008: 330; Akt.: Yakar, 2021: 21-26). 5018 Sayılı Kanun'a uygun olarak iç kontrol standartları hazırlanırken uluslararası kabul görmüş COSO modeli, INTOSAI Kamu Sektörü İç Kontrol Standartları Rehberi ve Avrupa Birliği İç Kontrol Standartları dikkate alınmış ve bu standartlar dikkate alınarak Hazine ve Maliye Bakanlığı'nca oluşturulmuştur (Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği, RG: 26.12.2007/26738). Dünya çapında pek çok farklı iç kontrol modeli geliştirilmiştir. Ancak günümüzde en yaygın ve kabul gören, özel sektörde ve daha sonra kamu sektöründe de kullanılmaya başlanan COSO iç kontrol modelidir.

COSO (Committee Of Sponsoring Organizations/Sponsor Kuruluşlar Komitesi), bu sistemlerin içerik açısından en geniş kapsama sahip olan ve diğerlerine göre kurumun tüm faaliyetlerini kapsayan bir yaklaşımdır. COSO Komitesi; Amerikan Muhasebe Birliği (AAA) Amerika Sertifikalı Kamu Muhasipleri Enstitüsü (AICPA), Finans Yöneticileri Enstitüsü (FEI), Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü (IIA), ve Yönetim Muhasebecileri Enstitüsünün (IMA) bileşiminden oluşmaktadır. COSO Modeli, iç kontrol sistemi standartlarının temelini oluşturmaktadır. Modelde belirtilen iç kontrol sistemi amaçları: "Kuruluşların etkin ve verimli çalışmasının sağlanması, güvenilir mali raporların hazırlanabilmesi ve mevzuata uygunluğun sağlanabilmesi" olarak belirtilmiştir. COSO modeli; kontrol ortamı, risk değerlendirmesi, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim ve izleme olmak üzere beş unsurdan oluşmaktadır (Aksoy, 2007: 223; Alptürk, 2008: 444; Akt.: Yakar, 2021: 21-26).

İç kontrol sistemi, kurum faaliyetlerinin kontrol altında tutulmasını ve her şeyden önce şeffaflığın yaratılmasını sağlar. İç kontrol sistemi, oluşturduğu ortamlarda muhasebe bilgilerinin güvenilirliğini sağladığı gibi kurumdaki çalışanların motivasyonunu da arttırır, kurumun maruz kalabileceği riskleri tespit eder ve bu risklere karşı alınacak önlemleri belirler. Kurumlarda etkin bir iç kontrol sistemi oluşturulmamasının olumsuz sonuçları ise para ve varlık kaybı, yanlış karar verme, hile ve dolandırıcılıkla karşı karşıya kalınması, gelir kaybı ve hedeflere ulaşamamaktır. Yönetim, kurumlarda iç kontrol sisteminin etkin bir şekilde kurulmasından ve

işletilmesinden sorumludur. Ancak kurumun misyonuna ve genel hedeflerine ulaşabilmesi için her düzeydeki yönetici ve personelin bu sürece dahil olması gerekmektedir (Usul vd., 2011: 48; Uzun, 2009: 61; Akt.: Yakar, 2021: 21-26).

C. Kamu Sektöründe İç Kontrol Yetkilileri

Kamu Sektöründe iç kontrolde sorumluluk olgusu temel alınmıştır. Zira, 5018 Sayılı Kanun'da "sorumluluk kamu idareleri başkanları ve diğer yetkililere aittir" ibaresi yer almaktadır.

Kamuda iç kontrolün sorumluluk esası, yönetimin ve çalışanların iç kontrol süreçlerine aktif katılımını ve bu süreçlerin etkin bir şekilde uygulanmasını gerektirir. Sorumluluk temelinin alt bileşenleri ise şöyle açıklanabilir: Yönetim, iç kontrol sisteminin kurulmasından ve sürdürülmesinden birinci derecede sorumludur. Bunun kapsamına, politikaların belirlenmesi, prosedürlerin oluşturulması ve iç kontrol kültürünün teşvik edilmesi girmektedir. Tüm çalışanlar, iç kontrol süreçlerine katkıda bulunmak ve belirlenen prosedürlere uymakla sorumludur. Çalışanların eğitimi ve bilinçlendirilmesi bu kapsamda önem arz etmektedir. İç kontrol faaliyetlerinin düzenli olarak izlenmesi ve raporlanması, kontrol süreçlerinin etkinliğini ve verimliliğini değerlendirmek için gereklidir. İç kontrol sistemlerinin yasal düzenlemelere ve iç yönetmeliklere uygun olması gereklidir. Kamuda iç kontrol, kaynakların etkili ve verimli kullanımı, mali raporlamanın doğruluğu ve yolsuzlukların önlenmesi için hayati öneme sahiptir.

1. Üst Yönetici

İç kontrol sisteminin başarılı olması, üst yöneticinin liderlik becerileri ve iç kontrole olan bağlılığıyla doğrudan ilişkilidir. İç kontrol sisteminin denetim sorumluluğu üst yöneticiye aittir. 5018 Sayılı Kanun'un 11. maddesine göre üst yöneticinin, olası risklere karşı her türlü önlemi alması gerekmektedir (Kaya, 2020: 48). Üst yönetici, kurum içindeki etik değerlerin ve dürüstlük ilkelerinin uygulanmasını sağlar. Kurum kültürü içinde iç kontrol sistemine bağlılığın önemini vurgulayarak, tüm çalışanlara örnek olmalıdır. Üst yönetici, iç kontrolün kuruluşun işleyişinde önemli bir bileşen olduğunu açıkça belirtir ve çalışanlar arasında bu anlayışın yerleşmesini teşvik eder. Bu şekilde kontrol ortamının temelleri güçlü bir şekilde atılmış olacaktır. İlave olarak; üst yönetici, organizasyonun karşı karşıya olduğu riskleri değerlendirme ve bu risklere karşı stratejik çözümler geliştirme konusunda aktif rol oynar. İç kontrol sisteminin bu riskleri yönetmek için etkili olup olmadığını düzenli olarak gözden geçirmelidir. Üst yönetici, çalışanlar arasında risk farkındalığını artırarak, olası risklere karşı hazırlıklı olmayı sağlayabilmelidir.

Mevzuatımıza göre iç denetim birimleri doğrudan üst yönetimin talimatına bağlı olarak çalışmaktadır. İç denetimin bağımsızlığı aynı zamanda

faaliyetin doğrudan üst yönetime rapor vermesi anlamına da gelmekte ve bu tür işlevsel bağımsızlık, iç denetimin idari olarak üst düzey yönetime bağlı olduğu ancak iç denetim çalışmalarında bağımsız olduğu anlamına gelmektedir. Özetlemek gerekirse, iç denetim faaliyetinin planlama, yürütme, raporlama ve izleme süreçlerinde bağımsız olması gerekir ancak, bu bağımsızlık idari bağımsızlık anlamına gelmediği gibi, iç denetimin idari olarak üst yönetime bağlı olması da işlevselliğin ihlali anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda, iç denetim birimleri, denetim süreçlerinde tespit ettikleri sorunları üst düzey yönetime bildirmek zorundadır (Şimşek ve Bayar, 2024: 30-31).

2. Harcama Yetkileri

Bütçede fon tahsis edilen her harcama biriminin en üst yetkilisi harcama yetkilisidir (5018, Md. 31). Mali uzmanlıklarından yararlanarak, yararlandıkları kuruluşların iç kontrollerini uygulamaktan ve geliştirmekten sorumludurlar. Ayrıca, yönetici, tüm harcama birimlerinin kapsamından, personelin yeterliliğinden, etik kurallara uygunluğundan, davranış kurallarına uygunluğundan, uygun personelin seçimi ve performansından sorumludur (Abdioğlu, 2014). 5018 Sayılı Kanun'un 60, 61, 63 ve 64'üncü maddeleri mali hizmetler birimlerinin, muhasebe yetkililerinin ve iç denetçilerin iç kontrol alanındaki görev ve sorumluluklarını kapsamaktadır. Buna göre; Mali hizmetler birimleri, idarenin iç kontrol sisteminin kurulmasına yönelik çalışmaların yapılması, standartlarının uygulanması, geliştirilmesi ve mali ön kontrol faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumludur. Muhasebe yetkilileri; muhasebe kayıtlarının, ödeme emri belgelerinin ve programlarının yapılmasından sorumlu olup ayrıca, muhasebe kayıtlarının standart ve prosedürlere uygun olarak kaydedilmesi, raporlanması, saklanması ve denetime hazır tutulmasından da sorumludurlar. Harcama görevlileri bütçe ödenekleri kadar harcama yapabilirken, tahsis belgesiyle ödenek alan görevliler tahsis edilen tutar kadar harcama yapabilir. Görevlerin ayrılığı ilkesi uyarınca harcama görevlisi ile muhasebecinin görevleri aynı kişide birleştirilemez. Ayrıca mali hizmetler biriminde ön mali kontrol görevlerini yürütenler, onay belgeleri ve ekleri, şartname ve taslak sözleşmelerin hazırlanması, mali kararların belgelenmesi, mal ve hizmet teslimi gibi mali karar ve işlemlerin hazırlanması ve uygulanması aşamalarında görevlendirilemezler. İlave olarak, ihale komisyonu ile muayene ve kabul komisyonu başkanı ya da üyesi olamazlar (Bozkurt, 2016: 33).

3. Strateji Geliştirme Birimleri

5018 Sayılı Kanun'a göre stratejiyi geliştirmekle görevli birimler, iç kontrol sistemlerinin uygulama aşamasında standartların uygulanması yoluyla geliştirilmesinden sorumludur. Mali hizmetlerin iç kontrol fonksiyonu kapsamında yürütülecek çalışmalar; 5018 Sayılı Kanun'un 60'ıncı maddesine ve 5436 Sayılı Kanun'un 15 inci maddesine dayanılarak hazırlanan " Strateji

Geliştirme Birimlerinin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik " in 9'uncu maddesinde, iç kontrol mali hizmetler fonksiyonu kapsamında yürütülecek işler arasında sayılmıştır. Bu çerçevede yerine getirilmesi gereken görevler; "iç kontrol sisteminin kurulmasına yönelik çalışmalar yapılması, standartların uygulanması ve geliştirilmesi, idarenin kapsamına giren konularda standartların geliştirilmesi, ön mali kontrol görevinin yürütülmesi ve amaç ile sonuçlar arasındaki farkın ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlerin önerilmesi" olarak belirlenmiştir.

4. İç Denetim Birimleri

İç denetim birimi**,** bir kurum ya da organizasyonun faaliyetlerinin etkinliğini, verimliliğini ve yasalara uygunluğunu değerlendiren, objektif bir denetim ve danışmanlık hizmeti sunan departmandır. Temel amacı, kurumun hedeflerine ulaşma sürecinde riskleri yönetmek, kontrol süreçlerini iyileştirmek ve yönetişim süreçlerine katkı sağlamaktır. İç denetçiler, iç kontrol sistemi hakkında, bağımsız ve tarafsız bir şekilde yapmış oldukları çalışmaların sonucunda ulaştıkları görüşlerini bir rapor şeklinde yönetime sunarlar.

İç Denetim Türleri:

Hem kamu hem de özel sektörde iç denetim beş temel başlıkta incelenmektedir. Bu denetimler; Uygunluk denetimi, mali (finansal) denetim, performans (faaliyet) denetimi, sistem denetimi ve bilgi teknolojileri denetimidir:

a) Uygunluk Denetimi:

Bu denetim, kuruluşun işlem, iş ve faaliyetlerinin, yönetimin belirlediği prosedür ve politikalara, mevzuat, tüzük, kanun ve ilgili diğer düzenlemelere uygunluğunun doğrulandığı denetim türüdür (Yurdakul, 2014). Başka bir deyişle otoriteler tarafından geliştirilen standartlara ve kurallara ne derecede uyulmakta olduğunun ölçülmesidir (Kartal, 2013: 3).

b) Finansal (Mali) Denetim:

Finansal (Mali) denetim, mali tabloların doğruluğu hakkında bir görüş bildirmeyle ilgili tüm faaliyetleri ve sorumlulukları kapsamaktadır (Otero, 2018: 11). Bu denetimde; borç, varlık, gider ve gelirlere ilişkin işlem ve hesapların doğruluğu ile mali tablo raporlarının güvenilirliği analiz edilmektedir. Mali denetim, iç denetimi yürütenlerin çalışmalarının mali yönünü kapsamaktadır. Finansal denetimde; hesapların ve bu hesapların temelini oluşturan finansal süreç ve sistemlerin uygunluğu ve güvenilirliği finansal açıdan incelenmektedir (Aksoy, 2008). Mali denetim, denetçilerin çalışmalarının mali yönlerini kapsar. Bu denetimde, hesapların ve bunların temelindeki finansal sistem ve süreçlerin (kamu parasının, kamu sektörünün belirli bölümleri de dahil olmak üzere öngörülen amaçlar için harcanıp

harcanmadığı) ve ayrıca, iç kontrol, risk yönetimi, dürüstlük ve iyi davranış kurallarına uyum gibi kurumsal yönetişimin mali yönlerinin de incelenmesidir (Aksoy, 2008: 84; Akt.: Koçak ve Kavakoğlu, 2010 :127).

c) Performans (faaliyet) Denetimi:

Performans denetimi, kuruluşun faaliyetlerini sürdürmek için kullandığı kaynakların ekonomiklik, verimlilik ve etkinlik (etkililik) açısından incelenmesi ve raporlanması esasına dayanan bir denetim türüdür (Arcagök ve Erüz, 2006).

d) Sistem Denetimi:

Sistem Denetimi, kurumlarda denetlenen birimin faaliyetlerini ve iç kontrol sistemini organizasyon yapısına katkı sağlayacak bir yaklaşımla analiz etmek, eksiklikleri tespit etmek, kalite ve uygunluğunu araştırmak, uygulanan kaynak ve yöntemlerin yeterliliğini ölçmek ve analiz etmektir (KİDR, 2013: 3; Akt.: Arkın, 2022: 31).

e) Bilgi teknolojileri denetimi:

Bilgi teknolojileri denetimi, denetlenen kurumun elektronik bilgi sistemlerinin erişilebilirliğinin, sürekliliğinin ve güvenilirliğinin değerlendirilmesini içermektedir (KİDR, 2013: 35; Akt.: Arkın, 2022: 31). Bilgi teknolojileri denetimleri çerçevesinde iç denetim birimleri, kurumlarındaki bilgi teknolojileri süreçlerindeki kontrollerin etkinliğini ve yeterliliğini değerlendirmek ve bilgi teknolojileri risklerini etkin bir şekilde yönetmek amacıyla denetim ve danışmanlık faaliyetleri yürütmektedir (Çakalı ve Baloğlu, 2022: 3). Bilgi teknolojileri (BT) denetimi, bir organizasyonun BT altyapısının resmi, bağımsız ve nesnel bir incelemesi olarak tanımlanabilir. Bilgi toplama, işleme, depolama, dağıtma ve kullanma ile ilgili faaliyetlerin (örneğin, prosedürler, kontroller, vb.) yönergelere uyup uymadığını, varlıkları koruyup korumadığını, veri bütünlüğünü koruyup korumadığını ve organizasyonun hedeflerine ulaşmak için etkili ve verimli bir şekilde çalışıp çalışmadığını belirlemek için kullanılmaktadır. BT denetimi, organizasyon içindeki uygulamalar tarafından üretilen bilgilerin doğru, eksiksiz olduğunu ve daha önce kararlaştırılan taahhüdün niteliği ve kapsamıyla tutarlılık düzeyini araştıran, etkili karar almayı destekleyen ve sistemi makul bir şekilde güvence altına almayı hedefleyen denetimdir (Otero, 2018: 11).

5. Hazine ve Maliye Bakanlığı

Hazine ve Maliye Bakanlığı, kamu maliyesini etkin şekilde yönetmek, mali disiplin sağlamak, ekonomik büyümeyi desteklemek ve ülke ekonomisini iç ve dış risklere karşı koruyacak politikaları uygulamakla sorumludur. Bu kapsamda, ülkenin mali ve ekonomik yapısını dengede tutmaya yönelik politika ve stratejiler geliştirir.

İç kontrol sistemlerine ilişkin standart ve yöntemleri oluşturmak, idareleri yönetmek, kurumlar arası iş birliğini sağlamak ve ilgili mevzuat hükümlerine uymak Hazine ve Maliye Bakanlığının sorumluluğundadır. Ayrıca, iç kontrole ilişkin yasal gerekliliklerin oluşturulup yayınlanması gerekmektedir. Hazine ve Maliye Bakanlığı esas olarak mevzuatın önemini dikkate alarak kurumları yönetmektedir (Aksoy, 2008).

6. Sayıştay

Sayıştay, idari kontrol sistemlerinin denetimini ve değerlendirmesini gerçekleştirir. Bu kurum, iç kontrol sistemlerinin ve mali yönetimin düzenliliği, performans denetimi, denetim ve iç kontrol sistemlerinin düzenliliği ile finansal yönetimi ele almaktadır. Yukarıda bahsedilen performans denetimi, faaliyet sonuçlarının ve iç yönetim tarafından belirlenen amaç ve hedeflere ulaşma derecesinin ölçülmesidir. Risklerin varlığı ve risklere erişim derecesi, kontrol sisteminin bir parçası olup Sayıştay tarafından gerçekleştirilen performans denetiminde yer almaktadır (Aksoy, 2008). Sayıştay'ın performans denetimi, kamu kurumlarının kaynaklarını ne kadar etkin, verimli ve ekonomik bir şekilde kullandığını değerlendiren denetim türüdür. Bu denetim, kamu hizmetlerinin ve projelerinin sadece mali yönünü değil, aynı zamanda performanslarını, yani hedeflenen sonuçlara ne ölçüde ulaşıldığını ve kaynakların optimal şekilde kullanılıp kullanılmadığını incelemektedir.

III. KAMU HASTANELERİNDE İÇ KONTROL SİSTEMİ KURULUMU

Kamu hastanelerinde iç kontrol ve para/nakit denetimi kamu hastanelerinin verimli ve şeffaf bir şekilde yönetilmesini sağlamada önemli rol oynamaktadır. Tıbbi hizmetler ve kapsamlı gelişim için olmazsa olmaz olan kamu hastaneleri, yüksek standartları, kaliteyi ve güvenliği korumalıdır. Kritik bir husus da iç kontroldür. Kamu hastaneleri, daha iyi bir tıbbi ortam ve hizmet seviyesi yaratmak için hayati önem taşıyan altyapı projelerine önemli ölçüde yatırım yapmaktadır. Bu projeler, uzun gerçekleşme döngülerine sahip birden fazla birim ve departmanı içermektedir. Karmaşıklıkları, kapsamlı yapıları ve çeşitli paydaşların katılımı nedeniyle, altyapı projelerini kontrol etmek zor olabilmektedir. İç denetim departmanı, hastane operasyonlarında denetleyici ve değerlendirici bir rol oynamaktadır. Sorunları ve eksiklikleri belirleyerek, altyapı projelerinin iç kontrol seviyesinin iyileştirilmesine katkıda bulunabilmektedir.

Hastaneler, iç denetim süreçlerini yönlendirmek için COSO Kurumsal Risk Yönetimi çerçevesini kullanabilirler. Bu çerçeve yönetişim, strateji, risk kontrolü, bilgi analizi ve daha fazlasına odaklanmaktadır.

Harcama Departmanı ise kamu fonlarını yönetmede belirleyici bir rol oynar. Ancak, dahili kontrol prosedürleri kılavuzundan yoksundur. Kamu hastaneleri için etkili nakit işleme hayati önem taşımaktadır. İyi çalışan bir iç kontrol sistemi için önemli bit koşul ise Hastanelerin, şeffaflık, doğruluk ve hesap verebilirliği garanti altına alarak nakit işleme için net prosedürler belirlemek zorunda olmalarıdır.

Belirtmek gerekir ki, Kamu fonlarını kullanan kuruluşlar için yüksek düzeyde hesap verebilirlik ve şeffaflığı gerekli kılmaktadır. Hesap verebilirlik, kamu fonlarının uygun şekilde tahsis edilmesini ve önceden belirlenmiş sonuçlarına daha yakın olmasını sağlar. Hesap verebilirlik kavramı sağlık sisteminde temel bir kavram olarak kabul edilir. Hastaneler tüm sağlık sistemlerindeki sağlık kaynaklarının çoğunu kullandığından hesap verebilir olmak gerekir. Hastanedeki yönetim yapısı ile hesap verebilirlik arasında ilişki bulunmakta olup, Kamu hastanelerindeki yönetim yapısının çeşitli alanlarda hesap verebilirliği sağlamak için bir zemin yaratması gerekmektedir (Jalilvand vd.,2024: 14).

A. Kamu Hastanelerinde İç Kontrol Sisteminin Temel Bileşenleri

1) **Kontrol Ortamı**: Etkin bir iç kontrol sistemi için öncelikle uygun bir kontrol ortamı oluşturulmalıdır. Bu ortam, hastane yönetiminin etik değerleri, dürüstlük ve profesyonellik anlayışını yansıtmalıdır. Ayrıca, çalışanların görev ve sorumlulukları net bir şekilde tanımlanmalı ve yetki devri yapılmalıdır.
2) **Risk Değerlendirmesi**: Hastanelerde karşılaşılabilecek risklerin belirlenmesi ve bu risklerin yönetilmesi gereklidir. Risk değerlendirmesi, hastane yönetiminin stratejik hedeflerine ulaşmasını engelleyebilecek potansiyel tehditleri tanımlamayı ve bu tehditlere karşı önlemler almayı içermektedir.
3) **Kontrol Faaliyetleri**: Belirlenen risklere karşı alınacak önlemler ve uygulanacak kontrol faaliyetleri belirlenmelidir. Bu faaliyetler, hastane içindeki tüm süreçleri kapsamalı ve düzenli olarak gözden geçirilmelidir. Örneğin, mali işlemler üzerinde yapılan kontroller, varlıkların periyodik olarak sayılması ve güvenliğinin sağlanması gibi. İç kontrol sırasında özellikle dikkate alınması gereken konular şöyle sıralanabilir: Birincisi yapılan işlemlerin kuruluşun onay mercilerince onaylanması gerekir. İkincisi, gerçekleşmiş tüm işlemlerin kayıt altına alınması gerekir ayrıca, hiç bir parasal işlemin kayıt altına alınması ihmal edilmemelidir. Son olarak, işlemler sürekli kontrol edilmeli ve işlemlerin içinde ve birimler arasında mutlaka mutabakatlar yapılmalıdır (Doğan ve Burgazlıoğlu, 2015: 22).

4) **Bilgi ve İletişim**: İç kontrol sisteminin etkinliği için bilgi ve iletişim süreçlerinin doğru bir şekilde işlemesi gereklidir. Hastane içindeki tüm birimlerin ve çalışanların, iç kontrol politikaları ve prosedürleri hakkında bilgilendirilmesi ve bu bilgilerin düzenli olarak güncellenmesi önemlidir.

5) **İzleme (Gözetim)**: İç kontrol sisteminin etkinliğinin sürekli olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi gereklidir. Bu izleme faaliyetleri, iç denetim birimleri tarafından gerçekleştirilebilir ve sistemdeki eksikliklerin giderilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır (İç Kontrol ve Ön Malî Kontrole İlişkin Usul ve Esaslar, Md. 7). Hastanelerde uygun izleme, uyumluluğu sağlar ve finansal riskleri önleyebilir.

B. Kamu Hastanelerinde Etkin Bir İç Kontrol Sistemi Kurulması

Aşağıda belirtilen hususlar, kamu hastanelerinde iç kontrol sistemi kurulumunda rehberlik edebilir:

1. **Amaç ve Kapsam Belirleme**:
    - İç kontrol sistemi kurulumuna başlamadan önce, amaçları netleştirmek önemlidir. Hangi alanlarda iç kontrol uygulanacak? Hangi süreçler ve fonksiyonlar iç kontrol kapsamında olacak?
    - İç kontrolün amacı, kaynakların etkin ve verimli kullanımını sağlamak, mali disiplini korumak ve riskleri yönetmektir.
2. **Risk Değerlendirmesi**:
    - İç kontrol sistemi, risk yönetimi temelinde oluşturulmalıdır. Hangi risklerle karşılaşılabileceği ve bu risklerin etkileri belirlenmelidir.
    - Risk değerlendirmesi, iç kontrolün hangi alanlarda daha fazla odaklanması gerektiğini belirlemeye yardımcı olabilecektir.
3. **İç Kontrol Politika ve Prosedürleri**:
    - İç kontrol politikaları ve prosedürlerinin oluşturulması gerekir. Bu belgeler, iç kontrolün nasıl uygulanacağını ve kimin sorumlu olduğunu açıklamalıdır.
    - İç kontrol prosedürleri, iş süreçlerini adım adım açıklamalı ve iç kontrolün nasıl uygulanacağını göstermelidir.

4. **Personel Eğitimi**:
    - İç kontrol sistemi, tüm personelin katılımını gerektirir. Personeli iç kontrol konusunda eğitim verilmesi ve farkındalık oluşturulması önemlidir.
    - İç kontrolün amacını, önemini ve nasıl uygulanacağını personelle paylaşmak faydalı olacaktır.
5. **İzleme ve Değerlendirme**:
    - İç kontrol sistemi kurulduktan sonra, düzenli olarak izleme ve değerlendirme yapılmalıdır.
    - İç kontrolün etkinliğini değerlendirmek için performans göstergeleri ve denetimler kullanılmalıdır.

Kamu hastanelerinde etkin bir iç kontrol sistemi kurmak, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak, mali kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve yolsuzlukları önlemek açısından büyük önem taşır. İç kontrol sistemi, hastane yönetiminin belirlediği politikaların ve prosedürlerin doğru bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını kontrol eder ve iyileştirme önerileri sunar.

C. İç Kontrol İç Kontrol Sisteminin Kurulmasında Dikkate Alınması Gereken Hususlar

Maliye Bakanlığı Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği'ne göre; iç kontrol iç kontrol sisteminin kurulmasında aşağıdaki hususların dikkate alınması da gerekmektedir:

Standart: 9.'da "Görevler ayrılığı" başlığı altında; "Hata, eksiklik, yanlışlıklar, usulsüzlük ve yolsuzluk riskini azaltmak için faaliyetler ile mali karar ve işlemlerin onaylanması, uygulanması, kaydedilmesi ve kontrol edilmesi görevleri personel arasında paylaştırılmalıdır" ifadesine yer verilmiştir.

Standart 9.1.'de "Her faaliyetin veya kararın ve finansal işlemin onaylanması, uygulanması, kaydedilmesi ve kontrol edilmesi görevleri farklı kişilere verilmelidir" ifadesine yer verilmiştir.

Standart 9.2.'de ise "Personel sayısının yetersiz olması nedeniyle görevler ayrılığı ilkesinin tam olarak uygulanamadığı idarelerin yöneticilerinin, risklerin farkında olması ve gerekli önlemleri alması gerekmektedir" ifadesine yer verilmiştir.

T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, Kamu İç Kontrol Rehberi'ne göre; "Görevler Ayrılığı" bölümünde şu ifadelere yer verilmiştir: Hata, usulsüzlük, yolsuzluk riskinin yüksek olduğu durumlarda, bir işlem, süreç veya faaliyetin onaylama, uygulama, kaydetme ve kontrol etme gibi farklı aşamalarından farklı çalışanların sorumlu olmasını

gerektiren kurallar oluşturmalıdır. Ancak, az sayıda personele sahip çoğu idarelerde bu ayırımı yapmak oldukça güçtür. Bu gibi durumlarda en önemli husus, bu aşamalardan ikisinin birleştirilip bu kontrol mekanizmasının işleyişinin çalışan rotasyonu, görev rotasyonu veya ek yönetim kontrolleri gibi diğer mekanizmalarla telafi edilebilme olasılığını dikkate almaktır. **Bu sayede, tek kişinin, çok uzun bir süre boyunca, riskli bir sürecin veya faaliyetin birden fazla yönüyle ilgilenmesi riski azaltılmış olmaktadır** (Kamu İç Kontrol Rehberi, s.62-63).

"Hiyerarşik kontroller" başlığını taşıyan Standart: 10' a göre;

Yöneticiler, iş ve işlemlerin prosedürlere uygunluğunu sistematik olarak gözden geçirmelidir. Bu standardın gerçekleştirilmesi için gerekli ilk genel şart: Yöneticilerin prosedürlerin etkin ve sürekli olarak uygulanmasını sağlamak için gerekli kontrolleri uygulaması gerekliliğidir. İkinci şart ise: Yöneticilerin, personelin iş ve işlemlerini izlemesi, onaylaması, hata ve usulsüzlüklerin giderilmesi için gerekli talimatları vermesi gerekmektedir.

"**Operasyonların sürekliliği**" başlığını taşıyan Standart: 11' e göre;

İdarelerin iş sürekliliğini sağlamak için gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Bu standardın genel gereklilikleri: Personel eksikliği, geçici veya kalıcı istifalar, yeni bilgi sistemlerine geçiş, yöntem veya mevzuat değişiklikleri ve olağanüstü durumlar gibi iş sürekliliğini sağlayan nedenlere karşı gerekli önlemlerin alınması gerekir. Gerektiğinde prosedüre uygun olarak yedek personel görevlendirilmelidir. Yönetici, ayrılan personelden iş veya işlemlerinin durumunu ve gerekli belgeleri içeren bir rapor hazırlamasını istemeli ve bu raporun yeni atanan personele verilmesini sağlamalıdır.

"Bilgi sistemleri kontrolleri" başlığını taşıyan Standart: 12' ye göre;

Yönetimler, bilgi sistemlerinin sürekliliğini ve güvenilirliğini garanti altına almak için gerekli kontrol mekanizmalarını geliştirmelidir. Bu standardı gerçekleştirmek için genel gereksinimler şunlardır: Bilgi sistemlerinin sürekliliğini ve güvenilirliğini sağlayacak kontrollerin yazılı olarak belirlenip uygulanması gerekmektedir. Veri ve bilgilerin bilgi sistemine girişi ve erişimi yetkilendirilmeli, hata ve usulsüzlükleri önleyecek, tespit edecek ve düzeltecek mekanizmalar oluşturulmalıdır. Yönetimler, bilgi teknolojileri yönetişimini garanti altına alacak mekanizmalar geliştirmelidir.

İlave olarak, belirtmek gerekir ki, kuruluşlarda var olan muhasebe bilgi sistemi; güvenilir bilgiler üreterek, kuruluşun diğer departmanları arasında koordinasyon sağlayarak ve rekabet avantajına yardımcı olmak

suretiyle iç kontrolün etkin bir şekilde yürütülmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Zira, muhasebe bilgi sisteminin üretmiş olduğu bilginin kalitesi, doğruluğu, güvenilirliği, güncelliği, kullanışlılığı ve maliyeti açısından istenilen düzeyde olması, hatalı veya hileli mali işlemlerin raporlanmasını önlemekte ve departmanlar arasındaki koordinasyonu artırarak, yönetim kararlarına yardımcı olabilmektedir (Çiçekay ve Demir, 2021: 3817).

Sağlık kuruluşlarında kasa/ para akışını etkin bir şekilde kontrol altında tutmak için aşağıdaki düzenlemelere yer verilebilir:

1. **İç Kontrol Sistemi Oluşturma**:
    - İç kontrol sistemi, nakit ve benzeri varlıkların yönetimini sağlar. Bu sistem, işletmenin finansal işlemlerini izlemek, kayıtları düzenlemek ve riskleri yönetmek amacıyla kurulur.
    - İç kontrol sistemi, işletmenin yönetim kademesi tarafından desteklenmeli ve tüm personel tarafından uygulanmalıdır.
2. **Nakit İşlemlerini Belgeleme**:
    - Nakit girişleri ve çıkışları mutlaka belgeye dayanmalıdır. Hatırlatmak gerekir ki, muhasebede belgesiz kayıt yapılması mümkün değildir. Bu belgeler: Makbuzlar, faturalar, banka dekontları ve diğer finansal belgelerdir.
    - Nakit işlemlerini düzenli olarak kaydedin ve muhasebe sistemine entegre edin. Mutlaka belgeye dayandırılmış olan nakit işlemleri vakit kaybetmeden muhasebe kayıtlarına geçirilmeli ve nakit değerler, kuruluşun kasasında çok fazla bekletilmeden bankada muhafaza edilmelidir.
3. **Kasa Kontrolü ve Günlük İzleme**:
    - Kasa işlemlerini günlük olarak izlenmelidir. Kasa açılış ve kapanış işlemleri düzenli olarak yapılmalıdır. Kasa işlemleri günlük olarak yapılmalı ve kesinlikle ertesi güne kasa işlemi bırakılmamalıdır.
    - Kasa işlemlerini yetkilendirilmiş personel tarafından gerçekleştirilmeli ve bu işlemler kaydedilmelidir.
4. **Teknolojik Destek ve Otomasyon**:
    - Kasa işlemlerini otomasyonla takip eden bir yazılım veya sistem kullanılması yerinde olacaktır. Elektronik kasa sistemleri, işlemlerin daha hızlı ve hatasız bir şekilde yönetilmesini sağlayabilecektir.

Kamu hastaneleri, sınırlı kaynaklarla geniş bir hasta kitlesine hizmet vermek zorundadır. Etkin bir iç kontrol sistemi, bu kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını sağlar. Bu ise maliyetlerin düşürülmesi ve hizmet kalitesinin artırılması anlamına gelir. İç kontrol sistemleri, mali işlemlerde şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırarak usulsüzlük ve yolsuzluk riskini azaltır; hastanenin itibarını korur ve kamu güvenini artırır. Kamu hastaneleri, çeşitli yasal düzenlemelere tabidir. İç kontrol sistemleri, hastanenin bu düzenlemelere uygun hareket etmesini sağlar ve olası yasal sorunların önüne geçer. İç kontrol, hastane süreçlerinin etkinliğini ve verimliliğini artırarak hasta memnuniyetini yükseltebilir. Böylelikle, hastaların daha iyi hizmet almasını ve sağlık sonuçlarının iyileşmesini sağlayabilir.

Karar alma süreçlerinde doğru ve güvenilir bilgilere ihtiyaç vardır. İç kontrol sistemleri, hastane yönetimine düzenli ve doğru bilgi akışı sağlayarak daha iyi kararlar alınmasına yardımcı olabilecektir. İç kontrol, hastanenin karşılaşabileceği riskleri belirleyip yönetmesine yardımcı olabilir ve bu sayede hem mali hem de operasyonel risklerin minimize edilmesini sağlar. Hastanenin sahip olduğu varlıkların korunması, iç kontrol sistemlerinin bir diğer önemli amacıdır. İç kontrol, varlıkların kötüye kullanılmasını ve israfını önleyebilecektir.

Kamu İç Kontrol Rehberi'nde hassas varlıklarda fiziki kontrol kapsamında özellikle dikkat edilmesi gereken hususlar şu şekilde vurgulanmaktadır:

- Nakit para, menkul kıymetler, taşınır ve taşınmaz mal ve teçhizat gibi kaybolmaya, çalınmaya, hasara veya izinsiz kullanıma özellikle açık olan varlıklar **fiziksel olarak korunur** ve bunlara erişime kontrollü olarak izin verilir.

- Nakit para, menkul kıymetler, taşınır ve taşınmaz mal ve teçhizat gibi varlıkların dönemsel olarak envanteri çıkarılarak, kontrol kayıtları ile karşılaştırması yapılır ve tutarsızlıklar araştırılır (Kamu İç Kontrol Rehberi, s.70).

IV. KAMU HASTANELERİNDE İÇ KONTROL SİSTEMİNİN DENETİMİ

İç kontrol sisteminin denetimi, bir kuruluşun mali, operasyonel ve hukuki süreçlerinde etkin, güvenilir ve yasalara uygun bir şekilde faaliyet göstermesini sağlamak amacıyla yapılan bir süreçtir. İç kontrol sisteminin denetimi genellikle **iç denetçiler** veya **bağımsız dış denetçiler** tarafından gerçekleştirilir. Bağımsız dış denetim genellikle özel sektör tarafından kullanıldığı için aşağıda sadece iç denetim konusuna yer verilmiştir.

A. İç Denetim Kavramı

İç kontrol ortamının ve iç kontrollerin etkinliğinin değerlendirildiği ve sonuçlarının üst yönetime, denetlenen birimlere ve ilgili taraflara raporlandığı sürece "iç denetim" adı verilmektedir. Günümüzde kurumsal şirketlerde, kuruluşlarda ve kamu kurum ve kuruluşlarında uygulanan iç denetim standartları Uluslararası İç Denetim Enstitüsü (IIA) tarafından belirlenmektedir. Uluslararası İç Denetim Enstitüsü'nün iç denetim tanımında; "İç denetim, bir kuruluşun faaliyetlerine değer katmak ve geliştirmek amacıyla tasarlanmış objektif ve bağımsız bir danışmanlık ve güvence faaliyetidir" şeklinde ifade edilmiştir (Akbulut ve Akyol, 2023: 138).

Denetimin tarihsel gelişimi süreci aşağıdaki beş evrede sınıflandırılabilir:

- "**Belge Denetimi**": 20. yüzyıla kadar muhasebe kayıtlarındaki hata ve hilelerin incelenmesi,

- "**Mali Tabloların Denetimi**": 1900'lü ve 1930'lu yıllarda mali tabloların doğruluğunun incelenmesi,

- "**Sistem Bazlı Denetimler**": 1930-2000 yılları arasında muhasebe ve iç kontrol denetimleri yoluyla hazırlanan mali tabloların doğruluğunun incelenmesi,

- "**Yönetim Denetimi**": Denetim ve teknolojik gelişmeler sonucunda; muhasebe işlemlerine ilave olarak organizasyonel faaliyetlerin de denetimi,

- "**Risk Bazlı Denetim**": 1990'lı ve 2000'li yıllarda yaşanan muhasebe skandallarına karşı geliştirilen risk bazlı denetimlerdir.

Denetimin tarihsel gelişimini gösteren bu beş aşamaya bakacak olursak; 20. Yüzyıl öncesinde belge denetimi ile başlayan süreç, 20. Yüzyılın başlarında ise mali tabloların denetimi üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. 20. Yüzyılın sonlarına doğru sistem bazlı denetimler başlamış, ardından teknolojik gelişmeler sonucunda yönetim denetimleri ortaya çıkmıştır. Günümüzde ağırlıklı olarak kurumsallaşmış şirket ve kurumlarda uygulanan risk odaklı denetim, aynı zamanda iç denetim uygulamasının da temel denetim yaklaşımıdır (Akbulut ve Akyol, 2023: 139).

2001 yılındaki ABD merkezli küresel mali krize giden süreçte yaşanan ve etkileri domino etkisi ile küresel mali sisteme yayılan mali skandallar ve alınan ciddi önlemlerle, iç denetimin önemi daha da artmıştır. Finansal krizden çıkmak amacıyla finansal piyasaları düzenlemek amacıyla Sarbanes-Oxley Yasası gibi kanunlar kabul edilmiştir. Finansal piyasalarda yaşanan olumsuzluklar iç denetimin önemini artırmıştır (Abdioğlu, 2008; Akt. Akbulut ve Akyol, 2023: 139).

İç denetim, kurumların faaliyetlerini değerlendirerek riskleri minimize etmek, kontrollerin etkinliğini sağlamak ve kurumsal hedeflere

ulaşma sürecinde rehberlik etmek amacıyla gerçekleştirilen bağımsız ve nesnel bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetimin kapsamı yalnızca finansal raporlamayla sınırlı olmayıp, kurumun tüm operasyonel süreçlerini, yönetim sistemlerini, uyum ve etik kurallarını da kapsamaktadır. İç denetimin temel unsurları; kuruma değer katmak, danışmanlık hizmeti vermek, güvence sağlamak, dünya standartlarına uygunluk, risk odaklı olmak ve kurumsal bağımsızlık tesis etmektir (Celayir, 2011).

Kamu sektöründe iç denetim standartları Avrupa Birliği (AB) ile yapılan müzakere süreçlerine dayanmaktadır. AB'ye uyum sürecinde iç denetim, mali yönetim ve kontrol sisteminin bir parçası olarak ele alınmış ve Mali Kontrol başlığı kapsamında, Kamu İç Mali Kontrolü başlığı altında, iç denetime ilişkin düzenlemeler hazırlanmıştır (Şimşek ve Ataman Gökçen, 2023; Akt. Şimşek ve Bayar, 2024: 25). Belirtmek gerekir ki, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) yürürlüğe girene kadar iç denetim, özel hukuka tabi şirketler açısından genel olarak geçerli bir sistem olmuştur. Türkiye'de KMYKK'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte kamu hukukuna tabi idareleri açısından önem kazanan iç denetim, söz konusu Kanunun 63, 64, 65, 66 ve 67. maddelerinde düzenlenmiştir. Bağımsız ve objektif güvence ve danışmanlık faaliyetleri olarak değerlendirilen iç denetim faaliyetleri, bir yandan kurumların faaliyetlerini, diğer yandan kurumların mali bilgilerinin doğruluğunu incelemekte ve değerlendirmektedir (Ekmekçi, 2015: 344).

Kamuda İç Denetçi Sayıları:

2015 Yılı Kamu İç Denetim Genel Raporu'na göre Aralık 2016 itibariyle 2.075 iç denetçi kadrosunun yalnızca 960'ıına atama yapılmıştır. İç denetçi olarak istihdam edilen personel sayısının toplam kadro sayısına oranı ise % 46 olarak belirlenmiştir (Uysal, 2018: 36).

İç denetim uygulama faaliyetleri ile merkezi yönetim kapsamındaki kamu işletmeleri, yerel yönetimler, üniversiteler, sosyal güvenlik kurumları ile düzenleyici ve denetleyici kurum ve kurullardaki faaliyetler, İç Denetim Koordinasyon Kurulu tarafından hazırlanan 2021 yılı Kamu İç Denetim Genel Raporu'nda yer almaktadır. 2008-2021 döneminde, kamu kurumlarında görevlendirilen iç denetçi sayısı şu şekildedir: 2021 yılı sonunda 5018 Sayılı Kanun'un, iç denetimine ilişkin hükümlerine tabi olarak 373 kamu kurumuna toplam 2.069 iç denetçi pozisyonu atanmıştır. 35 genel bütçeli idare, 137 özel bütçeli idare, 2 sosyal güvenlik kurumu ve 199 mahalli idare bulunmakta olup, 373 kamu idaresinde, toplam 903 iç denetçi görev yapmaktadır. Bu verilere göre; iç denetçi olarak istihdam edilen personel sayısının toplam kadro sayısına oranı % 44 olmuştur. Genel bütçeli idarelerde iç denetçi kadroları doluluk oranı: % 42, üniversitelerde % 55, özel bütçeli yönetimlerde % 57,

sosyal güvenlik kurumlarında % 93 ve mahalli yönetimlerde % 33 olup, kamu idareleri genelinde ortalama % 44'tür (Akbulut ve Akyol, 2023: 142). Bu veriler göre; kamuda iş denetçi kadro doluluk oranında en yüksek seviyede % 93 ile sosyal güvenlik kurumları yer alırken, en düşük seviyede ise % 33'lük oran ile mahalli yönetimler yer almaktadır. Yukarıdaki rakamlardan anlaşılacağı üzere kamu idarelerinde iç denetim birimlerinde çalışacak daha fazla denetçinin kadroya alınması ihtiyacı olduğu görülebilmektedir. Zira, iç denetçiler, kamu idarelerinde iç kontrol faaliyetinin ayrılmaz bir parçası olarak, kamunun zarara uğratılmaması amacıyla önemli bir görevi ifa etmektedirler.

B. İç Denetimin Amaçları

İç denetimin temel amacı, kurumsal yönetim süreçlerine katkı sağlayarak risklerin yönetilmesini ve kontrollerin etkinliğini sağlamaktır. Bu bağlamda iç denetimin başlıca amaçları şunlardır:

1. Risk Yönetimi: Kurumun karşılaşabileceği operasyonel, finansal veya stratejik risklerin tespit edilmesi ve bu risklerin minimize edilmesine yönelik önerilerde bulunulması.

2. Kontrol Sistemleri: Kurumun iç kontrol sistemlerinin etkinliğini inceleyerek, sistemlerin iyileştirilmesine yönelik tavsiyelerde bulunmak.

3. Uyum: Kurumun yasal düzenlemelere, iç politikalara ve etik kurallara uygun hareket edip etmediğini değerlendirmek.

4. Süreç İyileştirme: Operasyonel verimliliği artırmak ve süreçlerin etkinliğini sağlamak amacıyla kurumun iş süreçlerini analiz etmek ve geliştirilmesi gereken alanlara dikkat çekmek.

5. Raporlama: Yönetime, denetim komitesine ve paydaşlara, kurumdaki riskler ve kontrol eksiklikleri konusunda bilgi vererek, bu konularda çözüm önerileri sunmak.

C. İç Denetimin Önemi

İç denetim, sadece hataların ve usulsüzlüklerin tespit edilmesiyle sınırlı kalmayıp, kurumun stratejik hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayan önemli bir yönetim aracıdır. Kurumların rekabet avantajı kazanabilmesi ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayabilmesi için iç denetim süreçlerinin etkin ve sürekli olması gerekir. Bu bağlamda iç denetimin önemi şu noktalarda öne çıkar:

- Kurumsal Yönetişim: İç denetim, güçlü bir kurumsal yönetimin temel taşlarından biridir. Şeffaflığı, hesap verebilirliği ve etik yönetim anlayışını

teşvik eder. Diğer bir ifadeyle, kurumsal yönetişim, bir kuruluşun sahiplerinin ve alacaklılarının kontrolü elinde bulundurduğu ve kuruluşa emanet edilen kaynaklar için hesap verebilirlik gerektiren bir süreci ifade etmektedir (Johnstone vd., 2014: 4; Akt. Bozkurt, 2022: 47).

- Risk Azaltma: İç denetim süreçleri sayesinde kurum, karşılaşabileceği finansal, operasyonel ve stratejik riskleri öngörüp proaktif önlemler alabilir.

- Etkin Kaynak Kullanımı: İç denetim, kurumun kaynaklarını daha verimli kullanmasını sağlar ve iş süreçlerindeki gereksiz maliyetleri azaltır.

D.İç Denetimin Bağımsızlığı ve Nesnelliği

İç denetimin etkili olabilmesi için bağımsız ve tarafsız bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. İç denetçiler, denetledikleri süreçlerden bağımsız olmalı ve yönetimin baskısı altında kalmadan objektif bir değerlendirme yapabilmelidir. İç denetim biriminin bağımsızlığı, doğrudan üst yönetim veya denetim komitesine raporlama yaparak sağlanır. Ayrıca, iç denetçilerin yeterli bilgi, beceri ve deneyime sahip olması, denetim faaliyetlerinin etkinliği açısından büyük önem taşır.

E. İç Denetim ve Teknoloji

Gelişen teknoloji, iç denetim faaliyetlerinin de dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Dijitalleşme, veri analitiği, yapay zekâ ve blockchain gibi teknolojiler, iç denetim süreçlerinin daha hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır. Teknolojinin iç denetimde kullanılması, büyük miktardaki verilerin hızlıca analiz edilmesini ve risklerin daha erken tespit edilmesini sağlamaktadır.

İç denetim, kurumların sürdürülebilirlik ve uzun vadeli başarıları için vazgeçilmez bir unsurdur. Risk yönetimi, kontrol süreçlerinin etkinliği ve uyum konularında sağladığı katkılar, iç denetimi kurumsal yönetimin ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir. Gelişen teknoloji ve değişen iş ortamlarıyla birlikte, iç denetim fonksiyonu da sürekli bir dönüşüm içindedir ve kurumlar, bu dönüşüme ayak uydurarak iç denetimin sağladığı avantajlardan en üst düzeyde faydalanmalıdır.

Yazılımcılar tarafından üretilen bilgilerle donanmış denetçiler, risk değerlendirmelerini daha etkili bir şekilde gerçekleştirebilir, daha uygun prosedürler tasarlayabilir ve denetim tam bir analiz yerine örneklemeye dayanıyorsa tespit edilememiş ve olabilecek anormallikleri araştırabilir. Teknolojinin tüm faydalarına rağmen, denetimde insanların yerini alması amaçlanmadığını belirtmek önemlidir. Değerlendirme, analiz ve muhakeme gibi insan nitelikleri denetim sürecinin vazgeçilmez bir parçası olmaya devam etmektedir ve teknolojinin kullanımı, denetimdeki kişilere sıradan, ezberci süreçlerle boğulmak yerine bu üst düzey becerilere

odaklanma yeteneği verebilmektedir. Bir hesap makinesinin matematik öğrencilerinin uzun bölme veya çarpma hesaplamalarını atlayarak daha karmaşık problemleri çözmelerini sağlaması gibi, teknoloji de denetçilerin zamanlarını en çok ihtiyaç duyulan yere odaklamalarına yardımcı olabilmektedir (Tysiac, 2022).

F.İç Denetim İlerleyişi

İç denetim süreci, bir kuruluşun iç kontrol sistemlerini, risk yönetimini ve operasyonlarını değerlendirip iyileştirme fırsatlarını belirleyen sistematik bir yaklaşımı takip eder. İç denetimin ilerleyişinde dört ana aşama bulunmaktadır:

1. Planlama (Hazırlık) Aşaması
2. Denetim Aşaması (Saha Çalışması)
3. Raporlama Aşaması
4. İzleme (Takip) Aşaması

1.Planlama (Hazırlık) Aşaması

Denetim planı, denetimin her alanının nasıl yürütüleceğine dair talimatlar veren ayrıntılı bir programdır. Başka bir deyişle, denetim planı stratejiyi uygulamak ve denetimi tamamlamak için gerçekleştirilecek belirli prosedürleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Denetim planına nelerin dahil edilmesi gerektiği ise şöyle belirtilebilir:

• Planlanan risk değerlendirme prosedürlerinin niteliği, zamanlaması ve kapsamı,

• İddia düzeyinde planlanan daha ileri denetim prosedürlerinin niteliği, zamanlaması ve kapsamı.

Genel denetim stratejisi oluşturulduktan sonra, genel denetim stratejisinde belirlenen çeşitli konuları ele almak için bir denetim planı geliştirilebilecek ve denetçinin kaynakların verimli kullanımıyla denetim hedeflerine ulaşma ihtiyacı dikkate alınabilecektir (ACCA, 2012).

Hazırlık çalışmaları kapsamında dokümanlar/çalışma kağıtları ve çalışma formları iç denetçiler tarafından oluşturulur. İç denetim faaliyetinde ulaşılacak amaç ve hedefler, iç denetçi için gerekli olan çalışma belgeleri ve bilgilerde açıkça ifade edilmelidir. Ön araştırmada; iç denetim faaliyetinin amaçları, yapısı, kapsamı, iç bütünlüğü, iş süreçleri, kurumsal yapısı ve mevzuatı hakkında bilgi verilmektedir (Hutchins, 2001; Akt.: Kaya, 2020: 51).

İç denetim çalışmalarının planlanması, kurumun risklerini etkin bir şekilde yönetebilmesi, kontrol süreçlerinin iyileştirilmesi ve kurumsal hedeflere ulaşılmasını destekleyen stratejik bir faaliyettir. İç denetim planı, kurumun karşılaşabileceği riskleri göz önünde bulundurarak hangi alanların denetleneceğini, denetimlerin ne zaman ve hangi kaynaklarla yapılacağını

belirler. Bu süreç, denetim faaliyetlerinin verimli ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayan önemli bir adımdır. İç denetim faaliyetlerinin başarılı olabilmesi için sistematik bir planlama gereklidir. Planlama, denetim sürecinin yapılandırılmasını ve denetim kaynaklarının en verimli şekilde kullanılmasını sağlar. Aynı zamanda, kurumun stratejik hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunarak, denetim faaliyetlerinin kurumun genel performansını nasıl destekleyeceğini ortaya koyabilmektedir.

Denetim stratejisi ve denetim planı, denetimin planlama aşaması tamamlandıktan sonra sabitlenmemelidir. Her ikisinin de denetim ilerledikçe gerektiği şekilde güncellenmesi ve değiştirilmesi önem arz etmektedir. Örneğin, beklenmeyen olaylar veya koşullardaki değişiklikler sonucunda, denetçinin genel denetim stratejisini ve denetim planını ve dolayısıyla değerlendirilen risklerin gözden geçirilmiş değerlendirmesine dayanarak daha sonraki denetim prosedürlerinin planlanan niteliğini, zamanlamasını ve kapsamını değiştirmesi gerekebilmektedir (ACCA, 2012).

2.Denetim Aşaması (Saha Çalışması)

Denetim, iç denetçileri iç denetim bölümünün çalışmaları hakkında bilgilendirmeyi amaçlayan bir ön çalışma ile başlar. Denetimin amacı, bilgi toplanması ve açılış görüşmesi ön çalışma kapsamındaki aşamalardır. İç denetimde saha çalışması, denetim sürecinin kritik bir aşamasıdır ve denetçilerin işletmenin veya kurumun operasyonel süreçlerini yerinde incelemelerine olanak tanır. Saha çalışması öncesinde, denetim ekibi detaylı bir plan oluşturur. Bu plan, denetlenecek alanları, hedefleri, riskleri ve kullanılacak denetim tekniklerini kapsamaktadır. Denetçilerin, denetlenecek birim veya departman hakkında mevcut bilgileri ve belgeleri toplaması denetim sürecinin daha verimli olmasını sağlayacaktır. Denetçiler, saha çalışması sırasında ilgili departman veya birimi ziyaret ederek, yerinde incelemeler yapar, operasyonel süreçleri gözlemler ve gerekli bilgileri toplar. Bu aşamada, çalışanlarla görüşmeler yapılarak süreçler hakkında bilgi alınmaktadır. Denetçiler, saha çalışması sırasında elde edilen verileri toplar ve analiz ederler. Bu veriler, belgeler, raporlar, gözlemler ve çalışanlarla yapılan görüşmelerden elde edilebilir. Daha sonra, denetçiler, iç kontrol sisteminin etkinliğini test eder ve doğrularlar. Bu aşama, belirli süreçlerin ve kontrollerin doğru bir şekilde işleyip işlemediğini değerlendirmeyi içermektedir. Saha çalışması tamamlandıktan sonra, denetçiler bulgularını ve önerilerini içeren bir rapor hazırlar. Bu rapor, üst yönetime sunularak, gerekli düzeltici önlemlerin alınması beklenir.

3.Raporlama Aşaması

Rapor, standartlara uygun olarak hazırlanır (Price, 2011; Akt.: Kaya, 2020: 51). Denetim raporunun şekilsel yapısı şöyle olmalıdır:

Başlık kısmında, raporun konusu ve tarihi belirtilir. Giriş bölümünde ise denetimin amacı, kapsamı ve yöntemi hakkında bilgi verilmesi. Raporun **özet** kısmında; denetim sürecinin genel bir özeti, ana bulgular ve öneriler yer almalıdır. **Bulgular ve Analizler** bölümünde ise denetim sürecinde tespit edilen bulgular detaylı olarak açıklanır. Her bulgu için ayrıntılı analizler ve ilgili kanıtlar sunulur. **Risk ve Etkiler** bölümünde; tespit edilen bulguların potansiyel riskleri ve kuruluş üzerindeki olası etkileri değerlendirilir. **Öneriler ve Düzeltici Önlemler** bölümünde; her bir bulgu için önerilen düzeltici önlemler ve iyileştirme stratejileri sunulur. Önceliklendirme yapılarak hangi önlemlerin acil olarak alınması gerektiği belirtilir. **Sonuç ve Değerlendirme** kısmında; denetimin genel değerlendirmesi ve sonuçları yer alır. İç kontrol sisteminin genel etkinliği hakkında yorumlar bu bölümde açıklanır. **Ekler** kısmında ise ilgili belgeler, kanıtlar ve denetim sürecinde kullanılan diğer materyaller eklenir.

Rapor, ilgili yöneticilere ve karar vericilere sunulur. Önerilen düzeltici önlemlerin uygulanıp uygulanmadığı izlenir ve gerektiğinde ek denetimler yapılmalıdır.

Rapor, üst düzey yöneticilerin değerlendirmesinin ardından stratejik geliştirme birimi tarafından yazıda adı geçen birimlere sunulmaktadır (Kırteke, 2019; Akt.: Kaya, 2020: 51-52).

Denetim Raporunun Uluslararası Standartlara Göre Yazımı:

Denetçinin raporu yazılı olmalıdır. Uluslararası denetleme standartlarına uygun olarak gerçekleştirilen denetimler için denetçi raporunun başlığı olmalıdır. Denetçinin raporu, bağımsız bir denetçinin raporu olduğunu açıkça belirten bir başlığa sahip olmalıdır. Denetçinin raporunun ilk bölümü denetçinin görüşünü içermeli ve "Görüş" başlığını taşımalıdır. Denetçi raporunun Görüş bölümü ayrıca şunları içermelidir (IAASB, 2016:6-8).:

(a) Finansal tabloları denetlenen kuruluşu tanımlanması,

(b) Finansal tabloların denetlendiğinin belirtilmesi,

(c) Finansal tabloları oluşturan her bir tablonun başlığının belirtilmesi

(d) Finansal tabloları oluşturan her bir finansal tablonun tarihin veya kapsadığı dönemin belirtilmesi gerekmektedir (IAASB, 2016:6-8).

4.İzleme (Takip) Aşaması

İç denetim faaliyeti sonucunun takip edilmesi, denetim sırasında tespit edilen bulguların ve önerilen iyileştirme aksiyonlarının uygulanıp uygulanmadığının izlenmesi anlamına gelir. Bu süreç, iç denetimin etkinliğini artırmak ve organizasyonun risklerini yönetme kapasitesini geliştirmek açısından son derece önemlidir. Denetim raporunda belirtilen bulgular ve öneriler, takibin düzenli ve sistematik bir şekilde yapılabilmesi için kayıt altına alınır. Bu kayıtlar, hangi alanların iyileştirme gerektirdiğini ve önerilen aksiyonların neler olduğunu gösterir. Bulguların öncelik sıralaması yapılabilir; yüksek risk taşıyan bulgulara daha hızlı ve öncelikli olarak müdahale edilmelidir. Denetim bulgularına dayalı olarak yönetim, bir aksiyon planı oluşturur. Bu plan, hangi düzeltici faaliyetlerin ne zaman ve kimler tarafından gerçekleştirileceğini içerir. Aksiyon planı, denetim ekibi ile birlikte kararlaştırılabilir ve her bir bulguya yönelik spesifik eylemler tanımlanır. Yönetim tarafından oluşturulan aksiyon planının uygulanma durumu düzenli aralıklarla denetlenir. İç denetim ekibi, aksiyonların uygulanma seviyesini takip eder ve yönetimle bu konuda iletişim halinde olur. İzleme süreci, bulguların kapatılıp kapatılmadığını ve önerilen iyileştirmelerin hayata geçirilip geçirilmediğini kontrol etmek amacıyla yapılır. Aksiyon planının ilerlemesi hakkında belirli aralıklarla raporlar hazırlanır. Bu raporlar, yönetim ve denetim komitesine sunularak ilerleme hakkında bilgi verir. Eğer aksiyonlar zamanında uygulanmamışsa, gecikme nedenleri raporda açıklanabilir ve yeni hedef tarihler belirlenebilir. Aksiyon planında belirtilen faaliyetler uygulandıktan sonra, iç denetim ekibi bu faaliyetlerin etkililiğini değerlendirir. Uygulanan düzeltici önlemlerin bulguların çözümüne katkı sağlayıp sağlamadığı analiz edilir. Eğer sorunlar devam ediyorsa, ek tedbirler alınması gerekebilir.

Hastanenin hesap verebilirliği öncelikle yönetim yapısıyla ilgilidir. Mevcut araştırma bulguları sağlık sistemindeki duyarlı yönetimin dört boyutunu vurgulamaktadır. İlk olarak, yönetim yapısı kapsamlı olmalı ve yönetim, tıbbi, hemşirelik ve toplum temsilcilerini içermelidir. İkinci olarak, yönetim yapısı mali, klinik ve sosyal politik hesap verebilirlik dahil olmak üzere her türlü hesap verebilirliğe açık olmalıdır. Üçüncü olarak, hastane yönetim yapısı, hesap verebilirliği izlerken gerektiğinde egemenliğini ve gücünü kullanmak için bağımsız olmalıdır. Dördüncü önemli konu, her departmanın ve her kişinin görev ve yetkisinin açık olduğu hastane için bir hesap verebilirlik planının tanımı olmalıdır (Jalilvand vd.,2024: 16).

İlave olarak, yönetim tarafından iç denetim raporlarının uyulup uyulmadığını görebilmek için bir takip yöntemi oluşturulmalıdır. Bu sisteme göre iç denetim faaliyetinin yürütüldüğü birimlerin başkanları iç denetim raporuna önerilerde bulunmak için adımlar atarlar. Ölçümler

dikkate alınmaz ise iç denetim birimi durumu bir üst yöneticiye iletmelidir (Kaya, 2020: 31-58).

İç Denetim Takip Sürecinin Başarısı İçin Gereken Unsurlar:

- Etkili İletişim: Denetim ekibi ve yönetim arasında sürekli bir diyalog sağlanmalı, bulgular ve aksiyonlar hakkında karşılıklı bilgi akışı sağlanmalıdır.

- İzleme Sistemleri: Aksiyonların takibini kolaylaştırmak için teknolojik araçlar ve izleme sistemleri kullanılabilir.

- Zamanında Müdahale: Risklerin minimize edilmesi için aksiyonların zamanında hayata geçirilmesi önemlidir. Bu nedenle gecikmelerden kaçınılmalıdır.

- Yönetim Desteği: Üst yönetimin denetim sonuçlarının takibini desteklemesi, süreçlerin iyileştirilmesinde kritik bir faktördür.

Korkmaz ve Ark. (2022) tarafından yapılan araştırmada ulaşılan sonuçlardan biri şöyledir: İç denetim esnasında nitelikli iç denetçilerin görevlendirilmesinin yönetim açısından son derece önem taşımaktadır. İç denetim kalitesine değer katmak için nitelikli ve bağımsız iç denetçiler atanmasının önemi yanında yönetimin, iç denetçilere gerekli kaynakları ayırması da uygun olacaktır (Korkmaz vd., 2022: 146).

İç denetim sonuçlarının takip edilmesi, organizasyonun risk yönetimi ve kontrol süreçlerinin sürekli iyileştirilmesine önemli katkılar sağlamakta ve denetim faaliyetlerinin tam anlamıyla değer yaratmasına olanak tanımaktadır.

Yukarıda bahsi geçen, Kurumsal Risk Yönetimi: Kurumun yönetim kurulu, yöneticileri ve diğer çalışanlarından etkilenen, kurumun hedeflerine ulaşmasını etkileyebilecek potansiyel olayları tespit eden, risk alma istekliliğini kendi sınırları dahilinde yöneten ve uygun seviyede güvence sağlayan kurumsal risk yönetimini sağlayan, kurumsal çapta yapılandırılmış bir süreçtir (COSO, 2004, III).

Kurumsal risk yönetiminin temel amacı, risklerin yönetimi yoluyla kurumsal hedeflere ulaşmak olarak ifade edilebilir. Etkin işleyen ve hedeflerine ulaşan bir Kurumsal Risk Yönetim Sistemi, ancak etkin işleyen Kurumsal Risk Yönetimini esas alan bir organizasyon yapısının varlığıyla mümkündür. Kurumsal risk yönetiminin etkin işleyişi, ancak sistemin etkinliğinin kontrol edilmesi, eksikliklerin ve hatalı yönlerin tespit edilerek düzeltilmesi ile mümkündür (COSO, 2004; Akt.: Güler ve Arkın, 2018: 47).

Günümüzde sağlık sektörü içerisinde önemli bir yere sahip olan hastanelerin, iç kontrol ve iç denetim olmaksızın varlıklarını ve kaynaklarını etkin bir şekilde yönetmeleri ve iç ve dış risklere karşı

korunmaları mümkün değildir. Uluslararası standartlara uygun olarak oluşturulan etkin bir iç kontrol sistemi ve faaliyetlerinin mevzuata uygun olarak yürütülmesi, kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması sonucunu doğuracaktır (Gül ve Kaya, 2023: 951).

V. İÇ KONTROL SİSTEMLERİNİN SAĞLIK HİZMETLERİNİN KALİTESİNE OLAN ETKİLERİ

İç kontrol sistemlerinin sağlık hizmetlerinin kalitesine olan etkileri aşağıda incelenmeye çalışılmıştır:

A. Hasta Güvenliği ve Kalitesi

İç kontrol sistemleri, tıbbi hataların, yanlış tedavi uygulamalarının ve suistimallerin önlenmesine yardımcı olur ve bu sayede hasta güvenliğini artırır ve tedavi süreçlerinin kalitesini yükseltmektedir. İş kontrol sisteminin uygulanması sırasında kullanılan uluslararası standartlar sağlık hizmetlerini de kapsadığı için bu standartların uygulanması iç kontrolün hedeflerine ulaşabilmesi için gereklidir. Sağlık hizmetlerinde belirlenen standartlara uyumun sağlanması, hizmet kalitesini ve hasta memnuniyetini artırmaktadır. İç kontroller, bu standartlara uyumu denetler ve sürdürülebilirliğini sağlayabilir. Günümüzde çok sık konuşulan ve hasta haklarının ihlaline yol açabilen veri güvenliği sağlık sektörü açısından oldukça önemlidir. Hasta verilerinin gizliliği ve güvenliği, iç kontrol mekanizmalarıyla korunmakta ve güvenli veri yönetimi, hasta bilgilerinin doğru ve güvenilir olmasını sağlayabilmektedir.

B. Finansal Yönetim ve Verimlilik

İç kontrol sistemleri, sağlık kurumlarının mali kaynaklarını verimli bir şekilde kullanmasını sağlayabilmektedir. Bu bağlamda, tıbbi malzemelerin, ilaçların ve personel kaynaklarının etkili yönetimini kapsamına almaktadır. Mali raporların doğruluğu, iç kontrol sistemleri sayesinde sağlanır ve bu sayede bütçe yönetimi ve finansal planlamanın doğru yapılmasına yardımcı olunur. İç kontroller, yolsuzluk ve mali usulsüzlüklerin önlenmesine yardımcı olabilmektedir ki, bu durum sağlık hizmetlerinde, kaynakların doğru ve adil kullanılması için kritik öneme haizdir.

C. Operasyonel Etkinlik

İç kontrol sistemleri, tıbbi ve idari prosedürlerin doğru ve zamanında uygulanmasını sağlamakta ve operasyonel etkinliği ve hizmet kalitesini artırmaktadır. Ayrıca, sağlık hizmetlerinde performansın düzenli olarak izlenmesi, süreçlerin sürekli iyileştirilmesini sağlayacağı için iç kontroller, bu izleme faaliyetlerini destekleyecektir. İlave olarak, iç kontrol sistemleri, personelin sürekli eğitimine ve farkındalığının artırılmasına katkıda bulunmaktadır. Eğitimli ve bilinçli personel, daha kaliteli hizmet sunabilmektedir.

D. Denetim ve Gözlem

Düzenli olarak yapılan iç denetimler, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve güvenilirliğini artırır. İç denetimler, sistemdeki eksikliklerin ve hataların tespit edilmesini sağlamaktadır. Ayrıca, iç kontrol sisteminin işleyişine dışarıdan bir gözün bakmasının da önemli faydaları olabilmektedir. Bu amaçla, bağımsız dış denetim yoluna da gidilebilir. Bağımsız dış denetimler, iç kontrol sistemlerinin etkinliğini ve sağlık hizmetlerinin kalitesini objektif bir şekilde değerlendirebilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdioğlu, H. (2008). İç Denetim Alanında Mesleki Yetkinliklerin Güçlendirilmesi Arayışları

ve İngiltere ve İrlanda İç Denetçiler Enstitüsünün Yetkinlik Tanımlamaları, *Sayıştay,* 68.

ACCA, (2012), ACCA (the Association of Chartered Certified Accountants),

Qualification Paper,

https://www.accaglobal.com/content/dam/acca/global/PDF-students/2012s/sa_oct12-p7-planning.pdf, Erişim: 04.10.2024.

AIIA, (2008). Disegno e funzionamento del Sistema Integrato di Controllo Interno

Associazione Italiana Internal Auditors – AIIA, Milano, Italia.

Akışık, O. (2005). İç Kontrol Sistemi ve Bağımsız Denetim İçindeki Yeri, Muhasebe ve

Denetime Bakış Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 14, 89-101.

Alptürk, E. (2008). İç Denetim Rehberi, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.

Attisano, F.D. (2020). Potenziare il sistema di controllo interno e di gestione dei rischi nel

settore pubblico con il contributo dell'Internal Audit, https://www.riskcompliance.it/news/rafforzamento-delle-pa-attraverso-l-istituzione-dell-internal-auditing/, Erişim Tarihi:25.20.2024.

Arkın, A.K. (2022). Kamu İç Denetim Genel Raporlarının İçerik Analizi, Denetişim, Sayı:

25, 27 – 57.

Bozkurt. C. (2016). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun İç Kontrol

Bağlamında Değerlendirilmesi, denetişim, Sayı: 3, 29 - 40,

Celayir, D. (2021). İç denetim ve risk değerlendirme, Hiperyayın, İstanbul.

Çakalı, K.R. ve Baloğlu, G. (2022). Bilgi Teknolojileri Yönetişiminin Denetimi, Denetim

ve Güvence Hizmetleri Dergisi, 2022, 2(1).

Çevikbaş, R. (2011). Türkiye'de İç Denetim Kurumu, Türk İdare Dergisi, Sayı: 471-472,

Haziran – Eylül.

Doğan, S. ve Burgazlıoğlu, E. (2015). İç Kontrol Sistemi ve Özel Bir Hastanede

Uygulaması, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1.

Dursun,G.D. ve Akın, S.(2019). Türkiye'de Özel Hastanelerde İç Kontrol Sisteminin Önemi

İzmir Democracy Unıversıty Health Scıences Journal, Cilt: 2, Sayı: 1, 48 – 60.

Ekmekçi, M. (2022). Türk Kamu Yönetiminde İç Denetim Faaliyeti Sonucu Ulaşılan

Bulguların İç Denetim Raporunda Yer Alıp Almaması Sorunu, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,19(1), 339-351.

Efe, A. (2021). COSO İç Kontrol Sistemi Bilgi ve İletişim Bileşeninin Kalkınma Ajansları

Üzerinden Analizi, Denetişim, 2, 69- 88.

Elmas, B.; Korkmaz, E. ve Çelik M. (2023). İç Kontrol Sistemi ile Kurumsallaşma

Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Katılım Bankaları Üzerine Bir Araştırma, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2),713-727.

Erdoğan, M. (2006). Denetim. Maliye ve Hukuk Yayınları. Ankara.

Erözbağ, S. (2009). İç Denetim ve Mahalli İdarelerde Denetim Yetkisi, İller ve Belediyeler

Dergisi, Sayı:738–739.Ekim-Kasım.

Fidan, T. ve Ö. Tekşen, (2021). İç Kontrol Bileşenleri ile İç Kontrol Sisteminin Etkililiği

İlişkisinde Durumsal Etkenlerin Farklılaştırıcı Etkisi: Üniversite İdari Personeli Üzerine Bir Araştırma, Sosyoekonomi, 29(49), 427-454.

Geller, A. N. (1991). İnternal Control. New York: Cornell University.

Gül ve Kaya, 2023: 942). İç Kontrolün Sağlık Çalışanları Tarafından Değerlendirilmesi:

Fırat Üniversitesi Hastanesi Örneği, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 941-952.

Güler, A. ve Arkın, A.K. (2018). COSO 2017 Kurumsal Risk Yönetimi Çerçevesine Kontrol

Öz Değerlendirme Yaklaşımıyla Bakış ve Bir Kurum Uygulaması-I, Denetişim, Yıl: 8, Sayı: 18.

Güredin, E. (2007). Denetim ve Güvence Hizmetleri, 11. Baskı, Arıkan Basım Yayım

Dağıtım, İstanbul.

Hutchins, G. (2001). The State Of Quality Auditing. Quality Progress, 34, No.3: 27.

IAASB, (2016). International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB),

Internatıonal Standard On Audıtıng 700 (Revısed) Formıng An Opınıon And Reportıng On Fınancıal Statements (Effective for audits of financial statements for periods ending on or after December 15, 2016.

İsmail, M.N. (2024). Understanding the Differences between Internal Audit and

Internal Control, https://audit.upm.edu.my/article/understanding_the_differences_between_internal_audit_and_internal_control-82683, Erişim Tarihi: 24.10.2024.

Jalilvand, M.A.; Raeisi, A.R. ve Shaarbafchizadeh, N. (2024). Hospital governance

accountability structure: a scoping review, BMC Health Services Research, 24-47.

Johnstone, K. M.; Gramling, A. A. ve Rittenberg, L. E. (2014). Auditing: A risk-based

aproach to conducting a quality audit (9th Edition), International Edition, USA, South-Western: Cengage Learning.

Joseph, O. N. ; Albert O. ve Byaruhanga J. (2015). Effect of ınternal control on fraud

detection and prevention in district treasuries of kakamega county. International Journal of Business and Management Invention, 4(1),47-57.

Kamu İç Kontrol Rehberi, 8227kamuickontrolrehberi1versiyon12.pdf (hmb.gov.tr),

Erişim 15.08.2024.

Kartal, F. (2013). Türkiye'de Kamu ve Özel Sektörde İç Denetim Uygulamaları, Maliye ve

Finans Yazıları, Cilt: 1, Sayı: 99, 8 – 36.

Kaval, H. (2005). Muhasebe Denetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Kaya, C. (2020). Kamu Hizmet İşletmelerinde İç Denetim ve İç Kontrol Uygulaması Resmi

Huzurevleri İç Denetim ve İç Kontrol Örneği, Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kırteke, N. (2019). Kamu Kurumlarında İç Kontrol Sistemi ve İç Denetim: Hazine ve Maliye

Bakanlığı'nda İç Kontrol Sistemi Etkinliğinin Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KİDR, (2013). Kamu İç Denetim Rehberi, Ankara.

Koçak, S.Y ve Kavakoğlu, T.(2010). İl Özel İdarelerinde İç Denetim Sisteminin

Değerlendirilmesine İlişkin Bir Araştırma, Sayıştay Dergisi, Sayı: 77, 119-148.

Korkmaz, O. ; Alıcı O.V. ve Deran, A. (2022). Kamu İç Denetçilerinin Karşılaştıkları Etik

İkilemler, Denetişim, Sayı: 25, 131 – 147.

KPMG, (2013). COSO Internal Control – Integrated Framework (2013),

https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/pdf/2016/05/2750-New-COSO-2013-Framework-WHITEPAPER-V4.pdf, Erişim Tarihi: 24.10.2024.

Otero, A.R. (2018). Information Technology Control and Audit, Fifth Edition, CRC Press

Taylor & Francis Group, New York, US.

Özbek, Ç. (2012). İç Denetim Cilt No:1 (1. Baskı b.). İstanbul: TİDE Yayınları.

Price, W. C. (2011). İç Denetim Meslek Durum Anketi Sektör Raporu, Havacılık

ve Savunma Sektörü.

Sabuncu, B. (2017). İşletmelerde İç Denetim ve İç Kontrol İlişkisi, C.Ü. İktisadi ve İdari

Bilimler Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, 161-174.

Şimşek, K. ve Ataman Gökçen, B. (2023). AB uyum Sürecinde Türkiye'de Kamu İç Denetim

Düzenlemeleri: Devlet Üniversitelerinde Bir Araştırma, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, 68, 173-200.

Şimşek, K. ve Bayar, H.İ. (2024). Kamu İç Denetiminde Plan ve Program Hazırlama Sürecinin Standartlar ve Mevzuat Kapsamında İncelenmesi, Denetişim Dergisi, 29, 21-34.

The Institute of Internal Auditors. (2024). About Internal Auditing, https://www.theiia.org/en/about-us/about-internal-audit/, Erişim Tarihi: 07.09.2024.

Tong, Y.; Wang, M. ve Xu, F. (2014). Internal Control, Related Party Transactions and Corporate Value of Enterprises Directly Controlled by Chinese Central Government, Journal of Chinese Management, 1(1), 1-14.

Tysiac, K. (2022). Embracing technology in the audit, Journal on Accountancy, https://www.journalofaccountancy.com/issues/2022/feb/embracing-technology-audit.html#:~:text=She%20suggests%20the%20following%20tips%20for%20adopting%20technology%20in%20the, Erişim: 08.10.2024.

Uğurlu, F. ve Çukacı, Y. C. (2019). Kamu Kurumlarında İç Kontrol Sisteminin Yapısı, İşleyişi: Üniversitelere Yönelik Bir Araştırma, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Cilt: 10 Sayı:1.

UK CIIA, (2024). Chartered Institute of Internal Auditors, UK., https://qa-iia.procloud.org.uk/about-us/, Erişim Tarihi: 24.10.2024.

Uysal, M.C. (2018). Kamu Kurumlarında Kurumsal Risk Yönetimi ve Risk Odaklı İç Denetim: İç Denetçiler Üzerine Bir Araştırma – II, *Denetişim*, Yıl: 8, Sayı: 18, 35-44.

Yakar, K.N. (2021). 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve Kamu İç Denetim Standartları Çerçevesinde Kamuda İç Denetim: Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Burdur.

Yılancı, M. (2006). İç denetim: Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi İşletmesi Üzerine Bir Araştırma, İkinci Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Eskişehir.